

Annotation

У книзі читач знову зустрінеться з розвідником Григорієм Гончаренком, героєм двох попередніх романів письменника — "І один у полі воїн" та "У чорних лицарів". Події відбуваються через кілька років після війни в Італії та Західній Німеччині.

- [Юрій Дольд-Михайлик](#)
 - [ПРОЛОГ](#)
 - [ЧАСТИНА ПЕРША](#)
 - [РОЗДІЛ ПЕРШИЙ](#)
 - [РОЗДІЛ ДРУГИЙ](#)
 - [РОЗДІЛ ТРЕТІЙ](#)
 - [РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ](#)
 - [РОЗДІЛ П'ЯТИЙ](#)
 - [РОЗДІЛ ШОСТИЙ](#)
 - [РОЗДІЛ СЬОМИЙ](#)
 - [РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ](#)
 - [РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ](#)
 - [РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ](#)
 - [РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ](#)
 - [ЧАСТИНА ДРУГА](#)
 - [РОЗДІЛ ПЕРШИЙ](#)
 - [РОЗДІЛ ДРУГИЙ](#)
 - [РОЗДІЛ ТРЕТІЙ](#)
 - [РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ](#)
 - [РОЗДІЛ П'ЯТИЙ](#)
 - [РОЗДІЛ ШОСТИЙ](#)
 - [РОЗДІЛ СЬОМИЙ](#)
 - [РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ](#)
 - [РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ](#)
 - [РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ](#)
 - [РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ](#)
 - [РОЗДІЛ ДВАНДЦЯТИЙ](#)
 - [РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ](#)

- РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ
 - ЧАСТИНА ТРЕТЯ
 - РОЗДІЛ ПЕРШИЙ
 - РОЗДІЛ ДРУГИЙ
 - РОЗДІЛ ТРЕТІЙ
 - РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ
 - РОЗДІЛ П'ЯТИЙ
 - РОЗДІЛ ШОСТИЙ
 - РОЗДІЛ СЬОМИЙ
 - РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ
 - РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ
 - РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ
 - РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ
 - РОЗДІЛ ДВАНADЦЯТИЙ
 - ЕПІЛОГ
 - ВІД ВИДАВНИЦТВА
-

Юрій Дольд-Михайлик

"Над Шпрее клубочаться хмари."

ПРОЛОГ

За стінами кімнати вирує життя. Рим. Чуже місто...

Згори Григорій бачив його панораму. Вона промайнула, мов швидкий кадр з кінофільму, а потім земля здибилась, будівлі, бані соборів, дерева почали хилитися набік, наче зрізані крила літака, і закружляли в хаотичному безладді, виринаючи то справа, то зліва, впереміж із блакиттю, сторч поставленими зеленими смугами виноградників, полотном шляхів, акведуками.

Здавалося, місто ось тут, поруч. Та від аеропорту Чампіно довелося проїхати чимало, поки шосе влилося безпосередньо в міські вулиці, проминувши перші пам'ятки старовинного античного Рима.

В аеропорту Григорія і Вайса зустрів стриманий молодик, з високим, здавленим у скронях чолом і пильним поглядом темно-карих, майже чорних очей. Відрекомендувавшись секретарем «особи, попередженої про приїзд гостей з Іспанії», він мовчки провів обох пасажирів до машини і сам сів за кермо. Григорій погано прислухався до його коротких пояснень у дорозі, заклопотаний надто вже конспіративною поведінкою молодика. Залишки древньоримського некрополя, вхід до катакомб святого Себастьяна, мавзолей Цецілія Метелли... — всі ці назви він уловлював лише краєчком вуха, вони згасли десь на півшляху до свідомості, як ті сторонні звуки, що їх звикле до шуму вухо вже не сприймає.

Думаючи в літаку про свою подорож до Італії, Григорій відчував себе мало не на порозі рідного дому. Влаштувавши Агнесу, він звідси легко дістанеться до Югославії, а там уже знайомий шлях на Батьківщину. Здалека все здавалося простим і легко здійснимим. А вийшло так, що відразу по приїзді він фактично позбавлений свободи дій, отже, всі його плани можуть полетіти шкереберть. Непокоїв і пакет, переданий пілотом ось цьому молодикові. Неважко здогадатись, що в тому пакеті містяться якісь інструкції Нунке або Думбрайта щодо його персони. Мало їм одного наглядача, триклятого Вайса... Боронь боже, ще оселять їх разом, в одному номері! Терпіти поруч себе вдень і вночі цю огидну пику, знати, що за кожним твоїм рухом, словом, навіть

виразом обличчя підозріло стежать водянисті, червонуваті очі схожого на білого щура альбіноса!

На щастя, така неприємність обминула Григорія. Біля двоповерхового будинку на віа Пеллегрімо машина зупинилась, і таємничий секретар таємничої особи коротко повідомив:

— Ми воліємо оселяти своїх гостей у приватних пансіонатах. У цьому — замовлено кімнату для вас, синьйор Шульц! Ваш супутник житиме трохи далі. Адресу я вам запишу.

Перемовившись кількома словами з господаркою пансіонату, молодик провів Григорія на другий поверх, сам відімкнув двері кімнати, розташованої навпроти сходів.

— Сподіваюсь, вам тут буде зручно. В разі якоїсь потреби — подзвоніть мені, спитаєте Джузеппе. Ось тут я записав номер телефону, а це адреса синьйора Вайса.

— Дуже вдячний за турботи, синьйор Джузеппе! Нарешті я дізнався хоч про те, як вас величати! Чи не вважаєте ви, що ваша таємнича поведінка схожа на дитячу гру в піжмурки? Що то за особа, секретарем якої ви відрекомендувалися? У якій залежності від неї ми мусимо перебувати? Можу я вийти з пансіонату чи повинен чекати, поки мені дадуть на це спеціальний дозвіл? Я приїхав не за таким складним завданням, воно має скоріше приватний характер, то чому ж я мушу ховатись десь у пансіонаті, а не зупинитися в готелі, який мені сподобається? Згодьтесь, у всьому багато незрозумілого, для людини мого становища навіть образливого.

У міру того, як Григорій говорив, роздратовання його збільшувалось, але обличчя Джузеппе лишалося непроникливим.

— Даруйте, я людина підлегла і виконую лише те, що мені доручили. Далі мої повноваження не сягають. Синьйор, особою якого ви цікавитесь, мабуть, зустрінеться з вами ввечері і сам відповість на всі ваші запитання. Відпочивайте! А мені дозвольте попрощатись, — ваш супутник, певно, нервує, чекаючи так довго в машині.

Двері за Джузеппе зачинилися.

Ху, як хороше лишитися самому, роздягнутися, вмитися, випростатися на прохолодному простирадлі ліжка! Після бовтанки в літаку, їзди машиною так одрадно відчутти під собою непорушну твердь, віддатися повільному плинові думок, що завжди передують сну.

Закинувши руки за голову, Григорій лежить з розплющеними очима, повертаючись думками далеко назад.

...Сонячний день, тільки мальви на Стіні, босі ноги пече розжарений гравій на доріжці. Він перебігав її, і ступні занурюються в спориш, розімлілий проти сонця і все-таки прохолодний. Куди він біжить, що сталося того дня? Нічого. Бо хіба назвеш подією почуття радості і єдності з усім світом, що проймає істоту маленького хлопчика? Сонце — то він, мальва — то він, ота хмарка — теж він...

...Снігу намело по пояс, а від школи до їхнього дому, будиночка колійного обхідника, далеченько. Він біжить, йому страшно — почалася заметіль. Лапатий сніг кружляє, земля злилася з небом, обважнілі ноги вже не слухаються, в'януть у липкій ваті. Як далеко до дому! Де він, той дім? Його замело, весь світ замело. Він один серед молочно-білого мороку. Маленька постать на тлі білої пустелі...

Таке ж почуття безмежної самотності пережив він ще раз. Коли одного дня сорок першого року перейшов лінію фронту, прямуючи до німецьких позицій, Григорій Гончаренко, радянський розвідник, мав перевтілитися в барона фон Гольдрінга, сина засланого в Радянський Союз шпигуна і диверсанта, виученика свого батька.

Напливом виникає обличчя оберста Бертгольда, з яким він вступив того пам'ятного дня у нерівний бій. Юнак, що знає життя з науки, а не з досвіду, і старий вовк, що переламав не один хребет, перегриз не одне горло, бачив багато пасток і навчився їх обходити.

Що допомогло тоді тобі перемогти? Добра підготовка, старанно розроблена аж до найменших дрібниць операція, якісь особливі риси характеру? Ні, не те. Зіткнулись дві волі, загартовані в різних горнилах. В одному палало чисте, гаряче полум'я високих ідей, в другому слався густий сморід розтлінного світу. Різний гарт, різна зброя. Твоя, Бертгольде, зламалась, розлетілася на друзки, моя відточувалась, бо я завжди мусив тримати її напоготові.

Бертгольд, що мав би мене викрити, сам потрапив у пастку — його засліпили два мільйони марок, покладених Зігфрідом Гольдрінгом у Швейцарський національний банк. Після смерті батька вони стали власністю Генріха. Чому тільки Генріха? Коли одружити його з Лорою...

Навіть тепер підкочується до горла клубок, як згадаєш про своє вимушене женихання до доньки Бертгольда. Той уже перейшов у штаб

Гімлера, міг не тільки усталити становище Генріха, а й стати джерелом, звідки можна черпати потрібну інформацію. Довелося справити заручини.

Під час своєї роботи у Франції, потім у Північній Італії лейтенант фон Гольдрінг, обер-лейтенант фон Гольдрінг, гауптман фон Гольдрінг не раз потрапляв у скруту, часом смерть зазірала йому в очі. Та родичання з Бертгольдами було, мабуть, найгіршим випробуванням. Але саме воно дало йому можливість так добре законспіруватися, виконати доручені завдання.

Тепер, коли згадуєш всю їхню складність, навіть не віриться, що таке під силу одній людині. Викриття таємниці підземного заводу в Проклятій долині, креслення, які він здобув... Усунення ката Гартнера, коли Григорій сам мало не загинув — під час вибуху в ресторані і в гестапо, куди він потрапив і звідки в такий оригінальний спосіб врятувався... Зброя для дивізії, яку фактично передав макі... Фотографування об'єктів Атлантичного валу... Врятування Людвіни Декок, посланця французьких партизанів... Вся та інформація, для збирання якої треба було виявити стільки винахідливості...

Стоп, хлопче! Надто вже ти розхвастався, нічого б ти не зміг вдіяти сам-один без допомоги макі, без дружньої підтримки Курта і Лютца, без...

Григорій спиняє біг думок. Моніка!

Як вийшло, що ти не зумів її вберегти? Єдину любов, що осяяла твоє життя!..

Лише в Північній Італії ти дізнався, хто її стратив, розчавивши під колесами вантажної машини. Винуватці за це сплатили життям. Міллер, Заугель, Бертгольд... Не тільки за це, а за всіх, кого вони замордували і кого б могли закатувати ще. Кастель ла Фонте. Замок графа Рамоні. Височенні покої, де його оселили. Безсонні ночі, коли серце краялось від туги. Його врятувало тоді нове, надзвичайно складне завдання — дізнатись, де розташований завод, що виготовляв радіоапаратуру для літаків-снарядів, за всяку ціну здобути креслення радіопристрою для цієї нової зброї. Не так скоро, як хотілося б, переборюючи численні труднощі, він виконав наказ свого командування. Так, це завдання було найскладніше. Може, тому й прогавив, як хмари почали збиратися над твоєю головою? Втім, статися це могло і раніше. Після перших твоїх спроб через Лідію,

покоївку племінниці графа Рамоні, та Курта повідомляти місцевих партизанів-гарібальдійців про заходи, що готуються проти них. А коли ти допоміг втекти Матіні, коли, попереджені тобою, зникли Лідія, Лютц, у гестапо з'явилося досить причин, щоб серйозно зацікавитися особою Генріха фон Гольдрінга. Так би, мабуть, і сталося, якби не навальний хід подій: повстання бранців на засекреченому заводі, спішна евакуація гітлерівців з Кастель ла Фонте, гарібальдійці, що кинулися допомагати повсталим, де розташований завод, висадивши в повітря греблю великого штучного озера з одного боку долини і скелю із замком — з другого, щоб зменшити спад води. Та прогрімів лише один вибух — злетів у повітря замок. Греблю гарібальдійці встигли врятувати буквально в останні хвилини, А разом порішити і з автором цього плану.

Знову напливом виникав обличчя Бертгольда? страшно, перекошене люттю. Перш ніж автомат командира гарібальдійців прошив тіло ката, ти встиг прошепотіти йому, хто такий насправді Генріх фон Гольдрінг...

Війна скінчилася. Ти міг би поставити на цьому крапку продовжувати навчання. Та є закон дружби і братерства. Одержавши від Курта листа і дізнавшись, що Матіні потрапив у біду, ти рушив йому на допомогу. І вскочив у пастку сам.

Спровокована сутичка з американським солдатом. Камера смертника. Спроба купити твою честь ціною зради. Ні, спочатку ця невдала спроба, а потім уже камера смертників... На світанку тюремний лікар «з гуманних міркувань» приніс ампулку з отрутою. Пам'ятаєш, як ти перекочував її на долоні? Ніби визначаючи вагомість блага, що вона в собі таїла. Була мить, коли ти хотів затиснути її в руці. Миттева, безболісна смерть. Варт тільки роздавити тонку оболонку зубами. Та вся твоя людська гідність повстала проти цього. Ти хотів померти, як належить чоловікові... А от від сигарети не відмовився. Який же курець відмовиться від останньої затяжки!

Помітивши метушню у вузькому тюремному дворі, де відбувалися страти, ти припалив. Гіркий і водночас солодкуватий присмак тютюну. Може, то так тільки здалося? Ти глибоко затягнувся ще раз...

А прийшов до пам'яті вже в Іспанії.

Тебе відкупили в американців, мов річ, і втягли до літака пихатого Нунке. Він збирався й порядкувати тобою, як річчю. Правда, досить

цінною. Інакше не призначили б тебе в школі розвідників під Фігерасом вихователем російського відділу.

Знав би Нунке, що, викравши свого колишнього підлеглого, він привіз до школи бомбу уповільненої дії!

Пастка, безвихідь. Ти ще прикутий до ліжка. Всі твої думки спрямовані на одне — як би звідси втекти. Отверезила перша ж розмова з Нунке: недобитки фашизму, не лише тут, у школі «Лицарів благородного духу», а повсюдно, готуються до реваншу, в них могутні покровителі за океаном, де теж складають підступні плани, спрямовані проти Радянського Союзу та інших соціалістичних країн.

Фред Шульц. Тепер він став Фредом Шульцом. Тут усі працюють під вигаданим ім'ям. Навіть головний заокеанський бос Думбрайт.

Не скоро Григорію пощастило подати про себе звістку на Батьківщину й дістати звідти інструкції, а незабаром і вірного помічника, Домантовича. Його доставив сам Думбрайт разом з групою колишніх власовців, що стали курсантами школи.

Любий Мишко Домантович, відчайдушний Мишко Домантович, ми мусили з тобою про людські очі ворогувати, щоб не викликати ні в кого підозри про наші взаємини.

Був у тебе, Григорію, ще один острівець серед багнища, де ти міг відпочити душею, — вілла патронеси школи, “Агнеси Менендос. Ти спочатку поставився до цієї жінки вороже, і якби не її каліка донька, маленька Ірене...

Тепле і болісне почуття проймає серце Григорія. Він бачить красиву голівку молодої ще жінки з тужними очима, бліде личко дівчинки, що ніби освітлюється внутрішнім спалахом, коли вона бачить любих її серцю людей.

Як безжально й цинічно скористалися з сімейної трагедії Агнеси падре Антоніо і Нунке! Якими путами обплутали вони цю недосвідчену жінку, щоб остаточно поневолити її. До останнього часу Агнеса глибоко вірила, що очолювана нею школа «Лицарів благородного, духу» — установа чисто благодійна, де готується Христове воїнство, яке понесе людям науку любові й милосердя. І мадонна воздасть їй за це, повернувши Ірене здоров'я. Бідна ошукана душа! Саме здоров'ям Ірене і нехтували, щоб тримати тебе в руках, ховатися за такою надійною вивіскою, як школа лицарів — поборників віри.

Ну й пика була у Думбрайта й Нунке, коли вони дізнались про втечу Агнеси до Італії! Так спритно їх ошукати! Виїхати ніби на прощу до папи римського і забрати з собою всі гроші, що лежали на рахунку патронеси. «Це рука падре, тільки рука падре...» — аж захлинався Думбрайт. «Негайно його повернути, його і Агнесу з її калікою! Доручити це Фреду!»

І ось ти в Римі. Він вирує за стінами цієї кімнати.

ЧАСТИНА ПЕРША

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Дозвольте відрекомендуватися вдруге!

На прочинених вікнах лопотять спущені штори.

Цей звук нестерпно дратує Вітторіо Рамоні. Він нагадує йому клацання батога, що підганяє час. Такий дорогоцінний саме зранку, коли він може присвятити себе улюбленій справі... Правда, сьогодні Вітторіо затримався мало не на півгодини: приміряв робочу куртку, принесену кравцем. Що вдієш, коли належиш до тих витончених натур, для яких оточуюча обстановка під час роботи важить немало, чи то колір ручки для письма, чи власне вбрання.

Провівши гребінцем по негустому, хвилястому світло-каштановому волоссю, Вітторіо підходить до дзеркала в простінку і ще раз оглядає себе. Крій, м'який теплий тон світло-сірої матерії, чорні оксамитові вилоги — все це елегантно і, головне, до лиця. В цьому вбранні він скидається на свого прапрадіда, який дивиться на нього з потемнілого від часу портрета. Такий же довгастих овал обличчя, спокійні півкола брів над лагідними замисленими очима, рівний ніс. Хтиві, трохи завеликі уста надають обличчю оригінальності: боріння плоті й духу! Ним визначалися всі його предки, як і цей прапрадід, що прожив бурхливе життя розбещеного вельможі, залишивши, проте, нащадкам ґрунтовну розвідку з історії венеціанської школи мистецтв доби Відродження. Мабуть від нього успадкував Вітторіо свої літературні нахили.

Для «розгону» Вітторіо завжди починає роботу з переписування зроблених напередодні чернеток. Товстий зошит у сап'яновій обкладинці розгорнуто. Літери швидко нанизуються в рівні рядки:

«Доля Італії — то доля Нарциса, що, закохавшись у власне відображення, тихо сконав від невдоволеного кохання. Замилувані величчю свого минулого, зачаровані неперевершеною красою давнього свого мистецтва, італійці ось уже багато сторіч вдивляються в свічадо історії, паралізовані екстазом самого лише споглядання. Вони

відмовились від дії — єдиної рушійної сили всякого прогресу, привівши націю тим самим на край безодні. Повертаючись до подій недавнього минулого, відчайдушної і справді героїчної спроби пробудити дух народу до діяльного творчого життя...»

Не скінчивши речення, Вітторіо Рамоні перечитує написане і самозадоволено посміхається. Прийде час, і вдячні співвітчизники складуть шану своєму літописцеві. Дарма що зараз він мусить ховатись із своїми мемуарами, що писати доводиться уривками, в рідкісні хвилини, вільні від щоденних турбот.

А турботи ці обсідають з усіх боків і в міру того, як життя країни нормалізується, стають все складнішими.

Для стороннього погляду Вітторіо Рамоні просто безжурний бонвіван, завсідник римських світських салонів, їхні двері, міцно зачинені для дрібного адвоката, яким ще донедавна був Вітторіо, широко розкрилися перед єдиним спадкоємцем старого графа Рамоні. Сприяли цьому і трагічні обставини загибелі старого графа та його улюблениці Марії-Луїзи. Ще зовсім недавно скандальна поведінка молодої удови правила за тему зловтішних перешіптувань. Тепер же з неї зробили мало не великомученицю. Ще б пак! Так безглуздо загинути під руїнами в розквіті молодості й краси. Звичайно, це справа рук гарібальдійців, хоч як не силкуються вони обілити себе, поширюючи чутки, буцімто замок висаджено в повітря з наказу якогось есесівського генерала.

Чудово обізнаний з тим, як усе було насправді, Вітторіо помовчував. Так вигідніше для справи, отже, це і є істиною. До речі, новітня течія філософії саме з погляду корисності і трактує поняття істинного. Вже заради цього треба буде почитати твори апостолів прагматизму. Не завадить, щоб практика спиралась на якусь там теорію. Це завжди імponує. Зробивши відповідну помітку в календарі, Вітторіо знов схилився над зошитом. Але все написане далі погано трималося купи. Доведеться переробляти...

Попрацювавши ще з чверть години і побачивши, що робота сьогодні не посувається, Вітторіо натиснув на кнопку дзвінка.

— Синьйор накаже подати каву? — Ледь чутно постукавши в двері, покоївка спинилась біля порога в позі поштивого чекання.

— Так, Лідіє! — Вітторіо окинув пильним, поглядом постать молодої жінки і з задоволенням подумав, що не помилився, найнявши

колишню служницю Марії-Луїзи. Сестра добре її вишколила, в ній нема ані краплини тієї нав'язливої фамільярності, з якою тримається більшість слуг-італійців.

Чашку міцної кави і дві добре підсмажених тартинки — лише таку дрібку доводиться дозволяти собі на сніданок, щоб не втратити спортивної форми і мати ясну голову.

А сьогодні вранці це особливо важливо. Доведеться відверто поговорити з керівниками «Італійського соціального руку» про занепад дисципліни серед членів організації.

Пригубивши принесену покоївкою каву, Вітторіо присунув ближче до себе телефон і набрав потрібний номер.

— Батісто Флоренті? Так, я... Ні, ні, приїздіть негайно, справа термінова... Ні, моєю машиною, ви її знаєте... чекатиме біля кав'ярні.

Вдруге за сьогоднішній ранок Вітторіо відчув глибоке вдоволення. От і здійснилися його честолюбні задуми! Він уже не пішак, якого гравці совають по шахівниці; а сам включився у велику гру, сам може наказувати. То дарма, що про його великі повноваження знають лише кілька довірених осіб. Верхівка завжди має бути законспірована, ховатися в глибокому підпіллі. Та й для власної безпеки краще. Хоч уряд де Гаспері і ставиться до організації з відвертою прихильністю, але що буде завтра і позавтра — невідомо. Цей набрід з робітничих організацій теж гуртує свої сили, невдоволення політикою кабінету міністрів зростає, комуністи все вище піднімають голови і множать свої ряди.

Батісто Флоренті не примусив себе довго чекати. Власник кількох першокласних перукарень, він аж ніяк не міг би правити за живу рекламу своїх закладів. Погано поголений, з масним волоссям, що кільцями звисало над спітнілим чолом, він справляв враження людини, яка відчуває органічну відразу до води, мила, ножиць і гребінця. Про байдужість до власної зовнішності свідчив і костюм з світлої альпаги, весь поцяткований плямами.

Вітаючись, Флоренті довго м'яв руку Вітторіо в пухких, вологих долонях і, наче вкрай виснажений докладеними до цього зусиллями, важко опустився в крісло.

— Даруйте, даруйте, для моєї комплекції сьогодні надто парко. Ху, мокрий, ніби щойно вийшов з купелі. Розумієте, моторчик тес, —

товстун торкнувся рукою до грудей. — І, щиро кажучи, розхвилювався. Чому, думаю, негайно? Щось трапилось?

— Досить прикре. Прочитайте ось це! — Вітторіо кинув через стіл згорнуту вчетверо газету. Одна з інформацій на нижній четвертинці була окреслена червоним олівцем.

Все ще відсапуючись, Флоренті швидко пробіг по ній очима.

— Пхе! Невже це вас так схвилювало? Троє молодиків у темному завулку лічили ребра четвертому. Звичайна дрібна пригода. Навіть дивно, що на шпальтах газети...

— А ви зверніть увагу на заголовок і уважно прочитайте коментарі редакції.

— «Бандитський наскок чи ворожа вихватка?»... Можуть скільки завгодно запитувати!

— На жаль, вони не тільки запитали, а й відповіли. Потерпілий і свідки впізнали усіх трьох і твердять, що вони є членами нашої організації — МСІ. А редакція до названих прізвищ додала ще й адреси, точно зазначивши, де хто проживає.

— А, «Уніта»! Що ж, дамо спростування... Можна подати позов на газету за наклеп.

— Трюк уже відомий. І, не забувайте, є свідки.

— На хвіст солі насиплють хлопцям. Підготуємо кожному чудове алібі і — все!

— Ви, Батісто, непоганий організатор, але політик з вас... Невже ви досі не зрозуміли: реорганізація підпілля для того і провадиться, щоб усю нашу роботу побудувати на засадах залізної дисципліни. Реванш ми можемо взяти, лише старанно до нього підготувавшись. І підготовка ця не повинна привертати до себе уваги. Інакше ми не зможемо консолідувати наші сили, об'єднати в єдину могутню організацію всі ті групи, що досі діяли на свій страх і розсуд, за принципом «хто в ліс, хто по дрова». А, чорт!..

Проголошуючи цю тираду, Вітторіо раз у раз постукував по краю стола ножем для розрізування паперу, ніби відрубуючи речення від речення. Щодалі удари ставали запашнішими, і от лезо із слонової кістки не витримало й надколалося. Рамоні з жалем дивився на ручку і уламок, що з неї стирчав.

— Антикварна річ... Подарунок... Погляньте, скільки витонченості в цих лініях... Безумовно, робота видатного майстра,

можливо, самого незрівнянного Челліні,— бурмотів він, скрушно похитуючи головою.

— Шкода, ах шкода! — забідкався і Флоренті, сподіваючись виявом співчуття пом'якшити Рамоні. — Але ж ручка цілісінька. Я гадаю...

— Я не скінчив, — сухо перервав його Вітторіо. — Керівництву МСІ слід запам'ятати: наш рух — явище не вузько патріотичне. Наша організація — лише ланка у великому ланцюгу, що потай кується повсюдно, в усьому світі. У слушний час цей ланцюг стриножить більшовизм, обплутає його, повалить... Тепер ви розумієте міру нашої відповідальності? Як обережно ми повинні діяти?

— Синьйор Районі! Приєднуюсь, обома руками підписуюсь під усім, що ви сказали. Але ж зважте і на наш строкатий склад! Адже досі кожен діяв, як йому заманеться. Спробуйте їх приборкати, прибрати до рук! Казан вибухне, якщо тримати його під високим тиском і позакривати всі клапани.

— Щоб цього не сталося, ви мусите самі планувати кожну акцію, заздалегідь обміркувавши всі деталі і передбачивши можливі наслідки. Забезпечивши своїх людей лазівками, крізь які вони могли б вислизнути. Не так, як у цьому випадку.

— Вітторіо гидливо поморщився, ткнувши олівцем у газету.

— Що ж ви порадите?

— Оголосити про виключення всіх трьох з МСІ. Вимагати притягнення до кримінальної відповідальності. Якому відділку поліції підлягає район, де це трапилось?

— Сьогодні ж дізнаюсь.

— Напевно, у нас є там свої люди. Домовтесь, щоб винних заарештували і широко оголосили про це в пресі. А днів за кілька, коли все забудеться, хлопців можна буде відправити кудись на північ, у район озера Комо чи Гарда. До речі, надійшли відомості, що там і досі вештаються якісь підозрілі молодчики. Придивляються і принохуються.

— Буде зроблено.

Розпрощавшись з Батісто Флоренті, Вітторіо довго і ретельно мив руки. Він гребував «перукарем», але віддавав належне його організаторським здібностям. Тепер, по війні, коли такої сили набрали «Комітет національного визволення» і «Загальна італійська

конфедерація праці», Батісто, мов старий хитрий лис, проривав потаємні ходи, якими безслідно зникали можновладні поплічники фюрера і дуче.

Для своїх мемуарів Вітторіо занотував імена багатьох таких втікачів, звичайно, найбільш визначних. Світ колись ойкне від подиву, прочитавши ці списки. А поки що вони надійно сховані в одному з тайничків старого Рамоні. Дядько дуже любляв тайники, вони були мало не в кожній кімнаті. Про деякі з них племінник знав, про існування інших лише здогадувався. Оселившись на віллі, Вітторіо довго тишив себе своєрідною грою, обстукуючи стіни й шухляди у пошуках дядькових схованок. Одна з них, — за книжковими полицями, — власне, і ввела його в вузьке коло тих, хто взявся творити історію. Надто важливі документи опинилися в руках спадкоємця графа, щоб можна було ігнорувати молодого Рамоні.

Вітторіо не любить про це згадувати. Він воліє думати, що досягнув нинішнього становища виключно завдяки своїм неабияким здібностям і талантам, умінню триматися в товаристві.

Ні, не йому нарікати на долю. Особливо зараз, коли в його особистому житті має статися така значна зміна. За тиждень повернуться батьки Маріанни, і відбудеться розмова, якої він чекає нетерпляче і з деяким острахом. Що ж, Умберто Вісконте доведеться забути про пиху і поступитися перед фактом: їхня безвинна донечка сама кинулась в обійми Вітторіо, і не він перший, хто звів її з пуття. Хай дякують богові, що знайшлася людина, згодна покрити її давній гріх.

Цей план виник у нього випадково, коли Маріанна якось розповіла йому про загибель в автомобільній катастрофі свого друга дитинства, Андреа Доссеті. Вона тоді дуже плакала, сполошивши батька й матір таким бурхливим вибухом сліз. Вислухавши цю розповідь, Вітторіо спочатку не надав їй значення і лише згодом, коли наївна монастирська вихованка почала визначати його серед інших... Бідне дівча! Вона так і не зрозуміла, що сама має зганьбити свою честь! І в поведженні з Вітторіо, засліплена коханням, тримає себе настільки необережно, що складається враження, ніби вона навмисне афішує їхні взаємини. От і сьогодні. Рівно о дванадцятій вони умовились зустрітися на вокзалі Сан Паоло, де збереться невеличка компанія, щоб вирушити на узбережжя моря. Годилося б написати їй записку, попередити, що він

не зможе прийти. Та вчасно цього не зробив, а тепер уже пізно, годинник показує пів на другу. О третій у нього важливе побачення, і якщо Джузеппе найближчим часом не повернеться...

Джузеппе з'явився о другій.

— Все гаразд, синьйор, гостей зустрів, влаштував у приватних пансіонатах. Вони майже поруч, отже...

— Пілот нічого не передавав?

Ось цього листа.

Вітторіо обережно надрізав конверт і розгорнув вдвоє згорнутий аркушик. Заповнено було лише першу сторінку. Пробігши по ній очима, він уголос прочитав:

«Дорогий друже! Для поновлення давніх контактів з вашою автомобільною промисловістю наша фірма «Іспана суїса» відрядила до Рима своїх спеціальних представників: Фреда Шульца і Герберта Вайса... Обидва добре обізнані з справою, володіють італійською мовою, але у вашій чудовій столиці не бували. Цілком природно, що при встановленні ділових зв'язків у них можуть виникнути непередбачені труднощі. Фред Шульц пояснить Вам, у чому полягає складність покладених на нього, як на представника нашої фірми, завдань. Шкодую, що не мені випала щаслива нагода знову відвідати Рим і побути в Вашому товаристві, такому приємному для мене. Сподіваюсь, моє прохання не дуже Вас обтяжить, А хочу нагадати: в свою чергу, я завжди до ваших послуг. Йозеф Нунке».

— Яке вони справляють враження?

Секретар Вітторіо знизав плечима, потім розсміявся:

— Щодо Вайса з певністю можу сказати: повітряним асом він не був. Ледве до машини додбав. Мабуть, зараз відлежується. Другий — Шульц, тримається незалежно. Очевидно, в оркестрі Думбрайт — Нунке грає не останню скрипку. Та й лист свідчить, що саме з Шульцем ми в основному будемо мати справу.

— Тоді ось що: о дев'ятій вечора привезете Шульца сюди. Замовте вечерю і все інше.

— Будуть ще якісь доручення?

— А тепер накажіть подати машину. Я лише переодягнуся.

За півгодини Вітторіо поїхав.

— До синьйора хтось приходив? — запитав Джузеппе Лідію, коли та зайшла до кабінету, тягнучи за собою пилосос.

— Пробачте, думала, ви у себе, хотіла прибрати...

— Треба навести лад на письмовому столі. Ось розберусь з газетами і підду. А ви спокійнісінько включаєте свою машину — аж ніяк мені не завадить хоча б тому, що дзижчить далеко приємніше, ніж писаки з деяких газет. Як і пилосос, вони прагнуть засмоктати побільше бруду... То хтось приходив?

— Синьйор Флоренті. Бачите, скільки попелу на килимі?

— А-а, Батісто! Що ж, бруд по собі він лишає, де не ступить. У прямому і переносному розумінні слова... Курт не казав вам, що то за один?

— Курт? З якої речі він став би про нього говорити! Чи про когось іншого, хто тут буває,— знизала плечима Лідія і взялася обмітати порох, орудуючи то ганчіркою, то віничком з м'якого пір'я.

Якийсь дивний вираз промайнув на обличчі Джузеппе. Та Лідія цього не бачила. А коли б побачила, злякалася б іще більше. Бо саме страх намагалася подолати зараз, спантеличена незрозумілим натяком секретаря Рамоні.

— Так, так, я не політик, синьйор Шульц! Я людина кабінетної вдачі, і якщо цікавився раніше соціальними питаннями, то лише в історичному, до деякої міри філософському аспекті. Я залюбки замкнувся б у цьому кабінеті й присвятив свій час виключно літературній праці. Але що вдієш! У наш бурхливий час, коли на терези історії поставлено так багато — саме існування цивілізації, обов'язок людини мислячої не лише споглядати, а й самому творити історію. Я гадаю, що прорахунок і ваш, і наш — це нехтування загальним в ім'я вузьконаціонального...

Ось уже півгодини Григорій Гончаренко слухає велеречиві теревені Рамоні, силкуючись не позіхнути, зберегти на обличчі вираз живого зацікавлення.

«Павич, що розпустив хвоста. Велика честолюбність при малих можливостях чогось досягти. Безумовно, за його спиною стоять сили більш значні і небезпечні — він лише маріонетка, яку смикають згори. На таких людей впливає апломб. Отже, триматися, як персона грата, але так, щоб не зачепити самолюбства. Любісінько з'їсть порцію лестощів, бо сам глибоко вірить у свої таланти».

— Пробачте, що я вас перерву, синьйор Рамоні, але ваші слова настільки мене вразили... Немов ви підслухали мої власні думки...

Коли ти зайнятий сугубо практичними справами, мимохить підпадаєш під їх владу, не помічаєш, як звужується горизонт. Безмежно радий, що випадок звів мене з вами, та ще тут, у Римі, де я почуваю себе таким самотнім.

Щоки Вітторіо ледь порожевіли.

— Я також радий зустріти однодумця. Бо і наді мною тяжать справи практичні. Лише ранок я віддаю роботі, так би мовити, для душі.

— Мені прикро, що я додав вам клопоту.

— О, пусте! В мене непогані зв'язки у Ватикані, і мій секретар швидко відшукає сліди, що ведуть до падре... Антоніо, здається?! Якщо патронеса вашої школи...

Гість застерезливо підняв руку:

— Ні, ні, цим я вас не хочу обтяжувати. Розумієте... — Григорій витримав паузу, ніби вагаючись. — Так, я не буду від вас критися: втручання третьої особи було б для мене небажаним. По секрету вам признаюся: вона моя наречена, отже, це справа цілком інтимна.

— Ми, італійці, завжди з повагою ставимося до кохання. Але підняти келих за вашу прекрасну даму ви, сподіваюсь, дозволите?

— Який же закоханий відмовиться від цього?

— Тоді прошу! — Вітторіо підвівся і попрямував до дверей, пропускаючи гостя поперед себе.

У невеликій їдальні все було готово до вечері.

— Сідайте, синьйор Шульц, і прошу пробачити, під час конфіденціальних розмов я волюю обходитися без обслуги. Це створює деякі незручності, зате певен — все сказане не піде далі стін цієї кімнати.

— Ви забули ще про одну перевагу: інтимність обстановки настроює на щирі розмову.

Розмова між господарем і гостем, справді, зав'язалась якщо не зовсім щира, то принаймні жвава. Хизуючись своєю красномовністю і обізнаністю, Вітторіо не помічав, як гість то реплікою, то вчасно кинутим зауваженням спрямував її в потрібне йому річище. Незабаром Григорій мав досить ясне уявлення про політичне життя країни і розстановку сил, що його обумовлюють. Перед очима Гончаренка поступово вимальовувалась багатопланова картина.

Капітуляція Італії і могутній розвиток руху Опору, очолений Комітетом національного визволення — перше широке єднання сил в боротьбі з гітлеризмом і власним фашизмом. До Комітету ввійшли три найвпливовіші в країні антифашистські партії: комуністи, соціалісти, християнські демократи, а також ліберали і партії «дії» та «праці». Заклик Тольятті до створення уряду національної єдності. Сформування такого уряду в квітні 1944 року. До його складу входять ті ж шість партій. Утворення слідом за цим Загальної італійської конфедерації праці, де також об'єднуються різні напрямки профспілкового руху: трудящі, очолювані комуністами, соціалістами і християнськими демократами.

Здавалося б, усі прогресивні сили зібрано в могутній союз, здатний подолати труднощі післявоєнного життя, побудувати його на засадах справжньої демократії. Та роки фашистської диктатури не минули безслідно. Хаос в економічному житті країни, розбрат у думках. Посилюється реакційний вплив Ватикану на праве крило християнських демократів. Діють монополії, яким загрожують нові реформи. Коріння фашизму не викорчовано, і починають проростати його нові паростки. Ще до остаточної воєнної поразки 1945 року секретар фашистської партії Паволіні приступає до створення широко розгалуженого підпілля. Таємні, напівлегальні і легальні, добре замасковані організації виникають повсюдно, їм легко підспудно діяти, бо єдності в діях уряду, по суті, вже нема. Прем'єр де Гаспері все більше підпадає під вплив Ватикану, що розгорнув шалену антикомуністичну діяльність, а після поїздки в США по кредити і сам включається в неї. Спритно маневруючи на угоду заокеанським друзям, навесні 1947 року він створює уряд цілком підпорядкований християнським демократам.

Так італійський народ було ошукано в найкращих його сподіваннях; добре зерно єдності, вкинуте в землю Італії, не проросло.

Одночасно почалася реорганізація фашистського підпілля, головні сили якого зосередились у партії «Мовіменто соціале італьяно» («Італійський соціальний рух», — прим.), тобто в МСІ. Допіру Вітторіо похвалявся цим «мудрим» ходом, що дав можливість об'єднати розпорошені організації і легалізувати їх в єдиному центрі. Сховавшись за зручною вивіскою, роботу підпілля можна й далі поширювати і поглиблювати, створюючи повсюдно нові бойові групи,

добре заховані арсенали зброї, компрометуючи і навіть усуваючи прогресивних діячів, сіючи в душах людей зневіру...

Фашизм. Отже, і тут він потай накопичує сили. Та де там потай, майже відверто. Виходить, страшний урок нічому не навчив людство. Міжпартійні чвари, мов шорами, закрили очі вчорашнім антифашистам, які, відкинувши дрібні і навіть великі незгоди, створювали у свій час незламний фронт Опору.

Григорій пригадав останній день війни, те почуття безмежної радості й невимовної полегкості, що його пройняло. Мабуть, таке ж почуття полегкості, підсвідоме прагнення забути про страхіття війни приспало в людях здоровий глузд. Так спокусливо було повірити в остаточну перемогу добра над злом. Що ж, розплачуйся за свою легковірність. Ось воно, зло, підступне й хиже, сидить навпроти тебе. Та тільки цього разу йому тебе не ошукати.

— Я вас утомив, синьйор Шульц?

— Що ви! Просто трохи паморочиться в голові від вашого чудового вина.

— То, може, наказати подати каву?

— Чашечку вип'ю з великою охотою. Ми, німці, починаємо і кінчаємо день кавою.

— Зараз скажу покоївці, а вас прошу до кабінету.

Багровий місяць уповні, схожий на велетенський помаранч, сходив над горизонтом, і Григорій замилювався красою вечірнього неба. З якою б охотою він поблукав зараз між руїн давнього Рима! Вдень він бачив їх лише здалеку, величні й трагічні на тлі ясно-блакитного неба. При місячному сяйві це враження, мабуть, посилюється, адже вночі все сприймаєш гостріше. Застиглою музикою назвав архітектуру хтось із філософів. Уривки якої ж симфонії велетнів долинули до нас через віки?

— Прошу, ось сигари і сигарети. Будь ласка, сюди! Ці фотелі дуже зручні, саме для кейфування.

З сусідньої кімнати долинуло поскрипування колішат. Краєм ока Григорій побачив, що якась жінка вкотила пересувний столик.

— Лишіть усе як є і можете йти! — наказав Вітторіо і раптом скрикнув: — Та що з вами, ви при собі?

— Пробачте, синьйор, але я, я...

Знайомий голос примусив Григорія повернутись.

— Лідія?

— О, синьйор Гольдрінг! Так це справді ви? Я мало не зомліла... Нам же писали, нам написав синьйор Лютц... що ви, що вас... Він так уболівав, і ми з Куртом теж... Ху, навіть не тримають ноги!

Григорій схопився з місця і присунув Лідії стільця. Вона з острахом глянула на Вітторіо і, наразившись на його гострий погляд, поспішно сказала:

— Ні, ні, я піду. Пробачте, синьйор Рамоні, я, певно, дозволила собі щось зайве... Синьйор Гольдрінг, я хочу... я сподіваюсь...

— Ну, звичайно, ми ще поговоримо. А сьогодні міцно поцілуйте від мене Курта.

Останніх слів Лідія, мабуть, не почула, так поспішно вона вийшла з кімнати. Григорій, повернувшись до Вітторіо, весело і невимушено розсміявся:

— От тобі й маєш! Наче в театрі чи кіно. Вас, звичайно, здивувала ця сцена, та перш ніж її пояснити, дозвольте відрекомендуватись удруге:

— Барон Генріх фон Гольдрінг! — Григорій клацнув закаблуками. — До речі, розстріляний американськими окупаційними властями. Звідси й чутки про мою смерть. Звідси і перевтілення у Фреда Шульца. Лідія — дружина мого колишнього денщика, з ним ми розлучилися ще в Кастель ла Фонте.

Напруження, що скувало м'язи на обличчі Вітторіо, поступово слабшало, а при останніх словах і зовсім зникло.

— Кастель ла Фонте? — вигукнув він збуджено. — Стривайте! Та це ж про вас писала мені Марія-Луїза! Всю цю історію з заложниками, і як ви героїчно повелися, рятуючи з рук гарібальдійців графа та її нареченого.

— На жаль, я не зміг врятувати її саму. Ні її, ні графа, ні майора Штенгеля під час вибуху... Ви так і не дізналися, хто висадив замок у повітря?

— Кажуть, якийсь есесівський генерал. Ніхто не міг назвати його прізвища. Для своїх мемуарів я зберігаю список тих, кого ми відправили до Іспанії, Португалії, взагалі за кордон. Я ревно перевірів цей список, але жодного імені, пов'язаного з Кастель ла Фонте, не знайшов.

Лункий переривчастий дзвінок прорізав вечірню тишу.

— Хто б міг бути о таку пору? — Вітторіо підвівся, але не встиг зробити і кількох кроків, як двері кабінету рвучко смикнули. На порозі стояла дівчина. Груді її високо здіймались, очі гнівно блищали.

— Вам слід було б, Вітторіо, навчити чемності свою челядь! Я півгодини дзвоню, півгодини пояснюю, що мені конче треба вас бачити, а мене допитують, хто і в якій справі, наче я прошусь на аудієнцію до самого папи!

— Маріанно! По-перше, ви дзвонили лише кілька секунд, по-друге, не завадило б привітатись, тим більше що у мене гість. Дозвольте познайомити: Фред Шульц, а це — моя наречена, Маріанна Вісконте.

Дівчина густо почервоніла. Засліплена гнівом, вона, мабуть, і справді не помітила сторонньої людини.

— Могли попередити, що ви не самі!

— Щойно я це і зробив.

Пересилюючи ніяковість, дівчина розсміялась і простягнула Григорію руку:

— Я справила на вас жахливе враження! Правда?

— Досі я ще ніколи не жахався краси й молодості. І дуже шкодую, що мушу з вами попрощатись.

— Через мене? Через мою несподівану появу?

— Боронь боже! Просто я давно вже зловживаю гостинністю нашого шановного господаря.

— А якщо я дуже-дуже попрошу вас залишитися? Вітторіо, не відпускайте свого гостя! Подбайте про власну безпеку! Бо я ладна знівечити вас, роздерти на шматочки.

— Бачите, яка небезпека загрожує мені? Не будемо гнівити Маріанну, до того ж я не можу вас відпустити самого в такий пізній час.

Проклинаючи в душі турботливість Рамоні, Григорій сів. Як же поговорити з Лідією? Напевне, вона чекатиме десь у садку чи біля брами. А що коли...

— Синьйор Рамоні! Мене трохи непокоїть одна деталь, пов'язана з нашою розмовою про Кастель ла Фонте. Відносно того клятого барона, якого нібито зустріла ваша покоївка. Хотілося б упевнитись, що вона помилилася. Зайві розмови навколо його імені...

— Розумію. Як це мені самому не спало на думку! Зараз я викличу її...

— І попросить, щоб принесла склянку холодної води на терасу, — поспішно уточнив Григорій. — Я трохи освіжуся, поговорю з Лідією, а ви тим часом порозумієтеся з синьйоритою. Сподіваюсь, що, повернувшись, знайду вас цілим і неушкодженим, — сміючись, додав він.

У дальніх куточках саду було ще темно, але квітник перед терасою вже яснів у хисткому і примарному світлі місячного сяйва. Гордовито й церемонно, мов принцеси на прийомі, похитували голівками троянди. Хилилися до їх ніг сніжно-білі зірочки табаку. Легкими хмарками кучерявилися вершечки геліотропа. До солодкого, ніжнього і вкрадливого аромату квітів домішувався терпкий запах трав, що разом з вітром долинав із дальніх горбів.

Григорій пройшовся доріжкою до брами й назад, напівдорозі зупинився — назустріч йому швидко йшла Лідія, несучи на блюдечку склянку з водою.

— До біса воду! — Григорій вихлюпнув її на квіти і поклав руки па плечі молодої жінки. — Тепер давайте привітаємось посправжньому. То як живемо, що поробляє Курт?

— Він у Німеччині, поїхав до матері... О, синьйор Гольдрінг! Я так хвилювалася, так пильнувала, щоб не пропустити...

— Ви розмовляєте з Фредом Шульцом, тільки це ім'я ви повинні пам'ятати. Гарзд?

— Зрозуміло... Але ви... невже ви мусите ховатись?

— Повірте мені, не від старих друзів. Так вимагає справа.

— Виходить, я вас викрила перед Рамоні? Що я накоїла!

— Заспокойтесь, тут вийшло навіть доречно.

— О, ви не знаєте, що це за дім! Не вірте Рамоні, ні в чому не вірте... Йому і Джузеппе. Вони...

— Лідіє, люба Лідіє, зараз я мушу повернутися. Не треба, щоб у Рамоні виникли якісь підозри. Тому домовимось про головне: де і коли я зможу вас побачити?

— У мене вдома. Рано-вранці або пізно ввечері. Я вже написала свою адресу — ось! Коли Рамоні сказав...

— Гарзд, гарзд... Матіні живий і здоровий? У Римі?

— Так. Правда, на кілька днів виїхав до Анкони.

— Його адресу напишіть на маленькому клаптику і закладіть за підкладку мого капелюха. Він у передпокої, сірий. Не сплутаєте?

— Звичайно.

— Скажіть, чи могли б ви знайти місце, де можна було б переховатись жінці з дитиною?

— Пораджуся з друзями. Щось знайдемо. Це терміново?

— Ще не знаю. Перш я сам мушу її відшукати.

— То, може, і в цьому вам потрібна допомога?

— Дуже. Звуть Агнеса, прізвище Менендос. Донька — Ірене. Зупинилась, мабуть, десь ближче до Ватикану. В пансіонаті чи скромному готелі. У дівчинки хворі ноги, її возять. Приїхали з Іспанії.

— Запам'ятала. Може, повідомити про ваш приїзд Матіні, якщо він уже вдома?

— Не треба. Я приїхав не сам, а з людиною, від якої мушу критися. Все розкажу потім.

— Коли на вас чекати?

— Постараюсь прийти якнайскоріше. Залежатиме від обставин... А тепер попрощаємось, ми забалакалися. Хоча ні, ще одне: Курт одержав мого листа з Мадрида?

? Ані рядка. Ми двічі переїздили, може, через це?

— Гм... може, й так.

Григорію теж хотілося б вірити, що лист просто загубився в нетрях якоїсь італійської поштової контори, проте в серце його закрався неспокій. Адже можливий і інший варіант: листа затримала цензура в Мадриді. Як не обмірковував він кожне слово, щось могло збудити підозру розвідки. Припустимо, сталося саме так. З якими б даними вийшов на пошуки анонімного адресата він сам? Прізвище адресата і його національність — перше; дата відправки листа — друге; лист написано німецькою мовою — третє. Отже, анонім теж німець, який проживає в Іспанії... Курт Шмідт. З ким у нього можуть бути зв'язки в Іспанії? Очевидно, не з дівчиною, не з родичами. Бо тікали сюди люди іншого суспільного стану, нацисти. Якби у Курта був якийсь впливовий родич серед наці, хлопець не служив би денщиком, а сягнув вище. Отже, зв'язки в нього могли бути тільки по лінії службовій. Приміром, зі своїм гауптманом, бароном фон Гольдрінгом. А куди подівся Гольдрінг, дуже легко дізнатись у Думбрайта і Нунке. Варто іспанській розвідці поткнутися до школи «Лицарів благородного

духу», і на Фреда Шульца впаде підозра. Тим більше що дата відправки листа збігається з часом його перебування в Мадриді. Правда, треба спочатку докопатися до особи Курта Шмідта. Та й це справа не складна. Не така вже складна...

Дурниці, нервую... Іспанія велика. Чому саме школа поблизу Фігераса приверне їхню увагу? Не може такого бути. А запеленгована радіопередача? Нунке і Думбрайт прийшли тоді до одностайної думки: в таверні хтось переховувався, це він передавав шифровки. Так було спокійніше для керівництва школи. А от іспанська розвідка, чи повірила вона в цю версію? Йому, Григорію, власне кажучи, начхати, як обернеться справа, — ще якийсь тиждень, ну два... А от Домантович, Домантович...

І Рамоні, й Маріанні навіть на думку не спало б, яка тривога гризе серце Фреда Шульца, з таким безтурботним виглядом він повернувся в їхнє товариство.

— Феї ночі просили передати це вам, синьорито! Обережно, обережно, не вколить пальці...

— О, яка чудова троянда! Ви справжній лицар, синьор... можна я вас називатиму просто Фредом?

— Буду дуже радий. Звичайно, якщо не заперечуватиме ваш наречений.

— Може, і ми з вами відкинемо церемонне «синьор»?

І всі троє вип'ємо на брудершафт? — Рамоні запитливо глянув на свого гостя і взявся за пляшку.

— Тоді я ще приємніше почуватиму себе у товаристві Маріанни і вашому, Вітторіо!

Рамоні розлив коньяк і першим підняв келишок.

— За наше знайомство, Фред!

— За ваше з Маріанною майбутнє!

Коньяк був не дуже міцний, поганої марки, проте дівчина помітно сп'яніла. Вона починала говорити про одне, перескакувала на інше, кидала ущипливі зауваження Вітторіо, то недоречно сміялася, то мало не плакала. З окремих реплік Григорій зрозумів — ідеться про те, що Рамоні не прийшов на побачення, виставив її на загальний посміх. Та з усього було видно — це не головна причина її роздратовання, непевності, неспокою. Причина таїлася глибше, точила їй серце і душу.

Маріанна скидалася на тоненьку надломлену топольку, що згинається під вітром тріпочучи всім листячком.

Впіймавши похмурий погляд Вітторіо, Григорій вказав йому очима на Маріанну. Той ствердно кивнув головою.

— Маріанно, час їхати. Відвезу Фреда, потім вас.

— Але ж я ще не оглянула як слід вашого кабінету! — Дівчина схопилася з місця і почала розглядати картини, всілякі дрібнички на письмовому столі. Раптом вона скрикнула:

— Мій подарунок! Ви його зламали!

— Завтра ж відвезем ювелірові, він приладнає нове лезо, — заспокоїв її Вітторіо і хотів обняти за плечі. Дівчина пручнулася, рукою відсторонила Рамоні і, впавши головою на стіл, розридалася.

— Погана прикмета... погана прикмета... боже, яка погана! — проривалося крізь сльози.

Ні Григорій, ні Вітторіо, ні сама Маріанна не здогадувалися тоді як швидко справдяться тяжкі передчуття дівчини.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

На сцені з'являються трое

Синьйор Матіні вже повернувся?

Стефанія заголеною по лікоть рукою витерла піт з чола і з крехтінням розігнулась, кинувши вибивалку на купу половиків. Перш ніж відповісти, вона змірила очима молоду жінку. Чіпким поглядом, ніби зважуючи: відповісти їй просто «ні» чи розказати докладніше, куди й навіщо поїхав синьйор лікар, як воздалося йому за всі поневіряння, за гречність і добре серце.

Скромність убрання і відсутність косметики були на користь незнайомки, та сухий блиск очей, переривчасте дихання свідчили, з якою нетерплячістю та чекає на відповідь, і це викликало підозру:

«Вдруге вже приходять і так побивається, що не застала. Бач, просто їсть очима! А коли жінка починає бігати за чоловіком... коли починає упадати за ним... Відомо, чим це кінчається. Десятою дорогою обминатиме, хоч яка ти красуня...»

Засівши в дівках, Стефанія, проте, вважала себе знавцем чоловічих сердець, створених на якийсь особливий кшталт і цілком відмінних від жіночих. Обстоюючи зараз інтереси Матіні, якого вона

змалку вигляділа, Стефанія не могла подолати й почуття жалю до цієї жінки.

Завіявся і слуху не подає. Всі вони одним миром мазані.

Вираз розгубленості, майже розпачу промайнув на обличчі незнайомки. Хвилин зо дві вона стояла ніби вагаючись, немовби хотіла щось сказати, потім мовчки кивнула й швидко пішла до брами.

Та на вулиці сили, здавалося, зовсім залишили Агнесу. Прихилившись плечем до огорожі, вона безтямно дивилася поперед себе, не наважуючись іти, не знаючи, куди податися. Вона не могла прийти додому ні з чим!

Хвилювання, пов'язане з подорожжю, і втома після дороги зовсім звалили Ірене. Вона лежала, не подаючи голосу, непорушна, мов лялечка. Тільки з лялечки свого часу випурхне гарний метелик, а Ірене... Чи зможе вона колись хоч зіп'ятися на ніжки?

Спочатку все склалося ніби гаразд. У невеличкому готелі на Кола ді Рієнца Агнеса знайшла непогану кімнату: сонячну, з великим вікном і балконом. Ірене дуже тішило те, що вони житимуть неподалік Ватикану. Саме повітря тут їй здавалося цілющим. Та вже другого дня по приїзді з'явилися ознаки крайнього знесилля, і після тривожної ночі Ірене не могла навіть сісти. А разом прийшла й цілковита байдужість до всього і всіх.

Залишивши дівчинку на служницю, рекомендовану господаркою готелю, Агнеса кинулася розшукувати Матіні, заспокоюючи себе думкою, що ось зараз, за півгодини, прибуде тямущий лікар, Фредів друг, який не залишить їх без допомоги. Та на пошуки потрібного номера по вулиці Двадцятого Вересня пішло безліч часу — таксист навмисне плував містом, — а коли Агнеса знайшла будинок, де мав проживати Матіні, виявилось, що той у від'їзді. За винагороду в тисячу лір шофер пообіцяв зарадити лихові.

— Лікар, пхе... я привезу вам професора, найперше світило Рима. Мертвих піднімає на ноги! Чверть години — і він у вас.

Та «світило» те, певно, давно згасло, а скоріше за все існувало лише в уяві шофера. Лише надвечір та ж господарка готелю привела хирлявого дідка, який недочував і недобачав і давно, очевидно, залишив практику.

Оглянувши хвору, він довго замислено сидів над рецептурним бланком.

— Не знаю, синьоро, чи правильно ви мене зрозумієте. Всі ви надто вірите в цілющу силу ліків. Але еліксирів життя, синьоро, нема. Що ж, я випишу вам одну мікстуру. Сподіваюсь, вона полегшить нинішній стан дівчинки. Зважте, я кажу лише про нинішній стан. А їй потрібне систематичне і спеціальне лікування. І раджу вам не марнувати часу.

«Не марнувати часу... не марнувати часу...» Наче маленькі молоточки, ці слова стукають у скроні безперервно, вдень і вночі. Як сподівалась Агнеса, що сьогодні побачить Матіні і він їй щось порадить! А от, виявилось, треба знову чекати, чекати невідомо скільки, сподіватись невідомо на що.

З вулиці Двадцятого Вересня Агнеса вийшла на дель Квірінале, машинально проминувши перехрестя, де їй треба було б завернути, щоб дістатись площі дель Пополо. Сьогодні брати таксі не хотілось. Замкнена у чотирьох стінах готельної кімнати, вона відчувала себе фізично скутою. Навіть вдома, у просторій віллі, оточеній садком, владна потреба рухатися кидала її на спину коня, і вона мчала навмання, без мети, аби тільки бачити перед себе простір, чути, як свистить у вухах вітер, жадібно ковтати п'янке і духмяне повітря. Тепер увесь її світ обмежений крихітною цяточкою в цьому великому місті. Такою крихітною, що й пресвята Мадонна її не побачить. Бо за кожною стіною, кожним вікном до неї простягаються руки, благаючи відвести свою біду. Де вже їй почути голос Агнеси, яка навіть на цій вулиці загубилась, мов піщинка па битому шляху. А коли взяти все місто, цілий світ... Скільки їх, таких, як вона, матерів волають до неба? Ні, не думати про це, а то стає страшно. Так страшно, що хоч у Тібр головою...

Велика дзеркальна вітрина кондитерської на Корсо спокушала перехожих тисячами принад. Сьогодні змінили її оформлення. Маленькі гномики в яскравому вбранні з крихітними тачечками в руках, сповненими дрібних барвистих леденців, безперервно сновигали туди й сюди поміж горами цукерок і тістечок, величезними тортами і пірамідами з шоколаду. Маленькі чоловічки вештались так швидко, робили такі карколомні віражі, що вітрина привертала увагу не лише дітлахів, а й дорослих. Мимохіть спинилася і Агнеса.

«Можливо, Ірене теж посміялась би», — подумала вона сумно і враз згадала про гостинець для доньки.

Реклама зробила своє — в кондитерській було людно, як ніколи, продавщиці ледве встигали зважувати, загортати пакунки, привітно посміхалися, перепрошуючи за затримку.

— Отак і минає день, — поскаржилася молода жінка, що стояла біля прилавка поруч з Агнесою. Нетерпляче покусуючи губи, вона додала: — Коли в тебе обмаль часу, неодмінно виникне якась затримка. Ви не помічали?

— Я не кваплюсь, синьоро, а ви, я бачу, поспішаєте, — Агнеса трохи відсторонилася.

— О, ви не так мене зрозуміли! Запевняю вас, я зовсім не мала на увазі... Хоча... якщо кілька зайвих хвилин для вас не мають ваги... — Жінка звела на Агнесу гарні зеленкуваті очі і вдячно посміхнулася. — Мені для хворого, — звернулася вона вже до продавщиці, — щось смачне, але й не обтяжливе для шлунка. Як ви гадаєте, он те печиво з безе...

— Саме його я і хотіла вам запропонувати.

Коли жінці з зеленкуватими очима вручили куплене, вона ще раз повернулася до Агнеси:

— Вельми вам вдячна, синьоро!

— І я вам теж. Ви мені підказали, що купити для хворої...

Якби Лідія пильніше глянула на красиву сумну жінку, може, вона і впізнала б ту, кого їй доручено розшукати. Та Лідія поспішала, Агнеса теж.

...Забившись аж на Корсо, щоб купити все найліпше і найсвіжіше, Лідія згавила чимало часу. Навіть автобусом у район Трастевере звідси дістанешся не швидко. А від зупинки до домівки Чезаре ще йти і йти...

Минулого разу Лідія була у Чезаре разом з Куртом. Вони непогано тоді провели час — слухали платівки, танцювали, разом готували вечерю. І розмова точилася за пляшкою вина невимушена, душевна. Спочатку Лідія трохи побоювалася Чезаре: все-таки відомий журналіст. А з того вечора, коли навіть неговіркий Курт...

Ой, як не тікаєш від цього, як не примушуєш себе думати про інше, тобі болить. Відколи Курт поїхав до матері в Німеччину, Лідія зовсім втратила спокій. Знає, відчуває вона — не може він ділити своє серце навпіл. І справа не в матері, вона б залюбки переїхала до них, справа в іншому: несила йому жити на чужині.

— Не поїду! Нізащо в світі! — категорично заявила Лідія, коли він уперше поставив питання про переїзд. — Чому це я мушу поступатися, а не ти?

— Тому, що я, як німець, завинив перед світом більше! І всі чесні німці повинні створити таку Німеччину, яка б виправдала їх перед людством.

— Ти наче читаєш з газети... Людство! Яке пишне слово! За щастя людей можна боротись і тут, в Італії. В першому-ліпшому куточку світу. Ти ж і тут не сидиш склавши руки.

— Треба бути там, звідки може зайнятися пожежа. Коли десь починає смердіти паленим, люди кидаються туди.

До цієї розмови вони верталися не раз, і завжди в таких випадках сум'яття в душі Лідії зростало. Вона розуміла Курта, дедалі ясніше бачила, що від остаточної відповіді їй не ухилитись, але не наважувалась дати її, бо не могла розірвати своє серце надвоє. Тут земля її предків, тут рідні серцю могилки, тут вона разом з партизанами билася з фашизмом.

В автобусі було парко, в голові наморочилося і від думок, і від задухи. Щоб скоріше вийти, Лідія загодя почала пробиратися до виходу, проте мало не пропустила свою зупинку. Довелося стрибнути на ходу.

— Все їм ніколи, все їм ніколи! — гримнула огрядна літня жінка, потім лагідніше запитала: — Болить?

Лідія поворушила ногою.

— Анітрохи.

— Щастя твоє, молодичко!

Нога, справді, не боліла. А ремінець на босоніжці от-от відірветься. Лідія пішла, ступаючи дуже обережно. Та як не силкувалася перенести центр ваги на ліву ногу, біда таки сталася. Правда, вже на подвір'ї дому, куди вона йшла.

Присівши під сходами на якийсь ящик, молода жінка витягла з волосся металеву шпильку і спробувала за її допомогою закріпити клятий ремінець. Та цупкий дрiт майже не згинався, скільки вона з ним не морочилась.

«Ну і біс з ним!» — тріпнула головою Лідія і розсміялася, уявивши свій вигляд: одна нога взута, друга в самій шкарпетці, в руках чепурні, перев'язані стрічечками згортки і поруч теліпається на пальці

злощасна босоніжка. Прислухавшись, чи хтось не йде, Лідія пошкандибала було до сходів і враз відступила назад: угорі хряпнули двері, почувлися важкі чоловічі кроки.

Як часто може прислужитися людині випадок! Не стрибнула б Лідія з автобуса — не надірвався б ремінець; не сіла б вона його лагодити — не побачила б того, хто спустився сходами. Може, й зіткнулася б з ним обличчям до обличчя. А цього Лідія хотіла найменше.

Джузеппе!

Звідки він ішов? Чому опинився саме на цих сходах? Привів його сюди випадок чи певна мета?

Стурбований вигляд Лідії занепокоїв Чезаре.

— Якись погані вісті?

— Ні, просто окривіла на одну ногу. Бачите? — Лідія розповіла про свій невдалий стрибок і цим розсмішила хворого. Усмішка торкнулася губів, відбилася в очах, освітила його бліде, виснажене обличчя.

Поки тітка Чезаре готувала чай, Лідія поклала на тарілочки печиво, банани і ананас, потім пішла на кухню помити виноград. Тітка стояла біля плити, витираючи кінчиком хусточки очі.

— Ви бачили, що вони з ним зробили? — повернула вона до гості заплакане обличчя.

— А що каже лікар?

— Загострився процес у легенях. Через травми. Ті катюги топтали його ногами.

— В газетах було: їх заарештували.

Старенька безнадійно махнула рукою:

— Ну то й що! Хіба це додасть Чезаре здоров'я?

На очі Лідії теж набігли сльози, та вона поспішно їх витерла. Не треба, щоб бідолашний бачив її збентеження. І взагалі — нема чого передчасно побиватися. Може, все не так страшно, як здається.

Коли Лідія повернулася до кімнати, хворий лежав, заплющивши очі. Острах прокинувся і в її серці. Як він змарнів! Щойно гарячий жвавий погляд оживлював риси, тепер же обличчя здавалося виліпленим з воску, закам'янілим.

Навшпиньках, тихенько Лідія пройшла в глиб кімнати, сіла на низенький ослінчик, прихилившись спиною до прохолодної стіни. Хотілося заплющити очі, так легше думається, ніщо тебе не відволікає.

Бо думок, у голові стільки, що їх і не збереш до купи. Як же воно так сталося? Билися з фашистами, не якась там групка, а величезна армія, можна сказати, весь народ. Стільки полягло людей, стільки пролилося крові!.. Здавалося, вимели з власної хати оте сміття. А, виявляється, не все. Мели розгонисто, та не дуже пильно. Ні, Курт, бити на сполох треба не тільки в твоєму домі, а й у моєму! Якби я була освіченіша, якби я знала...

— Чого це ви так грізно дивитесь, Лідіє? — спершись на лікоть, Чезаре силкувався підтягнутись вище, але закашлявся і впав на подушки.

— Давайте я вам допоможу! Ось так... Тепер зручно?

— Чудово... То чого ж це ви, синьйоро, хмурилися?

— Думала про тих негідників, що вас мало не вбили. Добре, були свідки. Інакше б їх не заарештували. Треба, щоб на суд...

— Ви наївна жінка, Лідіє! Суд, якщо й відбудеться, то буде скорий і неправий.

— Треба не чекати, поки вони наскочать, а самим стріляти.

— Ви гарні в гніві, скидаєтесь на амазонку.

— Ну й воюватиму. Запевняю вас, обов'язково піду на суд!

— І викриєте себе перед Рамоні? — Раніше Чезаре говорив напівжартома, тепер очі його сердито блищали.

Лідія у замішанні деякий час мовчала.

— Тоді треба відрядити на суд інших. Цілу делегацію. Чому ви посміхаєтесь так іронічно?

— Що вони важать, троє головорізів! Цілитись треба в іншу мішень. І цілитись не рушницею, а... — Чезаре схопив зі столика, присунутого до ліжка, стос густо списаних аркушів, — а цією далекобійною гарматою.

— Вони кулями, кастетами, а ми їх пером? Ви кажете, троє мерзотників, які вчинили на вас замах, нічого не важать. А якщо вони вб'ють чи покалічать другого, третього, четвертого?

Помітивши, що суперечка стомлює Чезаре, Лідія перевела розмову на інше. Їй кортіло розповісти про свою зустріч з Джузеппе, але вона не схотіла непокоїти хворого.

Тим часом трійця, суд над якою щойно чинила Лідія, почувала себе досить непогано. І сиділи всі троє не у в'язниці, як треба було чекати, а за багато кварталів від дому Чезаре, на квартирі Джованни, коханки одного з заарештований — Паоло.

Джованна збиралася йти з дому і чепурилася перед туалетним столиком, викладаючи волосся то так, то так.

— Щось ти надто вихиляєшся перед дзеркалом! — буркнув Паоло. Його злостило, що він не може побути сам на сам з дівчиною, що вона йде, що намірилась встряти в таку справу.

— Нас з десятків на це місце. І до уваги братимуть не лише голос. Хочеш, щоб я з'явилась нетіпахою?

— Ти знаєш, чого я хочу: порядній дівчині не місце в барі.

— Годі! Говорено й переговорено. Мені однаково, де співати, — хоч у пеклі. Аби вибитись у люди. Обридло виколупувати бруд з-під чужих нігтів!

— А там ти сама зав'язнеш у бруді з руками й ногами.

— Ну, знаєш, не тобі читати мені мораль... Я ще за ґратами не сиділа.

— Вкороти язика! Бо так тебе розмалюю... — стиснувши кулаки, Паоло схопився з місця.

— Тільки спробуй! Дала їм притулок, а він...

— Паоло! Джованно! Ви що, подуріли? Добре прощання перед розлукою! — П'єтро став між дівчиною і приятелем. — Ернесто, налий їм вина, хай п'ють мирову!

— Вона десятків сирих яєць випила, а ти — вино. — Насмішкувато хмикнувши, Ернесто кивнув на тарілку з шкаралуп'ям, що стояла на підвіконнику.

— І уявіть, хлопчики, ще жодної сигарети. Так смокче, так смокче... Перш ніж іти, одну я все-таки викурю. У тебе які, П'єтро?

— З віа дель Гамберо, від дядечка Сема, «Кемель». Влаштує?

— Ще б пак!

Присівши до столу, Джованна чекала, поки їй дадуть припалити. Паоло нехотя витягнув з кишені запальничку, спалахнув жовтий вогник.

— Уже не сердися? — припалюючи, Джованна звела на Паоло чорні, подовжені косметичним олівцем очі. В них плавилися страх і

непевність, виклик долі й покірна готовність примиритися з поразкою. — Я нервую, я так нервую, — призналася вона.

«І маєш для цього всі підстави», — подумав Паоло, але нічого не сказав, лише заспокійливо поплескав дівчину по руці.

Коли Джованна пішла, всі відчували полегкість. Заклопотана своїм, вона не дуже допитувалась, куди вони їдуть і навіщо, вдовольнилась коротким: «На північ». Та першої-ліпшої хвилини жіноча цікавість могла прокинутись, тоді довелося б викручуватись, а вони й не зговорилися як слід, що казати. Бо самі були приголомшені раптовим поворотом подій, несподіваним звільненням з тюрми. А найбільше — дорученням, яке їм дали.

Тепер, без сторонніх свідків, можна було з усіх боків обміркувати сказане Батісто.

— Ну, то що, хлопці? — Брови Ернесто поповзли високо вгору і застигли на зібганому в зморшки чолі двома знаками запитання.

— А те, що нас не спитали, куди запроторити, і не питатимуть надалі. Наказано — виконуй! — П'єтро позіхнув, потягнувся так, що хруснуло в суглобах, і ліг на канапу, звисивши через валик довгі ноги. — А втім, я не заперечую. Місцевість курортна, обов'язки не такі вже складні...

— «Наказано — виконуй!» — перекинув його Ернесто. — Дурень! Я про інше. А що, коли нам самим понишпорити на віллі Петаччі? Не може бути, щоб Кларетта із своїм братиком Марчелло чогось надійно не приховали. Вони ж гребли гроші лопатами! А всякі коштовності? Не така вона була дурна, щоб сподіватись на довічну любов дуче. От і треба...

— Так, так, продовжуй, чого ж ти замовк? — Очі Паоло звузились, у глибині їх спалахнули лихі іскорки. — Ну?

— Яка муха тебе вкусила? Я ще нічого не сказав, тільки висловив припущення... Нарешті, я дбаю не лише про себе!

— А ти подбай, саме про свою персону подбай! Бо може так статися, що й кісток не збереш... Думаєш, ти один розумник, а всі інші дурні? Та на віллі тій кожен камінець обмацаний і обнюханий!

— Якого ж дідька тоді її стерегти?

— Ти від народження дурень чи прикидаєшся? Півгодини торочив нам Батісто, вбивав, наче кілок у голову, а ти, виходить, тільки очима

лунав... П'єтро, поясни йому, бо в мене терпець короткий, відразу руки сверблять, тільки почну науку вбивати.

— Любчику, послухай і запам'ятай: Кларетта до кінця була з дуче, їх разом розстріляли, разом виставили на глум на Міланській площі. Якою вона була за життя, нас не обходить. Її звеличила смерть. Вона навечно і прилюдно поставила Кларетту поруч з дуче.

— Хай так, але при чому тут вілла? Якого біса її охороняти?

— Ти не здогадуєшся?

— Уяви собі, ні. Надто хитромудро, як на мене.

— Отже, пам'ять про дуче для тебе ніщо? Хай толочать землю, де він ступав, ноги туристів, хай кожен, кому не ліньки, лізе брудними черевиками в його інтимне життя, хай розтягнуть по камінчику притулок, де він любив спочивати... Тобі це байдуже?

— Демагогія. Гучні слова. Віллу стережуть не тому. Батісто вам заморочив голову казочкою для немовлят, Тут криється інше. Запам'ятаєте моє слово. І дурні ми будемо...

— Прикуси язика, поки тобі його не вкоротили, — скипів П'єтро. — Нам дали конкретне завдання, і ми це завдання мусимо виконати. А всякі домисли — не нашого розуму справа.

— Якби я не знав цього Батісто, мов облупленого...

— Батісто, Батісто... Невже ти вважаєш, що будь-яку управу вирішує він? — втрутився Паоло. — Попихач, як і ми, тільки рангом вищий. За ним стоять інші. І раджу тобі: припини ці розмови.

— Овва, командир знайшовся! — огризнувся Ернесто, та, побачивши, як обличчя Паоло наливається кров'ю, враз знітився. — Я по-дружньому, а ти...

— Годі, хлопці! Зчепилися, мов півні. — П'єтро підвівся з канапи. — Краще доп'ємо, що лишилося, і зіграємо в карти.

Всі сіли за стіл. Такі різні на вдачу і зовні і водночас дуже подібні виразом облич, де поєднувались зарозумілість і настороженість, жорстокість і боягузлива невпевненість.

Наелектризовані ще зрання несподіваною перспективою звільнення з камери попереднього ув'язнення, вони уявляли свій вихід на волю зовсім інакше. Кожен мріяв про світ власних інтересів і уподобань. Тому заява Батісто, що вони мусять залишити Рим, прикро вразила всіх. І вони злостилися, присікувалися один до одного, нервували.

Прихід посланця Батісто поклав край черговій суперечці, а передані через нього гроші й зовсім вгамували пристрасті. Залишивши на столі порожні пляшки, недогризки сиру, повні недокурків попільнички, Паоло, Ернесто і П'єтро натягнули капелюхи і обережно почали спускатися сходами. Тут було прохолодно і порожньо. Всі троє полегшено зітхнули. На жінку, з якою вони зіткнулися біля вхідних дверей, ніхто не звернув уваги. Можливо, тому, що вона якось несміливо відсторонилася. Знайома покора забитої життям істоти перед представниками могутньої статі, перед молодістю і силою. Не їм же поступатися дорогою! Не озирнувшись, вони вийшли на вулицю і сіли в авто. Машина відразу рушила.

— Ну от, все вийшло гаразд! — весело вигукнув Паоло. — Тепер жени!

Він не сказав би так, коли б глянув у заднє віконце: жінка, повз яку вони так безтурботно пройшли, не піднялася сходами вгору до своєї квартири, вона стояла на тротуарі й пильно дивилася вслід машині.

Одного з трьох пасажирів вона впізнала, хоч і не повірила своїм очам.

«Не може цього бути... Він же заарештований... я помилилася...» — переконувала себе Лідія, дивлячись на спорожнілу вулицю. А перед очима поставала огидна сцена, свідками якої стали вони з Куртом невдовзі після того, як переїхали я цей дім: п'яний Паоло, що, помилившись поверхом, вломився до них у двері, марна спроба Курта випхати його з квартири, сльози і вереск Джованни, яка прибігла, зачувши гармидер, голови сусідів з горішнього поверху над прольотом сходів...

Ні, помилитись вона не могла — це був Паоло, а двоє, що йшли слідом за ним...

Від думки про те, хто були ці двоє, у Лідії перехопило подих.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Журавель у небі

Опівдні, коли асфальт став м'яким, наче віск, коли власну тінь можна було виміряти одним кроком, у невеличкій тратторії за опорядженим під мрамор столиком сиділи Григорій і Вайс. Перед

ними стояли обплетена лозою пляшка «К'янті» і карафка з крижаною водою. У приміщенні було порожньо. Лише господар тратторії за довгою оцинкованою стойкою ліниво переставляв пляшки з напоями. В кінці стойки вентилятор відчайдушно вимахував гумовими крилами, силкуючись зрушити щільну масу задушливого повітря.

— Все-таки тут прохолодніше, ніж на вулиці,— мляво зауважив Вайс, і його червонуваті очі ковзнули по обличчю Григорія з-під білястих брів.

Григорій не відповів. Розглядаючи нехитрі візерунки на спітнілій карафці, він думав про одне: як йому позбутися Вайса хоча б на два-три дні. За цей час Григорій встиг би з'їздити до Анкони, куди, як повідомила його Лідія, відбув Матіні, порадитися з ним, як влаштувати Агнесу. Поки Вайс тут, це неможливо. По приїзді до Італії він під різними приводами в'язне до нього, намагається ні на хвилину не лишати самого. Зрозуміло, що робить він це не з власної ініціативи, — тут відчувається чиясь спрямовуюча рука, очевидно, Шлітсена. Ще в Іспанії, у школі «Лицарів благородного духу», після того, як запеленгували радіопередавач і встановили пильний нагляд за кожним, Григорій відчував на собі сторожкий погляд Вайса. Привертає увагу й інше: за які заслуги Вайса перевели з радистів у викладачі радіотехніки? Чим він міг прислужитися?

Так чи не так, а Вайса конче треба позбутися. В крайньому випадку можна влаштувати, щоб Рамоні вирядив його кудись, звісно, під зручним приводом. Та це може викликати підозру. Найкраще повернути справу так, щоб Вайс сам кудись подався на кілька днів... Може, вигадати щось, пов'язане з розшуками падре Антоніо і Агнеси?

— Не на користь мені клімат Італії,— перервав роздуми Григорія Вайс, — надто велика спека.

— У Росії ви, певно, теж нарікали на клімат, тільки з іншої причини.

— Ну, Росія... Росія взагалі не місце для цивілізованої людини. Там можуть жити лише азіати...

— Чого ж тоді німців потягло в Росію?

— Мені здається, ви це знаєте не гірше за мене, — кинув Вайс і, помовчавши, додав: — Загалом, я в Росії був зовсім недовго.

— Де ж ви були?

Напівп'яні очі Вайса на мить зупинились на обличчі співрозмовника, відтак погляд розфокусувався, і ось уже Вайс дивиться крізь Григорія, крізь стіни, в просторінь, у ніщо, в своє минуле.

— Де я був?.. Де я був?.. — в якомусь трансі повторював Вайс, зібгавши в кулаку неприкурену сигарету. — Я був у Заксенхаузені...

Його тьмянний погляд раптом пожвавішав. Вайс майже ліг грудьми на стіл і дихнув перегаром в обличчя Григорія:

— Так, я був у Заксенхаузені... Але не мав нічого спільного з табором! Нічого спільного! У нас була фабрика. Чудово налагоджена фабрика! Я служив з оберштурмбан-фюрером СС Бернхардом Крюгером, з Маркусом Пельцом. Вам щось говорить останнє прізвище? Ви про нього чули. О, це людина з ясною головою і золотими руками! Кинувши тільки погляд на першу-ліпшу купюру, скажімо, турецьку ліру чи аргентинське песо, він міг виготовити тотожне кліше, чуєте, абсолютно тотожне!.. Так, Фред, за наказом керівних органів райху ми друкували гроші. Звичайно, не ліри і не песо, а долари і фунти стерлінгів. Погляньте! — він випростав над столом руки. — Через ці щупальці пропливли мільйони фунтів стерлінгів! Ви навіть не можете уявити, яка то величезна купа грошей... А долари! Ми їх виготовляли по півмільйона протягом тижня! Я їх рахував і впаковував... Я міг би спорудити з них постіль, лягти і заритися з головою! Міг би обклеїти ними стіни, стелю, підлогу своєї кімнати! Я міг би... Е, та що казати! Все сплигло крізь ці пальці...

Вайс замовк. Обличчя його вкрилося рясними крапельками поту. Він втупився в свої довгі розчепірені пальці, немов відчуваючи на них хрускіт новеньких банкнотів, від яких ще тхне свіжою фарбою.

— І вам нічого не перепало?

Вайс отямився. Потім, похнюпившись, неохоче кинув:

— Я був дрібнотою в порівнянні з іншими. Боси, що керували справою, збували фальшиву валюту за кордон і там обмінювали її на справжню... Це вони називали підривом економіки ворожих країн і майже не криючись множили свої статки. А нам, дрібноті, нічого не перепало...

Григорій глянув на Вайса. Благенький сірий костюм, не дуже чиста сорочка, засмальцьована краватка — все свідчило про те, що

власник цього гардероба і справді не розкошує. І то не було маскуванню, прагненням не привертати до себе увагу в чужій країні. Цей самий блаженський костюм він носив і в Іспанії.

«Так, Вайс, з грішми в тебе сутужно. А жадоба до них після Заксенхаузена зростає непомірно. Тобі й досі, мабуть, сняться величезні паки доларів і фунтів стерлінгів, ти борсаєшся під ними в нічних кошмарах... І простягнеш руку до ласого шматочка, якщо тобі його підкинути. Ще б пак! Принаймні одну науку ти осягнув добре: у світі, де ти живеш, головне — гроші.

Розмірковуючи над тим, як позбутися свого набридливого супутника, Григорій обирає варіанти, відхиляв їх, хапався за інші, марно силкуючись переконати себе, що нарешті натрапив на потрібний. Але тверезий глузд підказував йому: не те, не так, на це його не спіймаєш.

«А що коли підкинути йому історію з листами?» — майнула несподівана думка. Настільки несподівана й зухвала, що Григорій не міг стримати посмішки. Не наважиться. Не вистачить спритності. Побойться, що такий кусень сам не проковтне... А може, навпаки? Може, саме зухвалість задуманого і надихне його на такий крок. Подвійна вигода! Політичне реноме — раз, великі гроші, що їх можна буде здерти, — два... І, звичайно, почуття реваншу за всі попередні кривди. Над цим слід подумати, в цьому щось є...»

— Мабуть, нам час іти. Я пообіцяв зустрітися з Рамоні. — Григорій підвівся і гукнув господаря.

Вайс насупився. Ім'я Рамоні знову нагадало йому про його місце в житті. В цей дім його пускали лише в справах, а йому хотілося більшого. Йому хотілось бути своїм у колі цих випещених панів, відчувати себе частим, бажаним гостем, розпивати з ними вечорами коктейлі й упадати біля їхніх дам. Усе життя він прагнув видертися вгору, в лави найперших, і все життя траплялося так, що він залишався насподі. Ось і зараз. Його, мов собаку, тримають на задвірках, а цей Фред кожного вечора стирчить у їхніх вітальнях.

— Все ви у Рамоні та у Рамоні... А я хотів вам запропонувати зіграти в шахи... Або розв'язати етюди. У мене є чудесні етюди. Це цікавіше, ніж базікання тих панів.

Григорій уважно глянув на Вайса і приховав посмішку.

— Ну що ж, я не від того... Зайдіть до мене ввечері, годині о дев'ятій. Охоче зіграю партію, помізкую над етюдом.

Розрахувавшись з господарем тратторії, Григорій і Вайс, двоє людей, що ставили собі за мету зовсім різні речі, але Мусили діяти поруч, двоє ворогів, які силою обставин опинилися в Римі, вийшли на розпечені вулиці Вічного міста.

Увечері, як і було домовлено, точно в призначений час пунктуальний Вайс постукав у номер Гончаренка. Прослизнувши боком у прочинені двері, він опинився в невеличкій кімнаті, умебльованій так, як і годиться в скромному пансіонаті. Письмовий стіл, два глибоких, оббитих дешевенькими гобеленами крісла, диван, хитка етажерка з купою старих журналів на полицях — все це освітлювалось м'яким зеленкуватим світлом лампи, що стояла на маленькому столику. Важка порт'єра закривала вхід до сусідньої кімнати.

— Ви точний, як завжди, Вайс.

— Акуратність — привілей нашої нації,— мовив Вайс, сідаючи в присунуте Григорієм крісло. — Точність американців у їхній діловитості: час — це гроші. Наша ж, німецька, породжена високою культурою, її кожен німець усмоктує з молоком матері.

— Цілком з вами згодний, дорогий Вайс! Сподіваюсь, ви встигли відпочити?

— Не так, як хотілося б. Вечір задушливий.

— Зараз я приготую, коктейль — чудово відсвіжує. Рецепт мені дав один знайомий бармен у Франції.

Поки Григорій у сусідній кімнаті порався з коктейлем, Вайс, розставивши фігури на чорно-жовтій дошці, окинув поглядом кімнату. Увагу його привернула карта, що лежала на письмовому столі. Підштовхуваний цікавістю, він підвівся, збираючись підійти до столу, але тут зачулися кроки, і Вайс поспішно сів.

Увійшов Григорій і поставив тацю з бокалами поруч з шахівницею.

«Цікаво, впіймаєшся ти на цю клюкву чи виявиш досить здорового глузду, щоб не надати їй значення?» — думав Григорій, сідаючи навпроти свого партнера.

— Хочу підпоїти, щоб послабити вашу увагу. Ви якими граєте?

— Розіграємо, — відповів Вайс, — за правилами.

Партія почалася. Проходила вона з перемінним успіхом.

Раз у раз котрийсь із партнерів робив досить грубі помилки. Думки обох кружляли навколо іншого.

«Так, його приставили до мене... — думав Григорій, роблячи черговий хід. — Може, я десь помилився? Ні... адже все добре проаналізовано — помилки не могло бути. Втім, це система Нунке: один виконує, інший контролює... І зв'язок, зв'язок! Знову нема зв'язку. В Іспанії було легше — там Домантович і рація... І якби, стрибаючи з парашутом, не підвернув ногу, він був би вже дома... Любий Мишко, як ти там зараз?»

Не міг зосередитися і Вайс: карта, що лежала на столі, не давала йому спокою. Скоса позираючи в її бік, він устиг помітити, що це карта Північної Італії, що на ній зроблено якісь позначки, і тепер губився у здогадках, не розуміючи, навіщо вона знадобилася Фреду.

— Збираєтесь мандрувати? — запитав Вайс, коли партія закінчилася внічию.

— Звідки ви взяли?

— Та ось, — Вайс кивнув у бік карти.

— А... ви про це... — Григорій підійшов до письмового стола, взяв карту, подивився на неї довгим поглядом і сховав у шухляду. Вайс про себе відзначив, що шухляда висувається безшумно і лишилася незамкненою. Григорій повернувся на місце, допив коктейль, запалив і лише після цього відповів:

— Ні, Вайс, я не збираюсь мандрувати... Просто мені до біса поталанило. До біса... Кожній людині раз у житті випадає можливість упіймати журавля в небі. Та не багатьом у цьому щастить... Люди здебільшого позирають собі під ноги, копирсаються серед бруду і сміття повсякденності, їм немає часу глянути в небо. І вони прогавлюють ту мить, коли птах пролітає над ними... А мені, здається, пощастило... І тепер, зостарівшись, я матиму змогу їздити в розкішній машині по курортах Європи, а не штовхатися в переповненому вагоні метро, поспішаючи на осоружну роботу.

Вайс слухав, і його все більше проймало почуття заздрості і злоби. Котрий уже раз обранцем фортуни ставав хто завгодно, тільки не він. Знову хтось піднісся вгору, а він, вічний невдаха, залишився внизу. Все своє життя він буде попихачем у інших, таких, як Рамоні і

цей Фред Шульц. І все життя його толочитимуть, ламатимуть, пригинатимуть до землі.

Вайс судорожно ковтнув і запитав:

— У чому ж, власне, річ?

Григорій хвилину помовчав, ніби розмірковуючи, сказати чи ні, потім з удаваною відвертістю сп'янілої людини бовкнув:

— Мені відомо розташування вілли, в огорожі якої замуровано листи Черчілля до Муссоліні.

— Черчілля... до Муссоліні? — тільки й зміг видавити з себе Вайс.

«Ну й пика!» — з огидою подумав Григорій, дивлячись на свого співрозмовника.

— Ви не знаєте цієї історії? Втім, звідки вам знати? В загальних рисах вона полягає ось у чому. Уїнстон Черчілль, як вам відомо, був розумною людиною, ненавидів Радянську Росію і відразу зрозумів, що перемога революції в Росії — то загроза всьому капіталістичному світові. Тому, коли зароджувалася Радянська влада, він не розбазікував, як інші його співвітчизники, а почав діяти: організував інтервенцію, яка, до речі, не виправдала його надій, а лише знеславила її натхненників. Це тільки збільшило його ненависть до комунізму — завжди і повсюдно він підтримував перший-ліпший рух, здатний загальмувати поширення ворожих йому ідей. Одним з таких рухів став фашизм. Черчілль уважно і з симпатією стежив за становленням його в Італії. Коли 1927 року Черчілль приїхав до Флоренції, то заявив буквально таке: «Саме Італія дала нам засіб проти російської отрути. Будь я італійцем, я став би фашистом!» Красномовно, чи не так? З того часу між Черчіллем і Муссоліні зав'язалося зворушливе листування, що тривало, незважаючи на війну, аж до 1944 року. Листи Черчілля були цілком секретні і дуже відверті. Про що йшлося в них я, звичайно, не знаю, але певен: навіть часткове їх опублікування неминуче призвело б до краху політичної кар'єри колишнього прем'єра. Англійці б не подарували йому загравань з своїм запеклим ворогом у той час, коли кращі сини нації гинули на фронтах другої світової війни. Та й в очах всього світу він був би скомпрометований. Не дивно, Вайс, що зараз ціла згряя особистих детективів Черчілля нишпорить по всій Італії в пошуках цих листів. Але вони не знають, де шукати. А я знаю.

— Ви хочете продати листи англійцям? — Вайс удавано позіхнув.

— Навіщо англійцям? Хоча вони найбільше в цьому зацікавлені... Думбрайт, напевне, відвалить мені за них чималий куш.

Григорій спостерігав за Вайсом. Той з усіх сил намагався виказати цілковиту байдужість до розмови, але це йому не вдавалося.

«Поганенький з тебе актор», — подумав Григорій і недбало кинув:

— Ну, бог з ними, з листами. Давайте зіграємо ще одну партію. Розставляйте шахи, а я приготую ще коктейль.

Григорій зник за порт'єрою. Вайс, як і раніш, сидів у кріслі, біля маленького столика. Та це вже був інший Вайс. Удавана байдужість зникла, довгі пальці вчепилися в бильця, обличчя стало злим і настороженим. Подавшись уперед, він напружено прислухався до звуків, що долинали з другої кімнати. Дзенькнули бокали. Запрацювала машинка для збивання коктейлів. Вайс швидко підвівся і, нечутно ступаючи, підійшов до письмового стола. Висунув шухляду. Перед ним лежала великомасштабна карта Італії, згорнута так, що на лицьовому аркуші знаходилась північна частина. Від згину до згину примхливими обрисами витягнулось озеро Комо. В нижньому лівому кутку, серед брунатних і зелених плям, впадав у вічі маленький хрестик і біля нього напис чорнилом. Назву якогось населеного пункту було підкреслено. Увіп'явшись очима в карту, ледве розрізняючи надруковані дрібним шрифтом слова, Вайс прочитав підкреслене: «Вілла Донегана». Блискавкою промайнула думка: «Донегана». Та це ж вілла Кларетти Петаччі — коханки Муссоліні!»

Вайс поквапливо засунув шухляду, повернувся на своє місце біля маленького столика і сів у крісло. Поки він розглядав карту, силкуючись запам'ятати позначки, з-за порт'єри на нього дивилися веселі очі Григорія.

Коли з'явився Гончаренко, несучи на таці два бокали з рожевим напоєм, гість сидів у тій самій позі, що й п'ять хвилин тому.

— Спробуйте цей коктейль! Певен, вам сподобається! — Григорій поставив тацю на столик.

Крижинки стукнулись об скло — Вайс узяв бокал. Від нього віяло прохолодою, і спітнілі від щойно пережитого хвилювання долоні приємно остигали на холодному вологому склі.

— Ви певні, що карта справжня? Не з тих вона фальшивок, де йдеться про закопані піратські скарби? — іронічно скривився Вайс.

Йому хотілося почути, що карта справді не викликає, сумнівів. Мимохіть він зиркнув на письмовий стіл, де в шухляді лежав згорнутий клапоть цупкого розфарбованого паперу, що обіцяє незалежність і багатство, потім втупився нетерплячим поглядом в обличчя Григорія.

— Цілком певний. Колись я визволив з великої скрути одну людину, коротше кажучи, врятував її від зашморгу. Бідолаха спіткнувся на нашій не такій уже гладенькій стежі й лише завдяки мені вибув з гри, а не пішов на побачення з праотцями. Тепер він старий, заможний, смертельно боїться спокуси встряти в якусь нову халепу. Від нього я й одержав цю карту, звичайно, не дурно... Та годі про це, краще зіграємо.

Друга партія досить скоро закінчилася перемогою Григорія, який грав у темпі навальної атаки, використовуючи найменшу неухважність партнера. А вона у того чимдалі зростала.

— Здаюся... Ваша взяла.

Поки Григорій наводив лад на маленькому столику, Вайс біля прочиненого вікна милувався вогнями вечірнього міста. Червоні, жовті, зелені, вони миготіли, бігли стрічкою, плавно окреслюючи то малюнок, то слова реклами, каскадами зривалися до неба і, розсипаючись тисячами бризок, відсували темряву вгору, подалі від будинків, вулиць і майданів. Іноді біг вогнів спинявся, вони на мить пригасали, немов набираючись сили, щоб потім знову рушити в фантастичний нескінченний танок.

«Вогні великого міста» — пригадав Вайс назву старого фільму. За цим океаном вогню йому вбачалося інше життя, веселе й безтурботне, з ресторанами і дансингами, з довгоногими красунями й послужливими швейцарами. Те життя, якого він завжди прагнув, а воно проходило повз нього, подразнивши своїм сліпучим блиском.

«І все це може стати доступним, моїм, варто тільки... Як це казав Фред? Журавель у небі?.. Ну, Вайс, вирішуй!»

Він скинув погляд на небо. Його глибока темінь теж була поцяткована ясними розсипами миготливих зірок. Кожна з них, здавалось, таємниче підморгувала Вайсу, ніби закликаючи: «Вирішуй! Наважуйся!»

Вайс опустил повіки й нечутно прошепотів:

«Допоможи мені, боже!»

Місто щойно прокинулось. Григорій і Вайс ішли прохолодними вулицями, шукаючи таксі.

— От і добре, що Нунке нас не квапить! — весело озвався Григорій. — Уявляєте, скільки музеїв і картинних галерей ми з вами встигнемо оглянути? Рим — це, власне кажучи, величезний музей, і я почуватиму себе пограбованим, коли всього не побачу. Сподіваюсь, і ви захочете скористатися з такої нагоди? — запитав він свого супутника і додав: — Ми ж, німці, культурна нація!

? О, звичайно, звичайно! — промимрив Вайс, силкуючись приховати своє роздратовання.

І Григорій натішився з Вайса досхочу, тягаючи його протягом двох днів за собою, з одного кінця міста в інший: з галереї Ватикану в Капітолій, з Капітолія — в Діоклітіанові терми, у відбудованому крилі яких містився Національний музей, з музею — на вілли Джулія, Боргезе, Дорія-Памфілі і ще, і ще, і ще...

Як не любив Григорій мистецтво, але й він почав знемагати від сили вражень. Вони нашаровувалися одне на одне, і коли ввечері намагався згадати те, що найбільше вразило, перед очима мінилися якісь строкаті химерні узори, зовсім так, як пересипаються барвисті камінчики в калейдоскопі.

«Простіть мені, великі Леонардо да Вінчі і Мікеланджело, незрівнянний Рафаель і трагічний Караваджіо! Я знаю, так оглядати ваші шедеври — то профанація. І я прийду ще, щоб побути з вами сам на сам, але цього разу...»

— Ну, а тепер, мабуть, оглянемо архітектурні пам'ятки? — запитав Григорій третього дня опівдні.

Очманілий від нудьги і втоми Вайс не витримав:

— З мене досить! Як хочете, але з мене досить! Я людина двадцятого віку, дивлюся вперед, а не оглядаюсь. Антична культура, доба Відродження... сороміцькі боги й хирляві мадонни з пухлими немовлятами на руках... Та начхати мені на них!

І, на радість Григорія, розпрощався з ним, пославшись на побачення із знайомим, якого нібито випадково зустрів.

Гончаренко розрахував усе правильно, прагнучи довести свого супутника до стану нестями. Проте навіть він не здогадувався, якими

нестерпно виснажливими були для того останні два дні. І не лише дні, а і ночі.

Вайс сам себе висміяв, повернувшись додому після гри в шахи. Журавель у небі? Дурниця! Його журавлем може стати щось вірогідніше, хоча б той же Фред Шульц, якщо вміло взятися за справу. Опинившись за межами школи, він не буде таким обережним і тоді... Потираючи від задоволення руки, Вайс спробував уявити свій тріумф, блискавичний зльот угору. Куди вгору? Ще на один щабель службової кар'єри? А що це дасть? Маленьку надбавку, збільшену відповідальність, ту саму залежність від інших... Перед очима знову вималювались контури довгастого озера. Десь там, може, й справді заховане його Ельдорадо. Про всяк випадок треба докладніше розпитати про ту Петаччі. Це ж ні до чого його не зобов'яже. Цілком логічно, що своє листування Муссоліні ховав саме у своєї коханки, а коли стало скрутно... У пам'яті спливали машини, навантажені оцинкованими ящиками, що в останній рік війни колонами прямували в гори до забутих штолень в Австрійських Альпах та до гірських озер. Одну таку колону, супроводжував і сам Вайс. Темної ночі вони скинули в глибінь озера Тепліц кілька контейнерів з фальшивими доларами і фунтами стерлінгів, які вже було небезпечно викидати на міжнародний ринок, та згодом вони можуть стати у великій пригоді. А нацистські архіви, заховані в штольні поблизу Штеховіце, неподалік Праги? Йому звірив цю таємницю Якоб Хеннінг, напившись до нестями, після розстрілу учасників групи, що брала участь у цій операції.

Протягом ночі й наступного дня вілла Донегана була тією віссю, навколо якої кружляли думки Вайса. Десятки разів він наказував собі остаточно забути про неї. Та послужлива пам'ять знову і знову виштовхувала із своїх схованок якусь забуту згадку про таємні маршрути вантажних машин, що під посиленою охороною прямували в бік Австрії чи Чехословаччини. До якої б секретності не вдавались під час цих операцій, чутки про них ширилися, хоч і передавались пошепки лише обранцям. Хтось сп'яну прохоплювався словом, так само як Якоб Хеннінг, хтось з місцевих жителів випадково ставав непоміченим свідком підозрілої метушні біля занедбаних шахтних розробок, приміром, у районі Вад-Аусзее чи десь в іншому. Якщо таке можна було провести в державному масштабі, чому б і Кларетті не

вдатися до подібного засобу схову, в межах можливостей, які вона мала в своєму розпорядженні?

Поступово впевненість Вайса у вірогідності карти зростала, а разом визріло й рішення — не прогавити щасливого шансу, може, єдиного, який трапився йому в житті.

Наступного ранку Григорій ще спав, коли Вайс, з невеличким чемоданом у руці, ввалився до нього в кімнату.

— Доброго ранку! — Вайс присів на краєчку стільця, як сідає людина, що дуже поспішає.

— Доброго здоров'я! Тепер ви, я бачу, збираєтесь мандрувати?

— Уявіть, як пощастило: отой знайомий, про якого я вам казав учора, грає не останню скрипку в групі людей, що можуть нам дуже допомогти в розшуках падре Антоніо. Йдеться про організацію справжніх старих бійців, які відмовились від сумнівної честі вступити до МСІ... — Кажучи це, Вайс ховав погляд. — Група добре законспірована, і мій приятель недвозначно попередив: лише для мене він робить виняток, чим менше людей знатимуть про організацію, тим краще... Це недалеко звідси, трохи на південь від Рима... За день-два я повернусь.

Григорій позіхнув, потягнувся і сонно кинув:

— Ну що ж, коли того вимагає справа! Тільки постарайтесь довго не затримуватися.

— День-два, не більше... — Вайс позирнув на годинник і підвівся. — Час іти! Поїзд відходить за сорок хвилин, а треба ще дістатися вокзалу. До побачення, Фред!

— Щасливої дороги!

Ледве за Вайсом зачинилися двері, Григорій схопився з ліжка і почав швидко вдягатись. На вмивання часу не лишалося. Провів кінчиком мокрого рушника по обличчю, абияк пригладив волосся, відключив телефон і вибіг на вулицю. Обережно визирнув з-за порталу і встиг помітити, як Вайс сідає в жовте таксі. Майнув чемодан, хряснули дверцята, і машина зникла за поворотом.

«На залізничний вокзал чи до аеропорту?» — запитував себе Григорій, шукаючи очима вільне таксі. Але таких, мов на гріх, не було. Нарешті доля змилосердилася.

— Вокзал Терміні! Найкоротшим шляхом і якнайскоріше! Оплата потрійна.

Шофер блиснув веселими очима й посміхнувся:

— Синьйор буде задоволений. Гайну, наче літаком.

Водій, здавалося, тільки й чекав на таке замовлення. Покусуючи кінчик погаслої сигарети і ледь нахилившись уперед, він натискав раз у раз на сирену, де треба й де не треба, щодуху мчав вулицями, певно, уявляючи себе за штурвалом літака, а не за кермом звичайного таксі. Це була благоденська машина, що, мабуть, довгі роки вірою і правдою служила своєму господареві. Вона стогнала, охкала, тріщала всіма своїми суглобами, вищала шинами на віражах, та захоплений азартом господар не помічав скарг свого залізного коня, а лише скося поглядав на пасажира: «Ну як?»

А пасажир, схвально киваючи головою, думав: «Може, не варто так поспішати? Що, коли він подався на аеродром? Чи зовсім не поїхав, тільки розіграв комедію з від'їздом, пошивши мене в дурні?» Пригадавши поведінку Вайса в останні дні, його нервовість, неухважність, раптову замисленість, Григорій відкинув останнє припущення. Робота в Заксенхаузені з королем фальшивомонетників Маркусом Пельцом лишила в душі Вайса надто глибокий слід, посилила до маніакальних розмірів жадобу до грошей. У таких випадках здоровий глузд пасує перед невиситимою зажерливістю. Вайс не міг, просто неспроможний був устояти перед спокусою. Що ж до способу пересування... Григорій згадав землісто-сіре обличчя свого супутника під час польоту, як вивертало в нього всі нутрощі, і заспокоївся: такий літаком не полетить.

Таксі вискочило на площу П'ятиста. В глибині височіло приміщення вокзалу. Григорій пошукав очима жовте таксі. Його не було.

— Приїхали!

Гальма завищали на найвищій ноті, і машина зупинилася.

— Що скаже синьйор? — на збудженому обличчі водія блищали крапельки поту.

— Вищий пілотаж! — щиро похвалив Григорій.

Машина від'їхала.

Купивши журнал, Григорій відшукав зручне для спостереження місце, звідки було добре видно всю площу. Через деякий час під'їхало жовте таксі, але не те, на яке він чекав. З нього вийшла опасиста велична матрона, слідом за нею, мов горох з перезрілого стручка,

посипалися галасливі верткі дітлахи. Навіть не вірилось, що в одній невеличкій машині може вміститися стільки народу.

Хвилини спливали. Одне по одному біля вокзалу спинялися авто різних марок і різного кольору: світло-сірі, блакитні, зелені, чорні, мов величезні жуки, і білі, схожі на птахів, що на мить присіли, згорнувши крила. І жодного жовтого таксі! Та от Григорій враз прикрив обличчя журналом, потім обережно, краєчком ока глянув з-за свого укриття. Так і є! З машини вийшов Вайс. Перш ніж розплатитися, озирнувся. Попрямував до входу в вокзал. Зник у пащі широчезних дверей...

Трохи переcheкавши, Григорій рушив слідом за ним. Став близько входу за колоною. Ага, ось він, шукач скарбів! Никає біля кас. Тепер попрямував до буфету. Можна вийти, змінити позицію. П'є кефір. Просить дати ще одну склянку, випиває її нахильці. Бідолаха, мабуть, і не поснідав, так поспішав! Підійшов до телефону, набирає номер. Здалеку видно, як здивовано й стурбовано опускає і знову підносить до вуха трубку. «Перевіряєш, чи я дома? Дзвони, дзвони, телепню, зумера не буде, телефон відключено...»

Коли по радіо оголосили про посадку на поїзд до Мілана, Григорій насторожився: північний напрямок! Вайс не виявляє жодних ознак зацікавленості. Він, як раніше, никає по залах, зупиняється біля кіосків, байдужим поглядом ковзаючи по нехитрих сувенірах, розрахованих на невибагливих покупців. І лише після останнього нагадування, що поїзд відходить, ще раз озирнувшись, вислизнув на перон, стрибнув на приступку вагона. Поїзд відразу ж рушив.

Полегшено зітхнувши, Григорій вийшов на привокзальну площу.

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Розмова на Аппієвій дорозі

До Корсо Вітторе Григорій дійшов пішки. Так чудово було почувати себе нічим не зв'язаним, знати, що за тобою ніхто не стежить, не плентається слідом похмура постать Вайса.

Змішатися з юрбою перехожих, іти навмання, віддатися дивному почуттю, ніби живеш у двох вимірах: ідеш вулицями сучасного гомінкого міста і водночас повільно ступаєш по ще не вичовганому камінню бруківок Римської Імперії, повз величні й прекрасні споруди, що мали увічнити перемоги цезарів, прославити милість богів,

звеличити до їх рівня смертних, вразити варварів своїм розмахом і грандіозністю...

Тут, у Римі, проміжок часу, вимірюваний тисячоліттями і сторіччями, не здавався надто великим, так щільно підступало минуле до сучасного. Тому саме поняття «час» ставало абстрактним і відносним. Мимоволі хотілося притишити ходу. «Яке значення відіграє година, дві, навіть цілий день?» — лукаво нашіптувала свідомість, заколисана неспішним ритмом пізнього вранішнього часу, коли всі, хто поспішав на роботу, вже давно пройшли й на вулиці вийшли люди, не обтяжені справами, просто на прогулянку. Відганяючи від себе спокусу й самому податися на Форум Романум чи на Палатінський горб, Григорій швидко попрямував до стоянки таксі.

— Правий берег, через міст Анджело! — кинув він шоферові, сідаючи на заднє сидіння, подалі від таксиста — як спостеріг Григорій, всі вони в Римі були надто балакучі, особливо, коли помічали, що пасажир іноземець.

До католицького коледжу можна було проїхати ближчою дорогою, та Григорію хотілося зібратися з думками, підготуватися до всіляких несподіванок, які могли на нього чекати. Адже Джузеппе нічого певного не сказав, лише дав адресу, зазначивши, що там він зможе довідатись про місцеперебування падре.

Ось уже й міст, праворуч пропливла зубчата кругла споруда замку св. Янгола. Мавзолей імператора Адріана, перетворений папами на фортецю. Колись вона, мабуть, була грізна і неприступна. Не дарма за її стінами відсиджувались папи, як тільки щось загрожувало їх владі чи в Рим вдиралися ворожі війська. Тепер бійниці були порожні. Присадкувате тіло замку немов вросло в землю.

— Зараз ліворуч. Зупинитесь біля католицького коледжу, на вулиці...

— Так, так, синьйор, я знаю, — чомусь неприязно буркнув шофер. Свого часу він не раз підвозив у коледж людей у цивільному, і всі вони були такі ж мовчазні, як сьогоднішній пасажир. Зате платили щедро. Не важко зрозуміти, з яких причин. Рік-півтора тому навіть у газетах щось промайнуло про надмірну гостинність монсиньйора Орсіні, та й серед таксистів пішов поголос... Руки шофера дужче стиснули кермо. Заробити зайву сотню лір, звісно, приємно, але потрапив би такий

жевжик йому десь у темному кутку... Дізнався б тоді, що таке справжня гостинність по-італійському!

Григорій так і не зрозумів, чому машина різко загальмувала біля коледжу, і водій похмуро глянув на нього, беручи гроші. Втім, роздумувати над цим він і не став, інше снувалося в голові.

За високою огорожею з вузькою брамою похитувалися верхівки дерев. Сам коледж, певно, був десь у глибині саду, бо звідси, з вулиці, не видно навіть даху будівлі. Ступивши до брами, Григорій пошукав очима кнопку електричного дзвоника і не знайшов. Мабуть, треба стукати — ця голова бронзового лева, старовинного литва, править за своєрідний молоток. Взявшись за кільце, вправлене в ніздрі лева, Григорій підняв його вгору, щоб вдарити, і не міг утриматися від посмішки: з розкритої пащі, мов ікла, вистромились дві білі кнопки. Отже, варт опустити щелепу й легенько потягнути за кільце... Данина старовині, поєднана з сучасними вигодами! А може, й пересторога всім тим, хто з'явиться сюди небажаним гостем?

Одноокий воротар у сутані мовчки вислухав пояснення відвідувача: монсиньйор Алоїз Орсіні попереджений про його прихід, — і мовчки кивнув головою, показуючи куди йти.

«Спочатку паща лева, потім Циклоп... Хто ж на мене чекатиме далі? Теж якийсь страховисько?» — посміхнувся Григорій, прямуючи до головного входу в коледж.

Та монсиньйор Алоїз Орсіні аж ніяк не скидався на страховисько. Навпаки. Його гарне обличчя випромінювало лагідність, уста привітно всміхалися, чорні очі дивилися проникливо і спокійно, добре поставлений голос досвідченого промовця мінився багатством відтінків.

Після кількахвилинної розмови на загальні теми, жвавої і цілком світської, настоятель коледжу скрушно зітхнув:

— На жаль, від матерій високих нам доведеться повернутися до справ земних. Синьйор Джузеппе попередив мене про мету вашого приходу. Йдеться про зустріч з падре Антоніо?

— Так, монсиньйор, я маю до нього справу важливу і невідкладну.

— Цей дах свого часу став притулком для багатьох ваших співвітчизників, бо двері нашого дому завжди відкриті для всіх гнаних страдників. Нині, коли падре Антоніо ввірив нам свою долю цілком і беззастережно...

— Я розумію ваші побоювання, монсиньйор, і відразу хочу попередити: мої наміри дружні.

— Ви прибули з Іспанії, оскільки мені відомо, посідали в школі певну посаду... Не буде неймовірним припустити, що ви маєте якісь офіційні уповноваження. Чи не так?

— Не хочу від вас критися: маю. Але... але в даному разі я прийшов як особа приватна.

Перевівши погляд з обличчя Григорія на кінчики своїх стулених поверх стола пальців, настоятель коледжу з хвилину перебирав ними, про щось розмірковуючи.

— Де гарантія, що інтереси цієї приватної особи не суперечитимуть заповідям любові та милосердя, які сповідує свята католицька церква? — нарешті запитав монсиньйор Алоїз, знову звівши очі на Григорія.

— Я просив би вас бути присутнім під час моєї розмови з падре. З неї ви дізнаєтесь, що йдеться про велику суму грошей, які падре хоче передати на потребу церкві. Я можу йому в цьому допомогти в подяку за опікування над близькою мені людиною.

— Гарзд! — Монсиньйор Алоїз підвівся, тримаючи в руці невеличкий срібний дзвоник.

— Попросіть падре Антоніо негайно спуститися сюди! — наказав настоятель коледжу худому, зсутуленому монаху, що нечутно, мов привид, з'явився в дверях і так само нечутно, низько вклонившись, зник.

— У мене до вас є ще одне прохання, монсиньйор... — Григорій урвав мову, ніби зважуючи слова. — Не знаю, чи слід мені, чи можу я... Бачте, становище, в яке я сам себе поставив... І можливі наслідки...

— Можете бути цілком відвертим, сину мій!

— Відвертість... я прагну її всім серцем. Але коли в душі таке сум'яття, коли сам не знаєш, чи правильно вчинив, знехтувавши обов'язками службовими в ім'я обов'язків перед совістю... Коротше: мені доручено повернути падре Антонію, звісно з грошима, які він вважає власністю церкви, назад до Іспанії, а я намагаюсь врятувати його від неминучого покарання. Якщо про мою пересторогу хтось дізнається...

— Ви хочете приховати вашу зустріч з падре Антоніо?

— Так, монсиньйор! Про нього, можливо, питатимуть.

— Осквернити свої уста брехнею?.. Чи розумієте ви, чого вимагаєте від мене?

— Є таємниця сповіді. Вважайте, що я перед вами висповідався... І є недоторканість притулку для всіх гнаних і страдників, як ви самі сказали... До того ж падре Антоніо не вчинив злочину. Залишивши кесарю кесарево, він забрав лише те, що належить богам.

В очах Алоїза Орсіні спалахнули насмішкуваті іскорки:

— Отже, ви теж дбаєте про справи небесні?

— Про земні. Все залежить від того, як на це глянути: якщо порятунок бідолашної жінки з хворим дитям вважати за акт милосердя... Ви, певно, чули від падре історію Агнеси Менендос і її доньки?

— Так, але чув і інше: ви хочете відвернути її серце від єдиної втіхи, яку вона мала, від віри у вищий промисел.

— Дівчинці насамперед потрібен хороший лікар, монсиньйор! Ми живемо не в середньовіччі, а в двадцятому столітті, коли діалог між наукою і релігією став можливий і вже відбувається.

— Мені подобається ваша відвертість, сину мій, вона найбільше переконує в чистоті ваших помислів. — Настоятель коледжу підвівся і вийшов з-за столу. — Не думаю, що моя присутність під час розмови з падре необхідна, а тому прощайте! Таємницю нашої розмови обіцяю зберегти.

Додавши кілька люб'язних слів, монсиньйор Алоїз Орсіні вийшов у бічні двері, що, мабуть, вели в його особисті покої. Григорій лишився в кабінеті сам. Дуже хотілось курити. Вій уже витяг був сигарету і запальничку, та раптом схаменувся: тут, мабуть, не палять. Довелося все причандалля сховати назад у кишеню.

Нав'язлива думка про бодай одну затяжку тютюновим димом, склеписта стеля, нависла над головою, товстенні стіни, крізь які, здавалося, не може долинути жодного звуку, — все це починало нестерпно дратувати. З почуттям гострого невдоволення собою Григорій відзначив, що дразливість його день у день зростає. Воно й зрозуміло! Стояти на порозі волі і стримувати себе, щоб не переступити себе. Адже Григорій сам звалив собі на плечі клопіт із влаштуванням Агнеси, додавши до цього ще й нові турботи — з Рамоні і всією їхньою зграєю. Плетуть своє павутиння отруйні павуки,

в усіх куточках земної кулі заворушилися, засновигали. Якщо вчасно не розрубати їхнє плетиво, обплутають ним цілий світ. За всяку ціну треба здобути список воєнних злочинців, переправлених через Італію, що його так необережно ховає у себе на віллі Рамоні. їх місцеперебування — то потенціальні вогнища майбутніх пожеж. Цікаво, чи значаться в цьому списку ті, для кого за притулок і перевалочну базу правив коледж? Мабуть, ні. У Ватикана своя політика. І тому тут всіляко затушовуватимуть ганебну поведінку папи Пія XII, який відверто став на бік фашизму, завдав чималої шкоди рухові Опору, доклав багато сил, щоб християнсько-демократична партія відколосалася від створеного в 1943 році Комітету національного визволення. Часи змінилися, італійський народ довів, що він ненавидить фашизм, тож діяти доводилося обережніше... І таємниці монсиньора Алоїза Орсіні, лагідного Алоїза Орсіні, такого привітного і ласкавого, що хоч до рани прикладай, лишилися при ньому або захищені надто глибоко...

Поява падре Антоніо повернула до турбот сьогоденного дня. Падре ввійшов покvapливо і, лише переступивши поріг, стишив ходу, схиливши водночас голову в поштивому поклоні.

— Пробачте, монсиньор, я був аж у... — слова завмерли на його устах, очі округлилися. — Фред Шульц? Це ви?

— Усі шляхи ведуть до Рима... Пам'ятаєте нашу нічну розмову?

— Так, це були ваші останні слова. Але я не надав їм значення. Ви ж збиралися лишитися, сподіваючись ще якийсь камінь перетворити на хліб.

— У вас хороша пам'ять, падре, проте дозволю собі поновити основне з нашої розмови: ви зобов'язались здобути візи для Агнеси, Ірене, Педро і Пепіти, влаштувати їх у безпечному місці і, одержавши відступне, — не будемо лякатися слів! — назавжди забути про їхнє існування. Цю умову виконано?

— Частково і не з моєї вини. Дорогою Педро захворів, ми musiли заїхати в рідне село Пепіти, залишити там хлопчика і Агнесину служницю. Патронеса забезпечила їх усім необхідним.

— Де синьора Менендос і Ірене зараз?

— По приїзді до Італії синьора повелася досить дивно, Вона відмовилась від моїх послуг, виявивши при цьому неприховану ворожість. Так, так, ворожість, як не гірко мені, її духівникові, в цьому

признатися. Всі мої спроби порозумітися ні до чого не призвели. Я мусив скоритися, зникнути з її очей.

— Не забувши; звісно, про обіцяну компенсацію?

Очі падре сердито блиснули:

— Ви знаєте, сину мій, я дбав не про особисті статки. Яку вагу мають наші дрібні чвари, особисті образа в момент, коли свята католицька церква готується до розгорнутого наступу на комунізм? Не сьогодні-завтра найсвятіший папа оголосить про відлучення від церкви всіх католиків, які так чи інакше спілкуються з комуністами, зваблені їх облудливими гаслами боротьби за мир. Це стане початком...

— Пробачте, падре. Де зупинилася синьйора Менендос?

— В готелі «Есперанса» на Кола ді Ріенца.

— І досі перебуває там? Не думаю, щоб ви відмовилися від спроби повернути свій колишній вплив.

— Боротися за ввірені нам душі ми, служителі божі, повинні до останнього. Як її духівник, як людина, що спілкувалася...

— А наша умова? Гроші, які ви одержали?

— Один з найсвітліших розумів Італії, політичний діяч і мислитель доби Відродження повчав, що розумний правитель не може і не повинен точно дотримувати свого слова, коли не існує більше причин, які спонукали його дати обіцянку. Правителі — ті самі люди.

— Якщо мені не зраджує пам'ять, це був Пікколо Макіавеллі? Безбожник, який так ганив папство? Безсоромний автор «Мандрагори», твори якого було заборонено папою, а потім і собором? Ви прогресуєте, падре Антоніо! От тільки не доберу: невже ви серйозно вважаєте, що причин, які спонукали вас дати обіцянку, більше не існує? А моя поява тут? Вона вас не лякає? Не насторожує?

Пальці падре, що досі спокійно перебирали чотки, на мить спинились, і це виказало його хвилювання. Обличчя лишилося непроникливим.

— У нас різні погляди на речі, сину мій, — вимовив він спокійно, — ви захищаєте своє, я — своє... Одного разу ми дійшли розумної згоди, хто нам завадить зробити це вдруге?

— Думбрайт і Нунке.

Непевність і тривога так очевидно відбилися в погляді падре, що він сам це відчув і опустив повіки.

— Яким чином?

— Мені доручено домогтися вашого повернення до Іспанії. Звичайно, не з порожніми руками.

— За цими стінами я почуваю себе надійно.

— Даремно. У Думбрайта непогані взаємини з князем Боргезе, а він, ви знаєте, людина в стінах Ватикану впливова. Варт мені повідомити Думбрайта, що ви переховуєтесь тут...

— Виходить, ви можете і приховати це? — Тепер падре Антоніо невідривно, допитливо дивився просто в очі Григорія.

— Можу. І це моя остаточна ціна за невтручання в справи Агнеси. Попереджаю: не лише ділом, а і словом. Про неї ви не маєте жодних відомостей, хто б вас не запитував.

Дві пари очей схрестилися в мовчазному поєдинку. Чорних, хворобливо блискучих, облямованих старечими повіками, і світлокарих, насмішкуватих і водночас сповнених жалю до старості, переможеної і неправої.

Падре перший опустил очі. Всі зморшки на його обличчі, здавалося, заглибились, немов черкнув по них небачений різець, довершуючи почате часом, ще більше загострюючи кожну рису.

— Хай буде так, сину мій!

— Я тут не сам, а з Вайсом. На два-три дні я його збувся, але рано чи пізно він зможе сюди прийти. Вам треба деякий час перебути в іншому місці. Монсиньйор у цьому допоможе. Він справив на мене незабутнє враження.

— Людина високого розуму і великого серця!

— Очевидно, бо так дбає про всіх гнаних і страдників, — чомусь посміхнувся Фред Шульц. — А тепер, падре...

Вони підвелися разом, з однаковим почуттям полегшення після короткої, проте напруженої розмови.

— Ще одне, падре! Не раджу вам повертатись до Іспанії, поки існує школа «Лицарів благородного духу». Хоч це і ваше дітище. Саме тому, що це ваше дітище. Ви дуже багато знаєте, а Думбрайту не подобаються люди надто обізнані. Нунке одержав доброго прочухана за те, що своєчасно вас не усунув. Ви знаєте, як це у нас робиться.

— Ви повелися по-лицарському, Фред!

— Якщо взяти до уваги назву нашої школи, це не звучить як комплімент,

— Маю на увазі інше. Теж з нашої нічної розмови.

Тоді йшлося про лицаря Ламанчського, тінь якого майнула близько нас.

— У вас справді чудова пам'ять, падре! Це мене тішить, бо дає певні гарантії і щодо нашої сьогоднішньої угоди.

Вийшовши за стіни коледжу, Григорій побрів навмання, сам ще не знаючи, куди понесуть його ноги. Кола ді Ріенца має бути десь близько. Перший-ліпший перехожий покаже, в якому напрямку треба йти. Тільки чи слід про це запитувати? Ніхто не повинен бачити його разом з Агнесою, тим більше в готелі... Ні, з Агнесою бачитися не треба. З усіх міркувань. Своєї власної і її безпеки. Через те, що не зможеш відповісти на її почуття так, як вона б цього хотіла. Через Ірене, спокою якої він не мав права порушити. Своє власне становище, скрутне вкрай... І годі, годі про це розмірковувати! Крапка...

Ранком дзвонив чимсь занепокоєний Рамоні, натякав на якісь особисті ускладнення, просив приїхати. Пославшись на візит до Алоїза Орсіні, Григорій ухилився від негайної зустрічі. Податись до Вітторіо зараз? У цей час його звичайно не буває вдома, можна поговорити з Лідією. Не уривками, шукаючи зручної нагоди, а докладно все обміркувати... Якщо не буде поблизу Джузеппе. Що то за один? Чим пояснити пильний погляд, що ніби обмацує його, Григорія, з ніг до голови, насмішкуваті вогники, що часом спалахують в глибині очей і які він не встигає пригасити? Лідія панічно боїться Джузеппе, більше, ніж свого господаря. Здоровий інстинкт самоохорони? Адже нічого конкретного закинути Джузеппе вона не може. А проте...

Обережність — завжди обережність! Краще переоцінити небезпеку, ніж недооцінити. Незаперечне правило гри, де ставкою стає саме життя. І ти справді в цьому переконаний, глибоко впевнений? Щось порочне є в цьому твердженні. Зайва обережність часом межує з боягузством. Зваж на свій досвід. Що зміг би ти зробити сам-один без допомоги макі у Франції, гарібальдійців в Італії? Риск, на який ти йшов, себе виправдав. Звичайно, могло статися й не так. Одна помилка, звірся ти людині, не вартій довіри, слабодухій, і давно б наклав головою, завалив би всю справу. Що тебе вберегло? Слепа випадковість, просто таланило? Навряд. Поталанити могло раз, двічі, тричі, хай ще кілька разів — і все, край милостям фортуни. Очевидно, інше, очевидно, за теорією вірогідності хороших людей...

— Синьйор, здається, стомився. Вас підвезти? — Світло-сіра машина зупинилася біля бровки дороги, мало не з'їхавши на тротуар.

Григорій, остовпівши, завмер на місці, так вразив його голос людини за кермом.

— У вас уповільнена реакція. Не привертайте уваги, сідайте! — владно наказав власник авто.

Машина відразу рушила, тільки-но Григорій сів.

— Як ся маєте... Фред Шульц? Ну і завдали ви мені мороки!

— Я щойно прикидав у думці, скільки разів людині може поталанити. Але щоб пощастило так, як зараз... До пам'яті не прийду!

— До речі, слово «пощастило» тут ні до чого. Дякуйте не фортуні, а Домантовичу, який примудрився передати шифровку, дав ваші координати...

— Мишко? Виходить, живий-здоровий? Ху-у!

— Може, все-таки спочатку поздоровкаєшся, капітане?

— Даруйте, товаришу полковник! Від радості...

— Ну, ну, емоції залишимо на потім. Бо я з своїм драндулетом ще вправляюся не дуже. Він у мене, наче норовистий кінь, — не знаєш, на який вибрик чекати. Ошукали старого дурня!.. Куди, вважаєте, нам краще податися?

— За місто, де нам ніхто не завадить.

— А конкретніше?

Повз терми Каракалли, по старій Аппієвій дорозі.

— Вабить романтика минулого?

— Аппієва дорога... По ній військо Спартака рушило в наступ на Рим. І саме тут розігрався останній акт героїчної драми повсталих рабів: шість тисяч хрестів з розіп'ятими гладіаторами вишикувались обабіч дороги, від Капуї аж до Рима.

— Криваві віхи історії. Скільки їх залишило по собі людство! — В голосі полковника прозвучали сум і втома, і Григорій вперше помітив, як посріблилася його голова, як поглибилися зморшки під очима.

«Постарів! Як він постарів!»

Ніби прочитавши його думки, полковник замислено сказав:

— На війні кожен рік зараховуєш за два. А як обчислювати роки нам? Мені ще немає п'ятдесяти, а іноді я сам собі здаюся вічним мандрівником Агасфером, для якого поняття часу взагалі не існує, бо вічність невичерпна, отже, не піддається ліку. Застиглий час просто

нависає над тобою, мов величезна брила, вона рік у рік товщає і тисне все більше, все більше тисне на плечі.

— Вам треба спочити, товаришу полковник!

— А вам?

— За тиждень-два я буду вже дома.

Полковник на мить відвів погляд від щитка приладів і якось дивно поглянув на Григорія, проте в сказаних ним словах нічого незвичайного не було:

— Там якийсь лісок. Звернемо?

Хвилини за п'ятнадцять вони вже сиділи в затінку, під плескатими парасольками старих піній. Крізь пухнасті крони з довгою темно-зеленою глищею сонце просівалося, мов крізь густе решето, цяткуючи землю і конуси молоденької парості сосенок дрібним золотавим скаллям. На тлі їх світлішої зелені червонувато-бурі стовбури старих дерев здіймалися вгору стрункими колонами; — живий прообраз численних колонад що невід'ємним компонентом ввійшли в античну архітектуру. Людина навчалась у природи, запозичала її форми, оживлюючи їх і доповнюючи духом свого творчого генія.

Хотілося лягти горілиць, торкнутися всім тілом теплої землі, всмоктати очима синь неба. Споконвіку воно вабить людину, чи не через те, що нагадує океанську синь, колиску, де зародилася мільярди років тому перша жива клітина? Навіть ще не клітина у нашому теперішньому розумінні, з її надзвичайною складністю будови і функцій, а перший натяк на неї. Дрібка, що неорганічній матерії надала нових ознак і дозволила їй ділитися, множитись, утворювати собі подібне, а потім і не подібне, залежно від середовища, тисячі нових умов. Водяне лоно, лоно землі... Це ваша інформація, записана на таємничих матрицях, навічно закарбована в тілі всього живого. І в твоєму теж...

— Що ж, капітане Гончаренко, доповідайте! — наказ полковника, вимогливий і владний, повернув Григорія до дійсності.

Як давно чекав Григорій такої нагоди! В короткій інформації, яку йому пощастило передати із Східного Берліна, він міг торкнутися лише сугубо ділової суті своєї діяльності в школі чорних лицарів, а в шифровках, надісланих за допомогою Домантовича, і поготів — у них ішлося тільки про конкретні факти, про плани ворожої розвідки, що стосувалися безпосередньо Радянського Союзу і країн Народної

демократії. Тепер він зможе змалювати роботу і структуру школи детально, у всій повноті розкрити підступність ворожого нам світу думбрайтів і нунке, а головне — розповісти, як вскочив у цю халепу, в яких невимовно тяжких умовах доводиться працювати, опинившись у цілковитій ізоляції від зовнішнього світу, не маючи жодної точки опори за межами школи, де їх, фактично, тримають в'язнями.

Полковник слухав розповідь Григорія не перериваючи, замислено покусував якусь стеблинку. Під час війни, у ворожому тилу, він кілька разів зустрічався з Гончаренком — Генріхом фон Гольдрінгом, як він подумки називав його ще й досі. У Сен-Ремі, Парижі, в Кастель ла Фонте... Були випадки, коли йому доводилося застерігати Гольдрінга, карати його за необережність. Робив він це здебільшого з профілактичних міркувань, щоб остудити надто гарячу голову новоспеченого барона, який дедалі більше припадав йому до серця. І коли Генріх говорив йому про ризик як про щось невід'ємне від професії розвідника, він цілком йому співчував. Бо і сам вів небезпечну і ризиковану гру, мандруючи по окупованій гітлерівцями Франції диваком-антикваром, що в часи загальної руйнації, коли гинули найпрекрасніші пам'ятники старовини і сучасної культури, гендлював про людське око статуетками, мініатюрами, плохенькими копіями відомих скульптур — всіма тими оздобами, які війна викинула з приймалень лікарів і адвокатів, з віталень дрібних буржуа, з крамничок, що спеціалізувалися на торгівлі підробною красою. Та про свою власну безпеку він дбав тоді найменше. І не тому, що зневажав життям, а з погляду здорового глузду: Гольдрінг опинився у виключно виграшному становищі, отже, і зробити міг далеко більше. Те, що йому доручали, мало першорядне значення для військового командування... Так, він співчував Гольдрінгу, але розумів усю міру своєї відповідальності за нього.

Почутий щойно звіт Григорія знову його насторожив. Не тому, що Григорій, переїхавши кордон, повівся так необережно, дав себе спровокувати. Гончаренко сам проаналізував свої помилки, був нещадним до себе у своїй розповіді. Він дорого за це сплатив, зумів обрати правильну лінію поведінки — вона дала йому можливість утвердитися в школі. Легенда Зігфріда-Генріха фон Гольдрінгів продовжувала діяти, як у свій час пущений, добре вивіреним механізмом. І от усе, чого він устиг досягти, може піти нанівець через необережне

втручання в долю чужих йому людей. Ох, це слов'янське м'якосердя, прагнення прийти на допомогу всім приниженим і ображеним!

Помітивши спохмурніле обличчя полковника, Григорій урвав мову.

— Я знову в чомусь прошепетився? — спитав він, силувано посміхаючись, навмисне вживаючи слово з давнього свого, школярського лексикону, ніби воно могло зменшити його ще не знану провину.

— Я думаю про ваше відрядження до Італії, певніше, його мету. Вам доручили повернути патронесу і падре. Не виконавши завдання, ви, в кращому випадку, викличете невдоволення керівників школи, в гіршому — підозру. Нерозважливо з вашого боку ставити себе під удар. Упоравшись із дорученням, ви тим самим зміцнюєте свої позиції.

— На це я не можу піти! — В гнівному запереченні Григорія прорвалося все його довгостримуване хвилювання.

— З яких мотивів?

— Загальнолюдських. Простягши людині руку допомоги, безчесним було б зштовхнути її назад у прірву, особливо, коли це стосується жінки й дитини. Я мушу довершити почате. Це та маленька справедливість, з яких складається велика справедливість мого народу... Так я розумію свою місію.

— У нас немає розбіжності в поглядах, капітане!

І все ж... — Полковник рвучко підвівся, пройшовся. Як не хотілося йому заводити мову про те, що він мусить зараз сказати!

«Що означає його недомовка? Чому він раптом спохмурнів? Образився?» — з тривогою запитував себе Григорій. Тяжке передчуття стиснуло йому серце.

— Так от, капітане! — Полковник знову сів. — Привела мене до вас не така вже щаслива нагода: вам доведеться вирушити в нову дорогу. Не на Батьківщину, як ви сподівались.

Мовчанка, що запала, ввібрала в себе все: співчуття старшого і тоскний біль у серці молодшого, байдужість чужого неба над головою, волохате гілля піпій, що тепер скидалося на павучі лапи, простягнуті згори, слизьку глицю на землі, під якою зміїлося випнуте коріння, задуху нагрітого повітря...

Машиналино Григорій розстебнув комір сорочки, провів рукою по вологому волоссю.

— Слухаю вас! — перевівши подих, він спробував підвестися.

Рука полковника лягла йому на плече, злегка на нього натиснула.

— Сидіть! Розмова у нас буде не коротка. Але перш ніж приступити до основного, я хотів би дещо уточнити. Скажіть, ваше становище в школі не хитке? Вам цілком довіряють?

— Досі Думбрайт і Нунке звірялися мені більше, ніж належить знати підлеглому. Думаю, вони мені довіряють, незважаючи...

— Незважаючи на що?

— Упереджене ставлення до мене колишнього заступника начальника школи Шлітсена і одного з наших радистів, Вайса.

— Чим воно викликане?

— Шлітсен, тільки я з'явився в школі, поставився до мене насторожено, потім ця настороженість зникла, але коли його зняли з заступництва і віддали в моє розпорядження... Він не міг пробачити образи ані керівництву школи, ані мені.

— Що має проти вас Вайс?

— Під час свого чергування він випадково впіймав уривок якоїсь шифровки, потім загубив хвилю і заспокоївся, вважаючи, що то радіопередача місцевих підпільників, і не доповів про це мені, як черговому по школі. Коли іспанська контррозвідка запеленгувала одну з передач у квадраті нашої школи, ця історія спливла разом з моєю припискою в рапорті чергового. Я писав, що, за моїми спостереженнями, Вайс зловживає аспірином як своєрідним наркотиком, і радив піддати його медичному огляду. Очевидно, це стало причиною його неприязні.

— Неприязнь Шлітсена і Вайса якось позначилася на ставленні до вас Нунке і Думбрайта?

— Зовні ні. Але мене непокоїть одне: чому саме Вайса дали мені в супутники? Справді йому доручили допомагати в розшуках патронеси чи надіслали як наглядача? Я розповідав вам, у який спосіб здихався його. Своєрідний постріл дуплетом: розв'язу собі руки і виставлю цього шукача скарбів на посміх перед начальством. Гадаю, після цього його випхнуть з школи.

— Гмм... можливо, це справді непоганий хід... А чим ви поясните те, що не виконали доручення повернути патронесу?

— Поки тривали розшуки, вона виїхала до Швейцарії. Така версія не викличе підозри, бо частину її грошей переказано у швейцарський

банк. Я натраплю на її слід уже по від'їзді, тобто після того, як мої друзі влаштують її в безпечному місці. Сам я з синьорою Менендос не бачився і не побачусь, вона навіть не знатиме, що я в Римі. Що ж до падре, то навіть Думбрайт і Нунке не наважаться псувати взаємини з Ватиканом, який прийняв падре під свою високу руку.

— Більш-менш вірогідно. Сподіваюсь, цим і обмежиться ваша діяльність в Італії?

Григорій зам'явся. Покусуючи губи, він якусь хвилину вагався: розповідати про списки, сховані у Рамоні, чи ні?

— Не подобається мені ваша мовчанка, Гончаренко! Зважте, я запитую не з простої цікавості, а в інтересах справи. Конче треба, щоб ваше становище в школі, не похитнулось, тому найменша необережність...

— Товаришу полковник, признаюсь як на духу: є одна спокуса, проти якої я не можу встояти...

Григорій розповів полковнику про свої взаємини з Рамоні, списки вельможних нацистів, які той зберігає для своїх мемуарів. Полковник замислився.

— Спокуса справді велика. Але риск, риск! З одного боку, шкода не скористатись з такої нагоди, з другого...

Обіцяю вам бути максимально обережним! В разі чого, відмовлюсь від свого наміру — і все!

— Гаразд. Покладаюсь на вашу розважливість і ваше слово. А тепер...

Григорій відчув, як закалатало в нього серце, Невже доведеться повертатись до осточортілого Фігераса?

— Віддаю належне вашій витримці, капітане! Цілком зрозуміло, як вам кортить дізнатися, куди вам доведеться виїхати і з яким завданням. Щоб не випробовувати ваше терпіння, скажу відразу: до Німеччини, нас цікавлять агенти, яких залишили по собі гітлерівці. Та перш ніж конкретизувати завдання...

? Пробачте, що перерву... Наскільки я зрозумів, моя діяльність буде пов'язана з тим же Думбрайтом і Нунке. Як це поєднати?

— Домантович повідомив, що школа під Фігерасом реорганізується. На її базі буде створено новий, з дозволу сказати, заклад, десь у Бізонії, скоріш за все в Мюнхені чи Західному Берліні.

— Фю-ю! Оце так новина!

— Вам доведеться докласти всіх зусиль, щоб залишитись у віданні Думбрайта і Нунке, які вас уже знають. Новоутворена школа буде зручним трампліном, що допоможе вам проникнути в потрібне середовище. Повторюю: нас цікавить глибоко законспірована гітлерівська агентура, яку залишили по собі фашисти на території нашої країни. За нашими відомостями, вони почали готуватися до цього ще з травня сорок третього року, коли можливість поразки в війні стала конкретною загрозою, а не тільки абстрактним припущенням. Спеціально створений «штаб» з широкими повноваженнями розробив два стратегічних плани, що мали вступити в дію на території самої Німеччини. План «номер один» тепер для нас не становить інтересу, бо наш навальний наступ, швидке розміщення окупаційних військ у всіх чотирьох зонах змішали карти «вервольфу» та інших терористичних загонів. Можна вважати, що цей план фактично провалився. Не в повному обсязі пощастило гітлерівцям здійснити і другий свій план, зашифрований літерами «НН», тобто «нах дер нідерлаге».

— «Після поразки»? Не приведи боже складати такі плани!

— Тисячі гестапівців, есесівців мусили принишкнути, якнайглибше заховатися, розчинитися серед населення, перевтілитися в тихих та сумирних жителів. Інша категорія агентів, яким було доручено пробиратися в органи самоврядування, поліцію, профспілкові організації тощо, мали удавати з себе активних антифашистів, поборників демократії. На них загодя заводили фальшиві справи, звинувачуючи своїх вірних поплічників у державній зраді, замаху на фюрера, інших смертних гріхах. Наприкінці війни концтабори кишма кишіли «політв'язнями», що пройшли попередню науку в гестапо і тепер терпляче чекали часу, коли їх «визволять» війська союзників. До яких тільки засобів мімікрії не вдавалися! Вчорашні пихаті, випещені володарі світу не гребували лахміттям закатованих ними євреїв, напинали на себе їхній одяг, щоб прикинутися жертвами расової зненависті. В Блехаммері, наприклад, спеціально спалили табір з в'язнями, щоб одяг і документи загиблих видати есесівцям. Не буду довго спинятися на «покійниках», які після пишних, урочистих похоронних процесій виринали десь в іншому куточку країни, звичайно, під чужим ім'ям. Про те, з якою навантагою працювали таємні косметичні кабінети... На перший погляд,

випадають з загального плану групи «феме», що чинять суд і розправу над своїми співвітчизниками антифашистами. Це таємничі судилища на зразок тих, що діяли ще в середньовіччі, мало не за часів Карла Великого. Гітлерівці відродили їх форму і практику, зробивши знаряддям терору і залякування. Все це я вам намалював побіжно, в загальних рисах. Уявляєте, як важко знешкоджувати цю погань? Дещо в нашій зоні ми вже зробили. Але мало, надто мало, незважаючи на допомогу місцевого населення. Робота утруднюється тим, що сліди здебільшого ведуть у непідпорядковані нам зони.

— Ваш виступ в основному визначив і обсяг моєї роботи. Так я вас зрозумів?

— Майже. Але в першу чергу нас цікавлять агенти, яких гітлерівська розвідка залишила на території Радянського Союзу, а вже потім — де і під яким ім'ям ховаються нацистські злочинці. Зрештою, вони повинні відповісти за скоєне... Проте давайте конкретизуємо.

Слухаючи настанови полковника, Григорій машинально ламав підібрану з землі галузку. На кінці її стриміла розкрита шишка. Майже кругла, вона скидалася на їжака, що настовбурчив голки. Григорій узяв її в руку, стиснув здерев'янілу побурілу луску, та вона знов пружно випросталась, щойно він розтулив долоню.

— Отак і всі мої думки стоять усторч, — невесело посміхнувся Гончаренко, відкидаючи шишку. — Школа... Нунке і Думбрайт... боюсь, вони зв'яжуть мені руки.

— Скоріше розв'яжуть. Не забувайте, школа не діятиме так ізолювано, як в Іспанії. Будь то Мюнхен чи Берлін, сам стиль життя великого післявоєнного міста інший, особливо в Бізонії, з її кабаре, ресторанами, кафе. До речі, — полковник глянув на годинник, — час уже рушати. Дорогою обміркуємо різні варіанти попередніх ваших дій і всі інші деталі.

На зворотному шляху машина їхала дуже поволі. Час від часу полковник зовсім зупиняв її — «деталей», що потребували уточнення, була сила-силенна.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Мені все тепер байдуже!

Біла, крейдяна маска замість обличчя. Розширені страхом очі. Тремтячі уста, крізь які проривається лише стогін.

Побачивши Лідію в такому стані, Григорій остовпів.

— Що сталося?! Та кажіть же нарешті, що сталося!! І насамперед — дайте пройти!

Григорій обома руками взяв Лідію за плечі, відсторонив її і швидко ступив у передпокій.

Лідія трохи отямилася.

— Швидше, благаю вас, швидше!.. Синьйориті дуже погано, синьйорита вмирає! Я втратила розум, я вдома сама... Вона...

Не докінчивши фрази, Лідія прожогом кинулась до опочивальні Рамоні.

Крізь темно-вишневі важкі штори на вікнах опочивальні просівалося скупе червонясте світло. Вбігши сюди з вулиці, Григорій спинився, не розрізняючи нічого навколо. Меблі впливали поволі, мов з туману, хисткі, позбавлені чітко окреслених форм.

— Підніміть штори і прочиніть вікна!

Метнувшись до вікон, Лідія щосили смикала за шворку. Мабуть, не за ту, що треба, бо штора не піднімалась. Та Григорій уже освоївся в напівтемряві. Тепер він виразно бачив широчезне, вкрите темним покривалом ліжко і на ньому маленьку незворушну постать у білому, що застигла в неприродно незручній позі,— здавалося, то лежить безладно кинутий жмуток білизни. Обличчя дівчини не було видно, воно ховалося в згині руки, що звіщувалась з краю постелі, догори долонею, безвладна і безпорадна.

— Маріанно!

Григорій повернув дівчину горілиць, голова її, хитнувшись, перекотилась на другий край подушки, пасмо чорного волосся слизнуло по щоці, закрило губи і підборіддя. Непорушність! Знову моторошна непорушність. Лише спадає впоперек щоки павутиння волосинок. Тонке зап'ястя лежить у руці Григорія. Пальці соваються вгору, вниз, шукаючи пульс. Глухий, ледве відчутний удар. Пауза. Знову млявий удар, другий, третій, четвертий... Пауза, пауза, пауза... Скільки вона триватиме?.. Удар, ще один... ще...

Лідія нарешті впоралась з шторами. У прочинені вікна вривається призахідне сонячне проміння і свіже повітря.

— Таз! Великий глек води! Теплуватої... Мерщій!

«Теплої чи холодної? Промивання, це ясно. А що робити далі? Бовдур, треба знати, що вона випила...»

На підлозі, біля ліжка, валяються дві відкорковані порожні рурочки, третю він роздавив ногою. Люмінал. Знову люмінал. Барбаміл. Цю тільки почато, потовчене каблуком скалля змішалось з білим порошком, дві таблетки відкотилися до нічного столика.

«Не давати спати. Збудити і не давати спати. Скільки таблеток могло бути в кожній рурочці? Вони довгі... Десять, двадцять? Це потім. Зараз найголовніше — збудити...»

— Маріанно! Маріанно! — схилившись над ліжком, Григорій трусить дівчину за плече. Її тіло, мов ватяне, легко піддається його рукам, та очі закриті, бліде обличчя застигло, лише трохи розтуляються ледь посинілі губи, марно силкуючись втягти побільше повітря.

«Так я лише утруднюю їй дихання...»

Якийсь неясний спогад виникає в мозку. Він лише черкає по свідомості дотиком, легшим за дотик пір'їнки, та рука машинально піднімається, ляскає дівчину по щоці, майже одночасно опускається друга рука на ліву щоку. Голова Маріанни перекочується по подушці справа наліво, справа наліво, справа наліво...

Григорій чує, як брязкає таз, ударившись об підлогу.

— Викликайте «швидку допомогу»! — наказує він не повертаючись.

— «Швидку допомогу»? — затинаючись, перепитує Лідія. — Але... але завтра про це знатиме весь Рим. Бідолашну знеславлять...

Під пальцями Григорія холодна шкіра на обличчі Маріанни теплішає. Ось здригнулися вії, напівпіднялися обважнілі повіки, білки очей на мить проглянули, мов два місячних серпики.

— У Рамоні є домашній лікар?

— У такого здорованя, як він? Стривайте... о мадонна! Я ж вам ще не сказала: приїхав Матіні!

— Дзвоніть Матіні від мого імені. Хай миттю виїздить. Скажете: тяжке отруєння снотворним. І мерщій, мерщій! Її треба підвести, промити шлунок. Невже, крім нас, нікого немає вдома? Потрібні грілки, гаряча кава... Маріанно, ну, Маріанно, ви мене чуєте? Не спіть!

Рука знову намагає пульс. Він, мов ниточка з вузликами, тоненька ниточка, що ось-ось увірветься. Камфора! Якби впорснути зараз

камфору! Скільки все-таки вона випила таблеток? Двадцять? Тридцять? Яка доза смертельна?

— Що скоїлось, синьйор Шульц?

Джузеппе! Хвала долі, з'явився хоч він!

— У вас є в аптечці шприц? Камфора чи щось подібне? — не відповідаючи, запитує Григорій. — Нашатир? — Він уже тихіше поляскує дівчину по щоках, тре скроні.

— У старого графа в тій шафі було зібрано цілу аптеку. Мабуть, є.

— Поставте прокип'ятити шприц, воду для грілок! І вертайтеся зараз же сюди!

З кабінету долинає голос Лідії. Невже. пощастило додзвонитись до Матіні? Лідія має рацію, не можна викликати «швидкої допомоги». Лише в крайньому разі. Тільки як дізнатись, де проходить ця фатальна межа? Якби опритомніла! Як вона зможе випити воду, не опритомнівши? І скільки часу минуло відтоді, як вона проковтнула ці кляті таблетки? Якщо не дуже багато...

— Матіні за десять хвилин буде.

— Дайте нашатир! Вату. Я її підведу, а ви розстебніть бюстгальтер! І все інше, що заважає... Тримайте її, я потру скроні. А тепер хай понюхає... Маріанно, Маріанно, прокиньтесь! Чуєте? Розкрийте повіки, зовсім розкрийте! Зараз вам покращає...

Маріанна, підтримувана Лідією, сиділа похитуючись. Повіки піднімались і знову опускались, голова то закидалась назад, то звішувалась уперед.

— Чорт забери! Ми вдвох нічого не вдіємо. Треба, щоб хтось один тримав їй голову. Джузеппе! Джузеппе! Куди ви запропастилися?!

— Іду!

Джузеппе вбіг, несучи дві електрогрілки, наштовхнувшись на нетерплячий сердитий погляд Григорія, жбурнув їх на стілець, кинувся до ліжка з тильного боку, так, щоб можна було обхопити Маріанну з-за спини. Довелося навколішки перетнути широчінь ліжка, тягнучи носками черевиків шовкове темно-вишневе покривало.

— Міцніше притисніть до себе спину, другою рукою тримайте голову! Лідіє, беріть таз!

Схопивши з нічного столика великий, конічної форми бокал, Григорій наповнив його водою і похапцем, розхлюпуючи, підріс до уст Маріанни. Вода облила підборіддя, тоненькими цівочками побігла по

шиї, грудях. Рвонувшись у руках Джузеппе, дівчина крутнула головою і розплющила очі. Якась іскорка свідомості майнула в їх глибині і відразу згасла.

— Пийте! Чуєте, зараз же випийте! — Григорій здавив дівчині щоки вище щелеп, рот її напіврозкрився. Обережно, боячись, щоб вона не захлинулась, Григорій перехилив бокал. Ковток. Ще один. Можна перехилити бокал сміливіше...

Григорію здалося, що це тривало безконечно довго. Бокал. Usta Маріанни. Зціплені зуби, які треба розійняти. Новий бокал у тремтячих мокрих пальцях. Usta. Вони ніби існують на обличчі окремо. Вони не частка живої плоти, скривленої стражданням, а просто отвір, у який треба влити якнайбільше, щоб вивергнути смерть...

Вони з Лідією пораються біля Маріанни. Джузеппе приніс шприц, ампули з камфорою і побіг на кухню заварити каву. Дівчина прийшла до пам'яті, але вона вкрай змучена, її б'є пропасниця, руки й ноги холодні, мов крига. Треба її покласти, вкрити, обкласти грілками, зробити впорскування.

— Лідіє, приготуйте постелю, покладіть Маріанну і добре вкрийте!

Намочивши одеколоном ватку, Григорій старанно протирає собі пальці. Вони тремтять. Та і весь він розбитий, ніби щойно витяг на гору воза з камінням. Як робиться впорскування камфори? Внутрішньом'язове, підшкірне? Здається, підшкірне. Чому це нема досі Матіні? З часу, коли з ним говорила Лідія, минула вічність. Був би він зараз тут... Ні, чекати не можна. Серце в неї, очевидно, взагалі слабеньке, а після такого... Бідолашне, дурне дівча! Таке встругнути! Через цього нікчому, пихатого павича... Руки самі собою збирають шприц, великий палець натискає на поршень, видимаючи повітря. Все. Тепер можна набрати камфору.

Маріанна вже лежить у ліжку. Така маленька на його широчезному полі. Під ковдрою і пледом ледве вимальовуються контури її зібганої у калачик постаті. Очі закриті. Невже знову заснула?

— Маріанно! — Вії затріпотіли, піднімаються. — Вам не можна спати, Маріанно! Ви впізнасте мене, розумієте, що я вам кажу? Спати не треба! Пересильте себе. Зробіть маленьке зусилля. Зараз принесуть

каву, ви її вип'єте, і вам покращає. А поки... Дайте руку! Не бійтесь, я не зроблю вам боляче.

З байдужою покорою дівчина дає витягти з-під ковдри свою руку. Григорій боїться, що вона шарпне її, коли він робитиме впорскування. Та рука лежить спокійно. Маріанна, мабуть, і не відчула уколу. Вона в напівзабутті. Засинає.

Джузеппе і Лідія приносять пляшки з гарячою водою. Електрогрілку можна включити лише одну — біля узголів'я. Григорій кладе її на руку, на місце впорскування. Джузеппе і Лідія огортають пляшки рушниками, підсувають їх під ковдру, до ніг.

Маріанна спить...

Всі троє стривожено презираються.

— Коли вона це зробила, Лідіє? Хоч приблизно...

— Хвилин за десять-п'ятнадцять до вашого приходу. Тобто вона прийшла раніш, але спочатку...

— Потім, потім, не це головне. Невже вона проковтнула таку велику дозу... чи, може, ми поспішили, рано закінчили промивання? Джузеппе, ви розумієтесь на таких речах? Я — мало. Одне твердо знаю: промивання шлунка, не давати спати. Треба збудити, за всяку ціну збудити! Хай хтось із вас принесе каву.

— Я миттю! — Лідія метнулась до дверей.

— Якщо вона не вип'є зараз кави і не прокинеться остаточно, викличемо «швидку допомогу»! Йдеться про життя, чхати на все! — з серцем вигукує Григорій.

— Доведеться, як це не неприємно. Може, подзвонити до синьйорити додому? Хоча...

— Не треба. Що це дасть? Ще невідомо, як вона сприйме появу батьків. Мабуть, дома вибухнув скандал, вона втекла сюди, шукаючи підтримки, і побачивши, що цей боягуз... Вас не шокує таке висловлювання про вашого патрона?

— Я б ужив вираз сильніший. Усе це женихання... Вона ж зовсім дитина, дурне романтичне створіння, якому схотілося погратися у дорослу жінку. А він... Ага, ось і Лідія!

Аромат кави змішався з запахом камфори. Григорій, котрий зранку нічого не їв, відчув, як у нього паморочиться в голові.

— Спробуйте її напоїти, я на хвилинку вийду на повітря. Джузеппе, підведіть її і поторсайте добре за плечі, не церемоньтесь!

Григорій вийшов на ганок. Пораючись біля Маріанни, він весь час сторожко прислухався, чи не зупинилась біля вілли машина. Хотілося першим зустріти Матіні. І не лише для того, щоб наодинці привітатись з давнім другом. Треба було попередити Мартіна про зміну свого імені, щоб той не назвав його в присутності секретаря Рамоні Генріхом фон Гольдрінгом.

Може, така обережність і зайва, може, Рамоні розповів Джузеппе, як мимохідь викрила Фреда Шульца Лідія. Скоріше за все так воно і є, але про всяк випадок... Думка уривається, Григорій збігає з ганку.

Матіні!

Лише мить стоять вони посеред доріжки, до болю міцно стиснувши руки. Цей безмовний потиск красномовніший за слова. Їх забрала тривога, яку вони читають у погляді один одного.

— Доза велика? — запитує Матіні вже на ходу.

— Гарзд не розібрався. Стан був тяжкий, довелося діяти негайно.

— Як саме діяти?

— Промивання шлунка, камфора... Мартін, одне попередження, — Григорій затримує друга за рукав, — у силу різних причин я звусь тепер Фредом Шульцом. Поясню потім.

Матіні мовчки киває головою. Він сприймає це як факт, йому ніколи над цим розмірковувати, всі його думки лікаря спрямовані зараз на одне — в якому стані хвора.

Підтримувана Лідією, вона напівсидить у ліжку. Змарніле личко, великі вологі очі переляканої сарни. Дівчина вже не спить, але не прокинулась остаточно. Вона дивиться на Фреда, Матіні, але не бачить їх, не розуміє, чому вони тут. Певно, вони видаються їй постатями з примарного сну, з якого вона ніяк не може виринути.

Кивнувши Джузеппе, Матіні швидко підходить до ліжка, зазирає дівчині в зіниці, мацає пульс.

— Поки що покладіть її! Накрийте отой столик чимось чистим. Принесіть воду помити руки і, звичайно, мило. Щоб було вдосталь води гарячої на грілки! Фред, звідки ви знаєте, що вона випила саме люмінал?

— Ось дві порожні рурочки з етикетками — вони валялись на підлозі. Третю, з барбамілом, вона, очевидно, тільки відкоркувала або випила мало. Я на неї випадково наступив, але з потолочі видно, що таблеток лишилось багато... Як ви гадаєте, Мартін, небезпека минула?

— Сподіваюсь. Пульс ще слабенький, але більш-менш ритмічний. Зараз її вислухаю і зроблю потрібні впорскування: лобелін, кофеїн і таке інше. У вену доведеться влити глюкозу. А загалом все залежатиме від того, наскільки вчасно було виведено з організму отруту. Доза не така вже велика, і якщо снотворне не встигло всмоктатися... Як давно вона його випила? Який проміжок часу між отруєнням і промиванням?

— Я зайшов сюди випадково. Лідія каже, що все сталося хвилин за п'ятнадцять до мого приходу. За промивання взялися відразу. Дуже важко було збудити її, але все-таки...

— Добре, що ви нагодилися вчасно. А я припізвився — не міг знайти таксі. Чому не викликали карету «швидкої допомоги»?

— Дівчина — наречена мого знайомого. Не хотілося розголосу. Через неї, звичайно.

— Ет, коли йдеться про життя! Його не ставлять у залежність від такої дрібниці. Добре, що пощастило промити шлунок, а якби ні? Без спеціальних знарядь, певних навиків це не завжди вдається, коли хвора людина в такому стані. — Матіні сердито витягав з своєї лікарської валізки і розкладав на застеленому столі коробочки з ампулами, стерилізатор, вату, слоїки, гумові джгути.

— Вам у чомусь допомогти, Мартін?

— Навпаки. Я попросив би всіх, крім Лідії, вийти. Зараз я оглядатиму хвору.

— Ми з синьйором Джузеппе будемо в суміжній кімнаті. В разі чого — гукніть.

Двері опочивальні закрилися.

Подих полегшення вихопився одночасно з грудей Григорія і Джузеппе, і обидва розсміялися, обмінявшись приязними поглядами. Від коректної стриманості секретаря Рамоні, здавалося, не лишилося й сліду.

— Хоча і вилаяв нас з вами Матіні, а впорались ми все-таки непогано. Як ви вважаєте, синьйор Джузеппе?

— Не ми, а ви, синьйор Шульц! Я настільки розгубився, що тільки автоматично корився вашим наказам.

— Пусте! Без вашої і Лідіїної допомоги... Ви думаєте, я не розгубився? Ще й як! Просто комусь треба було взяти командування на себе. Коли з'явився Матіні, гора з плечей спала.

— Ви давно знаєте синьйора Матіні?

— Разом були в армії. Один час він мене навіть лікував. І ось випадок звів нас знову. Дивні збіги обставин трапляються у житті, правда?

— Війна звела до купи таку кількість людей, що зав'язалися, здавалося б, неймовірні взаємини. Я чув, цей Матіні подався наприкінці війни до гарібальдійців?

«Он до чого ти хилиш!»

— Не знаю. Війна звела нас, війна і розлучила. Серед військових це звичайне явище. Я знав Матіні як людину високопорядну, сподіваюсь, він таким і лишився. Це єдине, що я можу про нього сказати.

«Скажи хто твої друзі, і я скажу, хто ти... Фред Шульц, ви себе викрили!..»

«Як може викрити людину одне речення! А я ж щойно відчув до тебе приязнь, Джузеппе!..»

У поглядах, що знову зустрілись, не було вже тепла. За зовнішньою байдужістю обидва співрозмовники ховали свої думки, свої побоювання, сподівання, і це робило розмову вимушеною, нестерпно напруженою, про віщо б вони не заводили мову. Місток, що перекинувся був між двома людьми, зник.

— Я на хвилинку вас залишу, синьйор Шульц, — підвівся Джузеппе. — Про всяк випадок заварю свіжої кави. Може б, випили чашечку і ви? У вас стомлений вигляд.

— З охотою. Викурив поспіль дві сигарети, і в роті так гірко, ніби не Маріанна, а я сам випив усю оту капость.

Джузеппе вийшов. Григорій пройшовся по кабінету, дослухаючись до звуків, що глухо долинали за дверима опочивальні. У пам'яті спливав вечір, коли він уперше побачив дівчину. Вже тоді йому впало в очі щось ненормальне у її взаєминах з Рамоні. Надмірна дражливість і збудженість Маріанни, невміло визивна манера триматися, страх лишитися з своїм нареченим наодинці, сльози, коли вона побачила свій подарунок — ніж — поламаним. Після цього він ще кілька разів зустрічав Маріанну в товаристві Рамоні; між Григорієм і дівчиною встановилась та напівдружба, яка виникає часом між людьми різного віку, ні до чого не зобов'язуючи ні старшого, ні молодшого. Він не наважився запитати, що Маріанну гнітить, вона, мабуть, теж побоялася йому звіритись. І, опинившись у скруті,

безпомічна й безпорадна, не знайшовши іншого виходу, наважилась на крок, що мало не закінчився для неї фатально. А яка роль у цьому Рамоні? Чому він так раптово зник?

Григорій витягнув з кишені записку Вітторіо, залишену в пансіонаті, і ще раз її перечитав:

«Любий Фред! Повернулися батьки Маріанни, і над моєю головою може здійнятися буря з блискавками і громовицями. Волю сховатися подалі від її епіцентру. Ввечері вам подзвоню, може, Маріанна зуміє подати про себе звістку. Перекажіть їй, щоб трималася нашої версії. Неодмінно. Інакше її зарозумілий татусь не погодиться на наш шлюб. Днів за два буду, а поки вважайте мій дім своїм, в разі якихось особистих ускладнень звертайтеся до Джузеппе. Щиро вам відданий — Вітторіо».

Небагато, зате красномовно! Замість самому порозумітися з батьками дівчини...

— Фред, можете зайти!

Григорій здригається, запитливо дивиться на Матіні. Той робить заспокійливий жест: усе, мовляв, гаразд! Але тут-таки додає:

— Я наполягаю на лікарні. Без медичного догляду хвору залишати не можна, потрібні аналізи... Ходімте, умовте її!

— Стривайте, Мартін! У неї дуже складна обстановка вдома.

— Тим більше. Додаткове психічне навантаження тільки погіршить стан. Хто її батьки?

— Не знаю. Зараз запитаємо у Джузеппе. До речі, ось і він. Та ще з кавою. Вип'єте?

— Залюбки. Але ковтків зо два. У мене не все гаразд з серцем. То хто ж батьки вашої нареченої, синьйор... Джузеппе, здається? І як це ви не вберегли дівчину від...

Джузеппе здивовано дивиться на Матіні, злегка червоніє:

— Я лише скромний секретар у цьому домі. Маріанна Вісконте — наречена синьйора Рамоні.

— Пробачте, — і собі змішався Матіні. Взявши з рук Григорія чашечку з кавою, він повільно покалатав у ній ложечкою, замислено повторюючи — Маріанна Вісконте... Вісконте... Скажіть, а як звать її батька?

— Умберто. Умберто Вісконте. Це ім'я і прізвище знають не тільки в Римі.

— Так, так... Один з найпопулярніших лідерів лівого крила християнсько-демократичної партії. Я знаю синьйора Умберто і завжди захоплювався його діяльністю. Її він провадив з упертою послідовністю, незважаючи на неласку Ватикану. Боюсь, бідна дівчина утруднить становище батька. Гм-м, як же бути?

— Відвезти її додому і тим самим запобігти виникненню скандальних чуток. Це буде найліпший вихід для всіх: Рамоні, батька, самої Маріанни. Вона транспортабельна, Мартін? — запитав Григорій.

— Так. Але не в цьому річ. Мене мучить думка, як це позначиться на душевному стані бідолашної.

— Синьйор Умберто — культурна людина, — втрутився Джузеппе. — Якщо ви, синьйор Матіні, як лікар, або ви, синьйор Шульц, як безпосередній свідок того, що тут сталося, попередите родину про стан Маріанни, як багато важитиме для неї спокій...

— Ви маєте рацію, — Матіні схвально закивав головою. — Лише створивши вдома відповідну атмосферу, ми можемо вручити дівчину батькам. Зараз ще раз подивлюсь, як вона себе почуває. Хай полежить, виплачеться, — така розрядка буде корисною! — а тим часом ви, Фред, оскільки за хворою потрібен догляд...

— Гарзд. Не дуже приємна місія, та що ж удієш! Ви поки побудьте тут, щоб я міг поговорити з Маріанною наодинці. Піду спробую умовити її повернутися додому. Не заручившись її згодою, нема сенсу їхати до батьків.

В опочивальні й досі панував розгардіяш. Мов порозкидані шквальним вітром, на зсунутих з місця стільцях валялися серветки, рушники, плескати пляшки з прохололою водою, абияк кинуті сукня, комбінація, панчохи, інші речі дівочого туалету. І, як відгомін бурі, що тут пронеслася, з ліжка долинав переривчастий плач.

Стоячи навколішках біля узголів'я ліжка, Лідія гладила голову і плечі дівчини, тихенько щось примовляючи.

— Маріанно! — обережно покликав Григорій, кивком голови вказуючи Лідії на двері, щоб та вийшла.

Почувши голос Григорія, Маріанна сховала обличчя в подушку, плечі її затремтіли в новому, пароксизмі плачу.

— Ну, годі ж бо, годі, дитинко! Давайте вдвох помірковано, що нам тепер робити. Ви ж не захочете тут лишитись, правда?

— Мені байдуже, байдуже, байдуже... мені все тепер байдуже!

— Коли б вам було байдуже, ви б не плакали так розпачливо. Байдуже серце мертво, а ваше живе. Для горя і, повірте мені, для радощів. Те горе, що вас спіткало, пронесеться, мов гроза, і тільки очистить вашу душу від усього накопиченого в ній через недосвідченість, зайву довірливість, легковажність. Ви самі побачите, який тягар спаде з вашої душі, як по-новому ви почнете все сприймати, яку ціну набудуть у ваших очах зовсім звичайні речі: можливість рухатися, вільно дихати, підставляти обличчя сонцю, вітру, дощу, зустрічатися з друзями, входити в рідну домівку, де на тебе чекають найдорожчі в світі люди. Я ваш друг, Маріанно, старший і досвідченіший, і мені так би хотілось, щоб ви вдумались у мої слова...

Маріанна принишкла, потім несміливо повернула до Григорія заплакане обличчя.

— Фред, не дивіться на мене, тільки дайте свою руку!

Я вам розповім усе, все. Обіцяйте, що не будете на мене дивитись.

Не треба, не треба, Маріанно! Я приблизно здогадуюсь.

— Ні, ні! Ви не можете здогадатись... Він намовив мене сказати вдома, що я з ним... що я з іншими... О, Фред, ви не можете навіть уявити!.. Коли батько мені сказав... коли він назвав мене... коли я збагнула...

— Не треба, не треба про це. Я забороняю вам, чуєте?! Забагато честі для нього так побиватися... Ніхто не повинен знати, і ніхто ніколи не дізнається, що сталося. Всі ми тут ваші друзі, всі дбаємо про те, щоб вам краще було. Якщо ви не будете плакати, якщо слухатиметесь лікаря, — він мій друг, він дуже хороша людина! — за якусь годину я сам відвезу вас додому... Обіцяєте мені більше не згадувати, не плакати?

Обливаючись сльозами, Маріанна запевняла, що вона не плаче, що в неї сухі очі, і ствердно кивала головою, погоджуючись на все, аби тільки швидше її звідси забрали...

Хвилини за п'ять Григорій і Джузеппе вже їхали вулицями вечірнього міста.

Сівши в машину, Григорій відразу заплющив очі. Перед розмовою з Умберто Вісконте йому хотілося хоч трохи спочити — він знав, що вона буде нелегка. Шерех шин, легке погойдування заколисували. На якусь мить його здолала дрімота, і він не відразу зрозумів, чому це машина стоїть, а він сам, подавшись усім тулубом уперед, мало не

таранить головою вітрове скло. Лише глянувши на руки Джузеппе, немов прип'яті до керма, побілілі в суглобах, Григорій заднім числом збагнув, що неприємний звук, який долинув до його слуху, наче крізь вату, був скреготом гальм. Попереду зчепилися крилами дві машини, і їх авто спинилося буквально за кілька сантиметрів від багажника тієї, що йшла на обгін.

— Ху-у! — Джузеппе витер долонею спітніле чоло. — Сьогодні ми вдруге зазираємо у потойбічний світ. Чи не надто часто?

— Для одного дня забагато! — посміхнувся Григорій. — Але зважте: обидва рази нам пощастило. Хотів би я, щоб так само щасливо закінчилися і мої дипломатичні переговори з батьком Маріанни. До речі, чому саме на Маріанну накинув оком Рамоні? З слів Матіні я зрозумів, що ідеали Умберто Вісконте і погляди вашого патрона полярно протилежні. Чому ж тоді він прагне одружитися саме з його дочкою?

Джузеппе деякий час вів машину мовчки.

— Посаг! — кинув він раптом. — Синьйор Умберто — людина заможна, Маріанна в батька одиначка...

— Але ж покійний граф Рамоні теж був людиною багатою і після нього все успадкував небіж, тобто Вітторіо?

— Не так багато, як усі думають. Старий волів свої акції і готівку тримати при собі, в замку.

Розмова урвалася. Джузеппе явно не хотів її продовжувати, а для Григорія все і без того стало ясним. Тепер він знав, як і про що говоритиме з Умберто Вісконте.

Тієї ночі Григорій заснув лише під ранок. Із справами Маріанни вони з Матіні впорались ще до півночі, але, збуджені щойно пережитим, радістю зустрічі після довгої розлуки, все говорили й говорили, навіть погасивши світло і поклавшись в ліжка. Перебрали спільні спогади і обговорили практичні заходи щодо влаштування Агнеси та Ірене, а потім, як завжди, сягнули в нетрі філософських і моральних проблем і, продираючись через хащі та колючки суперечностей, шукали виходу для людства, яке відроджувані темні сили поволі, але неухильно штовхали до прірви нової війни.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Зустріч біля тайника

Матіні і Григорій похапцем снідали, не помічаючи ображеного вигляду Стефанії.

Дізнавшись учора ввечері, хто у них ночуватиме, — подумати тільки: найліпший друг сердешного Мартіна! — стара домоправителька вдосвіта збігала за продуктами і, не рахуючись з витратами, накупила стільки всякої всячини, що ледве додому дотягла. Зате і сніданок вийшов королівський: салат з креветками, смажена риба, курчата, такі молоденькі і ніжні, що хоч губами їх їж, пухкі, тільки-но з духовки булочки, м'який, наче масло, овечий сир, запашний мед... І ось усю цю розкіш, усі приготовлені страви вони ковтають з таким відсутнім виглядом, ніби ті наїдки звичайна річ, ніби зараз не повоєнний час з божевільними цінами й чорним ринком, а ті далекі благословенні дні, коли вас тягли за поли до яток з птицею, м'ясом, овочами, молоком, коли ліра була лірою і сьогодні, і завтра, і позавтра, і десять років.

Втім, Матіні хитрував, тільки вдавав, що не бачить Стефанії. З служниць вона вже давно перетворилась для нього на родичку, і зараз він сушив собі голову роздумами, як делікатно примусити її виїхати раніше, ніж обоє вони передбачали ще вчора вранці.

— Ага, Стефаніє, я ж вам і не сказав, як нечувано мені вчора пощастило! — вигукнув він з не зовсім щирим пошвавленням.-- Уявіть, ще й лікарню свою не відкрив, а вже маю першу пацієнтку!

Стара жінка підозріло глянула на Матіні. Вона відчувала, що цю розмову він завів неспроста.

— Чому ж би не знайти! На дурничку хто не побіжить. Усім же відомо: до синьйора лікаря можна прийти без копійки в кишені, ще й на ліки одержати, — про всяк випадок ущипливо кинула вона.

— Та ні ж бо, Стефаніє! Цього разу йдеться про справжню синьйору з синьйоритою. Я вже й частину грошей заробив, — збрехав Матіні не зовсім впевнено.

— Чого ж це вона так розщедрилась?

— Бо хоче бути першою, щоб влаштувати хвору доньку якнайкраще Мабуть, завтра доведеться і виїхати.

— Завтра? — Стефанія впала на стілець. Отак усе покинути, знятися, мов птиці небесні, що не сіють і не жнуть... Як вам завгодно, а тільки я не поїду. Каменем сяду, нічим мене не зрушите! Через

примхи якоїсь вередливої пані кинути те що наживалося чесною працею...

— Що ж, — витираючи губи серветкою, Матіні підвівся, — доведеться їхати самому. Зберіть чемодан. Заради цієї мізерії,— він обвів рукою по кімнаті,— я не можу ставити під загрозу всю свою практику на новому місці. Така реклама для лікарні, і її втратити!

— Реклама? — Тепер непевність пролунала вже в голосі Стефанії.

— Звичайно! Не думаєте ж ви, що я заради грошей наважився поламати свої плани? — Матіні вимовив це з такою недбалою гордовитістю, що Григорій ледве втримався від сміху.

Вкрай спантеличена, Стефанія вийшла на кухню, щось бурмочучи собі під ніс. Матіні весело підморгнув другові.

— Тепер все буде гаразд. Ручуся. Отже, я зараз заїду до Умберто Вісконте, гляну, як Маріанна, а потім до Кола ді Рієнца. Коли ми зустрінемося?

— Щоб не зв'язувати руки собі й вам, Мартін, давайте ввечері.

— Гаразд. Бо у мене справ на сьогодні багатенько. Треба буде відправити ще деяке обладнання, м'який інвентар.

— Не уявляю вас власником приватної лікарні.

— Я теж. Ці гроші звалились на мене, наче з неба. Якийсь настільки дальній родич, що в нашій родині навіть імені його не згадували. І ось, маєш, помер у Бразилії бездітним, з юридичних спадкоємців лишився тільки я. Спочатку хотів було відмовитись від цих грошей, та коли дізнався, що вони перейдуть у власність нашого милого уряду, вирішив — ні! Довіку не забуду того, що зазнав з вини тих, що стали при владі! Відкривши свою невеличку лікарню-санаторій, я хоч матиму змогу взятися за наукову роботу.

— Паплюження учасників руху Опору, як дізнався я від Рамоні,— один із запланованих неофашистами засобів, до якого широко вдавалися відразу по війні. Одним пострілом вони вбивали двох зайців: відвертали увагу від справжніх колабораціоністів і усували з дороги людей прогресивних поглядів. Як бачите, ваш випадок не поодинокий, та й не випадок це, а планомірне здійснення добре обміркованих планів. Щоб зламати їх, Мартін, треба боротися, а не самоусуватись від борні, як хочете зробити ви.

— Ми знов повертаємось до нашої вчорашньої суперечки. І якщо продовжимо її...

Стефанія з'явилась на порозі вже цілком охоплена азартом підготовки до від'їзду. Поки вона радилась з Матіні, що в першу чергу забирати, Григорій зателефонував на віллу Рамоні.

Як він і сподівався, Вітторіо ще не повернувся. Джузеппе телефонним дзвінком попередив Лідію, що буде тільки надвечір. Усе складалось якнайкраще — вперше вони з Лідією залишаться на віллі самі й матимуть досить часу, щоб розшукати списки, а можливо, й якісь цікаві документи, що стосуються діяльності МСІ. Лідія знатиме, кому і куди їх передати...

Сьогодні зранку, вперше з дня приїзду Григорія до Італії, небо над Римом не те щоб затьмарилось, а втратило свою прозору ясність, стало каламутно-вицвілим. Неприємний гарячий вітер бив у обличчя, як не повернись. У Григорія, що після контузії в Сен-Ремі тяжко переживав вітряну погоду, відразу розболілась голова. Довелося заїхати до аптеки, купити якісь патентовані порошки від головного болю і тут-таки один випити.

— Сірокко! — співчутливо сказав провізор. — У такі дні виручка збільшується, мусив би радіти з доброго зиску, та як радітимеш, коли сам місця не знайдеш.

У садку біля вілли пекучий вітер тріпав дерева, кущі. Втративши пружність, листя звисало з черенків обм'якле, прив'яле, подекуди скручене. Квітник поліг на один бік — чашечки квітів низько припали до землі, ховаючи барвисті голівки в гущавині прикореневих лапатих листків.

Лише опинившись у приміщенні, Григорій зітхнув з полегшенням, хоч голова ще боліла.

— П'ять хвилин перепочинку, Лідіє, і склянку води!

Під час своєї роботи з Гольдрінгом у комендатурі Кастель ла Фонте Лідія добре вивчила всі його звички, знала, що якихось десять-п'ятнадцять хвилин цілковитого спокою впливають на нього магічно. Тому і тепер, подавши воду, тихенько вийшла в іншу кімнату.

Григорій зробив ковток, напівзаплющив очі, випроставшись у кріслі, розслабив м'язи... Сон і не сон. Буття і небуття... Підспудна думка б'ється так далеко, що не добереш, звідки долинають її ледве чутні імпульси: з глибини ества?.. Із зовнішнього світу?

Таку здатність цілком абстрагуватись від свого «я» Григорій виробив шляхом довгих тренувань, ще будучи в спецшколі. І

поштовхом до цього став випадок, здавалось би, аж ніяк із задуманим не пов'язаний.

Сталося так, що курсант Гончаренко опинився на операційному столі. Перед заліками Григорій довго перемагав недугу, і звичайний апендицит перетворився на гнійний, почалося запалення очеревини. Операцію довелося провадити під загальним наркозом. Усе, що їй передувало, Григорій сприймав з млявою байдужістю змученої хворобою людини.

Накладання маски. Спроба крутнути головою, щоб від неї звільнитися. Коротка задуха. Запах ефіру. Наказ рахувати. Лічба. Один, два, три, чотири... Він дорахував до шістнадцяти, потім почав збиватися. Вісімнадцять... Двадцять три... Спробував виправитись. Двадцять... дев'ятнадцять... сімна... Провалля. Небуття...

А після цього сталося чудо. Тіло лишилося мертвим, навіть не мертвим — його просто не було. І взагалі нічого не було. Тільки глибокий, чорний морок, серед якого пульсувала його думка. Гранично чітка, розкуто вільна, єдина реальність у темній безодні, існуючій за межами звичних нам вимірів простору і часу.

Мабуть, усе це тривало якусь мить, може, хвилину. Поступово морок почав розсіюватись, сірішати, до слуху долинули короткі і владні накази хірурга, що квапив своїх асистентів. Григорій і досі не відчував свого тіла, але пережите щойно відчуття безмежно вільного ширяння власної думки вже не поверталось.

Одужавши, Григорій часто силкувався відновити той дивний стан, у якому перебував наприкінці операції. Поволі привчив своє тіло скорятися велінням розуму, а далі й роботу самого розуму спрямовувати так, як йому хотілося. Він ніби настроював його на потрібну хвилю то інтенсивного мислення, то повного спочинку.

От і сьогодні. Кілька хвилин самовідключення — і він підвівся з місця, наче оновлений. Голова не боліла. Думка працювала чітко і ясно.

Почувши кроки Григорія, Лідія швидко вийшла з дверей суміжної кімнати.

— Ось! — молода жінка простягла в'язку ключів. Вони тихо дзенькнули, і Лідія повела плечима, ніби їх обсипало морозом. — Повинні підійти. Зліпки вийшли вдалі, а у Марію золоті руки.

— Спасибі! І не хвилюйтесь — жодного паперу я з собою не заберу. Тільки сфотографую.

Лідія мала рацію, вихваляючи якогось-то Маріо. Ключ, вставлений у проріз першого ж замка, повернувся легко, і Григорій обережно висунув середній ящик письмового стола Рамоні. Пильним поглядом зафіксував, як що лежить. Товстий зошит у сап'яновій обкладинці... Якісь покреслені сторінки, очевидно, чернетки. Записна книжка. Кілька рахунків. Дві запальнички — одна в формі пістолета, друга зовсім непристойного малюнка. На довгому аркушику якісь нотатки. Поламаний ніж, той самий, над яким кілька днів тому плакала Маріанна. Пачка конвертів з марками...

Методично, один за одним, Григорій переглянув усі папери, дбайливо вкладаючи їх так, як вони раніш лежали. Нічого цікавого! Навіть натяку на те, що він шукав. От хіба що в записній книжці... Ні, і тут нічого! Телефони, підрахунки витрат. Кілька цитат з д'Анунціо, Юліуса, Евола. Ого! Не дурно цього останнього вважають ідеологом неофашизму: маячні мрії про створення єдиної дужої фашистської партії, глибокодумні розмірковування про роль спартано-романської раси, що разом з германською мають стати панівними у творенні історії. На окремій сторінці позначки до кожного з тридцяти шести томів повного зібрання творів Муссоліні — том такий-то, сторінка така-то... Цитатами з творів Муссоліні, Гітлера, Еволи нашпиговано і мемуари самого Рамоні. Як він, бідолаха, пнеться, силкуючись пишними словами прикрити вбогість думки!

Огляд усіх ящиків стола також нічого не дав. У них навалом були понапихувані любовні листи, сувеніри від дам серця і рахунки, рахунки, гори несплачених рахунків. Так, очевидно, Джузеппе сказав правду: лише посаг багатой нареченої міг урятувати Рамоні від неминучого краху. Ось чому він і обрав Маріанну... Роздратований невдачею, Григорій з силою жбурнув ключі на стіл.

— Заберіть, Лідіє, щоб я їх і не бачив! Тільки час змарнував! Аледесь він мусить ховати документи? Сейфа нема, отже... — Гончаренко кілька разів пройшовся по кімнаті, замисленим поглядом обмацуючи стіни. — Схованка має бути Десь тут... або в опочивальні, скоріш за все тут... Тільки де? За котримсь з портретів? — розмірковував він уголос, то зупиняючись, то знову крокуючи.

— Недавно я робила генеральне прибирання, знімала й витирала всі портрети й картини. Якби за ними ховався тайник, я б помітила, бо по стінах теж пройшлася ганчіркою.

— А панелі, стелажі?

— Панелі протерла скипидаром, книжки ж на полицях...

— Стривайте, стривайте...

Григорій раптом опинився біля простінка навпроти письмового стола, відійшов трохи назад, окидаючи оком заставлений книжками стелаж. Щось у його будові здалося йому підозрілим. Не дуже широкий, а чомусь поділений на три частини: середня — ширша, а по боках два вузьких крила... Між серединою і кожним крилом пропущено по бронзовому стрижню, надто масивному, з химерно покрученим орнаментом. Оздоба? Важкувата, зовсім не пасує до прямих ліній звичайних книжкових полиць. На інших стелажах таких стрижнів немає. Таким чином... таким чином...

Швидко ступивши вперед, Григорій провів рукою по стрижню, ближчому до вікна. Як він і гадав, секрет ховався не тут: полиця не могла б відсунутись убік, бо впритул торкалася стіни. Зате з іншого боку, якщо зачинити двері... Тепер пальці Григорія, витягнуті трохи вище рівня людського росту, посувалися по орнаменту поволі, обмацуючи кожен його закруток, кожную опуклість, то натискали на рельєф малюнка, то намагались посунути якусь окрему його деталь убік, вгору, вниз. Ось вони торкнулись опуклості, що мала форму нерозквітлого пуп'янка. В орнаменті такі пуп'янки повторювались не раз, та пальці Григорія немов прикипіли саме до цієї.

— Лідіє, закрийте двері! — попросив він глухим від хвилювання голосом.

«Це має бути тут... це має бути тут, — переконував себе Григорій. — Саме на рівні витягнутої руки зручно щось узяти чи покласти...»

Дуже повільно Григорій натиснув на бронзову опуклість. Нічого. Палець слизнув по металу, паче змочений водою. Гончаренко витягнув хусточку і витер руку. Знов обережно охопив пальцями пуп'янок. Спробував крутнути його по ходу стрілки годинника. Безрезультатно. Тихенько посунув пуп'янок униз. Невже справді він зрушив з місця? Так, в орнаменті утворився маленький, ледь помітний зазор. І все. Тільки й усього... Може, знову крутнути вгору? Ага, нарешті!

Пуп'янок повертається легко, немов ковзав по мастилу. Ще... ще...» Упор. Механізм дзвінко клацнув. Полиця відсунулась набік, відкривши за собою прямокутний зяючий отвір.

Лідія вражено ойкнула, Григорій витер спітніле чоло.

— Ну, от і все! Сподіваюсь, тепер нам пощастить більше. Про всяк випадок прочиніть другу половинку дверей і станьте так, щоб було видно, якщо хтось зайде! А я тим часом...

Рамоні мав усі підстави ховатися з своїми паперами. Тайник Вітторіо скидався на справжню диявольську кухню, навіть при побіжному ознайомленні з документами, що тут зберігалися. Позначивши на клаптику паперу порядок, за яким їх було розкладено, Григорій відокремив ті, що їх вважав першочерговими, засік час. Пів на одинадцять. Години вистачить, щоб упоратись з фотографуванням, навести лад у схованці, закрити її невинною на перший погляд полицею. Рамоні й на думку не спаде, що секрет його тайника викритий і хтось у ньому добре похазяйнував.

Фотоапарат клацав безперестанку. Сторінка змінює сторінку, і ось уже сфотографовано весь довжелезний список тих, що втекли через Італію на її літаках і осіли в Іспанії, Португалії, Бразилії, Аргентині, Уругваї, під власними і вигаданими прізвищами на всіх широтах, у всіх куточках світу. Штандартенфюрери, бригаденфюрери, групенфюрери, обергрупенфюрери... Вбивці, заплямовані кров'ю тисяч жертв, перетворилися на комерсантів, учених радників, юрисконсультів, журналістів, проповідників слова божого, власників ранчо, плантацій, пайовиків різних концернів і монополій. Біля деяких прізвищ стояли знаки оклику і в дужках якісь зашифровані примітки.

Сховавши касету із списками окремо, Григорій заходився біля документів, що стосувалися безпосередньо діяльності МСІ. Директивні вказівки «центру». Інструкції щодо методів роботи. Ого! Дислокація розташування підпільних груп і схема схованок зброї... Зведені звіти керівників «п'ятірок» і «десяток» за територіальними ознаками. Список прогресивних діячів з позначками то хрестиком, то знаком оклику... А це, мабуть, прізвища провокаторів, які пробралися до робітничих організацій... Копія листа на ім'я князя Боргезе, підписаного «смиренним братом Хуста Перес де Урбель». Цікаво! Смиренний настоятель абатства під Мадридом розмовляє з фактичним керівником італійських неофашистів мало не тоном наказу. З тексту

видно, що йдеться про об'єднання всіх неофашистських сил в Європі, і «смирений брат» не від того, щоб очолити керівництво ними у себе в абатстві «Вальє дос Кандос».

Захопившись читанням цього листа, Григорій не помітив, як насторожено виструнчилась Лідія, і повернувся лише на звук її переляканого голосу:

— Ховайте, бога ради, ховайте! Хряпнула хвіртка, хтось прямує до ганку... Джузеппе!

— Мерщій через чорний хід! Я вас послав по сигарети. Повернетесь за півгодини! — скоромовкою наказав Григорій, похапцем виймаючи касету і ховаючи її в кишеню.

— Я вам допоможу зібрати папери.

— Кажу ж вам, мерщій! — гримнув Григорій так люто, що Лідію наче вітром здуло.

Одним помахом руки Гончаренко згріб усі розкладені на столі документи.

«Доведеться впхнути їх абияк, а вже потім... А чорт, не встигну, пізно!»

Жбурнувши папери на стіл, Григорій кинувся до дверей.

«Спробувати проскочити до опочивальні? Замкнутися? Дурниця! Викрию себе з головою! Тільки прийняти бій. Зіграти ва-банк! Двері відчиняються всередину. Якщо стати за порт'єрою...»

Мить вагання. Натяк па якийсь невиразний план. Задушлива темрява порт'єри, запах пороху, від якого лоскоче в носі й першить у горлі...

Джузеппе наближався до кабінету, насвистуючи «Кукараччу». Ось кроки його уповільнились, зовсім затихли. Мабуть, він спинився, роздумуючи, йти далі чи піднятися наверх, до себе в кімнату.

«Невже пронесе?.. — Григорій затамував подих. — Ні, таки йде сюди!»

Все ще насвистуючи, Джузеппе прочинив половинку дверей, спроквола зробив кілька кроків, і раптом свист урвався.

По звуку кроків Григорій догадався, що Джузеппе кинувся до стола. Тепер повертається, підбіг до стелажа з розверстим тайником.

— Сили небесні, що ж це таке!

Григорій дивувався потім сам, як воєдино в критичні хвилини можуть злитися думка і рух. Не встиг Джузеппе озирнутися, а

Гончаренко вже стояв за його спиною з націленим фотоапаратом у руках.

— Ви збожеволіли! Що ви робите? — вражено скрикнув секретар Рамоні, не встигши навіть відірвати руки від отвору тайника.

— Хочу увічнити вашу постать на тлі цієї пікантної обстановки, — глузливо кинув Григорій і двічі клацнув фотоапаратом. — Запевняю вас, фото вийде дуже ефектним.

— Я щойно зайшов!

— Проте встигли зробити чимало!

Лише тепер Джузеппе остаточно прийшов до пам'яті і збагнув усю складність ситуації, в яку потрапив.

— Ви негідник, Шульц! Це справа ваших рук. Сама ваша присутність у порожньому домі свідчить про це. Куди поділась Лідія?

— Я послав її по сигарети. Тільки й усього.

— Ага! Виходить, ви-навмисне вислали її з дому! Ще один доказ проти вас!

— Ви погано розумієтесь на юриспруденції, Джузеппе! Доказ — ось! — Григорій підняв фотоапарат. — Так би мовити, речовий, зафіксований на плівці. А у вас що? Слова! Самі слова, їх легко спростує фотознімок.

— Ви мерзенний шантажист, Шульц! І я це доведу. Є ще логіка, логіка подій...

— Но... но... обережніше на поворотах! Що ж до логіки, то це зброя обоюдогостра. В наші часи деякі документи — ті самі гроші. То чому б вам не скористатися з нагоди...

— Ага, он що! — стиснувши кулаки, Джузеппе впритул підступив до Григорія. — Я вас зараз ось цими руками...

— Годі! Набридло! У мене пістолет, зрозуміли? І коли дійде до насильства...

Міряючи один одного поглядами, вони стояли майже впритул, обидва зблідлі, обидва розлючені.

«Чорт забери! Час переводити розмову на інші рейки... Бідолаха! І якого біса ти звалився на мою голову!»

— От що, Джузеппе! — Григорій витягнув руку з кишені і відступив до стола. — Наш словесний двобій нічого не дасть ні вам, ні мені. Ми можемо порозумітись, не вдаючись до кулаків і пістолета. Пропоную навести тут лад, поки не повернулась Лідія. А вже потім

поговоримо про наші взаємини. Попереджаю, нападу з тилу я не подарую!

Спокійно повернувшись, Григорій почав складати документи. Джузеппе похмуро стежив за його неквапливими рухами.

— Ну от, можна й ховати. Покладіть, будь ласка, і поставте полицю на місце!

? З якої це речі? Щоб ви вдруге мене сфотографували?

— Два фотознімки чи три — яке це має значення... Втім, якщо ви так боїтесь...

Сховавши папери, Григорій обережно взявся за секретний замок. Ззаду почулося важке дихання Джузеппе.

«Невже приготувався вдарити? Схопить прес-пап'є і...»

Гончаренко швидко озирнувся. Ні, стоїть спокійно. У погляді неприхована цікавість, очі просто прикипіли до його руки. Виходить, не знав?

— Все! Тепер можна сісти й поговорити. Чому це ви так саркастично посміхаєтесь? Здогадуюсь, проте радіти вам рано. Ми ж тільки починаємо розмову. Уявіть, у замку старого графа Рамоні, де я жив, був точнісінько такий тайник. Старий сам показував мені його, віддавши одну з кімнат в моє повне розпорядження. Цілком природно, що й тут схованку було зроблено за готовим уже зразком. Ось чому я так швидко збагнув, як її закрити.

— Вас виказало не тільки це, Шульц. Ви склали документи в певному порядку, отже, знали, як вони лежали раніш.

— Слова, любий Джузеппе, слова! Я міг би легко їх спростувати, пославшись на вашу збуджену уяву, але...

Погляди двох чоловіків знову схрестилися: спокійно-насмішкуватий Григорія, гарячковий, сповнений ненависті — Джузеппе.

— Ви, очевидно, любляєте гру в піжмурки, Шульц?

— Навпаки, терпіти її не можу! А тому признаюся: тайник відкрив я.

— Овва, яке сміливе признання! Ніби я не знав цього з самого початку! Незрозуміло одне: навіщо ви розіграли весь цей фарс?

— Невже ви не здогадуєтесь? Щоб вас знешкодити. У вас немає доказів проти мене, а я їх маю. І якщо ви прохопитесь хоч словом про

те, що тут бачили, Рамоні чи комусь іншому, обидва фотознімки, зважте, в двох різних ракурсах...

— Це моральне насильство, Шульц!

— Лише вимушена пересторога. І щоб не обтяжувати вашу совість зайвими роздумами морального порядку, можу свою поведінку пояснити.

— Знаєте, Шульц, ви мене починаєте цікавити. Так спритно звалити з хворої голови на здорову і триматися після цього з таким самовпевненим спокоєм...

— Професія, Джузеппе! Виученик школи «благородних лицарів», як вам відомо. До речі, і моя надмірна цікавість до документів синьйора Рамоні пов'язана саме з нашою школою. Бачте, інтереси навіть однодумців, на жаль, часто стикаються. Так сталося і в мене з вашим шановним патроном. Нашу розвідку дуже непокоїть та обставина, що Рамоні дещо легковажно зберігає у себе списки діячів націонал-соціалістичної партії району, переправлених свого часу за допомогою італійців за кордон. Ми воліли б, щоб ці списки зникли, тобто слід наших людей загубився б. Цього вимагають правила конспірації, ті плани, що їх ми будемо, спираючись на наявні там чи там сили. Ось чому містер Думбрайт і поклав на мене це нескладне, але неприємне завдання. Воно аж ніяк не зачіпає інтересів вашого підпільного руху, МСІ, інших організацій такого ж толку, а наші — захищає... То ми з вами дійшли джентльменської згоди про мовчання?

— Навряд таку згоду можна назвати джентльменською. — Тінь посмішки промайнула в очах Джузеппе, і це занепокоїло Григорія.

— Як хочете назвіть нашу згоду, хоч піратською... Для мене важливе одне — ваша мовчанка. Якщо ви її порушите, я буду безжальним, попереджаю чесно.

— Ви забрали списки. Рамоні це може помітити. Тоді підозра впаде на мене. Однаково над моєю головою висітиме сокира.

«Йолоп, як же я, сплівши свою версію, про це не подумав! Хоча...»

— Мені в школі вручили фальшиві списки, і я їх поклав замість справжніх. Хтось із наших людей свого часу їх сфотографував, отже, подробиці Рамоні, треба сподіватись, не помітить, — запевняв Григорій, знаючи, що сфотографовані ним списки лежать на місці.

Джузеппе зняв окуляри і потер скроні. Без скелець його очі дивилися зовсім безпорадно. Часто кліпаючи повіками, як це буває з короткозорими людьми, коли ті дивляться неозброєним оком, він після хвилинного роздуму видавив з себе слова згоди.

— Що ж, обіцяю мовчати. Іншого виходу ви мені не лишили...

Недалеко від вілли Рамоні Григорій зустрівся з Лідією. Вигляд у неї був стривожений.

— Усе гаразд, не турбуйтеся! Він нічого не помітив. Трохи поговорили і приязно розпрощалися... Надвечір зайдіть до Матіні, підете з ним до Агнеси Менендос і допоможете їй зібратись. Про те, що я в Римі,— анічичирк. Цю касету передайте вашим друзям. На щастя, все найважливіше ми з вами сфотографували.

— Правда? — зраділа Лідія.

— Авжеж! — так само радісно відповів Григорій, хоч серце його скніло, наче засіла в ньому скабка.

Один він знав, що в апараті, націленому на Джузеппе, не було плівки!

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Підкова щастя

За вікном миготіли вогні Мілана. Повідомивши місто про своє прибуття хрипким гудком, поїзд брязнув сталевими м'язами й зупинився біля вокзалу, відсапуючись після довгого бігу по важких дорогах Ломбардії.

І відразу ж у вагон ринув гомін вируючого на пероні натовпу — це темпераментні міланці зустрічали своїх родичів, друзів і знайомих.

Відмовившись від послуг настирливого носильника, Вайс підхопив свій чемодан і, поштовхавшись поміж пасажирами, вийшов на привокзальний майдан. Він теж вирував своїм життям, тільки панували тут уже не пішоходи, а машини. Вони під'їздили одна по одній, гостинно прочиняючи перед приїжджими дверцята. Взявши таксі й наказавши відвезти себе в недорогий готель, Вайс зручно вмовстився на сидінні, відкинув голову на його спинку і в котрій уже раз почав обмірковувати план своїх дій.

«У Донго треба приїхати, звичайно, вдень і оселитися під виглядом туриста в приватному пансіонаті. День-два потиняться по містечку, добре вивчити місцевість, лише потім діяти. Якщо поталанить здійснити задумане — негайно до Західного Берліна... Ні, краще до Лісабона. Він, наче мурашник, кишма кишить розвідниками всіх мастей і гатунків, і там буде легше знайти потрібну людину. А потім... потім кудись у Південну Америку... Подалі від Думбрайта і Нунке... Новий паспорт коштуватиме якихось сто-двісті доларів... Тоді — шукайте вітра в полі».

Машина то потрапляла в пробку і зупинялась, то мчала з сказаною швидкістю.

— Якого дідька так мчати, їдьте обережніше! — не витримав Вайс.

Шофер зневажливо мугикнув і пояснив, що в Мілані є лише один справжній водій, і це саме він, Нікколо Фоліо, решта ж — жалюгідні дилетанти, що не можуть відрізнити радіатор від запасного колеса. На доказ своєї майстерності таксист так натиснув на акселератор, що у Вайса всю спину обсіпало морозом.

Нарешті машина зупинилась біля непоказної будівлі, над головним входом якої світилась жовта аргонна вивіска. Кількох літер у ній не вистачало, і від цього будинок здавався ще більш занедбаним.

Порт'є, миршавий чоловічок невизначеного віку, провів Вайса в кімнату на другому поверсі. Це була довга, вузька конура з вікном, схованим під почорнілою від пороху шторою. Біля однієї стіни стояло ліжко, вкрите пожмаканою пікейною ковдрою сумнівної чистоти, біля другої, навскоси від ліжка, — шафа з каламутним овалом дзеркала на дверцятах. Умеблювання доповнював невеличкий столик у кутку і два стільці. Повітря в кімнаті було застоєне і смердюче, наче в солдатському черевіку.

— Скільки коштує номер? — запитав Вайс, з огидою позираючи на несвіжу постіль.

— П'ять тисяч лір за добу, синьйор!

Ощадливого Вайса пересмикнуло:

— Як? За цю смердючу конуру п'ять тисяч лір? Ви збожеволіли!

Порт'є знизав плечима:

— Десь на околиці синьйор, може, і знайшов би номер дешевший ціною, але тут, у центрі, де сімдесят відсотків будинків зруйновано

бомбуванням... Та й що таке п'ять тисяч, коли пачка сигарет коштує сто п'ятдесят лір?

— Я тут ані хвилини не залишусь. Викличте негайно таксі!

Порт'є нахабно розсміявся просто в обличчя Вайсу:

— У нас зіпсувався телефон, синьйор!

— Де розташовано найближчий готель?

— Кварталів за десять... Самі бачили: навколо руїни.

По обличчю порт'є було видно, що він і зараз бреше, як щойно збрехав про зіпсований телефон.

Вайс метнувся до вікна і прочинив обидві його половинки, напівпіднявши штору.

— Гарзд, я лишуюся. Забирайтесь!

Залишившись на самоті, Вайс скинув піджак і сорочку, витер шию і торс одеколоном, картаючи себе за те, що так необачно відпустив таксі і не заїхав кудись повечеряти. Потім думки його знов закружляли навколо майбутнього багатства. Настрій відразу покращав.

«Нічого, колись я з посмішкою згадуватиму цей паршивий готель... Втім, перепадало й не таке. Бували часи, коли така от хижка здавалась би мені раєм. Переспати ніч, а там...»

У двері постукали. В кімнату знову зайшов порт'є.

— Пробачте, що потурбував. Може, подати синьйору пляшку вина?

Вайс відчув його смак на спраглих устах. Справді, трохи випити не завадить.

— Що ж, принесіть.

Та порт'є продовжував тупцювати біля дверей.

— Що там ще?

— А може, синьйор схоче, щоб гарненька дівчина збила йому на піч подушки? — запитав він, догідливо-солодко посміхаючись і фамільярно підморгуючи.

Уява миттю намалювала струнку красуню. Таких він бачив у Римі, в вар'єте, куди вони якось забрели разом з Фредом. Кинуло в жар. Почервонівши й дивлячись кудись убік, Вайс прохрипів:

— Хай зайде.

Хвилин за десять до кімнати ввійшла огрядна жінка років тридцяти. Поставивши пляшку вина на стіл, вона томно

проворкувала: «Обожною білявеньких!» — і гепнулася усією своєю вагою Вайсові на коліна.

Пробудження було безрадіним. Сузі, як вона себе називала, ще спала, коли Вайс почав одягатися. Він уже зав'язував краватку, збираючись непомітно вислизнути з номера, аж тут огрядна постать під простирадлом заворушилась і сонний голос запитав:

— Ти вже йдеш, любий? Не забудь залишити мені три тисячі лір.

Вайса аж підкинуло: «Що вони, за дурня мене мають?!»

— Тисячі тобі вистачить. Більше не дам!

— Що-о? — загрозово спитала жінка.

— А те, що чула! Тисяча лір — і все!

Сузі схопилася з ліжка. Вчорашні рум'яна зблякли, волосся скуйовдилось і звисало сплутаними пасмами. На Вайса дивилось люте, одутле обличчя Медузи-Горгони. Його пересмикнуло від огиди.

— Що? Тисячу лір? Ти думаєш, я хто? Я порядна дівчина, а ти мені пропонуєш тисячу лір! — Вона наступала на Вайса, затиснувши в руці бюстгальтер.

— Тисячу лір порядній дівчині? — дихаючи перегаром, провадила далі Сузі. — Ах ти, слиняве опудало, каракатиця ти паршива! — замахнувшись бюстгальтером, мов пращею, вона стебонула Вайса по обличчю. Гудзики боляче дряпнули щоку.

— Ось покличу Марчелло, він з тебе не те що гроші, душу витрусить! Та я сама її з тебе виб'ю. Ось так, ось так!

Затуливши обличчя долонями, Вайс задкував, нарешті опинився в кутку кімнати, притиснутий до стіни. Далі податись було нікуди, і він спробував перехопити Сузину руку.

— Марчелло! — верескнула вона.

— Заткни пельку, дурепо! Одержиж свої три тисячі, тільки відчепись! — і собі гаркнув він.

Жінка відразу заспокоїлась і почала поволі одягатись. Вайса ще тіпало від сорому й люті, коли вона, спритно сховавши гроші, цілком миролюбно підійшла до нього і цмокнула в неголене підборіддя:

— До побачення, любчику! Частіше заходь!

Перед очима «любчика» ще довго метляв великий чорний бюстгальтер, затиснутий в дебелий руці.

Без апетиту поснідавши в невеличкій трагторії, Вайс плентався повз знівечені війною будинки, тягнучи за собою набридлий чемодан.

Коли дозволяли обставини, він любив їздити порожнем, розпихавши вміст несесера по кишенях. А зараз чемодан відтягав руку і час від часу не те що боляче, а якось настирливо-неприємно бив по нозі.

Поблукавши навмання кривулястими, вузькими вулицями, Вайс несподівано вийшов на П'яцца Фонтана і опинився перед величною спорудою. Навіть він, байдужий до архітектурних шедеврів, як і до мистецтва взагалі, спинився вражений, мимохіть милуючись чудовим витвором людських рук. Перед ним був славнозвісний Міланський собор. Вертикальні лінії будови, Приховуючи її величезні розміри, тягнулись угору, до неба, переходячи в численні гострі шпилі і вежі, увінчані постатями святих. Вони ніби кликали людей відректися від суєтних земних справ і спрямувати свої погляди на бога, бо лише єднання з богом може дати людині справжню втіху.

— Синьйор цікавиться собором? — Перед ним виросла постать верткого чоловічка в обшарпаному піджаку. Не чекаючи на відповідь, чоловічок забубонів: — Це єдиний мармуровий готичний собор у Європі. Довжина — сто сорок вісім метрів, ширина — п'ятдесят сім, найвища точка...

— Відчепіться! — буркнув Вайс і, повернувшись спиною до непроханого чичероне, попрямував до перукарні, повз яку кілька хвилин тому пройшов.

— Синьйор, бачу, приїжджий? — поцікавився перукар, намілюючи клієнтові щоки і кивнувши головою у бік поставленого біля стіни чемодана. — О, у нас є що оглянути! Собор ви, звичайно, вже бачили. Обов'язково завітайте і до церкви Санта Марія з неперевершеною «Тайною вечерею» Леонардо. Безумовно, цікаво оглянути замок Сфорца, картинну галерею Брера, інші музеї, але «Тайна вечеря» да Вінчі — поза конкурсом, запевняю вас, синьйор! Диво, справжнє диво! Нас, міланців, вважають людьми практичними, діловими, але ми маємо серце, ми пишаємось тим, що саме у нас, в Мілані...

Спритні пальці майстра бігали по обличчю, втираючи в старіючу шкіру поживні креми, а язик тим часом працював не вгаваючи. Вайс уже давно не дослухався до порад перукаря, жодною реплікою на них не реагував. Він сидів, заплющивши очі. Після проведеної в готелі ночі боліла голова і було каламутно на душі. Він прикинув у думці, скільки

в нього лишилося грошей. Виходило не так уже й багато. Навіть зовсім небагато.

«Чортів готель, — гриз себе Вайс. — Треба було відразу піти, адже бачив, до якого вертепу тебе привели... А тут ще доведеться витратитись на авто. Можна, звичайно, дістатися Донго автобусом, але на такому фешенебельному курорті я матиму жалюгідний вигляд, крокуючи від пансіонату до пансіонату з чемоданом в руці. Це може привернути зайву увагу... Був би я на розкішному «кадилаку» — це звичайне явище, а піший мандрівник у цих місцях — аномалія...»

За годину з Мілана виїхала сіра машина і взяла курс на північ. На задньому сидінні зручно розташувався Вайс. У прочинене віконце разом з прохолодним вітром, що приємно лоскотав обличчя, вривалися пахощі трав, виноградників, букових гаїв. Пасажир спочатку похмуро позирав на красоти природи, та потроху і його почали зачаровувати краєвиди, і він уже з цікавістю вдивлявся в набігаючий ландшафт. А коли, хвилин за сорок, вдалині показалося містечко Комо, він остаточно пожвавішав.

У містечку машина раптом зупинилась.

— У чому річ?

— Спустила камера.

Скориставшись з вимушеної зупинки, Вайс піднявся на навислий над дорогою горб, звідки відкривався чудовий краєвид на озеро Комо.

Синя-синя вода, затиснута скелями, розлилася примхливими звивинами від мальовничого містечка, що лежало внизу, аж до снігових гір. Дальній кінець озера губився в фіолетовій імлі. На одній з вершин височіли руїни старовинного замку, зруйнованого людьми, часом і вітром, ще далі виринали з блакиті бездонного неба, Виблискували проти сонця білі вершини величних Альп. Підніжжя гір ховалося за туманним серпанком, і їх вершини, здавалося, висіли в повітрі, існували самі собою, аж ніяк не зв'язані з землею.

Коли Вайс спустився вниз, шофер уже змінив камеру і, сидячи в машині, жував бутерброд, запиваючи його кока-колою просто з пляшки. Побачивши свого пасажира, він загорнув рештки їжі в газету і впхнув їх у кишеню.

— Поїхали?

Вайс мовчки хитнув головою. Ще з римського досвіду він знав: варт озватися до водія словом — і не матимеш спокою до кінця

мандрівки. А йому не хотілося ані говорити, ані слухати. Хотілося зосередитись. Так мовчки вони і їхали далі вузькою дорогою, що тягнулась уздовж озера. Чорна асфальтована її спина була подзьобана ще не вилікованою віспою війни — вибоїнами і ковдобинами. Подекуди асфальту зовсім не було, тоді щебінка, вилітаючи з-під коліс, кулеметними чергами біла по споду машини. Дорога звивалася біля самої води, повторюючи всі абриси берега. Іноді скелі відтісняли її, вона гадюкою плазувала вгору і звідти, наче з розгону, знову збігала да озера. Траплялось, громаддя граніту зовсім перетинало шлях, не даючи змоги податись ні праворуч, ні ліворуч, тоді вона вгризалася в камінь, пробивала його тунелем і продовжувала далі свій біг. На дорогу селища нанизувались так часто, що іноді важко було збагнути, де закінчується одне і починається друге. Ось гроно одного містечка звужується, лише окремі будинки розсипано вздовж шосе назустріч їм, немов котяться такі ж будиночки іншого, сусіднього селища, — вони переплелися, і ось уже нове гроно терасами розташованих будинків нависло над дорогою. Окремі будинки скочувались в озеро і стояли в ньому по коліна у воді на високих кам'яних фундаментах. Ще частіше крізь зелений заслон садів і парків, крізь ґрати огорож ледь визирали білі вілли з клумбами, басейнами і тенісними кортами. Ці вілли не збігали до води й не чіплялися за виступи скель, а привільно розташовувались на рівних зручних ділянках. Зрідка траплялися старовинні каплички. Складені з так-сяк обтесаного каміння, вони навіть не скидались на творіння людських рук і так органічно вписувались у місцевість, що, здавалось, були створені самою природою.

— Зараз Донго, — попередив шофер і почав насвистувати якусь мелодію, радий, що нарешті збудеться похмурого пасажира.

Вайс засовався на сидінні — близькість мети схвилювала його. Синь озера, звивиста дорога, брунатні, майже чорні скелі, все, що недавно викликало інтерес, утратило поетичне забарвлення, відступило, перестало існувати. Враз спітніли долоні, і живчик біля скроні стривожено застукав: «Дон-го... Дон-го... Дон-го...»

Ось і перші будинки. Містечко нічим не відрізняється від бачених дорогою: такі ж розташовані терасами будівлі, такі ж білі в зелені садів вілли, хіба що на менш крутих схилах.

Помітивши на одному з будинків табличку «Умебльовані кімнати», Вайс наказав зупинитись. Ціни перевершували всі найгірші його побоювання. Знітивши серце, довелося скоритися, ще й за тиждень наперед оплатити повний пансіон. Грошей залишилося так мало, що ледве вистачало на зворотну дорогу.

Два дні пішло на спостереження і вивчення підходів до вілли. Вона стояла на околиці Донго самотньо, і лише один будиночок, маленький, обшарпаний, нахабно розташувався поруч іменитої сусідки. Втім, і сама ця іменита сусідка мала вигляд вкрай занедбаний. Та не позабавані дошками хрест-навхрест двері й по відсутність шибок у багатьох вікнах надавали віллі такого нежилого вигляду, а буйна, непритоптана парость трав і бур'янів, що оточили будинок суцільним килимом. Навіть приступки ганку зеленіли мохом, крізь тріщини на сходинок проросли кущики кульбаби і в'юнкої березки. Здавалося, сама природа рушила на приступ цієї забутої людьми будівлі. Під подихами вітру зелений килим навколо будинку коливався, і тоді крізь його товщу проглядали абриси колись доглянутих алей, нині занедбаних — ними давно ніхто не ступав.

У тутешніх жителів вілла мала недобру славу. Коли Вайс, розпитуючи про ту чи ту споруду, ніби ненароком згадав про самотню віллу на околиці, господарка пансіонату неохоче відповіла:

— А цур їй, пек! Не хочу проти ночі й згадувати. Ми, місцеві люди, не забобонні, та воліємо обминати її стороною. Знаєте... — жінка раптом урвала мову і з похмурою підозрілістю глянула на співрозмовника. — А чому це вас зацікавила ця вілла? Може, й ви з тих, що никають біля неї? Ах, тут ступали ноги дуче, ах, тут вправлялася на роялі і співала бідолашна Петаччі!.. Тьху на них! Клац, клац апаратами, а чого, спитати, клацати? Неприкаяні душі страчених не сфотографуєш.

— Які душі? Щось ви кажете незрозуміле

— Та їхні ж... — Господарка пансіонату нахилилась до Вайса і пошепки вела далі: — Святий хрест, сама бачила, як уночі там блукали якісь вогники! І не одна я, бо таке траплялося не раз і не два. Ну, самі зважте, хто б міг там блукати опівночі? На віллі ж ні цурочки, з якою ж метою хтось туди полізе? Це Він і Вона ходять, гнані власними гріхами...

Вайс недовіжливо посміхнувся, та, враз збагнувши, що таке тлумачення подій на віллі йому на руку, глибокодумно зауважив:

— Багато незбагненого є на світі, синьоро! Тішимо себе думкою, що все осягнули, а насправді... — Вайс покрутив головою і зітхнув.

Зітхання було щиросердим. «А що, коли хтось мене випередив? — майнуло в думці. Та тут-таки він себе заспокоїв: — Якщо шукають у домі, то не знають про огорожу, куди замурували дорогоцінні листи». Проте слід поквартитись. Цієї ж ночі приступити до пошуків. От тільки: як винести з собою знаряддя? Свердло з міцної сталі ніж можна покласти в кишені, невеличкий лом сховати під плащем. А як бути з щупом? Певно, листи сховано в якомусь металевому ящику чи футлярі; щоб їх не пошкодила волога, отже, без щупа не обійтись. Вихід єдиний — винести його в чемодані. Удати, ніби виїхав пароплавом оглянути озеро, а самому з чемоданом причаїтись у гущавині садка, може, в якомусь льосі, напевне, при віллі такий був. Треба зараз-таки піти на розвідку.

Спроквола Вайс пройшовся по головній вулиці містечка, поблукав біля пристані. Зеленкувата біля берега вода билась об причал. Далі озеро було блакитного кольору, а ще далі — насиченого синього. Кілька туристів сиділи з мольбертами вздовж берега. На невеличкому катері, що вже відійшов, увімкнули репродуктор, і полинула мелодія задиристої, веселої пісеньки. Ті туристи, що залишилися на березі, махали від'їжджаючим хусточками, дехто взявся фотографувати катер, причал, легенькі прогулочні яхти з трикутниками вітрил. Проти сонця вони здавалися сліпучо-білими і ефектно вирізнялися на синьому тлі неба й озера. Ця святкова картина дратувала Вайса, чомусь навіть ображала. Ач, вирядились, випендрюються один перед одним, шкірять зуби, сміючись. З кулемета по них! Падлюки, сволота... Потрапили б ви мені до рук трохи раніше, в Заксенхаузені. Через фабрику Маркуса Пельца пройшла не одна сотня такого наброду. Пройшла, та не вийшла. Було на кому відвести душу.

Непереможна сила тягла Вайса до вілли. Однак пити хотілося так, що напівдорозі він мусив зайти в тратторію промочити горло склянкою вина. Тут теж юрмилася купа нероб. Порозсідалися з таким виглядом, ніби навечно прикипіли задами до стільців, ніби нема іншої роботи, ніж жлуктати вино та правити теревені. Особливо злостила трійця

молодиків, що сиділа через столик від Вайса. Один з них, високий кремезний парубічко, глузливо глянув на нього, щось сказав своїм товаришам, ті озирнулись і зайшлися реготом. Не відчуваючи смаку вина, Вайс спорожнив кухоль і підвівся. Тамуючи лють, він прямував до виходу з єдиною думкою — якнайскоріше забратися звідси. Та коли він проходив повз столик, за яким сиділи ті троє, кремезний виставив уперед ногу. Перечепившись, Вайс заточився і не впав лише тому, що йому пощастило вхопитися за плечі білявого юнака, який сидів спиною до проходу.

— Ти чого на людей кидаєшся? — прохрипів кремезний, схоплюючись на рівні ноги.

— Ви навмисне мене перечепили. — Вайс силкувався говорити спокійно, бо сили, він бачив, були нерівні, до того ж усі троє добре впились.

— Ти дивись під ноги, а не копиль носа! — вигукнув білявий, теж схоплюючись з місця.

Вайс розумів — йому треба було просто піти, не встрявати в бійку, але роздратування, накопичене в грудях протягом дня, шукало виходу. Добре наметикований у Заксенхаузені, він блискавичним рухом садонув білявого по підборіддю, ребром долоні вдарив кремезного по шиї і кинувся до третього. Той позадкував, спиною навалившись на сусідній столик.

— Диви, скажений пацюк! Білий скажений пацюк! — репетував він, вимахуючи поперед себе пляшкою.

Побачивши, що білявий оклигав, а кремезний, звалений влучним ударом, починає ворухитись, Вайс кинувся до дверей, метнувся в якусь бічну вуличку, знов кудись завернув, щоб замести сліди.

Притишив ходу лише біля самої вілли. Обійшов її, за звичкою, навколо, вже зібрався перемахнути за огорожу, аж раптом уздрів довгу постать, що тупцювала біля мольберта, — зробив пензлем мазок і відступає, оглядаючи намальоване.

— Синьоре! — гукнув Вайс, осяяний хитрою думкою. — Даруйте мою нескромність, але я так кохаюсь у живопису... Чи не дозволите поглянути на ваш етюд? Тільки поглянути, я вам не заважатиму.

Незнайомиць кинув на любителя живопису гострий погляд з-під кущуватих брів і невдоволено пробурмотів кілька слів англійською

мовою. Вайс її не знав і вирішив те бурмотіння сприйняти за ознаку згоди. Подолавши огорожу і ступаючи так, щоб не прим'яти трави, він наблизився до художника.

З Вайсових уст уже готове було зірватися захоплене «О-о!», та англієць, крутнувшись на закаблуках, зиркнув на непроханого гостя з такою неприхованою люттю, що той, знітившись, відійшов убік і тільки примирливо замахав руками, мовляв, іду, іду, не буду вам заважати.

Така агресивність англійця тільки полегшила Вайсу його задум. Ніби розгубившись, він відступив не до огорожі, а в напрямку будинку і швидко зник за його рогом. Художник, примруживши повіки, довго і підозріло дивився йому вслід, відтак похитав головою, вилаявся і почав збирати свій етюдник.

Та цього Вайс уже не бачив. Його увага була прикута до високого підмурку тильної сторони вілли: маленькі дверцята, приколючені заіржавілими гвіздками, свідчили, що в ньому була якась комірчина, мабуть, для садового реманенту. Отже, приміщення, де можна сховатися загода, є!

Діставшись «Умебльованих кімнат», Вайс попередив господарку, що сьогодні не вечерятиме і не ночуватиме: зустрів знайомих, ті запросили його взяти участь у прогулянці по озеру, від'їдуть першим катером, тому зручніше перебути цю ніч у друзів, вони живуть близько причалу.

Власниця пансіонату лише знизала плечима:

— Мені однаково, синьйор! Ви заплатили за сім днів, а ночуватимете дома чи не ночуватимете, наших розрахунків не стосується.

— Звичайно, звичайно, — погодився пожилець, хоч йому і шкода було нез'їденої вечері, а може, й сніданку.

День тягся нескінченно довго. Розбурхана уява малювала вже не саму скриньку з листами Черчілля, а й безліч інших скриньок з коштовностями і грошима. Кажуть, Петаччі брала величезні хабарі з усіх, кому треба було звернутись до Муссоліні, кожен прохач, перш ніж потрапити до дуче, проходив через її приймальню. Навряд щоб така передбачлива жінка, почувши, що тхне паленим, тримала всі свої цінності при собі. Частину їх вона, певно, заховала, і коли вже їй спало на думку замурувати дорогоцінне листування в огорожу... У Вайса

свербіли руки, так йому хотілося скоріше дістатися вілли і взятися за пошуки.

Нарешті довгождані сутінки огорнули містечко. Кружним шляхом Вайс дістався околиці, скрадаючись, підійшов до вілли. У будиночку, що стояв поблизу, світилися вікна.

Це неприємно вразило Вайса, вдень халупа справляла враження нежилої. З обережності довелося зайти з боку пустиря. Не випускаючи чемодана з руки, шукач скарбів уліз на огорожу, тихенько опустив свою ношу, потім зсунувся сам. Стрибнути він остерігся, бо кожен власний крок здавався йому неймовірно лунким. Перечекав. Нічого підозрілого. Тоді, пригнувшись і ховаючись в тіні муру, почав обережно просуватися вперед, так, щоб опинитися якраз навпроти помічених удень дверцят.

Як і гадав Вайс, за ними ховалася комірчина, захарашена граблями, лопатами, сапками, ще якимсь інструментом. Була вона настільки низька, що залізти до неї можна було лише зігнувшись у три погібелі. Вайс спробував випростатись сидячи, але голова його відразу вдарилася в дощату обшивку. Наражаючись на якісь вістря, він заходився розчищати місце, де можна було б більш-менш зручно лягти, нарешті намацав згорнутий шланг для поливання, трохи його розсунув і примостився на ньому. Тверда гума врізалася в ребра, руки, ноги, смерділо порохом і пліснявою, від земляної долівки тягло вогкістю. Якби не світло в тій халупі, звичайно, можна було б залишити тут чемодан, а самому сісти на повітрі, біля підмурка. Та Вайс боявся й носа вистромити, навіть прочинити дверцята. Обстановка впливала так, що всі його райдужні мрії з кожною хвилиною блякнули, натомість народжувався страх. Чому в будиночку поруч вілли горить світло? Чому опинився в садку той художник-англієць? І чи художник він взагалі? Може, з тих приватних детективів, що, кажуть, нишпорять тут повсякчасно. І чи не дивна поведінка самого Черчілля, який у перше повоєнне літо надумав відпочити на озері Гарда, розташованому не так уже далеко від вілли Петаччі? Що, як вілла перебуває під повсякчасним неофіційним наглядом англійців? Жало страху встромлялося все глибше, Вайс витягнув свій пістолет, перевірив його, підняв запобіжник. Що б там не було, а він не відступить від свого, не дасться в руки живим.

Навколо панувала тиша. Вухом не вловлювало ніяких підозрілих звуків. Шкреблилися миші в кутку комірчини, співали цикади, час від часу подавав голос якийсь нічний птах, під подувами вітру шелестіло листя, здалеку долиняло валування самотнього пса. Звичайні звуки ночі.

Коли минула північ, Вайс вирішив — чекати годі! Обережно виліз зі схованки. Нічна прохолода відразу освіжила голову. Розім'яв залякле тіло. Зняв плащ, пістолет поклав у кишеню штанів. З собою взяв лише щуп, після деякого вагання захопив і ніж, він буде потрібний, щоб зробити позначку на огорожі. Намацавши місце, можна буде повернутися й за ломом, а поки що він тільки заважатиме.

План пошуків був ретельно обміркований ще вдень. Почати від брами і посуватися праворуч, старанно обмацуючи мур сантиметр за сантиметром, але робити лежачи. Це трохи утруднить просування, зате з зовнішнього боку його ніхто не зможе помітити.

Розпластавшись у високій траві, Вайс поплазував до муру. Ось він уже і під надійним його захистом. Шорстка холодна стіна, здавалось, пульсувала під долонею. Ну!..

Надівши навушники, Вайс приклав щуп до стіни. Як і слід було чекати, біля брами не поступило жодного імпульсу. Хто ж стане готувати схованку біля входу, тут кожен перехожий може помітити муляра. Мабуть, вона десь проти вікон головного фасаду. Може, відразу шукати там? Ні, потрібна система. У кожних пошуках потрібна система. Крок за кроком, дуже поволі, гадюкою звиваючись у високій траві, Вайс посувався вздовж муру, виставивши вперед щуп. Він мовчав... мовчав... сто бісів його батькові, мовчав...

Передихнувши і охолодивши спітніле чоло в свіжій гушавині трави, Вайс поправив навушники і знову поплазував. Від припливу крові стукало в скронях, шуміло у вухах. Почали боліти лікті й коліна. Серце ж гупало так, що, здавалося, відлунювала земля.

Навпроти головного фасаду довелося знов перепочити. Тут найімовірніше місце, отже, треба зосередити всю свою увагу. Притулившись спиною до стіни, Вайс сів, зробив кілька дихальних вправ. Допомогло. Так він посидів хвилин зо три, тамуючи нетерпіння. Перед тим, як повзти далі, перехрестився, — так робив лише в дитинстві, коли батько брався за пасок, щоб відшмагати його за якусь провину. Щуп слизнув по стіні, ще, ще... І раптом гаряча хвиля крові

знов ударила в голову: щуп озвався! Не вірячи самому собі, Вайс відривав його від стіни, знов прикладав. Безумовно, так — мембрани навушників ожили!

Не тямлячи себе від щастя, спробував колупнути розчин між камінням ножем. Шматочок застиглого цементу відвалився, але глибше лезо не йшло. Без лома не впоратись! Не в силі більше себе стримувати, Вайс пригнувся і прожогом кинувся до комірчини. Озирнувся. Прислухався. Нікого. Тиша. Так само бігцем повернувся до стіни. Поплював на долоні, хоч вони й так були мокрі від поту. Налігши всім тілом, загнав лом у розколину, виколупану ножем. Ех, якби можна було вдарити по головці лома бодай каменюкою! Уявивши собі, яка від того пішла б луна, вжахнувся, ще дужче наліг усім тілом на знаряддя, що тримав у руках, почав розхитувати камінь кладки. Даремно! Спробував загнати лом під низ каменя, він лише слизнув із скреготом по стіні. Той скрегіт пролунав у вухах, мов грім. Притиснувшись до стіни, перечекав, тоді знов почав длубати цемент ножем. Загнав у щілину лом. Вгору — вниз, вгору — вниз, вгору — вниз... Долоні горіли так, ніби на них злізла вся шкіра.

Нарешті посипався цемент і по боках, камінь ворухнувся. Вибиваючись з останніх сил, загнав лом глибше, вчепився в нього обома руками й повис, підбравши ноги. Ага-ага, піддаєшся! Якщо взяти тепер згори... Та згори брати не довелося. З несподіваною легкістю великий, плескуватий камінь вислизнув з свого гнізда і глухо вдарився об землю. Силою інерції кинуло додолу і Вайса.

За якусь долю секунди він підвівся па ноги. Просунута в отвір рука схопила щось невеличке й напівкругле. Підкова! Чорт забери, вони замурували в огорожу підкову па щастя! Ще не вірячи власним очам, Вайс нишпорив в отворі, обдираючи до крові нігті, дряпав каміння.

«А може, далі, за підковою... може, підкову саме тому тут і замурували... Ще раз перевірити щупом...»

До щупа його рука не встигла дотягнутись. Хтось ударив його по плечу, яскраво блимнув гострий промінь електричного ліхтарика, засліпивши Вайсові очі. Інстинктивно він відскочив у бік. Та ліхтарик уже погас. На тлі стіни вимальовувалися лише три темних постаті.

— Диви, знову білий пацюк! — скоріше з подивом, ніж з погрозою, вигукнув найнижчий з трьох.

— А-а, це ти, падлюко! — проревів найвищий і найкремезніший. — Зараз я тобі покажу, як вживати недозволені прийоми!

Темна постать метнуласть уперед, та Вайс знову встиг відскочити. Рука його затиснула пістолет. Тепер він був певен, що злочасна підкова була лише позначкою місця, де сховано скарб, за яким він полював. Думка про багатство, яке вислизнуло в нього з-під носа, довела до нестями. Палець сам натиснув на курок. Хтось у темряві зойкнув, на жаль, не здоровань, бо він навалився на Вайса, збив його з ніг, притиснув вагою свого тіла до землі.

— Забери в нього пістолет! — гукнув здоровань тому, хто надбіг.

Важка ступня розчавила Вайсу пальці, пістолет випав. Згадавши про ніж біля отвору в стіні, Вайс крутнувся. Тепер усі його зусилля були спрямовані на те, щоб підкотитися до цього отвору. Вчепившись нападнику зубами в підборіддя, він пручнувся, і обоє підкотилися до стіни. Здоровань ревів від люті й болю, бо зуби суперника все глибше вгризалися йому в тіло.

— Та бий же його, бий, чого ти стоїш! Це не пацюк, а бульдог! — люто вигукнув здоровань.

Вайс устиг помітити, як над головою його майнуло щось схоже на палицю. В останньому зусиллі він випростав руку й схопив, як йому здалося, ніж. Але то був не ніж. То була підкова.

Так з затиснутою у руці «підковою щастя» його і знайшли наступного ранку жителі Донго.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Коли сон не бере

Велике місто огорнула нічна темрява. Її не здатні подолати напівпригашені ліхтарі. Вони вихоплюють з темряви лише невеличкі, тьмяно освітлені цяточки простору навколо стовпів, і від цього тіні будинків здаються ще глибшими, а самі будівлі зливаються в суцільну непроникну стіну. Дуже рідко, подекуди їхню чорну німоту, мов крик про допомогу, проривають прочинені вікна, за якими ще не згасло світло. Хтось не спить...

... Горить нічник у кімнаті Маріанни. Він освітлює тільки узголів'я, у кімнаті ж панує напівморок, який поглинає контури знайомих з дитинства речей. Через це почуття відчуження від усього, що досі було сталим світом дівчини, більшає. Як дивно може ущільнитись час! Маріанні здається, ніби між позавчорашнім і сьогоднішнім днем пролягли роки, і її серце, розкрите для радощів, мов розтулена долоня, зібгалось у пересохлу грудочку. Дмухни на неї — і вона розлетиться на порошинки, лишивши у грудях саму порожнечу. Батько й мати не розуміють, що з нею коїться, вважають, що вона тужить за Рамоні. Знали б, вони, як мало він для неї тепер важить. Навіть не мало, взагалі не існує. Мучить її інше — думки про життя і смерть. Досить було б не наспіти вчасно Фреду, і її б не стало. Все лишилося б, а її не було. Ніби з шкільної дошки начисто стерли написане. Що ж таке тоді життя? Кудись же мусить подітися все те, що було твоїм єством? Якщо все зникає, виходить, все знецінюється: добро і зло, справедливість і несправедливість, правда і неправда. їх зрівнює, приводить до одного знаменника смерть... А хіба варто жити без правди, без віри в її вічність і непорушність? Батько каже, що вона мало не загубила свою безсмертну душу, прирікши її на вічні тортури. А що таке вічність? Щось незбагнено безкінечне. Бо скільки б не посувалася людина вперед у вивченні всесвіту, однаково лишатиметься попереду непізнане. Отже, людині, всім людям разом, ніколи ні за яку ціну не дізнатися всієї правди. Вона завжди тікатиме в безкінечність... Як важко все це збагнути! Гірке почуття безпорадності проймає душу. Стіни кімнати ніби враз розсунулися, викинувши Маріанну в неозору пустелю. І сипучі піски сумнівів засипають її, засипають так, що й дихати вже несила...

... Зелений низько нахилений абажур ховає в тіні голову Умберто Вісконте. Тінь розмила зморшки на обличчі, й воно скидається на застиглий, почорнілий від часу іконописний лик. Живими здаються лише очі — в їх гарячковому блиску безсоння двох сповнених роздумів ночей. Сторінка за сторінкою він переглянув усе своє життя і розумів тепер, у чому схибив: дієву любов до ближнього він силкувався втиснути в куці рамки догми: тут боже, а тут людське. Був час, коли він мало не переступив цієї межі. Включившись у рух Опору, діяв поруч комуністів, вбачаючи в них могутню силу, єдино послідовну в своїй боротьбі з фашизмом. Висновки, яких тоді дійшов,

його злякали, мов страус, він по війні сховав голову у звичну сферу релігійних обмежень. В його очах ці обмеження були вуздечкою, що допоможе тримати народ. Проти кого ж ти йшов? Проти самого себе?.. Навіть єдине своє дитя віддав у науку до святенників, яких сам зневажав. І от наслідки: вони зростили з неї тендітну квітку, що під подихами життя мало не зламалась. Її могла зірвати кожна простягнута до неї рука... Умберто Вісконте сторожко прислухається. Але з кімнати Маріанни не долинає ні звуку. Хвала мадонні, дівчинка спить!

... Никає з кутка в куток своєї кімнати Джузеппе. Він силкується обміркувати те, що мусить сьогодні написати, та ніяк не може зібратися з думками. Його душить гнів, він усе ще під враженням пережитого вдень приниження. Насмішквата, зверхня посмішка Фреда пече його, наче дотик розпеченого заліза. І певен же, сволота, що Джузеппе злякався його! За інших обставин хай би спробував стріляти, хай би робив що завгодно, один-два прийоми самбо — і лежав би лантухом на підлозі. А фото... Дозволили б обставини... Нічого, він йому цього не подарує! Мине не так багато часу... Рвучко повернувшись, Джузеппе підходить до маленького столика, що править йому за письмовий, і, підсунувши незайманий аркуш паперу, починає писати...

... Джованна щойно повернулася з кабаре і не встигла не те що покластися в ліжку, а навіть стягнути з себе сукню. Її нудить від випитого вина, на оголених плечах вона відчуває липкі дотики чужих рук, що тягли її після кожного виступу до столиків. Пити з відвідувачами кабаре входить в її обов'язки співачки. І, певно, не тільки пити. Власник кабаре, синьйор Джуліо, сьогодні недвозначно натякнув, що їй не завадило б обновити свій туалет, а коли вона спитала, звідки на це взяти грошей, тільки гидко посміхнувся: «Не прикидайсь овечкою, крихітко!» Джованна й справді почуває себе овечкою, на яку чатує згряя вовків. Рано чи пізно, а котрийсь з них затягне її у своє лігво, і тоді... От тобі й кар'єра співачки! Ніхто з знавців тебе не помітить, ніхто не запише твого голосу на пластинку, не запропонує вчитися далі. Так буває тільки в кіно. І ніхто ніколи з тобою не одружиться, бо з дівчатами з кабаре взагалі не беруть шлюбу. Навіть Паоло. Він поїхав — і наче крізь землю провалився, не спромігся й листівки написати. А-а... під три чорти Паоло! Таких, як він, вона знайде скільки завгодно, тільки пальцем помани. В них

будуть хоч гроші, а не дуля в кишені. Коли вже мати коханця... Смикнувши сукню так, що аж затріщали шви, Джованна падає на ліжко поверх ковдри. Плечі її здригаються. «Свята мадонно, свята мадонно, — крізь схлипування промовляє вона, — ти ж бачиш моє серце, я хотіла бути чесною дівчиною...»

...У просторому, добре вмебльованому номері готелю на віа Націонале смокче через соломинку ядучо-зелений напій містер Хейєндопф. Він устиг добре випити в барі, але уява про те, як можна проводити вільний час, у нього поєднується лише з двома поняттями: спиртне і жінки. І оскільки з жінкою йому сьогодні не пощастило, довелося вдовольнитися пляшкою і бокалом. Поклавши ноги в капцях на стіл, Хейєндопф солодко мружить очі, цілком задоволений усім на світі: цією рідиною, містером Гордоном, який дав йому п'ятиденну відпустку, і, звичайно, самим собою, бо лише власна кмітливість напоумила його поїхати в Рим, де антикварного мотлоху — хоч греблю гати. Але зараз він не думає про ті кілька дрібниць, хоч їх устиг купити майже за безцінь, якщо рахувати на долари, а не на ліри. Вийшло так, наче він вийшов надити маленьку рибку, а впіймав кита! Ну, ще не впіймав, але безперечно впіймає, бо, вздрівши здалеку Сомова, який сідав у машину, кинувся за ним навздогін і дізнався, де той мешкає. Жалюгідний пансіонат, у ньому може жити лише людина, справи якої в цілковитому занепаді. Що ж, тим краще. Легше буде спокусити його роботою під началом містера Гордона. Саме такі спритні хлопці йому вкрай потрібні.

І він не поскупить на винагороду за цінне для них надбання. Та й для службової кар'єри Хейєндопфа це матиме значення. Отже, завтра... Потягуючись і солодко позіхаючи, обранець фортуни містер Хейєндопф, якому в усьому так щастить, прямує до ліжка...

...Прокинувся і ввімкнув світло Григорій. Він не пам'ятає, що йому снилося, але по тому, як тоскно стискається серце, розуміє — снилася рідна домівка. Вхопитися хоча б за краєчок цього сну і впірнути в нього назад, бодай уві сні побувати на рідній землі. Він простягає руку, щоб знову погасити світло, і враз її спиняє. Не треба себе розмагнічувати. Зніми з полиці книжку і почитай. Поглянь, скільки в тебе добрих розрадників! Григорій сьогодні ночує в спорожнілій оселі Матіні. Мартін забрав з собою лише кілька медичних довідників, кілька нових журналів. За всім іншим він приїде

потім. Розкошуй, хлопче, на всю губу, бери перший-ліпший том, он їх скільки вишикувалося на стелажах. Чи матимеш і ти колись змогу зібрати собі бібліотеку? Григорій підводиться і любовно проводить рукою по спинках книжок. Ось воно, безсмертя! Навічно закарбовані в чорних рядках найтонші порухи людської душі, політ думки, звернені до нащадків сподівання. Матеріалізація особистості автора, вічно присутнього серед живих... Перемагаючи спокусу взяти щось з останніх новинок, Григорій зупиняє свій вибір на всесвітній історії Шлютера. У другому томі йдеться про Німеччину, це саме те, що йому треба. Заглянувши в минуле народу, легше зрозуміти його сучасне. Знову поклавшись в ліжку, Гончаренко заглиблюється в читання. Однак читати таку солідну розвідку в італійському перекладі важко. Явно бракує запасу слів. Григорій плутається в довгих періодах. Щоб збагнути їх зміст, доводиться напружувати увагу, одне речення перечитувати по кілька разів. Книжка лежить на ковдрі розгорнутою палітуркою вгору, а думки вже блукають далеко від неї, линуть слідом за Агнесою, Ірене й Матіні, які зараз десь у дорозі. Раптом спливають у пам'яті побіжно кинуті ним слова в останні хвилини прощання: «Ага, мало не забув: прочитаєте листа, я його лишив у бюварі на столі». Матіні не сказав, від кого лист, а Григорій не встиг спитати, бо вбігла Стефанія, збуджена клопотами, що завжди передують від'їзду, почала наполягати, щоб чоловіки допомогли їй щось спакувати. Так і вислизнули ці слова з пам'яті, могли й зовсім забутись... Кілька аркушків поштового формату, списаних німецькою мовою. Прочитавши тільки звернення, Григорій глянув на підпис. Лютц! Любий Карл... єдина людина серед зграї хижаків, в яку потрапив Григорій, опинившись у Сен-Ремі.

«Мартін, друже, бісів ти хлопець, тобі й невтямки, як я зрадив, діставши твою адресу! — писав своїм розгонистим почерком Лютц. — Стоїть оце навпроти мене пляшка добрячого бренді (з такої нагоди, як зустріч з давнім другом, я дозволив собі таку розкіш), два повних келихи, я потроху відпиваю з одного і цокаюсь з другим, уявляючи, що тримаєш його в руці ти. От тільки не вистачає твоєї сумовито-іронічної посмішки, а вона мені ой як потрібна в моєму собачому бутті.

Товпляться слова й товпляться, просто пхнуться на папір, і я просто не знаю, з чого почати, — стільки поназбирувалося всячини з того часу, як ми з тобою бачились востаннє. Курт, з яким я здибався,

розповів мені про твої прикросці, і я радий, що вони минулися, бо в житті, де все тече і все змінюється, непоправним і справді непорушним є лише одне — смерть. Розповім тобі про безглузду загибель нашого спільного друга Генріха фон Гольдрінга. Випадково мені до рук потрапила паршивенька газетка — випускалася в одному з таборів для інтернованих німців, — з неї я дізнався, що Генріха стратили за збройний напад на солдата окупаційних військ. Повідомлення було офіційним, отже, його вірогідність не викликає сумнівів. Не буду писати, як боляче це мене вразило. Я дуже любив Генріха, хоч, признаюся, не завжди розумів, чим він керується у деяких своїх діях. Та однаково його дружба дала мені дуже багато. І не тільки в цьому справа — взагалі боляче й сумно, коли однією порядною людиною стає на світі менше. Годі, ставлю крапку, бо заяложені сентенції так і бринять на кінчику язика. Краще вип'ю ще раз з тобою, Мартіне, цей келих аж до дна за його пам'ять.

Мабуть, годиться розповісти тобі про себе. Якщо писати лише про факти і події, в які вклатося моє життя, то їх не так уже й багато. Був інтернований, незабаром випустили. Осів у Берліні — його західній частині, бо саме там знайшов свого старшого брата, єдиного, хто лишився живим у нашій сім'ї. Проте з братової домівки довелося втекти, щоб не слухати нудних напучувань добропорядного бюргера. Тепер живу як репетитор в одного з своїх учнів. Ага, я ще тобі не сказав, що викладаю в школі молодим белбесам історію. Заробляю не те щоб багато, а на скромне прожиття вистачає. Тим більше, що за репетиторство одержую кімнату й харчі і, уяви, навіть... ласку господині. Отже, маю коханку, яку не люблю і яка, певно, не любить мене, бо стрибає в гречку з нічого робити, можливо, щоб помститися чоловікові, котрий никає десь по світах. Бридко це все страшенно, а порвати не вистачає сміливості. По-людському шкода жінки, дуже припав, мені до серця хлопчина, лагідний, допитливої вдачі. Він захоплюється живописом, мріє стати художником, тільки навряд батько йому це дозволить, принаймні так гадає Берта...

Ось тобі факти. Нічого особливо страшного ніби й нема. А воно є, Мартін, є! І безсонні ночі, і страх, і сум'яття в душі. Тут уже не відкараскаєшся кількома словами. Погано мені, Мартін, так погано, що й словами не змалюєш! Тому і стоїть оця пляшка на столі, і, признатися, є ще кілька порозтикуваних по схованках, про що моя

люба господиня навіть не здогадується. Колись на аеродромі біля Сен-Ремі один з милих наших жартівників спіймав чи то мишу, чи пацюка, я вже не пам'ятаю, облив бідне звірятко бензином і пустив його бігати по льотному полю. А нещасне створіння взяло й шугнуло в літак. І так спритно, що ніхто того й не помітив. Літак, звісно, згорів. Отаке нині коїться і в Німеччині. Злочинні руки не скупляться на пальне, щоб підпалити молоді серця, і буде з того те саме, що сталося на аеродромі, — живі смолоскипи димом пустять все навколо. Я кажу лише про молодь, бо стикаюся з нею найщільніше і вболіваю за неї найбільше. Попри це мучать мене і думки про власну персону. Ти знаєш мою вдачу — тухтій, і годі! Якби хтось штовхав мене в потилицю, може, й пішов би я проти течії, а тепер тільки й того, що ляпаю руками по воді, не наважуюсь вийти на глибоке. Даремно мої колеги поглядають на мене скося, з мене боєць, як куля з г..., пробач за таке порівняння... Ех, любий друже, любий друже, думав вилити тобі душу, а слова, мов кістка, застряли в горлянці. Може, тому, що сам не переживав усе як слід? Далєбі, так. Тому пробач за це слиняве послання. І не думай, ніби винна витому пляшка, яку я встиг вихилити. Присягаюся, ні! Живи здоровий і напиши мені про себе. Надсилай листи на головпоштамт, до запитання, бо коли писатимеш за місцем мого проживання, лист може потрапити не до моїх рук, а до ніжних пальчиків фрау Берти. Отже, чекаю на відповідь. Обнімаю тебе, друже! Ех, шкода Генріха, так шкода! Пам'ятаєш наші розмови втрюх і суперечки? Ще раз бувай здоров! Зичу тобі повну торбу щастя. Фортуна ж бо проживає в ваших місцях, і до тебе, як до співвітчизника, вона, може, буде милостивіша, ніж до мене. Твій Карл Лютц».

Поволі, дуже поволі згортав Григорій аркушки листа. Бідолашний Карл! Зараз йому нелегко, і це добре. Душевний біль, як і всякий біль, — сигнал, пересторога: чатуй, звідси насувається небезпека! Здоровий організм відповідає на такі сигнали захисною реакцією... Це так, але, щоб мобілізувати захисні сили, найчастіше потрібні й ліки. А він де їх шукає? У пляшці?

Світло в кабінеті Матіні довго не згасало. Григорій никав по квартирі, знов лягав. Роздуми не давали спокою...

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Хейєндопф прагне вловити кита

У пансіонаті на Григорія чекала несподіванка.

Таємниче притишивши голос, господиня повідомила синьйора Фреда Шульца, що протягом сьогоднішнього ранку двічі заходив якийсь іноземець, скоріш за все американець, і дуже цікавився, хто з пожилеців-німців у неї зупинився. Вона мусила назвати ім'я шановного синьйора, бо справді ж, з німців живе у неї лише він, а вона жінка самотня і не хоче наражатися на неприємності, бо пансіонат — то її хліб, і коли вона...

— Який він з себе? — перервав її Григорій, намагаючись не виказати свого занепокоєння.

— О, з вигляду дуже пристойний синьйор, такий собі... — Жінка покрутила пальцями, не знаючи, як змалювати іноземця, в зовнішності якого не було нічого примітного. — Середнього зросту, здається, шатен, обличчя, як би вам сказати... Та що ж це я! — схаменулася вона. — Він залишив вам цидулку, ще конверта в мене попросив.

Недбало засунувши листа в кишеню, Григорій піднявся до себе в кімнату і лише тоді надірвав конверт. У ньому була поспіхом написана коротенька записка:

«Отже, ви тепер Фред Шульц? Це завдало мені клопоту, та не зменшило радості від перспективи побачитися з Вами. Слово гонору, це так! Тому рівно о сьомій я зайду потиснути Вашу руку й запросити Вас повечеряти разом десь у гарному куточку. Ол райт! Щиро прихильний до Вас Девід Хейєндопф».

«Хейєндопф? Чому він опинився в Римі і звідки дізнався про мою персону? Бува, не посланець він від Думбрайта?»

Саме таке припущення здалося Григорію імовірнішим, і він подумав, як вдало вийшло, що всі справи злагоджено, і навіть касету з плівкою, на якій зафіксовано списки, передано за вказаною полковником адресою. От тільки як поведеться Джузеппе? Дзвонити на віллу не хотілось, якщо приїхав Рамоні — сам його відшукає, Вітторіо кортітиме дізнатися про наміри Умберто Вісконте. Напевне ж і Лідія, і Джузеппе йому відразу розкажуть про спробу Маріанни накласти на себе руки.

Викликавши покоївку, Григорій послався на телефонну розмову, якої чекає, і попросив подати сніданок до себе в кімнату. Після затишної, обжитої квартирки Матіні, номер у пансіонаті здавався особливо непривабливим з стандартним умеблюванням і стандартними окрасами: неодмінними вазою на круглому журнальному столику і виверженням Везувію на стіні. Мало не в усіх трагторіях, перукарнях, ресторанах, де побував Григорій, вивергався Везувій чи плюскотіли хвилі Неаполітанської затоки. Підморгнувши вулкану, наче давньому знайомому, Григорій заходився біля опалого і прохололого омлету, запиваючи його ріденькою кавою. Їсти хотілося страшенно, — вчора він не повечеряв, і Григорій вже намірився вийти, щоб десь до-справжньому поснідати, але спинив телефонний дзвінок. Рамоні!

З трубки, проте, долинув інший голос. Церемонно вибачаючись, Умберто Вісконте просив шановного синьйора Шульца завітати до нього в пильній справі. Якщо синьйор Шульц буде такий ласкавий, то бажано хоч зараз.

— Безумовно... безумовно, синьйор Вісконте. Вважатиму за свій обов'язок... Ні, машини присилати не треба, адресу я запам'ятав, за кілька хвилин буду.

Умберто Вісконте сам відкрив вхідні двері Григорію і відразу провів його в свій кабінет.

Ще під час першої зустрічі з батьком Маріанни Гончаренка вразило, з якою стриманою гідністю він тримався, незважаючи на всю трагічність обставин, за яких відбулося їх знайомство. Тепер хвилювання Умберто Вісконте теж виказувало лише тремтіння пальців, якими він механічно пересував дрібнички на столі, що потрапляли під руку, та гарячковий блиск очей. Прикривши їх на мить долонею, Вісконте вибачився:

— Даруйте, я цілу ніч не спав, болять повіки.

Григорій розумів — старому просто важко почати розмову, він хоче зібратися з думками.

— Ви не вважатимете мене невихованим і зарозумілим молодиком, якщо я вас попрошу про одну річ? — спитав Гончаренко, бажаючи йому допомогти.

Умберто Вісконте скинув на нього очі, сповнені щирої приязні.

— Я перед вами в неоплатному боргу, синьйор Шульц, ви можете мене просити про що завгодно.

— От саме про цей, як ви його назвали, «борг» я і попросив би вас забути. З телефонної розмови я зрозумів — ви боїтесь мене обтяжити, вам незручно, що я, людина стороння і мало вам знайома, стала свідком подій, які ви бачите в надто трагічному світлі. Це позбавляє наші взаємини звичайної людської простоти. А мені так би хотілося бути корисним і вам, і синьйориті Маріанні! Я в Римі пробуду недовго, але все, що зможу для вас зробити, зроблю з охотою і від щирого серця. Вважатимемо, що з преамбулою покінчено?

— Так, — уперше посміхнувся самими очима Вісконте. — Іноді мовчазна довіра може бути красномовніша за слова.

— Отже?

— У цього негідника лишилося дві записки Маріанни і один лист. Він мусить їх повернути. І хай не посилається, що кудись подів. Такі бережуть кожен папірець, як зброю.

— Рамоні поверне все до клаптика. Передусім він боягуз. Ну, а про те, як примусити його мовчати, ми вже говорили минулого разу.

— Мені сумно, що ви збираєтесь залишити Рим.

— Мені теж. Я тут лишаю кількох хороших друзів.

— Зарахуйте до їх числа і нашу родину. І пам'ятайте: завжди, у всяку пору...

— Спасибі, синьйор Вісконте! Я дуже ціную цю ознаку вашої приязні.

Домовившись зустрітися завтра, Гончаренко розпрощався з батьком Маріанни.

Повертаючись до пансіонату не хотілось, апетит чомусь пропав. До ресторану, першого, який трапився по дорозі, його привів уже не голод, а бажання подзвонити на віллу, дізнатися, чи приїхав Рамоні. Замовивши, для годиться, сухого вина і печеню з молоді баранини, Григорій попрямував до кабіни таксофону. Трубку взяли тієї ж миті, ніби на його дзвоник давно чекали. У вуха линула злива запитань, нарікань на терміновість справ, які так невчасно погнали в дорогу, вибачень і прохань приїхати якнайскоріше. Вітторіо явно нервував.

«Нічого, потерпиш... Я ще не такого страху на тебе нажену!» — подумав Григорій, вирішивши не квапитись. Розмова з Рамоні звеселила і повернула смак до їжі. Після омлету, яким його почастували вранці, печеня здалася особливо смачною, вино було терпке і прохолодне. Свідомо затягуючи сніданок, Григорій переглянув

ранкові газети і підвівся з місця лише тоді, коли згорнув останню з них.

Рамоні зустрів його докірливим вигуком:

— Це не по-дружньому, Фред, так випробовувати моє терпіння!

— Я затримався у ваших же справах, — підкреслено роздратовано кинув Григорій. — І завдали ж ви мені мороки! Уявіть, батько Маріанни хотів виставити мене головним свідком кримінальної справи, яку намірився порушити.

Вітторіо так прикусив верхню губу, що кінчик носа загнуввся вниз, і обличчя відразу набрало хижого виразу.

— Я... я можу подати позов на його донечку. Вдертись до мого дому за моєї відсутності і розіграти таку трагікомедію! На юридичній мові це зветься спробою...

— Ми не в суді, і я не прокурор, отже, давайте говорити на мові людській, — обірвав його Григорій. — Я розумію, вам неприємна ця історія, але будьте ж справедливим: коли дівчина наважується вкоротити собі життя і залишає на столі листа, адресованого в прокуратуру...

— Якого листа? Де він? — сполошився Рамоні.

— Вона забрала його з собою, коли прийшла до пам'яті. Зараз він у батька. А на юридичній мові, до якої ви щойно вдалися, це зветься документом, речовим доказом. Я не помиляюсь? — з невинним виглядом запитав Григорій.

Обличчя Вітторіо скривилось, наче від зубного болю:

— Дурна історія, боже, яка дурна історія! Хотів піти по лінії найменшого опору, а наразився на таку перепону, якої навіть не передбачав; дівочу цнотливість!

Рамоні бідкався з таким щирим жалем, так нарікав на фортуна, що, як він висловився, «підсунула йому пустий квиток», так шкодував за марно втраченим часом, що втратив міру бодай зовнішньої благопристойності. Григорія фізично нудило від його зізнань, і він вирішив покласти їм край.

— Дякуйте богові, що так обернулось! Якби дівчину знайшли мертвою у вас на віллі...

— О-о! — схопившись за голову, простогнав Рамоні. Слідство, допити... І розголос, розголос на всю Італію! Ви врятували мене, Фред!

— Лише наполовину, — холодно зауважив Гончаренко. — Синьйор Умберто в такому душевному стані, що здатний на все.

— Треба щось робити, треба щось робити... Я вимагатиму медичної експертизи, і вона встановить, що я не порушив невинності цієї навіженої, хоч міг би це зробити... У мене є докази, вони доведуть: Маріанна сама чіплялась мені на шию, переслідувала мене листами. О, я з неї і її батечка зроблю посміховисько, виставлю їх на загальний глум, я...

«А ти ще більший негідник, ніж я гадав!»

— На глум і посміховисько ви виставите передусім себе! — не приховуючи гніву, вигукнув Григорій. — Замість пригасити вогонь, ви хочете його роздмухати! Звести нанівець все, чого я встиг досягти з такими зусиллями!

Рамоні прикипів.

— Ви... ви вважаєте... є інший вихід? — затинаючись, запитав він.

— Піти на всі поступки, пристати на умови, висунуті синьйором Умберто. До речі, мені коштувало чималих зусиль, щоб вимоги його зробити поміркованими. Інший, зібравши такі матеріали проти вас...

— Які матеріали? — в голосі Рамоні вчувалася тривога.

— Деякі пікантні подробиці вашого парубоцького життя, — навздогад почав перераховувати Григорій, — якісь компрометуючі документи, що викривають вашу участь в діяльності МСІ, і не тільки МСІ, а й зв'язки з існуючими нелегальними організаціями, відомості про заплутаний стан вашої маєтності... Треба думати, він добре обізнаний з вашим досьє через якісь одному йому відомі канали.

І мене це турбує найбільше. Адже варто такому матеріалу потрапити в газети лівого напрямку...

Гончаренко зрозумів, що влучає без промаху, так змінювалося обличчя Рамоні, і стурбовано додав:

— Признатися, я навіть розгубився. Виступаючи посередником між вами і Умберто Вісконте, я наважився на такий крок, бо треба було виграти час, — я керувався почуттям приязні до вас, але зараз мене турбує і власна безпека. Мені не хотілося б, щоб моє ім'я було приплутане до будь-якої історії, і ви розумієте, з яких причин.

Рамоні крокував по кабінету, над чимось розмірковуючи.

— Його умови? — коротко запитав він, зупинившись навпроти Гончаренка.

— Передусім, — почав було Григорій і замовк, бо в двері кабінету постукали.

— Хто там? — роздратовано гукнув Вітторіо і, зачувши голос Джузеппе, який просив дозволу ввійти, сердито крикнув: — Зачекайте! Я зайнятий!.. Отже, Фред, у чому полягають умови Умберто? — знов перепитав він.

— Цілком і назавжди порвати взаємини з його донькою. Не з'являйтесь там, де буває вона. Жодна душа не повинна дізнатися про те, що тут сталося того фатального дня. Повернути через мене все, що будь-коли писала вам Маріанна. Не потрапляти на очі самому Умберто. Боронь боже озватися про дівчину непоштивим словом. При порушенні хоч однієї з цих умов, він діятиме так, як вважатиме за потрібне. Повірте, мені не легко було його на це схилити. Він вимагав, щоб ви взагалі виїхали з Рима... письмового зізнання від вас у нечесних намірах щодо його доньки... письмових свідчень від мене і всіх присутніх па той час у вашому домі, взагалі поведив себе так, як може поводитися людина, доведена до нестями. Про погрози фізично розправитися з вами я вже не кажу...

Відчувши під ногами твердий ґрунт і зрозумівши, що будь-яка серйозна небезпека його обминула, Рамоні заспокоївся. Перед Григорієм знову сидів пихатий, випещений сибарит — «аристократ духу, римський патрицій», яким Вітторіо прагнув себе показувати.

— Багато галасу з нічого! — кинув він з глузливою зверхністю. — Чи то пак трагедія короля Ліра, що обернулася на фарс. Я і сам обминатиму цю святенницю десятою вулицею! А високомудрого Умберто Вісконте й поготів... Що ж до її писульок — ось! — Рамоні витягнув з шухляди стола листа, написаного округлим, ще учнівським почерком, і дві коротеньких записки. — Візьміть ці епістолярні вправи синьйорити, їх зміст...

— Я не читаю чужих листів. — Григорій згорнув аркушики вдвоє і попросив: — Дайте, будь ласка, конверт! Ось так... Тепер буде пристойніше.

— Звичайно, звичайно, — поспішив погодитись Рамоні, відчувши в голосі співрозмовника іронію. — Як завжди, ви маєте рацію... О Фред, — перейшов на патетичний тон Вітторіо, — мені бракує слів,

щоб висловити своє захоплення вами і свою вдячність. Ви справді добрий геній нашої родини! Якби не ваше втручання... страшно навіть уявити, як усе могло обернутися! Я не хотів би, щоб ви потрапили в скруту, та коли таке станеться і я зможу вам допомогти...

Рамоні осідлав нового коника, пришпорив його метафорою про пробний камінь дружби, яким вимірюються глибини людських взаємин, і помчав галопом уперед, не в силі спинити власного красномовства. Григорій давно б пішов, адже листи Маріанни лежали у нього в кишені, та йому конче треба було зустрітися з Джузеппе, щоб перевірити, як той себе поводитиме.

— Дорогий Вітторіо, — не витримав він набридлої словозливи, — мало не забув сказати, що з лікарем Матіні і з Лідією я домовився: вони мовчатимуть. Лишається Джузеппе. Було б добре застерегти і його. Причому зволікати я б вам не радив.

— Він досить розумний хлопець, щоб збагнути це самому, а проте... — Вітторіо натиснув на кнопку дзвоника.

Увійшовши, Джузеппе кинув швидкий підозрілий погляд на Григорія, потім стривожено подивився на свого патрона.

— Пробачте, синьйор Рамоні, я не хотів завадити вашій розмові з гостем і наважився постукати в двері лише тому, що вважав цю телеграму цікавою для вас обох — вона з Іспанії.

Вітторіо взяв довгастих телеграфний бланк і вголос прочитав:

«Прибуду завтра об одинадцятій попередьте Фреда. Нунке».

— Здається, скінчилися мої римські канікули, — зітхнув Гончаренко. — А шкода! Бо встиг я мало: трохи поблукав по музеях, трохи пофотографував... До речі, деякі фото вийшли чудово, і це мене тішить, залишиться згадка не тільки про місто, а й про його людей. Є дуже виразні жанрові сценки. Ви не цікавитесь фотоаматорством, синьйор Джузеппе?

— Один час захоплювався, особливо фотомонтажем. Цікава штука: скомпонувавши кілька невинних фото, за допомогою певних технічних прийомів можна наново все перефотографувати і зобразити все, що заманеться, навіть убивство.

Вони дивились один на одного, приязно посміхаючись, Вітторіо й на думку не могло спасти, що перед його очима відбувається своєрідний герць.

— Дитяча забавка, запевняю вас! На такий гачок може потрапити лише невіглас. За допомогою тих же технічних прийомів можна встановити і підробку, — зробив випад Григорій. — Криміналісти набили в цьому руку і легко відрізнять, де фотомонтаж, а де зафіксовано справжні події.

— А втім, я знаю випадки, коли підробки були зроблені так майстерно, що з'явилися на шпальтах газет як цілком вірогідні документи, — спробував відбити напад Джузеппе. — Бажане сприймалось як справжнє. Отже...

— Ви на хисткому ґрунті, Джузеппе, і ваші ж аргументи обертаються проти вас. Ми говоримо не про сприйняття дійсності, а про дійсність-факт. А ви плутаєте ці два поняття.

Рамоні підвівся і благально звів руки:

— Синьйори, згляньтесь! Зважте на людину, в якої ані рісочки в роті не було! Я буду дуже вдячний вам, Джузеппе, якщо ви подбаєте, щоб зібрали на стіл. І не забудьте про вино, яке я привіз! — гукнув він уже навздогін секретареві. — Фред, не думайте тікати, ми ж з вами повинні відсвяткувати дві події: те, що владналася ця прикра історія, і те, що Нунке з'явиться завтра, а не сьогодні. Його приїзд, я бачу, вас не дуже тішить?

— Щиро кажучи, ні!.. — Григорій спинився ніби зніяковівши. — Не знаю, як вийти з становища. Я умовив Агнесу Менендос повернутись до Іспанії, щоб негайно там повінчатися, все було ніби гаразд, і от маєте: вона кудись виїхала, не залишивши мені навіть листа. Правда, останні дні я не міг приділяти їй великої уваги, але мусила ж вона хоча б зажадати від мене пояснень, чому так сталося! Не уявляю, що трапилось, не збагну, як я зможу виправдатись перед Нунке.

— А якщо послатися на те, що ви її взагалі не знайшли?

— Вона зупинилася в готелі на Кола ді Ріенца, він може це перевірити.

— Я можу підтвердити, що ми разом ходили в готель, та її вже не застали. Нарешті, це б міг засвідчити і Джузеппе.

— Тільки не він! Згодьтесь, не дуже приємно, коли дізнаються про твою поразку. Вам, як другові, я можу звіритись, але йому... Не в моєму характері дозволити копірситися в своєму інтимному житті

особі зовсім сторонній. До того ж, я гадав, вашого свідчення буде цілком досить. Напевне досить.

— Ще б пак! — набундючився Рамоні. — Хто-хто, а він чудово знає нашу тутешню розстановку сил і моє в ній не останнє місце.

— Якщо вас це не обтяжить, якщо вам не буде прикро... Розумієте, досі я не дуже хвилювався. По-перше, тому, що не чекав на його приїзд, по-друге, сподіваючись все-таки одержати найближчим часом Агнесиноного покайного листа. Між нами ще не виникало жодної тривалої сварки. Ви знаєте, жінок створено з примх, кокетування, ревнощів, та коли вони кохають...

Домовившись про окремі подробиці вигаданого візиту на Кола ді Рієнца, обидва вийшли до їдальні.

Стіл було сервіровано на дві персони, і Рамоні зажадав, щоб принесли третій прибор, для Джузеппе. Григорій розумів причини такої раптової уваги Вітторіо до свого секретаря і не помилився. Після короткої паузи, заповненої лише брязкотом ножів і виделок, господар дому взяв непоказну тьмяну пляшку без етикетки і любовно провів по її поверхні рукою.

— Ця пляшка, мабуть, наша з вами ровесниця. Вона з колекції раритетних вин старовинного роду виноробів. За одну послугу я одержав її від останнього їх представника. Напій богів! Нектар!

Обережно нахилиючи пляшку, Рамоні наповнив бокали. За венеціанським склом немов спалахнуло три самоцвіти. Проти сонця вино іскрилося, наче розтоплені рубіни, за грані яких правили тонкі стінки келихів, виготовлених, певно, ще в шістнадцятому сторіччі, коли венеціанські складуви досягли вершин своєї слави.

Виголосивши тост на честь Фреда, Вітторіо звернувся безпосередньо до Джузеппе:

— Про вас, Джузеппе, я хочу сказати окремо: синьйор Шульц розповів мені все і по справедливості...

Рука Джузеппе, що тримала бокал, здригнулася. Молодик стиснув губи, ніздрі його роздулися. Григорій бачив, як забився живчик на його скроні. Зараз хлопець вибухне реплікою, почне захищатись і викриє Григорія з головою. Адже фотознімок — то фікція. Треба рятувати становище, бо цей бовдур так по-дурному почав свій тост...

— По справедливості, — поспішно підхопив синьйор Шульц, — без допомоги Джузеппе і Лідії я б нічого не міг зробити. Ваш секретар,

Вітторіо, на диво розсудлива і холоднокрровна людина. І я з особливим задоволенням вип'ю за його здоров'я і успіхи.

Григорій підняв бокал, але Рамоні його спинив.

— Одну хвилиночку! Так, Джузеппе, ви показали себе якнайкраще і, сподіваюсь, я в вас не розчаруюся: про дурну вихватку Маріанни ніхто не повинен навіть здогадуватись. Ви можете мені це обіцяти?

Повітря з шумом вирвалося з грудей Джузеппе.

— Безумовно, синьйор!

— От і гаразд. За що ж ми вип'ємо?

— За мовчання, яке, за висловом наших предків, дорожче золота. — Посміхнувшись і пильно дивлячись в очі Джузеппе, Григорій цокнувся з ним першим.

... Сигаретний і сигарний дим сивими, кривулястими пасмами слався між столиками. Іноді в прочинені вікна вривався легкий вітерець, тоді пасма закручувались у примхливі спіралі, химерні візерунки, потім знов осідали вниз, огортаючи публіку синім туманним серпанком. Серед відвідувачів у глибині однієї з ніш, розташованих обіруч залу, сиділи Хейєндопф і Григорій. Колишній заступник начальника табору для переміщених осіб зайшов до пансіонату, як і обіцяв, о сьомій, і зтягнув Гончаренка в оцю прокурену другосортну корчму.

— Не люблю першокласних ресторанів: там перший-ліпший пройдисвіт дивиться на тебе звисока, а в такому закладі, як оцей, ми з вами, Фред, перші люди. До речі, з якого це часу ви перетворились на Фреда?.. Я знав вас під іншим ім'ям.

— У людини може бути стільки імен, скільки їй заманеться. Ми, мов артисти, — завжди виступаємо під псевдонімом.

— Цілком правильно. Минулого разу, коли вас прислали до табору, щоб промацати той мотлох, ви звалися Сомовим, а працювали на Нунке.

Григорій скинув очі на співрозмовника. У того було напрочуд невиразне обличчя. Ніби на стертому п'ятаку: немовби все на місці, а погляду нема за що зачепитись. З такою людиною можна сидіти, розмовляти, а відійдеш — і начисто забудеш її. Можуть сплисти в пам'яті костюм, краватка, голос, тільки риси обличчя розпливатимуться сірою плямою.

— Дорогий Хейєндопф, я ні на кого не працював. Усе життя працюю тільки на себе. А хто платить гроші, мені байдуже.

— Та у вас же, мій друже, чисто американська хватка! Я зрозумів це ще тоді, коли ви так добре владнали справу з іконами. Підказали мені такий бізнес! Я ваш боржник, і сьогодні ви мій гість. Вип'ємо ж за американський спосіб життя! Коли ви й надалі триматиметесь цієї точки зору, на вас чекатиме прекрасне майбутнє!

«Куди це він хилить?» — думав Григорій, дивлячись на волохату руку Хейєндопфа, простягнуту до пляшки.

— За здоров'я людей здорового глузду! — посміхнувся Хейєндопф.

Григорій пригубив піднятий бокал. Терпке вино викликало смагу в роті і щипало язик. Спрага від цього більшала.

Тим часом у ресторані ставало багатолюдніше. Тепер майже біля всіх столиків, розташованих ярусами навколо невеличкої площадки, що оберталася в центрі залу, сиділа різношерста публіка.

Нахабні молодики в модних піджаках, здебільшого з розв'язними, яскраво розмальованими подругами, безсоромно голосно коментували позитивні якості і вади «герлс», що виступали на сцені. Старики, самотньо схилившись над столиком, іноді поруч з юнками, шамкаючи блідими губами, не зводили погляду з яскраво освітленого кола. Чоловіки невизначеного віку, схилившись голова до голови, мов кури, що клюють із спільної кормушки, пошепки залагоджували свої справи, кидаючи обережні погляди на тих, хто сидів за сусідніми столиками.

Різні відвідувачі були тут. Чиновники і спекулянти, ділки і сутенери, дами, які хочуть вдати з себе порядних, і неприховані повії. Темні вечірні костюми і білосніжні маніжки мішалися з яскравими піджаками різноманітних відтінків, строгого крою закриті сукні — з визивними розрізами і великими декольте. Все це зборище пило, їло і в перервах між виступами танцювало, сповнюючи і без того задушливе повітря запахами тютюну, поту, одеколону. Коли на сцені з'являлась хоч чимось примітна акторка, наприклад, слабеньким та приємним голосом, а найчастіше крутими стегнами чи майже цілковитою відсутністю одягу, в залі пригасало світло, і тоді округла сцена здавалася ще яскравіше освітленою. У такі хвилини гомін голосів дещо стишувався, іноді навіть зовсім вщухав, і десятки пар напівп'яних маслянистих очей утуплювались в плечі, груди і стегна

співачки або танцюристки. Спітнілі, розпарені нагрітим задушливим повітрям, вином і хтивістю, обличчя вилискували в напівтемряві залу, а в раптову тишу впиналися верескливі звуки джазу і слова модних пісеньок. По закінченні номеру зал вибухав оплесками, часом шиканням і свистом, залежно не стільки від майстерності виконання, як від фізичних даних акторки.

Григорій дивився на сцену. Зараз там виступала напівоголена жінка років тридцяти. Хрипкий речитатив двозначних куплетів супроводжувався якимись дивними па: сумішшю танцю живота з канканом. Жінка трудилася, мов вантажник. Поміж лопатками напудрену спину перетинала блискуча цівочка поту. Стомлене обличчя співачки скривилось у застиглій гримасі, що, мабуть, мала відобразити посмішку. Це бліде обличчя з напруженим оскалом зубів і темними проваллями очниць, підкреслених синюватими півколами, нагадувало машкару смерті. Рухи жінки, незважаючи на швидкий ритм, були мляві. Відчувалось — вона виконує, важку повсякденну роботу, що не приносить їй самій ані краплинки втіхи.

— Нелегке в бідолашної життя, — Григорій кивнув у бік сцени. — Хазяїн, так і жди, вижене — постаріла, танцює погано, голосу нема...

— Ха! Голос! А для чого їй голос? Співати вона має стегнами! — Хейєндопф розреготався, задоволений з власного банального жарту. — Голос їй ні до чого... Проте годі про жінок, — урвав він сміх і, подавшись усім тулубом уперед, вступився в обличчя Григорія. Червоні прожилки в очах Хейєндопфа стали виразнішими. Було видно, що в Римі він не тільки робив свій бізнес, а й віддавав належне Бахусові. — До біса, кажу, цю стару шкапу! Поговоримо про інше. Послухайте, Сомов, чи то пак Фред, як волієте ви тепер себе називати...

Григорій внутрішньо посміхнувся: «Ти б звалився зі стільця і пикою уткнувся в кафель підлоги, якби знав, з ким розмовляєш насправді».

На сцену вислизнула чергова співачка, в залі пригасили світло, і обличчя Хейєндопфа розтануло в напівморозі.

— Так ось, Фред, — знизив до шепотіння голос Хейєндопф. — Двадцять шостого червня цього року в своєму літаку «Священна корова» президент Трумен підписав проект про створення Центрального Розвідувального Управління США. Вам не треба пояснювати, для чого це зроблено. У нас спільний ворог, силу і міць

його не можна применшувати. Тому треба об'єднати не лише наші, а й ваші зусилля. Гелен з сорок п'ятого року вже працює на нас. Якби не це, він сидів би тепер за ґратами, як воєнний злочинець. Та він людина передбачлива і вчасно зумів зорієнтуватись, поки що ми ним задоволені. Однак серед його оточення існує досить впливове угруповання, яке вже зараз марить про відновлення самостійної німецької розвідувальної служби. Згодьтесь, час для цього ще де настав. Після відомого вам виступу Черчілля у Фултоні, що визначило новий курс у взаєминах між колишніми союзниками, ми не можемо дозволити собі таку розкіш, як розпорошування сил. Треба бити кулаком, а не розчепіреними пальцями! Тому ці тенденції на відокремлення розвідки нас непокоять... Як бачите, я з вами цілком відвертий... У вас певні зв'язки, певне становище. Допоможіть нам, а ми, в свою чергу, допоможемо вам. Ми могли б, наприклад, передавати вам інформацію, що сприяла б вашій кар'єрі...

Хейєндопф говорив швидко, привалюючись грудьми до стола. Від намагання притишити мову, його голос захрип.

— Я вас не кваплю. Такі речі не вирішуються з кондачка. Але, смію вас завірити, ви не прорахуетесь.

Виграш у часі був на руку Григорію. Треба сподіватись, він зуміє зв'язатися з своїми і одержати відповідні інструкції.

— Ваша пропозиція мене зацікавила, але зараз я справді не можу дати відповіді. Ви маєте рацію, такі речі не вирішуються зопалу. Якщо я прийду до висновку, що все сказане вами доцільне для мене і для Німеччини, ми продовжимо нашу розмову.

— Ол райт! Тож вип'ємо за нашу попередню домовленість і забудьмо про справи! Тепер можна повернутись і до дівчат. Я, признатися, не від того, щоб ближче познайомитися з якоюсь чорнявочкою.

— На жаль, я незабаром мушу вас залишити — у мене ділове побачення.

— Туди к бісу! Так добре почали вечір — і маєш! А не можна відкласти вашу зустріч?

Григорій вагався. Побачитись з Рамоні він встигне й пізніше, а американець вже добре хильнув, може й прохопиться чимсь цікавим.

— Не знаю, як бути... В усякому разі, треба принаймні подзвонити — висунути переконливу причину.

— Пусте! Пошліться на погане самопочуття. Або просто скажіть, що трохи перебрали і вас верне від усяких там справ. Справжній мужчина зрозуміє...

Григорій підвівся і попрямував до вестибюля. Тут біля таксофону копирсався якийсь парубійко в синій уніформі з блискавками на емблемах.

— Мені вкрай необхідно подзвонити, — звернувся Григорій до швейцара. — У вас є ще один телефон?

— Синьйор може подзвонити по службовому. Будь ласка, ось тут. — Вклонившись, швейцар послужливо прочинив двері в коридор. — Даруйте, тут погане освітлення і не зовсім затишно, але апарат справний.

У досить брудний коридор з застоєм запахом косметики виходило кілька дверей. Неважко було зрозуміти, що вели вони в прибиральні артисток. Григорій зняв трубку телефону, — він висів одразу за дверима, — набрав потрібний номер. Короткі гудки сповістили, що номер абонента зайнятий. Почекавши з хвилину, Гончаренко знову крутнув диск, та встиг набрати лише першу цифру. Двері однієї з прибиральень розчинилися і до коридору прожогом вибігла дівчина в розхристаному халатику, з розкуйовдженим волоссям. Тієї ж миті високий чоловік одним стрибком наздогнав її, схопив за руку і потягнув назад у кімнату.

— Пустіть... негайно пустіть... — відпиралась дівчина, чіпляючись однією рукою за одвірок. Вона не наважувалась кричати, очевидно, боячись прилюдного скандалу; її переслідувач це розумів і з цього користався. У запалі боротьби обоє, мабуть, не помітили самотньої постаті, що стовбичила в дальньому кінці коридору біля телефону.

Григорій і сам незчувся, як подолав цю відстань.

— Негайно ж відпустіть жінку, мерзотнику! Ну! — Рука щосили шарпнула незнайомця за плече.

Той отетеріло кліпнув повіками, не розуміючи, що саме сталося, та, вздрівши перед собою постать мало не вдвоє меншу, ніж його власна, вибухнув брудною лайкою, ліктем штовхнув Григорія в груди, водночас заломивши руку дівчини за спину. Бідолашна зойкнула від болю, не в силі більше опиратись, і незнайомий уже затягнув її на поріг прочинених дверей. Перший удар лівою рукою в сонячне

сплетіння зігнув нападника навпіл. Неспроможний випростатися, він так і стояв зігнувшись, з виряченими очима, судорожно хапаючи ротом повітря, наче викинута на берег риба. Другий удар правицею в підборіддя відкинув його до стіни. Падаючи, він стукнувся головою об одвірок, тіло відразу обм'якло.

— Свята мадонна, він убився! — злякано вигукнула дівчина.

Кілька секунд Григорій і дівчина мовчки дивились на непорушну постать на підлозі. Потім, наче отямившись, молода актриса схопила свого рятівника за руку і потягнула по коридору.

— Швидше сюди! Вас ніхто не бачив!

Та за дверима, що вели у вестибюль, почулися голоси. Тоді дівчина відкрила якісь двері ліворуч і вштовхнула Григорія в напівтемний прохід.

— Скоріше до залу!

Це був прохід, влаштований спеціально для акторів. Григорій зробив кілька кроків і опинився в напівтемному залі. Неквапливо пройшов уздовж стіни і сів за свій столик.

— Що це з вами? — скоса глянув на нього Хейєндопф. — У вас такий вигляд, наче ви щойно проковтнули їжака.

— Та ні, нічого особливого, просто не пощастило додзвонитися. Тепер не знаю, як бути.

— А плюньте! Краще вип'ємо, хтось правильно сказав: істина в вині.

Григорій над силу пригубив свій бокал. Увагу його привернула метушня біля службового виходу. В темний прохід, схований за порт'єрою, раз у раз шастали працівники ресторану. Це насторожувало. Невже незнайомиць досі не опритомнів? А що, коли... Гончаренко відчув, як закалатало серце. «Треба йти, треба йти, поки не пізно... А може, навпаки, краще зачекати? Щоб не привернути уваги швейцара?..»

Поки Гончаренко зважував усі «за» і «проти», в залі знову пригасили світло. На сцену, що поволі оберталася, вийшла нова співачка. Присутні зустріли її оплесками. І лише тепер Григорій здогадався, чому обличчя молодої актриси, через яку він встряв у бійку, здалося йому знайомим. Це її великий портрет бачив він при вході в ресторан. Очевидно, окраса програми! В пам'яті сплигло і ім'я під рекламою: Джованна.

Схвальний гомін пронісся від столика до столика, коли прожектор освітив струнку постать дівчини. Колір спрямованого на неї променя раз у раз був іншим, і її досить скромна сукня мінилася багатством барв: вона здавалася то червонястою, то блакитною, то зеленою. Дівчина співала приємним грудним голосом сентиментальну пісеньку про розбите кохання, підкреслюючи окремі слова плавкими рухами оголених рук.

— Оце жінка! — захоплено вигукнув Хейєндопф.

Коли сцена повернулася так, що стало видно обличчя співачки, Григорій помітив — її очі волого блищать. Ось поволі скотилося дві сльозинки. Прикусивши губу, дівчина на хвилину урвала спів. Що це? Зарані розрахований ефект чи справжні сльози? Якщо вона плаче, сталося щось серйозне... Тоді метушню офіціантів біля входу для акторів можна пояснити лише одним... Цікаво, чи є тут запасний вихід?

Григорій не помітив, коли Джованна закінчила співати. Про це його сповістив гучний вибух оплесків. Вклоняючись присутнім, дівчина обмацувала очима зал, когось шукала. Ось вона всміхнулася Григорію, попрямувала до столика, де сиділи вони з Хейєндопфом, і стомлено опустилася на стілець.

— Я боялась, що ви підете, і я не встигну вам подякувати за порятунок від того нахаби. Якби не ви...

— Не варто про це навіть говорити! Обов'язок кожної порядної людини. Шкода лише, що я вас дуже налякав... Як він там? — В голосі Григорія прозвучала байдужа цікавість, хоч внутрішньо він весь насторожився.

— Оклигався! На щастя, оклигався. Я мало не збожеволіла від страху, поки він прийшов до пам'яті.

У Григорія відлягло від серця.

— Признатися, я теж непокоївся. Особливо, коли помітив ваші сльози, — сказав він і тут-таки себе вилаяв: очі Джованни знову стали вологими. Дивлячись невидючим поглядом у глибину залу, вона тихо мовила:

— Я щойно дізналася, що з мого життя викреслено дуже близьку мені людину...

Хейєндопф, який досі не озвався жодним словом, лише пожирав Джованну очима, заметушився:

— Розкажіть про свою біду! У мене є зв'язки і впливові друзі... Можливо, я зумію вам допомогти.

Джованна заперечливо похитала головою, так само дивлячись кудись крізь пелену сліз:

— Пізно! Тепер уже нічим не допоможеш...

Перед самим виходом на сцену її покликали до телефону. Дзвонив Сандро. Він колись упадав за нею, та вона, зійшовшись з Паоло, дала йому відкоша. Сандро працював метранпажем у друкарні, і сповненим зловтіхи голосом, смакуючи кожне речення, прочитав їй витяг з якогось щойно набраного репортажу, де повідомлялося, що Паоло Петруччіо, Ернесто Скарпа і П'єтро Корві затримані за підозрою в убивстві невідомого типа десь на півночі Італії. Вона згадала ранок, коли вони всі троє переховувались у неї в кімнаті, і зрозуміла — це правда. Вона вже давно бачила, що Паоло живе прихованим від неї життям, і хапалась за його поблажливу любов, як потопаючий хапається за соломинку. І ось ця соломинка вломилась. Почувши, як горло їй перехопило ридання, Сандро додав, що з радістю власноручно надішле їй ранкову газету.

Вона стояла біля апарата, притиснувши німу трубку до грудей, і плакала. Паоло... Все-таки він по-своєму любив її. В цьому хижому світі, де кожен ладен перегризти горло іншому, він був для неї хай хисткою, але опорою. Чи любила вона його? Вона й сама не знала. Скоріш за все їй було боляче остаточно вирвати з серця надії, що їх на нього колись покладала... І тепер, коли з мрією про подружнє життя треба розстатися назавжди, вона здавалася собі маленькою, слабкою і беззахисною в цьому жадібному і немилосердному світі.

«Ху, як крутиться в голові... Це від коньяку... А куди подівся той, симпатичний? Ах так, у нього справи, він пішов... Теж пішов з її життя, як і Паоло... Паоло... Як же тепер бути? Жити, як живуть інші, продаючи себе? А чим ти краща за інших?.. Де ж подівся її рятівник? Ага, пішов... А цей, другий, щось верзе і верзе... А, однаково!»

І, відчувши в себе на коліні руку Хейєндопфа, не скинула її...

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Зарізати курку, щоб дістати яйце!

Над ванною клубочилася легенька пара, рососою осідаючи на вправлене в стіну над умивальником чотирикутне дзеркало. Нунке плеснув у воду подвійну порцію густого темно-зеленого екстракту, і відразу ж запахло розімлілою на сонці сосною.

Цей запах нагадав рідну домівку, маєток, де оселилася вся їхня родина після того, як батько в чині майора пішов у відставку. Відставний майор Герман фон Кронне кохався в конях, при садибі була непогана стайня. Та всі інші галузі господарства були занедбані, поступово угіддя при маєтку зменшувались, аж поки стали зовсім куцими. Незабаром у них лишився тільки клопоть поля — його засівали виключно під овес і вику, — досить занедбаний будинок, що лівим жилим крилом примикав до соснового бору, та з десятків коней — майбутніх фаворитів, яких викохували для скачок і дербі. Їх тренування і утримання вимагало грошей і грошей. З дому почали зникати картини, порцеляна, фамільні коштовності, одержані матір'ю у спадок.

Під час коротких приїздів додому Йозеф, що за фамільною традицією пішов по військовій лінії, все дошкульніше відчував занепад рідного гнізда. Хоч тут і досі панувала лискуча чистота і вранці, вдень і ввечері родина збиралася за добре сервірованим столом, — їжа стала зовсім простою і мало чим відрізнялася від тієї, що подавалась на «чорній» половині, де містилися доїжджі і нечисленна челядь. Відповідно раз у раз зменшувалися і суми, що їх батько надсилав Йозефові для того, щоб той відчував себе на рівній нозі з іншими офіцерами. З грішми було сутужно. Молодий Кронне мусив обмежувати себе в усьому, шити одяг у другорядних кравців з поганенького матеріалу в той час, як його товариші красувалися в мундирах з тонкого сукна, відвідували театри, ресторани, казино, надсиляли дамам свого серця розкішні букети і всілякі ювелірні дрібнички. Йозеф любив і водночас зневажав батька, вважав його невдахою, людиною, яка заради своїх примх знехтувала інтересами родини, всього роду фон Кронне, колись багатого і славного. Як добре, що діти самого Йозефа ніколи не зазнають принижень, пережитих ним замолоду!

По груди занурившись у теплу зеленкувату воду, Йозеф фон Кронне, він же Нунке, думками полинув у свою затишну берлінську

квартиру, де все свідчило про сталий достаток, який не впадає в очі, не б'є на дешевий ефект, а переконливо промовляє про добробут, не той, що досягається скороминучим успіхом, а всталений, забезпечений солідним вкладом у банк. Батькові коні так і не вибилися в фаворити, а от кінь, на якого поставив Йозеф, виніс його з безвісті провінціального існування на рівний шлях, що невпинно йде вгору! Так, діти Йозефа не бідуватимуть, як замолоду бідував він сам... Які вони стали, Гертруда і Ганс? Знов і знов спадає Нунке на думку, що він зовсім не знає власних дітей. Та й Берта невпізнанно змінилася. Її листи стають дедалі коротшими, по-суті, зводяться до короткого звіту про те, як почувають і як поводять себе Ганс і Гертруда. Про себе вона майже не пише, навіть не докоряє йому за тривалу відсутність.

Літепло проймає тіло солодкою знемогою. Він уявляє Берту такою, як бачив її у перші дні кохання. Трохи пасивною, зате цілком покірною всім його вимогам вибагливого чоловіка. Власне, це навіть добре, що пристрасть не туманила їй розуму. Такі жінки ніколи не переступлять межі подружнього обов'язку, бо поривання невдоволеної плоті в них приглушуються материнськими інстинктами.

Нунке у думках пестить тіло Берти, пробуджує до життя її приспані, глибоко сховані поривання. Після такої перерви з неї буде добра коханка. Вони зможуть повторити свій медовий місяць, до речі, проведений тут, в Італії. Якби не обмаль часу, можна було б викликати її сюди...

Вода у ванні прохолола. Нунке довго розтирається шорстким рушником. У чудовому настрої виходить з туалету, насвистуючи пісеньку з репертуару Артура Шредера. При згадці, як вдало з його ансамблем було відправлено до Росії партію контрабандних пластинок, він задоволено посміхається. Що не кажіть, а цю операцію Шульц провів на «відмінно».

З хвилини на хвилину має прийти Фред, як вони умовились дорогою з аеродрому. А поки можна проглянути газети. Неквапливим рухом Нунке бере верхню з пачки, купленої в вестибюлі готелю. Дебати! Знов у них дебати і назріваюча криза уряду. Нудьгуючим поглядом Нунке вихоплює то той, то той абзац. Боже мій, яка пишнота стилю! Промови раз у раз перериваються вигуками з місць, свистом, бурхливими оплесками, знову свистом. Божевільня, справжня божевільня! Ось-ось депутати зчепляться вже не в словесному турнірі,

а вдадуться до таких вагомих аргументів, як кулаки. А чим усе скінчиться? Нічим. Зніметься вгору ще одна мильна бульбашка, мить якусь виграватиме райдужними барвами і... лусне. Лусне, не полишивши по собі й сліду. Бо доля країн, цілого світу вирішуються тепер не на засіданнях парламентів, а за лаштунками, що б не являли собою виставлені на загальний показ декорації.

Перегорнувши газетну сторінку, Нунке витяг з дерев'яної скриньки оперезану червоною етикеткою сигару, старанно обрізав її кінчик, натиснув на кришку запальнички. Кришка механічно відскочила, спалахнув язичок полум'я. Та Нунке не встиг припалити — рука його застигла, щосили стиснувши запальничку, а очі буквально прикипіли до великого, на дві колонки фото. Вайс! Безумовно, це обличчя Вайса. Мертве обличчя.

Жбурнувши на стіл сигару й впустивши запальничку додола, Нунке з нетерплячим поспіхом поглинав рядки репортажу, не зупиняючись на подробицях, не вникаючи в суть написаного, відшукуючи лише ім'я забитого, натяк на його національну приналежність. Нічого! Здається, нічого, усюди він фігурує як «невідомий».

Може, він помилився, може, то зовсім не Вайс, а хтось інший, разюче на нього схожий? Чому, справді, Вайс опинився на півночі Італії?

З хвилину Нунке сидів нерухомо, збираючись з думками, потім знову присунув до себе газету. Тепер він читав поволі, почавши від заголовка й підзаголовків, вдумливо зважуючи зміст кожного рядка.

Над репортажем, розверстаним на три колонки, великими літерами набрана шапка:

«Гасмниче вбивство. Привиди знов блукають навколо вілли Кларетти. Вбивців затримано, але хто вбитий? Громадськість запитує: де архіви дуче?»

Далі йшов текст з вмонтованими в нього кількома фото. На першому, вузькому і довгастому, зображено труп на місці злочину. Вбитий лежав обличчям до землі, трохи підібгавши коліна, з неприродно витягнутою вбік рукою, яка чи то чіплялася за траву, чи то щось затискувала. На двоколонному фото крупним планом було зафіксовано лише обличчя вбитого — очевидно, для впізнання. У трьох овалах, розташованих один під одним, містилися невеличкі

портрети молодиків, затриманих за підозрою в убивстві. Паоло Петруччіо, Ернесто Скарпа, П'єтро Корві.

Репортаж розпочинався в ліричних тонах. Його автор змальовував казкові краси озера Комо, непорушний спокій гір, самою природою поставлених на сторожі цього ідилічного куточка, величність темного зоряного неба, що мільярдами очей дивилось на сплячу землю і, мабуть, бачило всі акти трагедії, що розігралася в садку самотньої вілли покійної Кларетти Петаччі. Далі тон розповіді різко змінювався, ставав динамічним. Кілька жителів Донго, які з різних причин цієї ночі лягли після дванадцятої, схопилися з ліжка, зачувши звук пострілу, що долинув з вілли. За звичайних обставин це, можливо, і не привернуло такої пильної уваги, та жителів містечка вже давно гнітило передчуття — на віллі неодмінно має статися щось лихе. Надто вже багато підозрілих людей крутилося біля цієї спустілої оселі. Нічної пори ніхто з тих, хто почув постріл, не наважився кинутись до місця пригоди. Та ледве задніло, жителі містечка, збившись у невеличкі групи, вервечкою потягнулись у бік вілли. Те, що вони тут побачили, заглянувши поверх огорожі, настільки всіх вразило, що ніхто не наважився зайти в садок. На щастя для поліції, яка негайно прибула на місце події.

Далі автор описував, в якому положенні було знайдено труп, глибоку рану на потилиці, яка і призвела до смерті, той дивний факт, що вбитий чомусь тримав у руці підкову. Вся обстановка свідчила: вбивству передувала боротьба. «Невже покійник хотів захиститись підковою?» — здивовано запитував репортер. Адже поруч його руки, біля самої с, тіни, лежав загострений ніж. Подив викликав і щуп з навушниками, знайдений трохи далі, особливо ж та обставина, що з мурованої стіни було витягнуто великий плескуватий камінь. «Чого шукали тут убивці і вбитий?» — патетично запитував автор репортажу. «Чому оселя покійної коханки розстріляного дуче так вабить іноземців? Так, саме іноземців. Бо, за свідченнями місцевих жителів, усі «туристи», що час від часу нишпорили біля вілли, були здебільшого англійцями. Безумовно, іноземцем був і вбитий. Жодних документів при ньому не знайдено, але обличчям, білявим, навіть не білявим, а зовсім знебарвленим волоссям він аж ніяк не скидається на італійця. Та й господарка «Умебльованих кімнат», де спинився той,

кого ви бачите мертвим на фото, твердить, ніби він розмовляв по-італійському з акцептом».

Підозра в злочині відразу впала на трьох молодиків, що зовсім недавно оселилися в маленькому порожньому будиночку поблизу вілли. Вони жили поруч, отже, мали б першими почути постріл. Проте жоден з них і носа не висунув, щоб дати свідчення. А коли до них завітала поліція, всі троє хропли на кинутих долі матрацах. Розбуджена штурханами трійця не могла дати пояснень, звідки в одного з них, П'єтро Корві, вогнепальна рана в носі і чому покусане підборіддя у другого — Паоло Петруччіо.

Наприкінці репортажу автор висловлював свої власні припущення відносно того, що знову спливає горезвісна версія про заховані десь документи Муссоліні, вимагав від уряду недвозначної відповіді на запитання громадськості — куди ці архіви поділися. Закінчувався репортаж повідомленням про те, що слідство триває, і закликом до всіх, хто може засвідчити особу вбитого, повідомити про це перший же відділок поліції.

Приголомшений не так прочитаним, як фотознімком Вайса, — сумнівів не може бути, це він! — Нунке метався по номеру, не знаходячи виходу своїй люті.

Вона обрушилася лавиною на Григорія, тільки він переступив поріг.

— Що ви накоїли! Що ви накоїли, чорт забери! Ви гадаєте, вам це так минеться? Що вам це подарують? — мало не з кулаками насідав розлючений Нунке на свого підопічного. — Як могло таке статися, я вас питаю?

З десяток припущень промайнуло в голові Григорія: дізнався про відправлений з Мадрида лист... настрочив доноса Вайс... устиг наскаржитися Джузеппе... якимсь побитом викрилась його діяльність у школі... плівка, яку він передав полковникові, потрапила до рук італійської контррозвідки... розмова з Хейєндопфом була провокаційною... Зусиллям волі він стримав блискавичний біг думок. Перечекати. Не дати помітити свого збентеження. Нунке зараз у такому стані, що скаже більше, ніж, може, хотів.

— Я вас не розумію, гер Нунке! — якомога спокійніше зауважив Гончаренко.

— А я вас, гер Шульц!

— Мені здається, я вправі чекати пояснень вашої дивної для мене поведінки.

— Ні, це ви повинні дати мені пояснення. Негайно і вичерпні.

— Знову повторюю: я вас не розумію. Щоб щось пояснити, треба знати, чого від тебе вимагають, а я не ясновидець.

— Гарзд, поставимо крапки над «і». Куди ви поділи Вайса?

Григорій відчув, як поступово, хвилями, спадає з його м'язів напруження.

— Вайса? Я саме про нього і хотів з вами поговорити. Мене дивує його поведінка: то ходив за мною буквально назирці, кроку не давав ступити, то раптом заявив, що натрапив на слід падре Антоніо і на день-два виїздить кудись на південь. Затримати його я не наважився — мені весь час здавалося, що він має якісь особливі повноваження Думбрайта.

Почувши ім'я Думбрайта, Нунке скривився, ніби проковтнув добру порцію оцту. Григорій на це й розраховував: він знав, яка прихована вперта боротьба точилася між начальником школи і босом, і ще раз підкреслив:

— Для мене не буде несподіванкою, якщо він доповість Думбрайту...

— Доповість Думбрайту? — ошелешено вигукнув Нунке. — Та ви при здоровому розумі? Ви що, не читали сьогоднішніх газет? Мертві не доповідають, хоча, бува, і свідчать проти живих!

З тої поспішності, з якою Шульц кинувся до розгорнутої на столі газети, Нунке зрозумів — Фред справді ще нічого не знає.

Забувши про Нунке, Григорій уп'явся очима в репортаж, потім схопив другу газету, третю... У різних варіаціях, але всюди писалося про одне, тотожні були й фотознімки.

— Неймовірно! — з щирим подивом вихопилося в нього. — Неймовірно і незрозуміло!

Після першого приголомшення, після вибуху гніву Нунке почав приходити до тями, в пам'яті заднім числом спливла кинута Шульцем фраза, на якій він спочатку не зафіксував своєї уваги.

— Ви кинули такі слова, Фред, — сказав він з притиском: «Якщо він доповість Думбрайту...» Що ви хотіли цим сказати?

— Я вже доповідав вам по дорозі з аеродрому: на пошуки адреси готелю, де зупинилась патронеса, я витратив мало не півтора дні. Коли

ми разом з Рамоні з'явилися в готель, з'ясувалось, що в Римі Агнеса зупинилася проїздом і за дві години до нашого приходу вирушила до Швейцарії. Вайс з якоюсь дивною підозрілістю поставився до цього і заявив буквально таке: «Цікаво, як сприйме це Думбрайт...» При цьому він так багатозначно на мене поглянув...

— Отже, у вас були причини побоюватись інформації Вайса, — чи то запитуючи, чи то констатуючи факт, промовив Нунке. — Скажіть, ви самі протягом останніх днів виїздили кудись з Рима?

Брови Григорія гнівно зійшлись до перенісся:

— Легше на поворотах, Нунке! Ви маєте справу не з безвісним Шульцом, а з бароном фон Гольдрінгом! А що, коли запитаю вас я: чи не тому ви послали зі мною Вайса, щоб тут тишком-нишком прибрати його з своєї дороги? У вас були причини його боятися!

— Не верзійте дурниць, Фред!

— А ви не ставте мені образливих для честі офіцера запитань!

— Не забувайте, я начальник, а ви мій підлеглий.

— Ці взаємини легко розірвати. Вважайте, що так воно і сталося. Тим більше, що про патронесу я вам більш-менш докладно доповів. Що ж стосується падре...

— Ат... не до них тепер! — Нунке витер хусточкою спітніле обличчя і шию.

— Ми обидва схвильовані, Фред! — сказав він примирливо. — У такому стані не добираєш виразів... Може, моє запитання й справді було нетактовним. Та запитував я для проформи, щоб встановити ваше ж алібі. Адже мені доведеться скласти звіт перед вищим начальством.

— Тоді даруйте і мені мою гарячість. Можете доповісти начальству: з Рима я не відлучався ні на годину.

— Така халепа звалилася на наші голови! Просто не знаю, що робити... Якщо поліція встановить особу вбитого... Цікаво, де поділися його документи? Забрали злочинці чи їх взагалі не було при ньому? — Нунке з серцем відсунув газети і взявся припалювати сигару.

— Стривайте, стривайте, ви нашттовхнули мене на одну думку. Здається, вимальовується правильний хід... — Григорій теж запалив сигарету і глибоко затягнувся.

Не зводячи нетерплячого погляду з обличчя Григорія, Нунке пихнув сигарою і відразу ж поклав її в попільничку, дим тютюну

здавався гірким і задушливим.

— З ким близько стикався Вайс? — вголос розмірковував Григорій. — З Рамоні, його секретарем... Ці для нас не являють небезпеки. З господаркою пансіонату, де він жив, і, природно, з усім обслуговуючим персоналом. Вони безумовно читали газету і бачили фото. Схожість убитого з Вайсом не може не впасти їм в очі. Про зниклого постояльца хтось може заявити в поліцію. Але коли вони знатимуть, що той живісінький, це буде для них тільки схожістю, а не тотожністю. Таким чином...

— Так, так, далі... — квапив Нунке.

— У Рамоні, певно, зберігся бланк з вашою телеграмою. На ньому значиться місце відправки, число, година. Якщо змінити в ній дальший текст і підписати ім'ям Вайса... Приміром, так: «У службових справах мусив терміново виїхати в Мадрид. Прошу синьйору — ім'ярек — всі залишені в номері речі передати синьйору — знов-таки ім'я — він же сплатить рахунок за прожиття в пансіонаті. Пробачте за зайвий клопіт. Вайс». Чого ми цим досягнемо? По-перше, в пансіонаті переконаються, що Вайс живий, по-друге, можна буде перевірити: залишив він документи в номері чи забрав з собою... Все це необхідно зробити негайно, треба якнайшвидше зв'язатися з Рамоні.

Нунке схопився з місця:

— Зараз же одягаюсь. А ви поки подзвоніть на віллу. Попередьте, що справа невідкладна.

Цього разу Нунке прибрався з блискавичною швидкістю солдата, якого збудив сигнал тривоги.

— Вітторіо на вас чекає, можете їхати.

— А ви? — переполошився Нунке.

— Я мушу виконати одне доручення Рамоні. Теж невідкладне. Перекажете йому від мого імені, що я пішов у його справі. Запевню вас, це зобов'яже його владнати з телеграмою якнайшвидше.

— Шкода! Хто ж піде до пансіонату?

— Звичайно, я. За годину чекатиму на вас тут, у вестибюлі готелю. Напосядьте на Рамоні так, щоб він не зволікав.

«Безумовно, Фред саме та людина, яка найліпше зможе виконати в Німеччині покладені на нього обов'язки, — міркував, сидячи в машині, Нунке. — Він ініціативний, швидко орієнтується в обстановці, а що надто гонористий, то це навіть краще. Такі люди легко

завойовують авторитет, отже, й довіру. Саме те, що нам треба в нових умовах».

А Гончаренко у цей час не думав ні про Нунке, ні про ті нові обов'язки, які той збирається на нього покласти, навіть про смерть Вайса.

Маріанна зустріла Григорія насторожено, і він боявся, що не зможе подолати її мовчазного опору, що його спроба вивести її з стану протрації нічого не дасть.

«Вона ховається в свою скорботу, мов у м'який кокон. Своєю зайвою делікатністю батьки ще більше затуляють її. Треба пробитися крізь цей заслон, хай навіть їй буде боляче».

— От що, Маріанно, — змінивши приязний тон на чемно холодний, Григорій підвівся, — я прийшов не лише передати цього конверта від Рамоні, а й для того, щоб попрощатися. Завтра мені доведеться виїхати з Рима. Не приховую: сподівався поговорити з вами по-щирому, а тепер це бажання зникло. Я не терплю вигаданих трагедій!

— Вона стала б справжньою, якби не втрутилися ви, — несподівано гостро обізвалася дівчина.

— Навпаки, ще фальшивішою. Бо життям сплячуть за справжні цінності. Велику любов. Порятунком іншої людини. Високу ідею... А коли його жбурляють під ноги знічев'я, воно і саме знецінюється. Яка ж у цьому трагедія?

Розмова з Маріанною тривала набагато довше, ніж передбачав Григорій. Коли він зайшов у вестибюль готелю, Нунке вже почав нервувати.

Ми марнуємо час, Фред! — не втримався він від докору. — З телеграмою все гаразд, господині готелю її відніс спеціальний посильний. Можна діяти. Коли я дізнаюсь про результати?

— Не думаю щоб це забрало багато часу. Ви будете в себе?

— Так. Рамоні запрошував на обід, та я послався на втому, домовились зустрітися ввечері. Утрюх. Так що відповідно плануйте свій час.

Господиню готелю, де зупинився Вайс, певно, цілком задовольнила одержана телеграма. Принаймні зайвих запитань Григорію вона не ставила, провела його в кінець коридору на першому поверсі і відімкнула двері крайньої кімнати.

— Пробачте, в номері, мабуть, задуха. Ми не відчиняли вікон, самі розумієте: перший поверх. Якщо ви дозволите...

— Ні, ні, не турбуйтеся. Я пробуду тут недовго.

— Тоді я піду приготую рахунок.

Кілька сорочок і зміна білизни лежали в шафі. Під ними ж Григорій знайшов і ключ від шухляди стола. Якщо її замкнено, то документи мусять бути там.

Вони справді лежали в шухляді, дбайливо складені в дешевенькому гаманці. Поруч валялася записна книжка. Григорій поклав її в одну кишеню піджака, гаманець з документами — в іншу. Хотілося швидше вийти з номера. Спровокувавши Вайса на поїздку в Донго, Григорій хотів лише розв'язати собі руки, і коли той загинув, вважав це закономірним кінцем його мерзенного життя. Воєнний злочинець дістав по заслугі. Проте торкатися речей покійного Гончаренкові було неприємно.

Замкнувши номер, Григорій відшукав господиню пансіонату і вручив їй ключа. Та, в свою чергу, подала рахунок.

— Якщо я додам оцю купюру, чи зможете ви відправити речі синьйора Вайса за такою адресою? — Гончаренко навмання написав назву першого іспанського містечка, що спала йому на думку, без вулиці й номера будинку, просто «до запитання».

Григорій знав: пакет «до запитання» лежатиме на поштамті не менш ніж півроку. За цей час справа закрийється.

— Звичайно. Такі послуги своїм постояльцям ми робили не раз.

— Побажаю вам усього найкращого, синьйоро, і спасибі за люб'язність!

— О, це наш обов'язок! Всього вам доброго, синьйор!

Ця процедура забрала не більше десяти хвилин. Можна було не поспішати вертатись у готель до Нунке. Вже досить добре обізнаний з географією міста, Григорій звернув у бічну вуличку і вийшов у невеличкий сквер. У денні години тут бувало малолюдно, кілька матерів з малечею, бабуся з нескінченим в'язанням у руках, двоє стариків що вигрівали проти сонця свої ревматичні кості, у найвіддаленішому куточку — парочка закоханих.

«На цьому маленькому п'ятачку ніби замикається коло людського життя, — з сумом подумав Гончаренко, — всі сходинки: від немовляти аж до глибокої старості...» Та сум його вмить розвіяв веселий галас,

знятий дітлахами. Мов зграйка живих горобчиків, вони розсипалися по доріжках скверу. Одні, цвірінькаючи, длубались у піску, інші, спурхнувши, летіли далі, вимахуючи рученятами, наче крилами, щоб за хвилину знов присісти біля якогось новознайденого дива: комахи з червоною спинкою у дрібних чорних крапочках, перекинутого догори ногами жука, квітки, повз яку вони пробігали не один раз, сьогодні відкрили її для себе вперше. «Ні, життя не замикається в колі, воно звивається вгору спіраллю, і ось їм летіти вперед і вище. А тобі судилося розчищати для їхнього льоту шлях...»

Зітхнувши, Григорій витягнув записну книжку Вайса, почав гортати її сторінки. Нічого цікавого. Книжка нова, очевидно, куплена вже в Римі, бо починається з скрупульозного запису всіх витрат... Кілька незаповнених сторінок... Розпис поїздів на Мілан. Усе! А втім, ні, на передостанньому аркушику в лапки взяте німецьке прислів'я: «Ді Гепне шляхтен, ум ейн Ей цу гевіннен», — і за ним три знаки запитання. «Зарізати курку, щоб дістати яйце», — переклав Григорій. Рядком нижче три великих літери, також у лапках: «Д», «Н», «Ф». Після двох перших знову знаки запитання. Літера «Ф» стоїть через інтервал, при ній ніякого знака нема.

Що може означати цей запис? Зміст прислів'я очевидний: в гонитві за малим не гублять більш значного. До чого ж тоді знак запитання, та ще поставлений тричі? Гм... курка... яйце... Жодна розсудлива людина не заріже курку, щоб витягнути з неї звичайнісіньке яйце... Стривай, стривай, згадай дитячу казку: «Курочка знесла яєчко, та не простеньке, а золотеньке...» Якщо яйце справді золоте, то, може, і є сенс пожертвувати куркою? Можливо, саме в цьому напрямку і працювала думка Вайса? Гаразд, забудемо на деякий час прислів'я. Що можуть означати три літери? Скоріше за все: Думбрайт, Нунке, Фред. Але який зв'язок з прислів'ям? Чому після двох перших літер знову знаки запитання? Можливо, він вагається, на котрого з цих двох йому орієнтуватися. Так, один з них має стати «куркою», яку, образно висловлюючись, Вайс збирався зарізати. Літера «Ф» — Фред, тобто я. Таким чином, золоте яєчко... Невже його підозри сягнули так далеко? Безумовно, моє викриття принесло б йому гроші, сприяло б кар'єрі. І все-таки він вагається, орієнтуватися йому на Думбрайта чи Нунке. Якби він зібрав проти мене якісь факти, то не вагаючись робив би ставку на Думбрайта, бо до школи мене завіз

Нунке... А коли він усе-таки вже зробив вибір?.. Так чи інакше, а треба подбати, щоб клин між Думбрайтом і Нунке загнати ще глибше. І коли до записної книжки додати конверт, адресований Думбрайту...

Швидко підвівшись, Григорій прямує до тютюнової крамнички, де звичайно торгують і письмовим приладдям, купує кілька пачок сигарет і, вже розклавши їх по кишенях, згадує:

— Мало не забув, дайте, будь ласка, конверт і аркушик паперу. Ні, оцей простіший. На жаль, писати маю не гарненькій синьйорині, а старому шкарбуну, який очолює фірму. До речі, ви не знаєте, де міститься найближче машинописне бюро? Ділова кореспонденція завжди виглядає соліднішою, якщо її надрукувати.

— Синьйор має рацію, я також усе листування з постачальниками волю друкувати. Якщо хочете... Правда, машинка в мене старенька, шрифт не зовсім чіткий...

— Ви дуже ласкаві, синьйоро! Обіцяю не зловживати цим і довго вам не набридати — всього два рядки: повідомлення про мою згоду вступити в переговори.

Власниця крамнички провела клієнта в комірчину за прилавком.

— Синьйору допомогти чи він надрукує сам?

— Ні, ні, не буду вас обтяжувати. Два рядки я зумію відстукати сам.

Надрукувавши на конверті адресу школи під Фігерасом і прізвище Думбрайта, Григорій замислився. Обмежитися конвертом? Ні, для певності, щоб дужче вразити Нунке, не завадить написати бодай кілька рядків. Пальці швидко забігали по клавішах:

«Вельмишановний містер Думбрайт! Висока довіра, яку ви виявили до мене, всупереч відвертій неприязні начальника школи гера Нунке, змушує мене після довгих роздумів...»

Досить! У поєднанні з записною книжкою цього вистачить, щоб взаємини Нунке і Думбрайта загострилися ще більше.

А коли двоє чубляться, третій завжди лишається у виграші.

... Приблизно таку ж думку на другому кінці міста в ці хвилини висловив і Чезаре:

— Гостріше! Треба їх зіткнути лобом до лоба.

— А може, не час їх насторожувати?

— Навпаки. Я покажу тобі документи, що до нас потрапили, і ти зрозумієш — тепер ми добре озброєні для нападу. Хоч-не-хоч, а

міністерство змушене буде запитати керівництво МСІ, як таке трапилось? Це буде лише перший пробний камінь, а далі...

Чезаре збуджено заходив по кімнаті, охоплений азартом журналіста, до рук якого потрапив сенсаційний матеріал.

— Як же ти пропонуєш написати статтю?

— Це має бути запит поліції від громадськості. Коротко, але питання ставити руба: як такі-то і такі-то, притягнуті до кримінальної відповідальності по статті такій-то про що офіційно повідомлялося в пресі, уникнули суду| опинилися на волі і змогли вчинити новий злочин? Жодних коментарів, не розпорошувати увагу на інше! Газети зараз сповнені сенсаційними подробицями вбивства, свідченнями тих, хто стикався з убитими і злочинцями. На нашу статтю ніхто не зверне уваги. А коли запит, звернений до поліції, набрати жирним шрифтом, взяти в рамку і вверстати в репортаж, що надійшов з Донго...

— Гарзд! Зараз я напишу текст. Ти маєш рацію.

Співрозмовник Чезаре відсунув списані аркуші й схилився над новим, чистим. Чезаре через плече колеги дивився на слова, що з'являлися з-під пера, і схвально кивав головою.

— Те що треба... Коротко і ясно. Давай позначу шрифт і рамку. Дзвони, викликай кур'єра! А втім, ні. Ще встигнемо. Треба подбати про матеріали для наступних номерів газети. Це має бути серія коротких, але влучних ударів, які не даватимуть супротивникові передихнути. Коли вщухне галас навколо вбивства, можна буде виступити з розгорнутим викривальним матеріалом. А поки що кожного дня — у щелепу, хук, аперкот. Як на рингу!

— Я міг би запропонувати...

— Стривай. Ознайомся спочатку з оцим.

Чезаре витяг з шухляди стола цілу паку збільшених фотокопій тексту і віялом розкинув їх перед товаришем по роботі. Той узяв першу копію, брови його піднялись високо вгору. Не дочитавши аркуша, він гарячково схопився за другий, потім почав переглядати інші.

— Ні, ти не квапся, читай уважно. Розумієш, який буде резонанс!.. Що з тобою?

— Чезаре, звідки в тебе ці документи? — мало не з стогоном вихопилося з грудей молодика в окулярах.

— Один друг передав через Лідію фотоплівку. Лідія знає його як давнього антифашиста... Та скажи нарешті, що з тобою?

— Поглянь спочатку на те, що я приніс тобі. — Поверх фотокопій ліг стос списаних на друкарській машинці сторінок.

Настала черга зняковіти Чезаре.

— Звідки це в тебе? — запитав він.

— Мабуть, звідти ж, звідки і твої фотокопії — з схованок Рамоні. Боже, який я дурень, навіть двічі дурень!

— Джузеппе, ти можеш говорити без загадок?

— Виходить, Фред Шульц, про якого я тобі розповідав як про останнє стерво, зовсім не той, за кого себе видає. Він з нами. А ми з ним мало не...

Впавши грудьми на стіл, Джузеппе нестримно реготав.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Пізнє порозуміння

Ранкові газети розійшлися сьогодні вмить, і Григорій вирішив не шукати їх: Нунке, напевне, скористається з послуг кіоску у вестибюлі готелю.

Так воно й було. Начальника школи Гончаренко знайшов у тій же позі, що і вчора, з купою прочитаних газет.

На запитливий погляд раннього відвідувача Нунке відповів заспокійливим жестом, розвівши долоні випещених рук.

— Нічого нового, Фред! — сказав він, коли Григорій сів. — Убитий знову фігурує під ім'ям «Невідомий». У декотрих газетах є натяки, ніби це приватний детектив дуже впливової особи однієї з іноземних держав. Нам це на руку.

— А показання свідків? — Здебільшого буяння фантазії. Лише одна повія з Мілана — вона прислала до поліції анонімного листа — стверджує, наче її, як вона висловила, «нічний друг», дуже схожий на вбитого, уві сні щось бурмотів німецькою мовою.

— Це мене тривожить. На Донго шлях лежить через Мілан, можливо, Вайс там заночував.

— Гм... Звичайно, неприємно. А втім... Якщо вона й наважиться давати свідчення, навряд чи їх сприймуть серйозно: п'яній дівці в

ліжку може примаритись казна-що. Теж мені лінгвіст!

— Так то воно так, а все-таки...

— Зважте, історія з неіснуючими вже архівами Муссоліні забила всім памороки.

— Неіснуючими? Ви гадаєте, їх не було?

Нунке посміхнувся, примружився, мов ситий кіт, витримав паузу і лише після цього із зверхністю людини, обізнаної з багатьма таємницями, багатозначно мовив:

— Були, та спливли. Свого часу про це подбав Скорцені. Що-що, а листування дуче з Черчіллем Отто приховав добре. Фред, зважте, я вам довіряю державну таємницю! Ці листи у нас. Прийде час, коли ми зуміємо їх використати. Сподіваюсь, ви розумієте, що жодна душа про нашу розмову не повинна знати?

— Про такі речі навіть не попереджають, настільки вони зрозумілі... Виходить, Вайс погнався за марою!

— Завдавши нам стільки неприємного клопоту! Коли б не він, ми могли б побути в Римі ще кілька днів, а тепер доведеться сьогодні ввечері виїхати. Береженого, як кажуть, і бог береже. Я вже дзвонив Рамоні, його секретар замовив нам квитки. Він може подзвонити з хвилини на хвилину, тому в мене така пропозиція: давайте поснідаємо тут, у номері, а потім походимо по магазинах, ви допоможете мені вибрати подарунки дружині й дітям.

— З охотою. Викликати офіціанта?

— Я вже замовив сніданок на дві персони. Накажіть, щоб подавали.

Григорій подзвонив до ресторану і, поки Нунке прибирався, поки сервірували стіл, взявся переглядати газети. Увагу його привернув вміщений в «Уніта» і «Аванті» набраний жирним шрифтом запит до поліції. Ага! Он чому Рамоні вчора так нервував, прочитавши прізвища затриманих за підозрою в убивстві! Навіть наказав Джузеппе негайно звірити ці прізвища з якимсь Батісто. Джузеппе при цьому прикусив губу, ніби стримуючи посмішку, та вона світилася в його очах, коли він поглянув на Григорія. Взагалі Джузеппе поведився вчора досить дивно. Гончаренкові не раз здавалося, що він хоче залишитися з ним наодинці, і вигляд у нього був не насторожений і злий, як раніше, а скоріше приятний. Радіє, що збудеться гостей чи підготував якусь капость і тепер з того втішається?

Його думки про секретаря Рамоні наче передалися через відстань — пролунав телефонний дзвінок, і в трубці почувся голос Джузеппе.

— Синьйор Нунке? А, це ви, синьйор Шульц! Дуже добре, я вам дзвонив у пансіонат. Рівно о четвертій я до вас зайду, щоб вручити квитки, поїзд відходить о восьмій. Дуже прошу: влаштуйте так, щоб ви були самі. У мене до вас важлива справа. Дуже важлива і... приємна. Щоб не збудити підозри господаря номеру, скажіть лише одне слово: «так» чи «ні».

— Так, Джузеппе! — На другому кінці зумер відключився, Григорій повільно поклав трубку, роздумуючи над тим, яка справа, та ще й приємна, може бути у секретаря Вікторіо Рамоні до Фреда Шульца.

— Поїзд відходить о восьмій! — гукнув Григорій Нунке, підійшовши до дверей опочивальні.

Нунке дотримувався правила: за їжею не вести ділових розмов, тому під час сніданку обидва торкалися лише сторонніх тем, хоч було видно — думки обох сягали далеко від того, про що говорилося. Коли подали незмінну каву, Нунке не витримав.

— Ось вона, далекоглядність нашої політики, Фред! Ще вчора ми з вами були вигнанцями, а сьогодні повертаємося до Німеччини із щитом, а не на щиті. Повірте мені, Гелен доможеться свого: не тільки відродить німецьку розвідку, а й зробить її наймогутнішою.

— А чи не здається вам, що попередження про найтісніший контакт з окупаційними американськими властями, по суті, є завуальованим натяком на нашу залежність від усіляких думбрайтів?

— Лише на початку нашої діяльності, Фред, лише на початку. З стратегічних міркувань це навіть доцільно. Дайте нам набратися сили і тоді... О, тоді коліном під зад Думбрайту і таким, як він!

— Шкода, не можна зробити цього завтра ж! Я так і не зрозумів: позбудемось ми його опіки чи ні?

— Якщо вже мати боса, то я волів би іншого... До речі, як ви гадаєте... отой недокінчений лист Вайса до Думбрайта був першим?

— Ви помітили, як скрупульозно він підраховував свої витрати? Занотовано буквально все — аж до такої дрібнички, як квиток на автобус. Поштових видатків серед записів нема. Я уважно перевірів.

— Дивує мене все-таки Вайс. — Нунке потер пальцями чоло над переніссям. — З документів, які ми маємо в школі, видно — він

людина не дурна, дуже обережна. Я мав нагоду ознайомитися з однією справою — він її вів, ставши слідчим гестапо. Блискуче проведене слідство, хоч справа була заплутаною. Як же міг він, людина, безумовно, розумна, встряти в таку авантюру?

— Вайси — це наша помилка, вони типовий продукт середовища, що їх породило. Їхній мозок пристосовано лише для виконання певних функцій. Завів хтось пружину — і вона починає розкручуватися з несхибною послідовністю, виток за витком, у заданому темпі й напрямку. Як добре налагоджений механізм. Та досить потрапити в цей механізм якійсь порошинці — і він виходить з ладу. У Вайса ж така порошинка була...

— Цікаво. Що ж то за порошинка?

— Непомірна, просто хвороблива жадоба до грошей.

— Ну, хто не любить грошей у наш час, — розчаровано промовив Нунке, який сподівався почути щось пікантне.

— Не потяг, не любов, а патологічна пристрасть. Невтолима спрага і голод Тантала, який по саме горло стояв у воді, бачив перед собою поживні плоди, та не міг торкнутися їх устами. Тривалий час він працював у Заксенхаузені на створеній за секретним наказом фабриці фальшивих грошей. Долари, фунти стерлінгів проходили через його руки нескінченним потоком, нагромаджувались горою. Під його наглядом сотні в'язнів м'яли їх, злегенька терли, щоб надати їм вигляду таких, що побували у вжитку. Він якось розповідав мені про це, бачили б ви, як тряслися його руки, він кляв себе, що не наважився нічого зачерпнути з того моря багатства. Те, що він не наважився, коли інші нажилися, породило комплекс неповноцінності. Крім жадоби до грошей, йому ще треба було довести собі, що він спроможний на рішучий крок... Ось ті порошинки, ось чому пружина зіпсувалася і стала.

— А, знаєте, ви це змалювали переконливо. Ви психолог, вас треба стерегтися.

— Набуваю потроху досвіду, гер Нунке! Після вашої доброї науки в камері смертника.

— І досі не можете пробачити? Незважаючи на все, що я для вас зробив?

— Передусім не можу пробачити собі. Що ж до вас, то мій святий обов'язок вам віддячити. В міру своїх сил я це й роблю.

— Я знаю, з вами ми завжди порозуміємось, — потиснув лікоть співрозмовникові Нунке, прямуючи разом з Григорієм до дверей.

Самовпевненість і добрий гумор знов повернулися до Нунке, а коли вони вийшли на гомінку віа Націонале, всі тривожні думки і зовсім розвіялись. Та й важко було не піддатися загальному настрою безтурботності, який завжди панував на головних вулицях міста. Невпинний рух машин, добре оформлені вітрини, розмаїтість юрби, що снувала на тротуарах, численні групи туристів — усе це надавало вулицям столиці святкового вигляду. Опинившись на головній магістралі, люди немов забували про свої турботи, що допіру точили їм серце, ставали часткою цього потоку, а він плинув у розкішних берегах, віддзеркалюючи на своїх хвилях всі навколишні принади.

Григорій не любив ходити по магазинах, проте поступово вони почали збуджувати його цікавість. Поїздка де Гаспері за океан, оплачена для італійського народу такою дорогою ціною, дала свої наслідки. Полиці універмагів, спеціалізованих крамниць були сповнені силою товарів американського походження, і ці заокеанські новинки гіпнотизували людей застарілою елегантністю вже напівмодних речей, доступними цінами, коли зважити на те, як нечувано дорого коштують продукти. Кіло м'яса чи модні туфлі? Тамуючи голодний блиск очей і глитаючи слину при згадці про смажену печеню, синьйорити і молоденькі синьйори віддавали перевагу туфлям. Щоб бути красивою, треба страждати! Так принаймні каже французьке прислів'я, зрозуміле жіноцтву всього світу.

Нунке прискіпливо вибирав подарунок дружині, з німецькою практичністю прагнучи поєднати красиве з корисним. Він не скупився, та за свої гроші хотів мати речі тільки найвищого ґатунку, і продавці, розуміючи, що мають справу з знавцем, не лише поштиво, а й охоче викладали перед ним все найліпше з наявного асортименту. У Григорія перед очима кружляли кола — стільки він надивився всячини.

— Майн гот, тепер я остаточно переконався в перевагах парубоцького життя! Після такої наочної агітації я ніколи не одружуся! — з жартівливим відчаєм вихопилося в нього, коли вони обійшли кільканадцять прилавків у величезному універмазі.

Нунке поблажливо поляскав його по плечу.

— Одружитесь. Усі ми рано чи пізно цим кінчаємо, бо врешті переконаємось — роздягати коханку коштує дорожче, ніж зодягати

власну дружину. Про більш високі мотиви я вже не кажу.

На щастя, всі неприємності колись та кінчаються, скінчилося і «ходіння по муках» для Григорія. Подарунки було вибрано, запаковано, гроші за все куплене й доставку в готель сплачено. Задоволений покупець і стомлений його консультант уже рушили до сходів, що спускалися вниз, аж раптом дорогу їм заступила чиясь постать. Хейєндопф!

— Не пуцу! Слово честі, без викупу не пуцу. Не помітити давнього знайомого. Пройти мало не впритул — і не помітити! Гер Нунке, просто щасливий вас бачити! Фреда я випадково зустрів у кабаре, та він, бісів хлопець, і словом не прохопився, що ви тут. Ач хитрун!.. Джованно, підійди, я тебе познайомлю з давнім і добрим приятелем. А Фредові навіть руки не подавай, хай не криється!

Григорій тільки тепер помітив співачку з кабаре, яка стояла трохи осторонь, ніяково посміхаючись і механічно смикаючи шворочку невеличкого згортка, який тримала в руках.

— Я лише позавчора приїхав, містер Хейєндопф, і теж не знав, що ви тут, Фред нічого мені не казав! — потискуючи простягнуту Хейєндопфом руку, Нунке скося глянув у бік свого супутника, і Григорій відчув, що все сказане було адресоване саме йому.

От ще клопіт! Тепер пояснюй Нунке, чому не розповів. Хоча... одне випадкове побачення в кабаре, куди я буцімто прийшов послухати співачку, не так послухати, як подивитись на красиву дівчину...»

«Джованно! — Григорій так радо поспішив назустріч дівчині, що й вона мимоволі відповіла йому радісною посмішкою, стала поводитися вільніше. — Усі тут купують дарунки, а мені нема для кого купувати, нема кому дарувати. Саме небо послало вас сюди. Що б ви хотіли мати на спогад про наше знайомство?

— Що ви, синьйор! З якої речі!

— Е, ні, тепер я без викупу вас не відпущу! Обирайте краще самі, а то куплю щось незугарне... Отой вовняний костюм вам подобається?

— Він для мене такий же недосяжний, як корона для бідної пастушки, про яку я співаю. Гляньте лишень на ціну!

— Я хочу глянути на вас у цьому костюмі. Нумо ж! — вхопивши дівчину за руку, Григорій потягнув її до дамського конфекціону. Сміючись, вона опиралася, хоч ноги її мимохіть посувалися в напрямку звабливих манекенів, прибраних у чудові сукні.

Григорій сам не знав, що ним керувало зараз. Намір показати Нунке своє упадання за дівчиною? Жалість до Джованни, яка змушена марнувати свою красу й молодість серед п'яних завсідників кабаре? Бажання принизити Хейєндопфа, котрий спромігся тільки на те, щоб купити дівчині якусь дрібничку?

Ні, мабуть, усе-таки це було поривання зробити приємне іншій людині, принижений і скривджений. Бо серце його пройняла справжня радість, коли він побачив, як пасує дівчині костюм, з якою ніжністю, ледве торкаючись долонями матеріалу, вона пригладжувала нове вбрання, озираючись на себе в дзеркало.

— З вашого боку це некоректно, Фред! — похмуро пробурмотів Хейєндопф. Джованну привів сюди я, отже, мені й належить подбати про подарунок.

— Так це ж чудово! Погляньте, яка гарна вечірня сукня! Уявляєте, яке враження справить Джованна, з'явившись на естраді в такому вбранні? — Гончаренко навмисне вказав на найдорожче плаття, переливчасте, мов золота луска. Він дорого дав би, щоб побачити, купить його Хейєндопф чи ні, та Нунке вже квапив його, нагадуючи про обмаль часу: треба зарані зібратися і перед обідом, замовленим Рамоні для них, бодай з годину відпочити.

Перекинувшись кількома словами з Хейєндопфом, домовившись зустрітися втрьох у Берліні й розпрощавшись з Джованною, Гончаренко й Нунке пішли.

— Ось кого не гадав зустріти в Римі,— з навмисною недбалістю кинув Нунке.

— І я теж. Ну й злостився ж я, коли він причепився до мене в кабаре! Зіпсував увесь вечір, а, головне, з-під носа вихопив це чарівне дівча. В мене було призначене побачення з Вікторіо, я частенько позирав на годинник, і Хейєндопф, помітивши це, вирішив пересидіти вашого покійного слугу. І ось, бачите! Ну, нічого, здається, я добре помстився: доведеться і йому потрусити гаманцем!

— Але ж ця потіха й вам коштувала чимало! — ущипливо зауважив Нунке.

— Ет, — махнув рукою Григорій, — гроші на те й існують, щоб цінувати ту втіху, яку вони можуть нам дати. Мені було просто приємно лишити по собі добру пам'ять у такій гарненькій голівці.

До себе в пансіонат Григорій повернувся близько четвертої. Настрій був препоганий. Ніби й дуже мало зроблено тут, у Римі, а втома від напружених подій останніх днів давалася взнаки. Хотілося пожити звичайним, нормальним життям, не зважаючи кожного свого кроку, не замислюватись над тим, чим зустрине тебе наступний день, як скінчиться сьогоднішній. Щодо сьогоднішнього все ясно: знову зустріч з остобісілим Рамоні, а перед тим морока з Джузеппе. Мабуть, прийде канючити плівку, запропонує щось на обмін... погрозуватиме. Остогидло! А попереду довга ніч в одному купе з Нунке. За нею ж цілковита невідомість...

Жбурнувши так-сяк свої речі в чемодан, Гончаренко з серцем прихлопнув його кришку. Все! Навіть з Римом, з улюбленими місцями не встиг попрощатись. Якщо пощастить швидко спекатися Джузеппе, до п'ятої залишиться час, щоб бодай проїхатися вулицями міста.

Джузеппе був точний, прийшов о четвертій. І знову його поведінка, на яку Гончаренко звернув увагу ще вчора ввечері, була дивною. Секретар Рамоні довго й гаряче тиснув руку Григорія, Гончаренкові довелось звільнити свої пальці від рукостискання мало не силою. Запросивши гостя сісти, Григорій вмовився на бильці крісла і попередив:

— У мене обмаль часу, просив би викласти свою справу якнайкоротше.

— Гаразд. Але спочатку прочитайте ось це. — Джузеппе витяг з внутрішньої кишені гранку з відбитком набору й простягнув її Гончаренкові.

Як і звернений до поліції запит в ранкових газетах, матеріал був короткий і знов-таки містився у невеличкій рамці.

«До відома поліції!» — проголошував заголовок. Нижче було подано по-діловому складений текст. «За вірогідними даними, що їх має в своєму розпорядженні редакція, особу забитого в Донго дуже легко міг би засвідчити такий собі Фред Шульц, теж іноземець — з походження німець, який прибув до Рима під виглядом повноважного представника фірми «Іспана суїса». Ми з цілковитою відповідальністю пишемо «під виглядом», бо перевірка показала — до жодної особи, так чи інакше зв'язаної з нашою автомобільною промисловістю, цей «повноважний представник» не звертався. Зате його можна було бачити в колах, близьких до керівництва МСІ. Чи не її діяльності

стосувалися його повноваження? У наступних номерах газета сподівається вичерпною ясністю відповісти на це запитання».

З незворушним спокоєм прочитавши надруковане, Григорій глузливо запитав:

— Автор цього опусу, звичайно, ви?

— Так. Матеріал мав з'явитися у вечірньому випуску. На щастя, я встиг розкидати набір.

— Спроба шантажувати?

— Порозуміться. Ми ж з вами односторонні, Фред Шульц! «Провокація... провокація... провокація...»

— А хіба ви щодо цього мали якісь сумніви? Ви вірою і правдою служите Рамоні, я — Нунке, діяльність якого вам добре відома.

— Фред! Товариші, до рук яких потрапила передана вами плівка, просили передати вам щире подяку.

— Не пройде, Джузеппе! Примітивно.

Покусуючи губи, Джузеппе якусь хвилину мовчав, потім рвучко схопився з місця, не питаючи дозволу господаря кімнати, кинувся до телефону, набрав номер.

— Лідія? Так, я. Від Шульца. Еге ж, у цій справі. Поясни йому, що я не... Гаразд, передаю трубку.

Кров пульсувала в скронях, заважала слухати. Та Григорій все ж упізнав голос Лідії. Не перериваючи, слухав те, що вона казала, її обличчя його світлішало, погляд очей теплішав.

— Спасибі, дорога моя помічнице! Ще раз бажаю всього найліпшого. Так, адресу матері Курта пам'ятаю.

Поклавши трубку, Григорій обійшов стіл, поволі наблизився до Джузеппе, поклав руки йому на передпліччя, міцно стиснув їх.

— Подумати тільки: була хвилинка, коли я міг розрядити у вас свій пістолет!

— А я був не від того, щоб вчепитися вам у горло!

Вони дивилися один на одного зніяковілі, по-чоловічому соромлячись виказати вплив почуттів, які кожного з них проймали, обидва трохи скуті незвичністю нових взаємин, що народжувались між ними.

— Як же ви опинились у Рамоні, Джузеппе? — спитав Григорій лише для того, щоб отямитись. Усім еством він прагнув розрядки, та

стримував, себе, боячись, що вона буде надто бурхливою. Адже щойно, коли він читав гранку, на думку йому знову спав пістолет!

— За професією я журналіст, початкуючий, правда. Але саме тому редакція і доручила мені — людині в колі газетярів ще невідомій — зібрати якнайдокладніший матеріал про діяльність МСІ. Ставши секретарем Рамоні, я дещо вже зробив, а тепер, коли ми маємо па руках такі викривальні документи...

— А Лідія? Вона ж боялася вас ще більше, ніж Рамоні.

— Тут ми, мабуть, перемудрили. Бачте, ми не хотіли, щоб вона наражалася на небезпеку, і тримали її, так би мовити, в резерві, на випадок крайньої небезпеки для мене. Так, у цьому ми прорахувались. Якби ми троє порозумілися трохи раніш, справа від цього тільки виграла б.

— І не було б цієї дурної сцени біля схованки, що й досі муляє мою совість.

— Може, на спомин ви подаруєте мені один примірник того фото, якщо у вас є дублікат? Все-таки воно дечому мене навчило.

Григорій посміхнувся:

— А ніякого фото й не було! Я саме витяг оту касету, яку згодом вручив Лідії, а нової закласти не встиг. Довелося клацати незарядженим фотоапаратом.

— У якого ж дурня ви мене пошили, Фред! — щиро образився Джузеппе.

— Або пошив себе...

Розмова затяглася аж до п'ятої. Та Григорій тепер уже не квапив свого гостя. Навпаки, йому здавалось, що час спливає надзвичайно швидко.

... Рівно о восьмій поїзд тихо смикнуло, перон відсунувся назад, постаті Рамоні й Джузеппе немов попливли на ескалаторі, ставали все меншими і меншими, потім зовсім зникли, разом з вокзалом, будівлями, що поза ним вимальовувались на тлі призахідного неба. Промайнули руїни храму Мінерви Медіки. Поїзд набирав швидкість, м'яко окреслені горби Лаціума перед ним ніби плавко розступилися, їх верхівки, ще освітлені скісним промінням сонця, здавалося, посилають мандрівникам свою прощальну посмішку.

Григорій висунувся з вікна. «Прощай, Рим! Щедрий город, що наостанку подарував мені так багато...»

ЧАСТИНА ДРУГА

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ Розгаданий кросворд

У повсякденні звуки туманного дня різким відлунюючим тріском, наче десь шматували цупкий коленкор, увірвався швидкий дріб двох коротких автоматних черг. Людина в сірому піджаку й смугастих брюках, яка бігла зигзагом у бік лісу, змахнула руками і впала, уткнувшись обличчям у мокрий пісок. До неї підбіг солдат — молоденький рожевощокый хлопець. Війна закінчилася раніше, ніж він став солдатом. Він не встиг спізнатися з навальністю атак, гіркотою відступу, залізною напругою бойових днів і смертю. Смертю товаришів, смертю ворогів. За своє коротке життя він не встиг стрільнути ні в птаха, ні в звіра, а тим більше в людину, і тепер, дивлячись на непорушну постать незнайомця, відчував подив і розгубленість.

З-під плеча пораненого виступила рожева пляма. Вона поволі більшала, ставала червонішою, і молодому солдату здалося, наче вологий пісок висмоктує з людини залишки її життя. Коли пляма сягнула чобіт солдата, той злякано відсахнувся, мало не збивши з ніг сержанта, котрий прибіг, зачувши постріл.

— Якого дідька стріляв? Навіщо стріляв? — вигукнув він, люто жестикулюючи. Пілотка з червоною зіркою збилася набакир, чорні очі гнівню блищали.

— Так тікав же... Я вважав...

— Вважав, вважав... Інструкції не знаєш? Коли тобі стріляти можна не знаєш? Тепер відповідатимеш!

Сержант перевернув незнайомця на спину. Той стиха застогнав.

— Давай плащ-палатку!

Солдат скинув плащ-палатку і розстелив її на землі. Обережно поклавши на неї пораненого, сержант і солдат понесли його до будиночка, поруч із залізничною станцією, де містився взвод охорони військових складів.

На ганку будиночка стояв лейтенант і спостерігав за розвантаженням ешелону. Потужний кран обережно підхоплював великі, на всю довгу платформу, дерев'яні контейнери і так само обережно опускав їх на землю. Потім трактор, сердито гуркочучи і відсапуючись фіолетовим димом, відтягав їх у бік від залізничної колії, де люди в зелених комбінезонах розпаковували контейнери, оголюючи сріблясті фюзеляжі розібраних літаків. Крила, киль і стабілізатор вантажили на тягачі, а сам фюзеляж ставили на колеса — «фальшиві шасі» — і довгим металевим водилом чіпляли за машини, що буксували їх по шосе до аеродрому.

Звуки пострілів насторожили лейтенанта, і тепер, помітивши групу, що підходила, він покvapливо зійшов з ганку і попрямував їй назустріч.

— Що трапилось?

— Петров німця підстрелив, товаришу лейтенант!

— Я хотів лише...

— Потім, потім... Несіть його в приміщення і зробіть перев'язку.

Пораненого внесли в кімнату і поклали па кушетку. Сержант витяг з аптечки медикаменти і, скинувши з незнайомця закривавлені піджак і сорочку, взявся накладати пов'язку.

— Ну, Петров, доповідайте, що сталося!

Солдат здригнувся, відвів погляд од пораненого і, переступаючи з ноги на ногу, затинаючись, пояснив:

— Я стояв на четвертому посту, товаришу лейтенант... Ну, і той... охороняв площадку з літаками з північного боку. Аж тут цей німець... Вийшов з-за пакгауза, стоїть і дивиться... Я хотів відігнати його, та мені здалося, що в його руці біліє чи то блокнот, чи то зошит... І наче він щось записує... Тоді я вирішив затримати його. Дивлюсь убік, а сам до нього. Наблизився метрів на двадцять, наставив автомат і гукаю: «Ані руш!» А він шмиг за пакгауз... Я за ним... Вискочив з-за рогу, дивлюсь, а він прямує до лісу. Тоді я стрельнув у повітря і гукнув: «Стій!» Німець почав тікати, я за ним... Перечепився і випадково натиснув на курок... Ну, і... він упав...

Лейтенант похмуро дивився на солдата. Нещодавно він одержав догану через цього хлопчиська. У нього була на автоматі іржа, а кому перепало? Командиріві взводу. Мовляв, погано виховуєте! А тепер насувається нова біда. НП. Надзвичайна подія. Німець, певно, не

шпигун, а з тих цікавих, що люблять полупати очима, побачивши щось нове. Адже за пакгаузом пролягає дорога, і німці, місцеві жителі, часто позирають на дивовижні літаки, в яких замість звичайного гвинта — дірка. Вартовим не раз доводилося виряджати непроханих глядачів, а цей, бачте, надумав стріляти! Тепер почнеться: численні комісії, розслідування... І врешті дійдуть висновку, що винен знову-таки він, командир взводу.

— Ех, Петров, Петров! Заварили ви кашу...

— Але ж коли він чесна людина, навіщо тікати?

«А може, це справді шпигун? Адже прибула нова техніка, і ворогів вона, безумовно, має зацікавити...»

— Кажете, він щось записував? Сержанте, обшукайте затриманого!

З кишень пораненого сержант обережно повитягав усе, що там було: посвідку на ім'я Ганса Ріхтера, видану поліцією міста Еберсвальде, трохи грошей, благодійний шкіряний портсигар з двома сигаретами і одним недокурком, газету і носовик. Ні блокнота, ні записної книжки, ні олівця або ручки, якими він міг би щось записувати, не було знайдено. Лейтенант дивився на це нехитре майно, і обличчя його ставало все більш похмурим.

— Ось що, Петров... підіть і ретельно огляньте весь його шлях від пакгауза до того місця, де він упав... Можливо, він викинув блокнот, коли тікав... Якщо був цей блокнот.

— Слухаю, товаришу лейтенант! — Солдат покvapливо вибіг з кімнати.

— Хто зараз на четвертому посту?

— Я поки що поставив Чумаченка, товаришу лейтенант! А німець плохий. Багато крові втратив, лікаря треба.

З кушетки долинув стогін, поранений розплющив очі і спробував підвестись, але, знесилений, знову впав на спину.

— Лежіть, лежіть! — Лейтенант підійшов до нього.

Вигляд пораненого справді був поганий: пов'язка рясно просочилася кров'ю, на блідому обличчі злякано бігали запалені очі. Старанно підбираючи німецькі слова, лейтенант запитав:

— Що ви робили біля пакгауза?

Поранений окинув поглядом кімнату, на мить затримав його на своїх речах, що купкою лежали на столі, і з зусиллям відповів:

— Дивився... Я не знав, що не можна... Цікаві літаки... Я таких раніше не бачив.

— Чому побігли, коли вас гукнув вартовий?

— Я подумав, він крикнув мені, щоб я мерщій проходив... І поквапився... А коли над головою просвистіли кулі, просто злякався... Прикро померти тепер, після війни.

— За документами ви з Еберсвальде. Що ви робили в цьому містечку?

— Розшукував сестру... Мені казали, хтось бачив її тут... Війна порозкидала багато сімей, у тому числі й мою... Сестри я не знайшов... — Поранений говорив через силу. Паузи між фразами довшали, дихав він важко й часто. Стомлений розмовою, він знов заплющив очі.

— Йому в госпіталь треба, — пошепки кинув сержант.

— Де ж той госпіталь! — так само пошепки відповів лейтенант. — За вісімдесят кілометрів! Поки зберуться, надішлють машину, відвезуть, він і дуба вріже.

— А коли в санчастину до авіаторів?

— Теж не близький світ. Бачите, в якому він стані... — Лейтенант урвав мову й запитливо подивився на Петрова, котрий саме повернувся. — Ну, щось знайшли? — запитав нетерпляче.

— Ні... нічого... — пригнічено вичавив з себе Петров, відчуваючи, що провина його через невдалі пошуки збільшилась.

— Так я і знав! Ех, Петров, Петров, матимемо тепер клопоту аж по зав'язки! Поки можете йти, не до вас тут... Ось що, сержанте, подзвоніть у місцеву лікарню, хай висилають «швидку допомогу». Скажете: нещасний випадок.

Сержант поманив лейтенанта у дальній куток і тихо запитав:

— Охороняти його будемо, якщо повезуть до лікарні?

— Якого біса охороняти, цього... — Лейтенант вилаявся крізь зуби. — Звичайнісінький собі німець!

Знов наблизившись до пораненого, він запитав:

— Ви тримали щось у руках, коли стояли біля пакгауза?

Німець розплющив очі і з зусиллям вимовив:

— Ні... Нічого... Хіба що носовичок... У мене нежить.

Лейтенант підійшов до вікна. Туман щільно огортав усе довкола, розчиняючи в собі контури навіть близьких дерев. Лише гола мокра

гілка, що тремтіла біля шибки, виразно вимальовувалась на бруднувато-білястому тлі.

«Звісно, носовик здаля міг здатися розгорнутим зошитом чи блокнотом. У таку погоду розрізнити важко... Капосна історія!» — думав лейтенант, дивлячись у туманну імлу.

Хвилин за десять приїхала «швидка допомога». Лікар, оглянувши пораненого, скрушно похитав головою.

— Госпіталізація! Негайна госпіталізація! — коротко але рішуче кинув він.

— А чи витримає він тривалу дорогу до госпіталю?

— Це залежатиме від багатьох чинників. Проте краще не ризикувати. Якщо не заперечуєте, можу покласти його до нашої лікарні. У нас, правда, вщент повно, та одне місце знайдемо.

— Тоді везіть до себе. Про стан здоров'я дзвоніть мені по цьому телефону. — Командир дав лікареві аркушик паперу.

Пораненого забрали. Тепер можна було доповідати начальству про те, що трапилось. Лейтенант пройшовся по кімнаті, спідлоба позираючи на телефонний апарат, що вилискував чорним ебонітом. Неохоче наблизився до нього, простягнув був руку, щоб узяти трубку, але передумав: «Ще встигну. Прочуханка однаково нікуди не дінеться!» Сів до стола, невдоволено поглянув на речі пораненого — забув передати санітарові! — і взявся писати рапорт. Час від часу його відволікали поточні справи, і коли рапорт нарешті був готовий, день уже хилився до вечора. Ще раз сердито скосивши очі на телефон, наче то він спричинився до лиха, лейтенант тяжко зітхнув, зняв трубку і попросив з'єднати його з сусіднім містом, де був розташований штаб частини. Міський телефон було зайнято. За кілька хвилин подзвонив ще. Знову зайнято. Лейтенант розгорнув газету, відібрану у німця, і, відхилившись на спинку стільця, став переглядати інформацію. Німецьку мову він знав погано, окремі слова, а іноді й цілі речення були незрозумілі, але загальний зміст інформаційних повідомлень все ж уловлював. Проглянувши кілька інформацій, згорнув газету і на останній сторінці побачив напівзаповнений кросворд. «Цікаво, чи зумію я, з моїм знанням мови, розгадати бодай кілька слів?» — подумав лейтенант, витягаючи з кишені кітеля олівець. Однак рука так і застигла в повітрі.

Те, що він побачив, вкрай вразило його. Записи в клітках не мали нічого спільного з визначенням слів! З лівого боку кросворда, що своєю конфігурацією нагадував прямокутник, по горизонталям було вписано групи цифр. Подібні цифри стояли і в кліточках правої частини кросворда, але розташовані були вертикально.

«Що це... шифр? Поки що ясно одне: цифри вписано в клітки кросворда для того, щоб запис на газеті було важче помітити. Але що вони означають?..»

Лейтенант згорнув аркушик паперу навпіл і з одного боку переписав у стовпчик цифри, занотовані горизонтально, а з другого, так само одну під одною, записані вертикально. Якусь мить він замислено дивився на них, відтак підвівся і швидко вийшов з кімнати.

Знайшовши на майданчику інженера, який керував розвантаженням, лейтенант подав йому розгорнутий аркушик.

— Товаришу майор, ці цифри вам нічого не нагадують?

Майор неуважно поглянув на запис, він поспішав і не хотів, щоб йому заважали балачками.

— Нагадують. В моїй записній книжці теж записано номери облігацій, тільки вони довші за ваші. Мабуть, і виграш буде більший, — посміхнувся інженер і відвернувся, відчайдушно вимахуючи рукою, загукав комусь: — Ліворуч! Забирайте ліворуч!

— Пробачте, товаришу майор, але справа серйозна!

Майор ще раз глянув на цифри.

— Уявлення не маю... Хоча... Дайте-но сюди! — Він узяв аркушик у руки. — Так і є! Номери літаків у цьому стовпчику. А це... це номери тягачів і газозаправників. Де ви їх знайшли? У затриманого?

— Так, у пораненого. Одного тільки не розумію: навіщо йому було стирчати тут, коли він міг зробити це на шосе під час транспортування?

— По шосе машини йдуть з зачохленими носами — номерів не видно.

— Все ясно! Спасибі!

Лейтенант рушив до пакгауза, де помітили німця. Ось тут він стояв. На вологому ґрунті чітко видно сліди його черевиків. Слід вів до дороги, а звідти до лісу. Лейтенант поволі посувався поруч із слідами, часом присідав навпочіпки, уважно придивляючись до кожного кущика зів'ялої трави, до кожної гілочки. І неподалік від дороги, в

невеличкому кюветі, знайшов те, що шукав, — світло-брунатного кольору олівець застряв між сухими, наче з'їденими іржею, стеблинами придорожного бур'яну.

Повернувшись у будинок, лейтенант знову присунув до себе газету і провів на її полях кілька ліній знайденим олівцем, потім порівняв колір і відтінок кожної лінії з записом у кросворді. Сумніву не лишилось: цифри в кліточках було написано тим самим світло-сірим грифелем. Щоб перевірити себе ще раз, лейтенант вивів двійку, трійку, почав виводити одиницю, але телефонний дзвінок обірвав цю графічну експертизу. Довелося відкласти олівець і зняти трубку. Дзвонив лікар:

— Камрад лейтенант! Я дзвоню вам з приводу пораненого.

— Дуже до речі, я вас слухаю. Як він там?

— Рана не така небезпечна, як я гадав. Стан пристойний. Але я турбую вас з іншого, приводу. Оглядаючи рану, я побачив у нього під пахвою татуїровку.

— Ну й що з того?

— Річ у тому, що такі татуїровки, — вони визначають групу крові, — робили тільки есесівцям, щоб у разі необхідності можна було негайно подати медичну допомогу... Повірте мені, камрад, я ненавиджу цих недолюдків! А поранений явно з них.

— Дуже вдячний вам, товаришу! Я вживу заходів.

Лейтенант повеселішав. Його взвод затримав ворога!

Щоправда, зроблено це було незграбно, та переможців не судять. Приємно й те, що подзвонив лікар. І не в тому річ, що він помітив есесівську татуїровку, адже й без цього ясно: затриманий — ворог. Тішило те, що самі німці починають розуміти, яку згубну роль відіграв у житті їхньої країни і всього світу фашизм, та щирість, з якою вони допомагають викорчувувати його рештки.

Наказавши виставити в лікарні додаткову варту, лейтенант узяв написаний раніше рапорт і порвав його.

«От тобі й Петров! Добре, що я не зчинив галасу! Кажуть же: не поспішай поперед батька в пекло...» — радів лейтенант, знімаючи трубку.

Цього разу лінія була вільна, і він доповів у штаб про те, що трапилось.

— Поранений під охороною? — запитали на другому кінці.

- Так точно, товаришу майор!
- Гаразд, чекайте! Сьогодні ж заберемо його.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Господиня аптеки

Марії знову снився довгий сарай з вишикуваними в два ряди величезними чанами. Ніби стоїть вона біля такого чана з киплячою темною рідиною і двома палицями витягає з нього безкінечну стрічку важкої чорної матерії, що сувоями лягає навколо неї на підлогу фарбарні. Дверцята печі під чаном пашать жаром, стрічка матерії парує, палиці ось-ось вислизнуть з натомлених рук, але фрау Шольц невблаганна: коротеньким вигуком «шнель!», що свистить, мов удар батога, вона підганяє і підганяє Марію, хоч чорні сувої вже здіймаються горою навколо неї. Ця гора більшає, зростає мало не до стелі, а разом з нею витягується вгору і постать самої фрау. Як не поспішає Марія звести між собою і фрау цю рятівну стіну, гадюча голівка власниці фарбарні однаково стримить поверх чорної купи, гіпнотизуючи свою жертву лютим поглядом розпечених, мов жаринки, очиць.

Обливаючись холодним потом, Марія прокинулася і безтямним, затуманеним поглядом окинула кімнату. Перед її очима все ще стояли вкриті росю випарів стіни фарбарні і величезні казани з киплячим розчином барвників. Та поступово контури знайомих речей, пробиваючись крізь туман сновидіння, почали вимальовуватись яскравіше, все, що було в кімнаті, стало на свої місця, остаточно прогнавши примари сну.

«Це викарбувалося в моїй свідомості, наче тавро, — подумала Марія. — Якби я повернулася додому, якби не постійне напруження...»

Рішуче відкинувши край ковдри, жінка підвелася. В кімнаті було холодно, хотілося швидше напнути на себе теплий светр. Уперто тріпнувши коротко обстриженою головою, Марія виставила вперед його, розвела руки, глибоко вдихаючи повітря. Гімнастичні вправи одразу зіграли, повернули тілу пружність, а душі рівновагу. Нічні примари зникли остаточно. Марія готова була почати новий день.

Перед тим, як вийти з дому, вона ще раз підійшла до туалетного столика і востаннє критично оглянула себе. З дзеркала на неї дивилась, чужа людина, настільки чужа, що було навіть цікаво розглядати її... Силует елегантний. Чорний светр у міру щільно облягає груди і гнучкий стан, спідниця продовжує лінію. Низка дрібних, але справжніх перлин на шиї ненав'язливо натякає, що молодій удові, може, й час уже скинути жалобу. Про це ж свідчить її легкий дотик губної помади, два ледь помітних темних штрихи від зовнішніх куточків очей. Світло-сірі очі виглядають незвично в облямуванні чорних вій. Вони скидаються на лісові озерця, які вражають то своєю джерельною прозорістю, коли вгорі ясне небо, то непроникною, загадковою темрявою, коли набіжать хмари. Над зачіскою Марія довго думала і вирішила, що коротка стрижка, яка, наче шолом, огортатиме голову, найбільше відповідатиме обраному нею стилю. Саме так має виглядати жінка, не позбавлена жіночності і водночас ділова, здатна самотійно прокласти собі шлях у житті, зваживши на новітні вимоги й нову обстановку.

Коли виникло питання про ампула Марії, про те, як найзручніше обладнати явку, було висунуто багато пропозицій, та керівник групи, що розробляла завдання, підполковник Горенко незадоволено поморщився:

— Трафарет, трафарет, усі ці тютюнові крамнички, кафе, ательє і таке інше. Одним пострілом ми повинні покласти двох зайців: забезпечити для наших людей надійну явку і дати товарищі Стародуб можливість зав'язати потрібні взаємини в колі, хай вужчому, але для нас цікавому. Отже, це має бути... має бути... — Нетерпляче постукуючи ребром долоні по столу, підполковник примружив очі, і раптом в них спалахнули веселі вогники. — Аптека! — вигукнув він.

— Аптека? — перепитав хтось розчаровано.

— Так, аптека. Тільки не звичайна, а на кшталт американської, де можна купити і якусь дрібничку з галантереї, і письмове приладдя, й випити пляшку кока-коли, навіть замовити легкий сніданок. Ви ж читали в Ільфа і Петрова! Відповідно все обладнати... Для німців такий заклад буде цілковитою новиною, і їх потягне сюди хоча б з цікавості. Для окупаційних військ — аптека правитиме за куточок Америки. До того ж такий заклад визначатиме і умови для Марії,

жінки з певним становищем, біля якої можна упадати, не дозволяючи собі нічого зайвого.

Так Марія Стародуб перетворилася на Марію Кеніг, власницю аптеки, до якої вона оце й поспішала в повному озброєнні.

Як завжди, Марія пройшла з чорного ходу в невеличкий закапелок, відгороджений від провізорської суцільною стіною. Старий провізор Себастьян Ленау, котрий обладнав аптеку і, власне, був її душею, відклав перо і зняв окуляри.

— Знову приходив сержант Робертсон, пропонував каву і жувальну гумку, — сказав він, доповівши про ранкову пошту.

— Ви пояснили йому, що з чорним ринком ми не хочемо мати ніяких справ?

— Звісно. Але мені не подобається, як він на це зреагував. Заявив: не манна ж небесна вам падає з неба!

— Документація в нас у порядку?

— З цього боку нам ніщо не загрожує.

? А з якого?

— Паливо. Без тепла не буде затишку, а без затишку зникнуть постійні клієнти. А ви ж знаєте, як гостро стоїть питання з вугіллям. Боюсь, нам доведеться порушити свій принцип щодо чорного ринку. З продуктами ми так-сяк зможемо обкрутитися, хоч і деруть ті кляті постачальники шалені гроші, а от дрова, брикети... їх на фермі не купиш.

— Може, через військову адміністрацію? Якщо попросити... — Марія замислилась, перебираючи в думках своїх клієнтів, — приміром, полковника Ройса... або майора Валленберга...

— Тобто дамам у нинішні часи, презентують не букети, а брикети? — зітхнув Себастьян Ленау, скрушно похитуючи головою.

— Будемо вважати — діаманти. Адже вугілля — родич алмазів. Для жінки таке тлумачення приємніше, — виходячи, пожартувала Марія лише для того, щоб підбадьорити старого.

Дві її помічниці, Рут і Клара, вже закінчили ранкове прибирання і тепер чепурилися, пускаючи одна одній шпильки. Суперництво між дівчатами давно вже непокоїло Марію. Укладаючи з ними трудову угоду, вона не обумовила точних обов'язків кожної, і більш моторна та енергійніша Рут відтіснила Клару до електроплитки і кавоварки, взявши па себе приємнішу й прибутковішу роботу по обслуговуванню

клієнтів. Клара злостилась, вважала себе несправедливо скривдженою і кидала на господарку аптеки недоброчинні погляди.

— Клара, Рут! — покликала Марія, вдаючи, що не дослухається до словесної перепалки між дівчатами. — Вчора з гером Себастьяном ми підбили баланс, і виявилось, що аптека працювала не так уже й погано. Звичайно, це досягнення всієї її обслуги, а тому... — Марія посміхнулася і підняла вгору два незаклеєних конверти. — Це ваші, так би мовити, преміальні. Ви хороші дівчатка, і я дуже рада, що між вами цілковита злагода. Тільки знаєте, що я подумала? Було б справедливіше розподілити роботу так, щоб ви працювали тут, у залі, по черзі. Це кожній з вас дало б сталий приробіток — адже клієнти наші часом бувають щедрі! — а дружба між вами ще зміцніла б. Боронь боже, щоб у котроїсь з вас прокинулася у серці заздрість, а у другої почуття зверхності! Я з власного досвіду знаю, які то лихі почуття. Дівчиною працювала в лабораторії, нас було кілька лаборанток, жили ми дружно й весело. Та ось керівник лабораторії почав поміж інших визначати мене: підвищив платню, сам допомагав мені ставити досліди, збільшив відпустку, ну, й усякі інші вияви уваги... І атмосфера в лабораторії стала просто нестерпною. Всіх нас наче підмінили. Почалися чвари. В запалі боротьби ми втратили почуття міри, і поступово я зрозуміла, як далеко ми зайшли, отямилась від запаморочення, збагнула, що обкрадаю своїх подруг, а найперше себе. Та всі мої спроби повернути їх приязнь і довіру наштовхувалися на мовчазний опір. То були вже не колишні милі, хороші подруги, їх посіло почуття заздрості, бажання і собі домогтися легкого успіху. За всяку ціну. Я знайшла в собі сили піти з лабораторії і назавжди запам'ятала цей урок. Ось так, дівчатка!.. Гадаю, ви самі домовитесь між собою про порядок чергування? А тепер... — Марія поклатала на стіл конверти: — Беріть і придбайте собі щось до смаку.

— О фрау Кеніг, ви до нас такі ласкаві! — щиро вихопилося в Рут.

— Я... я теж дуже вам вдячна... Ви навіть не уявляєте, наскільки я ціную... — затинаючись, лопотіла Клара, для якої сказане хазяйкою важило далеко більше, ніж преміальні.

Марія розуміла: дівчатам хочеться скоріше зазирнути в конверти, та їм ніяково зробити це в її присутності. Наказавши підняти жалюзі і відімкнути двері, вона вийшла. А коли повернулася, помудрувавши над кавою — сьогодні вона мала бути особливо міцною і ароматною — в

залі вже сиділи звичні в цей ранковий час відвідувачі. Побажавши всім доброго ранку, Марія взялася впорядковувати вітрину з патентованими ліками, не присівши до жодного столика, як робила щодня. Механічно розкладаючи конвалюти з таблетками, тюбики, слоїки, молода жінка розмірковувала над тим, як поступово змінився склад її постійних відвідувачів, як ті, що брали безпосередню участь у війні й чесно намагалися дотримуватись Потсдамської угоди, почали непомітно зникати, а натомість, мов сарана, налетіли сумнівні ділки у військовій формі, кожен з яких робив свій бізнес, прагнучи якнайшвидше збагатитися. «Мані-мейкери» і власні спекулянти з рання до вечора юрмилися на чорному ринку, продаючи, скуповуючи, укладаючи угоди. Ні, до тих, що зараз тут сидять, немає рації звертатись з своєю справою. Треба почекати полковника Ройса або майора Валленберга. Не може бути, щоб офіцери таких високих чинів...

Відкрилися двері, і ввійшов полковник Ройс, але не сам, — пропустив уперед молоду жінку в сірому пухнастому пальті й чорному оксамитовому брилику, оздобленому загорнутою вгору вуалеткою. Допомігши своїй супутниці скинути верхній одяг, полковник підвів її до стенда, біля якого поралась Марія.

— Поздоровте мене з гостею, фрау Марія! І дозвольте познайомити — моя дружина.

— О, я теж є Марі... Мері! — радо закивала головою місіс Ройс і, тицьнувши себе в груди пальцем, високо звела тонкі брови над сміхотливими очима. — Дві Мері, Робі! Стань поміж нас і загадай бажання. Воно неодмінно здійсниться, ми свято у це вірили в коледжі.

— Бажаю, щоб миттю з'явилися дві ячні з беконом, джем, кава, аромат якої вже лоскоче мені ніздрі,— підхопив жарт полковник. — Може, і ви з нами поснідаєте, фрау Марія?

— Я вже снідала, але чашечку кави вип'ю залюбки... Дуже вам вдячна!

Віддавши Рут потрібні розпорядження, Марія присіла до столика, біля якого розташувалось подружжя Ройсів. Розмова зав'язалася в тому ж невимушеному тоні, що його задала Мері. Надто молода для обважнілого, вже лисіючого Ройса, вона скидалася не на поважну «місіс», а на випускницю коледжу, про який щойно згадувала, експансивну, чарівно-безпосередню у вияві емоцій, вередливо-затяту в

своїх наївних судженнях, які вона висловлювала з категоричною незаперечністю, коли думка ненароком западала в її гарненьку голівку.

— У вас дуже мило, люба фрау! — похвалила Мері, затулюючись сигаретою і поблажливо окидаючи оком приміщення. — Проте, мені здається, наших хлопців приваблює не так затишок, а насамперед чарівна господиня, що його створила. Начувайся, Робі, тепер я знаю, яким магнітом тебе сюди тягне! — Сміючись, молода жінка посварилася чоловікові пальцем, прикрашеним каблучкою з великим довгастим сапфіром. Він блиснув, наче язичок синього полум'я, і Марія мимохіть затримала на ньому погляд.

— У вас гарна каблучка, місіс Ройс!

— Це від Робі на честь мого приїзду. — Мері простягла руку, поворушила нею, милуючись мінливим блиском коштовного камінчика. — І, уявіть, як йому пощастило: він здобув його майже задарма, на обмінному пункті. Як вони звуться, Робі?

Полковник Ройс невдоволено нахмурився.

— Не варт про це говорити, люба.

— Ні, варт! Я обов'язково туди піду, там, кажуть, можна придбати чудові речі... Фрау Марі, як звуться ці пункти?

— Таушцентрالی, — коротко відповіла Марія. Перед її очима постала довга черга голодних берлінців, які в обмін на продукти здавали тут цінні речі, що в них залишилися.

— Смішна назва.

— Наша мова збагатилась ще кількома такими. Наприклад, «раухмани». Так звуться ті, хто гендлює сигаретами, в перекладі це означає: торговці димом.

— Торговці димом? Чарівно, чарівно й дотепно! Робі, ти мусив би мене попередити. Я б привезла гору сигарет і стала б королевою диму. — Мері кілька разів поспіль пихкнула сигаретою і випустила густий клуб диму. Спостерігаючи, як він звивається пасмами, вона повторила: — Королева диму! Ти тільки вслухайся, як це звучить! Робі, на скільки це я напалила?

— Якщо зважити, що семицентові пачка тут продається за сто марок, а в пачці двадцять сигарет, вийде, що ти зараз пустила димом аж п'ять марок, — посміхнувся полковник Ройс.

— Божевілля! Ти навмисне це сказав мені, щоб я не палила! Фрау Марі, він мене дурить, правда?

— На жаль, ні... Сигарети у нас правлять за своєрідну розмінну монету, — холодно відповіла Марія.

— Колосально! Я напишу додому, щоб мені вислали паку сигарет. Завтра ж напишу. І твоя дружина, Робі, стане королевою диму, а ти її підданцем! Спробуй тільки мені заперечити, тоді я...

— Твої жарти, Мері, не зовсім тактовні,— сердито спинив дружину полковник. — Фрау Марія, сподіваюсь, розуміє...

— Я не позбавлена почуття гумору.

— Але ви сьогодні чогось сумна. Якись неприємності?

— Перспектива закрити свій заклад мене не дуже звеселяє.

— Закрити? Чому?

— Навряд когось привабить неопалене приміщення, а з вугіллям ви знаєте, яка скрута.

— Дурниця! Це можна влаштувати. Ви створили для нас своєрідний маленький клуб, і якщо ми всі звернемося до військової адміністрації... Гм... З ким про це поговорити?... Здається, полковник Брукс... Так, треба зустрітися з Бруксом! Знаєте що? Я запрошу його сьогодні до ресторану на вечерю, познайомлю вас з ним, і ми разом обміркуємо, як запобігти лиху. Згодні?

— Не знаю, чи буде це зручно, — завагалась Марія.

— Вирішено, — заплескала в долоні Мері. — Всі четверо йдемо у ресторан... О, я знаю, в який! «Цум Тейфель».

— Чому саме в «Цум Тейфель»?

— Бо «тейфель» по-німецькому чорт, і мені дуже кортить побувати у нього в гостях.

— Якщо фрау Марія не заперечує, зустрінемося о восьмій.

— Я дуже зворушена вашим піклуванням. Можливо, це справді щось дасть...

— Ручуся, Брукс не встоїть перед вами, фрау Марі! — цілком захопилася новою ідеєю Мері. — Він давній упадальник біля красивих жінок.

Ройси незабаром пішли, ще раз нагадавши про зустріч о восьмій.

«Брукс... хто такий Брукс?» — намагалася пригадати Марія. «Це прізвище я від когось чула чи зустрічала в пресі. Бува, не в зв'язку з діяльністю «Об'єднаного англо-американського експортно-імпортного агентства»?

Невиразний спогад муляв, наче гвіздок, що випнувся з підошви черевика. Куди б Марія не ступала, вона боляче наражалася на слово-шпичак: «Брукс». Воно супроводжувало її, мов клацання батога, як уві сні фрау Шольц, мов нав'язливий мотив, що втратив свій первісний зміст, ставши просто дражливим сполученням звуків.

Двері аптеки сьогодні відчинялися частіше, ніж звичайно. Виснажені недоїданням берлінці тепер потерпали і від холоду, і кількість катарів верхніх дихальних шляхів, бронхітів, всіляких інших сезонних хвороб день у день більшала. Чаклюючи над слоїками для мікстур, сполуками складних порошоків, гер Себастьян не відразу помітив, що Марія відчуває себе зле.

— Що з вами, фрау Кеніг? — стурбовано запитав він, випадково торкнувшись її заляклих рук, коли вона передавала йому черговий рецепт. — Руки, мов ті крижини, очі хворобливо блищать... — Долоня старого провізора лягла на Маріїне чоло. — Ну от, маєте, температура! — забідкався старий, сердито насупившись. — Я ж вам казав: профілактично ви повинні...

— Пусте, просто я недоспала через одну давню знайому, з якою здибалась уві сні,— спробувала пожартувати Марія і цим ще більше перелякала свого помічника.

— От, от, нічні кошмари. Ні сіло ні впало, люба фрау, вони не з'являються! У нас кажуть, що тон робить музику. «Дер тон махт ді музік». Це стосується й нашого тіла. Коли порушується його гармонія, з'являється фальшивий тон, що відлунює в наших снах. Мерщій до себе нагору і в ліжку! Рут вам принесе склянку гарячого грогу, я приготую. І випийте ці таблетки, ударну дозу — дві. Зараз ми зміряємо температуру; якщо години за дві вона не спаде, доведеться викликати лікаря.

Марія знала: в таких випадках сперечатися з гером Себастьяном — марна річ. Краще поки що не казати йому про сьогоднішнє побачення в ресторані, приспати його пильність, трохи злукавивши. Недбало сунувши термометр під пахву, вона переключила увагу старого на інше:

— Сьогодні Ройс згадав у розмові якогось Брукса. Мені це прізвище не дає спокою. Ви не знаєте, що то за персона?

Себастьян Ленау потай пишався своєю пам'яттю і тепер тішився нагодою ще раз продемонструвати її.

— Ще б пак! Один з розбійницької зграї Логана, (Уільям Дж. Логан — генеральний директор Об'єданого англо — американського експортно-імпортного агентства — прим.), що так спритно й цілком офіційно спустошує Німеччину, вивозячи вугілля і навіть ліс. Уявіть: ліс, який ми завжди самі імпортували! «Дейче Фольксцейтунг» не так давно виступила з матеріалом, викриваючим діяльність агентства. За кілька місяців ці хвалені благодійники німецького народу заробили мільйони на самому лише рурському вугіллі, закупаючи його по десять доларів за тонну, а продаючи по двадцять. Це не враховуючи прихованих операцій на чорному ринку, що буквально збагатили таких, як Брукс. Наш «Дер Шпігель» і собі спробував подати голос з цього приводу, та, певно, редакторові дали доброго прочухана, бо журнал більше не порушує питання про маніпуляції з паливом... Скільки там у вас набігло?

Марія простягнула термометр, добре знаючи, що це її не викриє.

— Дивно: тридцять сім і три... Мені здавалося, має бути більше. Ну що ж, тим краще. Будемо сподіватись, що незабаром температура зовсім спаде. Головне — вилежати...

Марію і саму тягло в ліжку. Піднявшись до себе, вона завела будильник, поставивши стрілку на цифру «сім», і з насолодою випросталась під теплою ковдрою. Ця ковдра і грог відразу зігріли її. От тільки в голові паморочилося. Хотілося згадати щось дуже важливе, та ліжка хитнулося і попливло, погойдуючись, мов колиска.

Прокинулась Марія за п'ять хвилин до того, як мав задзвонити будильник. Ніби і в її мозку було заведено пружину і незримі коліщатка крутилися собі й крутилися, маятник рівномірно похитувався, відраховуючи секунди.

«От тобі й «дер тон», що «махт ді музік!» — посміхнулась своїм думкам Марія. «Виявляється, все гаразд».

І справді, голова була ясною, поки молода жінка прибиралася, кволість у ногах теж зникла.

Обираючи приміщення для аптеки, Марія подбала, щоб воно мало два виходи: на вулицю і через кухню на подвір'я. Найпростіше зараз було непомітно пройти чорним ходом, бо старий провізор переполошиться, та Марія, мусила попередити, де її можна знайти. Про всяк випадок, бува, виникне щось термінове.

Прибравши найнезалежніший вигляд, Марія спустилася сходами.

— Гер Себастьян, — першою пішла вона в наступ, — признайтесь: ви приготували не грог, а якийсь таємничий еліксир. Раджу його запатентувати!

Старий зняв окуляри і окинув молоду жінку крижаним поглядом.

— Фрау Кеніг, — сказав він офіційно-сухим тоном, — легковажити здоров'ям — злочин. Ви самі добре знаєте, що один я не впораюсь з роботою, якщо ви надовго зляжете.

— Любий гер Себастьян, запевняю вас, я цілком здорова! А справа, заради якої мені треба вийти, дуже важлива. Обіцяю вам берегтися протягів. Мої координати — ресторан «Цум Тейфель». І благаю: не спопеляйте мене таким нищівним поглядом! Ви ж знаєте, як багато важить для мене ваша приязнь!

— Ах, фрау Марія, — відтаяв старий, — принаймні хоч повертайтеся скоріше!

— Якнайскоріше!

Не передбачала тоді Марія, що не виконає своєї обіцянки і затримається надовго.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Відгомін далекого пострілу

Біля повитого плющем двоповерхового котеджу відокремленого від гомінкої вулиці чавунною, доброго литва огорожею, зупинилась машина. Пасажир, що вийшов з неї, швидко перетнув невеличкий квітник і зник за масивними дверима, навіть не ковзнувши поглядом по чотирикутній мармуровій дошці, прикріпленій біля входу. Вона сповіщала, що тут розташоване «Приватне агентство розшуку безвісно зниклих». Угорі готичним, ще й стилізованим шрифтом була викарбувана назва закладу: «Родинне вогнище». Та чоловік, що зник за дверима котеджу, певно, добре знав і цю назву, і саме приміщення. Не зупиняючись, він пройшов у кінець коридору і, опинившись у приймальні голови агентства, простягнув секретареві візитну картку:

— Прошу передати панові директору!

За хвилину його запросили до кабінету.

? Який щасливий випадок... — почав було Григорій, та Нунке його спинив:

— Не щасливий випадок, Фред, а сумна необхідність! Один мій співробітник, Вернер Больман, вскочив у халепу: лежить з простреленим плечем у східній зоні!

— Його схопили росіяни?

— Підстрелили, мов куріпку, і поклали в місцеву німецьку лікарню. Охорони, правда, нема. Очевидно, не докопалися, хто він насправді.

— Хто ж то за один, якщо не секрет?

— Йому доручено на певній ділянці інспектувати нашу підпільну мережу і Робота дуже відповідальна, мусив поводитись з максимальною обережністю. А він знехтував інструкціями. Виявив ініціативу, бовдур!

— Як же це трапилось?

— Наш агент — він стежить за залізничними перевезеннями — повідомив, що Больман винюхував щось біля реактивних літаків, якими росіяни переозброюють свою авіацію... Мав же, йолоп, чітко окреслене коло обов'язків! Інструктуєш, навчаєш, по сто разів втовкмачуєш у голови: твоя справа така й така, решту зроблять інші. Так ні, лізуть, куди не просять! Не знаючи обстановки, лізуть! Добре, хоч на станції є наш агент і додумався подзвонити... Ми б і без Больмана про все дізналися. Ось що значить, не знаючи броду полізти у воду! — Нунке аж заходився від люті. — Недарма кажуть: віслюк завжди лишається віслюком. За що б не взявся! Матиме добру науку: у злих псів завжди рвані вуха. Те, що його поранено, звісно, неприємно. Тільки й справа не така вже кепська, якщо його не охороняють.

Нунке підхопився з місця і забігав з кутка в куток, потім, трохи заспокоївшись, знову сів у фотель навпроти Григорія.

— Послухайте, Фред, потрібна ваша допомога! Я не можу залишити Больмана у росіян. Якщо вони схаменуться і серйозно за нього візьмуться, загине величезна попередня робота, можливо, й віддані нам люди. Йдеться не про Больмана, мені на нього, врешті, начхати. Та за ним може потягнутися ціла низка провалів... Отже, треба цього бовдура рятувати. А в мене, мов на гріх, нема зараз під рукою жодної людини, яка могла б з цим упоратись, так би мовити, очолити... експедицію.

— Ви хочете, щоб я поїхав у східну зону і викрав цього... Больмана?

— Так! Мав би я днів зо два, то підшукав би потрібних людей. Та марнувати часу не можна. їхати треба негайно. На перший погляд, це схоже на авантюру, але все не так. Ви, Фред, знаєте методи моєї роботи, бачили — я не люблю розкидатись потрібними людьми, підставляти їх під небезпеку. В даному разі ризик мінімальний. Поїдете в формі радянського офіцера на санітарній машині. Документи одержите ідеальні. Вам у допомогу я дам двох чоловік. Вони з пістолетом, «на ти», у них сталеві м'язи, та, на жаль, курячий мозок... Мабуть, так уже влаштована природа, що за рахунок одного обдаровує іншим...

Григорій слухав Нунке із змішаним почуттям задоволення і занепокоєння. З міркувань конспірації він ще ні разу не залишав західних секторів Берліна, хоч і мав таку можливість. Зараз Нунке сам посилає його в невеличке містечко, розташоване в радянській зоні. Як радісно буде почути рідну мову, хоч здаля помилуватися бійцями в захисній формі, з червоними зірочками на пілотках. Як приємно буде усвідомлювати, що першої-ліпшої хвилини можна спинити машину і ступити на землю, не підвладну всіляким нунке і думбрайтам. Але почуття почуттям, а обов'язок обов'язком — не діяти ж проти своїх! Що ж робити? Відмовитись? Під яким приводом?.. Ні, це не вихід! Так можна похитнути завойовану довіру. Треба негайно попередити наших про операцію викрадання, щоб до його приїзду Больмана в лікарні не було! А для цього якнайдовше затримати від'їзд.

— Коли треба виїхати?

— Люди готові. Документи будуть години за півтори. За виготовлення їх узялися відразу, як тільки було схвалено рішення про операцію.

«Дуже мало часу! — нервував Григорій. — Марія не встигне дістатись до наших і повернутися з їхніми інструкціями назад. Домантович? Але ж рацією йому дозволено користуватись лише за виключних умов. А втім, випадок, справді, винятковий, шкода тільки, що не збігається час виходу в ефір з часом прийому. Що ж придумати?»

Нунке знову підвівся й заходив по кімнаті.

— До речі, документи в нього були на ім'я Ганса Ріхтера... Ні, який бовдур! Жовторотий, і тільки! Вскочити в таку халепу! Хай тепер начувається...

— Не заздрю йому по поверненні...

— І маєте рацію — Нунке сердито погасив сигарету. — Людина, яка знехтувала дисципліною, не може керувати іншими. Доведеться його повноваження передати іншому. Можливо, вам, Фред! А зараз дайте-но карту землі Бранденбург, і давайте обміркуємо маршрут.

Скоса глянувши на годинник — час спливає! — Григорій розгорнув на столі великомасштабну карту. І поки жовтий ніготь Нунке повзав по хитрому лабіринту шляхів, у Гончаренка визрівало нове рішення:

«Не треба Марії обертатися туди і назад. Важливо тільки передати відомості про справжнє обличчя затриманого і про мою місію. А там хай командування вирішує: брати його нашим хлопцям чи дозволити вивезти мені. Припустімо, його заберуть наші. Це ще не означатиме, що він заговорить. А якщо й заговорить, то викриє дві-три дрібні ізольовані ланки, головне ж приховає. Запеклий есесівець! Коли заберу його я, кожен його крок можна буде взяти під пильний контроль, а куди вушко голки, туди й ниточка. І я зможу дещо вивідати, не буде ж він критися від мене, свого рятівника? Людини, яка заради нього мало не сунула в зашморг власну голову. Риск у тому, що його можуть запроторити світ за очі. Або й зовсім, за їхньою термінологією, «усунути». Тільки навряд чи вони так розкидатимуться кадрами».

Тим часом Нунке знов і знов перебирав можливі варіанти маршруту, з німецькою педантичністю зважуючи переваги й недоліки. В куточку його різко окреслених уст знов стриміла погасла сигарета, яку він безперестанку жував. Григорій похмуро спостерігав, як під його випещеною шкірою ходять тугі жовна, і йому здавалося, ніби, ці щелепи в своєму розміреному русі хвилина за хвилиною ковтають час. Коли Нунке зробив маленьку паузу, Григорій швидко вставив:

— По-моєму, останній варіант найкращий.

Нунке з сумнівом похитав головою:

— Не думаю... надто багато забере часу.

— Зате він найбільш безпечний, — наполягав на своєму Григорій, — а безпека — це теж виграш у часі.

Нунке з хвилину розмірковував.

— Гаразд. Якщо він вам більше подобається, рушайте цим маршрутом. Вам їхати, за вами й останнє слово. — Нунке підвівся. — Ну, Фред, ніби все. У вашому розпорядженні трохи більше години, але

приїздіть раніше — треба припасувати форму. Я не прощаюся, ми побачимось, — документи мусять принести мені...

Позбувшись шефа, Григорій відразу ж виїхав. До аптеки, власницею якої вважалася його зв'язкова, було хвилин з п'ятнадцять їзди, і він вирішив попередити Марію, щоб вона на нього чекала. З агентства він ніколи не дзвонив в аптеку і тому скористався першим таксофоном, що трапився на шляху.

— Вас слухають, — почувся старечий голос.

— Покличте, будь ласка, фрау Кеніг!

— Її зараз нема.

Холодні краплини поту зросили чоло Гончаренка. Намагаючись приховати збентеження, він знову попросив:

— Перепрошую, чи не скажете, де її можна відшукати? Справа дуже термінова... йдеться про пеніцилін.

— О, звичайно, звичайно! Фрау мене попередила, що її можуть питати. Вона в ресторані «Цум Тейфель».

— Вельми вдячний!

З почуттям полегшення Григорій сів у машину. Благенький «опель» рвонувся з місця і, розтинаючи темряву жовтими фарами, помчав найкоротшим шляхом, повз купу руїн.

Руїни... руїни... Минуло майже два роки по закінченні війни, а багато вулиць і досі було захарашено, цеглою, бетонними брилами, покрученим залізом. Такі вулиці закриті для проїзду, і тільки численні путівці поміж навалою уламків свідчили про те, що людська нога ступає і сюди. Доводилось вести транспорт в об'їзд. Але й там, де можна було проїхати, місто часто виглядало мертвим: обабіч розчищеного бруку височіли остови спалених будинків. Лише перші поверхи деяких з них були пристосовані під житло. Вікна в них тьмяно світилися — в Берліні не вистачало електроенергії, і ці цяточки світла швидко поглинала темрява, варто тільки було відійти на кілька метрів.

Нарешті машина виїхала в цілком упорядкований район. Залюднений і пристойно освітлений, він різко контрастував з усіма іншими. З вивіски, літери якої світилися червонястим світлом, певно, відтворюючи пекельний вогонь, ресторан «Цум Тейфель» знайти було неважко.

У великому залі зібралось чимало народу. Марію Гончаренко побачив за столиком близько стіни, в товаристві ще однієї жінки і двох

американських офіцерів. Сівши так, щоб вона могла його помітити, Григорій гарячково вишукував привід, який дав би йому змогу поговорити з нею сам на сам. На його щастя, після невеличкої перерви музиканти повернулися на естраду, і швидкі такти «Розамунди» заглушили брязкіт ножів і виделок, той однотонний гамір, схожий на дзиччання, що завжди сповнює приміщення, де зібралося багато людей. Григорій підвівся і підійшов до столика.

— Гутен абенд, панове! Дозвольте запросити вашу даму на танець!

Обидва американці похмуро вступились у Григорія. Один з них, той, що сидів поруч Марії, розкрив було рота, щоб відповісти гострою відмовою, та молода жінка випередила його:

— О, Фред Шульц! Яким вітром?

Не чекаючи на відповідь, Марія підвелася й поклала руку на плече свого кавалера.

— Щось трапилось? — запитала вона, коли вони опинились на достатній відстані від американців.

— Трапилось. Нунке надсилає мене до нашої зони з незвичайним завданням. Відмовитись не можу... Будь ласка, не дивись на мене так перелякано! Посміхайся!.. Ось так. А тепер слухай мене уважно: в містечку Грюнхауз наш вартовий підстрелив якогось Ганса Ріхтера, що виявляв надмірну цікавість до нашої авіації. Справжнє його прізвище Больман, запам'ятала? Вернер Больман. Колишній есесівець, птах широкого польоту. Тому Нунке й виряджає мене викрасти його з місцевої лікарні, куди Больмана поклали, не знаючи, що то за один. Передай Горенку таке: я виїжджаю туди години за півтори-дві найдовшим маршрутом. Ось він — я його записав на клаптику паперу. Добре сховай! Якщо нашим доцільно перехопити Больмана — хай зроблять це до мого приїзду. Якщо ж для справи краще буде лишити його поки на волі — я заберу його. Їхатиму в санітарній машині тим самим маршрутом у формі радянського офіцера. Документи на ім'я капітана Бориса Петровича Гонти. На випадок якихось змін Горенко може вислати своїх хлопців під виглядом патрульної служби, які й перехоплять машину... Це про всяк випадок. Повторюю, якщо Больман буде на місці, я вважатиму це дозволом на його викрадення. Не переплутаєш?

Марія з докором зиркнула на Григорія:

— Хорошої ж ти про мене думки!

— Не ображайся, краще повтори прізвища.

— Ганс Ріхтер. Справжнє ім'я Вернер Больман. Лікарня в Грюнхаузі. До твого приїзду його мусять забрати. Якщо не заберуть, це знак згоди на його викрадення.

В разі змін вислати патруль. Ви задоволені, товаришу Причепо?

— Цілком. — Григорій на мить притиснув Марію до себе. — Ну, щастя тобі! Тільки поквапся, часу обмаль. Швидше позбудься своїх кавалерів. Хто вони, до речі?

— Один — мій постійний відвідувач, що він за птах я ще не розібрала. Сподіваюсь, в цьому допоможе мені його дружина, ота гарненька місіс. Другий, з зачіскою їжак, — король вугільного ринку. Хочу використати цю нагоду, бо ми з Себастьяном незабаром перетворимось у своїй аптеці на крижані бурульки.

— Будь з ними обережною!

— Авжеж...

Оркестр зіграв заключні такти мелодії і замовк. Григорій провів Марію до столика і, відхиливши запрошення повечеряти разом, пішов, пославшись на справи.

— Тож не забудьте, гер Шульц! — крикнула Марія навздогін Фреду і, коли той озирнувся, привітно махнула йому рукою. — справи, справи, усюди наздоганяють мене справи, — пояснила вона присутнім, кокетуючи своїм становищем молодій незалежній жінки. — Втім, я рада, що зустріла цього Шульца саме тут, побачивши мене в такому товаристві, він став поступливішим. Не знаю, чому і завдячувати: погоням чоловіків чи чарівності місіс Мері.

— Передусім вашій чарівності, фрау! — Брукс стиснув пальці Марії і підніс її руку до уст, уп'явшись у неї довгим поцілунком.

— Не дуже вона допомагала мені досі! Цей тип... Та годі про справи! Містер Брукс, давайте вип'ємо за наше знайомство. Мені дуже прикро, що воно почалося з такого прозаїчного прохання, і обіцяю — це вперше і востаннє! Містер Ройс може засвідчити, що я не така вже настирлива особа й досі нікого з тих, кого хотіла вважати своїми друзями, нічим не обтяжувала.

— І даремно! — відкопилила губку Мері. — Треба відродити порядки лицарства! Кожен лицар сам мусить угадувати бажання своєї дами. Робі, вгадай, чого я від тебе чекаю?

— Щоб я запросив тебе до танцю?

— Нарешті спромігся! — Кинувши в бік Брукса змовницький погляд, Мері підвелася і поклала руку чоловікові на плече.

— Фрау Марія, ви натякнули, що хотіли б бачити мене в числі своїх друзів. Правильно я вас зрозумів? — Брукс вступився в Маріїні очі важким, твердим поглядом. — Чи це був дипломатичний хід, щоб зв'язати мені руки? — Тепер у його погляді спалахнули лихі іскорки.

— Якби я була дипломатом, я б не сказала цього так відверто. Навіть у дружбі чоловіки люблять почувати себе завойовниками.

— А коли я скажу, що не вірю в дружбу між чоловіком і гарною жінкою?

— Це буде повторенням трафаретного твердження, А ви ж людина оригінальна.

— Ви в цьому переконані?

— Я хотіла б цього. Не ображайтесь, але всі ваші хлопці скроєні на один кшталт. Це нудно.

— А чи не здається вам, що оригінальність — то котурни, на які людина спинається, щоб збільшити свій природний зріст?

— Надто вже в гідке болото перетворили люди життя, щоб ступати по ньому впевнено, не боячись забруднити ноги. У кожного з нас свої котурни.

— Які ж у вас?

— Прагнення не забруднити ноги, простуючи до твердого ґрунту.

— Ви уникаєте прямої відповіді!

— Я сама її ще не знаю. І тому бреду навпомацки. Дуже багато лиха звалилось на мої плечі. Своєрідна контузія, приголомшення.

Підтримуючи розмову з Бруксом, Марія думала лише про те, як їй встати й піти.

«Фред сказав, що не зможе надовго затримати операцію. Щоб наші випередили його, я мушу хвилин за десять бути вже в дорозі... Але як позбутися Брукса? На що б я не послалася, він неодмінно нав'яжеться у провідники й запропонує свою машину. Піти в туалетну і просто втекти? Послати з роздягальні записку, написати, що мені стало погано і я вирішила не псувати всім настрою, взяла таксі й подалася додому?... А коли вони пов'яжуть це з появою Шульца? Безумовно, пов'яжуть. Краще попросити Брукса довести мене до аптеки... Гідко, він дасть волю рукам, та іншого виходу нема...»

— Подайте склянку мінеральної, мерщій! — Марія схопилася за горло, прикусила губу. — Раптом усе пішло обертом, — поскаржилася вона жалібно. — Вдень трохи морозило, думала, перемерзла. Невже приступ пропасниці? Боже, як раптово це на мене навалилося!

Зуби Марії так природно цокотіли об вінця склянки, що полковник співчутливо запитав:

— Малярія? Треба негайно випити добру порцію акрихіну! Зараз повернуться Ройси, і я відвезу вас додому. А поки випийте трохи коньяку. Ну, хоч кілька крапель, він вас зігріє. Я тільки ним і рятувався, коли підхопив у Бразилії тропічну.

— Напишіть Ройсам і ходітьте! Цей блюз не скінчиться ніколи. Боже, таке відчуття, ніби весь оркестр засів у мене в голові і зсередини б'є по черепу!

Брукс видер з записної книжки аркушик, швидко настрочив кілька слів і, обнявши хвору за плечі, допоміг їй підвестися.

— Викрадення прекрасної сабінянки, — прошепотів він на вухо молодій жінці. — Признатися, я уявляв його інакше... А втім... — Він не встиг доказати, дужим, брутальним ривком штовхнув Марію назад, загородивши її своїм тілом. Що сталося, Брукс і сам ще не розумів.

Верескливий зойк, а слідом за ним багатоголосе ревіння вдерлися в неспішний ритм блюзу, розірвали тканину мелодії, жадібно поглинаючи розсип звуків, що котилися тепер розрізнено, врозтіч, мов бусинки з розірваної низки намиста. Так само врозтіч кинулись пари, що, сплівшись руками, щойно поволі кружляли на невеличкому майданчику біля оркестру і в широкому проході посередині залу.

— Ми мусимо проскочити, швидше! — Марія рвонулася вперед, та Брукс устиг схопити її за плечі. — Через це стадо оскаженілих биків? Нас скалічать або просто столочать ногами. Наше щастя, що столик близько стіни.

Рев і зойки наростали з силою штормового прибою. І, мов хвилі, перекочувались клубки тіл, збиваючи на своєму шляху столики, стільці, людей, які, остовпівши з переляку, не встигли притиснутись до стіни. Оркестр наче водою змило з естради. Якийсь чоловік у цивільному, очевидно, директор ресторану, надсадно кричав у мікрофон, благаючи публіку заспокоїтись. Біля його голови пролетіла пляшка, ударила об прихилений до простінка барабан і безгучно

розпалася на скалки, обливаючи напнуту шкіру червоним, мов кров, вином. Чоловік біля мікрофона пригнувся і відскочив убік.

Перша кинута на естраду пляшка стала сигналом до ще запеклішої баталії. Тепер пляшки летіли з усіх боків і в усіх напрямках. До реву додався дзенькіт розбитих шибок, дзеркал, посуду. Якийсь військовий з оскаженілим обличчям до нестями п'яної людини навів пістолет на полиці над стойкою. Пострілу не було чути і брязкоту теж. Пляшки на них просто осідали, одна по одній, ніби їх знімала чиясь невидима рука.

Марію вже тіпала справжня лихоманка. Вона зрозуміла — їй не проскочити. Безглуздя того, що відбувалося в залі, доводило до нестями.

— Та зробіть щось! На вас же погони полковника!? люто крикнула вона Бруксу.

— Я не можу вас залишити саму, — кинув той не обертаючись. Ступивши крок уперед, він смикнув за руку якусь жінку і штовхнув її до стіни, біля якої притулилася Марія.

— Робі, Робі... Я загубила Робі... Вони його, здається, поранили, — схлипувала жінка.

Лише тепер Марія пізнала в ній дружину полковника Ройса. Розмазана по щоках разом з сльозами туш, подряпини змінили її обличчя до невпізнання. З плеча звисала подерта вечірня сукня, на молочно-білій шкірі виразно червоніли плями чиєїсь брутальної п'ятірні.

— О, фрау Марія, це було жахливо! Ми з Робі опинились у самому вирі. Нам треба було тікати службовим ходом через естраду, а ми подалися сюди і... і... — Мері зайшлася плачем, захлинаючись усе більше; ось-ось її плач загрожував перейти в істерику.

— Замовкніть, чуєте! — Марія стиснула руку Мері так, що та скрикнула від болю, — Не смійте плакати, я вам кажу! Нам треба відшукати вашого чоловіка і пробитися до виходу. Нас четверо, у чоловіків пістолети; якщо ми триматимемося купи... Ви мене слухаєте?

— Робі! — Мері трохи підвелася, силкуючись звестися на ноги, і знову безсило впала на стілець, переляканими очима дивлячись на Ройса. У полковника запухло око, з носа юшила кров. Друге око сердито блищало:

— Все твої фантазії! Йй, бачте, захотілося в гості до чорта. От і маємо пекло!

— Що, власне, сталося? — запитав Брукс.

— Поставили на розквартирування новий полк танкістів, і ті зчепилися з піхотинцями. Унтер-офіцери поліцейського батальйону — вони справляли чийсь ювілей чи іменини — спробували втрутитися, тоді піхотинці й танкісти разом почали бити поліцаїв. Ну, а далі вже не добереш, хто з ким зчепився. Суцільне божевілля, масовий психоз!

— Одному з нас треба пробитися до телефону, подзвонити в гарнізон. Лишайтеся з дамами, спробую я.

— Я вже подзвонив. На щастя, напав на Брауна, той обіцяв зараз-таки доповісти генералу Клею... До речі, біля телефону я і заробив оце, — Ройс показав на запухле око. — Якийсь мерзотник заходився перерізувати телефонні дроти. Не додумалися б відключити і світло!

Однак електролампочки ще горіли, освітлюючи огидну картину побоїща і руйнації. Якийсь здоровань підняв стіл і, прикриваючись ним, мов щитом, крутився на одному місці, дурнувато регочучи, коли ніжки стола когось збивали з ніг. Молода дівчина, майже підліток, з розкуйовдженим чорним волоссям, у розпанаханій спереду сукні одним стрибком скочила на стойку і, витанцьовуючи на ній, перехилившись усім тулубом вперед, захоплено верещала, підбадьорюючи свого кавалера, який гамселив тих, хто наближався, ребром важкої таці...

— Жодного чоловіка, жодного чоловіка, який наважився б це припинити! Невже в цілому залі не знайдеться справжнього мужчини! — Марія не помічала, як голосно вигукує ці слова, доведена до розпачу думкою про доручення Фреда, яке вона будь-що мусить виконати, можливо, що й встигне виконати, якщо зараз, цієї ж миті, зірветься з місця і відчайдушно кинеться в озвірілий натовп. Вона перевела подих, виструнчилась, подалася вбік, потім обережно просунулась уздовж стіни, так, щоб ні Джойс, ні Брукс не помітили її маневру.

Невеличка постать за сусіднім столиком ворухнулась. Сухенький старий із зморшкуватим обличчям і високим чолом, увінчаним гривною сивого волосся, іронічно-сумно посміхнувшись, торкнувся руки молодій жінки:

— Стривайте, дитино! Здається, я знайшов спосіб...

Мабуть, тільки Марія помітила, як спокійно і впевнено маленька постать старого попрямувала до естради. Напівдорозі він озирнувся, і лише тоді Марія згадала, що десь його бачила, здається, він диригував на якомусь концерті.

— Вони його вб'ють! — із жахом скрикнула Марія, закам'янівши біля стіни.

Та старий уже ступив на естраду. До смішного маленький і беззахисний, він неквапливо попрямував до полишених біля пюпітрів інструментів, узяв до рук звичайний горн і, закинувши голову трохи назад, підніс його до рота. Лункий, чистий і кличний звук прокотився потоком кришталевої води. Він лунав над гамором, заглушував лайку, тужно рвався на простір, до ясного неба, докоряв, вимагав, бринів таким самозабуттям радості, що люди раптом отямилась. Ні в кого не піднялася рука жбурнути пляшкою в старого. І він уже не здавався маленьким, його постать не виглядала смішною. Вона ніби збільшувалась на очах, ширшала в плечах.

Скориставшись з загального заціпеніння, Марія попрямувала до вестибюля. Ніхто її не торкнув і пальцем, ніхто її навіть не помітив. Погляди всіх були звернені на естраду.

Переляканий гардеробник подав Марії пальто. Руки його тремтіли, одне віко сіпав нервовий тік.

— Майн гот... майн гот... майн гот... — повторював він монотонно, сам, певно, не чуючи, що вимовляє.

«Таксі миттю домчить мене до Єразулімерштрассе. Там кордон між секторами настільки покручений, що в кількох місцях перетинає вулицю. Звісно, я можу його легко перейти. Але що менше мене бачитимуть у східному секторі, то краще. Котра година? Ненько рідна, вже близько десятої! Надія тільки на те, що й Фред зволікатиме від'їзд... Таксі... тільки б знайти машину!»

Ледве стримуючи себе, щоб не побігти з приміщення прожогом, Марія попрямувала до вихідних дверей. І вони раптом перед нею розчинилися, але не для того, щоб пропустити, — у прочинені двері ринули військові.

— Пробачте, фрау, але я маю наказ нікого не випускати з приміщення. Прошу повернутися до залу! — Недбало козирнувши, офіцер наказав солдатам перекрити всі виходи з ресторану.

? Гер офіцер, невже ви гадаєте, що і я брала участь у бійці? — якомога безтурботніше посміхнулась Марія і метнула в офіцера кокетливий погляд.

? Мені дуже шкода, фрау, але ми повинні допитати не тільки винних, а й свідків. Наказ є наказ, нічого не вдієш.

— Благаю вас, гер офіцер! У мене хвора дитина...

— Сподіваюсь, не така вже хвора, якщо її мати опинилась у ресторані.

? Я не застала нашого постійного лікаря вдома... Мені сказали, що він тут... Бачите, я в пальті... я прийшла лише для того, щоб попросити його ще раз оглянути хлопчика... Благаю вас, гер офіцер!

— Фрау, ви мене затримуєте! А разом і себе. Обіцяю опитати вас у числі перших свідків — це єдине, чим я можу вам прислужитися. Прошу, фрау, пройдіть, не примушуйте мене вдаватись до сили!

Ледве пересуваючи ноги, Марія повернулась у зал.

— Хотіли залишити нас потай? — у голосі Брукса вчувалися ревниві, власницькі нотки.

— У мене пропасниця, я змерзла. Ви ж не додумались принести мені пальто!.. Сказати тільки... серед такого зборища молодих, дужих чоловіків знайшовся єдиний справжній мужчина! І хто? Немічний старий музика! — Марія впала на стілець і ущипливо додала: — Тепер, коли вам ніщо не загрожує, чи можете ви бодай домогтися того, щоб нас швидше відпустили?

— Обережніше, фрау! Я не настільки джентльмен, щоб подарувати такий закид навіть гарній жінці!

Марія стиснула пальцями скроні:

— Хворій жінці, містер Брукс!

— Пробачте! Але ви теж були несправедливі: я дбав тільки про вас, боявся залишити вас саму... Піду спробую щось зробити.

Мері вже встигла причепуритися і, поливаючи серветку водою, приклала чоловікові до ока компреси. Марія стежила за її рухами, аби тільки не дивитися в зал. Він дзижчав, мов розворушений вулик. До порядку було дуже далеко, а до опитування свідків і поготів. Солдати, що прибули, марно намагалися звільнити середину приміщення і вишикувати військових уздовж однієї стіни, а всіх німців — уздовж іншої.

До сусіднього столика підійшов метрдотель, шанобливо вклонився старому музиці, щось стиха сказав йому. Той хитнув головою і підвівся.

— Ваш футляр, гер професор! — нагадав метрдотель.

— Дуже вдячний, Йоганн! Мало не забув. А тут же найбільший мій скарб...

Марія рвонулася з місця:

— Гер професор, дозвольте, футляр з нотами понесу я! — Рішення визріло миттю, Марія навіть не встигла дати собі ради, чи правильно вона діє, якийсь імпульс штовхнув її вперед.

— Красно дякую! — без тіні подиву старий музикант передав ноти незнайомій жінці. Він давно спостерігав за нею, помітив її неспокій, нетерпляче прагнення вирватися з пастки, куди так несподівано всі вони потрапили. Коли вона звелася з явним наміром пробитися до дверей, він злякався, можливо, це й допомогло йому подолати власний страх, коли прямував до естради.

— Я скажу, що ви наш диригент, а фрау... фрау ваша акомпаніаторка, якщо нас спробують не випустити, — попередив метрдотель і рушив уперед, прокладаючи шлях двом своїм супутникам.

У залі ще вирувала юрба, і до службового входу легко було пройти непомітно. Та відразу за дверима в коридорі стояв патруль.

— До залу, до залу, — вигукнув котрийсь із солдатів, заступаючи дорогу.

— Ви тут на посту, а ми на службі. Роботи через цю безглузду баталію непочатий край. Навіть музичні інструменти потрощили! Маестро разом з своєю помічницею мусять їх оглянути, — скоромовкою пояснив Йоганн і з заклопотаним виглядом рушив далі. Солдат знизав плечима, проте з дороги відступив.

Завівши старого й молоду жінку до кабінету дирекції, метрдотель попросив почекати, поки він розвідає обстановку.

— Службовий вихід, очевидно, перекрито, та навряд вони знають про існування ще одного — із склепу, де ми зберігаємо продукти. Я не забарюсь...

— Дорогий гер професор, ви сьогодні вчинили чудо. Як той казковий флейтист, що зачарував своєю грою навалу пацюків і вивів їх з міста, яке ті полонили. Благаю вас, вчиніть нове диво: хай швидше

розступляться перед нами ці стіни! — Марія намагалась жартом приховати свій неспокій, лихоманку, що її тіпала, та голос її тремтів, на очі набігли сльози. — Якби ви знали, як багато важить це для мене!

Старий музикант заперечливо похитав головою:

— Мабуть, до чуда більше причетні ви, фрау! Коли я побачив, з якого відчайдушною рішучістю молода жінка збирається кинутись в оскаженілу юрбу, мені стало соромно за чоловічу статть... І я вхопився за єдину зброю, якою володію, — за музику. Можливо, це був один з найкращих моїх експромтів. Не знаю... не пам'ятаю, що саме грав. Якщо згодом мелодія спливе в пам'яті, а таке у нас, музик, буває, я присвячу її вам, фрау...

— Марія... Марія Кеніг.

— Кеніг? Королівський титул вам до лиця, фрау! — з церемонною старосвітською чемністю вклонився старий. — Конрад Фогель, — у свою чергу відрекомендувався він. — Як бачите, і моє прізвище до деякої міри символічне, бо свідчить про мою приналежність до великого роду співочих птахів. Природа, правда, не наділила мене голосом, зате обдарувала тонким слухом. І саме він підказує мені — за якусь хвилину ми побачимо Іоганна. Ну, що я вам казав?

Двері, справді, прочинились, метрдотель знаком показав: можна йти, все гаразд.

... Свою мандрівку по нічному Берліну Марія запам'ятала надовго. Це було безнадійне намагання надолужити втрачений час. Виборюючи якісь секунди з прогаяних годин, вона, вийшовши з таксі на Єрузалімштрассе, мало не бігцем долала квартали, перетинала лунки, порожні подвір'я, здиралася на хиткі сходи зруйнованих будинків, сягала в темряву проломів, враховуючи буквально кожен крок, який допоміг би їй швидше дістатися мети.

Коли вона нарешті постукала в заповітні двері, було близько півночі. Кондуктор міської залізниці Франц Хердер, побачивши пізню гостю, вражено скрикнув:

— Що з тобою? Ти ледве на ногах тримаєшся!

— Потім, все потім... — Марія впала на канапу, з вірадою відчувши за собою тверду опору її спинки. — Негайно подзвони Горенку — дуже важлива справа. Збуди Греті, вона мені допоможе.

— Якесь неприємності? — зблід Франц.

— Лише те, що я, мабуть, прийшла надто пізно. Поквапся ж!

Франц пішов, нічого більше не питаючи. Греті, його дружина, злякано округлила очі, торкнувшись Маріїного чола:

— Та ти ж уся палаєш!

— Здається, справді підскочила температура. Але тепер це вже не страшно. Дай звичайного аспірину і чашку гарячого чаю чи просто кип'ятку.

Коли приїхав підполковник Горенко, Марія перебувала в химерному світі, десь на грані між маренням і дійсністю. Перед очима виринали то сцени бійки в ресторані, то довгий склеп з навалою мішків, ящиків, консервних банок, крізь які вона продиралася, а вони все насувалися і насувалися на неї... Вона марно шукала виходу, затиснута високими стінами будинків у глибоких, мов колодязі, подвір'ях, і раптом з дивовижною легкістю злітала вгору, слідом за кличними звуками горна... Захоплююча мить ширяння у височині, і вона падає, падає, зараз розіб'ється об бруківку... Треба за щось схопитись, зробити зусилля, вона знала як, а тепер забула... Обличчя Фогеля, Мері, Ройса, Брукса перемішуються, мов карти в перетасованій колоді, хтось із них має їй відповісти на це питання... Та вони мовчать, щойно виразні образи блякнуть, риси стираються, стають стандартними... Король, валети, дама... Що ж це зі мною? Збери свої розхристані думки, зроби ще одне зусилля. Нумо, згадай, згадай... І раптом ніби спрацьовує заховане у глибині її ества реле: з п'ятьми виринає обличчя Фреда. Марія схоплюється, сідає на канапі. Чорна хвиля, що накочувалась, туманячи голову, схлинула.

Навіть дивно, що Марія допіру марила. З точністю передає вона повідомлення Шульца, розповідає про причину своєї затримки. І тут голос її зривається. Вона знає — безглузда, непередбачена перепона завадила їй прибути вчасно, проте почуття провини гризе їй серце.

— Можливо, я і завинила. Може, мені пощастило б пробитися до виходу, якби я наважилась на це відразу. Я не злякалась, повірте мені, просто сподівалась, що бійка ось-ось припиниться і, неушкоджена, я швидше дістануся сюди... Тепер я розумію: треба було пробиватися, за всяку ціну пробиватися!

Підполковник Горенко, здавалось, не слухав її виправдань.

— То, кажете, Вернер Больман?. — перепитав він і занотував назване прізвище в блокноті. — Гаразд, перевіримо, що то за птах... Якщо він навіть випурхнув з наших рук... — Підполковник

несподівано посміхнувся і рвучко підвівся. — Зараз пришлю лікаря, і відразу спати. Інструкції дістанете завтра. І не вболівайте ви так! Хай собі попурхає на волі. Для нас це, може, й краще!

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

У санітарній машині

Сидячи в «санітарці», що мчала по автостраді, Григорій раз у раз скошував погляд на золоті погони в себе на плечах. Нунке радив для більшого престижу зодягнути майорський кітель, та Гончаренко спеціально обрав погони з одним просвітом і чотирма зірочками — погони капітана: в цьому званні він значився в списках офіцерів Радянської Армії. Йому пригадалось зауваження Нунке: «А вам до лица ця форма!» Тоді він лише невиразно посміхнувся. А тепер...

«Так, пане Нунке, мені до лица ця форма! Пасують ці бриджі, пасують чоботи, кашкет з червоною зіркою і кітель з капітанськими відзнаками, — думав Григорій, дивлячись, як прямокутні бетонні плити автостради ниряють під радіатор машини. — Багато людей носять тепер цю форму. Хтось прибрався в нову, як-то кажуть, з-під, голочки. На декому вона вже трохи поношена, втратила свій початковий вигляд, на ній, мов на обличчі, з'явилися зморшки, вона стала ніби частиною людини, що її носить. Ще на комусь зовсім обшарпалась чи забруднилась, і він набридає інтендантові, бігає за ним, чекає не дочекається видачі нового обмундирування. Та яка б вона не була: нова чи пошарпана, люди з гордістю носять форму армії-переможниці. І хоч зараз я убрався в неї з наказу Нунке, не його інтересам вона служитиме! І я з радістю зодягнув ці зелені доспіхи, на які з симпатією дивляться друзі й перед якими тремтять недруги. Бо я, Григорій Гончаренко, маю на це право!»

Їхали вже дві години. В санітарній машині, крім Григорія, було ще двоє. Один, похмурий здоровань, схилився над кермом, зосереджено дивляючись у далину, і не виявляв жодних ознак занепокоєння. Другий, рудий, сухорлявий, верткий, що сидів на бічному сидінні, явно нервував. Особливо це впадало в очі, коли перетинали кордон сектора: він то пересідав з місця на місце, то починав щось насвистувати, щохвилини позираючи у вікно. Водій, якого дратувало це безперервне

совання, не витримав і, злегка повернувшись в його бік, сердито кинув:

— Чого крутишся, мов воша на гребінці!

Втім, кордону як такого не було. Маршрут пролягав в об'їзд контрольно-пропускних постів, і лише назви населених пунктів говорили про те, що вони залишили Бізонію і в'їхали у східну зону. На колінах у Григорія лежав планшет з картою. Знаючи пунктуальність Нунке, він ні на крок не ухилився від обраного маршруту. Адже по закінченні операції кожному з них доведеться писати докладний звіт, і найменше порушення плану, в разі провалу операції, буде для Нунке зручною причіпкою, щоб обрушити на Фреда свою лють.

Зараз вони були кілометрів за сорок від мети своєї подорожі.

— Незабаром приїдемо, — попередив Гончаренко своїх супутників. — Нагадую ще раз: до зброї не вдаватися в жодному разі!

— Навіщо ж нам її видали? — запитав верткий.

— Щоб у декотрих не тряслися жижки.

Верткий ображено замовк, а здоровань глузливо посміхнувся. Помітно було, що вони не дуже любляють один одного.

За склом промайнув чорно-жовтий показник, сповіщаючи, що до Грюнхауза залишилося п'ять кілометрів. Ці кілометри були заповнені мовчанням — кожен думав про те, що на них чекає. Григорій, хоч і розумів, як це буде небезпечно, потай усе ж сподівався зустрітися з кимось із своїх, поговорити, потиснути руку, вловити бодай теплу посмішку чи приязний погляд. Водій ще більше спохмурнів, його руки міцно вчепилися в кермо, виказуючи приховане напруження. Верткий знову заметушився. Він то витягав, то ховав брудний носовик, витираючи ним шию й долоні.

— Під'їжджаємо! — сказав він хрипко, лише для того, щоб порушити гнітючу мовчанку.

Звернувши з автостради по відлогому пелюстку з'їзду, машина в'їхала в Грюнхауз. Григорій розгорнув карту міста.

— Їдьте прямо до кірхи, потім повернете праворуч по Бангофштрассе. Це десь там.

Лікарня містилася в довгому, досить непоказному на вигляд будинку, змурованому з червоної цегли. Вікна на двох її поверхах були зафарбовані білим. Над під'їздом, освітлюючи широкі двері, горів яскравий ліхтар. В його відлиску на гребені даху тьмяно

вимальовувалася металева штанга з вирізаним з жерсті примхливим гербом міста.

Машина зупинилась у жовтому світлому колі.

— Ось ми й приїхали! — сказав Григорій. — Ви залишайтеся тут і приготуйте ноші, а я піду і дізнаюся що й до чого. Про всяк випадок мотор не вимикайте!

У приміщенні Григорія відразу огорнув специфічний запах лікарні: дезінфекції, йоду, ліків. У приймальні, куди він потрапив, панелі стін були пофарбовані в світло-блакитний колір, вологий лінолеум на підлозі виблискував чистотою, його, видно, нещодавно помили. Крізь напіввідкриті двері Гончаренко побачив двох санітарів, що несли бачок, з-під закритої кришки якого звисав скривавлений бинт.

— Мені треба побачити чергового лікаря, — звернувся Григорій до молоденької дівчини, яка сиділа біля невеличкого столика і щось записувала в товстий з загнутими куточками зошит.

— Навіщо вам черговий лікар? — запитала вона, не підводячи голови від зошита, і, лише поставивши крапку, звела на Григорія очі. Побачивши перед собою людину у військовому, дівчина відразу пожвавішала і, беручи телефонну трубку, привітно кинула:

— О, звичайно, звичайно, одну хвилинку!

Через деякий час до приймальні зайшов худорлявий чоловік у білому халаті.

— Доброго вечора, товаришу капітан! Пробачте, що примусив вас чекати, — останнім часом багато роботи. Грип!

— Доброго здоров'я! — Григорій потиснув лікареві руку. — Я приїхав з приводу пораненого, Ганса Ріхтера.

— Так, так... ходімте... Будь ласка, сюди, на другий поверх, — показав він на сходи. — Додав він нам клопоту, — бідкався лікар. — Коли лейтенант приставив до нього вартового, довелося звільнити для затриманого підсобку, де ми тримали інвентар, а начиння скласти просто в коридорі.

Справді, в кінці коридору, біля вікна, навалом лежало медичне обладнання. Тут-таки, поруч, стояв вартовий. Складалося таке враження, нібито він охороняє це обладнання.

«Вартовий? — занепокоївся Григорій. — Нунке ж казав, що охорони немає! Дивно... Може, цим наші хотіли показати, що

поранений нетранспортабельний і везти його не можна?»

— Як самопочуття пораненого?

— Цілком пристойне.

«Тоді зовсім незрозуміло. По німця не приїхали — ознака того, що можу забрати його я. До чого ж тоді вартовий? Для годиться?»

— Це тут.

Григорій хотів рушити за лікарем, але солдат заступив йому дорогу.

Не можу пропустити, товаришу капітан! Тільки лікаря і чергову сестру... Так наказано, — додав він, виправдуючись.

— Не бійся, не з'їм твого німця!

Лікар вийшов з імпровізованої палати.

— Спить... Я звелів дати снотворного... Краще зараз його не турбувати.

Крізь прочинені двері видно було ліжко, на якому лежав поранений. Біле простирadlo, що вкривало його аж до підборіддя, коливалось у такт важкому і хрипкому диханню. Бліде обличчя з напіврозкритим ротом лисніло від поту.

— Хай поки спить. Та потурбувати його однаково доведеться. Я піду на станцію за начальником варти чи розводящим, а ви приготуйте його для транспортування.

Григорій вийшов на вулицю. Вирваний з ночі освітлений її клаптик скісно перетинали сріблясті миготливі струни — періщив дощ. У калюжах, навколо камінчиків, дрібок вибитого асфальту, вода закручувалась виром, часом викидаючи вгору маленькі фонтанчики, надимались і лопалися прозорі бульбашки. Подуви вітру, що раз у раз набігали, зв'язували водяні струни в пучки, закручували в тугі струмені, шмагали ними порожню вулицю.

— На станцію! — наказав Григорій, перебігши до машини і струшуючи з себе дощові краплини.

— А де ж той? — запитав рудий.

— Тут. Але біля нього поставили вартового. Доведеться заїхати за розводящим.

У тиші, що запала, чутно було лише глухе гурчання мотора, монотонний шерех склоочищувача, шум дощу. Машина раптом уповільнила хід.

— Нам же казали — охорони нема, справа, мовляв, надійна... сердито кинув водій. А тепер премося до чорта в пельку... Послухайте, шефе, чи не краще нам забратися геть, поки не пізно?

— Еге ж, еге ж... Схоплять і запроторять до Сибіру. Красно дякую! Щось не до смаку мені така нагода познайомитися з найдальшими куточками нашої планети, — підтримав його рудий.

— У нас наказ! — сухо відповів Григорій.

— Ой шефе, облиште... Наказ... наказ... Наказ, що телеграфний стовп: перелізти зась, а обійти можна.

— Припинити розмови! Давай до того будиночка, бачиш, де солдат!

Водій невдоволено хмикнув, але скорився.

Старшина, начальник варты, провів Григорія до лейтенанта. Незважаючи на пізню годину, той сидів біля стола, захарашеного брошурами, списаними аркушами. На одній з брошур Григорій прочитав: «Всесоюзні заочні курси іноземних мов».

— Навчаємось? Як казали наші батьки: боже поможи!.. Доброго здоров'я, лейтенанте! Капітан Гонта з... та ось мої документи. Приїхав за Гансом Ріхтером.

— Доброго здоров'я! Лейтенант Кравцов, що ж це ви так пізно? Я вже думав, сьогодні не приїдете.

— Справи, братику, справи...

Лейтенант розгорнув посвідчення, уважно прочитав його і повернув Гончаренкові.

— Більш нічого у вас нема?

— Гадаю, цього досить.

— Звичайно ми одержуємо в подібних випадках письмове розпорядження... А здебільшого з вашими працівниками приїздить хтось з мого начальства. Ви самі?

— Зі мною двоє, для охорони.

— Я не про те... — Лейтенант замислився. — Зробимо так: ви поки пишть розписку на цього німця, а я з'єднаюсь з нашим штабом. Для проформи... Щоб не намилили потім шиї. А то, знаєте, як буває: припишуть брак пильності, те та се...

Григорій узяв простягнутий аркушик паперу.

«Судячи з усього, його не попередили про мій приїзд. Чому? Не встигли передати по інстанції? Чи передумали? В такому разі теж дали

б відповідні вказівки. Може, зроблять це зараз? Ху-у, щось мені все це не подобається...»

Написавши розписку, Гончаренко доклав її на стілець поверх розкиданих паперів. Лейтенант уже розмовляв з штабом, і Григорій нашорошив вуха, прислухаючись.

— Так... Капітан Гонта з контррозвідки... Що? — лейтенант майже кричав у трубку і морщився, схилившись над столом: очевидно, чутність була погана... — Гаразд... Буде зроблено!.. Слухаю, товаришу майор!

Лейтенант поклав трубку і якось дивно подивився на свого нічного відвідувача:

— Ось що... Очевидно, сталось якесь непорозуміння. — Лейтенант Кравцов підвівся, пройшовся по кімнаті й зупинився поруч з Григорієм. — Мені сказали, що за цим Ріхтером виїхав інший ваш співробітник і наш начштабу. Вам доведеться зачекати, поки вони приїдуть, і ми з'ясуємо це непорозуміння.

— Я одержав наказ доставити його негайно! Щось наплутали у вашому штабі!

— Нічим не можу допомогти! — В суворих сірих очах лейтенанта була незламна рішучість, — До їх приїзду ви залишитесь тут. Я не можу порушити одержаного розпорядження. — Лейтенант кивнув на телефон.

Григорій зрозумів, що сперечатись марно.

«Що ж сталося? Не спрацювала якась деталь так чітко налагодженої машини. Але яка? У Горенка? Ні, це виключається. Марія? Скоріше Марія... Забарилась і не встигла вчасно попередити. Що ж тепер робити? Поїхати без Больмана? Але цей лейтенантик не відпустить мене. А чекати приїзду тих, що виїхали, я не можу. Це викличе підозру в тих двох, і вони дременуть без мене. Попросити з'єднати мене з Горенком?»

— Що ж вони не їдуть?

Лейтенант Кравцов глянув на годинник.

— Зараз прибудуть.

В його відповіді, в усьому його вигляді Григорій відчував ворожість. Цей молоденький офіцер явно щось запідозрив. Погляд лейтенанта, спочатку стомлений, став тепер колючим і настороженим, стежить за кожним його кроком.

«Любий, дорогий мій хлопчику! А ти дарма, що дуже юний, а молодець! На твоєму місці я поведився б так само! Навіть більше — відібрав би пістолет, а власника його запроторив у якусь буцегарню. Та якби ти знав, що, виявивши зараз пильність, ти можеш зашкодити нашій спільній справі!.. І як здивуєшся ти, коли я попрошу тебе з'єднати мене з Горенком! От тільки чи зумієш потім тримати язика за зубами?»

— Послухайте, лейтенанте, ви комуніст? — почав було Григорій, та в цей час за вікном спалахнуло світло потужних фар, тінь віконної рами пробігла по кімнаті, і долинув вигук вартового:

— Начальник варти! На вихід!

За кілька хвилин прочинились двері і на порозі з'явився невисокий кремезний майор. З-за його плеча на Григорія дивилось знайоме, з кущуватими бровами, усміхнене обличчя Горенка. Він щось прошепотів майору, той зробив знак лейтенанту, і вони вийшли, залишивши Григорія наодинці з полковником.

— Здоров... як тебе, Гонта? Що ж, теж козарлюга непоганий! — Горенко обійняв Григорія. — Загнав ти мене вкрай! Ледве встиг... Марія затрималась через бійку в ресторані, не так давно добігла. Хотів вислати до тебе когось молодшого, та закортіло побачитись. Стільки ж минуло часу! Ну, як ти?

— Товаришу полковник, я мушу негайно їхати! Я тут уже хвилин з п'ятнадцять. Боюсь, моїм головорізам це здасться підозрілим. Марія все розповіла вам про затриманого?

Горенко відразу заквапився:

— Все. Тоді слухай: забирай свого Больмана. Так, мабуть, буде краще. Дізнаємось про його зв'язки — недаремно ж він швендяє в нашу зону! Цей томик Гете передаси Домантовичу. Знайди спосіб. Справа в тому, що Марія звалилась — певно, грип! — а шифр треба передати негайно. Запам'ятай: балада «Корінфська наречена». Ключ в обкладинці. Себастьяну скажи, щоб його не турбувало зникнення Марії, поясниш, у чому річ, а то зніме галас. Ну, здається, все... Бережи себе! Ага, перекажи ще Домантовичу, що знайшлася його сестра. Він її розшукував... А тепер щастя тобі! Їдь у лікарню і забирай свого Больмана.

Пригашені вогні сплячого міста промайнули востаннє і залишилися позаду — їх поглинула ніч. Знову безкрая стрічка шосе,

вихоплені світлом фар придорожні показники та кілометрові стовпи. За спиною — стогін Больмана і посвистування рудого. Тепер це вже бадьорий свист.

— А непогано ми їх ошукали. — Свист урвався. — Признатися, почував себе препогано, особливо там, біля караулки. Ну, думаю, все... А тут ще і вас довго немає. Сидів, наче на голках.

— Розводящого чекав. Він перевіряв пости.

— А хто ці двоє, що приїхали машиною?

— Гаразд і не добрав. Одного лейтенант повів чомусь до складів, другий копирсався в якихось паперах.

Похмурий водій під час цієї розмови двічі покосився на Григорія.

«Чого це він? — подумав Гончаренко. — Щось запідозрив?» Та, перебравши в пам'яті події ночі, відкинув таке припущення.

— Еге ж... — вів своєї рудий, — усе вийшло якнайкраще. А то б не минути Сибіру...

— І запав тобі в тямки цей Сибір! Що ти, сморчок, про нього знаєш? Сибір — це...

Похмурий замовк.

— Що «це»? — не вгавав рудий.

— А так... Тайга, просторінь, привілля для душі...

— Бували там? — запитав Григорій.

— Бував... — зітхнув водій і ще дужче натиснув на акселератор, даючи зрозуміти, що розмову закінчено.

Далі їхали мовчки. Зрідка траплялися зустрічні машини, і тоді дощові краплі, що тремтіли на вітровому склі, спалахували, наче дрібні іскорки.

«Ось і скінчилося моє відрядження... — з сумом думав Григорій, дивлячись на набігаючі околиці Берліна. — Якби не ці двоє, було б щось схоже на вихідний день...»

Світло фар упало на великий білий щит з чорними літерами. На ньому чотирма мовами напис: «Ви в'їжджаєте в американський сектор. Носити зброю в неробочий час заборонено. Підкоряйтесь правилам...» Далі Григорій не читав.

Починались будні.

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Голос з небуття

Двері закрилися, наче віко труни. Двоє чоловіків, старший і молодший, у цілковитій розгубленості зупинилися посеред кімнати. Неймовірно моторошною була невідповідність між тим, що сталося, і непорушним спокоєм звичних речей, їх затишком. Як завжди, вбирала очі картата скатертина на овальному столі, м'якими складками, аж до підлоги, спадали такі ж картаті штори, а на широкій тахті, з такими зручними западинками, поруч подушки лежала розгорнута книга.

— Прочини вікно! — сказав старший і важко впав на присунуте до столу крісло. Схопившись руками за бильця, він застиг у неприродно напруженій позі вкрай стомленої людини, неспроможної вже на найменше зусилля, навіть порух, щоб вмотитися зручніше.

— Надворі прохолодно, досить самої квартирки, — заперечив молодший. — А тобі краще лягти і випити чогось гарячого. Хочеш, зігрію кави?

Не чекаючи на відповідь, молодший присів навпочіпки біля буфета, розкрив дверцята і помацав рукою по полицях. Його втуплені в одну точку очі не бачили предметів, яких торкалися пальці, і він здригнувся, мов від укусу, коли відчув дотик металевої поверхні. Синя, з нікельованою кришкою кавниця дивилася на нього очицями білих невігадливих квітів, про щось нагадуючи.

Так, кава... їм обом треба зігрітись... А потім лягти, швидше лягти...

Випроставшись, він попрямував до дверей.

З кухні долинув брязкіт, потім дзюрчання струменя води.

Тепер лише цей єдиний звук порушував мертву тишу дому, і сивоголовий у кріслі міцніше вхопився за бильця. Йому здавалось, ніби цей звук наростає, наче шум великої ріки, що мчить повз береги в нестримному вічному русі.

— Тобі зле? — запитав молодший, повернувшись до кімнати. — Полеж на тахті, вкрийся пледом. Зараз я принесу.

— Ні, ні, потім... Краще дай запалити. У тебе щось лишилося?

— Ось, — з простягнутої пожмаканої пачки посипалися крихти тютюну, шматочки потрощених сигарет.

Обидва скрушно дивилися на пом'яту пачку, немов навмисне чіплялись за неї поглядом, щоб відвернути свої думки від іншого видовиська.

— Пошукай в... опочивальні... в тумбочці... — нарешті вимовив старший, запинаючись після кожного слова.

Молодший прикусив губу, що по-дитячому затремтіла, і слухняно пішов до опочивальні.

Цього разу він довго не повертався, здавалося, зовсім пішов з дому. Обличчя сивоголового болісно напружилось, і вся постать схилилась уперед.

Кроки, що почулися, не порушили його заляканої пози. Вони були надто швидкі, щоб одразу вкластися в свідомість.

Проте не раптова поява на порозі молодшого, а вираз знайомого обличчя подіяли на старшого, мов електричний струм.

— Пробач! Я не повинен був посилати тебе туди, — проказав він квапливо.

? Врешті, можна було б...

— Однаково доведеться через це пройти. Сьогодні чи завтра... Бери, запалюй!

Кінчики двох сигарет одночасно зажеврили, і по кімнаті попливли цівочки блакитного диму, перетинаючи одна одну, зливаючись у довге пасмо, що тануло біля відкритої квартирки. Старший затягався пожадливо, мов спрагла людина, що, припавши до склянки води, випиває її нахильці, ковток за ковтком. Молодший, зробивши дві-три затяжки, прикусив край сигарети, вона тепер поволі тліла, обростаючи на кінці стовпчиком попелу. Помітивши це, він кинув сигарету в попільничку і рвучко підвівся.

— Ось, — проказав, витягаючи з кишені пакет.

Опуклий великий конверт упав на стіл заклеєним боком догори.

— Що це?

— Було в тумбочці, поверх сигарет.

Опуклий конверт лежав написом до стола. Дві пари очей прикипіли до нього, наче намагаючись крізь товщу паперу прочитати те, що було всередині.

— Ну, що ж, відкрий, — хрипко сказав старший.

Обережно, немов роблячи складну операцію, молодший надірвав конверт шпилькою, витягнутою з вилоги піджака.

— Тут тільки...

Жовтогаряче коло вислизнуло на скатертину, кінчик згорнутої цупкої стрічки відскочив убік і тепер пружно здригався над краєм

стола.

— Не розумію... стрічка? Чому стрічка?

Запала мовчанка.

— Може?..

— Так.

Зблідлі, вони дивились один одному в очі, домовляючи поглядом не висловлену вголос думку.

Бобіни магнітофона плавно закружляли, і між ними швидко побігла вузьенька стрічка, Двоє чоловіків прикипіли до неї очима, ніби сподіваючись на зриму появу когось третього. Але стрічка бігла байдужо-безмовна, схожа на спалахи полум'я в своєму безперервному мигтінні.

— Ти не помилився? Включив на відтворення запису?

— Звісно.

І, ніби на підтвердження цих слів, несподівано зазвучав ще один голос, чітко і лунко, наче до розмови включився хтось третій.

Вони чекали, з гарячковим нетерпінням хотіли якнайшвидше дізнатися, що їм скаже запис. Думали саме про зміст записаного, а не про ту мову, яка народить цей зміст. Але тепер, коли пролунали звернені до них слова, у свідомість ввійшло лише їх звучання, не зміст, а тільки голос, з усіма змінами притаманного йому тембру, з легким придиханням на кінці фраз.

Він розлягався по кімнаті, мов дальня луна, мов відгомін з минулого, що якимсь чудом прорвався крізь прокладений смертю чорний кордон.

— Пробач, але я... пусти спочатку! — Губи сивоголового так стислися, що стали зовсім білими.

Порух руки — і стрічка з тихим сичанням закрутилась у зворотному напрямку.

Перед тим, як знову переключити магнітофон па відтворення звуку, рука молодшого на мить залякла в повітрі.

— Ну ж бо!

Пальці випростались і лягли на клавіатуру настройки, потім безіменний з силою натиснув на білий пластмасовий клавіш.

Диски знову плавно закружляли. Тепер у безмовному шереху стрічки, що передувало народженню слів, обом вчувалося не мовчання, а затамований подих, що ось-ось прорветься пафосом

якихось особливо значних слів. Та перша фраза прозвучала побуденному просто, в її інтонації все було до дрібниць звичним.

«Я уявила, як ви повернетесь додому, мої рідні, вкрай змучені, приголомшені тим, що сталося, і мені схотілося бодай у такий спосіб опинитися поруч, поговорити з вами хоч кілька хвилин. Це та розмова, що так і не відбулася між нами, бо ви завжди її уникали, керуючись неписаними законами того фальшивого гуманізму, за яким навіть приречену людину годиться до останнього дурити словами втіхи і розради. Знали б ви, наскільки це негуманно! Мені здається, що стіни нашої квартири аж відлунюють тими словами, які я промовляла тут уголос, коли лишалася вдома сама. Та годі про це, стрічка невпинно біжить, у мене таке враження, ніби я вся мушу вкластися в її вузьке ложе, в ті кілька десятків метрів, що відмірюють короткий, час моєї з вами розмови. Як я шкодую тепер, що не взялася писати вам загодя, коли моя права рука не боліла так нестерпно і я могла ще тримати олівець! Біг стрічки просто паралізує мою думку, всі зарані приготовлені, повні, як добірне зерно, слова розсипаються, мішаючись з відсіяною половиною. Я мушу зараз спинити магнітофон, трохи полежати, ще раз зважити те, в чому мушу вам звіритись і в чому хочу переконати... Ну от, трохи зібралася з думками. Вас, певно, здивувало слово «звіритись»? Адже обом вам, тобі, мій любий Себастьяне, і тобі, маленький мій Ернесте, — не ображайся, для матерів навіть дорослі діти завжди здаються маленькими! — так от, обом вам здавалося, що ви знаєте, мене, як п'ять пальців на власній руці. До певного часу так воно і було. Та внутрішній світ людини підпорядкований, на щастя, тим же законам, що і все живе. Без невпинного обміну речовин живий організм умирає. Кожної миті він мусить щось віддавати і щось вбирати в себе. Для мене, замкнутої в родинному колі, таким поживним середовищем була твоя підпільна діяльність, Себастьяне! Я тремтіла за тебе, за тендітність нашого щастя, яке могло зламатися кожного разу, коли ти виходив з дому, вболівала за успіх кожної дорученої тобі справи, пишалася тобою, водночас нарікаючи на ті риси твоєї вдачі, що штовхнули тебе на такий небезпечний шлях. І я прагнула, з усіх сил прагнула бодай вдома забезпечити для тебе можливий спокій, ті дрібні вигоди, які дали б тобі змогу спочити, беручи на себе весь буденний клопіт, ховаючи сум'яття свого серця, зберігаючи добрий гумор, такий несумісний з усім, що коїлося

навколо. Ні, ні, не думай, ніби я вихваляюсь цим. Я давала далеко менше, ніж брала від тебе!

Коли ти після кількох провалів своїх товаришів, зневірившись в ефективності того, що робив, відійшов від підпілля, я навіть зраділа: нарешті постійна примара непевності і страху зникла з мого життя! Ти пам'ятаєш ті дні? Вони визначались не подіями, а порожнечею, яка раптом утворилася в твоїй і моїй душі. Ми не виказували цього одне перед одним, але та порожнеча зяяла, як постійно вільне місце близької людини, що навічно від нас відійшла. Нам трапилась нагода переїхати в цю квартиру, до моїх тоді ще живих стареньких. Ми вхопились за неї, як за рятівне коло. Турботи, пов'язані з переїздом, нова робота, яку ти знайшов при невеличкій лікарні,— це були зміни, що заповнювали наші дні самою своєю новизною. Чому ж у моїй душі знову почав наростати страх?

Тепер я звертаюсь до тебе, Ернесте! Пам'ятаєш, ти прибіг одного дня з кінотеатру, куди ви ходили всім класом, і збуджено почав розповідати мені про кадри побаченої щойно кінохроніки? Ти виструнчився по-військовому, як ті солдати, що марширували перед тобою на полотні екрана, і в очах твоїх засвітилося щиросерде захоплення незламною міццю солдатських колон, які йшли під знаменами рейху. Я мало не вдарила тоді тебе по обличчю, ти злякано відсахнувся і відійшов від мене ображений. А я лишалась стояти, не здатна ступити кроку, і біля ніг моїх розверзлася прірва...

Не нарікай на своїх друзів, Себастьяне, вони не відразу прийняли мене в своєї коло і не відразу дали перше доручення. Ось у чому полягає те, що я ховала від вас і що тепер вам звіряю. Так, чотири довгих роки жила я подвійним життям. Кажу чотири, бо і два повоєнних, аж поки мене не здолала хвороба, я працювала в лавах комуністичної партії.

Тягаючи в своїй господарській сумці листівки чи шрифт, ідучи на явку, а вона ж кожного разу могла завалитися! — я знала, що піддаю смертельній небезпеці і вас, мої найрідніші і найдорожчі! Та, як це не парадоксально звучить, я робила це задля вас. Для тебе, Себастьяне, щоб ти знову повірив у силу Опору, в невідворотність поразки такого страховиська, як фашизм, бо людина по самій своїй природі прагне життя, а фашизм — це смерть усього живого, глумління над усім, що

здобули люди протягом довгих віків боротьби за утвердження розуму і правди.

Я ступила на цей шлях задля тебе, Ернесте, передусім захищаючи тебе. І не лише від фізичної смерті,— як мати, я прагнула зберегти твоє життя, — а й від розтління духовного, що могло вбити в тобі людину. Цього я, мабуть, найбільше боялася, бо беззахисну дитячу душу найлегше звабити облудливим блиском і гучними, брехливими словами про велич і якесь особливе покликання німецької нації.

Зараз я знову мушу спинити магнітофон. Ні, я не стомилась, для цього я надто збуджена, настільки збуджена, що навіть біль причаївся за порогом мого сприймання. Отже, він не завадить мені думати. А хочеться обміркувати кожне слово, щоб воно стало вагомим, вмістило в себе якнайбільше, омилося живою кров'ю мого серця.

... Ось і наближається до кінця моя з вами розмова. Те, що я хочу вам сказати, для мене дуже важливо але я так і не знайшла потрібних слів. Вони спопеляються, щойно виникнуть у моєму мозку, і лише одне горить, мов неопалима купина:

материнство. Тепер я бачу — в ньому все.

Я вся перед вами, мої рідні! Молоденька дівчина що з довірливою готовністю до щастя вклала свою руку в твою, Себастьяне. Молода мати, приголомшена чудом народження нового життя, плекати яке так безмірно солодко і так безмірно страшно. Літня жінка, для якої поняття «материнство» поступово розширювалось і виповнювалось новим змістом. Усі сходинки мого життя були спрямовані до цієї вершини. Саме з неї я побачила світ таким, як він є, саме тут я збагнула, як багато вбирає в себе слово «мати», зрозуміла, що, захищаючи добро від сил зла, ми, матері, тим самим утверджуємо саму ідею буття.

Станьте на хвилинку поруч зі мною, пильно придивіться до того, що діється навколо нас. Фашизм знову піднімає голову! Чи не здається тобі, Себастьяне, що в цьому частка і твоєї особистої провини? Ти ж знаєш, що буде, якщо не перетяти йому шлях!

Мій маленький Ернесте, ти хімік і любиш чіткі формули. Заглянь же в ту реторту, де гітлерівські недобитки вкупі з генералами клеями і їм подібними варять отруйне зілля, кожен ковток якого може стати смертельним для нашого народу, для всіх людей земної кулі. Зроби аналіз закладених у цю реторту речовин, склади формулу і ти побачиш? це так!

Я прошу вас обох лише про те, щоб ви замислились над цим. Бо знаю: чесності і сміливості у вас вистачить.

Я збиралася сказати вам безліч ніжних слів — вони виповнюють моє серце! — а кажу, про речі, на перший погляд, дивні в хвилини розставання. І все-таки моїми устами промовляє сама любов, сама ніжність, саме бажання востаннє по-материнському захистити вас.

За півгодини прийде медсестра і зробить мені чергове впорскування морфію. Біль відступить. Чверть години я перебуватиму в блаженному напівзабутті, сплітаючи марення з дійсністю. І мені здаватиметься, що людина не може зникнути остаточно, її дихання, тепло її тіла, біоструми мозку, електричні імпульси, народжувані в м'язах, виливаючись назовні, включаються в загальну світову енергію. Отже, й частка мене, можливо, долине до вас з вітром, з поцілунком променя, з запахом трави, що проросте на могильному горбику. Я думатиму й про те, що людина залишається живою, поки зберігається пам'ять про неї бодай в одному серці. А я ж матиму для себе два таких притулки.

От і все, мої любі! Хоча ні, ще одне: ви зітрете з стрічки все, сказане мною. Сьогодні ви ще приголомшені горем, ви не звиклися з думкою, що я від вас пішла, і тому можете мене слухати. Вдруге це завдасть вам болю, а не втіхи. Зроби це зараз, Ернесте, мій хлопчику!

Тепер уже все остаточно. Стрічка ось-ось скінчиться, а мені хочеться ще раз сказати вам, як я вас люблю. Цілую обох усім серцем. Ваша мати і дружина...»

Запало мовчання. Бобіни й досі крутилися. Ось-ось на одній з них, де лишилося кілька витків, стрічка обірветься.

— Спиши! — голосно скрикнув батько. В його очах промайнуло благання.

Син заперечливо похитав головою:

— Вона просила... — Палець ліг на один клавіш і відразу ж на інший.

Тепер стрічка перемотувалась у зворотному напрямі, розмагнічуючи плівку. Магнітофон здавався живою істотою, хижим звіром, що пожадливо ковтає слова.

Старший обм'якнув у кріслі. Спина його згорбилась, руки безсило впали на коліна.

— Вона робила це не заради нас, а замість нас, — сказав він з притиском, — так, замість нас...

Син нічого не відповів. Він прибрав магнітофон, озирнувся, ніби щось намагався відшукати, і швидко вийшов на кухню.

Вода в кавнику майже вся википіла. Ернест влив у нього ще один кухоль, знов поставив па вогонь і бездумно спостерігав, як здійснюється легенька пара, густішає, потім знову стає прозорішою, звивається високо вгору і тане. Поверхня води взялася бульками. Він бачив лише цю воду і ці бульки. Потім, схаменувшись, всипав в електромлинок темно-коричневі лискучі зернятка. Млинок задзижчав.

Ернест заварив каву, дав їй скипіти. Гострий аромат ударив у ніздрі, наповнив запахом усю кухню. Це був з дитинства знайомий запах, домашній запах. Тугий клубок підкотився до горла. Юнак прихилився чолом до холодної шибки, з зусиллям ковтнув, провів рукою по горлу. Спазм не проходив. Цей запах, домашній запах...

Пізно вночі Ернест прокинувся наче від поштовху. Батько спав чи вдавав, що спить. Навшпиньках підійшовши до дверей сусідньої кімнати, Ернест прислухався. Важке, нерівне дихання. Може, зайти, присісти на край ліжка, щось сказати? Він відчував, що не зможе цього зробити, та все ж довго стояв вагаючись. Потім зрозумів — його підвело з ліжка інше. Тихенько пройшов до їдальні, не запалюючи світла, витягнув з магнітофона бобіну.

Вона вже нічого не могла розповісти, ця жовтогаряча стрічка! Та він дбайливо вклав її у футляр, підійшов до книжкової полиці. Пальці швидко прибігли по спинках знайомих книжок. Кожна з них ніби озвалася до нього своїм голосом: одна іронічним, інша розсудливо-холодним, третя пристрасним, четверта веселим, сповненим втіхи життям. Він розсунув палітурки і поставив між ними футляр з бобіною. Тоненький руб тепер теж скидався на спинку книжки. Мовчазної і промовистої.

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Зустріч біля поштамту

Після смерті дружини Себастьян Ленау допізна засиджувався в аптеці. Давно вже покоїлись під футляром крихітні терези і за

дверцятами шафи тьмяно виблискували порцелянові ступки й товчачики, скляні мензурки і пробірки, а Себастьян усе щось виписував, підраховував, часом просто механічно гортав рецептурні бланки й старі рахунки. Марія співчувала старому, розуміла, як не хочеться йому повертатися до своєї спорожнілої оселі, але присутність будь-кого стороннього в приміщенні аптеки вечорами її аж ніяк не влаштовувала. Адже ключ до дверей горішньої кімнати мала не тільки вона.

Щоправда, Фред здебільшого попереджав про свій прихід, телефонуючи, що дістав квитки в кіно на такий-то сеанс. Якщо йшлося про два квитки, Марія знала — Фредові треба зустрітися з нею. Коли ж лунала цифра «три», вона, не розмірковуючи над тим, з ким має зустрітися Шульц, залишала аптеку задовго до призначеного часу і ночувала у себе вдома, в кімнаті, що офіційно вважалася її оселею. Як і аптеку, цю кімнату обладнав для неї Гельмут Зеллер, до якого її направили німецькі товариші.

— На Гельмута можете покластися в усьому, — коротко пояснили вони.

Що це так, Марія зрозуміла відразу, тільки-но з ним познайомилась. За його спокійною розсудливістю відчувався темперамент звиклого до самодисципліни борця, що вміє тверезо оцінити обстановку і йти до поставленої мети з неухильною послідовністю людини, переконаної в своїй правоті.

Зеллер напрочуд швидко владнав усі Маріїні справи, залишаючись сам за лаштунками.

— Не треба, щоб вас бачили разом зі мною, — пояснив він. — Ми, антифашисти, все менше влаштовуємо тих, хто стоїть при владі в західній зоні. Йдеться до того, що нас взагалі оголосять поза законом. А вам належить всіляко берегти репутацію добропорядної бюргерші.

Тому й надалі вони бачились потай і лише в тих випадках, коли в цьому виникала крайня потреба. Марія прагнула якнайменше турбувати Зеллера або котрогось з його друзів, — їй досить було знати, що вона не сама, що десь поруч точиться невинна боротьба за Німеччину мирну і справді демократичну. Втім, штучна ізолюваність від тих, хто провадив цю боротьбу, дедалі більше гнітила молоду жінку. Прокидаючись уранці, вона з відразою думала про початок нового дня, такого ж, як і всі попередні, у набридлому оточенні

постійних клієнтів, більш чи менш стриманих, але завжди однаково впевнених у своєму виключному праві порядкувати життям переможених, видобуваючи з того якнайбільший зиск для себе особисто.

Вчора надвечір до аптеки зайшла підтоптана старенька і, простягаючи Марії рецепт, стиха промовила:

— Наш спільний друг просить вас завтра о десятій ранку прийти до майстерні, де ви бачились востаннє.

Марія на мить опустила повіки, немов проказала очима: «Так», — і голосно зауважила:

— Сподіваюсь, ці ліки вам допоможуть. Вживати їх треба регулярно, а не тоді, коли. ви відчуєте наближення задухи.

Жінка скрушно похитала головою:

— Мені тридцять п'ять, а ви ж самі бачите... — не закінчивши, вона попрямувала до виходу, згорблена, непевно ступаючи топкими, мов дві жердинки, ногами.

Увесь час по тому Марію переслідувала ця виснажена хворобою постать, викликаючи найболючіші спогади з власного життя.

Другого ранку Марія підвелася з ліжка раніше звичайного і до дев'ятої встигла налагодити справу так, щоб її відсутність не позначилась на роботі.

— Гер Себастьян, я на вас покладаюсь, як і на тебе, Рут. Якщо до мене хтось подзвонить, скажете, що за годину-дві повернуся. Клара має все необхідне, коли чогось не вистачить, ключі у гера Себастьяна.

— Напевне, не вистачить кави. Уявляю, скільки її видудлить містер Брукс, чекаючи на ваш прихід, — блиснула зубами Рут.

— От йому можеш сказати, що я виїхала в справах на цілий день!

Згадане Рут ім'я зіпсувало настрої. Брукс переслідував Марію виявами своєї уваги і мовчазний її опір сприймав як сполохане борсання дикого птаха, що рано чи пізно потрапить у вміло замасковану пастку. «Ти ж знаєш, чим усе скінчиться!» — промовляли його очі навіть тоді, коли він звертався до переслідуваної ним жінки з найшанобливішими словами. Марія зморщилась, немов і зараз відчула той погляд, липкий, мов павутиння, що осідає на обличчі в лісовій гущавині ранньої осінньої пори.

Порив вітру, штовхнувши в груди, змів і цей спогад, і саму думку про Брукса. Марія любила ходити, опираючись пружному струменю

повітря, як заповзятий плавець, що долає течію, розтинаючи хвилі дужими помахами рук. До зустрічі з Зеллером лишалась майже година, можна піти кружним шляхом, щоб не притишувати ходи, не збитися з відразу взятого ритму. Після хвороби вона мало бувала на повітрі і тепер впивалася ним, усмоктувала всіма порами тіла, бо вітер не тільки бив у обличчя, плутався в ногах, а й немилосердно тіпав на ній шарф і пальто, прориваючись у рукава, за комір, під усі застібки верхнього одягу. Вперше за багато часу Марія відчула радість буття, не обтяженого спогадами, непевністю свого становища, щоденними тривогами. «Я наче після добрячого душу Шарко», — подумала вона всміхаючись і враз притишила ходу — до майстерні було вже зовсім недалеко. Тепер вона йшла поволі, непомітно озираючи вулицю перед собою, потім повернулася спиною проти вітру, ніби для того, щоб щільніше запнути шарф. Нічого підозрілого! Якби хтось стежив за майстернею, це відразу б упало в око. Власне кажучи, особисто їй нічого й не загрожувало. Кілька днів тому вона віддала в ремонт господарську сумку, тепер іде її забирати. Цілком природна річ. І якби не Зеллер... Вона знала: конспіратор з нього кращий за неї, проте тривога про його безпеку ніколи не полишала її. Дві пари очей все-таки ліпше, ніж одна.

Вивіска над дверима сповіщала: «Петер Мейєр. Ремонт парасольок, сумок, дорожніх речей, шкіряної галантереї». Біля входу тулилася невеличка вітрина з напіврозкритою валізкою, пасками, різних розмірів і фасонів сумками, поверх яких звіщувалися застібки-блискавки. Один бік вітрини майже цілком затуляв великий кофр. Крізь проміжки серед цієї навали речей було видно, що Мейєр в майстерні не сам. Літня опасиста жінка раз у раз відкривала й закривала велику чорну парасольку, в чомусь переконуючи майстра. Зачувши дзвінок над дверима, Мейєр скинув на нову відвідувачку очманілий погляд. Його обличчя відразу пояснишало. Поспішно погодившись на всі вимоги прискіпливої замовниці, він швидко її вирядив.

Годинник показував без п'яти десять, та Мейєр не квапився провести Марію в кімнату за майстернею.

— Гельмут просив пробачити. Він звільниться лише за годину. Якась невідкладна справа.

— Справді невідкладна чи...

— Ні, ні, не хвилюйтесь, нічого небезпечного. Якби було так, він би остерігся, відклав зустріч на інший день.

— Звичайно, — погодилась Марія, намагаючись не виказати свого неспокою.

— Може, зачекаєте там? — Мейєр кивнув за прилавок, де за порт'єрою ховалися двері до його скромного житла.

— Краще пройдуся.

Марія рушає навмання вздовж вулиці, і вітер тепер не тішить її, а дошкуляє. Зайти хіба на поштамт? Вона абонує там скриньку, про це просив її Фред, він уперто чекає від когось листа, хтось має написати йому на її ім'я. Тепер, коли попереду стоїть певна мета, годинне чекання вже не здається таким тяжким. Звісно ж, з Зеллером нічого не могло статися...

На поштамті, як завжди, велелюдно. Марія купує кілька конвертів і марок, непомітно озирається. Ніхто не звертає на неї уваги; тих поглядів, що ними окидають її деякі чоловіки, можна не брати до уваги, — для молодого вродливої жінки це звична річ.

Марія проходить до іншого залу, де вздовж усіх чотирьох стін ліпляться пронумеровані поштові скриньки. В цьому приміщенні майже порожньо, всього чоловік з десять. Забравши свою кореспонденцію, вони спішають вийти. Все це здебільшого ділки, які за родом своїх занять часто бувають у роз'їздах і воліють, щоб їх службові та інтимні таємниці не потрапляли до людей, котрим це листування не належить бачити. Долаючи ніяковість, Марія відмикає свою скриньку. В ній кілька рекламних проспектів різних фірм. Молода жінка витягає їх усі жужмом, не розглядаючи, кладе в свою сумочку і лише тоді помічає — поміж ними лежить конверт! Гірке почуття проймає її серце, вона знає: їй особисто нема кому писати. І все ж вона радіє. За Фреда. Він щоразу запитує, чи давно вона була на поштамті. Мабуть, звістка, на яку він так нетерпляче чекає, для нього дуже багато важить.

Тільки пів на одинадцять. В її розпорядженні ще тридцять хвилин, нема чого квапитись. Тим більше, що Зеллер може й запізнитися. Година не такий уже великий строк, щоб устигнути впоратися з якоюсь терміновою справою. Марія сама тільки й встигла, що зайти на пошту. Фредові сьогодні явно пощастило: не бачити б йому сьогодні листа, якби... Марія раптом спиняється, вражена думкою, що вона не має

права йти до майстерні Мейера з листом, зміст якого їй невідомий. Хтозна, що він містить. Вкинути назад у скриньку? Подзвонити Фредові, щоб той зараз же його забрав? Звичайно, краще за все покласти лист туди, звідки вона його щойно вийняла. Марія повертає назад, та на душі в неї неспокійно. А що коли хтось бачив, як вона поралась біля скриньки? Поволі, дуже поволі перетинає зал, серце в грудях калатає все дужче й дужче. Що з нею? Може, то інтуїція підказує їй, що десь причаїлась небезпека? Он той підозрілий панок, чому вія на неї так дивиться? Вона, здається, його десь бачила, чи не тоді, коли відмикала свою скриньку? Яке принизливе почуття цей страх, що раптом невідомо чому на неї навалився...

Марія спиняється і рішуче прямує в бік найближчого вільного таксофона, щільно причиняє дверцята кабінки. Мить провагавшись, набирає знайомий номер.

— Ви забули в мене свого листа, Фреді! — каже вона перше, що спадає на думку. — Як це необережно! Ви ж знаєте мого чоловіка і його звичку копірситись у моїй сумочці... Ах, не буду ж я пояснювати все телефоном! Звідки дзвоню? З поштамту. Якщо ви негайно сядете в машину, ми зустрінемося десь на півдорозі до мого дому. Тільки покваптесь; рівно об одинадцятій я мушу, подати чоловікові сніданок... Гаразд, домовились, чекаю...

«Ху, здається, він усе зрозумів. Принаймні те, що йдеться про листа до нього і про якусь небезпеку для мене».

Тепер вітер дме в спину, він немов підганяє Марію, та вона йде поволі, пильно придивляючись до всіх зустрічних машин. Одна з них завернула в провулок. Якщо це Фред, він зараз сам має перетнути перехід. Збоку пропливають вітрини великого універмагу, тут юрмиться багато народу, в такій штовханині можна й розминутись. Марія прискорює крок, щоб швидше вирватися з людського потоку. Вона ступає так рішуче, що їй мимоволі поступаються дорогою. Ось уже й позаду універмаг. Попереду знову напівпорожній тротуар. Та знайомої постаті на ньому не видно. Взагалі вона вчинила нерозважливо, подзвонивши Фредові. Треба було перебороти страх і вкинути листа в скриньку. Телефонні розмови можуть підслуховувати, яка гарантія, що за Фредом не стежать? Казна-що... Шульц досвідченіший за неї і коли погодився зустрітись, то зважив на все. Одного він не взяв до уваги, яка вона, Марія, боягузка, яка нікчемна з

неї помічниця. Ніж потерпати від страху, краще подумай, як непомітніше передати листа.

Розкривши сумочку, Марія шукає носовичка, перекладає вгору всю одержану кореспонденцію. Якщо застібку не закрити щільно і сумка впаде на тротуар... Тільки зробити це природно...

Назустріч іде Фред. Його погляд байдуже спиняється то на одному, то на другому перехожому. Ось він слизнув і по Маріїному обличчю. Вираз його очей не вказує, що він помітив її. Кроків за десять вони зустрінуться і тоді... Молода жінка удає, ніби в праве око їй потрапила порошок, тре його хусточкою, хоче відтягти нижню повіку і, щоб було зручніше, затискає свою ношу під пахвою. Марія стоїть, Фред наближається. Крок, ще один — і він буде поруч. Марія відводить лікоть, і сумочка зненацька вислизає, падає, застібка розкривається, брязкотять, розкочуючись, дрібні монети, стукнулася об асфальт пудрениця, поверх неї лягли рекламні оголошення, конверт.

— Боже, яка я незграба! — вигукнула Марія і нахилилася зібрати речі.

— Дозвольте вам допомогти, фрау! Вдвох ми впораємось з цим скоріше.

М'які криси сірого капелюха ховають Фредові очі, Марія бачить лише його уста.

— Що за паніка? — стиха зривається з них.

— У мене зустріч з Гельмутом, — так само тихо відповідає Марія. — Я маю прийти абсолютно чистою, а цей лист...

— Зрозуміло...

Чоловік і молода жінка випростуються.

— Перевірте, фрау, чи все ми зібрали.

Марія робить вигляд, ніби перевіряє вміст сумочки. Поляскуючи по долоні згорнутим удвоє конвертом, чоловік у сірому капелюсі співчутливо спостерігає за нею, потім недбало кидає листа собі в кишеню і пальцями звільненої руки торкається капелюха.

— Приємно було допомогти вам, — каже він, чемно вклоняючись.

— О, з вашого боку це так люб'язно!

Звичайна вулична сценка. Навряд вона привернула чийсь увагу. Зараз вони розійдуться, ці двоє незнайомих, що випадково зустрілись на тротуарі. Та молода жінка поводить себе дивно. Рвучко

крутнувшись, вона щільно притиснулась до плеча чоловіка в сірому капелюсі, просунула руку йому під лікоть:

— Затули мене! — кидає вона поспіхом, тягнучи його до найближчої вітрини. Марія стає до неї майже впритул, спиною до проїжджої частини вулиці. Стань так, щоб мене не було видно з машини, що наближається, Григорій озирається. В око відразу впадає звичайний армійський «віліс». Він не мчить, навіть не їде, а ледве посувається. Його пасажири, майор і два капітани, про щось сперечаються. Звідки вони тут взялися? Члени комісії по репатріації, представники радянської військової адміністрації, просто офіцери, які знайомляться з Берліном? Григорій кладе руку на Маріїне плече, близько нахилиє до неї голову і запитує:

— «Віліс»?

— Так, — майже нечутно відповідає вона.

На Григорію широке модне пальто з високо викладеними плечима. З-за його спини погано видно жіночу постать. Щось шепочучи на вухо своїй супутниці, чоловік у сірому капелюсі сміється, потім голосно вигукує:

— Ти надто часто зупиняєшся біля вітрин, люба! На превеликий жаль, я забув свій гаманець удома... — Він знає, його вигук не долине до тих, у «Вілісі», просто вимовлені слова допомагають йому триматися невимушено-вільно та й відвертають увагу Марії від того, що відбувається в неї за спиною. Григорій знов напівобертається. Краєчком ока він завважує, що машина все ще повільно проїздить повз вітрину, біля якої вони з Марією стоять. Майор щось наказує капітанові за кермом, і той збільшує швидкість. Капітан на задньому сидінні повернувся назад усім тулубом, в його очах збентеження і розгубленість, він ніби хоче зачепитися поглядом за дві непорушних постаті, що стоять так щільно одна до одної.

— Машина проїхала, — каже Григорій, — Може, поясниш, що сталося?

Марія повертається до нього обличчям. Воно зблідло, всі його риси наче закам'яніли.

— Потім, — відповідає вона стомлено, — Я й так спізнююсь. Скоро одинадцята. Пробач!

— Але ж...

— Я не хотіла, щоб мене впізнала одна людина. Тільки й усього, можеш не турбуватися.

Марія відходить так швидко, що Григорій не встигає заперечити. Він з хвилину стоїть, дивлячись їй услід. Незрозуміло, зовсім незрозуміло... Чому вона так злякалася саме радянського офіцера?

А Марія й уяви не має про те, який неспокій вона посіяла в Фредовому серці. Сидить оце зараз навпроти Зеллера, розповідає йому про свої спостереження, часом наводить просто уривки з незрозумілої для неї розмови своїх постійних відвідувачів, що чомусь здалася їй підозрілою. Зеллер уважно слухає, іноді перепитує, знов і знов у думках щось зважує і співставляє. Його пильна увага до кожного її слова впливає на Марію заспокійливо. А це вносить ясність і в її власні думки: у пам'яті спливає багато такого, що вона, можливо, і випустила б, та тепер окремі факти самі систематизуються, побіжно кинуте кимось слово стає ключем до почутого ще вчора або й позавчора, як це буває з лакмусовим папірцем, коли на нього потрапляє краплинна реактиву.

— Так, дуже добре, — каже Гельмут. — Є багато такого, над чим слід подумати...

Зеллер замислюється, обличчя його похмурнішає. Дві глибоких зморшки, що перетинають чоло, стають ще глибшими. Марія відчуває ніяковість, ніби вона в чомусь завинила, не виправдавши покладених на неї сподівань.

— Я наговорила вам дуже багато, — сумно каже вона, — а користі з того, певно, ніякої.

— Що ви, люба фрау! — заперечує гаряче Зеллер. — Якби не ваша пересторога, ці мерзотники зірвали б таки з'їзд колишніх в'язнів концтаборів. Бачили б ви, яку зграю бешкетників вони на нас напустили! Але ми встигли вчасно мобілізувати свою молодь. Без бійки, щоправда, не обійшлося, та наші хлопці дали їм доброго прочухана, з авансом, так би мовити, на майбутнє.

— Правда? — В очах молодої жінки світиться радість, Уперше вона відчуває себе не відрізаною скибкою, а часткою великого цілого.

— Я розумію вас... Людина повинна бачити ефективність своїх зусиль, а ми зустрічаємося так рідко і стільки за цей час назбирується всякого, що просто не вистачає лічених хвилин для більш докладної розмови. Я завинив перед вами, так завинив... А проте й сьогодні

мушу поспішати. Останнім часом моя робота дуже ускладнилася. Не сердьтесь, але...

— Мало вам клопоту без мене! Я трохи понервувала через несподівану затримку, от і все.

— Тоді повернемося до справ. Сподіваюся, ви незабаром здихаєтесь Брукса, а поки що я попросив би вас частіше бувати в його товаристві. Треба дізнатись, з ким він підтримує ділові зв'язки. Незалежно від того, хто це: його ж таки співвітчизники чи наші так звані шібери. Свого часу ім'я Брукса промайнуло на шпальтах преси серед тих, кого звинувачували в махінаціях з вугіллям. Його персону проходила, так би мовити, другим планом. До того ж справу зам'яли. А першу скрипку в усьому грав якраз він. У нас є щодо цього незаперечні докази, дещо треба тільки уточнити, щоб не лишити йому жодної лазівки. Тоді не вийти Бруксові сухим з води. Бо й обстановка зараз цьому більш сприяє: спекуляції на чорному ринку набули скандальних розмірів, і губернатор зони, генерал Клей, мусить рятувати престиж американської окупаційної армії, а також свій власний. Найперше свій власний, адже рильце і в нього в пушку.

— Ще й як! Заборонивши ввозити в зону сигарети, він раптом відчув бурхливий приплив почуттів до свого батечка, тютюнового магната, і підозріло часто став надсилати свого літака за океан. Бідолашній Мері Ройс так і не судилося стати «королевою диму», поступившись і високим саном, і зиском місіс Клей. Почули б ви, скільки розмов точиться навколо спритної генеральші!

— От-от, тому-то й доведеться Клею відволікти загальну увагу на інше — афери Брукса з усією його зграєю.

— Отже, Брукс... Що ж, постараюся, — без ентузіазму погодилась Марія.

— Я знаю, прохання моє не з дуже приємних, до того ж забере у вас багато часу... Мені давно спадає на думку, що вам потрібен надійний помічник. Якої ви думки про Себастьяна Ленау?

— Найкращої. Та після смерті дружини він дуже змінився і часом мені заважає, допізна засиджуючись в аптеці. Просто не знаю, що з ним робити.

— Я попрошу Ернеста зайти сьогодні за батьком і ввечері завітаю до них. Я знаю Себастьяна давно, він глибоко порядна й чесна людина, хоч якийсь час був зневірився в нашій роботі. Гадаю, тепер саме вона

стане для нього найкращими ліками. Ви не заперечуватимете проти кандидатури старого?

— Навпаки.

— А якої ви думки про дівчат?

— Рут — мила дівчина, тримається з гідністю, більше про неї нічого не знаю. А от Клара мене непокоїть. Зв'язалася з непевним типом, і відтоді її наче підмінили.

— За Кларию простежать. Мабуть, краще буде її спекатися. Я подумаю, як це обережно зробити. Що ж до Рут, то, можливо, вона стане нам у пригоді. Згодом, коли ми перевіримо, чим вона дихає.

— Як я дізнаюсь про результати вашої розмови з Себастьяном?

— Він передасть вам синю плетену рукавичку і запитає, чи не ваша вона, — мовляв, знайшов на підлозі. Ну, а тепер... — Зеллер підвівся, підійшов до дверей у майстерню і прислухався. — Мейєр стиха насвистує, отже, він у приміщенні сам. Можна виходити.

Вертаючись додому, Марія намагалась думати лише про свою розмову з Зеллером, про Себастьяна, Кларию і Рут, про потребу підтримувати дружні взаємини з Бруксом, та поза всім цим перед нею виринав зримий образ: обличчя капітана з «віліса». Воно насувалося на неї з усіх боків, у всіх ракурсах, щоразу змінюючись, немов то пробігала, то зупинялась перед її очима давня кіноплівка, що назавжди зафіксувала знайомі риси в їх живій, невпинній мінливості.

Марія піднялась до себе чорним ходом, жбурнула на стілець пальто, шарф і притулилась гарячим чолом до шибки. Прозора холодна поверхня відразу затуманіла, потім взялася дрібними крапельками; з'єднуючись, вони раз у раз котилися вниз, лишаячи по собі світлі доріжки. Здавалось, шибка плакала. Молода жінка відхилилася і роздратовано провела долонею по спітнілому склу, наче то воно хотіло спровокувати її на вболівання і сльози.

«Ні, цьому край!» — подумала вона вголос і з перебільшеною старанністю почала водити щіткою по волоссю.

Униз Марія зійшла, як завжди, спокійна і привітна.

— До вас хтось дзвонив, фрау, і просив переказати: є два квитки на восьмигодинний сеанс, — притишивши голос, сказала Рут.

— Ах так, справді!.. Зовсім випало з пам'яті. Так зрання заморочилась.

Рут скривилася:

— Приплентався якийсь тип, канючив морфію. Якби не Петерсон...

— Знов Петерсон?

— Атож.

— Якщо ще раз ти помітиш... О, полковник Ройс! А де ж ваша чарівна дружина?

Ройс жартома розвів руками, та погляд у нього був вимучений. Замовивши Рут склянку помаранчевого соку і омлет з беконом, він сів на своє звичне місце і, коли Марія опустила на стілець біля його столика, сумно додав:

— Думав проситися, щоб мене відкликали звідси, люба фрау Кеніг. Тільки навряд це допоможе. Мері пригубила келих з отруйним напоєм і тепер ладна пити його нахильці. Подумати тільки! Все почалося з каблучки, яку я взяв майже задурно... Так, задурно, як не соромно мені в цьому признатися.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

Не можна двічі ввійти в одну й ту ж ріку

Григорій скинув рукавичку, застромив руку в кишеню пальта. Пальці його торкнулися конверта, слизнули нижче, машинально затиснули ключі від машини і залякли на холодному металі. Перед очима й досі стояла сцена, свідком якої він був: зіщулена постать Марії, «віліс», бліде обличчя капітана... Марія явно злякалася цієї людини. Чому? Що він, Гончаренко, взагалі про неї знає? Звичайно, ті, хто добирав йому помічницю, добре перевірили всі обставини її життя, вдачу і здібності. Інакше не може бути. І все-таки... А що коли саме здібність перевтілюватися — бо жінки володіють нею краще, ніж чоловіки! — і вплинула на перебільшену оцінку не лише її відданості, а й сили, витривалості? Між «хочу» і «можу» не завжди стоїть знак рівності. Добрими намірами, як то кажуть, пекло вибрукувано...

До біса! Знов перед ним проблема довіри і недовіри. Скільки разів вона поставала! Керуючись внутрішнім чуттям, заносиш ногу на щабель, не знаючи, витримає він тебе чи, може, шугнеш униз разом з його уламками. В ту прірву, яку постійно відчуваєш, куди не повернись: ззаду, спереду, обабіч.

Нерви, нерви, капітане, не гарячкуй! Що-що, а на людській психології ти розумієшся добре. Якби не це, не стояв би ти зараз тут, у Берліні, а давно наклав би головою в котромусь з застінків гестапо на окупованих просторах Білорусії, Франції чи в Італії. Отже, можна вважати, що такий собі барон фон Гольдрінг діяв не наосліп, сподіваючись на щасливий випадок, а навчився знаходити в кожному з тих, з ким йому доводилось стикатися, найдошкульніше, на чому можна було грати. Іноді він ішов на певний ризик, як, наприклад, було з Лемке під час першого їх знайомства. Та ризикував він тоді лише своїм життям, от у чому річ... Тепер же, коли він зв'язаний з Домантовичем, Марією, Зеллером...

Під'їхавши до найближчого кінотеатру, Григорій придбав два квитки на сеанс о восьмій. Про всяк випадок. Це стало для нього звичною пересторогою перед побаченням у кімнаті над аптекою. Навіть коли хтось зайде до Марії, квитки лежатимуть на столі, як доказ його щирих намірів трохи розважити молоду самотню жінку. Сьогодні Марія не сподівається на другу зустріч з Фредом Шульцем. Отже, треба попередити. Зачекавши, поки звільниться таксофон у вестибюлі кінотеатру, Григорій набрав потрібний номер і попросив передати, що квитки для фрау Кеніг замовлено на восьму.

Як завжди у вітряну погоду, почала боліти голова. Гострий біль черкнув по скроні, пробіг над бровою до перенісся, по вилиці, сягнув униз, причаївся і знову шарпнув. Клятий трійчастий нерв! Після контузії в Сен-Ремі він постійно нагадує про себе, часом доводячи до нестями. Щільніше насунувши капелюха і піднявши комір, Григорій поспішив у завулок, де зупинив машину. Додому, швидше додому! Випити рятівний порошок з пантопоном, потім прочитати нарешті листа. Бува, озветься таки Лютц...

Неподалік від машини двоє підлітків зчепилися в бійці. Власне кажучи, слово «бійка» не зовсім відповідало становищу: один, кремезний і вищий, напосідав, щосили гамселячи іншого кулаками, нижчий і тендітніший невміло, але відчайдушно захищався, то викидаючи руку вперед, то намагаючись прикрити обличчя шкільним портфелем. З носа меншого юшила кров, одне око запливло.

— Ану, хлопці, зараз же припиніть! — грізно гукнув Григорій.

Вищий озирнувся, певно, хотів вилятися, та, побачивши поважного пана, поспішно відступив, з запобігливою поквапливістю

спробував скласти уста в приязну посмішку добре вихованого хлопця, котрий і сам не знає, як ускочив у халепу.

Та погляд, ще не простиглий від жорстокої насолоди позбиткуватися над слабкішим, суперечив усміхові, очі дивилися наче крізь туман сп'яніння.

— Забирайся! — У скронях засіпало дужче, тепер біль почав охоплювати і нижню щелепу. Мимохіть обличчя Григорія перекривилося, і це вплинуло найдужче: нападника наче вітром здуло. Лише за мить з-за рогу висунулась його голова, пухкі щоки розсунулися, рот округлив крик:

— Це лише завдаток, паршива свиня! Начувайся!

Припавши чолом до стіни, хлопчик з розбитим носом, мабуть, і не чув цього вигуку: плечі його тремтіли від плачу, що то стишувався, то вибухав з новою силою. Рукавом пальта він час від часу розмазував по обличчю кров і сльози.

— Годі-бо! Сідай у машину і витриь. Ось тобі чистий носовичок. А у кишеньці чохла знайдеш пляшку мінеральної. Приклади мокро до носа й ока!

Хлопець зробив кілька кроків до машини, потім, вагаючись, спинився.

— Не підеш же ти з такою пикою по вулиці! Та й кровотечу треба спинити... Закинь голову на спинку.

Крізь оглядове люстерко Григорій бачив, як його нежданий пасажир, все ще схлипуючи, витирає обличчя, силкується змити мокрим носовичком кров на вилогах пальта і рукаві. Що й казати, вигляд у хлопця жалюгідний. Око запухло ще більше, ніс поступово набирав форми бараболі.

— Добре він тебе розмалював! Коли вже ти волієш провадити дискусію за допомогою кулаків, то навчився б бодай найпростіших прийомів боксу!

— Шмат м'яса, тварюка він, он що!

— Ну, знаєш, якщо кожна тварюка почне бити тобі пику, то незабаром рідна мати тебе не впізнає. До речі, куди тебе відвезти? Рушаймо потроху, бо хтось з перехожих подумає, що то я так тебе пригостив.

Хлопець сквапно схопився за ручку дверцят:

— Ні, ні, я не можу додому! Вони думають, що я в школі!

— Ходив у кіно? Збираєшся там навчитись мудрості?

— Нікуди було подітись... До школи я теж не можу.

— Чому ж то інші можуть, а ти ні?

— Бо вони всі, майже всі, вважають мене диваком і негідником...

А негідники саме вони, бо в усьому шукають тільки гидоту... їм і на думку не спаде, що хтось може думати інакше. Начхати їм на це! Вони вихваляються найбридкішим, тільки й мови про різні такі штуки, і коли я сказав, коли хотів їм заперечити, вони... — Новий вибух сліз урвав це нескладне речення, і коли Григорій почав допитуватись, хлопець знов ухопився за ручку дверцят.

— Я піду! Спасибі вам за все, але я піду...

— Куди ж ти збираєшся податись?

— До Карова. У мене там є...

— Ну, то давай я тебе доведу хоч до станції міської залізниці.

Машина рушила, маленька постать зіщулилась у кутку заднього сидіння, тепер звідти не долинали ані звуку.

— Послухай, може, все-таки краще додому? Якщо ти відверто розкажеш удома про всі свої прикrostі...

— Він нічого не зрозуміє! Він ніколи нічого не зрозуміє!

— Хто це «він»?

— Батько.

— Даремно ти так гадаєш.

— Ви його не знаєте. Він уміє тільки повчати, тільки вимагати. Він... Для нього я навіть не людина. Об'єкт для муштри, он хто я для нього... Дуже вас прошу, спиніть машину, я сам дійду!

— Не бійся, до насильства я не вдамся. У Каров, то в Каров... А гроші на квиток у тебе є?

Хлопчина завовтузився, занишпорив по кишенях.

— На один кінець вистачить, навіть лишається кілька пфенінгів.

«Ага, він знає вартість квитка, виходить, уже бував там. Хто там у нього? Родичі, друг? Запитати? Однаково не відповість. Перший порив балакучості минув, хлопець замкнувся й нашорошився. Найкраще було б відвезти його до себе. Але це — «табу». До моєї господи можуть входити тільки люди певної професії, надіслані Нунке. Та й голова болить нестерпно. Треба швидше випити порошок, прочитати листа, обміркувати розмову з Марією... І даремно тобі крає серце почуття жалю до малого. З кимось посварився, з кимось побився...

Згадай-но тебе в такому віці — як часто тобі затьмарювався світ сонця через якусь дурну сварку...

За півтора квартали до найближчої станції міської залізниці Григорій спинив машину.

— Тут ми з тобою розпрощаємось, дійдеш сам. Все-таки раджу навчитись прийомів боксу. Так безпечніше для фізіономії, а часом і для переконань. Як же тебе звать, коли не секрет?

Насторожений погляд, краска поволі залила праву, не уражену в бійці щоку.

— Віллі Шуббе, — буркнув хлопчина похмуро. — Дуже вдячний вам за все, пане!

Не рушаючи з місця, Гончаренко дивився вслід маленькій постаті, що віддалялася. Гострі плечі, лопатки, що випинаються з-під пальта. Одна рука тримає комір з вилогою, певно, щоб прикрити запухле око. Несподівано для себе Григорій натиснув на акселератор.

— Віллі!

Довелося гукнути двічі, лише побачивши машину, хлопець спинився.

— Ось тобі мій телефон. У разі якоїсь скрути подзвони. І не надавай надто великої ваги тому, що сталося. Око стухне, все буде гаразд. Тримайся як належить чоловікові!

Почуття незадоволення собою гризло всю дорогу додому. Сьогодні все склалося не так, як хотілося. Навіть цей хлопчисько звалився мов сніг на голову. Звичайно, він не подзвонить, і все-таки... Тобі довго щастило, і ти втрачаєш почуття обережності. А може, ти стаєш страхополохом? Що, власне, станеться, коли хтось знайде написаний твоєю рукою номер? Анічогісінько. Просто починаєш втрачати почуття реальності, бо тобі остобісіло подвійне життя, хочеться бути серед своїх, жити за звичайними нормами...

У кімнаті було холодно, та невеличка чудо-грубка з білих кахлів не потребувала багато поживи: жменька трісок, з десяток цурпалок, кілька брикетів вугілля — і від глянцево-білої поверхні потягло теплом. Після порошку біль притишився, поволі почав спливати, хоч голова трохи зааніміла, ніби після легкого сп'яніння. Григорій знав: зараз воно минеться, особливо, якщо випити гарячого, міцного й солодкого чаю.

Та не хотілося вставати з крісла біля грубки. Крізь напівпричинені дверцята було видно, як палахкотить вогонь, як поступово починає розжарюватись вугілля. Колись у дитинстві, під час відпустки, батько взяв Грицька до брата на Херсонщину. Там палили довжелезними снопами очерету, грубки були вузькі й довгі, перетинали кімнату майже навпіл. Сніп посували поволі, полум'я весело гуло, і від червоного жерла грубки несла було відірватись, бо там відбувалися дивні, казкові перетворення. А ще полонив Грицька степ. Він скидався на море, тільки був ще кращим: здіймався під вітром хвилями, просочений неповторними пахощами, а вночі сріблився так, що, здавалося, то від нього, а не від місяця, лине сяйво аж до зірок, схожих на великі достиглі яблука. Зіпсувала все чорна буря. Вона налетіла зненацька, безжальна, така несумісна з запашними світанками і зоряними вечорами, що збуджувала в душі навіть не страх, а почуття нестриманої відрази, протесту проти того, що таке могло статися. Фашистська навала також налетіла, мов чорна буря. Але ти став уже дорослішим і відчував її грізні передвісники. От лише не міг передбачити, як далеко на передній край закине тебе доля... Парадоксально: радянська військова комендатура майже поруч, і саме через це ти ще гостріше відчуваєш свою самотність. Такий собі психологічний феномен: до місяця не потягнешся рукою, бо знаєш його недосяжність, а от до жаданого так близько...

М'язи розімліли від тепла, голова й досі паморочиться. Слід би зателефонувати в бюро, дати кілька розпоряджень. А, достобіса! Машину налагоджено так, що вона крутитиметься і без нього. Причому в потрібному напрямку. Цей, рекомендований Зеллером, Краус людина розумна й обережна. От тільки не досить прониклива, щоб здогадатися про справжню роль свого патрона, Фреда Шульца.

Згадавши старшого референта з юридичних питань, Григорій мимохіть посміхається. Добре аргументовані висновки зриваються з уст звиклої до пунктуальності людини у чіткій послідовності. Жодного притиску на будь-якій деталі, вигляд обличчя стримано-поштивий, але без натяку на догідливість. Погляд очей уважно-зосереджений. Спеціаліст, який знає собі ціну, і тому звик цінувати свій час... Григорію іноді кортить промацати цю зовнішню шкаралупу бездоганного службовця, хоча б для того, щоб Краус у своїй роботі був обережніший, але досі він на це не наважився з поваги, а може, з

почуття солідарності з однодумцем, якому теж, певно, нелегко жити подвійним життям. Треба буде поговорити про нього з Зеллером, а поки хай вважає Фреда Шульца телепнем, якому легко забити баки.

Думки чіпляються за що завгодно, тільки не за ту розмову, до якої йому слід приготуватися. Марія, звичайно, розхвилюється, можливо, й образиться. Тому треба... Ні, про це потім, часу ще вистачить. Краще прочитати листа. В машині він побіжно глянув на нього і побачив — лист з Італії. Отже, Карл Лютц знову не озвався! Чи не тому так зіпсувався настрої, так тоскно сьогодні на душі?

З надірваного конверта випав невеличкий аркушик. Рука Курта. Уникаючи будь-якого звернення, його вірний Санчо Панса коротко повідомляв, що відразу після Нового року вони з Лідією виїдуть до Фінова, за «відомою вам адресою». Кілька добрих побажань, вимучених і незграбних не через відсутність щирості, а через почуття скутості: бідолаха так і не збагнув, як йому слід звертатися до свого колишнього гауптмана. За підписом «Ваші щирі друзі» йшов постскриптум, приписаний Лідією. Вона приєднувалась до всіх побажань чоловіка, а далі сповіщала: «Вам, певно, цікаво буде дізнатись, що Маріанна і Джузеппе дуже подружилися, з усього видно, йдеться у них до шлюбу. Та перш ніж станеться ця подія, Джузеппе має виїхати до Німеччини кореспондентом від своєї газети. Отже, всі ми плекаємо надію незабаром зустрітись з Вами і докладно поговорити, бо в листі всього не напишеш. І ще одне: недавно відвідала Матіні. Може, я помиляюсь, тільки мені здалося, ніби в нього не все гаразд. Ви знаєте добрість синьйора: неплатних пацієнтів в його лікарні більше, ніж платних. Та й не лише це. Про все розкажу по приїзді. Маленька синьйорита почуває себе краще, але до видужання ще далеко, так далеко, що й не віриться. Мабуть, сумніви непокоять і синьйору, бо вона часто потай плаче. Про це розповіла мені Стефанія, хоч сама я й не бачила».

Григорій удруге, втретє перечитує приписку Лідії, потім кидає листа у грубку. Аркуш і конверт миттю спалахують, якусь частку секунди зберігають форму пожмаканого паперу, потім поверх вугілля осідають лише дрібні пластівці попелу. На душі кепсько, так кепсько, ніби по серцю лизнули язички полум'я. Дуже легко бути благодійником, зваливши свою ношу на плечі іншого. Допоможи, мовляв, друже, несила нести! А сам тим часом у куші. Навіть листа

досі не написав Матіні. Правда, не з лінощів і не через забутливість, а з обережності. Нунке, настрашений історією з Вайсом, здається, цілком задовільнився поясненням Григорія і про Агнесу більше не згадує. А от як поставиться до цього Думбрайт, ще невідомо. І те, яку роль відіграватиме бос «чорних лицарів» надалі. Домантович твердить, що Думбрайт з групою курсантів з школи біля Фігераса виїхав кудись аж у Штати, де вони мають пройти гарт і справжню науку. Нунке здебільшого мовчить. Лише іноді прохопиться словом про ненормальність становища, коли не добереш, кому підпорядкований: відомству Гелена чи зарозумілим панам з ЦРУ.

Спрямовані у звичне русло, думки течуть не збочуючись. Ніякий ти не Григорій, не Гриша, а Фред Шульц. От і тримайся, як належить в твоєму становищі...

... Марія намагається не думати про неминучу розмову з Фредом Шульцем. Їй нема з чим таїтися, але не хочеться ворушити минулого. Тим більше, що історія її добре відома Горенку, всім тим, хто готував її до ролі фрау Кеніг. Отже, можна буде обмежитися лише переліком фактів, не вдаючись до подробиць. З тим, що було, покінчено раз і назавжди, відтято, наче ножем хірурга. Збуджений мозок відганяє спогади, силкується не лишити для них найменшої лазівки. Та вони спливають і спливають, ніби вихоплені з темряви яскравим спалахом магнію. Як після ампутації продовжує боліти рука чи нога аж до кінчиків неіснуючих уже пальців, так болить тепер усе пережите, здавалося б, назавжди поховане.

Марія дізналась про свою вагітність за три місяці до початку війни, в той день, коли їй уперше назвали і діагноз маминої хвороби: рак.

Це коротеньке слово клацнуло, мов клешні чорної велетенської потвори. Зімкнувшись, вони затисли Марію в міцних лещатах, відгородивши від усього, що досі містилося для неї в понятті «життя». Біганина в лікарню, консилиуми, пошуки нових ліків... Вона кружляла в цьому тісному колі, кидалась з боку в бік, гнана думкою будь-що відвернути неминуче, будь-що врятувати, будь-що захистити. Думка про свою майбутню дитину відступила кудись у найвіддаленіші куточки свідомості. І ховалася там, як непроросле зернятко, — несила було думати про нове життя, коли поруч відходило інше.

Виряджаючи Бориса на фронт, Марія ніби вперше спинилася після стрімкого бігу. Ще приголомшена, не спроможна збагнути нового страшного лиха, вона покiрливо вислуховувала настанови чоловіка, обiцяла берегтися, якнайскорiше виїхати в безпечнiше мiсце, ну хоча б до Борисової сестри в Полтаву. Як i сотнi тисяч iнших киян, вони обоє й гадки не мали, якi чекають на них випробування. Може, тому Марія не скористалася з першої слухної нагоди евакуюватися, а коли схаменулась, було вже пiзно: мати, що досi трималася на ногах лише силою величезного нервового напруження, остаточно злягла. А потiм пiсля кiлькаденних запеклих боїв у мiсто вступили ворожi вiйська.

... Цей грудневий ранок почався для неї, як звичайно. Тремтячими руками впорснула мамi морфiй, а потiм, уникаючи її допитливого погляду, почала складати в кошик ще з вечора вiдiбранi для продажу речi.

— Моє зимове пальто... Воно не знадобиться бiльше... Ти знаєш про це сама...

Слова зриваються з маминих уст одне по одному, майже нечутно, як пожовкле листя, що тихо спадає з всихаючого дерева.

Треба випростатись, пiдiйти до лiжка. Сказати щось розважливе. Та Марія стоїть, втупившись у кошик. I раптом з несподiваною для себе люттю кричить:

— Помовч! Ти чула, що сказав лiкар: звичайне загострення виразки шлунка. От, через тебе мало не забула пляшку для молока! Якби ти хоч трохи думала про мене, якби ти жалiла мене... — їй хочеться виплакатися, викричатися, торохнути тiєю злосчасною пляшкою об пiдлогу. Та вона знає, що цього не зробить, — єдина пляшка для єдиної їжi, яку ще споживає хвора. Якщо пощастить сьогоднi щось продати i купити хоча б пiвлiтра молока... Марія швидко вбирається, запинає хустку.

— Я скоро повернуся! — каже вона вже звичайним лагiдним тоном. У вiдповiдь не лунає нi звуку. На змученому маминому обличчi поволi розм'якшуються м'язи. Починає дiяти морфiй. Тепер можна йти. Мати спатиме аж до її приходу.

Так, день почався звичайно, а скiнчився...

На ринку було дуже багато речей домашнього вжитку I мало продуктив. Усi прагнули швидше продати, щоб купити мiрку дрiбної картоплi, гранчасту склянку перемiшаного з мишачим послiдом пшона

або ж висхлої, зморшкуватої квасолі, щось на заправку незмінного супу — аптекарський слоїк олії чи тоненький, аж світиться наскрізь, пелюсток пожовклого по краєчках сала. В міру того, як спливав час, ажіотаж збільшувався: продати, за будь-яку ціну продати! Поки не змели ці крихти їстівного, поки трапляється покупець, хай навіть дає він за твою річ мізерію. За другим, третім заходом він запропонує ще менше, тим часом тобі не лишиться нічого, і ти не зможеш зварити вдома юшку, якою вимірюється тепер твоє життя... Марія кружляла в натовпі, безпорадно простягаючи речі, не знаючи, скільки за них правити, зневажаючи саму себе за невміння пристосуватися до неписаних законів купівлі-продажу, які вимагають і реклами товару, і спритності рук, щоб показати його з найкращого боку, і здатності торгуватися, інстинктивно відчуваючи ту межу, на якій треба спинитись, сказати тверде «так» або категоричне «ні».

Заклопотана, Марія не відразу зрозуміла, чому юрба, що тупцювала на невеличкому майданчику при вході в ринок, раптом схлинула назад. Марія зосталась зовсім сама, з простягнутими вперед руками, на яких висіла розгорнута дамська комбінація, світло-рожева, з пишним біло-пінним мереживом спереду. Не розуміючи, в чому справа, Марія напівобернулася: на деякій відстані просто неї вишикувалась шереха німецьких автоматників. Облава?

Дивний спокій, їй зовсім не страшно. Вона не вдіяла нічого лихого. Не можуть же вони отак серед білого дня, ні сіло ні впало...

Закляклі від холоду пальці погано слухались. До того ж одне плечико комбінації зачепилося за обшлаг пальта. Це найбільше зараз турбувало Марію. Ніби вона виставила на загальний огляд щось інтимне.

— Фрау, ця мила сорочечка зійшла вам з мірки? — з посміхом озвався молоденький лейтенант, гарний з обличчя, схожий на Зігфрида з «Нібелунгів», фільму, баченого Марією ще в дитинстві. Лейтенант посміхався приязно, не може людина, така гарна зовні, наважитись на брутальний вчинок. Жужмом затиснувши комбінацію в одній руці, Марія повернулась обличчям до лейтенанта. — Прошу вашого дозволу пройти, гер лейтенант! Удома в мене залишилася хвора мати, — мовила вона, в думці добираючи німецькі слова.

— Фрау мала непогану фігуру, необачно було так її зіпсувати... Ви за цим не шкодуєте?

Новий вираз з'явився на усміхненому обличчі офіцера, та Марія намагалася відігнати від себе страх, хоч спину їй почало обсипати морозом.

— Сподіваюсь, гер офіцер зважить і на мій стан. Його теж породила жінка...

— Німецька жінка, а не більшовицька... — Він додав щось дуже брутальне і брудне, Марія не зрозуміла цього слова, та шереха солдатів вибухла голосним реготом.

— Прощу дати мені дорогу! — Марія ступила на крок уперед.

— Ану, назад, до іншого бидла! — Страшні очі, оскаженілий оскал рота, в куточках уст пузириться слина. Рука піднімається, випроставши два пальці, двоє вибігають з шерехи, спрямувавши приклади автоматів просто їй у живіт.

Вже не страх, а жах проймає всю істоту. Приклади не б'ють, все дужче тиснуть, немов місяць чашу її лона... Вона неспроможна навіть повернутися, щоб підставити під залізні кулаки бодай спину... Вона силкується задкувати, та ці двоє крокують по-військовому широко, неблаганні автоматні затильники вгрузають у тіло дедалі глибше й глибше, аж поки не кидають дужим поштовхом напівнепритомну жертву на чийсь несміливо простягнуті з юрби руки.

Хтось довів її додому. Мамині очі, розширені так, що видно самі зіниці. Два поспішних кроки до її ліжка. І раптом нестримний зойк: почалися передчасні перейми.

Вона прийшла до пам'яті десь за місяць. Мами в кімнаті вже не було. І взагалі нічого не було: ні болю, ні туги, ні відчуття власного тіла. Немов висотали її всю, лишивши тільки шкарлупиння, та й воно спливає, мов свічка з чорним скоцюрбленим ґнотиком, на якому ледь тліє тьмянний червонуватий вогник.

... Що ти знала про життя, що ти вмієш, на що здатна? Покірливо сконати, щоб звільнити нелюдам простір?.. Твоє горе, пережиті муки, то — краплина в морі загального горя і загальних страждань. Та море — то грізна сила, коли воно розбухається. А чутки про загони партизанів по лісах поширюються, в місті теж діють невловимі підпільні групи. Грім учинених їхніми руками вибухів долинув аж у цю кімнату. Твій народ не ліг знеможений під чобіт окупантів... Як їй знайти когось? Де шукати?

... Пелагея Петрівна, двірничиха їхнього будинку, схрестивши руки на животі, стоїть посеред кімнати. Монументальна постать із застиглими рисами обличчя, суворий, важкий погляд. Чимсь первісно могутнім віє від цієї жінки, жартома прозваної Борисом «кам'яною бабою». Та Марії добре відомо, яким ласкавим може бути дотик цих загрубілих у важкій роботі рук, що перевертали її, міняли компреси, підносили до уст ложку з їжею.

— Тітонько Пашо, я завтра піду, — каже Марія, киваючи на клумак, приготовлений одяг.

— Іди! Тут тобі нема чого залишатися. — Слова падають байдуже, ніби йде Марія на звичайну прогулянку. Рука неспішно занурюється у величезну кишеню фартуха, щось з неї витягає. Масний згорток, плитка шоколаду. — Візьмеш. Заробила у хвойди з четвертої...

— Знову відриваєте від себе.

— Ет, хіба я до неї пішла б, якби не тобі... В Погребах зупинишся у моєї братової. Відпочинеш, оглянешся, порозпитаєш людей. Саня скаже, на кого можна звіритись. Є чутка, ніби біля Старосілля гуртуються наші. Затямила, як знайти братову? Подаси через неї звістку про себе.

Ти не подала про себе звістки, бо у Броварах тебе схопили. Рейх потребував робочої сили. Фрау Шольц, казани з барвниками, ядучі випари, бруква й картопляні очистки. Тебе хитало від вітру, а ти мусила з рання до вечора підтримувати вогонь під казанами і мішати, невпинно мішати той булькаючий розчин, де вариться жалоба.

... Марія прокинулась від тиші. Вона запала так раптово, що здавалася ще гучнішою, ніж гуркіт бою па підступах до містечка. Невже радянські війська відкотилися назад, неville гітлерівці почали новий наступ, як нахвалялися по радіо і в газетах? Думка про це різонула, мов ножем. Хитаючись, ледве тягнувши обпечену ногу, дочвалала до дверей. У передсвітанковій імлі знайомі будівлі здавались примарними. Позбавлені чітких контурів, вони то розпливалися, то знову застигали у похмурій настороженості. Все таке ж, як завжди, і в той же час зовсім інше. Мабуть, тому, що не чути звичних кроків патрульних постів, стрекоту мотоциклів, що гасають уночі, вкрадливі шерехи поодиноких машин, уривчасті команди...

Повернувшись у свою комірчину, Марія сіла, загорнувшись у блаженську ковдру. Не можна лягати, скоро братися до розтопки, та й

тривога однаково не дасть заснути. І все ж вона задрімала; прокинулась, коли вже задніло. Збудив її не перший промінь світла, а відчуття зміни, що сталася довкола: крізь тишу проривався невиразний перегук жіночих голосів, швидке цокання дерев'яних підшов. Дівчата з пральні. Може, їх кудись вивозять? Може, збираються вивезти усіх бранок кудись далі, у глиб Німеччини?

Вулицю тепер було добре видно, і Марії впала в око простоволоса жінка, що стрімголов бігла посеред бруку. Хапаючись рукою за горло, вона раз у раз відсмикувала від шиї затиснутий кулак, немов зривала зашморг, що заважав їй крикнути. Раптом цей крик прорвався з несподіваною силою, щойно вона порівнялась з хврткою, біля якої стояла Марія:

— Наші! До міста вступили наші! Мерщій біжи!

Вони побігли до центру, перетинаючи вулиці, досі пустельні. Спущені жалюзі на крамницях, штори на вікнах жилих будинків, жодного перехожого. Лише з-за ґратчастих парканів, до яких живоплотом тулилися декоративні кущі, долинали тихі шерехи, часом приглушені голоси.

Марія незабаром відстала. Огорнута ганчір'ям нога тяглася за нею, мов важкий чувал, заважаючи бігти. Та зупинилися й ті, що вирвалися вперед. Вони юрмились у завулку близько ратуші, не знаючи, куди податись. Радісне збудження змінилося замішанням. Одні радили чекати тут, інші — бігти далі, до східної околиці, звідки першим знявся гітлерівський гарнізон. І раптом хтось зойкнув, суперечки урвалися самі собою: на вулиці, що вела на майдан з протилежного від ратуші боку, з'явилася військова колона.

Бійці йшли поволі, із зброєю наготові, кидаючи насторожені погляди в бік огорож, мовчазних будинків. Певно, надто зрадливою здавалась їм тиша в містечку після запеклих боїв на його підступах.

Збившись у щільну юрбу, полонянки хвилину стояли нерухомо, потім враз знялися з місця й побігли назустріч колоні, немов поніс їх з собою дужий подув вітру, що продимав вулицю наскрізь.

Командир наказав бійцям зупинитися. Коли затихли кроки маршу, лункий цокіт дерев'яних черевиків здавався оглушливо-гучним, та його перебиває злитий воедино крик багатьох голосів:

— Бра-а-ти-ки!

Цей крик розлігся над майданом, прокотився по ньому могутньою хвилею, що змила з місця всю колону солдатів. Тепер і вони бігли бруком такою ж безладною юрбою, як жінки, і так само захлиналися вигуками, збудженим, схожим на ридання сміхом. Командир загону вигукнув команду, силкуючись навести в колоні лад, та голосу його ніхто не почув, і він сам зірвався з місця — його немов пронесло над людським потоком і жбурнуло назустріч цим, вперше побаченим на чужій землі полонянкам з рідної землі.

Марія здаля побачила постать командира. Не заросле, давно не голене обличчя, а саме постать чимось дивно знайому. В ту мить, коли ноги її відірвались від землі, вона відчула дужий поштовх серця, що надав їй сил. Перехилившись усім корпусом вперед, припадаючи на одну ногу, ніби пірнаючи, вона бігла майже нарівні з усіма, лише трохи відставала. І раптом ноги їй немов скувало. Поривалися вперед тепер самі руки. Так само простягнувши руки, назустріч їй стрімголов кинувся командир.

Усе, що було навколо, зникло. Весь світ для Марії раптом ущільнився в тому маленькому клаптику землі, на якому вона стояла, припавши до Бориса, як ущільнюється розкидане світло, сконцентроване в одній точці ввігнутою лінзою. Кульмінація всього її життя. Чудо воскресіння...

Геракліт сказав, що не може людина двічі увійти в одну річку. В пам'яті спогади не течуть, а лишаються застиглими. От чому так небезпечно занурюватись у них. Та й не Марія Стародуб ти тепер, а фрау Кеніг.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

Таємнича завідувачка

Клара відпросилася піти з роботи раніше, пославшись на родинні обставини, і Марії з Рут довелося попобігати. Потім попросив проглянути деякі папери Себастьян. Увечері за батьком зайшов син. Марія залюбки поговорила з ним. Гарний юнак! Цієї думки, очевидно, додержувалась і Рут. Моторна, гостра на язик, вона враз припишкла, а коли Ернест визвався допомогти їй закрити жалюзі над вітриною, так зашарілася, ніби юнак пообіцяв щонайменше прихилити до неї небо з

усіма його зірками. При погляді на молодика й дівчину на душі теплішає. Саме ж для таких, як вони, працюють тут Марія, Фред, Зеллер, багато інших.

Вона піднімається до себе нагору зовсім заспокоєна. От тільки все тіло налите втомою, ніби продиралась вона через хаші. Якби Фред прийшов хоч завтра...

Та він приходить пунктуально о восьмій. Як завжди, кладе на стіл квитки.

— Ти, певно, не чекала на мене сьогодні?

— Навпаки. Коли мені сказали, що ти телефонував я відразу зрозуміла, в чому річ: капітан, від котрого я хотіла сховатися.

— Точніше взаємини, що тебе з ним зв'язують. Сподіваюсь, ти розумієш, запитую я не з цікавості, а в інтересах справи, на нас покладеної. Хто ж то за один?

— Мій колишній чоловік.

— Колишній... Отже, ви розлучилися?

— Якщо говорити про офіційний бік справи, то не знаю. Написала листа, приклала до нього заяву із своєю згодою на розлучення і... все.

— Виходить, він може тебе розшукувати?

— І сама не збагну... Ми прожили разом дуже мало. Випадкове знайомство, раптове захоплення, шлюб — все це налетіло на нас обох, мов шквал, підхопило, понесло, закружляло. Мабуть, ми вбачали одне в одному не конкретну людину, а той ідеал, до якого кожен з нас прагнув. Тепер я розумію, як мало його знала. Певно, так буває у багатьох: думаєш, що тримаєш у руках справжнє золото, а, виявляється, то звичайні черепки... — Марія урвала мову, провела рукою по чолу, ніби проганяючи нестерпні тепер спогади, і далі коротко розповіла, як потрапила до фрау Шольц, як випадково зустрілася з чоловіком. Вона намагалася викладати самі факти, не коментуючи їх, не вдаючись до подробиць. Лише паузи, що западали між окремими фразами, коли вона прикушувала губу, та зблідле обличчя свідчили про те, як важко було їй вкладати своє душевне сум'яття в суху протокольність речень.

«Вона боїться впустити у свій внутрішній світ сторонню людину і водночас їй хочеться виговоритися, виговоритися, виговоритися... Щоб разом з словами виплеснути з серця все накупіле, приглушене, поховане на самому споді... Таке бажання мучить часом і тебе. Та з

жодною людиною ти не можеш бути до кінця відвертим. Навіть з своєю помічницею. Їй невідоме навіть твоє справжнє ім'я. Ти не можеш відповісти їй щирістю на щирість. Бо в кожному її слові відчувається правда».

— Ти щойно казала, що ця зустріч була кульмінацією всього твого життя. Чому ж тоді...

— Зажди! Я цілий день сьогодні гнала від себе спогади про все, що було потім. Боялася знову пройти дорогою, де колись в кров зранила собі ноги. І це намагання не думати, забути тільки вкрай виснажило мене.

— Може, відкладемо цю розмову?

— Боронь боже! Тепер мені легше буде розказати, ніж змовчати. І чим швидше я це зроблю, тим краще. Так от, батальйонові, що першим вступив до міста, дали день перепочити. Ми з Борисом розташувались в одній з кімнат мерії. Тобто розташувалась я, Борисові раз у раз доводилося відлучатися, за весь день ми пробули на самоті, може, годину-півтори. Та я однаково почувала себе найщасливішою з щасливих, хоч і паморочилася голова, а нога боліла все дужче. Надвечір довелось дзвонити в медсанбат — самопочуття моє погіршало настільки, що я не мала вже сили ні помитися, ні натягнути на себе десь здобуту Борисом нову білизну... Помацавши мій пульс, лікар сердито зауважив Борисові, що той даремно досі зволікав, і гримнув на сестру, щоб вона швидше розгорнула мені ногу. Очима я попросила Бориса вийти, та він не зрозумів мене чи не схотів зрозуміти. Я й досі пам'ятаю то почуття приниження, яке тоді відчула. Як він насмілювався залишитися! Невже не збагне, що саме йому не слід бачити найінтимніше убозтво мого тіла: огидливих виразок на місці опіку, лахміття, що я на них накрутила, набряклих, почервонілих пальців з давно не стриженими нігтями. Розгорнувши мою ногу, сестра ойкнула, з очей її раптом рясно покотилися сльози. «Тримайте себе в руках, Ніно! Ви біля ліжка хворої!» — гостро кинув Борис. Дівчина звела на нього розгублено-здивований погляд. Мене щось у ньому вразило, та я не встигла зрозуміти, що саме, якраз у цю мить почула слова лікаря: «Негайно і категорично — у госпіталь! Щоб запобігти ампутації...» Так ми знайшли одне одного, і так ми того ж вечора розлучилися. Тепер уже назавжди.

— Ти певна?

— Абсолютно... Ногу, як бачиш, мені врятували, та все ж довелося вдатися до ампутації. Іншої. Коли ми з Борисом побралися, я залишила собі батьківське прізвище, бо пишалася давнім Стародубівським родом. І ця обставина відіграла певну роль у моїй сімейній катастрофі. В госпіталі я подружилася з своєю сусідкою по палаті. Навіть після найболючіших перев'язок вона поверталась усміхнена, тільки зрошене потом чоло та зблідле обличчя свідчили про те, скільки коштувала їй ця неминуча процедура. Була в неї невичерпна віра в сили і можливості людини, що таїться в кожному, буквально в кожному, варто тільки самому це усвідомити чи потрапити в якісь виключні умови. «Уяви, — казала мені Варя, — мене трирічну і однорічного братика мати пронесла на руках взимку десять кілометрів до найближчої лікарні. Донесла до лікарні і впала, а рук розчепити не може, так їх зсудомило. Вже потому, як нам надали першу допомогу, лікар все допитувався у мами, невже вона справді з Виселок і всю дорогу пройшла сама, як наважилась вона рушити в таку далеку путь, ще й з важкою ношею на руках. «Треба було рятувати дітей», — відповіла мама. Розумієш, звідки взялися в неї сили, самої такої кволої?.. Або взяти наших дівчат з медсанбату. Прийде якась... На шкільній парті чи в піонерському таборі її уявляєш, у танці уявляєш, а от у поході, не туристському, а справжньому; під вогнем, серед стогону поранених... Не витримає, думаєш, не здолає, не тому, що незугарна чи лінива, а просто не вистачить фізичних сил. Для чоловіків війна — страшенне випробування, для дівчини ж або жінки... сама розумієш, як їй доводиться... Я, як бачиш, при силі, та й то іноді не вірила, що ще ступити крок зможу. А таке дівча? Прийшла до нас одна, Ніною звали. Тонісінька, мов стеблинка, під вітром, здається, звалиться. Побачила перших поранених — і в сльози, тремтить уся, ось-ось зомліє. І що ти думаєш? Не одного потім витягла на собі з поля бою під шквальним вогнем. Ех, Нінко! Не було мене в той час біля тебе, не дала б тебе так занастити!» Сердито вигукнувши ці слова, моя співрозмовниця урвала мову. Я не наважилася запитати про дальшу долю дівчини. В котрій вже раз гостре почуття заздрості і до Варі, і до всіх інших жінок і дівчат, що разом з чоловіками боролися за перемогу, пройняло мене всю. «Ти що засумувала? — стиха озвалася Варя по паузі. — Знову себе картаєш? Мало сама натерпілася?» Був у неї якийсь особливий талант читати серця інших. Я гостро озвалася: «Ну

натерпілася, що з того? Мої страждання були лише моїми стражданнями. Я заздрю кожному: тобі, цій невідомій Ніні, яка б не спіткала її доля, бо й смерть не змогла б у неї відняти того, що вона зробила, а лише її звеличила». Так наша розмова знов повернулася до Ніни, так я дізналась про історію її кохання, безмежно відданого з її боку і дрібноогоїстичного з боку того, кого вона ставила над усе, хто мав стати батьком її дитини. Варя не назвала ні імені, ні прізвища Ніниного обранця, але тяжке передчуття стиснуло мені серце. Чомусь згадалася кімната в мерії, сестричка, що плакала над моєю ногою, роздратований окрик Бориса, зведені на нього очі, в погляді яких щось мене вразило. Тепер я знала, що саме — то була беззахисність скривдженої дитини перед незрозумілою їй брутальністю близької людини. Безглуздя! — зупинила я себе, — отямся! На світі тисячі Нін і тисячі капітанів... Мене саму здивувало, як невимушено-спокійно з моїх уст зірвалися слова: «А тобі не здається, що, вболіваючи за подругу, ти могла несправедливо поставитись до цього, як його?» Варя не відповіла на моє запитання, її зацікавила лише суть сказаного мною, а не прихована незграбна спроба вивідати ім'я негідника. З хвилину помовчавши, ніби ще раз перебираючи в пам'яті відомі вже факти, вона заперечливо похитала головою: «За всіх обставин він мусив повестися інакше. Я припускаю, що він справді вірив у загибель дружини і несподівана зустріч з нею зняла в його душі сум'яття, роблю знижку на збудженість нервів, але те, що він спробував у всьому обвинуватити Ніну... «Я покладався на тебе. Ти ж медичка і могла цьому запобігти. Чому ти досі мовчала, чому не вжила заходів? Сподівалась прив'язати мене до своєї спідниці? Не вийде!» І жодного слова розради, навіть в очі не наважився глянути. При цьому зваж, Ніна ні про що його не просила, вона сама розуміла, що вони мусять розлучитися».

Якась невідома сила примушувала мене захищати капітана: «Ти не була присутня під час їхньої розмови, отже, не знаєш, як було насправді», — наполягала я. «Я знаю Ніну і знала капітана Корейшу, — відрубала Варя, — та й те, як повелася Ніна потім, свідчить за неї і проти нього. Вона нічого не відповіла на це безглузде обвинувачення, просто повернулася й пішла. А невдовзі домоглася, щоб її відчислили, і кудись виїхала. «У безвість», як написала мені з дороги».

Варя ще щось розповідала про той єдиний одержаний нею лист, та лише окремі розрізнені слова долинали до мого слуху, не в'яжучись у цілі речення, а тому й позбавлені змісту. «Капітан Корейша... мій чоловік! Комбат Корейша, Борис Гордійович!» — стугоніло в мені, як стугонить повітря в трубках величезного органа, прориваючись крізь сховані всередині отвори і клапани. Тільки звуки ці не виривалися назовні, а згасали в мені, лишаючи по собі тільки намул, уламки потрощеної домівки. Та ще тупий біль, що ні на мить не вгаває. Не подумай, що мене мучили ревності. Я б простила йому випадкову зраду, від щирого серця подякувала б тій жінці, що дала йому короткочасне забуття, зігріла своїм теплом. Але йшлося не про невірність, а про чорну зраду, і зрадив він не мене, а свого бойового друга, покинувши товариша напризволяще, коли той потрапив у біду... За кілька днів я написала Борисові листа, де все це виклала, порадила відшукати Ніну, пояснила, що в мене не може бути дітей, а в нього рано чи пізно неодмінно прокинеться батьківське почуття, бо інстинкт — продовження роду найсильніший з інстинктів, оскільки стоїть на сторожі самого життя... Пробач, я вдалася до зайвих подробиць, але при тобі мені легше було пройти і цей передостанній етап дороги, що привела мене назад, у Німеччину, щоб сплатити свій борг перед Вітчизною...

Тебе, може, ще щось цікавить?

— Лише одне: адреса, на яку ти писала Борисові. Маючи її, буде легше встановити його координати тепер.

— Навіщо?

— З простої причини: треба, щоб його негайно відкликали з Німеччини.

— Номер польової пошти запам'ятати легко: 32414. Прізвище — Корейша, ім'я і по батькові — Борис Гордійович.

— Найпізніше завтра повідомлю Горенка. А тебе прошу: поведься тепер особливо обережно. Номер машини свідчить, що він має якесь відношення до комісії по репатріації, отже, в західній частині Берліна буває часто.

— Аж ніяк не чекала такого ускладнення. Щойно відчула справжнє полегшення, переконавшись, що минуле більше наді мною не тяжить, тепер же...

— Тепер тож нічого не трапилось, сподіваюсь, і не трапиться. Коли я нагадав про обережність, то лише з міркувань перестороги. І давай про це більше не говорити, краще почастуй чашечкою міцного чаю. Попереду в мене нудний вечір у не зовсім приємному товаристві.

— Тоді я приготую тонізуючий номер один. — Марія опустила в воду електрокип'ятильник, дістала з шафи бляшанку з заваркою. — Тут суміш кількох сортів, пропорція — секрет фірми, тобто мій. Не всміхайся скептично: один батьків друг довго працював у Японії, багато розповідав про славнозвісну чайну церемонію. От я і стала експериментувати, привчилась пити чай маленькими ковтками і без цукру, щоб якнайповніше відчутти всю гаму цього чудового напою. Понюхай, який тонкий аромат! — Знявши кришку, Марія хотіла простягнути бляшанку, та рука її раптом застигла напівдорозі. — Хто це? — пошепки спитала молода жінка. — Ти замкнув унизу двері?

Григорій ствердно кивнув головою і, швидко підвівшись, упритул підійшов до чорного ходу. Так, сходами хтось підіймався. Ось зарипіли шоста й сьома сходинки. Хода легка, скоріше за все жіноча, а якщо чоловіча, то дуже обережна. Якби йшов хтось позаду, рипіння б повторилося. Отже, йде один чи одна. Десята сходинка теж з рипом. Так і є, це жінка, причому хода її не дуже впевнена. Григорій підняв угору один палець і заспокійливо поклав руку на гачок.

— Тікай швидше вниз, — поспішно прошепотіла Марія. — Вікно провізорської біля входу на подвір'я, навпроти ліхтар...

— А ти не боятимешся?

Марія приклала палець до уст, навшпиньках відійшла від дверей, очима знов показала Григорію на внутрішні сходи до аптеки. Виходячи з кімнати, він почув — хтось намагається вставити ключ у замок, потім до його слуху долинув сонний Маріїн голос:

— Пані чи пане, ви помилились! Вхід до сорок дев'ятого поруч. Надалі будьте уважніші... Підняли мене з ліжка, мало не вдерлися в чужу господу... Врешті це...

Дальші слова заглушили його власні поспішні кроки вниз.

З провізорської справді було б добре видно вхід на подвір'я, якби не спітнілі шибки забраного в ґрати вікна. Вибравши найзручнішу позицію, Григорій протер хусточкою стуманіле скло і вп'явся очима в хистку мерехтливу пляму біля воріт, розмиті краї якої поглинала напівтемрява. Від напруження на очі набігли сльози, та він не

наважився кліпнути повіками. Тому два силуети, що виринули з подвір'я, здалися розпливчастими. На щастя, ті двоє зупинилися сперечаючись. Високий чоловік в американській військовій формі торсав свою супутницю за плече, вона ж, учепившись йому за рукав, силкувалася потягти його за собою. Та сили нерівні. Висмикнувши з рук дівчини якийсь пакунок, військовий рвучко повернувся в протилежний бік і, не озираючись, пішов. З хвилину постоявши, дівчина теж рушила з місця. Спочатку вона зробила кілька швидких дрібних кроків, потім побігла. З темряви долинув невиразний крик — мабуть, вона гукала свого супутника.

Повернувшись нагору, Григорій розповів про сцену, свідком якої став. Цікавість на обличчі Марії змінилась подивом.

— Ти не міг би мені її змалювати, цю дівчину?

— Вона стояла спиною до мене. Пальто, здається, чорне або якогось іншого темного кольору. Біла пухнаста хустка. Трохи вища за тебе на зріст і огрядніша... Ага, черевики на високому підборі, ступає дуже дрібно, як на її статуру.

— А чоловік?

— На голову вищий від неї. Спиная трохи зсутулена. Широкі брови, що майже зрослися на переніссі. Світло від ліхтаря падало просто йому в обличчя, але шибка від мого дихання взялася туманом, я ж не наважився її знов протерти, боячись привернути увагу.

— Клара і Петерсон! Так, схоже, це вони...

? Тобто?

? Клара — одна з двох дівчат, які мені допомагають поратися по господарству. А той військовий, певно, американський сержант Петерсон, зв'язаний з чорним ринком. Він кілька разів набивався з різним товаром, та діставав одкоша... Дивно... чого їм було треба і звідки в них ключі. Адже навіть у Себастьяна їх немає.

— Замки стандартні?

— Ні, їх виготовили за спеціальним замовленням Зеллера.

— Де ти тримала ключі?

— Майже завжди при собі. Інколи, правда, залишала в шухляді письмового столу. Тепер я бачу, наскільки це було легковажно.

— Дуже. Але що зроблено, те зроблено. Поміркуймо, для чого вони приходили. Шукали затишного притулку? Тоді б і він піднявся

слідом за нею. З метою пограбування? Твоя виручка — мізерія в порівнянні з прибутками від операції на чорному ринку. Наркотики?

— Він сам їх нам пропонував.

— Спроба підслухати, що діється в тебе в кімнаті? Тоді б вона не шкряботіла ключем, наміряючись влучити в отвір замка. До речі, вона озвалася, коли ти подала голос?

— Скрикнула «ой» і подалася вниз. Ніхто не здогадується, що я останнім часом тут ночую через холоднечу в своїй квартирі. Клара знає про внутрішні запори, отже, могла наважитись відімкнути двері лише гадаючи, що мене немає.

— Загадка з багатьма невідомими. Що ми знаємо? Клара зняла зліпки з ключів, щоб проникнути в аптеку і виконати якусь Петерсонову акцію. Спроба вийшла невдалою, спільники посварилися. Він вириває з її рук згорток... Стривай, стривай... Згорток... Можливо, в ньому і криється розгадка. Аптеку вони вирішили використати як місце схованки чогось, що їх компрометує. Згорток невеликий. Отже, в ньому могли бути гроші, коштовності, нереалізований товар, дуже компактний: панчохи або ті ж наркотики. Можна припустити, що сержант вскочив у халепу і тепер замітає сліди. До речі, протягом останнього тижня поліція зробила кілька наскоків на завідників чорного ринку. Американська військова адміністрація мусила піти на такий крок, щоб відвернути увагу громадськості від крупних афер, таких, наприклад, як у Брукса з вугіллям, де замішані особи більш впливові. Мені здається, ця гіпотеза найвірогідніша...

— Чому ж тоді він забрав у Клари пакет? Завтра на роботі їй легко було б його заховати.

— Бо небезпека цьому пройдисвітові загрожує вже сьогодні.

— А може, він шпик? І згорток хотів підкласти з провокаційною метою?

— Не можна виключати й такого. На певний час нашим людям доведеться обминати аптеку. Замки треба замінити новими. Думаю, ці двоє сюди більше не поткнуться, та береженого і доля береже. Я знаю, де можна відшукати Зеллера, попрошу прислати майстра. За дівчиною простеж. Я дзвонитиму, питатиму Магду. Якщо ти скажеш: «Пане, ви помилились номером», я знатиму: в тебе все гаразд. У разі небезпеки до згаданої фрази додай: «Треба бути уважнішим». Я винайду можливість з тобою того ж дня побачитись.

Григорію треба було йти, але він усе не наважувався залишити Марію саму. Він уявляв, як вона картатиме себе за необережне поводження з ключами, як сполохано дослухатиметься до нічних шерехів у старому будинку. Вперше йому спало на думку, якою самотньою вона себе почуває, одна-однісінька серед чужого оточення, яка вона ще недосвідчена. Історія з ключами — найкращий тому доказ. Але це і його прорахунок. Ніколи в нього не вистачало часу поговорити з нею по-дружньому, пояснити, якої ваги часом набирає дрібна помилка, як потрібен постійний самоконтроль, про що не йшлося б.

— Ти ласш мене в душі, адже так?

— Навпаки, дорікаю собі. Я старший за віком, досвідченіший, а от не подумав про тебе. Щоб переплисти бурхливу річку, самої мужності замало, потрібна і професійна вправність, плече друга, за яке можна вхопитись.

— Ти дуже делікатно мене відчитав, краще б добре вилаяв!

— Мушу йти, зроби це за мене. Тільки не перебирай міри. Негативні емоції розмагнічують, а тобі завтра треба мати ясну голову. Примусь себе заснути. А вранці обміркуй, як краще приступити до Клари.

— Фред, та певний, що на сходах нікого нема?

— Анікогісінько! — Григорій спокійно відкинув гачок, повернув у замку ключ. З темного отвору дверей війнуло холодом, він швидко причинив їх, почекав, поки за ним замкнуть запори, і почав спускатися.

Марія прихилилась до одвірка, напружила слух. Як нечутно Фред ступає! А може, зупинився, вслухається у зрадливу темряву? Ні! Ось рипнула десята сходинка... сьома, шоста. Зараз він вийде на подвір'я, а коли там нема засідки — й на вулицю. Прудко збігши до провізорської, Марія припадає до ґратчастого вікна. Вулиця пустельна. Біда пляма від ліхтаря немов дихає: то звужується, то розширюється. Це вітер розхитав таріль над електролампочкою, тільки й усього. Але мінливе, мерехтливе світло посилює тривогу. Швидше б пересвідчитись, що все минулося, що Фред не вскочив у біду через її неприпустимо легковажне поводження з ключами... Хвилиanne чекання розтягається у безкінечно довгий відтинок часу. І враз напруження спадає, його ніби й

не було: з спини вона бачить знайому постать, що віддаляється від воріт.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

У короля імперії незримих тіней

— У Пуллах? З якої то речі?

Йозеф Нунке не поділяв подиву Фреда Шульца, проте виказати цього перед своїм підлеглим не хотів, вважав за краще трохи пристрашити його:

— Шеф не любить порушувати атмосфери таємничості навколо своєї персони, а тому уникає зустрічей з людьми, безпосередньо йому не підпорядкованими. І коли вже когось викликає — це або дуже приємно, або вкрай погано. Найчастіше останнє.

— На щось приємне я не можу розраховувати, для поганого теж, здається, немає причин. Втім, я не люблю забігати вперед, спокушати, так би мовити, долю. Поїдемо машиною?

— Літаком. Я вже замовив рейс.

— Шкода, я сподівався трохи подрімати дорогою.

От такої! Що ж то за одна, яка завадила вам спати вночі?

— Якби одна! А то один. Ввалився близько десятої Больман, вже напідпитку — вдень його виписали з госпіталю, і він відзначав цю знаменну подію в кожному шинку, що траплявся дорогою. Уявляєте, як набрався? Співрозмовник з нього ніякий, довелося розважати гостя в інший спосіб. Внаслідок перебрав і я. Мабуть, уперше в житті, ви ж знаєте, у мене нема нахилу до чарки. Та надто нудно було слухати його теревені. Не дурно кажуть, що віслюка визнають по вухах, ведмедя по кігтях, а дурня по балачках. Якщо взяти перше визначення і останнє, саме й буде портрет Больмана.

— Помиляєтесь, доречні всі три визначення, бо кігті в нього є, і досить міцні,— посміхнувся Нунке. — Не раджу в них потрапляти.

— О, він вважає мене своїм рятівником і якщо задушить, то в обіймах.

— Прошу прибути на аеродром загодя, вилітаємо рівно о дванадцятій.

— В такому разі дозвольте зараз-таки відкланятись.

Повідомлення Нунке про виліт у Мюнхен змішало Григорію всі карти. Після дев'ятої він подзвонив в аптеку, попросив, як було умовлено, Магду. Марія, очевидно, чекала, що він зателефонує, бо відразу зняла трубку. «Пане, ви помилились номером, треба бути уважнішим». Кінець речення вона вимовила з притиском і, не поклавши трубки, комусь роздратовано гукнула: — «Треба перевірити, чому не з'явилась Клара».

Отже, дівчина не прийшла, Марія схвильована, хоче з ним побачитись... Учора йому ледве пощастило відшукати Зеллера, історія з підробленими ключами Гельмута дуже збентежила. «Я спробую завтра ж уранці розвідати через нашу людину в поліції про цього Петерсона. Як усі завсідники чорного ринку, він, безумовно, привернув до себе увагу, і його взято на облік. А далі доведеться діяти залежно від обставин. Можливо, фрау Кеніг доведеться випередити події і самій звернутися в поліцію з заявою про спробу вторгнення в її володіння. Все залежатиме від зізнань Клари. Давайте завтра о дванадцятій зустрінемося у кафе біля авторемонтної. Господар кафе — мій добрий приятель, він влаштує, щоб ми могли поговорити наодинці».

І, ось вийшло так, що він не зможе побачитися з Зеллером, отже, й не знатиме, як у Марії справи. Добре хоч, що можна попередити через власника кафе про свій раптовий від'їзд.

Рівно опівдні Фред Шульц зустрівся на аеродромі з своїм начальником. Вигляд у Нунке був заклопотаний — через несприятливі метеорологічні умови виліт затримувався. Лише за три години невеличкий, на два місця, літак знявся в повітря. Протерши рукою спітнілу шибку круглого віконця, Григорій глянув униз. Сірим сувоєм хмар соромливо прикрила земля свою осінню наготу. Вгорі теж пливли хмари — вони скидалися на шмаття, видерте з цього сувою. Літак маневрував між ними, то набираючи висоту, то знижуючись. Григорію пригадалась його остання повітряна подорож, те почуття радості й легкості, що тоді проймало його. Все обернулося не так, як він сподівався, зовсім не так. Серце заскніло. Це був тупий, нудотний біль. Домішуючись до тривожних думок, він збільшував почуття неспокою. Чому «королеві незримих тіней», як називали Гелена, забажалося побачити якогось там Фреда Шульца? Що чекає на цього бідолаху Фреда в Пуллаху? На яку несподівану небезпеку можна наразитись?..

Щоб не розмовляти з Нунке і мати змогу обміркувати лінію своєї поведінки, Григорій стулив повіки, ніби й справді хотів подрімати.

Та Нунке й не збирався продовжувати почату на аеродромі розмову. Трьохгодинне чекання вкрай знервувало його, і тепер на нього напосіли невеселі думки. Вчора знову виникла сутичка з Гансом, цього разу гостріша, ніж будь-коли. Зустрівшись з сином лише за вечерею, батько побачив, що в того спухли розбитий ніс і губи. «Звідки це?» — поцікавився Нунке, в душі радіючи, що хлопець встряв у якусь бійку, як належить кожному нормальному школяреві його віку. «Я відмовився взяти участь у військовій грі», — байдуже відповів Ганс і простягнув матері свій уже порожній кухоль: «Мамо, налий ще трохи молока, воно таке холодне, навіть менше болить...» Стримуючи гнів, Нунке зовні спокійно запитав: «Чому відмовився? Може, ти занедужав, погано себе почував?» — «Просто я ненавиджу війну», — так само неухважно відповів хлопець, більше думаючи про молоко, що так приємно холодить запалені губи, ніж про незабутий ще жах перед бомбуванням, свої розмови з Лютцом, який так несподівано зник з школи, а потім мало не зник і з його життя. «Ага, ненавидиш війну, — тамуючи лють, констатував Нунке. — Ну, а коли б до нашого дому вдерлися розбійники і на твоїх очах почали знущатися з мами і Труди? Як би ти тоді вчинив?»

Очевидно, Ганс не чекав такого повороту в розмові і тепер, відчуваючи, що його хочуть загнати на слизьке, розгублено кліпав повіками. «Чого ж ти мовчиш?» Білясті брови на хлопчачому чолі здригнулися, поповзли до перенісся. «Тоді, тоді б... — почав він, затинаючись, на хвилину замовк і раптом з викликом вигукнув: — Але ж ішлося про чужий дім! Інструктор гімнастики поставив перед нами завдання: прорватися через польський коридор, захопити Гданськ, зламати опір супротивника, просочитися крізь його оборону і...» Ганс не доказав. «Геть з-за столу! Боягуз, нікчемний боягуз!» Далі вибухла одна з тих огидливих сцен, які потім намагаєшся забути. Нунке, може, і забув би, якби не осудливий холодний погляд Берти і затята мовчанка Ганса...

У власній господі, чорт забирай, відчуваєш себе паче в приймах! Може, всі ці розмови — вплив репетитора, який у них колись жив? Берта не любить згадувати про нього, зате Ганс раз у раз посилається на його смаки й настанови. Треба перевірити, що то за тип! Давно про

це слід було подумати! Отже, частина провини лежить і на ньому. Він рідко буває вдома і мало уваги приділяє сім'ї. Але мусять же вони розуміти, що він, їх годувальник, обтяжений справами. Ось Трудхен, його маленька Трудхен, та завжди до нього ласкава. Коли вона з граційністю кошеняти третя своєю ніжною щічкою об його щоку, він ладен виконати першу-ліпшу її примху. Пустуха це добре знає і з цього користується... Може, Ганс ревнує його до сестри? Може, йому слід ставитись до хлопця більш поблажливо? Завоювати довіру, ввівши в коло сугубо чоловічих інтересів, пробудити родинну гордість?..

Один лише бог знає, як за це взятися. Мабуть, у взаєминах з дітьми треба володіти чимсь таким, чого в нього немає. От Шульц, зумів же він причарувати ту злючку Ірене, яка його, Нунке, просто ненавиділа. А що, як спробувати познайомити Ганса з Фредом?.. Нунке скося глянув на спокійне, з заплющеними очима обличчя Шульца і заздро подумав, як безтурботно Фредові живеться, скільки в того попереду можливостей висунутись, досягти чогось вищого, ніж має він сам... Так, треба запросити Фреда додому, попередньо пояснивши йому ситуацію.

А той, кого Нунке вже звик називати Фредом Шульцем, саме в ці хвилини теж думав про свого супутника:

«Для тебе це небо — рідне, і в цьому вже велике щастя. І ноги твої зараз ступлять на рідну землю. Ти цього не помітиш, ти про це навіть не подумаєш. Бо любиш ти не свою рідну землю, а кумирів, яких на ній створив. До одного з них ти летиш оце зараз на поклін, загіпнотизований силою, що нею його наділили тисячі таких, як ти... А може, я применшую постать Гелена? Бачу його у викривленому дзеркалі, де зміщено всі пропорції? І проникливий розум мені видається хитрістю, вміння маневрувати і обирати категоричні рішення — нерозбірливістю в засобах, прагнення якнайповніше виявити свої здібності — кар'єризмом... Принаймні організатор з нього добрий, а рука тверда і нещадна. Рішучості теж не бракує. Він зарані обміркував безпомилковий хід і вже на початку сорок п'ятого подався подалі від «обожнюваного» ним фюрера. Спочатку до Цоссена, а потім у невеличке містечко в горах південної Німеччини — Оландсальм. Коли ж сюди наблизились американські війська, сам виїхав їм назустріч, везучи, як хліб-сіль, картотеку гітлерівської агентури на європейському сході та інші вельми секретні документи,

передбачливо захоплені з собою, ніби для схову. Тепер Гелен, якому американці доручили організувати розвідку, звісно, під своїм проводом, почав вбиватися в колодочки і вже не від того, щоб позбутися набридливого опікунства. Нунке не раз про це обережно натякав, а сьогодні, перед дорогою, нагадав ще...»

Легкий американський літак незнайомого Григорію типу міг розвивати пристойну швидкість, і під крило значно швидше, ніж можна було сподіватись, величезною діорамою ліг Мюнхен, з усіма своїми передмістями, безлистими парками, нерозібраними ще подекуди руїнами, сталевою стрічкою Ізара. Десь тут має бути і та вілла біля Штернбергзее, де розташувався штаб «найпотемнішої людини двадцятого сторіччя», як називають Гелена в пресі, прагнучи вразити уяву читачів і створити навколо його імені легенду. А недалечко, мабуть, і Пуллах з усім своїм чималим апаратом.

По дорозі з аеродрому до Штернбергзее Нунке компенсував себе за мовчанку в літаку. Певно, він нервував через історію з Больманом і балакучістю намагався розвіяти власні побоювання. Коли тебе викликає вищий рангом, ніколи не знаєш, чи будуть схвалені твої дії, особливо, якщо йдеться про «Організацію Гелена», як скромно іменується розвідувальний центр у Пуллаху. Остерігаючись шофера, Нунке, звісно, не казав цього прямо, але таким був підтекст кожного його речення. Слова, що сипались і сипались з його уст, нагадували дрібну мжичку, органічно зливалися з безрадісним сірим днем, оголеними деревами, шерехом шин об асфальт. Григорій згадав свої два приїзди до Мюнхена під час війни. Її сліди, як видно було з літака, ще не стерлися з обличчя міста, а от із свідомості людей зникли з дивовижною швидкістю. Інакше б він не сидів зараз поруч з Нунке, не їхав би на аудієнцію до Гелена, не стирчав би в Західному Берліні, щоб не дати там прорости злему зерну, засіяному на нову війну. Чому ж у людей така коротка пам'ять? Невже мозок пересічної людини може досягнути лише речі малого масштабу? А величезні катастрофи просто не вкладаються в нього, лякають своєю грандіозністю, люди відвертаються від них, як від чогось незбагненого, настільки стихійно могутнього, що годі й думати про те, щоб його відвернути...

Коли якийсь Ганс по-звірячому вбиває котрусь там Емму, коли сусіда по дому потрапляє разом з усією сім'єю в автомобільну аварію, коли десь поблизу спалахує пожежа, — це надовго западає в пам'ять

жителів прилеглих до місця пригоди вулиць. Події ці стають своєрідним календарем, за яким відраховується час. «Це було в рік трагічної загибелі Герлахів...», «Саме в рік цього звірячого вбивства мій старшенький перехворів на кір...», «Пам'ятаєте, ході ще загорівся наріжний будинок?» Пам'ятаєте, пам'ятаєте, пам'ятаєте... А війна? Хіба ж вона, змівши мільйони людей, не торкнулася кожного особисто? Ще й як торкнулася! Але те, що вона принесла, стало передусім «своєю бідною», яка не те щоб застила лихо загальне, а робила його невідворотним, мов фатум, мов розбурхану стихію, спинити яку і осягнути глибини, де зароджуються катастрофи, понад людську силу. Сутенер, що спалив у грубці труп забитої ним любовниці, стає страховиськом, одне ім'я якого породжує жах. Убивці ж, які спалили в крематоріях концтаборів мільйони людей, безликі. Надто їх було багато, і про них забули. Для багатьох, для дуже багатьох вони були абстракцією, їх злочини не вкладалися в звичайну людську свідомість, а раз так — про них воліли не думати. Тим більше, що преса, радіо, кіно саме про таку забутливість і дбають...

— Що з вами, Фред?

Григорій лише тепер помітив, що вони під'їздять до високої огорожі з пропущеним угорі дротом. Вілла біля Штернбергзее? Так і є!

Нунке спиняє машину біля брами, показує варті чи то документи, чи то перепустку. Машина від'їздить, зупиняється на протилежному боці вулиці, а вони проходять через врізану в огорожу масивну хвіртку і прямують у глиб парку, де височить гарний, але нічим особливим не примітний будинок.

Охороняють вхід люди в чорних лискучих плащах, з-під яких видно звичайні цивільні брюки. Але виправка в охоронців військова і козирають вони Нунке та його супутнику, після перевірки документів, теж по-військовому, З вестибюля начальник варті комусь дзвонить, називає прізвища Нунке і Шульца. Вираз обличчя в нього непроникний. Розмовляючи по телефону, він холодними сірими очима обмацує обличчя двох чоловіків, що стоять осторонь, чекаючи дозволу пройти, ніби навечно хоче закарбувати їх у пам'яті. Григорій майже фізично відчуває дотик цього холодного погляду. «Мабуть, саме так дивилась на свої жертви Медуза-Горгона, примушуючи їх кам'яніти», — думає Григорій. Нарешті начальник варті кладе телефонну трубку.

— Роздягайтесь! — кидає він коротко. Очі його блищать невиситимим голодним блиском. Запрошення роздягнутись він вимовляє завченим тоном наказу. Чи не над ешелонами в'язнів, привезених до концтабору, він лунав, коли нещасних людей піддавали так званій «санобробці»?

У приймальні Гелена обох відвідувачів зустрів його секретар, теж у цивільному, і теж з військовою виправкою.

— Я вже доповів про ваш прихід шефові, будь ласка, пройдіть, гер Нунке! — запросив він. Його обличчя, постать просто сочилися люб'язністю, ніби зустрічав він не викликаних шефом підлеглих, а своїх власних гостей. — Вам, гер Шульц, доведеться трохи зачекати. Сподіваюсь, недовго. Прошу, влаштуйтеся якнайзручніше, там на столику нові журнали, попільничка. Як бачите, палити у нас не забороняється, я сам заповзятий курець і розумію, що то важать одна-дві сигарети перед розмовою з начальством.

— Тоді я зараз-таки з цього скористаюсь. Дозвольте запропонувати і вам? — Григорій витягнув пачку «Честерфілд» і простягнув її секретареві.

— Саме моя марка. Вельми вдячний! Охоче випалю сигарету в вашому товаристві, сьогодні шеф не дуже завантажив мене паперами, отже, можу дозволити собі таку розкіш.

Запаливши, обидва сіли біля журнального столика, вгору звилися дві цівочки диму.

— Як там Берлін, гер Шульц?

— Не так добре, як хотілося б, гер...?

— Готгард, Рудольф Готгард, пробачте, що досі не відрекомендувався.

— Позначається поділ на сектори, гер Готгард, а звідси і все інше. У значній своїй масі берлінці недоїдають і замерзають. І велику частку провини за це треба покласти на американську військову адміністрацію на чолі з генералом Клеєм. Американці більше дбають про вивезення наших патентів, про експорт вугілля і лісу, вилучення цінностей, ніж про місцеве населення. Що ж до імпорту... Втім, ви, певно, й самі знаєте, що за м'ясо, зерно ми мусимо сплачувати вдвічі дорожче, ніж вони коштують на міжнародному ринку. Я вже не кажу про «чорний» ринок, де ціни взагалі астрономічні...

— Приємно бачити людину, так добре обізнану з економічним станом країни. Це робить вам честь, гер Шульц. На жаль, інші наші відвідувачі здебільшого розповідають про нові кабаре і «герлс», які там виступають... Радий вам сказати, що в Мюнхені ми дечого досягли в боротьбі з «чорним» ринком. Ви взагалі бували раніш у Мюнхені?

— Я тут народився, але виїхав разом з батьками рано, семирічним хлопчиком. В роки війни довелося відвідати Мюнхен двічі, обидва рази було дуже мало часу.

— О, тоді вам доведеться знайомитися з містом наново...

Григорію хотілось зосередитись, внутрішньо підготуватись до розмови, що на нього чекала, та голос Рудольфа Готгарда невпинно дзижчав над вухом, лагідний, вкрадливий, кожна нота випромінювала доброзичливість і ту перебільшену люб'язність, що так здивувала Григорія, тільки він зайшов до приймальні. Все разом узяте присипало, заколисувало, створювало атмосферу благодущності.

«Він виспіває, мов сирена, що прагне приспати пильність рибалок, — подумав Гончаренко. — А чи не криється тут точний розрахунок? Не дати людині зосередитись, розмагнітити її, щоб предстала вона перед очі аса розвідки кваша квашею. Так би мовити, гра на контрастах. Тут тебе гладять оксамитовою лапкою, а там — по голові обухом...»

І, слухаючи Готгарда, Григорій то кивав головою на знак згоди з тим чи тим твердженням, то вставляв якесь зауваження, думаючи водночас про своє. Думки його ніби текли двома паралельними річищами. У верхньому, мілководному, збивалося саме шумовиння. В глибинному — тугі струмені проривали породу, прокладаючи собі дальній шлях, часом закручувались коловоротом, та, виринувши з виру, знову котилися вперед, долаючи нові й нові перешкоди.

Нунке вийшов хвилин за двадцять і жестом показав Григорію, що тепер його черга зайти. Гончаренко звів запитальний погляд на секретаря, той підхопився на рівні ноги.

— Гер Шульц, екселенц! — доповів він, прочинивши двері.

Григорій переступив поріг, зробив кілька кроків уперед, рука піднялась до скроні.

— Дозвольте привітатись по-військовому, гер генерал-лейтенант: гауптман Фред Шульц за вашим викликом з'явився!

— Що ж, гауптман неіснуючої армії, сідайте! — кинув Гелен і на мить звів на свого співрозмовника очі. Григорій не встиг помітити їх виразу, але в тоні сказаного вчувалася гірка іронія.

— Вона існує, оскільки існуємо ми, її солдати, — урочисто мовив Григорій.

— На все свій час, на все свій час. Не будемо забігати наперед. Знаєте прислів'я: багато вкусив, мало проковтнеш? Отже, доводиться відщипувати по шматочку. Поки що мусимо вдовольнитися такими шматочками, як створювана «промислова поліція» і «робітничі команди»... Коли наспіє час, вони стануть кістяком абверу... — Рука Гелена, що досі спокійно лежала поверх якоїсь папки, стиснулася у кулак, вени на шкірі, поцяткованій коричневими плямами, нап'ялися. — Так само, як і ми маємо стати кістяком... — Кулак піднявся і опустився, ворухнулася лише кисть руки, проте в силкованій стриманості цього жесту таїлася загроза — так хижак ховає пазурі перед стрибком.

Григорій провів язиком по пересохлих губах:

— Радий був би служити цій меті, екселенц!

Гелен уп'явся в обличчя свого співрозмовника пильним поглядом:

— Можливо, ви матимете таку нагоду... Генріх фон Гольдрінг!

«Так он у чому річ, ось причина, через яку тебе викликали. Стережись! У біографії Гольдрінга є дошкульна прогалина — час, що передував твоєму арештові і ув'язненню в таборі для військовополонених. Ти не зможеш довести документально, де вештався, виставити будь-яких свідків. І тоді...»

— Пробачте, екселенц, я не наважився відрекомендуватись вам ім'ям, якого тривалий час позбавлений через обставини, про які ви, звичайно, знаєте. — Тінь смутку і замішання на обличчі згасає, уста стискує короткий спазм болю. — Важко при звичаїтись до думки, що так триватиме довго. Адже ім'я, яким можеш по праву пишатися, то не набір звичайних голосівок і шелестівок, а щось невід'ємне від таких понять, як честь роду, офіцерська честь взагалі. Запевняю вас, це не сентиментальність... — Григорій уриває мову, боячись переграти, інстинктивно відчуває, що саме тут він має поставити крапку, щоб не здатися нав'язливим і надто фамільярним.

— Гадаю, незабаром усе стане на свої місця. — Тон Гелена доброзичливий, вивчаюче холодний погляд на мить сховався під

плівкою задуми. — Все мусить повернутися на свої місця! — сказав він, притискаючи на слові «мусить», і очі його в прив'ялих повіках знов ожили, мов лезом черкнули по обличчю Григорія. — Вас здивував виклик безпосередньо до мене? — руба запитав Гелен з відвертістю можновладної людини, свідомої своєї вищості.

— Дуже. Я весь час думаю про причини такої високої честі. Мої заслуги надто малі, проте і якоїсь особливої провини я за собою не відчуваю.

— Не буду від вас приховувати, що зацікавився вами цілком випадково. Мою увагу привернула одна деталь у вашій біографії.

«Починається! Те, чого ти боявся...»

— До ваших послуг, екселенц! — «Не виказуй подиву, не запитуй, яка саме деталь, лише шанобливо вклонись», — наказує собі Григорій. Кожен м'яз його напружився, готовий сприйняти першу-ліпшу команду мозку, щоб відреагувати єдино правильно, ні в чому не сфальшувавши.

Геленові, очевидно, подобається витримка Гольдрінга, його готовність відповісти на будь-яке запитання, стримана шанобливість, з якою він тримається. Вона тішить честолюбність «короля імперії незримих тіней», бо в ній не відчувається ані крихти набридлого підлешування, наївно брутальної спроби здобути його прихильність ціною брязкітливих слів, за якими ховається хіба що страх. З такими він любить побавитись, як кіт з мишею, то попускаючи, то встромивши пазурі. З цим мимоволі хочеться повестись інакше.

— Я хочу запитати вас про Бертгольда, — уточнює Гелен.

Григорій не дає напрузі спасти, в цьому запитанні теж може таїтись небезпека. Може, слід самому перехопити ініціативу.

— Усе моє життя було щільно зв'язане з родиною Бертгольдів, — не кваплячись, ніби вдивляючись у минуле, каже Григорій. — Та вас, певно, цікавить останній етап наших взаємин. Пробачте, я не точно висловився, не моїх з ним взаємин, а обставин, за яких Віллі Бертгольд таємниче зник.

— Що означає слово «зник»?

— Ця загадка й досі мене мучить. Я не можу з певністю сказати, що він загинув, не уявляю, куди він міг податись, крім Швейцарії. Принаймні ми з ним так умовились. Ми вирішили їхати різними шляхами, обмінявшись про всяк випадок дорученнями: моїм, на мою

спадщину від батька в Швейцарському Національному банку, і його, на суму, покладену в той же банк, як посаг його доньки, з якою я був заручений. До Швейцарії мені не пощастило потрапити — ви знаєте, що діялось тоді в італійській частині Альп: загони партизанів блокували не лише перевали, а й ті таємні стежки, про існування яких знали тільки контрабандисти. Не буду вас стомлювати розповіддю про своє блукання в горах, це справжня епопея, всю трагічність якої може збагнути хіба що той, хто сам опинився в подібному становищі. В багатотисячному таборі військовополонених я зустрівся з двома такими, як і сам, в обох у них відразу до гір стала нав'язливою ідеєю. Намірившись тікати, я марно сподівався знайти в них спільників — їх не хвилювала втрата свободи, навпаки, саме свободи вони найбільше і боялися. Їм треба було змішатися з юрмищем, одержувати свою щоденну пайку харчів, мати теплу ковдру, щоб укритися. Велетенські зсуви земної кори, серед яких вони блукали, призвели і до зсувів у психіці. Даруйте, я відхилився від теми нашої розмови, та, врешті, вона вже й вичерпана. Я не встиг здійснити свій намір і втекти. Замість Швейцарії, потрапив у камеру смертників, звідки мене визволив Нунке. Гадаю, він вам про це доповідав...

— Отже, ви не знаєте, прибув Бертгольд до Швейцарії чи ні?

— На моє прохання, гер Нунке доручив комусь з наших швейцарських агентів це перевірити. Відповідь надійшла негативна.

— На яку суму ви видали доручення Бертгольдові?

Весь зроблений батьком вклад плюс проценти. Трохи більше мільйона марок.

— А Бертгольд вам?

— Двісті тисяч марок.

По устах Гелена пробігла посмішка.

— Чим же ви пояснюєте таку нерівність?

Григорій відчував — його акції в очах Гелена враз похитнулися.

— Нерівності фактично не було. Я зміркував, що і його і мої шанси одержати гроші найближчим часом дорівнюватимуть нулю: по війні переможці домагатимуться арешту капіталів усіх німецьких вкладників, і банк вичікуватиме.

— Гм... Мільйонна сума... Все-таки ви ризикували.

— Мінімально. Я не ставлю гроші над усе, але не кинув би Бертгольдові до рук такий куш, добре не зваживши всі обставини. Це

було б неповагою до пам'яті батька. Та й кому схочеться залишитися жебраком, позбавити себе свободи дій? — Куди ви поділи видане вам доручення?

— Розпалив ним вогнище, коли задубів так, що не мав сил рухатися. В ті хвилини гроші для мене не важили геть нічого. Я не вагаючись віддав би всі скарби світу за дрібку тепла.

Гелен стиха сміється, звуки булькають у нього в горлі, наче він полоще його. Григорій ображено насуплюється.

— Не ображайтесь, Гольдрінг! Слово гонору, сміх мій стосується не вас, а... Я уявив собі Бертгольда в подібній ситуації... як він розпалює багаття за допомогою папірця, що має йому принести мільйон... Не вірю, щоб Віллі на таке зважився.

— А він і не міг опинитися у такій ситуації, бо не наважився б податись у гори навмання. Мені часто спадає на думку, що, відчувши небезпеку, він повернув на південь. Цивільний одяг, знання англійської мови, загодя приготований документ... Можливо, це допомогло б йому дістатися Ватикану, де в нього були зв'язки і де він міг переховатись і при нагоді податися за океан, прибравши вигадане прізвище.

— Ви не робили спроб відшукати його родину?

— Спочатку був позбавлений такої можливості, а тепер... Хто я такий, щоб претендувати на руку Лори? Людина баз імені, без поточного рахунку... Та й почуття під час тривалої розлуки охолело. Бертгольд, звичайно, забезпечив свою дружину і доньку, таким чином... Ні, не думаю, щоб вони бідували.

— Але й не розкошують. Місяців зо три тому я одержав листа від фрау Ельзи. Вона порушила клопотання про пенсію і просила мене, як давнього знайомого, засвідчити, що її чоловік загинув чи зник безвісти. Ось чому я й зацікавився вами, гер Гольдрінг. Як людиною, котра бачила Бертгольда востаннє...

«Ху!.. Тільки й усього? Оце через це я перед тобою викручувався, мов карась, кинутий на розпечену сковороду...»

— Шкодуно, екселенц, що не зміг дати вам більш точних відомостей...

— Помиляєтесь, ваше останнє припущення... Втім, на сьогодні про Бертгольда досить. Поставимо проти його прізвища просто знак запитання. І водночас розпрощаємось з Гольдрінгом... Скажіть,

Шульц, хтось з групи, очолюваної вами, знав справжнє прізвище людини, яку ви мали викрасти в східному секторі?

— Жоден з моїх помічників. Не думаю, що хтось міг його і впізнати: команду гер Нунке набрав з людей, далеких від оточення Больмана. Готуючись до операції, ми про це говорили.

— У госпіталі, куди ви здали Больмана після викрадення, ви не назвали його справжнього прізвища?

— Я мав точні вказівки щодо цього і здав його як Ріхтера.

— Чим же ви можете пояснити той факт, що американське військове командування тиждень тому одержало від російського командування вимогу повернути їм Вернера Больмана як воєнного злочинця і спійманого на гарячому шпигуна?

— Лише тим, що, перебуваючи на лікуванні, Больман міг сам прохопитись необережним словом. Коли Нунке давав мені завдання, нікого з сторонніх у кабінеті не було. Навряд хтось з його підлеглих знав про задуману ним операцію, бо звістка про арешт Больмана самого Нунке заскочила зненацька, тому, власне, він і вдався до моїх послуг. Що ж до мене, то я з Больманом ніколи раніш не стикався, не знав ані його теперішнього амплуа, ані минулого.

Обличчя Гелена завмерло. Раніше воно здавалося молодшим і не таким худорлявим, тепер же зморшки навколо очей і на щоках, від крил носа до підборіддя поглибилися, виразнішою стала дряблість шкіри, блиск очей знову затуманила холодна плівка.

— Ви ще бачилися з Больманом?

— Учора вдень він виписався з госпіталю і ввечері прийшов до мене подякувати...

— Звідки він дізнався про вашу адресу?

— Не знаю, я не допитувався, розмовляти з ним було... важкувато.

— Тобто?

— Бідолаха ледве язиком ворочав. Мова його складалася з самих вигуків... розрізнених слів. Як це буває з людиною, яка добре впилася.

— Нікчема! По-дурному завалитися, втягти нас в таку авантюру і після цього... — Гелен узяв пляшку мінеральної води, наповнив келих, надпив його і, скривившись, відставив убік.

— Дозвольте звернутись? — нерішуче запитав Григорій.

— Говоріть!

— У мене виникла одна думка. Ви щойно сказали, що росіяни вимагають видачі Больмана як воєнного злочинця. Чи не міг хтось з персоналу лікарні, звідки ми його викрали, впізнати в ньому людину, причетну, скажімо, до якоїсь акції у концтаборі чи деінде? Може, саме звідси росіяни черпали свою інформацію?

— Можливо й таке. Втім, не вам сушити над цим голову. І я наказав викликати вас сюди з іншого приводу. Ваш послужний список, чудова характеристика, яку дав вам Нунке, навели мене на думку... — Гелен витримав паузу. Серце Григорія закалатало. — ... На думку про те, що ваші знання, підготовка, особисті якості використовують неправильно — в інтересах справи вам слід було б доручити ширший обсяг роботи, особливо зваживши на ваше чудове знання російської мови і обізнаність з вдачею і звичаями росіян.

— Ви дуже ласкаві до мене, екселенц! Хочу вас запевнити: на яку б ділянку мене не поставили, малу чи велику, всюди я працюватиму з повною віддачею.

— Треба сподіватись. Я маю вас на меті для здійснення одного плану, але не хочу квапитись, дещо слід перевірити і ще раз уточнити. Приблизно за тиждень вас повідомить про це Нунке. Він керуватиме нашим представництвом у Берліні й триматиме зі мною безпосередній зв'язок.

— Отже, я можу використати цей тиждень для ліквідації свого берлінського бюро?

— Ні в якому разі! Бюро розшуків — то ваше офіційне обличчя. До того ж — найліпша форма нашого зв'язку з широкими колами населення всіх без винятку зон. У справах розшуків вам доведеться мандрувати в усіх напрямках і по усіх секторах. А для нас, для роботи, яку ми збираємось вам доручити, це має першочергове значення.

Фред Шульц вислуховував розмірковування керівника розвідки з стриманою гідністю, серце ж Григорія Гончаренка лунко калатало, ніби розтулилась рука, що досі його стискувала.

— Пробачте, екселенц, перспективи, які ви переді мною відкрили, так мене схвилювали, що я на хвилину забув про небезпеку, що постійно висить над моєю головою... — Григорій затнувся, кожна риса його обличчя виказувала вагання й сум'яття, руки нервово стиснулись.

Гелен насторожено подався вперед.

— Говоріть! — кинув він владно, гіпнотизуючи поглядом свого візаві.

Григорій більш-менш докладно розповів про історію свого знайомства з Хейєндопфом і про зустріч з ним в Італії, потім глибоко перевів подих, як це робить людина, стрімголов кидаючись у крижану воду.

— Далі!

— Він запропонував мені паралельно працювати на американську розвідку.

— І що ви йому відповіли?

— Обіцяв подумати й під час зустрічі в Німеччині дати відповідь.

— Чому ви не доповіли про це Нунке?

— Нунке на той час у Римі ще не було, а коли він приїхав, історія з загибеллю Вайса забила нам обом памороки. Так я прогаяв час, вирішив — скажу після першої ж зустрічі з Хейєндопфом у Німеччині. На щастя, він досі не озвався.

— Ви мали на увазі цю загрозу? Нову зустріч з ним?

— Її наслідки. Моя відмова, немає сумніву, примусить їх вдатися до шантажування. ЦРУ, треба гадати, відоме моє справжнє прізвище, і на світ з'явиться ухвала військового трибуналу американських окупаційних військ присудити барона Генріха фон Гольдрінга до страти. Присуд ще не втратив чинності.

— Я міг би владнати цю справу, але вважаю краще прийняти пропозицію Хейєндопфа.

— Екселенц!

— Цього вимагають інтереси Німеччини, гауптман! Офіційно ми працюємо в щільній співдружності з американською розвідкою, насправді ж... — Обличчя Гелена спохмурніло, губи стиснулись, злилися в одну тонку рисочку, повіки примружились, — ... насправді ж вони й досі вважають нас філією ЦРУ, його виконавчим органом. Рано чи пізно це становище зміниться, не може не змінитися. І чим скоріше це станеться, тим краще. В наших силах, наш прямий обов'язок якомога прискорити процес відокремлення. Ось чому нам так важливо мати серед них своїх людей. Ви будете одним з них. Постачаючи їх інформацією, яку ми для вас добиратимемо, — о, цілком вірогідну! — ви натомість інформуватимете нас про їхню німецьку агентуру, той чи той захід. У процесі роботи ви будете

одержувати відповідні завдання. Випадок сам біжить нам у руки, не можна цим нехтувати!

«Може, це перевірка, пастка?» — Григорій сидів непорушно, весь його вигляд промовляв про те, наскільки він приголомшений такою пропозицією.

— Боюся, екселенц... боюся не впоратись... Я німецький офіцер і виступати в ролі запроданця... Не знаю... не знаю, чи вистачить у мене сил і вміння...

Мета виправдовує засоби, Шульц! А мета наша велика: відродити честь і міць нації! Невже я помилився і ви належите до категорії тих, хто воліє прийти па готовеньке?

— За свою вітчизну я ладен накласти життям.

— Ми вимагаємо від вас меншого.

Шульц підвівся і виструнчився:

— Готовий виконати будь-яку вашу вимогу, — промовив він урочисто.

— Давно б так. Ви казали, Хейєндопф служить під началом полковника Гордона? Гордон... Гордон, знайоме прізвище. Ага, він очолює тут, у Мюнхені, Технічне бюро. Тоді ось що. Ми дамо вам координати. Зробіть так, ніби ви з Хейєндопфом зустрілися випадково. Не порушуйте першим мови про його пропозицію. Хай він нагадає про неї сам. Ну, а тоді...

Гелен урвав мову і натиснув на кнопку селектора. Двері нечутно прочинилися, і на порозі з'явилася постать секретаря. Високо звівши брови, він застиг у позі поштового чекання.

— Йдеться про одного з підлеглих полковника Гордона — Девіда Хейєпдонфа. Вручите геру Шульцу його адресу, всі інші координати, де з ним можна зустрітися. Зробіть це негайно, Готгард!

— Буде виконано, екселенц!

Секретар вийшов, Фред Шульц запитливо глянув на генерал-лейтенанта.

— Чи маю я повідомити про нашу розмову Нунке?

— Я зроблю це сам. Ми з ним ще не покінчили справи. Для Думбрайта ж — нашої з вами розмови не було. Вас викликали сюди в справі Больмана.

— Смію запитати: будуть ще якісь вказівки?

— Приступайте до виконання завдання!

Шульц підвівся:

— Тоді дозвольте відкланятись! Докладу всіх зусиль, щоб виконати ваше доручення якнайліпше.

— Бажаю успіху, Шульц! — Гелен злегка кивнув головою.

Ніч Гончаренко провів у якійсь приватній квартирі, де завбачливий Готгард загодя замовив йому й Нунке по кімнаті. Можна було б увечері потинятись по барах, ресторанах, кабаре, де звичайно збираються американські офіцери, та менш за все на світі хотілося Григорію зустрітись сьогодні з Хейєндопфом. Надто напруженим був день, щоб пройти крізь ще одне випробування. Обмежений и хвалькуватий, колишній заступник коменданта табору для переміщених осіб, який дбає лише про свій бізнес, викликав у Григорія непереборну відразу. Не таку, як Гелен, Думбрайт і Нунке — ті принаймні були сильними супротивниками, і кожна перемога над котримсь із них приносила почуття внутрішнього задоволення. З Хейєндопфом же не треба довго мудрувати, відшукуючи до нього якийсь підхід. Усі його інтереси зосереджувалися навколо одного — збагатитися, за всяку ціну збагатитися, використавши сприятливу ситуацію. Примітивна амеба, що викидає псевдоніжки в напрямі поживи... Ні, хай йому грець, Хейєндопфу! Краще раніше покластися спати.

І Григорій міцно заснув, ледве торкнувшись головою подушки: розмова з Геленом добре вимучила його.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Дівчина з кабаре

Ранок був таким же похмурим, як і вчора. До того ж знявся ще й вітер. Він гнав по небу кучугури хмар, а по затужавілій землі зчорніле листя, клапті газетного паперу, використані білети в кіно, зібгані пачки від сигарет — все те сміття, яке назбирається протягом ночі у великому місті, багатому на кабаре, вар'єте, казино й інші місця розваг, де життя точиться мало не до ранку.

Піднявши комір пальта і глибше насунувши капелюх, Григорій попрямував по Леопольдштрассе, потім близько міського парку

звернув у якусь бічну вулицю, шукаючи найближчої дороги до набережної. У пам'яті Мюнхен зберігся таким, яким він його бачив під час двох своїх приїздів у дні війни. Сучасне добре розплановане місто з багатопверховими гарними будинками, бульварами і скверами, великими парками розташувалося широко і привільно, як і належало столиці землі Баварської. Нові квартали поглинали старе місто на лівому березі Ізара з його кривулястими, вузькими вуличками і тупичками, затискували його з обох боків, залишаючи, проте, незайманим, як данину старовині.

Бертгольди жили десь у північній частині Мюнхена, в аристократичному районі Швабінга. Цікаво, чи зберігся їхній будинок? Союзні війська наприкінці війни піддали Мюнхен особливо інтенсивному бомбардуванню. Сліди його помітні куди не глянь. Мов вирвані з щелепи зуби, зяють отвори в місцях суцільних забудов.

Подекуди вони замасковані величезними щитами реклам, там же, де прогалини особливо великі, руїни закривають високі паркани, над якими іноді височать нові будинки. Але їх мало, надто мало, якщо порівняти з тим, що змів шквал війни.

Нарешті попереду блиснула сіра стрічка Ізара. Григорій виріс близько Дніпра, і в кожному місці, куди закидала доля, його насамперед тягнуло до річки, як до чогось спорідненого з тим, що він залишив удома. В бурхливому або спокійному плинові води йому вбачалися обриси улюблених куточків милих серцю берегів, то пологих, порослих верболозом, то крутих, з поодинокими красенями-дубами, з височини яких ще, може, запорожці озирали далекі луки й заплави, пильнуючи, чи не скрадається десь підступний і лукавий ворог.

Ізар нічим не нагадує Дніпра. На обох його берегах височать будівлі — місто давно вже переступило водний рубіж. Улітку ріка з кількома перекинутими через неї мостами, мабуть, дуже прикрашає місто. Недурно ж Мюнхен називали «Ізарськими Афінами». Але тепер смуга дерев і кущів, що облямовує береги, оголилася. Крізь безлисте гілля похмуро прозирають обшарпані будівлі впереміж із руїнами — вони, мов проказа, роз'їдають колись стрункі ансамблі. І здається, ніби сама ріка хоче їх якнайскоріше проминути, тому й котить так швидко свої свинцево-сірі хвилі. Схилившись на парапет, Григорій жадібно вдихнув вологе повітря. Не те, застояне і туманне, яким дихаєш у

центрі міста, а гостре й холодне, здобрене пахощами водоростів, кори дерев, глиці, всього того, що, мов данину для старшого брата Дунаю, несе з собою ріка, народжена в далеких гірських верховинах.

Добрий сон і рання прогулянка висвіжили голову. Поволі йдучи вздовж набережної, Григорій відновлює в пам'яті розмову з Геленом, власне, не всю розмову, а ті багатообіцяючі слова про новий, ширший обсяг роботи, на який заслуговує Фред Шульц. «... Вам доведеться мандрувати в усіх напрямках і по усіх секторах... Для роботи, яку ми збираємось вам доручити, це має першочергове значення», Ці два речення не сходять з думки. Григорій уже давно незадоволений собою: надто довго триває вживання в нове середовище. Правда, він зав'язав багато знайомств, що вже стали йому в пригоді для встановлення дислокації тих осередків, де провадиться таємна робота, спрямована проти його Вітчизни, проти демократичних сил німецького народу, проти країн соціалістичного табору. Ці осередки ховаються за вивісками всіляких відомств, бюро, земляцтв, спілок ветеранів війни, товариств по трудовлаштуванню переселенців, часто-густо просто за фасадами звичайних крамничок або філій акційних товариств. Але до виконання основного завдання — викрити глибоко законспіроване фашистське охвістя — ще далеко. А саме тепер, саме тут, у Німеччині, він у повному обсязі зрозумів, наскільки важливо для всього людства не дати прорости отруйному зерну.

Під час війни було легше: по один бік — ворог, по другий — Радянська Армія, ти мусив зірвати ворожі плани, наблизити час перемоги. І ти діяв як міг, спрямувавши всі сили на досягнення поставленої мети. Націленість у одну точку породжувала і прямолінійність дій, до яких би маневрів не доводилось вдаватися. Тепер не так. Тепер ти не знаєш, де причаївся ворог, хто ті потенційні спільники, на яких цей ворог може розраховувати. В душах німців розбрат. Ганьба поразки, тягар провини, який якнайскоріше хочеться скинути, уражена національна гордість, солодкі спогади про такий ще недавній переможний марш по Європі — на цьому ґрунті легко зростити ідею реваншу, сп'янивши уяву тисяч і тисяч людей, відвиклих від самостійного мислення, примарними гаслами і облудливими закличками. Ти мусиш все це враховувати і діяти, бо питання часу — найголовніше, коли йдеться про розтління народної душі. Все це думане й передумане, нема чого до нього вертатися знову.

Подбай краще, щоб повернутися в Берлін. А для цього треба відшукати того осоружного Хейєндопфа. За даними Готгарда, Технічне бюро містилося в районі Хайдгаузена. Очевидно, слід передусім познайомитися з його географією. Мабуть, десь поблизу і вулиця Ейнміллерштрассе, де мешкає Хейєндопф. Це ті дві ключові позиції, які треба взяти під контроль. Тоді, може, ще до вечора пощастить здибатися з ним...

Григорій прискорює ходу, картаючи себе за те, що не подбав завчасно про карту Мюнхена. Втім, Хайдгаузен, здається, в східній частині міста.

Біля зупинки таксі, яку Григорій здибав, за кілька кварталів не було жодної машини, а пасажирів зібралось чоловік п'ять. Роздратовані необхідністю чекати, вони обмінювалися уривчастими репліками, ганячи роботу міського транспорту, здирщиків-таксистів, що вранці воліють відлежуватись під перинами, бо вночі, розвозячи «амі» з їхніми дамами, гребуть гроші лопатами... Краєм вуха прислухаючись до цих розмов, Григорій неухважним поглядом пробігав по рекламному щиту, заліпленому свіжими афішами. Скромні театральні анонси і оповіщення про концерти, мов бідні Попелюшки, тулилися в самому низу щита, поступаючись місцем кінорекламам, з яких клично дивились золотоволосі красуні чи зводив просто вам у обличчя пістолет елегантний убивця в машкарі. Менш мальовничі, але теж промовисті, барвисті афіші кабаре і вар'єте сповіщали про зміну програми чи появу нової зірки. Слизнувши по них очима, Григорій вже хотів відвернутися, аж раптом його погляд зачепився за щось знайоме. «Джованна! Чарівна синьйора Джованна сьогодні співатиме тільки про любов!»

«Дурниця! — сам собі заперечив Григорій. — В Італії це дуже поширене ім'я. З якого дива співачка з другорозрядного римського, ресторану опинилась у Мюнхені?.. А може, її зірка звелася так високо, що тепер її запрошують у зарубіжні турне?»

Впритул підійшовши до щита, Гончаренко став розглядати вмонтовані в афішу фотопортрети. Просочившись крізь напір, клейстер перетворив їх просто на темні плями. А проте... Так, у загальному обрисі голови є щось знайоме. І коли зважити, що Джованну він востаннє бачив у товаристві Хейєндопфа...

— Кабаре «Цум гольденен Штерн!» — наказав Григорій водієві таксі, коли надійшла його черга сідати в машину.

Великий плакат біля входу в «Золоту зірку», на якому співачку було намальовано на повний зріст, розвіяв сумніви. Те саме обличчя, така ж струнка постать, така ж постава голови. Отже, Джованна тут, і привіз її сюди, звичайно ж, Хейєндопф.

Кабаре у вранішній час було закрите для відвідувачів, і появу Григорія тут зустріли не зовсім приязно.

— Синьйора з'являється о восьмій вечора, — холодно пояснив кельнер, що керував прибиранням приміщення. — Де вона живе?.. — Він знизав плечима.

— Гер обер! — спинив його Гончаренко, побачивши, що кельнер хоче відійти. — Я привіз їй дуже важливе повідомлення з дому. Розумію, що відбираю у вас час, і тому прошу, покінчивши з справами, випийте за моє здоров'я. — Купюра з гаманця Григорія перейшла в руку кельнера. Той відразу пом'якшав:

— Здається, на Брієннерштрассе, 45. Звернете з Леопольдштрассе поблизу Театіненкірхе. Вельми вам вдячний, на все добре!

І ось уже Григорій сидить у невеличкому пивному барі, звідки добре проглядається весь квартал, на якому розташований будинок номер 45.

Навряд Джованна вийде з дому так рано. Зараз тільки дванадцята, а лягла вона, певно, пізно. І взагалі невідомо, чи вийде вона до вечора. Пусте марнування часу. А що коли наважитись і зайти самому? Не настільки він з нею знайомий, щоб мало це природний вигляд. Дізнавшись про такий несподіваний візит, Хейєндопф зрозуміє, що Фред Шульц шукав побачення саме з ним. І тоді він диктуватиме умови.

Славнозвісне мюнхенське пиво не смакує. Григорій випив лише півкухля, і в роті гірчить. Та й холодно у барі так, що змерзли ноги. Найпростіше зайти до вар'єте ввечері. Не хочеться! Тоді доведеться заночувати в Мюнхені. Марія не знає, що він виїхав з Берліна, і тепер нервує. Він не встиг її попередити, і сам непокоїться, тягне його в Берлін, наче у власний дім. До деякої міри він таки став його домом: там Домантович, Марія, десь загубився у нетрях міста Карл Лютц. Бідолашний Карл, увесь час він не йде йому з думки. Григорій написав Лютцу на головпоштамт до запитання. Як директор бюро розшуків,

цілком офіційно перевірів, чи забрав абонент номер 260 свою пошту, і виявилось — усе його листування лежить на місці, ніхто по нього ось уже три місяці не приходив. Отже, і листа Григорія Карл не одержав. Вийхав куди, чи що? Треба розшукати Карлового брата, при можливостях, які має бюро, зробити це буде неважко. Навіть не доведеться самому братися за пошуки, — просто треба написати на своє ім'я від когось заяву. Як він не подумав про це раніш? Є ще один канал — мати Курта. Не може бути, щоб Курт не писав Лютцу про свій намір переїхати до Німеччини. Можливо, ці двоє уже зустрілися і тепер самі його розшукують?

У барі відвідувачів побільшало, вікно, біля якого стояв столик Григорія, спітніло. Тепер крізь нього майже нічого не видно. Треба йти!

Розплатившись з барменом, Гончаренко підвівся. Мало не годину він тут змарнував, а вийшов пшик!

Пройшовшись уздовж Брієннерштрассе і ще раз глянувши на будинок під номером 45, Григорій раптом уявив, що його розшукує Нунке. Ранком, одразу після сніданку, його шеф знов подався в Пуллах, на ходу кинувши, що сьогодні ввечері вони, можливо, виїдуть. Треба подзвонити господарці квартири, що він повернеться за годину-півтори. Звідки ж зателефонувати? Григорій згадав, що бачив з віконця таксі телефонну будку біля виходу на Леопольдштрассе.

І справді, це був таксофон, та ще й діючий. Нетерпляче позираючи на спину жінки, яка безугавно торохкотіла в трубку, Григорій не витримав і постукав пальцем у скляні дверцята. Жінка з сердитою гримасою озирнулася, і враз її очі засвітилися радістю.

— Ви? — вражено вигукнула вона, прочинивши дверцята.

— Джованна? — з таким же щирим здивуванням обізвався Григорій. Стільки стеріг, поки вона вийде з дому, а зустрілися цілком випадково!

— Мадонна міа! — сміялась дівчина, потискаючи Григорію руки. — Ніби я знову в Римі, ніби знову... — Сміх її раптом урвався, по обличчю промайнула тінь.

— От уже не сподівався зустріти вас у Мюнхені!

— Подумати тільки: ми живемо в одному місті!

— Я тут проїздом. Якщо впораюсь із справами, сьогодні й виїду.

— До Італії? — швидко запитала Джованна.

— До Берліна.

— А-а, — розчаровано промовила дівчина і враз знову пожвавішала. — Та ми ж з Девідом теж маємо переїхати в Берлін! Він якраз там, лаштує приміщення для своєї служби... Знаєте що? Я вас не відпущу! Ну, зробіть мені таку ласку, хоч поснідаємо разом! Я почастию вас не остобісілою яєчнею з беконом, а справжніми спагетті під соусом! Ви навіть не уявляєте, яка я щаслива, що зустріла вас у цьому гидкому Мюнхені.

Джованна просила так щиро, її обличчя випромінювало таку непідробну радість, що Григорій не мав сили відмовити.

— Гаразд, спокусили-таки своїми спагетті,— розсміявся він. — У моєму розпорядженні є година, з радістю проведу її з вами.

Вони повернули назад, ступили на сходи.

— Ой! — раптом скрикнула Джованна. — У мене ж не прибрано! Знаєте що? Ви поволі йдіть угору, аж до шостої квартири і там трохи зачекайте. А я побіжу вперед і миттю порозтикаю своє шмаття. Згода?

Підбори, дівчини задріботили по сходах, Григорій витяг сигарету, запалив. Веселою, кипучою експансивністю, притаманною італійцям, війнуло на нього, немов під хмарне осіннє небо прорвався струмінь тепла. Він навмисне зупинився на першій площадці, на другій, аж поки не випалив усю сигарету... Подолав ще один марш сходів. Ось і квартира номер шість. На порозі дверей на нього чекала Джованна.

— О, мадонна міа, я думала, ви втекли! Злякалися побачити розгардіяш і подалися геть. Та я поворотка.

Що це так, можна було здогадатись, окинувши кімнату побіжним поглядом. Тут наче промчалась буря, змівши всі розкидані речі до купи. Вони випиналися під ковдрою, поспіхом накинutoю на ліжку, громадилися під шаллю на невеличкому столику в кутку. Зате центр кімнати був вільний, стіл вкривала гарна скатертина, в низькій круглій вазі полум'яніло багряне й жовтогаряче листя, висушене праскою.

— Гарний букет.

— Справді? — зраділа Джованна і обережно, кінчиками пальців торкнулася тендітного листя. — Коли мені стає дуже сумно, я ставлю букет біля свого ліжка й дивлюся, дивлюся, аж поки перед очима починають стрибати сонячні зайчики. І тоді мені здається — то саме літо, саме гаряче сонце надсилає мені своє привітання. Дивно, правда?

— Не дивно, а добре. Лише зачерствіле серце не помічає всіх див, що дарує нам природа.

— А Хейєндопф називає мій букет сухим мотлохом і вже кілька разів намірявся викинути його па смітник.

— Ну, Хейєндопф...

— Давайте про нього не згадувати. Я на хвилинку вибіжу на кухню, подивлюсь, чи поставила господиня квартири окріп для спагетті. А соус готуватиму тут. Ви не заперечуватимете?

— Навпаки, я люблю дивитись на жінок, коли вони пораються по господарству. Я рано втратив матір і мені завжди не вистачало родинного вогнища.

Джованна витягла з серванта якісь пляшечки, слоїки, пакетики й заходилася заповзято щось розтирати, змішувати, присолювати і приперчувати, час від часу куштуючи цю суміш, то кривлячись, то зморщивши носа, з апетитом прицмокуючи.

— Усе! — нарешті сповістила вона. — Лишається тільки прокип'ятити. — Вона знову зникла на кухні й хвилини за п'ять повернулася, несучи на таці тарілки, паруюче блюдо спагетті, соусник з підливою.

— Ну як? — запитала вона заклопотано, коли гість покуштував приготовану нею страву.

— Знаменито! Такого не знайдеш у найкращих ресторанах Рима. Ви чаклунка.

— Пхе, ресторани! До всіх припасів треба вкласти ще й душу. Так принаймні казала моя мама.

— Вона, сподіваюсь, жива й здорова?

— Теж померла, коли я була отакісінькою. Батько вдруге одружився і невдовзі виїхав кудись з своєю дружиною, залишивши мене на тітку. Ех, не хочеться й згадувати!

— Вона була лиха?

— Просто нещасна, а тому дуже дражлива. Невдало вийшла заміж. Дядько Еміліо був не те що поганий, а якийсь недолугий. Відразу обсіли злидні, а тут одне за одним діти. Ще й я на додачу. От і гримала вона цілий день, кляла когось із нас і своє осоружне життя. Коли я піросла, мене охопив страх: невже й мені судилося таке життя? Стати старою, не встигши і розквітнути? І подалася в Рим... Здавалось, там більше шансів. А що вийшло? Раніше бідувала, а тепер

стала ще й голодувати, бо в таких, як я, єдиний шанс — панель. Мені ж хотілося лишитися чесною дівчиною. Щасливий випадок звів мене з старою синьорою, яка мала практику косметички. Служила в неї за самі харчі, зате вона взялася навчити мене професії манікюрниці. В моїй уяві це було вершиною кар'єри, незбагненим зльотом угору. І справді, влаштувавшись у перукарню, я вперше відчула під ногами якийсь ґрунт, а то все здавалося, що ступаю по трясовинню, яке ось-ось мене засмокче... Ой, що це я! Знайшла чим розважити гостя! Краще вип'ємо кави й поговоримо про щось веселіше.

— А мені приємніше було б, аби ви вважали мене не гостем, а другом, з яким не добираєш ні слів, ні тем для розмови.

Джованна звела на свого співрозмовника вдячний погляд:

— Спасибі, Фред! Як дивно: я бачила вас лише двічі, ми майже ні про що не говорили, а таке відчуття, ніби знаю вас давним-давно... Ви з чим питимете каву? З коньяком, лимоном чи, може, з молоком?

— Маленька чашечка чорної кави і, коли ваша ласка, склянка холодної води.

— А може, склянку холодного оранжу? Поставлю вам воду і оранж, переконаєтесь, чим краще запивати. — Джованна витягла з холодильника бляшанку з помаранчевим соком, розлила його в два келихи, збігала на кухню по воду. В її поживленні не було нічого штучного, з усього було видно, як тішить її сама можливість щиро поговорити з людиною, хоч якоюсь мірою причетною до її життя на батьківщині.

— Як же ви стали співачкою? — запитав Григорій, коли питання про воду і оранж було остаточно вирішено на користь останнього.

— Ми, італійці, всі кохаємось у співах. Скільки себе пам'ятаю, я завжди муркотіла собі під ніс якусь щойно почуту пісеньку. Я схоплювала її відразу, немов і слова, і мотив уже давно жили в моєму мозкові й серці. Знайомі дивувалися з моєї здібності, і тоді я наважилась на божевільний крок: почала відкладати гроші, щоб брати уроки співу у справжнього спеціаліста. Не знаю, чим я тоді живилася, мабуть, самими мріями. А що вийшло? Я змогла оплатити близько двадцяти уроків, а далі й ноти не могла вивести, так виснажилася від постійного недоїдання... І все ж ці уроки щось мені дали. Я побачила, як треба триматися на сцені, навчилася співати під акомпанемент. Було зухвалістю з таким куцим набутком виступати прилюдно, шукати десь

ангажементу. Та я вперто ходила від вар'єте до вар'єте, від кабаре до кабаре, аж поки не влаштувалась у тому ресторані, де ви мене побачили. На той час я вже трохи набралася розуму, знала, що на більше не можу розраховувати, розуміла — то сходинка не до успіху, а до самісінького пекла, і все ж... Адже правда: кожен вважає свою долю зовсім відмінною від долі інших? От і я плекала в серці надію, що, як Едіт Піаф, про яку в нас багато писали, теж виб'юся на поверхню, що мене помітять, що з'явиться якийсь благодійник-меценат... Не смійтеся з цих дурних мрій. Які б не були вони безглузді, але завдяки їм я ще борсалася, силкуючись виплисти на чисту воду. Адже тоді я ще вважала себе артисткою, а не просто дівчиною з кабаре.

— У вечір нашого знайомства ви і співали, як артистка. З непідробною ширістю, яка вплинула на присутніх. А це багато важить, коли публіка така строката.

Обличчя Джованни пояснишало:

— Ви справді так вважаєте?

— А ви хіба не відчували контакту, що встановився між вами і публікою?

— Я вийшла в зал, мов сновиди, приголомшена страшною для мене звісткою, і відчувала лише свій біль, розгубленість, страх. Не пам'ятаю, як співала, як реагували на мій виступ. Зустрівшись з вами очима, я машинально підійшла до вашого столика, як іде зранена тварина до того, хто її колись захистив. Мені здавалось, що це було дуже давно, хоч насправді не минуло й години від часу, коли ви провчили того нахабу...

— Ви сказали, що втратили близьку людину. Я не наважився запитати, кого саме, вважав це неделікатним. Тепер шкодую, що так рано пішов, залишивши вас на Хейєндопфа. Але я справді мусив піти в дуже важливій справі. Ви на мене не розсердились?

— Я все озиралася, шукала вас, не розуміючи, куди ви поділися. Мені не подобався Хейєндопф, та він так наполягав, щоб я йому звірилась, обіцяв допомогти, посилався на дуже впливових друзів, через яких може діяти... Коротше, я розповіла йому все про себе і Паоло. Буває іноді так, що ти ладна волати й до стін...

Джованна замовкла, дві тоненькі зморшки сіпнули куточки її уст униз, брови здригнулися і піднялися вгору, зібгавши спокійну гладінь чола над широко розплющеними повіками. Обличчя враз постарішало.

З нього дивилися, немов у глиб себе, застигли в одному виразі очі. Григорій вже шкодував, що викликав дівчину на одвертість. Тепер не можна буде просто піти, заспокоївши її кількома банальними фразами: торкнувшись інтимного світу людини, мимоволі прилучаєшся до вистражданого нею, і бажання допомогти стає першим природним порухом душі.

— Можна ще чашечку кави? — запитав Григорій лише для того, щоб вивести Джованну з задуми.

— О, звичайно! Що це я, зовсім забула про обов'язки господині! — Її рука спритно схопила кавник. Перед Григорієм знову була молода жвава жінка. — До біса всіх, Хейєндопфа, Паоло... Однаково минулого не повернеш, а зробленого не виправиш. Правда ж?

— Не завжди. Обставини можуть штовхнути людину на хибний шлях, і вона йде по ньому по інерції, не наважуючись кудись звернути. Чи не так вийшло і у вас?

— А як дізнатись, що і новий шлях не буде хибним? Коли я познайомилась з Паоло, все ніби складалося гаразд: нам було добре вдвох, ми планували одружитись. А потім він все частіше почав надовго зникати, повернувшись, приходив до мене п'яний, ставав дедалі дражливішим і брутальнішим. А я, дурепа, хапалась за нього... Вже не за щастя хапалася, а за примару щастя... У той день, коли ми з вами познайомились, я дізналась, що його заарештували як убивцю. Присягаюсь перед мадонною, я й уяви не мала про те його друге життя! Я ладна була здерти з себе шкіру, згадуючи його пестощі й поцілунки... Коханка вбивці! Бр-р, і досі морозом обсипає спину...

— І ви розповіли про це Хейєндопфу?

— Я просила його дізнатись про обставини справи, бо ще сподівалась, що то помилка. Другого дня виявилось — сподівалася даремно: всі газети писали про загадкове вбивство на віллі Петаччі, про затримання трьох причетних до вбивства... Тоді я смертельно перелякалася. Адже за кілька днів до цього Паоло прийшов до мене з двома своїми товаришами. Всі вони мали виїхати кудись на північ. Я не допитувалася, куди саме, бо Паоло не терпів розпитів, та й сама я була заклопотана іншим — готувалась до конкурсу претенденток на місце співачки у відомому вам ресторані.

— І що порадив вам Хейєндопф?

— Він нагнав на мене ще більше страху. Казав, що найкращий для мене вихід — кудись виїхати, поки репортери не докопались до моїх взаємин з Паоло, до того, що він із своїми спільниками переховувався у мене на квартирі. Запропонував свої послуги, якщо я виїду з ним до Німеччини. От і все. Так упала я ще на один щабель нижче.

— Не перебільшуйте, Джованно! Нічого непоправного з вами не сталося.

— Ви так вважаєте? Виходить, ви мало знаєте Хейєндопфа. Не уявляєте, якою ціною мені доводиться сплачувати за його заступництво. Він примушує мене догоджати своєму начальству, догоджати в усьому... Ви мене розумієте? — Джованна з викликом поглянула на Григорія. — Навмисне вводить мене в товариство своїх знайомих, а потім допитується, про що вони розмовляють. О, я спочатку навіть не збагнула, яку гидку роль мушу відігравати. Аж до того випадку, коли один милий хлопчик, який щиро звірився мені, став для нього об'єктом шантажування. Батько цього лейтенанта — впливова людина в Штатах, чому ж не скористатися з такої можливості? Ніколи не забуду зневажливого погляду, яким окинув мене лейтенант Хатчисон, коли ми здибалися з ним на вулиці перед його від'їздом... Якби Хейєндопф дізнався про нашу з вами зустріч, він би і про вас почав допитуватись. Стережіться його, Фред! Ви не знаєте, що то за людина.

— Звичайний дрібний негідник, тільки й усього. Ви сміливо можете повертатися додому, він навмисне вас залякав. Це йому слід вас боятись, а не вам його.

— Йому боятися мене? Чим же я можу його настрахати?

— Своєю обізнаністю з спекулятивними махінаціями цього типа. Тільки натякніть йому, що можете про них докладно розповісти комусь з вищого начальства, і він одразу втратить над вами владу, бо з натури страхополох і підлабузник.

— Я ніколи на це не наважусь, та й він не повірить, що я можу на таке піти, а якщо трохи і злякається, то заманить мене в нову пастку.

— Ви ж були мужньою дівчиною, Джованно! Згадайте, як хоробро боролися, щоб досягти чогось у житті.

— А тепер перетворилась на ганчірку, яку можна викрутити і викинути геть, на смітник. Що я робитиму одна в чужій країні?

Григорій бачив, що воля Джованни зломлена. Швидка зміна настрою, манера починати й закінчувати кожну свою репліку запитанням — все це свідчило про втрату рівноваги, невіру в свої сили. А, проте, добре начало в ній збереглося, за сприятливих обставин пробудилася б і воля до борні за своє місце під сонцем. Як же їй допомогти, не втручаючись безпосередньо до її взаємин з отим слимаком Хейєндопфом? Підвівшись з місця, Григорій пройшовся по кімнаті. Коли він рухався, йому думалося легше, бо сам рух — це вже дія, початок дії, яку можна спрямувати так і так. Не розуміючи, чому в розмові запала пауза, Джованна стривожено дивилась на свого гостя.

«Чому він раптом підвівся? Чому мовчить? Невже...»

— Ви тепер мене зневажаєте, Фред? — швидко спитала вона і відчула, як під грудьми стало млосно, ніби вона зопалу стрибнула в холодну воду.

Та той, до кого вона зверталася, не відповів на запитання, можливо, і не почув його.

— Еврика, Джованно! — весело вигукнув він, спинившись навпроти неї. — Знайшов!

У запитливому погляді, зверненому на нього, були збентеження і подив.

— Не розумію вас, Фред!

— Зараз побачите, як усе буде чудово. — Григорій знову сів і, перекинувшись через стіл, зазирнув Джованні в обличчя. — Та посміхніться ж, синьорито! Ось так... А тепер вислухайте уважно. В Італії у мене є друг, на початку нового року він збирається до Берліна. Якщо я попрошу Джузеппе, він забере вас додому. Джузеппе — дуже хороша людина і познайомить вас з такими ж хорошими людьми. Вони, не покинуть вас напризволяще. До всього ще й наречена Джузеппе — моя добра приятелька. Вона і її батько дечим мені зобов'язані, отже, на їх допомогу теж можна розраховувати... Подумайте і зважуйтесь!

— О Фред! — Джованна зблідла, їй перехопило подих. — Невже я справді виберусь з цього багна?

— Усе залежатиме від вас.

— А якщо ваш друг не приїде? Або я не встигну до того часу переїхати в Берлін? Якщо Хейєндопф вживе заходів, щоб мені не видали візи? Якщо...

Запитання сипалися з уст Джованни одне за одним. Марно Григорій намагався втлумачити їй, що всі ті «якщо» не являтимуть серйозної перешкоди. Страх перед життям міцно володів дівчиною.

— У вас буйна фантазія і ви населили навколишній світ вигаданими страховищами. Здолайте перше з них — Хейєндопфа, і ви одразу побачите, як той примарний світ розтане, відчуєте під ногами ґрунт.

— Мені здається, кінчиками пальців я його вже торкнулася.

— Радий, що залишаю вас у кращому настрої.

— Як, ви вже йдете? — посмутніла Джованна.

— На жаль. У мене сила справ, а ввечері я від'їжджаю.

Та виїхати Григорію не пощастило ні сьогодні, ні завтра.

На ранок його викликали в Пуллах.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Остання ніч

Конверт, як і два попередніх, був без штампа. Листа, певно, вкинули до поштової скриньки пізно вночі або рано-вранці, коли густий туман так щільно заліг над землею, що здавався суцільною драглистою масою, яка затопила містечко.

Карл Лютц недбало надірвав конверт. Він здогадувався про його вміст і не помилився: знову рівно одрізана половинка звичайної поштової листівки і на ній розгонистим, явно зміненим почерком написано знайомий уже текст. Хоча ні, цього разу зміст написаного дещо різнився від надісланого раніш. З гидливою розгубленістю Лютц прочитав: «Ти сам підписав собі смертний вирок, брудна свиня! Віднині кожен твій крок під нашим прицільним вогнем. І не сподівайся уникнути кари! Рука патріотів Великого Рейху довга, вона схопить тебе, куди б ти не подався. Начувайся, Карл Лютц! Ти знехтував двома нашими пересторогами. Третьої не буде! Молоді вікінги».

Замислено покрутивши цупкий чотирикутничок у руках, Лютц з несподіваним для себе почуттям неспокою подумав, що, може, варт усю цю писанину передати до поліції, та відразу ж відкинув цю думку. Нісенітниця! Боже, яка нісенітниця! Гарний вигляд він матиме, з'явившись з усім цим до поліцейського відділку. Якісь молоді бовдури

розважаються, містифікуючи його анонімками, а він, людина солідного віку, прибіжить з їхніми незугарними вправами до людей, яким і без нього вистачає роботи.

Кинувши конверт і половинку листівки на невеличкий столик, що правив йому за письмовий, Лютц умився і переодягнувся у свій домашній одяг, потім гукнув господиню, в якої наймав кімнату на горішньому поверсі котеджу, і попросив подати обід до нього в кімнату. Звичайно він обідав разом з фрау Мартою внизу, та сьогодні тіло сковувала важка втома. Після уроків довелося залишитися на шкільну нараду і не тільки виступити з промовою, а й висловити свої зауваження про потребу ґрунтовної переробки нового підручника з історії. Не можна ж, справді, його останні розділи робити «довіском» до попереднього курсу без критичного переосмислення минулих подій, що підготували ґрунт до виникнення такого потворного явища, як фашизм. Не всі колеги з ним погодились, і це викликало дискусію, під час якої йому довелося обстоювати свою думку, можливо, навіть гостріше, ніж він сподівався.

Принісши тацю з їжею, фрау Марта не спустилася до себе вниз, а присіла на краєчок стільця з очевидним наміром зав'язати розмову.

— Приїздив Ріхард, — сказала вона з закам'янілим обличчям. — Я, звісно, нагадала йому, що в мене двоє померлих синів, і вказала на двері. Тоді він став погрожувати, лементувати про вищий обов'язок кожного німця. До чогось приплів вас. Це мене непокоїть.

— Не надавайте цьому значення, фрау Марто. Що він може вдіяти вам або мені?

— Ріхард — негідник. Я досі не розповідала вам про причину нашого розриву, тепер скажу: вступивши до гітлерюгенда, він викрав щоденник Вернера і виказав свого рідного брата гестапо. Такий здатний на все...

— Здатний, але не спроможний. Обставини змінилися. Не забувайте про це, люба фрау Марто!

Стара жінка з упертою переконаністю в своїй правоті похитала головою.

— Негідник залишається негідником за всяких обставин. Чесна людина може схибити, а потім виправитись, безчесна — лише причаїтись. Ріхард з таких. Не кожна мати наважиться сказати таке про свого сина, та коли вже наважується, то... — Фрау Марта підвелася. Її

сухенька невеличка постать ніби повищала, так рівно вона стояла у своїй непохитній непримиренності до сина, якого воліла поховати для себе живим.

«Можливо, саме Ріхард вкинув у скриньку листа», — подумав Лютц, з незграбною сердечністю намагаючись розвіяти побоювання своєї господині. Та кожне його слово розради примушувало стару жінку ще щільніше стискувати уста, немов вона наражалась на вістря і тамувала крик. Нічого більше не сказавши, лише похитавши головою, фрау Марта пішла.

Вдень знявся вітер, і вранішній туман розвіявся, та той же вітер нагнав нові кучугури хмар. Вони поволі пливли по небу, мов сита, обважніла череда, що повертається з пасовиська. Потім череда збилась у гурт і стала на спочинок. І відразу ж на землю бризнуло молоко, обливаючи дерева, стікаючи з дахів будинків. Здавалось, ось-ось воно хлюпнеться і крізь вікна залле кімнату. Лютц зсунув фіранки, увімкнув світло.

Плануючи вранці свій день, Лютц збирався увечері поїхати в центр міста. Без жодної зарані визначеної мети. Просто хотілося поштовхатись поміж людей — тиша далекої околиці часом починала його гнітити, сьогодні ж він відчував її особливо гостро. Не було ще шостої, а містечко наче вимерло, настільки туман поглинав усі звичні звуки. Лютц уже відкрив шафу, щоб узяти свій вихідний костюм, та в цей час унизу пролунав несміливий дзвінок. Думка, що це Ганс, відразу зігріла серце теплом. Він скучив за хлопчиком, йому не вистачало допитливого погляду його серйозних очей, вимогливих запитань, що часто заганяли старшого на слизьке, настільки вони були несподіваними.

З того часу, як повернувся хлопчиків батько, вони зустрічались крадькома. Це мучило Лютца, бо суперечило його поняттям про порядність, а Ганса тільки тішило — в батькові він вбачав ворожу силу, спрямовану проти того, чим він досі жив. І Ганс зятято опирався цій силі, тільки й усього! Ні, далі так тривати не може, треба поговорити з цим упертюхом сьогодні ж, переконати його, що між двома близькими людьми можлива розумна згода. Що ж до їхніх взаємин...

Лютцу довелося перервати свої роздуми, бо зачулись чийсь кроки. Не Ганса, ні, — той кількома легкими стрибками долав сходи, — зараз

же по них дріботіли жіночі каблуки. Невже?..

Так, це була Берта. Він не бачився з нею відтоді, як приїхав її чоловік, і тепер Карла вразила зміна, що сталася в обличчі його колишньої коханки: воно здавалось виліпленим заново, чиясь рука ніби пом'якшила знайомі риси, зробивши їх більш витонченими. Ревниве почуття ворухнулося в серці Лютца. «Невже людину може так змінити любов?» — запитав він себе і тут-таки собі ж заперечив.

— Ти не чекав на мене, Карл? — спитала Берта з невластивими їй нотками сумної іронії в голосі.

— Так. Але я радий тебе бачити.

— Тоді давай хоч привітаємось! — Вона підійшла до Лютца і притулилась щокою до його щоки. В цьому цнотливому дотику теж було щось нове — ніжність, дружня довіра.

— Ну от, а тепер допоможи мені стягнути пальто, воно геть змокріло.

— Хіба надворі дощ?

— Мжичка, а я довго тебе шукала, хоч Ганс і пояснив мені, як іти.

— Ганс? — почервонів Лютц. — Даремно ти звернулась до нього.

— А як же інакше я б змогла тебе знайти? Проте не турбуйся, я сказала йому, що шукаю тебе, аби порадитись саме про нього. До речі, і хазяйці твоєї я відрекомендувалась як мати Ганса, отже, в тебе не виникне з нею неприємностей.

— Ти передбачлива, як завжди, Берто!

— Ой ні, останнім часом я просто не знайду собі ради, так усе заплуталось! Дуже, дуже заплуталось...

— Непорозуміння між Гансом і батьком?

— Між нами трьома. Йозеф дорікає мені, що я не зуміла виховати сина, потураю йому й досі. Гансові він заборонив відвідувати студію малярства, а його мрію стати художником просто висміяв. Коли ж той почав суперечити, власноручно спалив усі його малюнки, а фарби звелів служниці викинути на помийницю. Ти навіть не можеш уявити, як реагував на це Ганс. Тепер у домі пекло... — Уста і підборіддя Берти затремтіли, вона боляче прикусила нижню губу, щоб не розплакатись.

— Заспокойся, сядь! Закури сигарету, а я тим часом почастую тебе чаєм. Чудовий напій! Міцний, ароматний, тонізуючий. Я випробував його дію на собі — вночі часом доводиться працювати.

— Допомогти тобі?

— Ні, у мене все наготові. Фрау Марта, моя господиня, визнає тільки каву, і я мусив обладнати своє власне господарство. Побачиш, яким я став вправним.

Лютц поставив каструльку з водою на електроплитку, всипав у чайничок для заварки мало не півпачки чаю, вкинув грудочку цукру. Берта розуміла, що біля чаю Карл заходився лише для того, щоб дати їй можливість заспокоїтись, і вдячними очима стежила за його рухами.

Карл... Які вони різні з Йозефом. Один самовпевнений, до карикатурності, прямолінійний у всіх своїх уподобаннях і вчинках. Для всього в нього є своє визначення і своя полиця. Другий — зітканий із суперечностей. Лагідність і в той же час затятість у чомусь своєму, глибоко захованому. Нерішучість, що часом межує з безвільністю, і раптова зібраність у критичній ситуації. Так, у Карла є свій стрижень, який не зламати. Мабуть, в основу його вдачі закладена глибока порядність...

— Карле, ти подався в східну зону, щоб утекти від мене? — несподівано запитала Берта. Їй так хотілося почути ствердну відповідь! Вона означала б, що їх взаємини для нього щось важили, бо, коли людина тікає від спокуси, цим самим вона стверджує, що така спокуса існує.

Лютц поставив чайничок на стіл.

— Ні, Берто! Я не міг більше бачити, як калічать дітей, прагнучи виховати з них нове покоління вбивць і негідників, не міг далі танцювати під їхню дудку.

— І вирішив танцювати під дудку Москви? — гостро запитала Берта.

— Я не політик, а вчитель, до того ж викладаю історію. Тут я можу висловлювати свої думки вільно і навчати того, що вважаю правильним.

— За підказкою росіян?

— За підказкою совісті.

«Ось вона, його незламність. Щойно між нами наладналась душевна близькість. Я сама її руйную. Йозеф мене отруїв своїми теревеннями про реванш. Спробували раз, годі! Я не віддам їм Ганса... Лише про це, лише про це я повинна думати... І про те, як повернути любов Карла...»

— Тобі не здається дивним, що двоє колись близьких людей після довгої розлуки завели мову не про своє, наболіле, а про речі сторонні, вирішувати які, врешті, не їм? Знаю, знаю, я сама почала, не став мені це на карб! Просто дуже хотілося, щоб ми бодай жили в одній зоні й могли частіше бачитись. Я знемагаю від самотності, Карле! Лише тепер я зрозуміла, хто ти для мене.

В глибині душі Лютц знав — розмова повернеться саме так. Він внутрішньо підготувався до опору, та опиратись можна було проти чого завгодно, тільки не проти болю, що звучав у Бертиних словах, її безпорадності, змученого вигляду.

— Каров же не за горами, Берто! Нас розділяють лише кілька зупинок міської залізниці. Обоє ми живемо в Берліні, ти — в центрі, я — на дальній його околиці,— вихопилося мимоволі в Лютца.

— Але ми не можемо зустрічатися ні тут, ні в мене вдома. Якби ти повернувся назад, в американську зону...

— Це виключається. До того ж...

Не наважуючись сказати прямо, що вони можуть зустрічатися лише як друзі, Лютц з перебільшеною заклопотаністю заходився наливати чай, присунув до Берти

чашку, цукор.

— До того ж?.. Май мужність сказати, Карл!

— Навіщо повторювати те, про що ми вже домовились перед розлукою? — якомога м'якше нагадав Лютц. — Обставини ж не змінилися.

Обпікаючи губи, Берта кількома пожадливіми ковтками спорожнила чашку. В роті лишився терпкий, гіркуватий присмак, як і в її душі після відповіді Лютца.

— Обставини не змінилися, — сказала вона по паузі. — Змінилась я.

— Настільки, щоб залишити чоловіка? Знехтувати добробутом, до якого ти звикла? Взятися наново будувати своє життя? — Руба поставлені запитання немов зависли в повітрі. Вже одне це було відповіддю. Тою відповіддю, на яку Лютц і чекав.

Берта глянула на годинник і підвелася.

— Я могла б злукавити і відповісти: «Так». Але не хочу дурити ні тебе, ні себе. Мені потрібен час, щоб зважити свої сили. Адже йдеться

не лише про мою долю, а й про долю дітей, насамперед — Ганса... Ти проведеш мене? Поговоримо про нього дорогою.

— Звичайно, я не відпущу тебе саму такої пори. Відвернись, будь ласка, я переодягнуся.

Берта сіла біля письмового столика, прискіпливим поглядом охайної господині окидаючи безладдя, що на ньому панувало. Руки потяглись до навалом складених газет і журналів. Вона збирала їх механічно, замислено дивлячись у просторінь поверх столу. Лише, відчувши під пальцями цупкий чотирикутничок, на мить опустила очі, щоб зважити, куди його покласти, разом з нотатками чи окремо. Байдужа рука перевернула листівку, і раптом серце Берти закалатало: «Ти сам підписав собі смертний вирок...»

— Карл, що це? — скрикнула вона вражено, дочитавши до кінця.

Лютц підійшов до неї, на ходу зав'язуючи краватку.

— А-а, це!.. — невдоволено зморщився він. — Дурні жарти якогось йолопа, якому я поставив погану оцінку.

— А ти в цьому певен? — запитала Берта, не відриваючи погляду від написаного. — Про які перестороги тут ідеться?

— Про дві такі ж безглузді анонімки.

— Може, слід було б усе-таки відшукати їх автора?

— Забагато честі для нього. І, прошу тебе, не думай більше про цю мазанину! Анонімки на те й розраховані, щоб псувати людям настрої.

Безтурботний тон Лютца заспокоїв Берту. Але тривога знову охопила її, тільки-но вони вийшли на вулицю. Крізь туман проступали контури лише найближчих будинків, і хоч у більшості з них уже запалили світло, воно не досягало тротуару, а розчинялося вгорі каламутними плямами, від яких морок на землі здавався ще густішим, ще підступнішим. Зачувши ззаду чи спереду кроки перехожого, Берта мимохіть знічувалась і щільніше тулилася до плеча свого супутника, чи то бажаючи його захистити, чи то шукаючи захисту сама.

— Мені холодно, — поскаржилась вона, не бажаючи виказати свого страху. — Здається, що ми не йдемо, а пливемо у примарному підводному царстві. І ніколи не дістанемось берега.

— А він зовсім недалечко. Біля того ліхтаря поворот, а за півкварталу — бар, біля якого завжди можна знайти машину.

Берта з полегкістю зітхнула і прискорила ходу. Тільки б швидше вирватися з цієї темряви! Це через неї так неспокійно на душі. І через ту листівку.

Перед очима знов постав її зловісний текст, спину обсіпало морозом.

— Ти справді вся тремтиш. Тобі треба зігрітись. Зайдемо до бару. Щось вип'ємо.

Згадавши, як давно вона пішла з дому, Берта завагалась. Та після пережитого страху так хотілося опинитись серед людей, під надійним захистом заллятих світлом стіп.

— На кілька хвилин, не більше, я спізнююсь.

Лютц прочинив двері бару, перепускаючи свою супутницю вперед. В обличчя війнуло теплом, запахом пива, вологої тирси, що шаром вкривала підлогу.

Величенький зал, стилізований під старовинну пивну, сьогодні був майже повним — негода загнала сюди не лише завсідників, а й випадкових відвідувачів, здебільшого молодиків з подругами, що для своїх вечірніх побачень звичайно обирали безлюдні закутки. Змирившись з перспективою провести вечір на людях, вони тепер прагнули з нової ситуації видобути якнайбільше користі й розташувалися біля зсунутих столиків одним веселим гуртом. За кількома столиками грали в карти. Одні партнери — знехотя, аби збавити час, інші — охоплені азартом заповзятих гравців. За їх спинами юрмились уболівальники, в кожного з яких був свій фаворит. З непроникливим виглядом, як того вимагали неписані правила, спостерігали вони за картами і ходами своїх улюбленців, час від часу пригублюючи великі кухлі з пінистим напоєм. За рештою столиків просто пили пиво і гомоніли, де розважливо і притишено, а де голосно і збуджено, залежно від кількості картонних кружал, що лежали перед кожним, визначаючи кількість замовлених кухлів.

Вільні місця знайшлися біля стіни, недалеко від входу. Стіну було обшито темним деревом, на якому овалами виступали днища штучних бочок з такими ж штучними кранами. За ослони правили лаковані бочечки з виїмкою для сидіння.

— Дуже мило, — зауважила Берта, з цікавістю озируючись навколо. Вона вперше потрапила до східного сектора, про який писалося стільки страхітливого, і тепер її дивувало, що тут затишно,

публіка цілком пристойна, далеко пристойніша, ніж у барах американського сектора, де галасували, а часто й бешкетували п'яні солдати окупаційної армії, заходились вульгарним реготом жінки, професія яких не викликала жодного сумніву.

— Іоганн, — гукнув Лютц молодого кельнера, що порався біля одного з ближніх столиків у суміжному ряду, — два кухлі!

— Хвилиночку, гер Лютц, тільки розрахуємося з клієнтом!

Зачувши назване кельнером ім'я, високий плечистий чоловік, що сидів спиною до проходу, озирнувся.

— А, гер Лютц! — привітно вигукнув він і, підвівшись, попрямував до столика біля стіни. — Справа моя коротка, тому не лякайтесь. Даруйте, що заваджу вам, фрау...

— Фрау Берта, — познайомив Лютц, — а це голова нашої шкільної ради — гер Вінклер. Чим можу служити?

— Ви дуже добре виступили сьогодні, гер Лютц! Порушили питання принципове і важливе. Чи не змогли б ви свої міркування про підручник історії викласти письмово? Щось на зразок короткої доповідної записки?

— Якщо це щось дасть...

— Безумовно. Гарантую вам, що дам хід справі.

— Як скоро це треба зробити?

— Приміром, на кінець тижня. Вас такі строки влаштовують?

— Цілком.

— Дуже радий, що ми домовились. Ще раз пробачте мою настирливість. Доброго здоров'я, гер учитель, приємно провести вечір, фрау!

Вклонившись, Вінклер пішов.

— Ти помітила, які в цього чоловіка гарні очі? Розумні, теплі, ніби зігріті внутрішнім вогнем?

— Так. Але обличчя дуже виснажене. Наче складене з гострих кутів... як малюють сучасні художники.

— Він пройшов через пекло Бухенвальда, — коротко пояснив Лютц. — Один мій приятель-італієць любив повторювати десь вичитані слова: ставши перед необхідністю обрати ким бути — катом чи жертвою, він обрав би собі долю жертви. Так от, коли я дивлюсь на таких, як Вінклер, на пам'ять завжди спадають ці слова. Я теж волів би стати жертвою, а не офіцером рейху.

— Не говори так голосно, на нас дивляться. Зверни увагу на суб'єкта праворуч, він так і вп'явся в тебе очима:

— Ти дуже дражлива сьогодні, Берто! Певно, його більш цікавить гарна жінка, а не її супутник.

— Ні, ні... розраховуйся скоріше і ходімо. Ми й так уже затримались...

Лютц жестом покликав кельнера. Незнайомець, цікавість якого так непокоїла Берту, кинув на стіл кілька марок і попрямував до виходу.

Хвилин за п'ять вийшли з бару і Карл з Бертою.

Машин на зупинці поменшало. Лишилось тільки одне таксі поруч з довгою приватною машиною, над розкритим капотом якої схилилась постать чи то її власника, чи шофера.

— Приятелю, відвезеш до центру? — запитав Лютц водія таксі.

— В один кінець? — завагався таксист.

— У два, — поспішно сказала Берта. — Обіцяй мені, Карл, що ти відразу повернешся цією ж машиною!

— Гаразд, якщо в два кінці, то залюбки. — Шофер прочинив дверцята на заднє сидіння, відразу повеселівши.

Як тільки таксі від'їхало, чоловік, що порпався в моторі довгої машини, випростався.

— У два кінці,— пробурмотів він вголос сам до себе. — Прикинемо, скільки це забере часу.

Включивши в машині світло, він глянув на годинник.

... Висадивши Берту в районі Целендорфа, Карл Лютц пересів на переднє сидіння. Він любив спостерігати за дорогою, що стелеться під колеса, вихоплена з темряви вогнями яскравих фар. Їзда взагалі впливала на нього заспокійливо, думки тоді розгорталися рівною стрічкою, немов розкручувалися з великої бобіни, що оберталась разом з колесами в єдиному ритмі. Та сьогодні цей ритм було порушено, їзда автомобілем скидалася на сліпий політ, де щомиті можна наразитись на неприємні несподіванки.

— Капосна погода! — поскаржився водій. — Удень трохи заробив, а ввечері ви мій перший пасажир. Тарифи в центрі і на околиці у нас однакові, а порівняйте умови? Одна справа гнати машину добре освітленими вулицями, і зовсім інше — напівтемними Панковом чи Каровом.

У кожної професії свої складності, та ще в такий час, коли життя доводиться будувати наново... Згодом усе владнається. У вас, у мене, у всіх інших.

— Так то воно так, а все-таки образливо.

— В вас промовляє нетерплячість молодості. Згадайте, що довелося пережити старшому поколінню.

— Нашому теж перепало! Що з того, що я був дитиною! А голод, бомбардування, битва за Берлін?.. Доросла людина хоч розуміє в чому річ, а нас, малюків, просто проймав тваринний жах. Найгіршому ворогові не зичу такого дитинства...

У розмові з молодим водієм час спливав непомітно. Проминули вокзал міської залізниці Берлін — Бланкенбург, незабаром попереду почали вимальовуватись розпливчасті світлі плями. Каров.

— Вам на яку вулицю? — запитав водій.

— Зупинитесь біля бару. Забув, чорт забери, купити сигарет. А там дочвалаю пішки, мені недалечко...

У барі народу поменшало, та повітря стало ще більш задушливим, як це буває на кінець вечора в подібних місцях.

Лютц збирався ще трохи посидіти за кухлем пива, але передумав. Купивши сигарети, він поспішив вийти на свіже повітря.

На вулицях містечка тепер було зовсім порожньо, в багатьох вікнах світло вже згасло: свій трудовий день більшість жителів Карова починало рано. Згадавши, що ключі від вхідних дверей лишилися на столі, Лютц прискорив ходу. Ось уже й будиночок фрау Марти. Внизу світиться, отже, старенька не спить. Свинство з його боку примушувати стару жінку так довго чекати! Добре, хоч у барі не затримався. Картаючи себе за власну неуважність, Лютц поспішно підійшов до хвіртки і нахилився над невисокою огорожею, пальцями намагаючи гачок. Чиясь дужа рука лягла йому на плече і щосили шарпнула. Лютц заточився. Дві постаті підійшли до нього впритул і стали обабіч.

— Спокійно, не знімайте галасу! Державна безпека!? пролунав у темряві владний голос.

Остовпілий Лютц отямився:

— Я попросив би показати ордер на арешт! Очевидно, сталося якесь непорозуміння. Я місцевий учитель, моє прізвище Лютц. Не може бути...

— Сказано, спокійно! Кроком руш до машини! Ми лише виконуємо наказ.

Тільки тепер Карл Лютц помітив кроків за сто від будинку невиразний довгий силует легкової автомашини.

— Що ж, ходіте, чим скоріше з'ясується це прикре непорозуміння, тим краще, — Лютц спокійно зробив кілька кроків в напрямку до авто і раптом спинився. — Якщо це не суперечить правилам, я попросив би одного з вас попередити мою господиню, щоб сьогодні вона на мене не чекала.

Один з двох хихикнув, другий спинив його:

— Тихше, ти! — І, звертаючись до затриманого, коротко кинув: — Обшук зроблено, господиня знає, в чому річ.

Лютцу здавалося, що він цілком спокійний, тільки ноги чомусь підгиналися, мов ватяні, терпли губи й кінчики пальців на руках. У машину він сів з полегкістю. «Зараз усе з'ясується... І все-таки неприємно. Арешт, обшук... Уявляю, як перелякалася бідолашна фрау Марта! У школі колеги почнуть дивитись на мене скоса... Учні й поготів. Ху, як усе це неприємно! Певно, хтось інший щось накоїв, а ти трусись поночі в машині в супроводі двох архангелів, що, мов злодії, ховають обличчя під низько насунутими капелюхами... Попросити дозволу запалити? А навіщо просити? Що я, арештант? Сигарети при тобі, бери й пали...

Добре, хоч купив: хтозна, скільки тебе триматимуть, поки встановлять істину...»

Лютц ворухнувся, застромив руку в кишеню плаща. Той, що сидів поруч, одразу ж націлив у нього дуло пістолета, засовався на сидінні.

— Що ти повзеш, наче черепаха? Жени! — гукнув він водієві.

— Нема куди гнати, — відповів той.

Машину трусонувало раз, другий. Лютц зрозумів, що вона збочила з шосе.

«Куди вони мене везуть? Чому з'їхали з траси? Ми від'їхали зовсім недалечко, куди ж вони звернули?»

Вперше страх охопив Лютца. Різонувши по серцю, він поволі розтікався по всьому тілу, сковуючи м'язи, підступаючи до горла нудотою. Тепер Лютц був певен, що його ошукали, наче мишеня, заманили в пастку. Анонімка... Це вони... негідники, що йому загрожували!

Нестримна лють, наче виплеск величезної хвилі, змила страх. Руки й ноги стали пружними, голова ясною. «Викинутися з машини, вони не встигнуть загальмувати... Все залежатиме від того, чи зумію я непомітно дотягнутись до ручки на дверцятах машини... Примусивши себе застигнути непорушно, Лютц обережним рухом посунув ліву руку по сидінню. Один сантиметр... другий,, третій...Ось уже пальці торкнулись металу на дверцятах... Тепер руку треба поволі зігнути в лікті, трохи підняти вгору... Від напруги здригнулася нога... Задерев'яній, клята!.. Якась мить чекання, пальці скрадаються по металу вгору і вгору... Лягли на ручку... Тепер повернути — і ривок усім тілом.

Підкоряючись лише інстинкту самозахисту, безпомилковому в хвилини найбільшої небезпеки, рука крутнула дверцята і одночасно тіло метнулося ліворуч у рятівний вологий морок, що пахтів випарами землі, прілим листям, життям.

Все сталося так несподівано, що невідомий, який сидів поруч Лютца, не встиг отямитись, куля з безшумного пістолета прошила темряву кількома секундами пізніше.

— Задкуй! Задкуй! — залементував той, що мусив стерегти Лютца.

? Йолоп! — зле кинув другий і повів машину заднім ходом. Метрів за триста він вимкнув мотор. Обидва представники «державної безпеки» вистрибнули з машини. Промені кишенькових ліхтариків, спрямовані в різні боки, вихоплювали з темряви то кущі, то стовбури дерев, то нешироку просіку, що перетинала гай.

— Він десь у цьому районі, мабуть, трохи спереду... Ач, падлюка, прикинувся тихим та сумирним, забери його... — Брудна лайка завершила фразу.

— Не втече! Йди правим краєм, а я піду лівим.

Обидва рушили вперед уздовж просіки, час від часу зупиняючись і сторожко прислухаючись. Та в гаї було тихо, моторошно тихо. Проміння ліхтариків поглинав туман.

— Мабуть, він подався вглиб, тут скраю даремно шукати. Сто чортів тобі в печінку, роззяво! — злостився той, що вів машину. — Так, треба йти вглиб або назад, можливо, ми неправильно розраховували...

Сперечаючись, докоряючи один одному, вони, проте, не наважились шукати нарізно, а заглибились у гай разом.

Тим часом Лютц лежав біля самої просіки. Викинувшись з машини, він упав дуже невдало — вдарився головою об пеньок. Болю не відчув, лише загуло в голові, майнули перед очима світлі кола, потім в очах потьмарилося.

Очевидно, він утратив свідомість ненадовго, бо, прийшовши до пам'яті, почув голоси своїх переслідувачів, які віддалялися від просіки. В голові ще паморочилось, нудило. Довелося мобілізувати всю свою волю, щоб ухопитись за край думки, що блискавкою промайнула в голові і тепер згасала. «Так, так... Вони пішли в ліс, лишивши машину... Вони пішли... Машина... Боже, я нічого не збагну... Щойно надумав, а тепер не збагну... Машина... Ага, вони залишили машину! Якщо я до неї доплазую, поки вони не повернулись...»

По-пластунському пересуваючись на ліктях, Лютц подолав кілька кроків і лобом припав до землі; мить перечекав і знову поплазував. Уперед, назад? Він втратив почуття напрямку. По щоці пробіг теплий струмочок, Карл зрозумів, що то юшить з голови кров, нетерпляче тернув щокою об плече, та вона знову стала мокрою. Байдуже! Аби дістатися до машини... Вона десь близько... Загостреним нюхом він відчував запах мастила, бензину і по-звірячому, як по сліду, плазував на цей запах...

Мабуть, він кілька разів втрачав свідомість, та руки й ноги механічно долали відстань, бо знов опам'ятався Лютц вже біля машини. Чіпляючись руками за слизький кузов, він став на коліна, потім, заточуючись, підвівся на ноги.

І саме в цю мить промінь ліхтарика засліпив йому очі.

— Ти волів би стати жертвою, а не катом? — запитав з темряви глузливий голос. — Що ж, я можу зробити тобі таку приємність. Одержуй!

Лютц знав — тепер йому не втекти. Він стояв непорушно, чекаючи пострілу, удару ножем, хіба не однаково! Встигнути б тільки сказати ті кілька слів, що бринять на устах. І він встиг їх вимовити:

— І все-таки я б з тобою не помінявся місцями... вікінг!

Потім тіло його обважніло, посунулось униз.

Учитель історії Карл Лютц так і не виклав письмово своїх міркувань про коріння фашизму.

РОЗДІЛ ДВАНADЦЯТИЙ

Згорток у бляшанці

Ернст Ленау міряє й міряє кроками квартал біля станції міської залізниці, раз у раз поглядаючи на годинник. Рут запізнюється.

Сьогодні видався на диво гарний вечір. Без туману і сльоти, без вітру, що так набрид за останні дні. В таку погоду приємно пройтися, та одна справа — блукати вулицями міста, віддавшись плинові думок, і зовсім інша — тупцювати в межах кварталу, не маючи сил зосередитись, бо весь час доводиться звірятися з годинником, пильно вдивлятися у кожну дівочу постать, що здаля хоч чимсь нагадує Рут.

У Ернста не дуже великий досвід поводження з особами жіночої статі. Короткочасні захоплення незмінно закінчувались розчаруванням. Його дратувала легковажна готовність до любовних пригод одних і удавана цнотливість других, ота фальшива дівоча доброчесність, за яку сплачувати доводилось надто дорогою ціною — ціною відмови від власної свободи. Рут здавалася йому зовсім не такою. Йому подобалась її незалежність, критичний склад розуму, дотепність. З нею можна просто товаришувати, не думаючи про те, як складуться їхні даліші взаємини, обмежаться вони приятелюванням чи переростуть у почуття більш глибоке.

Сьогодні, одержавши платню, він збирався запросити Рут до ресторану. Хотілося посидіти в затишному куточку, почастувати чимсь смачним, потанцювати.

Запізнення Рут спочатку його непокоїть, потім починає дратувати. З невблаганною точністю годинник показує, що від дев'ятої — часу, самою нею призначеного, — минуло тридцять п'ять хвилин. Може, в такий спосіб вона хоче випробувати його терпіння? Міру свого на нього впливу? Коли це так, то нема чого й чекати. Він не терпить жіночих хитрощів, вона не повинна була до них вдаватись. Йому залишається одне — повернутися й піти. Він навмисне роздмухує в собі почуття образи, щоб подолати бажання залишитися, бо відчуває,

яка сила таїться в надто довгому чеканні — воно вбирає в себе хвилину за хвилиною, поглинає їх, ущільнюючи час так, що втрачаєш уяву про його плин. Ернста дивує парадоксальність цього висновку. Врешті, ці тридцять п'ять хвилин тривали для нього не так уже й довго. Якби не годинникові стрілки...

Чиясь рука тихенько прослизає йому під лікоть. Рут! Вона стоїть поруч нього, задихана, з палаючими від швидкої ходьби щоками.

— Боже, яка я рада, що ти не пішов! Я так поспішала... Мені було прикро, що саме сьогодні ми не побачимось!

— Так би і сталося, якби я не зустрів давнього приятеля, — похмуро кидає Ернст. У нього відлягло від серця, але він не збирається цього виказувати, хай наперед начувається.

Рут розуміє, приятель — то вигадка, спроба захистити свою чоловічу гідність. Насмішкувате зауваження проситься їй на язик, але вона відчуває, що говорити нічого не слід. Та, правду кажучи, їй зараз і не до цього.

— Якби ти знав, з якої причини я затрималась: у нас була поліція! Ернст, до краю вражений, зупиняється.

— Де це у вас? У тебе вдома? — стривожено запитує він. — Йому відомо, яку роль у назріваючому конфлікті з адміністрацією відіграє на заводі Герман Шварц, старший брат Рут, і серце його калатає, мов після удару струмом.

— Та ні ж, в аптеці, — роздратовано кидає Рут і скоромовкою веде далі: — Розумієш, кудись зникла Клара! — Вона витримує паузу, прагнучи приголомшити його цим повідомленням, але Ернст лише байдуже знизує плечима.

— Ну то й що? Чому це раптом зацікавило поліцію? Вона щось поцупила у вас в аптеці? Якусь життєдайну тинктуру чи чудодійний бальзам?

— Не жартуй, Ернст! Як ти можеш?

— Не плакати ж мені за твоєю Кларою! До речі, ти й сама, здається, не дуже її любила.

— Не настільки, щоб бажати їй лиха.

— Та звідки ти взяла, що з нею щось скоїлось? Мало які обставини могли її затримати. Хай собі тиняється де завгодно і з ким завгодно. Чому тобі про це турбуватись?

— Стривай... Хіба гер Себастьян тобі нічого не розповідав?

— Учора я повернувся додому пізно, і ми не бачились. Сьогодні вранці він пішов раніше звичайного, отже...

— Тоді ти не знаєш найголовнішого: позавчора ввечері підробленим ключем Клара намагалась відімкнути двері до кімнати фрау Кеніг.

— Нісенітниця! Їй варто було просто постукати в двері, озватись, і фрау Кеніг, безсумнівно, впустила б її. Навіщо ж підробляти ключі? Ну, зваж сама, як це нелогічно. Облишмо Клару і подумаємо краще, де нам повечеряти. Я при грошах, шановна фрейлейн, і запрошую вас до ресторану. Який оберемо?

— Ніякий, поки ти не вислухаєш мене.

— Сподіваюсь, розповідь буде не дуже довгою? Зваж, я не обідав.

Рут раптом відчула, що й вона дуже голодна, що ноги в неї підгинаються від утоми.

— Я теж, — жалісно вихопилось у неї. — Нікому з нас і на думку не спало хоч трохи перекусити, так ми розхвилювалися.

— Хто «ми»?

— Я, фрау Марія і гер Себастьян. Його особливо вразила моя знахідка.

Те, що батько поділяв тривогу жінок, примусило Ернста насторожитися. Не став би старий, з його спокійною вдачею, хвилюватися без поважних причин.

— Ось що: давай поєднаємо приємне з корисним. Пошукаємо, де нам приземлитися, а дорогою ти розкажеш про ваші події. Тільки послідовно, не забігаючи вперед.

— Тоді почну з учорашнього дня, як він минув для мене. На роботу я прийшла, як завжди, о пів на дев'яту, щоб заздалегідь приготуватися до відкриття аптеки. Вдвох з Кларою ми встигаємо впоратись за півгодини, та вона чомусь не прийшла, і я мусила все зробити сама. Закрутилася так, що ніг під собою не чула. Тому дуже зраділа, коли фрау Марія попросила мене взяти таксі, поїхати до Клари додому й дізнатися, що з нею. Я злітала туди й назад, але повернулася з порожніми руками: виявилось, удома Клара не ночувала, куди вона поділась, мати не знала, припускала, що дочка могла податись до тітки в східний сектор, куди останнім часом почала вчаштати. Почувши, що Клара ввечері додому не повернулася, фрау Марія дуже розхвилювалась і розповіла нам про вечірню пригоду, про оту історію з

ключами, яка здалася тобі такою неймовірною. Так от, цього вечора фрау Кеніг вирішила заночувати в горішній кімнаті, бо вдома у неї холодно. Замкнувшись на всі внутрішні забори, вона збиралася покластися в ліжко, аж раптом почула, що сходами хтось піднімається. Судячи з кроків, то була жінка. Це її не стільки перелякало, як здивувало, бо ключі від чорного ходу були лише в неї. Гукнувши, коли невідома відвідувачка дряпнула ключем, шукаючи отвір замка, фрау Кеніг швидко спустилася вниз, у провізорську, з вікна якої можна побачити, хто виходить з нашого подвір'я. І знаєш, хто то був? Клара! І не сама, а з Петерсоном.

— Що то за один, цей Петерсон?

— Американський сержант, дуже сумнівний тип. Він останнім часом крутився біля Клари.

— Ось тобі й розгадка: закохані шукали притулку.

— Це й мені спочатку спало на думку. Та поводитись вони не так, як належить двом голубкам. Фрау Марія твердить, що вони зупинилися, сперечаючись, потім він вихопив з її рук якийсь пакунок і подався геть. Клара з хвилину постояла, вагаючись, і кинулась слідом за ним.

— Тільки й усього?

— Ні. Не забігай наперед. Так от, сьогодні вранці я знову зайшла до Клари. Мати її, фрау Нейман, зустріла мене заплакана: дочка і цієї ночі не повернулась додому, не подала про себе жодної звістки. Припущення, що вона затрималась у тітки, відпало — та, як виявилось, не бачила племінниці вже давно, місяців зо два. Бідолашна фрау Нейман була в такому стані, що я не наважилась залишити її без догляду. Довелося зайти на телеграф і викликати до неї сестру з Панкова, на яку завжди посилювалась Клара, дурячи матір. Як бачиш, прояснилося дуже мало. Напевне ми знали лише одне: у тітки Клара не була, отже, її зникнення стало ще загадковішим.

— І тоді ви подзвонили в поліцію?

— Не відразу. Гер Себастьян вважав, що заяву про розшук має подати фрау Нейман, обіцяв зайти до неї під час обідньої перерви і допомогти скласти таку заяву. І якби міс Мері не зажадала кави з молоком...

— Я бачу, на сцену з'являється ще один загадковий персонаж.

— Зовсім ні. Справа тут не в самій міс Мері, а в її уподобаннях. Чоловіки у нас звичайно замовляють чорну каву, і ми не розводимо заздалегідь сухе молоко. Тому мені довелося діяти спритно. Заскочивши в комірчину, де ми зберігаємо продукти, я схопила з полиці бляшанку з молоком, але через поспіх зачепила іншу, в задньому ряду, і вона на диво легко посунулася, наче була напівпорожня. Тоді я поставила першу бляшанку і взяла ту, гадаючи, що вона вже розпочата і просто ненароком її запроторили в другий ряд. Отже, озброїлась ложкою, зняла кришку і... мало не впала: в бляшанці лежав щільно загорнутий у целофан згорток. Я покликала фрау Кеніг, вона — твого батька, всі ми тупцювали біля стола, не знаючи, що робити. Кортіло дізнатись, що в тому згортку, і водночас було страшно торкатися його, наче там лежала міна уповільненої дії. «Це наркотики, — сказала фрау Кеніг. — З якоїсь причини Петерсон не наважувався тримати їх у себе, от і намовив Клару переховати тут. А щоб мати доступ до схованки, підбив дівчину зняти зліпки з ключів. Вона й приходила тому, що хотіла взяти заховане. Петерсон чекав на неї внизу. Невдача розлютила його. Страшно подумати, що може статися з бідолашною. Гер Себастьян, негайно дзвонить у поліцію, треба запобігти найгіршому...» Ернст, як ти гадаєш, що з Кларою? Невже він міг її...

— Пусте! Якщо згорток справді належав йому і в ньому був кокаїн або героїн — то це ж цілий капітал. Він не став би ризикувати. Одержати його назад він міг лише за допомогою Клари.

— Чому ж тоді вона не прийшла?

— Гм... Не все складається так, як хочеш, як плануєш. Часом виникають непередбачені дрібні, але дошкульні перешкоди. Як у нас з тобою. Ми проминули щонайменше два ресторани, зо три кафе, а й досі не повечеряли. Найобразливіше те, що спричинились до цього Клара і Петерсон. Не варті вони того, щоб ми з тобою сконали з голоду, а тому... бачиш он ту світлову рекламу? Вона кличе нас зайти, обіцяє за помірну плату комфорт, високі смакові якості страв і, як компонент їх, старовинні й новітні мелодії. Таким чином ми зможемо навіть потанцювати.

Це був заклад, де тяжіння до буржуазної благопристойності несміливо поєднувались з вимогами сучасного модерну — забагато для статечних клієнтів і замало для молоді, пожадливі на

екстравагантні розваги. Тому публіки навіть у вечірній час тут зібралось небагато. Ернст і Рут одразу знайшли вільний столик, зручно розташований у дальньому куточку.

— Замовляй ти, я не розбираюсь у цих назвах. Тільки, бога ради, зважай на ціни, — скоромовкою прошепотіла Рут, побачивши, що до них прямує офіціант. І голосно додала, коли він уже наблизився: — Я не голодна, любий! Для мене замов щось легеньке.

— Апетит приходить під час їжі... Адже так, гер обер?

— Безумовно. Насмілюсь додати лише одне визначення: хорошої їжі. А кухня у нас непогана, так само, як і картотека вин. Сподіваюсь, фрейлейн повечеряє з задоволенням.

Одержавши замовлення, кельнер поштиво вклонився і відійшов. Ернст з Рут презирнулися і стиха розсміялися, їм було добре зараз, у теплі та затишку, в обстановці для обох незвичній і тому святковій.

— Знаєш, від мене все ніби відсунулось, — призналася Рут. — Тепер я сама ладна повірити, що з Кларою нічого лихого не сталося. Ну, як повіриш у біду, коли навколо так гарно, коли поруч, куди не кинь оком, точаться жваві приязні розмови і оркестр не горлає над вухом, заважаючи і слухати, і говорити. Те, про що я розповідала тобі на вулиці, здається примарним сном: підроблені ключі, бляшанка з таємничим згортком, поліція... Бр-р, як усе гидко!

— Радий, що ти заспокоїлась. Щоб не повертатися до цієї теми, скажи лише одне: як повелася поліція і що було у згортку?

— Героїн. Твій батько зробив аналіз. На споді бляшанки знайшли ще один, менший згорточок з жіночими прикрасами: низкою перлів, перснями, браслетом, золотим годинником, кулоном з коштовним камінцем, — він мінився то рожевим, то бузковим кольором. Коли я давала свідчення, у мене все допитувались, чи не бачила я цих прикрас на Кларі, чи не вихвалялась вона ними переді мною. Розпитували ще про її взаємини з Петерсоном. Я розповіла те, що знала, а знала я не дуже багато, ми ж з нею ніколи не товаришували. От і все. Поставила свій підпис на протоколі, і мені дозволили піти.

— А про що запитували фрау Кеніг і батька?

— Не знаю. Ми давали свідчення поодинці. А розпитувати потім не було часу — я знала, що ти на мене чекаєш і напевне нервуєш. Тому відразу пішла. І добре зробила Ми б не сиділи тут разом, якби не той приятель, якого ти випадково зустрів.

— Ніякого приятеля не було, — буркнув Ернст.

— Навіщо ж ти його вигдав? — з простодушним подивом запитала Рут і відразу опустила вії, намагаючись приховати лукаві смішинки в очах.

— Бо демон гордині нашептав мені, що не треба виказувати дівчині, як багато вона для тебе важить.

— А хто нашіптує тобі ці слова, Ернст?

— Ти сама. Твої очі і твій усміх, перед якими не хочеться критися і лукавити.

— А якщо я признаюсь тобі, що теж злукавила?

— Мені буде боляче.

— І все ж мушу сказати: я аніскілечки не повірила в твого приятеля.

— Чому ж ти промовчала?

— Бо фея злагоди нашептала мені, що треба бути дуже обережною, коли йдеться про чоловічу гідність.

— Давай ніколи не дослухатися до чужих голосів і говорити одне одному лише правду.

— І нічого не приховувати одне від одного. Адже в недомовках також криється брехня. Накопичується, накопичується, аж поки не виросте в одну велику неправду. А тоді вона знецінює все.

— Ти дуже гарна, Рут.

— Помиляєшся, у мене багато вад.

— У мене теж. Але ми повинні сприймати одне одного такими, якими ми є.

— Е, ні! Кожен з нас мусить стати кращим. Задля іншого.

Кельнер поставив на столик пляшку вина, закуску і хотів запитати, чи скоро подавати гарячу страву. Та, глянувши на обличчя юнака і дівчини, тихенько відійшов, зрозумівши, що їм не до нього.

Ернст і Рут нічого не помічали, захоплені розмовою, сповненою для них найглибшого змісту...

Тим часом Марія була заклопотана справою суто буденною: готувала вечерю для двох працівників поліції, залишених в аптеці па ніч.

— Побачите, він неодмінно прийде, щоб забрати заховане, — переконував молоду жінку старший чином. Кожна крихта цього порошку обчислюється вагою золота. Не зможе він залишити таке

багатство. Пожадливість переборє інстинкт самоохорони, запевняю вас.

— Чому ви вважаєте, що прийде він, а не вона? — роздратовано запитала Марія. — Недавно ви мене заспокоювали, а тепер...

— І тепер кажу: дівчина десь переховується. Вона новак у подібних справах, і перша невдача її смертельно налякала, настільки, що вона побоялась вернутися додому, вийти на роботу.

— Багато що віддала б я за те, аби це було так. Мене мучить думка, що я мимохіть стала причиною її загибелі. Не знаю чому, але весь час мені ввижаються страхіття.

— Нерви, нерви, фрау Кеніг!

— Можливо. Смішно вірити в передчуття в наш тверезий вік.

— Не такий він тверезий, шановна фрау! Люди одурманюють себе наркотиками, вином, какофонією звуків, що зветься у них музикою, смиканням і торсанням, замість повільного танцю.

— З якої ж причини виникло таке явище?

— Старші хочуть забути, молодші — не знати.

— Ви песиміст, гер Коппе! А тому забуваєте про звичайних людей, яким не до вибриків. Вони мусять думати про щоденний шмат хліба, а здобути його не так легко.

— Самим куснем хліба тепер ніхто не вдовольняється, фрау! Ті, про кого ви говорите, хочуть до нього мати ще й масло з юшкою, справжню каву з цукром, вечірню пляшку пива, можливість бодай раз на тиждень відвідати кіно. Хочуть пристойно одягнутися і взутися. А все це вимагає грошей. От і здобувають їх, де тільки можливо, начхавши на етичні норми й закон.

На язик просилася гостра відповідь про несправедливість соціального устрою як першопричину всього потворного, та Марія вчасно схаменулася.

— Не наважуюсь з вами сперечатися, гер Коппе! — примирливо сказала вона. — Особливо тепер, коли на власному досвіді довелося переконатися, до якої пастки може потрапити звичайна дівчина, знаджена спокусою легкого життя. І досі не прийду до пам'яті, настільки це мене приголомшило. Здавалася такою скромною, навіть флегматичною... Роботу між дівчатами я намагалася розподілити справедливо, отже, обом щось перепало від клієнтів... Харчувалися

тут, я й пфеніга не вираховувала за це з платні, хоч у трудовій угоді про харчування не було й мови. Ну, чого їй ще треба?

— Ви були надто поблажливою, фрау!

— Рут же це не зіпсувало. А втім, годі про Клару. Не хочу про неї думати. Тим більше, що й вечеря в мене готова. Прошу до столу, панове!

Марія поставила на стіл омлет з беконом, паруючий кавник, підсмажені скибочки хліба, джем.

— Даруйте, що так скромно! — вибачилась вона. — Але припаси в мене досить одноманітні. Чим багаті, тим і раді.

— О фрау, ми завдали вам стільки клопоту!

— Менше, ніж я вам. Коли подумаю про довгу безсонну ніч...

— У затишку й теплі вона не здаватиметься надто довгою. А ми звикли до всякого: годинами стояти на морозі, мокнути під дощем. От вам, справді, треба спочити.

— Хтось з вас залишиться нагорі?

— На жаль. Не хотілося б вас наражати на небезпеку. Ми перенесемо ваше ліжко, куди ви накажете.

— Я вдовольнюся кріслом. Мені однаково не заснути.

— Маючи стільки ліків від безсоння! Навіщо даремно себе виснажувати? Ми з Віллі виспалися перед чергуванням, погляньте: він і досі гаразд не прокинувся.

Зачувши своє ім'я, другий поліцай кліпнув повіками, миттю схопився на рівні ноги і виструнчився:

— До ваших послуг, гер Коппе!

— Поки за командира тут фрау Кеніг. А вона запрошує нас до вечері.

— О, такій команді не можна не скоритися! — Віллі Зонненбург ласо повів носом, вдихаючи випари їстівного, спробував галантно вклонитися, але його квадратний тулуб лише незграбно шарпнувся вперед, навздогін за кивком голови, надто поспішним для його неповороткої статури. Віддавши таку данину ввічливості, він першим опинився біля столика і нетерпляче взявся за спинку стільця.

За вечерею Коппе і Зонненбург намагалися розважити гостинну власницю аптеки, розповідаючи про цікаві випадки з власної практики. Власне, говорив здебільшого Коппе, його підлеглий лише зрідка вставляв свої репліки, що мали уточнити ту чи ту ситуацію. Іншим

разом Марія слухала б обох упівуха. Як усі люди, звиклі чинити добро, вона відчувала непоборну відразу до всього лихого, до розмов, явно розрахованих на те, щоб полоскотати нерви тим, хто слухає, пікантними подробицями з чужого життя. В останньому випадку її холодний відчужений вигляд виливав на оповідача, наче цебро крижаної води. Сьогодні вона зрадила цій звичці. їй байдуже було, про що говорили, вона сама втручалась у розмову, аби не мовчати, аби не лишитися наодинці з своїми думками, прискорити плин часу.

Приблизно о десятій Зонненбург піднявся нагору, Коппе примостився на спостережний пост біля вікна провізорської. Накрившись пледом, калачиком згорнулась у старовинному великому кріслі Марія.

Залягла темрява. Запала тиша.

Цілий день Марія з острахом чекала того часу, коли вона залишиться сама з собою наодинці. І ось він настав, щоб безжально мучити її страхом, каяттям, почуттям самотності, сумнівами. Тисячами голосів звучить для неї ця тиша. Заплющивши повіки, молода жінка силкується опанувати бігом своїх думок, зосередитись на найголовнішому. Ключ! Ні, про нього годі думати. Зробленої помилки не виправити, можна послабити лише її наслідки. В який спосіб? Де і в чому може таїтися небезпека? Перебираючи в пам'яті події минулого дня, вона прискіпливо перевіряв кожен свій крок. Здається, в її поведінці нема нічого, що могло б здатися поліції підозрілим. Прихід слюсаря, щоб поставив нові замки? Цілком природне з її боку бажання убезпечити свою кімнату від нового вторгнення. Особою слюсаря ніхто не зацікавився, бо гер Себастьян повівся з ним, як з давнім знайомим, і поспішив його вирядити, попросивши зайти за два-три дні: «Я тоді скажу, ми ж з вами сусіди». Телефонна розмова з Зеллером? Через присутність поліції Марія не змогла йому пояснити, чому відіслала слюсаря, просто сказала, що ліків, про які він питає, в аптеці, на жаль, нема. Не зовсім вдало з її боку придумано, Гельмут, звичайно, не зрозумів, чому вона так розмовляла. Тобто зрозумів, що говорити вона не може, але жодної інформації так і не дістав. Коли вже так сталося, треба було попросити Себастьяна розшукати Зеллера ввечері, пояснити йому ситуацію, поспитати поради. Невідомо, як мине ця ніч, невідомо, що чекає на неї завтра. Одного разу вона вже схибила з ключами, де гарантія, що не схибить удруге. Фред сказав,

щоб вона сама себе покартала, тільки не перебирала міри. Вона й справді втрачає рівновагу, ті клятві ключі стоять у неї перед очима, дзенькаючи на ланцюжку.

Марія змінює позу, зацікавила руку пощипує, їй здається, що в ній теж дзеленчать тоненькі голки. Рука або нога сміється, казала в таких випадках бабуся. Маленька Марійка іноді навмисне сідала на ногу, щоб відчутти той щемний лоскіт-сміх, а мама завжди сердилась. Як давно це було, як давно...

Сон раптово навалюється на Марію, поглинаючи мамине й бабусине обличчя, поглинаючи всю її істоту, наче глибока чорна вода, крізь яку ніщо не може пробитися назовні. Ось тільки дзенькіт, що безперервно десь звучить, стає все лункішим. Треба повернутися, випростатись, сховати голову під подушку...

Марія рвучко повертається, голова її скочується з спинки крісла, в'язи проймає короткий гострий біль, повіки враз розплющуються.

Вже задніло. Спиною до неї стоїть Коппе і з кимсь розмовляє по телефону. Ага, ось звідки цей дзенькіт. Виходить, вона заснула, її збудив звичайний телефонний дзвінок. Хто може їй телефонувати так рано: Фред, Зеллер? Охоплена тривогою, Марія підводиться, і саме в цю мить Коппе кладе трубку на важіль і повертається обличчям до Марії.

— Пробачте, фрау Кеніг, що мимохідь порушив ваш сон, — ніяково вибачається він. — Щойно дзвонили з Фрізенштрассе, просили вас і гера Ленау о десятій прибути до моргу.

— До моргу? — перепитує Марія, ще не усвідомивши значення цього слова. Лише вимовивши його, вона починає бліднути.

— Так. На жаль, так. У руїнах біля Штральзундерштрассе знайдено труп молоді дівчини. Особисті прикмети забитої збігаються з прикметами Клари Нейман.

РОЗДІЛ ТРИНАДЦЯТИЙ

Живий покійник

Проміння осіннього сонця пробивалося крізь сплетіння оголених гілок і запалювало на глинистому ґрунті золотаві плями. Час від часу

дві або й кілька таких плям зливалися в одну велику, і тоді світлий відлиск масних зрізів, залишених лопатами, мінячись брунатним перламутром, засліплював очі. Та напливала хмара, серпанок сірої тіні спадав на землю, і відразу все навколо ставало журним і похмурим, як звичайно і буває на кладовищі.

Поривчастий вітер шастав у кронах дерев, вишукуючи на гіллі бодай один листок; скупі поживи йому кидали лише старі дуби, що стоять, загорнувшись у вогнисту мантию, аж до весни. Внизу, біля самої землі, пориви вітру майже не відчувались, і клуби диму з кадильниці повільно пливли до невеликого гурту людей, огортаючи їх солодкувато-пряним запахом ладану. Літній пастор скоромовкою правив заупокійну службу, з завченою байдужістю вимовляючи слова, що давно стали для нього не виявом скорботи, не урочистим реквіємом, а буденною справою, ремеслом, таким же, як ремесло копачів, що з нудьгуючим виглядом стояли трохи віддаля, чекаючи, коли їм доведеться взятися за лопати.

Серед тих, хто виряджав небіжчика в останню путь, було кілька чоловіків і дві жінки. Жінки стояли на передньому плані й раз у раз картинно, але обережно, — боронь боже змити косметику! — прикладали до очей носовички. Чоловіки, прибрані в усе темне, чимось невловимим здавалися схожими один на одного, немов нап'яли на обличчя однакову машкару стриманої скорботи. Часом непереможне бажання всмак позіхнути зсудомлювало їм щелепи, тоді вони поспішно витягали носовички і теж прикривали ними обличчя. Іноді порив вітру все ж досягав землі, куйовдив волосся і шарпав одяг. Тоді вони один по одному відступали трохи назад, опоряджували зачіски, звичним жестом перевіряли, чи не зсунулась, бува, краватка, і тоскно поглядали на пастора, подумки прикидаючи, як довго триватиме відправа. І в кожному погляді читалася нудота, бажання скоріше з усім покінчити. Втім, це був лише короткий перепочинок. Брови миттю знов злітали вгору і зсувалися до перенісся — ах, яка тяжка втрата! — бо кожен добре пам'ятав про репортерів, запрошених на церемонію. Перекидаючи жуйку з одного кутка рота в інший, вони час від часу заглядали у візири фотоапаратів, щоб увічнити для світу сумну подію.

Нарешті пролупало останнє слово пастора, і заговорив один з присутніх. Промова була лаконічною, але виразною, здавалось, кожне

слово, мов карбована монета, з стукотом падає на віко труни, як сплата небіжчикові за його чесноти і заслуги перед суспільством.

Він ще не скінчив говорити, а трунарі, нетерпляче переступаючи з ноги на ногу, поволі наближалися до могили, сторожко озираючи кожного з учасників церемонії,— бува, ще хтось, схоче виступити з промовою. А щоб такому заціпило! Час дорогий — скільки ще роботи лишилося на сьогодні! Війна та голод звели здоров'я людей нанівець, мруть вони, наче мухи, тільки встигай ховати. Дивно, та й годі: під час війни лише вбивали, від хвороб майже ніхто не помирав, а тепер нікого не вбивають, хіба що випадково, а смерть смерті просто на п'яти наступає. Мабуть, заховані недуги виходять назовні.

Але з усього було видно, що виступати з надгробним словом більше ніхто не збирається. Промовець вів свою промову до кінця, жінки з прихованою цікавістю розглядали найближчі пам'ятники, чоловіки крадькома позирали на годинники, з усіх сил прагнучи зберегти на обличчі відповідний моменту вираз суму.

Коли невеличкий свіжонасипаний горбок заховався під вінками з чорними стрічками і церемонія закінчилась, учасники її заспішили до виходу з кладовища. Розмова, за інерцією, точилася півголосом, та жести ставали вільнішими, дехто дозволяв собі посміхнутися — люди квапились повернутися до звичайного розміреного життя, прагнучи якнайшвидше забути недавнє. Про нього вони згадали аж наступного дня, побачивши в газетах некролог, та й то на кілька хвилин, потрібних для того, щоб упізнати на вміщеному фото своє зображення.

Трохи більше уваги приділив згаданому некрологу один з працівників агентства «Родинне вогнище», зобов'язаний стежити за оголошеннями про смерть. Він старанно заніс до картотеки ім'я та прізвище небіжчика, дату смерті, місце поховання, щоб завжди мати напохваті потрібну інформацію, якщо хтось розшукуватиме живого, не знаючи, що той давно значиться в списках померлих. Адже «Родинне вогнище», приватне агентство розшуку безвісно зниклих, займалося і цією своєю безпосередньою справою.

Відтоді, як Фред Шульц уперше переступив поріг підпорядкованого йому закладу, тут дещо змінилося. Плющ на фасаді двоповерхового будинку з наближенням осені порідшав, зате обабіч будівлі і біля її задньої стіни знялося риштування. Очевидно, справи агентства йшли непогано, якщо другого повоєнного року, коли гостро

відчувався брак будівельних матеріалів і коштували вони неймовірно дорого, тут наважилися взятися за добудову й ремонт. Втім, це й зрозуміло — ґрунт для діяльності агентства був благодатний. Сотні тисяч людей, зв'язаних родинними і дружніми взаєминами, за роки війни загубили одне одного і тепер хотіли знову з'єднатися. От чому з таким навантаженням працювали листоноші, які доставляли в «Родинне вогнище» кореспонденції. Батьки розшукували своїх дітей, діти розшукували батьків, дружини будь-що хотіли дізнатися про долю чоловіків, наречені до дір зачитували рядки, давним-давно написані рукою коханого, — і всі надсилали сюди сповнені туги і надії листи, всі волали: допоможіть! Навіть отримавши повідомлення про смерть, багато хто сподівався, що то помилка: вбити можуть кого завгодно, тільки не їх сина, дочку, чоловіка, батька. І нескінченний потік білих, сірих, блакитних конвертів плинув і плинув у двоповерховий особняк. Люди надсилали листи, а слідом за ними і грошові перекази.

Ці перекази — спочатку внески на видатки, пов'язані з розшуками, а потім і гонорар за проведену роботу — щомісяця складались у чималі суми. Їх цілком вистачило б на утримання апарату, роз'їзди, збільшення тих прибутків, що визначають рентабельність кожної солідної фірми, якою б вивіскою вона не прикривалася. Але в «Родинному вогнищі» всі грошові надходження, включаючи і велику дотацію від анонімного благодійного товариства, поглинав один відділ, так званий «координаційний», де зосереджувалась та робота, для якої, по суті, і було створено агентство. Тут прискіпливо переглядався кожен лист, сюди відразу потрапляли відвідувачі, яких з усіх боків промацували, визначаючи їх придатність до виконання певних функцій.

Список працівників цього відділу Нунке свого часу сам приніс і вручив Фредові Шульцу з підкресленою урочистістю.

— Ганс Шмідт... Фріц Мюллер, Курт Нейман... — уголос почав читати Григорій і, знизавши плечима, зупинився. — Ці імена нічого мені не говорять, вони — мов жменька гальки, однаково обточеної водою. Може, ви поясните, гер Нунке, хто вони, ці Ганси й Фріци?

— Досьє на кожного ви, звичайно, одержите. Люди цілком надійні. Ті, хто колись складав еліту нації. Цілком зрозуміло, тепер також... Ось побачите, як чудово виправдає себе сама ідея утворення агентства. Ваша гуманна місія, безумовно, зустрічатиме всебічну

підтримку в усіх, до кого ви звернетесь, і, зважте, повсюдно, про яку б зону не йшлося. Що ж до тих, хто звертатиметься до вас по допомогу, то тут у вас клієнтура збільшуватиметься. Незабаром почнеться масове повернення полонених з Росії, у пошуках рідних люди звертатимуться до вас. Уявляєте, скільки потрібної інформації можна буде здобути? Полон є полон, і для нас не складе великих труднощів спрямувати енергію озлоблених людей у потрібне річище. Я уявляю собі роботу «Родинного вогнища» так: два відділи, назвемо їх Західний і Східний, здійснюватимуть розшуки. Їх ми укомплектуємо звичайними службовцями, звісно, людьми лояльними, добре перевіреними. Хай вони здійснюють високу місію служіння людству: з'єднують друзів, відновлюють зруйновані родинні вогнища тощо. Для нас це другий план, тло, на якому розгорне свою діяльність основний, третій відділ, назвемо його Координаційний. В ньому весь сенс нашої роботи: створення агентурної мережі в східній зоні, організація постійного притоку біженців з підпорядкованого росіянам сектора... Для початку добре було б організувати дві-три сентиментальних історії, обивателі це люблять, і широко їх розрекламувати. Щось на зразок зворушливої зустрічі невтішної матері із своєю, знайденою нами, дитиною. Головне, повести справу так, щоб витиснути з бюргера сльозу розчулення, і тоді успіх можна вважати забезпеченим. Ми створимо собі ім'я і разом надійну ширму...

— І здійснити це мусить ваш покірний слуга? Згляньтесь, гер Нунке! Я ж нова людина в Берліні, не обізнана з місцевими умовами, з кадрами, на які можу розраховувати.

— Пусте! Хай вас не турбує організаційний бік справи, я беру його на себе. У своє розпорядження ви одержите чудовий будинок на одній з центральних вулиць Берліна, штат основних працівників, велику дотацію.

— Отже, вам потрібен пішак, який де-юре очолить справу?

— Навпаки, людина, здатна круто замісити тісто.

— Щоб видати вам відразу готовий пиріг?

— Казна-що, Фред! Ніхто від вас цього не вимагатиме. І навіть вами не опікуватиметься. Вам нададуть усі можливості для власної широкої ініціативи. Ви звітуватимете лише поквартально, до того ж мені.

Саме за такий звіт і засів сьогодні зрання Григорій, наказавши секретареві нікого до себе не пускати. Він працював уже з годину, але справа посувалася погано, думки невідв'язно поверталися до власних турбот. Надто багато навалилося на нього відразу.

Порушився зв'язок із Домантовичем. Як не силкувався Зеллер, але влаштувати свою людину в обслугу школи не щастило, а вириватися в місто Домантовичу ставало дедалі трудніше. Під час поїздки в Мюнхен Григорій пропустив заздалегідь призначену зустріч і тепер марно тинявся вечорами по тих зланих місцях, де можна було зустріти вихованців школи і їх наставника. Очевидно, підопічних Домантовича з якихось причин позбавили тих коротких заохочувальних відпусток, що надавалися кожній групі раз у два тижні для «психічного розвантаження».

Непокоїла Григорія і Марія. Він тримав з нею зв'язок через того ж невтомного Зеллера і знав у яку скруту вона потрапила через загибель Клари. Відвідини моргу, нові свідчення після затримання Петерсона в поліцей-президіумі, все це вкрай виснажило бідолашну жінку. Як ніколи вона потребує дружньої підтримки, а йому наказано на деякий час порвати а нею особистий зв'язок. Необхідність такої перестороги цілком слушна, але йому до болю прикро стояти ніби осторонь подій...

Не йде з думки і самогубство професора Фрічче. Доведена до нестями людина наважилась на фатальний за своїми наслідками крок. Ось вона — розписка Георга Ленца на одержання трьох тисяч марок! Сплата за голову людини, світлу голову відомого вченого. Тепер уже мертву голову...

Григорій спересердя жбурляє авторучку. Його нудить від цього кабінету, від паперів, з прикладеними до них виправдувальними документами. Тут також багато розписок, але на менші суми: п'ятдесят, сто, знову п'ятдесят марок... Це теж сплата за голови, за інформацію, за провокації — чорну зраду свого народу. Ні, його робота в «Родинному вогнищі» має-таки сенс. Принаймні ці негідники не втечуть від розплати.

Зітхнувши, Григорій знову береться за писанину, але лунає стукіт у двері, входить секретар:

— Гер директор, перепрошую, але одна дама наполегливо вимагає, щоб її вислухали тільки ви.

— Скажіть їй, що я не маю часу. Хай звернеться до котрогось з старших референтів.

— Вона вже розмовляла з паном Краусом, і його відповідь її, певно, не задовольнила. Мушу попередити, гер директор, що фрау ця надто... я б сказав, напосідлива. Боюсь, від неї нам не відчепитися.

— Ну що ж, давайте її, вашу напосідливу фрау. Тільки попередьте, що за чверть години я мушу йти.

Секретар з полегшенням зітхнув і вислизнув за двері, щоб за хвилину знов прочинити їх, пропускаючи відвідувачку. Примружуючи короткозорі очі, та перетинала кімнату, ступаючи дрібно, але швидко, насувалася на Григорія, мов фатум, мов привид з далекого минулого. Відчуваючи, як у нього підламуються ноги, Григорій ледве примусив себе підвестися.

— Фрау Бертгольд! — вражено вигукнув він і ніби зі сторони почув свій голос, скоріше переляканий, ніж здивований.

Жінка напівдорозі спинилася, повіки її часто закліпали, потім примружились, нижня щелепа трохи відвисла і дрібно затремтіла.

— Генріх! — скрикнула вона і, витягнувши вперед руки, заточилася, немов і сама побачила якусь мару.

— Ну, годі ж бо, сідайте, мила фрау Ельза! — умовляв Григорій, обережно підводячи фрау Бертгольд до крісла і про всяк випадок присунувши склянку з водою. Сам сів у крісло навпроти.

— О, Генріх! — ще раз вигукнула жінка і почала тихо схлипувати, прикривши очі мережаним не дуже чистим носовичком.

Григорій, бурмочучи щось заспокійливе, тим часом приглядався до дружини свого колишнього покровителя і, мабуть, найбільше ненависної йому людини. Ельза Бертгольд змінилася. Не те щоб дуже зістарілася, а якось зблякла, ніби її присипав пил часу. Отой нечистий мережаний носовичок якнайбільше пасував до її одягу, перешитого в гонитві за модою з дорогого матеріалу, але не зовсім охайного, погано припасованого. Обличчя фрау й досі прикриває хусточка, але Григорій ще здаля помітив, як загострилися на ньому риси, залягли зморшки навколо очей, вицвілих, ніби злинялих. Щось схоже на жалість ворушиться в його серці, хоч він знає — жалю ця жінка не варта, які б випробування не приготувала їй доля. В уяві постає ферма, полонянки, Лора з виготовленим за спеціальним замовленням батогом, велеречиві просторікування Віллі Бертгольда про політику спаленої землі,

заплановане винищення цілих народів, щоб очистити життєвий простір для таких, як оця фрау з її донечкою.

— Як себе почуває Лора? — не без зловтіхи запитує раптом Григорій, наперед знаючи, що Лора неодмінно вскочила в якусь халепу, інакше не могло бути з дівчиною її вдачі.

Руки фрау Ельзи враз падають на коліна, в цьому жесті невимовний відчай.

— Ах, Лорхен, бідна дитинка... Вона так далеко і така нещасна!.. Якби її батько знав, якби Віллі міг побачити... — На очі фрау Бертгольд знов набігають сльози, але вона уриває мову не через них. — Віллі... — з хрипом вириваються слова, — ви повинні знати, що сталося з Віллі! В останньому листі він писав, що виїжджає до Італії, спробує вирвати вас звідти. — Холодні пальці вчепилися в руку Григорія, йому доводиться зробити зусилля, щоб звільнити її і взяти сигарету.

— Ви дозволите? — чомно запитує він і припалює, поновлюючи в пам'яті все сказане Гелену. Та пауза здається фрау Ельзі надто довгою, дружина Бертгольда напосідає, з уст її зриваються десятки безладних запитань.

— Я зустрівся з вашим чоловіком у Кастель ла Фонте, в жахливі дні нашого навального відступу. Гер Бертгольд повівся справді героїчно, намагався надати цьому відступові хоч якийсь лад, та годі було й думати спинити гнані тваринним страхом юрмища. Так, це були вже не солдати, а дикі юрмища, ладні на все, навіть ступати по тілах своїх товаришів по зброї, аби вирватися з пастки... Партизани і італійські військові частини, що до них приєдналися, почали перекривати всі можливі для нашого відступу шляхи, і тоді ми з Бертгольдом вирішили випередити їх і прорватися через Альпи до Швейцарії. Може, це було не дуже мудро, що ми вирішили виїхати нарізно, але ми міркували так: не пощастить одному, поталанить іншому. Оце і все, що я можу вам сказати, шановна фрау Ельза!

— Ви гадаєте, він... загинув?

— На жаль, такий висновок найбільш вірогідний. Як не сумно мені вимовити ці слова.

— Чому ж тоді пощастило врятуватися вам? Адже Віллі мав таку владу, був такий передбачливий...

— Що важить та влада без людей, на яких можна опертися! Звичка наказувати, можливо, й породила в ньому зайвий оптимізм, завадила тверезо орієнтуватися. До того ж він був старший віком, надто обважнів, щоб наважитись залишити машину. А в обстановці, що склалася, можна було покладатися лише на власні м'язи, витривалість, відчайдушність, породжену безвихіддю. Сліпий інстинкт наказав мені кинути машину, рушити пішки неходженими стежками, навчив, не засинаючи, зігріватись у снігових наметах, годуватися корінцями й галузками, нюхом відчувати небезпеку, як це відчувають тварини. Тепер я і сам не вірю, що зміг усе це витримати. Під час своїх довгих блукань я збився з напрямку і потрапив не в Швейцарію, як сподівався, а в Австрію. Тільки для того, щоб опинитися в таборі військовополонених. Ось чому я не міг подати вам про себе звістки ні тоді, ні пізніше, бо, втікши з табору, я опинився аж в Іспанії, де й переховувався під чужим ім'ям. Через друзів-іспанців робив спробу відшукати вашу родину. З Цюріха відповіли, що такі не проживають. Негативна відповідь надійшла і з Мюнхена...

— Ми оселились у Франкфурті-на-Майні, у своїх далеких родичів. Наш будинок у Мюнхені лежав у руїнах. Загинуло все: меблі, килими, хатні речі, колекції, що їх з таким смаком і наполегливістю збирав Віллі.

«Грабував у музеях моєї країни», — подумки уточнив Григорій.

— Так, так, загинули всі наші родинні реліквії... Все, все змели з лиця землі ті нелюди... — скрушно похитуючи головою, шепотіла, мов у трансі, Ельза Бертгольд. Її рука з затиснутим носовичком знову потягнулась до очей.

— Ви так нічого й не розповіли мені про Лору, — нагадав Григорій, задоволений хоча б з того, що «бідолашна Лорхен» опинилась так далеко.

— О, Генріх, ви навіть не уявляєте, як нещасливо склалося її життя. Вона так чекала на вас, бідолашна! Коли до нас надійшла звістка, що вас розстріляли американці, Лорхен мало розуму не втратила, так побивалася. Я й сама без угаву плакала, наче за рідним сином. Гадаю, від бажання знайти забуття, Лора так безоглядно кинулась у вир життя. Важко описати, що я тоді пережила: Лорхен, вихована в правилах благопристойності, і раптом така метаморфоза. Нарешті вона й сама ніби отямилась — по-справжньому закохалась в

американського офіцера. Незабаром вони побралися, і моя дівчинка виїхала з ним за океан. Розлука була для мене тяжким ударом, і все ж я раділа: нарешті моя дівчинка знайшла собі пару й тихе пристановище! Та невдовзі виявилось, що той Лорин обранець — звичайний негідник. Він покинув Лору напризволяще в чужій країні, без будь-яких засобів до життя. Як їй повелось, можете собі уявити. Працювала прибиральницею в перукарні, офіціанткою, ще десь. Мені довелося продати свої коштовності, щоб вислати їй на дорогу. Та вона знов вийшла заміж. До пуття не скажу навіть за кого, про свого чоловіка Лорхен пише досить туманно. Мабуть, теж пройдисвіт, вони там усі пройдисвіти, раді позбиткуватися з беззахисних дівчат... Уявляю, як зрадіє Лорхен, коли я напишу їй про вас! Шлюбні закони в їхньому штаті не дуже суворі, і вона птицею прилетить, тільки-но ми вишлемо їй гроші на дорогу.

«Цього ще бракувало!»

— Вислухайте мене уважно, фрау Ельза, і правильно зрозумійте. Я нічого не зможу запропонувати Лорі. Геть нічого: ні становища, ні достатку, ні навіть свого імені. Я й досі мушу переховуватись під чужим прізвищем, не можу поки й мріяти про відновлення усіх своїх прав, в тому числі права на спадщину. Згадайте Нюрнберзький процес і ви зрозумієте, яка загроза постійно висить наді мною.

— Так, так... Нюрнберг! Наші святі мученики! Герої, що сплатили головою за нас усіх... Боже, в який жахливий час ми живемо!

— Мені, загрожує небезпека не лише в цьому плані. Американці присудили мене до страти за збройний напад на їхнього солдата: отже, Генріха фон Гольдрінга нема, є Фред Шульц, ваш покірний слуга.

Фрау Бертгольд якусь мить отетеріло дивилася на Григорія, то розтуляючи, то стискуючи уста. Вона скидалась зараз на рибу, витягнуту на повітря.

— Заспокойтесь, випийте води, фрау Ельза! І докладно розкажіть, що вас привело в «Родинне вогнище». Адже ви йшли сюди, не сподіваючись побачити мене, і, очевидно, мали якусь справу?

— Але ж я... але ж тоді... виходить, у силу обставин ви нічим не зможете мені допомогти... Я хочу порушити клопотання про пенсію... одержати належну мені, як спадкоємиці, частку Вілліного вкладу в Швейцарський Національний банк. Але для цього потрібні документи. Те, що підпише Фред Шульц, не матиме юридичної сили, оскільки

документ, підписаний фальшивим ім'ям, і сам стає фальшивим. О Генріх, як нещасливо все для нас із вами склалося!

— Не так нещасливо, як ви гадаєте. Я ж не втікач з каторги, що ховається від правосуддя. Ті, кому належить, знають моє минуле і схвалюють мої дії. Не можу сказати більшого, але ви жінка розумна і, сподіваюсь, здогадаєтесь. Отже, хай не жахає вас мій підпис під документом, який наше агентство залюбки вам надішле. Напишіть заяву, датовану заднім числом, ми терміново почнемо розшуки, і через деякий час ви одержите офіційний документ, де буде зазначено, що в усіх інстанціях Вільгельм Бертгольд значиться як такий, що безвісно зник. Для одержання пенсії цього буде досить, ми вже мали подібні прецеденти.

— О, Генріх!

— Фред, фрау Ельза! Забудьте про Генріха. Того, що я вам звірив, не повинен знати ніхто, навіть Лора. До речі, це і в ваших інтересах.

Григорію не скоро пощастило спекатися фрау Бертгольд. Ще довго він мусив вислуховувати її нарікання на мінливість долі, давати поради, відповідати на численні запитання. Врятував телефонний дзвінок. Нунке просив приїхати до нього у справі важливій і невідкладній.

Кожного разу такий раптовий виклик пробуджував почуття неспокою. Та сьогодні голос шефа звучав надто благодушно.

І справді, Нунке зустрів Григорія найлагіднішою посмішкою.

— Радий вас бачити, Фред, хоч вигляд у вас досить втомлений. Якись неприємності?

— Навпаки: я, здається, щасливо обминув один підводний риф. Але про це потім. Зараз дозвольте поздоровити вас з днем народження і вручити маленький презент. — Григорій простягнув Нунке невеличку коробочку.

На підставці з червоного дерева сидів майстерно вирізьблений з слонової кістки китайський мандарин. Коли іменинник, милуючись подарунком, повернув коробочку стійма, мандарин захитав головою, ніби вітаючи його. Нунке поставив статуетку на край стола і легенько торкнув її голову пальцем.

— А тепер цей найвищий чиновник китайської ієрархії хай привітає вас. Бо і Фреда Шульца є з чим поздоровити. Щойно

дзвонили з Пуллаха. Вам наказано негайно приступати до роботи, про яку з вами мали розмову.

— Постараюсь виправдати довіру. Справді, новина для мене приємна.

— Знаменита, Фред! Поки вітер дме у корму, було б непростимим нехлюйством прогавити слухну хвилину. Напинайте всі вітрила!

— Мене зв'язує баласт.

— Тобто?

— Агентство, яким я керую. Щоб цілком віддатися новій роботі, я мушу передати його в надійні руки. Тим більше, що існуючий стан аж ніяк мене не задовольняє. Я вже вам казав, набрана нами агентура за своїми діловими якостями нічого не варта. Навіщо нам така кількість агентів?

— Нічого не вдієш, Фред! Хто платить, той і замовляє музику. А платять американці. Їм же імпонують лише великі цифри. Розумію вашу недовіру до інформації, що надходить від агентів, яким ми сплачуємо тридцять-п'ятдесят марок. Я і сам би волів працювати з людьми, вартими оплати в десятикратному розмірі. Кому більше дається, з того більше й вимагаєш. Але де їх узяти? Та й не треба нехтувати дрібнотою, в методах тотального шпіонажу є, як засвідчила практика, свій сенс.

— Шеф, погляньте на цю статуетку! Скільки таланту, праці і терпіння вклав різьбяр у свій витвір! Вдивіться в ці найтонші штрихи. Без них статуетка не була б такою досконалою! І подумайте, як часто нам у нашій роботі не вистачає терпіння. Завжди поспішаємо! Звідси й прорахунку звідси й помилки. Ну, як могло статись, що професор Фрічче, нами знаджений, а потім нами ж кинутий напризволяще, наклав на себе руки?

Сонячне проміння, пробившись крізь хмари, заглянуло до кімнати і освітіло статуетку. Нунке мимохить провів по ній рукою, немов вивіряючи, що саме оживило мертвий матеріал, і зітхнув:

— Акт творіння для східного майстра тривав, можливо, роки. Над ним не тяжів час так, як над нами. У вік скажених швидкостей всі ми мусимо поспішати, і той, хто збився з ноги, програє.

— А той, хто надто поспішає, накладає головою.

— Що за розмову ми з вами завели? Я — іменинник, ви — так би мовити, хрещеник. Треба відзначити обидві події. Що ви питимете:

вино, віскі?

— У вас не дуже тепло. Віскі, мабуть, краще зігріє.

Нунке вийняв з шафи два келихи і пляшку.

— «Білий кінь»! Вам смакуватиме?

— Я не великий знавець. Кінь чи шкапа — однакова бридота. А тому, будь ласка, з содовою.

Нунке наповнив келихи, свій — по вінця, Шульца — на три чверті.

— За ваші успіхи, Фред! Пам'ятайте, вітер дме вам у корму...

— Вельми вдячний, гер Нунке! Бажаю і вам завжди попутного вітру! Хай кожен наступний рік буде для вас лише новою позначкою на шляху великих звершень! Адже, за східним визначенням, ви тільки вступаєте в добу повноліття.

— На жаль, ми живемо за іншим виміром часу, Фред! Втім, спасибі за добрі побажання. І давайте про щось веселіше. То який підводний риф вам пощастило обминути?

— Вискочити з зашморгу, який хотіла накинути мені на шию фрау Бертгольд.

— Фрау Бертгольд? Звідки вона взялася?

— Приїхала клопотатись про документи для одержання пенсії, хтось порадив їй звернутись до нашого агентства, там ми і зустрілися. Не скажу, що я дуже зрадив. Час, коли я женихався до Лори, давно минув, вона опинилася аж в Америці, встигла вдруге вийти заміж — забагато, як на мене, для невтішної нареченої бідолахи Гольдрінга! І от фрау Ельза надумала розлучити Лору з чоловіком і одружити зі мною. Щоправда, її запал відразу згас, коли вона дізналась, що я — то не я, і гроші, покладені на ім'я Гольдрінга, Фред Шульц одержати не може.

— А вона не плескатиме язиком?

— Фрау Ельза жінка практична і розуміє: документ про безслідне зникнення Бертгольда, який я пообіцяв їй вислати, втратить силу, якщо хтось дізнається, що підпис на ньому фальшивий. А їй треба якнайшвидше одержати пенсію, бо донечка витягнула з неї все, що змогла. Острах бере, коли подумаю, як нерозважливо я міг зв'язати себе з Лорою!

— Тоді нам слід відзначити ще одну важливу для вас подію.

— Боюсь, «Білий кінь» для мене занадто баский. Дозвольте, я сам собі наллю. — Григорій налив спочатку Нунке, потім плеснув трохи

віскі на денце свого келиха.

— Е-е, Фред, так не годиться!

— Змилуйтесь. Після розмови з своєю экс-тещею, я й досі немов очманілий.

— Ну, за ваше звільнення!

— За здоров'я всіх членів вашої родини!

З кожним новим ковтком Нунке помітно п'янів. Його благодушній настрій змінився лірично-сумовитим.

— Ах, Фред, не кваптеся з одруженням, — повчав він. — Кожен шлюб — то своєрідний зашморг. Спочатку його не відчуваєш під лілейними руками коханої, що тебе обнімають, та згодом помічаєш, як поволі і неухильно він починає тебе душити, як пута обов'язків обплутують тебе всього. А це не може не позначитись і на кар'єрі. Сьогодні вночі я перебирав подумки віхи свого життя і зрозумів, що на схилі років опинився біля тих рубежів, звідки почав. Це образливо. Я знаю, що заслуговую на більше.

— Ви не враховуєте найбільший чинник — поразку у війні. Так чи інакше, а це не могло не відбитися на долі кожного. І що б там не було, а ми з вами в значно кращому становищі, ніж багато наших співвітчизників, змушених тинятися по світу або нидіти за ґратами у себе вдома. Я вже не кажу про тих, хто наклав головою. Ми з вами принаймні можемо діяти, виконувати свій обов'язок перед батьківщиною.

— За чужою підказкою? Незабаром повертається Думбрайт, я певен, що його знову посадять нам на шию. Не Думбрайта, то іншого. От і вихиляйся перед ним, щоб не втратити навіть того, чого вже досягнув.

— Ви, шефе, надто песимістично дивитесь на речі.

— А ви досі ладні бавитись романтичними цяцьками. О, я бачу, як ви спалахнули! Готові наговорити мені безліч бучних слів. А вони ніщо, бульбашки, що тільки мить виграють барвами райдуги, а потім лускаються. Замолоду я теж був таким, як ви. З нахилом до романтики... ідеалізму, якщо хочете. Та одного дня все це злетіло з мене, мов луска, здута могутнім шквалом.

— Що ж то був за день і в який шквал ви потрапили?

— Я став перед проблемою вибору: утвердитися в житті чи дати себе зламати.

— Цікаво!

Нунке посоловілими очима глянув на співрозмовника, хитнув голову статуетки і почав розповідати поволі:

— До біса передісторію, вона тут не має ваги. Почну з головного... Одного разу сталося так, що я змушений був стріляти в одну дуже близьку мені людину... Я вже почав вибиватися в люди, та по суті лишався сентиментальним йолопом... Мене мучила думка, що саме мені доручено цю справу. Треба сказати, до цього мені не доводилось стріляти в людину. Не те щоб зовсім не доводилось... Я стріляв, але тоді автомат ходором ходив у мене у руках, спрямований у заметіль, у невиразні темні силуети. А тепер за п'ять метрів від мене стояв мій колишній друг і дивився на мене сповненими сліз очима... Він якось дивно дихав: пара з рота виривалася так часто; ніби він розпалював пригасаючу сигарету... Але я мусив стрельнути і стрельнув. Лише один раз. Один раз натиснув на спуск, і він упав... Не знаю, куди я влучив, але він лежав ниць, і тіло йому зсудомлювали корчі... А я стояв заціпеніло і дивився на його руку. Дивився, як крізь її пальці, що затисли грудку снігу, проступали і поволі стікали прозорі краплини. Це танув сніг від людського тепла. Краплин ставало дедалі менше, і ось уже звисла одна, покаламутнішала і перетворилась у маленьку крижинку, припаяну холодом до замерзлої руки... Зараз про це смішно згадувати, але тоді, особливо перший час, мені все снилася та задубіла рука. Не обличчя, не очі, а саме рука з крихітною крижинкою між пальцями... Це була криза, після якої я став тверезо дивитись на життя і зрозумів: перемагає той, хто зважується переступити через усе!

Надвечір того дня, коли точилася ця розмова, до невеличкої брами в дальньому кінці кладовища під'їхала чорна машина, і з неї вийшов невідомий в темному плащі. В руках він тримав невеличкий букетик квітів. Обережно озирнувшись і не помітивши нічого підозрілого, ввійшов на кладовище, що зустріло його шелестом опалого листя. Поволі, ніби гуляючи, простував прозорими тунелями алей, обабіч яких навічно застигли в скорботному караулі пам'ятники і надгробки. Незабаром спинився біля невеличкого, зовсім свіжого горбика з хрестом і мармуровою дошкою в узголів'ї.

«Чи варто було сюди приходити? — меланхолійно думав невідомий у темному плащі. — Втім, не кожному випадає нагода

прикрасити квітами власну довічну домівку. Шкода, звичайно, що я не міг бути присутнім на самій церемонії. Ото було б кумедно! Можна було б, наприклад, виголосити коротеньку промову. А оскільки про небіжчиків погано не говорять, довелося б вихваляти самого себе... Ну, та дарма, на наступну процедуру я потраплю напевне, хоч як не страшно про це подумати. І таке може статись дуже скоро...»

Незнайомий стояв, похитуючись з п'ят на носки, поінтий раптовим почуттям смутку, забобонного страху перед майбутнім. «Даремно я спокушаю долю... Ні, не слід було сюди приходити!» — дорікав він собі, з відразою дивлячись на свіжонасипаний горбок. Несміливо, ніби крадькома, перевів погляд вище, на мармурову дошку, і півголосом прочитав:

ВЕРНЕР БОЛЬМАН 1907-1947

Враз його погляд став злим і колючим.

«Тільки й усього! Не спромоглися навіть на якусь зворушливу сентенцію: «Пером тобі земля» чи щось подібне. Скнари! І вінки жалюгідні, мов пообщипувані... Нічого до пуття не зроблять! А це що? Ну, звісно, — переплутали рік народження... Йолопи! Змінити дошку вже не можна — поспішили вмістити фото в газеті... Достобіса! Розпустив тут слину. Хіба мало ти бачив могил на своєму віку? Але то були чужі могили... Тьфу, тьфу, тьфу, ти, бува, не з'їхав з глузду? А ця хіба твоя? Квіточки, бачте, приніс... Так і справді можна біду накликати...»

Жбурнувши букет кудись повз горбок, Больман швидко попрямував до виходу. Близько брами притишив ходу, обережно визирнув. Дорога була безлюдна. Поквапливо сів у машину і ривком узяв з місця.

«Так чи так, а Больмана більше нема. Є Зепп. Почнемо нове... Ні, продовжимо старе життя під новою вивіскою... А все ж шкода розлучатися з власним іменем. Хіба погано звучало: Вернер Больман... Якби ж не програли війну!..»

Руки мертвою хваткою вчепилися в кермо, нога дужче натиснула на акселератор, тулуб немов рвонуло вперед. Це лють шарпала живого покійника, лють за поразку, за втрачені можливості, за вимушену відмову від власного імені.

РОЗДІЛ ЧОТИРНАДЦЯТИЙ

Убивці ховаються

Григорій сам вів свій «опель». Після ремонту мотор і всі ходові частини працювали бездоганно. Було приємно відчувати їх злагодженість. Гончаренко давно не сидів за кермом і тепер з особливою гостротою сприймав, як слухняно скоряється машина кожному його порухові.

«Коли б отак усе ладналося сьогодні й надалі!» — подумав він мимохіть, і тоскне почуття з новою силою стиснуло йому серце.

Відколи він дізнався про загибель Лютца, воно не залишає його, мов зубний біль, що то притишується, то знову стає нестерпним.

Якби він наполегливіше розшукував Карла, якби встиг з ним побачитись! Григорія невідступно переслідує думка, що тоді все могло б скластися інакше. Інше місце проживання, інше коло друзів, навіть звичайний зсув у часі в таких випадках важить дуже багато... І потім він, Григорій, міг би застерегти Лютца...

Чому Карл оселився саме в Карові? Чому саме цього вечора приперлася до нього Берта? Невже вона геть непричетна до вбивства, як це намагається довести Нунке? І яка роль у цьому її чоловіка?

Знову спливає в пам'яті вчорашня розмова. Десь о шостій годині йому подзвонив Нунке й попросив негайно прийти до нього додому, на Курфюрстендамме. Він сам відкрив двері, і Григорія вразило, як за кілька днів хвороби змінилося не лише його обличчя, а і вся постать. Опушені плечі, зсутулена спина промовляли більше, ніж неголені щоки, мішки під очима, силувана посмішка, що промайнула на устах, схожа на нервовий тик.

Нунке провів Григорія у свій кабінет і замкнув двері.

— Сідайте, Фред, і не дивуйтеся з цієї остороги. Я потрапив у таке становище, коли у власній господі почуваш себе, наче в оточеному дзоті. Так, саме так... — Нунке замовк, з перебільшеною старанністю припалюючи на чверть скурену сигару. Кілька разів пихнувши, він знов поклав її на попільничку й сердито відсунув, наче вона заважала йому приступити до розмови.

— Як бачите, нервую, — сказав він, і уста його знову смикнула схожа на тик посмішка. — Ви зараз зрозумієте чому. Та перш ніж

розповісти вам про свою скруту, хочу попередити: я викликав вас не як підлеглого, а як товариша-офіцера, на честь і скромність якого я можу розраховувати.

— Безумовно, гер Нунке! Все, що ви скажете, залишиться між нами. І якщо моя допомога...

— Не криюсь, я на неї розраховую... Але перш ніж перейти до основного, хочу вас запитати: скажіть, ви звернули увагу на так звану справу Лютца?

Григорію здалося, що під ним хитнувся стілець.

— Звичайно. Газети зчинили навколо неї чималий галас. До того ж я знав Лютца особисто. Ми з ним працювали в Сен-Ремі і в Кастель ла Фонте. Він був ад'ютантом командира дивізії, відомого вам генерала Еверса. Лютц був непоганим офіцером і, на мою думку, порядною людиною.

— Чорт би забрав його з тією порядністю ще в Італії! — люто вигукнув Нунке, жбурляючи олівець, яким він постукував по столу.

— Даруйте, але я не розумію, як міг спричинитися до ваших неприємностей Лютц, — холодно кинув Григорій. Він сам ледве стримував наростаючий в ньому гнів.

— Безпосередньо. Самою появою в моєму домі.

Стисло і коротко Нунке розповів, що Лютц деякий час був репетитором його сина і за цей час устиг прищепити хлопцеві навички й погляди, аж ніяк не сумісні з самим поняттям порядності, в тому розумінні слова, яке надавалося цьому поняттю всіма його предками фон Кронне, яке надає йому він, Йозеф фон Кронне, змушений в силу тимчасових обставин ховатися від усіх під остогидлим ім'ям Нунке.

— Я припускаю, що у вас з Лютцом була розбіжність у поглядах, — почав було Григорій, та Нунке нетерпляче спинив його.

— Найгірше полягає в тому, що хлопець кілька разів відвідував його в східному секторі, і моя дружина, фрау Берта, бажаючи виправити свій недогляд у вихованні сина, потай від мене розшукала колишнього репетитора, щоб поставити перед ним вимогу раз і назавжди припинити ці компрометуючі нашу родину зустрічі. На жаль, це сталося в день убивства, Берту й Лютца бачили разом, через недосвідченість вона повелася необережно. Тепер під загрозою наша фамільна честь, адже це побачення можуть витлумачити зовсім в іншому світлі. Навіть гірше: деякі газети прямо пов'язують появу

«таємничої дами» з тим, що сталося в гаю під Каровом. Отже, східна поліція поведе розшуки і в цьому напрямку. Уявляєте, який зніметься лемент, коли поліція докопається до прізвища особи, з якою Лютца бачили востаннє? Іноді мені здається, ніби я втрачаю розум, так несподівано це на мене навалилося... — Нунке витер спітніле чоло, втупився в одну точку. — Пробачте, Фред, трохи відпочину, дуже шумить у вухах, певно, знову підскочив тиск.

«Берта? Берта?» — силкувався пригадати Григорій. І раптом перед очима постали аркушки листа до Матіні, списані розгонистим почерком Карла Лютца. «Так, Лютц згадував якусь Берту, свій безрадісний з нею роман, щось писав і про хлопчика — свого вихованця. Он, виявляється, в чому справа! А що, як Нунке стежив за дружиною і підіслав убивць, щоб усунути Лютца з свого шляху?.. Ні, він не діяв би так безрозсудливо! Та і весь вигляд його свідчить про те, що він і сам приголомшений несподіваним для себе відкриттям».

— Я обмірковував тисячі варіантів контрдій, — знову заговорив Нунке, — але не можу вдатися до жодного, поки не знаю, як стоїть справа там. Скориставшись можливостями вашого агентства, ви могли б мені зробити неоціненну послугу — розвідати, в якому напрямку ведуться пошуки, чи знає господарка квартири, яку винаймав Лютц, прізвище Ганса й Берти? Дружина стверджує, що відрекомендувалась їй просто матір'ю одного з учнів Лютца. Я не певен, що це так. Берта зараз у такому пригніченому стані, її так мучить страх, що вона сама не дасть ради своїм словам. Що ж до Ганса, то після моєї з ним розмови... — Нунке стиснув кулаки, і Гончаренкові стало шкода бідолашного хлопця.

Вислухавши все, що розповіла Берта, Фред Шульц пообіцяв Нунке наступного ж дня вирушити до Карова, а там уже діяти залежно від обставин.

Поїздка в східний сектор збігалася з власними планами Григорія. Треба було обізнатися з переданою Больманом мережею підпільних груп, щоб якнайшвидше поставити їх діяльність під постійний контроль місцевої Народної поліції і контррозвідувальних органів Радянської окупаційної Армії, бо саме проти неї була здебільшого спрямована ця діяльність.

Ще звечора Григорій детально обмірковував план своєї поїздки і тепер намагався не думати про нього. Він з досвіду знав, як багато

залежить від непередбачених обставин. І що в таких випадках найперший козир — свіжа голова.

Нав'язливість якогось рішення може тільки зашкодити, а ця нав'язливість неодмінно з'являється, коли думаєш безперестанку про одне й те саме.

Сьогодні, після сльоти й туманів, уперше видався ясний день. Вночі підморозило, дерева вкрилися пухнастим інеєм. Прориваючись крізь нещільну світлу пелену хмар, сонячне проміння несміливо торкалося тендітної їх краси. Вкриті тоненькими сріблястими голочками гілля кущів і дерев у своїй застиглій непорушності нагадувало виведений тонким пензлем узор, що від найменшого дотику може порватися і зникнути. Земля теж сріблилася, ніби на неї впала ледь помітна сизувата плівка, поцяткована блискітками. Лише на сірій бетонній стрічці дороги іній встиг уже розтанути, столочений колесами автомашин.

Проминувши Бланкенбург, Григорій уповільнив хід машини. Цнотлива краса пейзажу породжувала в серці щемкий біль, почуття відірваності людини від природи. У своїх вічних циклічних змінах вона лишалася однаково байдужою і до людини і до комахи. Даремно тішать себе наївні серця думкою про можливість цілковитого злиття з природою. Воно приходить, мабуть, тільки зі смертю, коли людина повертається в лоно землі, що породила все живе.

«Стоп, хлопче! Щось занесло тебе не туди! Хіба єднання з природою в пасивному злитті з нею? Воно полягає в творчому потенціалі, закладеному в людині. В її вічному борінні, прагненні досягнути таємниці матерії, праматері всього живого, у безперервному творенні нових форм, про що б не йшлося: матеріальні цінності чи створення філософських систем, нових соціальних устроїв. Вічна творчість природи і вічна творчість людини! Незмінне їх прагнення до створення нових, досконаліших форм... Ось і стало все на свої місця. І ти вже дихаєш на повні груди, відчуваючи себе часткою світу...»

Та розум і серце все ж не знаходили злагоди. І дихалось Григорію не так легко, як силкувався він себе переконати. Каров з його охайними котеджами і садками, нарядними, мов у пору весняного цвітіння, викликав недовіру і роздратування саме ідилічністю картини, яку побачив Григорій, в'їхавши в нього. Вулиці здавалися вміло розставленими декораціями, що закривають лаштунки, де брудно й

неохайно, де по кутках волохаті павуки плетуть своє липке павутиння, де чекають свого виходу актори, загримовані під благородних героїв, ховаючи під гримом обличчя вбивць.

Григорій постукав у двері будиночка фрау Марти. Йому відчинила невисока худорлява жінка і окинула його недоброзичливим поглядом.

— Мені потрібна власниця цього котеджу, фрау Марта Бауман, — сказав Григорій, запитливо дивлячись на неї.

— Якщо ви з приводу кімнати, то вона поки що не здається, — поспішно відповіла жінка і зробила рух, щоб причинити двері.

— Ні, я в іншій справі.

— Репортер? — у голосі фрау Марти почулося роздратування. — На жодне запитання я більше не відповідатиму! Мені нічого додати до того, що я вже розповіла!

— У мене цілком особиста справа, фрау, і я не заберу у вас багато часу, якщо ви дозволите мені зайти.

Жінка неохоче пропустила відвідувача в маленький передпокій, звідси прочинила двері в кімнату, жестом запросила незнайомця увійти.

— Сідайте! — коротко запропонувала вона, а сама залишилася стояти.

— Якщо сядете ви, фрау! Згодьтеся, важко вести розмову, коли господиня стоїть, ніби чекаючи, щоб непроханий гість швидше забрався геть.

— Маєте рацію, — скупі посміхнулась фрау Марта, сідаючи. — То чим можу служити?

— Навіть не чекав, наскільки важко мені буде почати цю розмову. З того, як ви мене зустріли, я зрозумів: вам остобісіли розмови з газетярами, слідчими і просто допитливими людьми. Як вас переконати, що я не з таких? Я був другом Карла Лютца. Мені здавалося природним прийти до вас, щоб поговорити про його життя в останні роки. Наприкінці війни ми з ним розлучилися, відтоді я не мав про нього жодної звістки, а коли натрапив на його слід, виявилось, що вже пізно! Це мене дуже гнітить. Ніби я чимсь завинив перед ним... Не знаю, чи зрозумієте ви мене.

Обличчя фрау Марти полагіднішало, хоч настороженість не зникла.

— Що ж я вам можу розказати? Гер Лютц оселився в мене місяців зо три тому. Жив дуже скромно. Вдень у школі, ввечері за зошитами чи книжкою. Іноді вийде прогулятися, трохи посидить у барі. З тутешніми колегами зійтися не встиг, і було видно, що почуває себе самотньо. Тому й не гребував моїм товариством, простої, старої жінки. Ми часто засиджувались з ним за обідом чи вечерею, ведучи розмови про життя. Особливо, коли вип'є чарку.

Він не любив випивати, а ніби шукав у чарці розраду від думок, які його мучили.

— Так, я це знаю... Добрий, чесний і, водночас занадто м'який і нерішучий. Повільно, дуже повільно відбувався в його душі злам. І нікому було допомогти йому, ось що найгірше!

Григорій наче розмірковував уголос, розмовляючи з господинею, і та остаточно повірила, що перед нею сидить не репортер, який прийшов щось вивідати. Зраділа з нагоди ~ поговорити про свого небіжчика квартиранта. Незабаром на столі вже парували дві чашки міцної кави, і стара жінка, скрушно похитуючи головою, розповідала про зміст своїх розмов з Лютцом, про їхнє життя під одним дахом.

— Прожив він у мене мало, а вболіваю я за ним, як за рідним сином, — закінчила свою розповідь фрау Марта, і на її обличчі чомусь, знову промайнув вираз відчуження й потайливості.

— Невже у Карла не було жодного товариша, ніхто його не відвідував?

— Кілька разів прибігав хлопчик, Його колишній учень, — неуважно відповіла фрау Марта, думаючи про своє.

— Ви не знаєте, як його звали? Мені б хотілося з ним зустрітися.

— Звали Ганс, прізвища ж не знаю. Хто в дітей питає прізвище?

— Мені спало на думку: може, то він вкидав у поштову скриньку ті загрозливі листи, про які писалося в пресі?

— Що ви, хлопчик просто обожнював пана вчителя! Аж світився весь, тільки його побачить!

— У газетах писали про якусь жінку, яка відвідала Карла вдень убивства...

— Ну й по-дурному її приплутали. Жінка цілком пристойна, мати якогось учня гера Лютца.

— Вона не назвала свого прізвища?

— Пану вчителю, може, й назвала. А мене просто спитала, чи дома він і як до нього пройти.

— Все-таки дивно: він вийшов з дому з нею. Ви не думаєте, що її могли навмисне підіслати?

— Дурниці! Вона не причетна до вбивства.

— Ви підозрюєте когось іншого? — швидко запитав Григорій.

— Може, й так. Але підозра ще не доказ. — Фрау Марта підвелась, збираючи з стола посуд.

— Я розумію, газетам західного сектора вигідніше вхопитися за любовну версію, щоб замовчати про політичну суть убивства. Дуже радий, що наші думки про роль тієї жінки в трагічній загибелі Лютца збігаються. Будемо сподіватись, що правосуддя знайде справжнього вбивцю!

— Не знаю, як правосуддя, а рука провидіння повинна покарати його за все!

Здалося Григорію, чи жінка справді зблідла? Чому вона з таким притиском вимовила слово «все»?

Попрощались Григорій і фрау Марта так само холодно, як і зустрілись. Між ними ніби постала якась тінь. Не Лютца, а когось іншого.

«Вона, безумовно, здогадується, хто вбив Лютца, — думав Григорій по дорозі в поліцейський відділок, але чомусь ховається з цим. З якої причини? З усього видно, вона ставилась до Лютца з щирою приязню. Чому ж тоді мовчить? Боїться помсти? Чи не наважується обвинувачувати, не маючи незаперечних доказів? Цікаво було б прочитати, що вона сказала слідчому...»

До начальника місцевого відділку Народної поліції Вагнера Фред Шульц прийшов як особа цілком офіційна — директор агентства. Вийнявши з портфеля купку паперів, Григорій поклав їх перед собою і, відколюючи від кожного копію, один по одному передавав начальникові відділку, коротко пояснюючи:

— Заява на розшук доньки Кароліни Лемберг, жительки Франкфурта-на-Майні. Шістнадцятирічна Ельза Лемберг зникла в березні сорок п'ятого року під час свого перебування в Берліні на короткотермінових курсах медсестер. Минулого року берлінські знайомі Кароліни Лемберг нібито бачили Ельзу в районі Карова... Франц Рейман подав клопотання про розшук своїх батьків, Якоба

Реймана і Гертруди Рейман, які загубили його в потоці біженців з Берліна в семирічному віці. Де вони жили в Берліні, не пам'ятає, за його описами, це, очевидно, передмістя. Ми перевірили всі можливі варіанти, та ніде сліду Рейманів не знайшли. Залишився Каров... Сімдесятирічна Клара Пфєффер розшукує свого сина Леопольда Пфєффера, який ховається від сплати аліментів. Хтось повідомив, стару, що нині її синок проживає в Карові. Ми встановили, що це справді так. Ось його адреса і виконавчий лист на стягнення аліментів. Прохання переоформити цей лист і офіційно вручити за місцем його роботи. Що ж до двох перших заяв, то я попросив би вашої допомоги в розшуках означених осіб, бо з відомих вам причин доступу до ваших архівів ми не маємо... Шкодную, це може завдати вам зайвого клопоту, але іншого виходу я не бачу.

Начальник відділку, високий, худорлявий, з покресленим глибокими зморшками обличчям, що свідчило не так про вік, як про виснажуючу хворобу, підвів на співрозмовника погляд розумних і напрочуд ясних очей. В них мигтіли насмішкуваті вогники:

— А я бачу. Хай ваші клієнти звернуться безпосередньо до нас. Навіщо ж така проміжна інстанція, як ваше приватне агентство? Навіщо їм сплачувати вам гонорар, коли в справах, що стосуються розшуків у нашому секторі, вони можуть на цілком законних підставах звернутися до нас? Тим більше, що роботу, пов'язану з розшуками, доведеться провадити нам-таки! Виходить навіть незручно: ви пожинаєте лаври, а ми на вас працюємо!

Григорій розсміявся:

— А знаєте, я подумав саме про це, коли зайшов до вас, гер Вагнер! Безумовно, частка істини у ваших словах є. Але не вся істина. Не забувайте, в справі Рейманів ми зробили чимало, я б навіть сказав, основну роботу. Здебільшого так і буває: поки натрапиш на слід, доводиться і попоїздити, і перегорнути гори паперів. Що ж до гонорару, то наше агентство в таких складних випадках може від нього зовсім відмовитись, звісно, врахувавши вже зроблені витрати. Мета ж у нас одна: допомогти людям поновити родинні зв'язки, розірвані війною.

— От що, гер Шульц. — Начальник відділку скосив очі на візитну карточку відвідувача. — Давайте зробимо так: ці за... — 3 грудей у

нього вихопився надсадний кашель, обличчя почервоніло, з очей побігли сльози.

Григорій навіть не уявляв, що кашель з такою силою може тіпати тіло людини. Помітивши на столі термос, він без довгих роздумів відкрутив його кришку, понюхав, що в ньому, і наповнив пластмасовий стаканчик теплим чаєм. Вагнер помацав рукою в шухляді, витягнув коробочку з таблетками, кинув дві з них у рот, запивши чаєм. Пароксизм кашлю поволі став проходити. Вагнер знесилено відкинувся на спинку стільця, витираючи піт, що рясно зросив йому чоло і тепер стікав тоненькими цівочками по виораних рівчаками зморшок щоках.

— Я втомив вас, гер Вагнер, — сказав Григорій, — до того ж дозволив собі запалити сигарету. Пробачте, я не знав... Побачив у попільничці недокурки і вирішив, що то ваші.

— А мої і є.— Вагнер по-змовницькому посміхнувся, витер обличчя хусточкою і пояснив: — Не хочеться позбавляти себе останньої втіхи. Однаково мої відбиті в Бухенвальді легені ніщо не врятує. — Він мовив це з простотою людини, яка давно змирилася з неминучим, і Григорію ніяково було казати щось заспокійливе. Він лише зітхнув.

— То на чому ми спинились? Ага, ці дві заяви! Оскільки ви їх привезли і проробили певну роботу, спробую вам допомогти. Але надалі... Тут треба поміркувати, як взагалі налагодити справу розшуків, пов'язавши роботу між секторами. Треба сподіватись, що відповідні інстанції це вирішать. Аліменти цього негідника примусимо платити. У вас усе?

— Майже все. Розшуки за оцією заявою щодо Карла Лютца довелося припинити. Про його трагічну загибель родич, який його розшукував, уже знає. Я захопив її лише тому, що наш клієнт уповноважив мене довідатись, чи вже закінчилося слідство. Його хвилює спроба деяких газет замовчати про політичну суть убивства. Я, звісно, розумію, що не можу допитуватись, в якому напрямі ведеться слідство, і викладаю лише позицію мого клієнта, його тверде переконання, що Лютца вбито в зв'язку з переїздом у східний сектор. Він просить слідство звернути на цю обставину особливу увагу. Залишити вам його заяву, щоб ви могли передати її слідчим органам?

— Гадаю, в цьому немає потреби. Саме так ми і трактуємо вбивство.

— Тоді не смію вас більше турбувати. Дуже вдячний за увагу й час, що ви мені приділили.

— До побачення! Про результати розшуків Рейманів і Ельзи Лемберг ми вас повідомимо.

За кілька кварталів «опель» довелося зупинити. З школи, повз яку пролягала дорога, висипали учні молодших класів і мов барвисті горошинки, розкотились по тротуарах і бруківці. Як усі діти в усьому світі, вони розмахували портфельчиками й ранцями, використовуючи їх і як знаряддя бою, реготали, сварились, перегукувались.

Час посунувся назад, і Григорій ніби опинився біля своєї школи, в такій же гомінкій юрбі своїх однокласників. Він носив книжки в подарованому кимось планшеті й страшенно пишався цим, хоч частину книжок доводилось засовувати під пасок, бо в планшеті вони не вмещалися. Де вони тепер, ті хлопчики і дівчатка, що разом з ним уперше сіли за парту? Якби їхня сивенька вихователька Наталя Костянтинівна розкрила класний журнал першого «А» класу і зробила перекличку, мало б хто тепер підвівся з-за парти.

Ці діти теж спізналися з війною, пережили голод і холод, жах бомбувань. Але вони були тоді надто малими і навряд чи щось пам'ятають. Їх сміливо можна назвати дітьми повоєнного покоління. Їм доведеться второвувати прокладений нами шлях... Чи, може, правий Матіні, який казав, що жало війни, увіп'явшись у живе тіло навіть немовляти, назавжди лишає по собі отруйний слід? Як лікар, він стверджує, що покоління, зачате і виношене під час лихоліть, не може бути здоровим ані фізично, ані психічно. Десь у глибинах підсвідомості дитини навечно зберігаються пролиті матерями сльози відчаю, страх перед життям, його жорстокістю і невлаштованістю. Рано чи пізно це дається взнаки, породжуючи у дівчинки чи хлопчика, юнки чи юнака почуття власної неповноцінності. Григорій тоді заповзято сперечався з Матіні, доводячи, що не можна організм людини і її психіку розглядати ізольовано від середовища. У здоровому середовищі, при діяльному втручанні в процес формування дитини такого не може бути. Не повинно бути. Ні, любий Матіні, ти помиляєшся! Якщо ми з тобою добре про це подбаємо, якщо зуміємо забезпечити їм нормальне життя, ці дітлахи й будуватимуть, і сміливо

сягатимуть у глибини ще невідомого, і народжуватимуть таких же здорових дітей, як і вони самі. Поглянь хоча б на тих двох! Бачиш, з якою серйозною заповзятістю вони вирулюють своїми портфелями, уявляючи себе за кермом машини? Очі зосереджені, білясті брівки хмурнішають, губи вперто стиснулись. Вони так захопилися грою, так увійшли в роль, що насправді відчують себе мандрівниками в далеких, ще не відкритих землях. Вони досягнуть їх, будь певен! Тільки б ми з тобою не підвели...

Весела юрма школярів схлинула, Григорій натиснув на акселератор, повернув кермо. Проїхав до пошти, відрахував третій завулок праворуч. Ось і автомеханічна майстерня.

Дзвінок над вхідними дверима мелодійно дзенькнув, високий опасистий чоловік, що відчищав якусь заіржавілу деталь терпугом, підвів голову. З округлого обличчя з подвійним підборіддям на Григорія привітно глянули округлі, з добродушною лукавинкою очі.

«Бува, я не помилився? Та ні ж: пошта, третій поворот праворуч, усе, як казав Больман...»

— Гер Мейер? Гер Франц Мейер?

— До ваших послуг!

— На виїзді з Бланкенбурга у мене щось сталося з запаленням. Хотів повернути назад, та зустрічний шофер порадив звернутися до вас. — Григорій, вичікуючи, зупинився.

— Такий бравий парубійко з русявим чубом з-під синього берета? — пильно дивлячись на Григорія, відповів Мейер.

— Атож... Веселий хлопчина, шкода, немає переднього зуба.

— Він навмисно вирвав його, щоб вставити золотий, — Посмішка знов з'явилася на устах Мейера, та очі дивилися з холодною запитливістю.

Григорій неквапливо витягнув срібний портсигар з примхливою золотою монограмою.

— Гарна штучка!

— От тільки псує весь вигляд застібка.

— А який камінь у ній був?

— Смарагд.

— О, цвіт надії! Точно такий є і в мене. Приміряти?

— Неодмінно!

Мейер спритно витягнув з жилетної кишені плескату коробочку від патефонних голок і вставив зелений камінець в оправу застібки.

— Слухаю вас, гер...

— Фред Шульц. Віднині я підтримуватиму з вами зв'язок.

В очах Мейера заметався страх.

— Щось трапилось з Больманом?

Григорій невдоволено поморщився:

— Вийдіть і підніміть капот машини! Поговоримо потім.

Мейер швидко вийшов. Григорій сів і запалив. Ось воно, лігво, де засів підступний хижак. Бач, як прикидається сумірною овечкою! Тільки не довго тобі тут сидіти. Твій день «Х» настане раніше, ніж його планують твої хазяї для інших.

Повернувся хазяїн автомеханічної майстерні майже відразу, тримаючи в руках бігунок розподільника. Вигляд у Мейера був пригнічений, хоч як він силкувався це приховати.

— Погано володієте собою, гер Мейер! — гостро зауважив Григорій.

— Ще не очунав від грипу, от трохи й...

— Виправдання старої баби!

Мейер, старший від Шульца віком, може, й чином, стояв похнюпившись, наче спійманий на гарячому учень перед суворим учителем.

— Больмана перевели на іншу роботу, тільки й усього. Як я вже сказав, зв'язок з вами віднині підтримуватиметься через мене. Як стоять справи на сьогодні?

Відразу повеселівши, Мейер доповів про розстановку сил у Карові і Бланкенбурзі.

— Ось томик Гофмана. За відомою вам системою, десятим номером чорнила, на сотій і сто першій сторінках позначте прізвища. На двох останніх — ділянки, де кожен працює. Будь-яку роботу по залученню нових членів — категорично припинити. І, звичайно, жодних терористичних акцій! Це безглузде вбивство Лютца привернуло до Карова увагу і російської військової контррозвідки, і місцевої поліції... До речі, хтось із ваших людей причетний до цього вбивства?

— Жоден.

— Наше щастя! Добре було б дізнатися, хто його вчинив. Слідство прийшло до висновку, що з бідолахою вчителем розраховалися з політичних мотивів. Якщо вбивця не зв'язаний з нашим підпіллям, ми могли б кинути їм цю кістку, це відверне увагу від всіх інших.

— Розумію. Маневр, справді, вдалий. До того ж...

Мейер наморщив лоба, його округлі очі ніби затверділи, стали схожими на застигли олов'яні шарики.

— Не терплю недомовок!

— Одного з убивць я знаю. На дев'яносто дев'ять відсотків ручуся, що це Ріхард Бауман. Я був того вечора в барі й бачив, як він пильно стежив за Лютцом. Приїхав на чорному «хорху». Машина довго стояла біля бару, потім кудись зникла.

— Що собою являє цей Бауман?

— Нікчема. На побігеньках у всіх, хто має гроші. Тут у нього є двоє чи троє дружків, такі ж лобуряки, як і він.

— А що це за «Молоді вікінги»? Така організація, справді, існує?

— Можливо, в котромусь з західних секторів і існує, тільки навряд чи він входить до її складу. Якщо його використали, то лише як найманого вбивцю.

— Ви з ним знайомі?

— Ні, це б мене тільки скомпрометувало.

— Бауман, Бауман... Часом не в його матері жив Лютц?

— Так. Тільки вона не знається з сином. Невідомо, що між ними сталося, але вона й квартиранта взяла для того, щоб до неї не упхався Ріхард. Так кажуть.

«Он що фрау Марта не домовляла! Син, навіть блудний, усе ж лишається сином... Бідна жінка!»

— Слідство має дізнатися про Баумана! І найближчими днями. Зберіть усі факти, ще раз проаналізуйте їх і надішліть до поліції анонімного, але переконливого листа... Такі покидьки, як Бауман, лише шкодять нашій загальній справі, і чим менше їх буде вештатися під ногами, тим краще.

— Буде зроблено, гер Шульц!

— Маєте якісь запитання?

— Так, кілька.

За чверть години «опель» від'їхав від автомеханічної майстерні і, більше ніде не затримуючись, рушив у зворотну путь.

Усе складалося далеко краще, ніж, гадав Григорій, проте на серці було тоскно.

«Рука провидіння повинна покарати його за все... Так, здається, сказала фрау Марта? В її словах прозвучало глибоке переконання, і все-таки...»

Не завжди легко бути «рукою провидіння», коли йдеться про серце матері, навіть смертельно ображене...

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

Одного зимового дня...

Ранок нового дня. Для кожного він починається по-своєму, хоч ці відмінності і не впадають одразу в око, настільки все навколо підпорядковане загальному ритму. Одні вже пораються біля своїх верстатів, інші тільки прокинулись і тепер поспіхом снідають, щоб не спізнитись, бува, до своїх канцелярських столів. Треті...

Навпроти стола слідчого сидить відомий в районі Нойкельна дантист, гер Штаубе. Це літній чоловік з обличчям нічим особливо не примітним, хіба що якоюсь недовершеністю всіх рис: ніс з горбинкою міг би бути гарним, якби не розпливався на кінчику, малюнок уст здається розмитим, округле підборіддя губиться в брижах шкіри, що півколом нависає над комірцем. Сонний, благодушний вираз. Лише в очах, напівсхованих під набряклими повіками, причаїлось сторожке напруження.

-- То як, Штаубе, ви й надалі заперечуватимете очевидність фактів?

— Гер слідчий, мій арешт — жахливе непорозуміння. Можливо, я був не досить розбірливим у виборі знайомих, дещо зловживав спиртним, іншими збуджуючими засобами. Я людина літня, у мої роки мимохіть вдаєшся до таких збудників, коли відчуваєш, що твоя пора минула, а радощі життя ще знаджують, може, більше, ніж колись, бо бачиш, як швидко насувається страшна самотність старості і неминучість цілковитого зникнення. От і прагнеш забрати від життя все, що воно ще може дати.

— Будемо говорити про факти, а не про психологічне їх умотивування. Отже, ви визнаєте, що були не досить розбірливим у виборі знайомих. Кого саме ви мали на увазі?

— Нікого персонально, просто висловив таке припущення, а припущення — ще не зізнання, як ви щойно сформулювали. Двері мого дому були широко відкриті, можливо, — підкреслюю це слово, —

можливо, хтось із моїх гостей у чомусь і порушував існуючі закони. Але це ще не означає, що до його махінацій був причетний і я.

— Ви могли б полегшити своє становище, Штаубе, назвавши своїх спільників і чесно визнавши власну провину.

Ваші просторікування про такого собі старіючого Фауста щонайменше наївні.

Брови Штаубе поповзли вгору, та напівдорозі, ніби зламавшись, опустилися вниз, немов арештованому забракло сил навіть дивуватись.

— Не розумію вас, гер слідчий! Спільники... провина... Повторюю: мій арешт — суцільне непорозуміння.

— Отже, до спекуляцій на чорному ринку ви не мали ніякого відношення?

— Лише як споживач. Таке дозволяють собі майже всі: сигарети, трохи кави, кілька бляшанок згущеного молока, бекон. Ви знаєте, як важко дістати щось з продуктів... Я непогано заробляю і можу не обмежувати себе бодай у їжі...

— Свідчення ваших, як ви їх називаєте, знайомих говорить про інше.

— У кожного своє розуміння честі. Я, наприклад, не наважився б обмовити когось, хто користувався моєю гостинністю.

— На деякий час обличимо це питання. У вашій книжці для нотаток зазначено кілька прізвищ і адрес. Хто ці люди?

— Ви самі бачите, мій нотатник геть списаний. У мене була досить широка практика. Певно, це пацієнти, що записалися колись на прийом. Точно не пам'ятаю.

— Записи надто свіжі, щоб посилатися на забутливість.

— А проте це так. На превеликий жаль...

— Спробую поновити ряд обставин у вашій пам'яті. — Слідчий натиснув на кнопку дзвінка й наказав конвоїрові, що зайшов:

— Введіть, будь ласка, свідка... Гмм... хоча б цього. — Не назвавши прізвища, він написав його на клаптику паперу.

Непомітна гра м'язів під шкірою на мить змела з обличчя Штаубе вираз сонної байдужості, очі гостро блиснули, та важкі повіки враз пригасили цей погляд, уста обм'якли і застигли в зневажливій посмішці.

Той, хто зайшов до кабінету слідчого, набув, очевидно, неабиякого досвіду в стосунках з правосуддям. Похапливо і запобігливо

вклонившись слідчому, він застиг у позі напруженого чекання, весь пройнятий бажанням довести своє каяття, відмежуватися від вчиненого, спробувати — в котрій уже раз! — покінчити з минулим. Присутності третього в кімнаті він, здавалось, не помічав.

— Сідайте, Ріфке, і скажіть: ви знайомі з цим паном?

— Ще б пак! Я працював у Штаубе одним з контрагентів.

— У дантиста? Які ж функції ви виконували?

— Вони не мали нічого спільного з його лікарською практикою. Ми скуповували або продавали дефіцитні товари, залежно від кон'юнктури на ринку.

— Хто це «ми»?

— Такі, як я. Хто не мав власного капіталу, щоб широко поставити справу і витримати конкуренцію.

— Що ж це вам давало?

— П'ятнадцять відсотків від загального прибутку, якщо не брати до уваги витрат на вино, жінок і всі інші заботи, як називав їх Штаубе. О, він міг і з мертвого витрусити грошики! Та й то сказати: дурні гроші по дурному й витрачаються. Одержуєш свою пайку, думаєш, нарешті щось маєш, а на кінець вечора залишаєшся ні з чим. Особливо хто мав пристрасть до білої згуби.

— Тобто наркотиків?

— Атож.

— Хто їх постачав?

— Ця комерція проходила повз нас. Очевидно, американські хлопці, які розважалися у Штаубе. З певністю можу сказати лише про сержанта Петерсона, бо на власні вуха чув, як той посварився через порошок із своєю любкою. Сп'яніла теличка почала брикатися, кричала, що з неї досить, що вона розповість про все, коли завтра ж він не стане з нею до вінця.

— Як звали дівчину?

— Клархен. Справжня теличка, яку згряя вовків відрізала від череди.

— Чим же скінчилася сварка дівчини з сержантом?

— Сварку залагодив Штаубе: гримнув на Петерсона, пообіцяв Кларі напоумити його, визвався стати їй за весільного батька. Що було потім, не знаю, бо незабаром пішов.

Слухаючи розповідь Ріфке, слідчий раз у раз позирав на Штаубе. Той засовався на стільці, рвонув комір сорочки. Багровим стало не лише обличчя, а й великі зализини, рясно зрошені дрібними крапельками поту. Він цівочками стікав на скроні, котився по щоках, розмиваючи машкару благодущя, нап'яту на твар хижака. І коли перший напад люті минув, коли фарба з виду схлинула, обличчя Штаубе постало в усій оголеності своїх рис.

— Ну, Штаубе, це тільки перший свідок. Може, ви самі розкажете про свою різнобічну діяльність і про те, куди поділася Клара?

— Заберіть спочатку цього покидька, — прохрипів Штаубе...

... Дружина Нунке, Берта, закриває кришку великої валізи й знесилено падає на стілець. Оце і все! За годину відходить поїзд на Гамбург, куди вона їде разом з дітьми до батьків, гнана страхом, горем, почуттям власної нікчемності, відразою до чоловіка. Їй здається, що в цих валізах і сумках поховане все її минуле, а не ті речі, які вона вирішила взяти з собою, щоб мати найнеобхідніше. Бо вона сюди не повернеться. Надто багато душевних зусиль коштувало їй їх родинне життя, яке вона, всупереч здоровому глуздові, ліпила з уламків розтросчених надій. Йозеф не став їй другом, не зміг стати справжнім батьком для своїх дітей. Він навіть не приїхав на похорон старшенької, Ліз. А потім повернувся до своєї господи як володар, котрому мусять коритися всі. Свою молодість вона витратила на вічне чекання короточасних побачень, нашвидкуруч написаних листів. Тільки зустрівшись з Карлом, зрозуміла, що взаємини між чоловіком і жінкою можуть бути іншими. Єдиний короточасний роман у її житті. Та він перекреслив усе, чим вона досі жила. Показав їй всю фальш її становища вічної солом'яної вдови, вбогість світу, де Берта оберталась. У глибині душі Йозеф, можливо, й здогадується про справжні взаємини дружини з вихователем сина, та він цього не виказує, не дозволяє собі заглиблюватись у це. Ще б пак! Нащадок старовинного пруського роду фон Кронне і поруч якийсь жалюгідний викладач історії. Нонсенс! У родині фон Кронне не могло такого статись. Перед очима Берти постає обличчя чоловіка: самовпевнене, випещене, з холодним полиском очей. Який він огидний, боже, який він бридкий! Якщо порівняти з Карлом...

З їдальні долинає дзенькіт, каверзливий голос Труди, насмішкуватий сміх Ганса. Щільніше запахнувши халат, Берта вибігає до їдальні. На підлозі лежать друзки розбитої чашки, передня пілка платтячка Труди залита молоком.

— Пробачте, фрау, — виправдовується покоївка, — дівчинка відштовхнула чашку...

— Бо я не хочу молока, а хочу кави, як у Ганса, — вередливо хлипає Труда.

— Я мужчина, а ти дівчина, — з погордою кидає Ганс.

Діти ладні зчепитися в сварці, та Берта рішуче виряджає Труду з-за стола, наказавши покоївці, щоб та переодягнула дівчинку в нову суконьку.

— А ти допивай свою каву, бо зараз приїде батько. Не вистачає, щоб ви посварились наостанку, — кидає Берта синові й ніби ненароком бере покладену біля прибору чоловіка свіжу газету.

Можна було б тут-таки, в їдальні, сісти і проглянути її, та чоловік от-от має прийти, а Берті не хочеться, щоб Йозеф застав її за таким заняттям. Вона швидко йде до туалетної, відкручує кран, сідає на край ванни. У дзюркоті потужного струменя води не чути шелесту газетних сторінок. Берта перегортає їх одну за одною, поспіхом проглядаючи вміщені матеріали, хоч знає: те, що вона шукає, скоріш за все міститиметься на передостанній сторінці. Ось і вона. Повідомлення про вбивство якоїсь Клари Нейман. Коментарі до нього й фотознімки забирають мало не всю сторінку. Берта лише ковзнула поглядом по цьому матеріалу. Її не цікавить ця чергова сенсація, в неї нема часу вболівати над долею дівчини, очі її вже прикипіли до іншого. Сьогодні текст під рубрикою «З залу судових засідань» набрано нонпареллю, хоч він і так незвично куций: короткий звіт про перебіг процесу групи підроблювачів чеків... Кілька оповісток про розгляд наступних справ... Повторний виклик відповідача Пауля Зігеля за позовом Гейнца Зігеля... Рубрика поліцейської хроніки ще лаконічніша: загублено портфель з діловими паперами, тому, хто його знайде, буде видано грошову винагороду... Прикмети осіб, що їх розшукує поліція... Хвалити бога — все, більше нічого! Знов нічого. Жодного слова про таємниче вбивство в гаю біля Карова.

Берта з полегшенням зітхає, хоче підвестися і раптом відчуває, ніби всю її обдало окропом, так паленіє її шкіра від пекучого сорому.

Підставивши руку під струмінь води, вона прикладає мокру долоню до чола, проводить нею по обличчю. «Я, мов Пілат, прагну вмити руки, а це ж через мене загинув Карл! Якби я не прийшла того вечора, він zostався б удома і тоді б його не перестріли вбивці...» Ці слова звучать в її мозку день у день, іноді, залишившись сама, вона шепоче їх уголос. Так їй легше. Якби можна було прокричати ці слова на весь світ, якби вона наважилась подати свідчення! Розповісти про пивну, про людину, що підійшла до їх столика, того незнайомця, який вийшов перед ними і порався біля довгої чорної машини, про шофера таксі... Тоді б, може, знайшли тих, хто вбив Карла.

Але вона боїться, вона тремтить від самої думки, що її допитуватимуть, примусять виступити прилюдно, що її ім'я з'явиться в пресі. Ніколи, ніколи вона не наважиться на таке, як не крятиме їй серця туга за Карлом.

Припавши головою до раковини вмивальника, Берта плаче. За її спиною невинним струменем б'є вода, заглушуючи стукіт у двері ванної.

— Берто, поквапся! Ми можемо спізнитись, — голосно гукає Нунке.

— Зараз. Накажи подавати на стіл.

Перш ніж вийти до їдальні, Берта споліскує і припудрює обличчя, та Нунке відразу помічає заплакані очі дружини. Це тішить його самолюбство.

— Ну-ну, годі ж бо! — поблажливо каже він. — Не назавжди ж ми розлучаємось.

— Авжеж, — холодно кидає Берта і поспішає сісти, щоб уникнути традиційного дотику його губів до свого чола.

— Ти сердишся, що я вас відсилаю? Але я дбаю насамперед про тебе, про твій спокій. Ще невідомо, як повернуться справи далі. Може статися...

— Облишмо цю тему! Я наперед знаю, що ти скажеш, і в усьому з тобою згодна... Так, я вчинила нерозважливо, та не можна ж вічно про це нагадувати! — У голосі Берти звучить безмежна втома, і Нунке утримується від дошкульної репліки, що проситься йому на уста.

— Ми обоє стали надто дражливими, а тому й несправедливими одне до одного, — примирливо зауважує він. — Короткочасна розлука

буде корисною навіть з цього погляду. Здаля краще оцінюєш не лише свої помилки, а й вчинки іншого. Я гадаю...

Поява покоївки, що вносить тацю з сніданком, перериває цю нестерпну для Берти розмову. Продовжити її або почати наново в Йозефа просто не буде часу. Хоч як кортить йому чи то виправдатись, чи то ще раз утвердити незаперечність свого авторитету. Скоріше останнє. Напевне останнє. Принизливе почуття цілковитої залежності від волі чоловіка охоплює БERTУ з новою силою. За п'ятнадцять хвилин вони мають виїхати на вокзал. Ці чверть години ще можуть круто змінити її життя. Варто їй тільки заявити про намір лишитися, щоб виконати свій обов'язок щодо Лютца.

Чотирикутник вікна, налитий густою синню, поступово світлішає. Григорій навмисне не запинає його шторою, щоб не проспати. Ось уже зо два тижні як йому доводиться підводитись раніше звичайного, коли б він не поклався в ліжку. Бо генерал приходить до кав'ярні рівно о дев'ятій.

Григорій сам не певен, чи вийде щось з його задуму. Змушений почати тверезе життя, старий Воронов став дразливим і похмурим, втратив колишню балакучість. Його приязнь до Фреда Шульца теж немовби зникла. Григорій не квапив подій. Зустрівшись з старим у кав'ярні, він удав, ніби дуже поспішає, швидко поснідав і, лише простуючи до виходу, на хвилинку зупинився біля його столика, щоб висловити своє задоволення з їх випадкової зустрічі і щирий жаль, що вони так і не поговорили до ладу.

— От і здійснилась моя мрія — я вдома. Та, уявіть собі, відчуваю себе наче чужинець. Надто безцеремонно поводять себе американці. Так і здається, ніби в кожному з них сидить маленький думбрайт, що так уївся всім нам у школі під Фігерасом. На щастя, моя теперішня діяльність — поза сферою впливу нашого колишнього боса.

— Ви так гадаєте? — хмикнув генерал. — Вони допались до своєї частки пирога і зжеруть її до крихти з такою начинкою, як і ми з вами. А втім, яке це має значення? Так уже створено світ, що одні пожирають інших, аж поки і їх не проковтне ще хтось.

Генерал похмуро замовк і почав копірситися виделкою в тарілці.

У наступні дні Григорій приходив до кав'ярні то до дев'ятої, то значно пізніше, але завжди так, щоб устигнути перекинутися з генералом кількома словами. І поступово серце старого відлюдника

стало відтавати. Тепер він сам шукав товариства Шульца, бо той не вихвалявся перед старою людиною, як інші, а вмів уважно вислухати, додати їй від себе перцю до його саркастичних тирад, кинувши влучний дотеп. Кілька разів старий зубр царської розвідки Воронов і молодий німець Фред Шульц снідали за одним столиком.

До думки використати генерала і цим відвести підозри від Домантовича полковник Горенко спочатку поставився скептично.

— Авантюра, Гончаренко! Не будемо ж ми Воронова викрадати, ви знаєте: до таких методів ми не вдаємося. Припустимо, він сам поткнеться в нашу зону. На якій підставі ми можемо його затримати, яке конкретне обвинувачення висунути проти нього? Кордони між зонами відкриті, а він надто метикований, щоб доброхіть дати зізнання. Кожне наше звинувачення ми мусили б довести документально, чуєте, документально. А що ми маємо? Уявляю, який галас знімуть Думбрайт, Нунке і іже з ними: порушення статуту Контрольної Ради... Зазіхання на права вільної людини... Знущання з німецького старого... Й таке інше з їхнього арсеналу.

— А якщо він з'явиться до вас сам? Та ще прихопивши матеріали, що викривають діяльність школи?

— Фантазія! З якої причини він з'явиться до нас? З палкої любові до Радянської влади?

— З ненависті до тих, кому служить тепер. З підсвідомої туги за рідною землею. З усвідомлення власного краху і бажання наостанку зробити красивий жест.

— Ви романтик, капітане! І намагаєтесь знайти психологічні глибини там, де є тільки стареча буркітливність. Спробуйте поглянути на свою пропозицію тверезими очима. Скільки відсотків за те, що Воронов наважиться на такий крок?

— Небагато, відсотків з десять, якщо генерал лишився таким, яким я його знав. І, може, всі п'ятдесят, коли взяти до уваги все, що з ним сталося.

— Гмм... Боюсь, що риск себе не виправдає.

— І все ж ми мусимо на нього піти. Іншого способу відхилити від Домантовича загрозу викриття я не бачу. В школі цілком слушно прийшли до висновку, що хтось систематично попереджає наших про заслану агентуру, і пильно придивляються до кожного, хто мав відношення до підготовки диверсійних груп і окремих агентів. Підозра

насамперед упала на Михайла, за ним почали невідступно стежити. Природно, чому в центрі уваги опинився саме він: людина вже раз зрадила власну країну — так вони принаймні вважають — чому б їй не зрадити й чужу, купивши в такий спосіб можливість повернутися до своїх... Як ми можемо вплинути на хід подій? Аж ніяк. Врятовують становище лише незаперечні докази того, що зраджував інший. Кандидатура Воронова для цього найбільш придатна. саме через свою несподіваність. Генерала поки що не беруть на підозру. Набувши цироз печінки, позбавлений можливості шукати розради в чарці, він перебуває в стані постійної депресії. Думбрайт ще в Іспанії збирався його усунути, як непотрібний баласт, та і в цьому тепер відпала потреба — навіщо бруднити руки, коли й так усе йде до неминучої розв'язки. Чекаючи її, його просто ігнорують. А це боляче б'є по самолюбству старого. Якщо його обережно наштовхнути на думку взяти реванш...

— Реванші бувають різні. Може, він схоче підняти свої акції, викривши того, хто намовляв його на такий крок, тобто вас, капітане?

— А я не намовлятиму, просто спрямую його думку в потрібному нам напрямку.

Вони ще довго сперечалися, зважували, прикидали і врешті прийшли до компромісного рішення: Григорій спробує промацати генерала, а полковник тим часом відшукає в архіві аналогічну справу і подбає, щоб особа, яка прийшла з повинною, виступила у пресі. Відштовхнувшись від цього матеріалу, можна буде почати вирішальну розмову з Вороновим.

Газета з таким виступом ось уже третій день лежить у Григорія в кишені. Стримуючи нетерпіння, він навмисне два ранки не заглядав до кав'ярні. Старий, з усього видно, звик, що вони снідають разом, йому не вистачатиме звичного співрозмовника. Ех, Воронов, бідолаха Воронов, позбавлений рідного гнізда! Не все людяне в твоїй душі остаточно вмерло. Під попелом спалених мостів ще жевріють жаринки, що печуть твоє сумління.

З каламутного неба сиплеться лапятий сніг упереміш із дощем. Мокра маса налипає на вітрове скло, «двірники» ледве її розсувають. Це дратує. До різі в очах доводиться напружувати зір, щоб не наскочити на іншу машину чи котрогось з перехожих.

Григорій ніколи не зупиняв машини біля кав'ярні,— залишав її десь на підступах до місця своїх зустрічей з Вороновим, на одній з бічних вулиць чи завулків. Сьогодні він зупинив її ще далі. Хотілося пройтися, щоб відсвіжилася голова, ослабилося нервове напруження, викликане їздою майже наосліп. І справді, ледве він пірнув у снігову круговерть, як повернулася впевненість у собі, з'явилась якась особлива легкість рухів. Дощ зовсім ущух, сніг став легшим, кружляв у повітрі великими білими метеликами, перш ніж упасти на землю.

До кав'ярні Григорій прийшов заліплений снігом, зате радісно збуджений — утому мов рукою зняло. Скидаючи верхній одяг у невеликій гардеробній, він ще здаля, крізь відчинені в зал двері, побачив на звичному місці знайому постать. Генерал сидів у пальті, тепер занадто для нього широкому, і був схожий на великого хворого птаха з настобурченим пір'ям. Як ніколи, йому пасувало зараз прізвисько, одержане в школі під Фігерасом. Справді, Ворон! Старий, найжений, з гострим видовженим дзьобом, що ось-ось розтулиться, аби хрипко каркнути, а може, й боляче вщипнути простягнуту руку.

Побачивши Фреда, він не змінив пози, не повернув голови, лише блимнув у його бік одним оком, скоріше сердитим, ніж привітним.

— А, знайшлася пропажа! — буркнув Воронов застудженим голосом і раптом щосили гаркнув, звертаючись до кельнера: — Ей, кави! Та гарячої, чорт забирай, а не тепленької бурди! — Голос його гучно прокотився по порожньому в цей час приміщенню, та на останніх нотах зірвався, заключні слова речення нагадували рипіння немащеного воза. Піднявши руку до горла, генерал поставив долоню ребром — ситий, мовляв, усім по заставки. Потім прохрипів: — Ось де сидить у мене ваш Берлін з його клятим кліматом! Ліпить, ліпить казна-що замість снігу!

— А я люблю перший сніг. В Росії я навчився любити зиму.

— Свят-свят-свят... Перший німець, від кого таке почув! Ні, тільки вдуматися: німець і вихваляє зиму! Не кажіть такого хоч прилюдно, вас же четвертують!

— Не забувайте, на Східному фронті я майже не був, з генералом Морозом не встиг познайомитись, як інші мої співвітчизники. А те, що я бачив...

— Бачити мало, треба відчутти, а для цього ви, німці, ще мало каші з'їли. Ех, трійка, вкатана дорога, неозорий простір куди не глянь! Коні

не мчать — летять, сніг зривається з-під копит, мов іскри, і навколо теж усе іскриться, немов міняться на білому убрусі дрібні діаманти. Вітер обпікає обличчя, у вухах свистить, груди розширюються, наче ти вже не звичайна людина, а велетень, здатний вмістити в себе і дорогу, і небо, і неосяжність простору, і ліс, що ген бовваніє на виднокрузі... М-да... Не бачити мені цього, не відчути бодай ще один раз. Знаєте... — Воронов урвав мову, бо знову закашлявся, надсадно, наче бухкаючи в бочку.

Григорій підвівся:

— Справді, вам треба випити гарячого. Піду поквалплю кельнера.

Та кельнер уже прямував до їхнього столика, несучи паруючий кавник.

— Пробачте, — вибачився він, — довелося закип'ятити воду і заварити наново. Крадькома від фрау Емми... — додав пошепки. — Вона, нівроку, скупенька.

Григорій розуміюче посміхнувся й тицьнув кельнерові в руку досить крупну купюру.

— Це за нову заварку і добре обслуговування мого приятеля надалі. Зрозуміло?

— О! Сподіваюсь, шановний пан не буде в претензії.

— Ви що, збираєтесь знову кудись подітися? — запитав Воронов, коли кельнер відійшов. У голосі старого вчувалися тривожні нотки.

— Справи. Щойно повернувся з східної зони, а, виявляється, доведеться знову їхати майже туди ж, звідки приїхав. Он як буває, коли звіришся на клієнта, який ладен сприйняти бажане за існуюче.

— І що ж ви бачили під час поїздки?

— Я там не вперше, в мене притупилося почуття новизни вражень. Живуть, відбудовуються, мітингують... Треба визнати, дечого вони досягли. За допомогою росіян, звичайно. Здається, у них там цілковита злагода. Ось вам ще одна загадка слов'янської душі. Звідки в них ця відхідливість, як ви гадаєте?

— З наївності. Своєрідне місіонерство неофітів, що, схилившись перед новим ідолом, прагнуть повернути в свою віру сусідні племена і народи, оскільки їх нинішній бог — то найкращий з богів. Тож женуться за бажаним, нехтуючи існуюче. Єдину справжню реальність. До того ж препогану.

— Але ж ця реальність — не статичне поняття, вона теж безперервно змінюється. Отже...

— Ілюзія, Фред, ілюзія. Змінюється, як жменька зерна під товкачем у ступі. Ударив товкач — і зерно посунулось, переміщуючись, підняли — ще раз змішалось, ховаючи під собою кільканадцять потрощених зерняток. І так увесь час, аж поки не перетолочать усю жменю на борошно, що піде на поживу комусь, хто, в свою чергу, потрапить у ступу історії. Ось і всі зміни. Завжди одне, від віку й до віку.

— Аналогія — не доказ, генерале, а людство — не купа зерна. Людина має розум, волю, здатність почувати і відчувати, обирати собі шлях, об'єднуватись і роз'єднуватись в ім'я якоїсь мети.

— А що таке мета? Ілюзія для дурнів, що не збагнули основного: над людиною тяжить передусім фізіологія. Кожен з нас — то замкнена система, всунута у шкіряний мішок. І коли в цій системі псується, скажімо, печінка чи нирка, людина вже ніщо, розумієте, ніщо, з її розумом, почуттями, прагненнями. Бо її розум, почуття, прагнення — все залежить тепер від тієї клятої печінки, що поволі виводить з ладу кожен з органів, замкнених у тому шкіряному мішку, що звався колись Шульцем чи Вороновим. Отак-то, мій молодий, романтично настроєний друже! І давайте вип'ємо ще по чашці цієї чорної бурди, — вона замінє мені тепер алкоголь! — щоб до вас якнайпізніше прийшов час усвідомлення цієї єдиної істини.

Григорій розумів, що їхня розмова розгортається в зовсім небажаному напрямі, і вперше у нього ворухнувся сумнів в успіху свого плану. Втеча у хворобу! Читаючи колись працю з психології, він натрапив на такий термін, що визначає стан людини, для якої поза межами її захворювання не існує нічого. Цілковита байдужість до всього, не пов'язаного з власного персоною. Активність спрямована лише на те, щоб полегшити власні страждання, часом навіть вигадані. В таких випадках людина не здатна на будь-яку дію... Як повертали до нормального стану таких хворих? Григорій намагається пригадати і не може, скільки не напружує пам'ять. Достобіса готові рекомендації! Поміркуй-но сам! Потурати в таких випадках не можна. Це призвело б до посилення внутрішньої ізольованості, отже, й поглиблення хвороби. Звичайна психотерапія, очевидно, теж не допоможе. Потрібні дієвіші засоби. Наприклад, шок, те, що вразило б своєю виключністю. Рука з

кавником застигає над чашкою, обличчя мимохіть виказує приховане хвилювання. Генерал спочатку похмуро чекає, потім здивовано дивиться на свого співрозмовника.

— Фред, що це з вами? Яка муха вас укусила? — запитує Воронов нетерпляче.

Рішення у Григорія вже визріло. Він здригається, на обличчі в нього замішання, вагання.

— Пробачте, замислився... Знов згадалася одна річ, яка мене давно мучить...

— Якщо вам потрібна порада... Я ще не остаточно здитинився, як вони гадають, маю чималий досвід. Вважатиму себе щасливим, коли він стане вам у пригоді... — Забувши про каву, Воронов уп'явся в обличчя Григорія стривоженим поглядом. — Ви завжди ставилися до мене добре, повірте, я вмію це цінити...

Якби можна було поговорити з старим відверто, не вдаючись до хитрощів! Може, саме така відвертість вплинула б на нього, примусила б озирнутися назад, засудити минуле, спробувати його спокутувати... Та Григорій не має права ризикувати, бо йдеться не про його власну долю. Повільно, наче перемагаючи сумніви, він каже:

— Не знаю, чи маю я право... чи годиться мені... чи... — Фраза уривається, висне в повітрі, як величезний запитальний знак біля нерозв'язаного завдання. Фред Шульц, завжди впевнений у собі, поводить незвично нерішуче.

— Та ну ж бо! — квапить генерал. — Усе, що ви мені скажете, лишиться між нами.

Фред Шульц довго розминає сигарету, аж поки вона не ламається, сердито жбурляє її в попільничку, витягає з пачки іншу, ляскає по кишнях, шукаючи запальничку. Механічність його рухів свідчить про граничне збентеження. Тривога мимохіть охоплює і Воронова.

— Я не заслуговую на вашу довіру? — ображається він.

— Річ в іншому, не в вас, а в мені. Надто довго, я мовчав, пропустив зручну нагоду з вами поговорити, а тут наспіла поїздка в Італію і ми взагалі не бачились. Зустрівши вас випадково в цій кав'ярні, я відразу хотів усе вам розповісти, та не повернувся язик. Тепер признаюся: мені зовсім не з руки тут снідати, та я вертався й вертався сюди лише для того, щоб скинути з душі тягар, який мене гнітить. А, виявилось, не так легко побороти сором, почасти і страх

перед Думбрайтом і Нунке, котрі можуть звинуватити мене у викритті службової таємниці, якщо ви прохопитесь про нашу розмову хоч словом.

— Я ж пообіцяв: усе лишиться між нами.

— Мені доведеться повернутися до подій у Фігерасі. Пам'ятаєте, як прикро вразив начальство несподіваний від'їзд патронеси до Італії?

— Ще б пак!

— А знаєте, що його прискорило?

— Вона давно мріяла про поїздку в Рим. І коли Ірене погіршало, це стало в неї нав'язливою ідеєю.

— Помиляєтесь. Вона виїхала стрімголов, крадькома, дізнавшись про загрозу, що нависла над її донькою. При мені відбулася розмова між Нунке і Думбрайтом, під час якої наш бос з цинічною відвертістю радив прискорити хворобу дівчинки, бо, як він висловився, зайве зволікання фатального кінця — свідчення найгіршого гатунку сентиментальності. Переказую його слова буквально.

— Неймовірно! Підняти руку на таку крихітку, й без того скривджену долею?!. Та останній з гангстерів на це б не наважився!.. Ви щось наплутали, Фред, таке просто в голові не вкладається... Ірене... з її ясным поглядом, з милим личком, дзвінким голосочком... Ні, ні, ні! — вигукнув Воронов, плечі йому затремтіли, наче його велике схудле тіло почала тіпати пропасниця.

Григорій знав, що боляче вразить старого, але на таку бурхливу реакцію не сподівався. Мабуть, і розповідь про намір Думбрайта «усунути» самого генерала не справить такого враження.

І справді, дізнавшись про це, Воронов лише вилаявся, вітіювато і не зовсім цензурно, а потім знову завів мову про Ірене.

— Ну, хай уже мене він збирався прибрати як небажаного свідка. Але чим завадило йому дитя? Ні, це не мерзотник і гангстер, а щось більше — потвора в образі людському, моральний виродок. Його до божевільні треба замкнути! Ні, не до божевільні, а просто знищити, мов скаженого пса. Хай начувається, я йому віддячу! Не знаю як, у який спосіб, але віддячу. Скінчиться його кар'єра! Не дивіться на мене так, я до вбивства не вдамся. У мої часи розвідників не добирали серед майстрів мокрих справ. Ми змагалися в спритності, у вмінні точно аналізувати розрізнені факти.

Григорій не слухав, що говорив далі Воронов, поинятий раптово люттю. «А себе ти не зараховуєш до вбивць. У тебе, бач, руки чисті. Ти лише готував убивць і диверсантів, засліплений ненавистю до свого народу. І тобі байдуже до того, що з їхньої вини можуть загинути сотні, а може, й тисячі радянських дітей, коли здійсняться плани того ж таки Думбрайта. Якби не Домантович, кинути б це тобі зараз у пику, плюнути й податись геть. І даремно ви, високорозумний товаришу Гончаренко, вважали себе провидцем людських душ, вбачаючи складну душевну боротьбу там, де існує лише порожнеча збанкрутілої, але нерозкаяної людини...»

Виговорившись, Воронов замовк, поринув у важку задуму. Григорій теж не подавав голосу, подумки картаючи себе за легковірність, почуття поблажливого жалю до старого Ворона, що інколи прокидалось в його серці всупереч здоровому глуздові. А може, він усе-таки не помилився? Так чи не так, а відступати тепер пізно: обізвавшись грибом, лізь у кіш!

— Я вважав за свій обов'язок вас попередити, — озвався нарешті Григорій стримано і холодно. — Раджу бути обачливим... До речі, Нунке мені розповідав, ніби Думбрайт знову взявся за реорганізацію. В якій мірі це стосуватиметься вас?

— На мене дивляться, як на півпокійника, тому зовсім не чіпають. От іншим зараз непереливки. Особливо Домантовичу — його та ще радиста, що з Латвії, тримають під постійним наглядом. Під різними приводами обом фактично забороняється вихід за межі школи. Дурна політика! Ніби провали наших агентів для керівників школи — первина.

Григорій замислився, потім упевнено кинув:

— Не така дурна, як ви гадаєте. Особливо щодо Домантовича. Так, так, не дивуйтеся! Я б уже давно поставив його в умови найжорстокішого контролю. Погляньте на цей опус! Я випадково купив газету в східній зоні... Ось тут, на третій сторінці, — стояк на три колонки... Якийсь Єпіфанов прилюдно засуджує своє минуле, — а нагрішив він, треба сказати, чимало! — і закликає своїх земляків, які відмовилися повернутись на Батьківщину, побороти свій страх перед покаранням, прийти з повинного і таке інше. Соловейком заливається, змальовуючи гуманність Радянської влади в ставленні до тих, хто щиро покався, хто хоче спокутувати свою провину. Йому, бачте,

простили всі давні гріхи, дали можливість працювати. Як ви гадаєте, може вплинути такий матеріал на людину складу Домантовича, котрий подався до Власова з дурної голови, з легковажності, з сліпої довіри до свого генерала? Кожна людина тужить за краєм, де народилась, як би вона з цим від самої себе не ховалась. Я, може, більш ніж хто це розумію, бо переконався на власному досвіді, що чужина назавжди лишається чужиною, в якій ти можеш бути тільки прислужником, цілком залежним від волі тих, кому ти взявся служити... Я навмисне зберіг цю газету, щоб показати Нунке. У нас досить своїх людей, на них ми повинні робити ставку, а не на найманців.

— Ви забуваєте: я теж росіянин, — криво посміхнувся Воронов.

— Пробачте, певно, я надто поспішно узагальнив. Таких, як ви, мої слова не стосуються. Що у вас лишилося від росіянина? Російське прізвище, тільки й усього! Міцно осівши в Німеччині, ви зробили вибір. Найкращий з усіх можливих, бо тільки ми, німці, здатні перебудувати світ. І хай перша спроба вийшла невдалою, але ми набули досвід. Вдруге нас уже не здолають. Росія вичерпала себе в надлюдському зусиллі. Є перемоги, які обертаються поразкою. Для Росії розгром Німеччини став Пірровою перемогою. І тепер, коли від росіян відсахнулись їх колишні союзники...

— Вони придбали нових, причому в безпосередньому сусідстві з вами. Це не заокеанський дядечко... Якщо вже Німеччина розкололася навпіл...

— І ви вірите, що так довго триватиме?

— Вірю, не вірю... яке це має значення! Я не пнусь у далекоглядні політики, начхати мені на їхні прогнози! Волю сприймати факти такими, як вони є. А факти свідчать проти вас, мій молодий і досить наївний друже! Розколошматили вас? Розколошматили! Вщент! До цурки! Беззастережно капітулювали? Ось факти. А що буде далі, побачимо. Якщо не я, то ви. Тільки з приязні до вас, раджу: не заколисуйте себе маренням про якесь особливе покликання німецької нації. Не до лиця вам оця пиха. Тікайте світ за очі від думбрайтів, нунке, шлітсенів. Хай вони прогнозують. А ви просто втішайтеся самою можливістю жити. Знайдіть собі подругу, народіть з нею купу дітей, до сьомого поту на них працюйте. У цих звичайних radoщах і полягає сенс життя, байдуже, ким ти народився: німцем чи французом, росіянином чи англійцем.

Розмова розтягувалась і знову збочилась, газета сиротливо лежала на столі — Воронов, здавалося, про неї забув, так і не прочитавши рекомендованого матеріалу. Невже старий настільки збайдужів? Або не хоче виказати перед стороннім своєї цікавості? Адже щось промайнуло в його очах, коли зайшла мова про виступ Єпіфанова... Так, промайнуло, а потім інтерес згас, Григорій сам пригасив його, завівши дурну суперечку. Він навмисне говорив шаблонними фразами, за якими ховалося цілковите убозтво думки, щоб збудити у Воронова протест проти того середовища, в якому той мусив обертатися, зачепити національну гордість. А вийшов пшик. Полум'я, що спалахнуло, замість роздмухатися, почало пригасати, лишаячи по собі чадний дим. От і сидить тепер старий, наче очманілий, і незрозуміло, що коїться в його душі... Може, й нічого. Сидить, перетравлює сніданок, прислухається, чи не почнуться кольки в печінці. Шкіряний мішок з замкнутою системою, як він сам про себе сказав!

Спересердя надто рвучко відсунувшись від стола, Григорій підвівся.

— Даруйте, генерале, мені треба зателефонувати. Сподіваюсь, ви ще не підете?

— А? Що? — сіпнувся Воронов, наче прокинувшись зі сну. Зрозумівши врешті, в чому річ, він махнув рукою. — Так, так, трохи посиджу. Хай їй грець, цій погоді, не хочеться й носа висовувати на вулицю.

Григорій і справді зателефонував у агентство, попередив, що затримається. Вертаючись, він уповільнив крок біля дверей, що відокремлювали підсобне приміщення від залу.

Крізь верхні дверні скельця йому добре було видно Воронова. Той схилився над газетою.

Щоб не сполохати старого, Григорій завернув до туалету, повільно вимив руки, пригладив біля тьмяного трюмо й без того гладко зачесане волосся. З дзеркала на нього дивилося стомлене обличчя. Він ніби вперше побачив дві глибоких зморшки над переніссям, посріблені скроні. Дорого йому коштували два повоєнних роки! Думка ця майнула, не збудивши жалю. Він відчував себе більш зрілим для борні, а за набутий досвід завжди доводиться сплачувати. Не так страшно, коли ризикуєш сам; а от коли справа стосується інших, як оце зараз Домантовича...

Коли Григорій повернувся, Воронов відразу підвівся.

— Довгенько ж ви розмовляли! А мені спали на думку свої справи, дещо невідкладне. Збирався уже йти не попрощавшись. І раптом стало шкода. Уявив, як ви злякаєтесь, побачивши, що я зник. Ще подумаєте — побіг до Думбрайта на розправу. Або до Шлітсена, щоб вислужитися. Адже ви розбовкали мені таке, що мали тримати за зубами, прикусивши язика. Я дуже вам вдячний, Фред! Ви непоганий хлопець, стали б і зовсім путящим, якби позбулися дурної німецької пихатості. Втім, ви поставились прихильно до дідугана, а це вже дещо означає. Так само, як і ваше ставлення до Ірене. Можливо, виховуючись у Росії, ви щось почерпнули і від слов'янської добросердечності? Га, Фред? Та не дивіться на мене вовком, я ж жартую! Ну якого дідька ви образились?

— Згадав вашу добросердечність, генерале. Щось я не помічав, щоб ви дуже полюбляли своїх ближніх.

— А що в мене залишилось від росіянина? Як ви сказали, саме прізвище, та, може, ще нахил покуражитись наостанку. О, ви ще почуєте про старого Ворона! Таке їм утну...

— Шкода, що при цьому не буде мене. Сьогодні чи завтра виїду, а коли повернуся, і сам не знаю.

Вони довго прощалися. Генерал спочатку посмутнів, потім його охопило екзальтоване збудження і він знов і знов нахвалявся морально знищити Думбрайта, покепкувати з нього так, що той вік не забуде. Його розпирало бажання поділитися з Шульцем своїм задумом, та обережність взяла гору, Воронов споважнів. Лише, так би мовити, під завісу, коли Шульц уже був біля виходу, він ще раз голосно гукнув:

— Вони хотіли позбутися Ворона? Що ж, так воно й буде. Тільки я піду сам. Гучно хряпнувши дверима!

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

У змінному кублі

На далекій околиці, де кам'яне громаддя міста, наразившись на ліси і озера, розсипалося самотніми будиночками, збочувалась з автостради неширока смуга бетону. При з'їзді на неї, обабіч, впадало в

очі чорно-жовте попередження: «Privat», і дорогу від стовпа до стовпа перетинала біла лінія, визначаючи межі приватних володінь. Пірнувши в ліс і вигнувшись на двох-трьох поворотах, дорога закінчувалась біля масивної брами, що, наче щільно застебнута пряжка, стягувала пасок високої огорожі. Ділянка, схована за нею, для цієї лісистій місцевості здавалася дивно пустельною: жодного дерева, навіть кущика.

Зведені тут котеджі і довгі одноповерхові бараки, криті гофрованим залізом, розташовано так, що вся територія проглядається наскрізь.

Посеред одного з бараків ось уже кілька хвилин майже непорушно стояв Думбрайт. На його квадратному обличчі з важкою нижньою щелепою вперше сьогодні з'явився вираз зацікавленості.

— Скільки вони паряться в оцих духовках? — запитав він, глянувши на свого супутника.

— Шість годин, містер Думбрайт, — відповів Шлітсен, звірившись з своїм годинником.

З двох високих, у зріст людини, вузьких металевих пеналів долинали монотонні, пронизливі дзвінки. Не встигав один звук, багатократно відбившись від голих стін великого приміщення, остаточно ущухнути, як на зміну йому вихоплювався новий дзвінок, неприємний і гучний. Час від часу, порушуючи цю монотонність, металеві двері одного з пеналів здригалися і з нього долинав зойк. Зрозуміти, що кричала людина, замкнена в пеналі, було важко, бо зойки поглинались черговим потужним дзвінком. Від кабін пашіло.

— Відмикайте! — коротко наказав Думбрайт.

Двійко дужих парубчаків у цивільному прожогом кинулись до пеналів. Ледве встигли вони відімкнути двері, як з пеналу, звідки долинали зойки, вивалилася людина і впала на цементовану підлогу. Намагаючись підвестися, вона стала рачки і безтямним поглядом озиралася навколо.

— Не можу... не можу... — хрипіла вона. — Води!

Другий, визволений з металевих лабет, мав значно кращий вигляд. Він вийшов з кабіни сам і тепер стояв, похитуючись, ледь згорбившись. Змокріла сорочка прилипла йому до тіла, обличчям стікали струмочки поту. Дихав він важко і часто. З-під навислих брів на Думбрайта дивилися налиті кров'ю очі, сповнені люті й зненависті.

Думбрайт махнув рукою. Двоє підбігли до того, що лежав долі, і волоком потягли його до дверей. Другий, похитуючись, мов п'яний сам рушив слідом за ними. Думбрайт дивився на його широку спину і, коли двері за ним закрилися, сказав:

— Той, перший, — слимак. Умлів від спеки, а вона ж не більша, ніж у нас у Флориді звичайної днини. А оцей, з тієї кабіни, — молодець! Злий! З таким матеріалом і попрацювати не шкода... От що: дайте йому трохи відпочити, а потім відвезіть до міста з дівчатками побавитись. Він на це заслуговує. Що за один?

— Димов, з полонених. Старанний і здібний курсант. Тільки похмурий надто, потайний.

— Дарма! Ми їх готуємо не для виступів у кабаре, публіку звеселяти. А з тим, нікчемою, доведеться поморочитись. Така вже наша доля, — він поляскав Шлітсена по плечу, — з усякого лайна виготовляти цукерку... Ну, ходімо далі!

Шлітсен ледве встигав за Думбрайтом. Той переходив з кімнати до кімнати, з барака в барак, ненадовго затримувався біля невеликих груп курсантів, слухав пояснення інструктора і кидав уривчасті зауваження Шлітсену, який запопадливо до них дослухався, іноді щось занотовував.

Зірка Шлітсена, що так катастрофічно швидко почала меркнути в Іспанії через невдачу з засилкою агентури в Прибалтику, після перебазування школи в Берлін знову високо засяяла на виднокрузі. У Пуллаху знайшлися впливові друзі, обізнані з його заслугами. Вони й допомогли Шлітсену знову звестися на ноги. Як не дивно, а кандидатуру Шлітсена на посаду начальника перебазованої з Фігераса школи підтримав і сам Нунке.

— Не розумію, — запитував його потім Григорій, — чому ви знехтували можливістю раз і назавжди позбутися цього пролази? Який сенс тримати біля себе людину, здатну першої-ліпшої хвилини підставити вам підніжку?

— Бачте, Фред, — хитро примружився Нунке, — ви знаєте моє ставлення до Шлітсена і його до мене. Приязними наші взаємини аж ніяк не назвеш. І на мить я не припустив думки, що з почуття вдячності за мою підтримку він дасть мені спокій, втамує свою пристрась до інтриг і підкопувань. І все ж я наважився його підтримати. І знаєте чому? А тому, що я його знаю, як власні мозолі, і

зможу досить точно передбачити, до чого він вдасться за тої чи тої ситуації. А коли б я завалив кандидатуру Шлітсена, замість нього призначили б когось іншого, можливо ще гіршого, до вдачі якого доведеться наново пристосовуватись. До того ж я зважив на взаємини між Шлітсеном і Думбрайтом. Нашого шановного боса аж пересмикнуло з досади, коли він дізнався, хто став на чолі школи. Конфлікт між ними назріє неодмінно, я в цьому впевнений. І тоді ніякі покровителі з Пуллаха не допоможуть Шлітсену.

— Але ж і ви значною мірою відповідаєте за діяльність школи?

— О, я добре обміркував лінію своєї поведінки і вже натякнув Думбрайту, що мене не задовольняють запровадження Шлітсена. На першому ж обговоренні навчальних планів я висуну свій контрплан. Ось коли Шлітсену перепаде!

Не передбачаючи навислої над ним небезпеки, новий начальник школи тим часом поступово вводив Думбрайта в курс справ, на ходу пояснюючи, як він побудував навчальний процес.

— Я не вважав за потрібне докорінно змінювати розроблений нами ще в Фігерасі план підготовки агентури, оскільки цей план було складено нашими спільними зусиллями, з врахуванням усіх ваших рекомендацій, гер Думбрайт! — злегка вклонився Шлітсен. — Отже, я виходив з того...

— Без преамбули, гер Шлітсен! Я просив би конкретніше. Контингент курсантів, розподіл їх по групах, придатність до роботи у ворожому тилу і ступінь цієї придатності за категоріями один, два і три.

— Усю роботу з новачками ми починаємо з тестів, що дають змогу визначити розумові здібності кожного. Залежно від інтелектуального рівня ми і комплектуємо групи, яким потім належить пройти курс спеціальних дисциплін у тому чи тому обсязі. Така диференціація дозволяє нам максимально прискорити підготовку курсантів, яких ми позначаємо категорією номер три. Вже зараз вони придатні для виконання найпростіших завдань, таких, як диверсії, усунення свідків, викрадення потрібної нам людини тощо. Але на першому етапі всі групи навчаються разом. Це стосується таких дисциплін, як вивчення всіх видів зброї, різноманітні прийоми боротьби, коли діяти доводиться голіруч, вміння орієнтуватися на місцевості. До речі, ми

добре обладнали кабінети, де провадяться ці навчання. Можливо, вам буде цікаво бодай зазирнути в цей клас?

Шлітсен забіг наперед і широко прочинив двері до великої кімнати. Вгорі стіни її були щільно завішені плакатами і схемами, нижче, на рівні простягнутої руки, містилися стенди з взірцями зброї усіх виглядів і систем, починаючи з пістолетів і автоматів і закінчуючи багатим набором клинків і ножів. На окремому стенді лежали речі зовсім звичайні з вигляду: авторучки, запальнички, портсигари, запонки, брелоки, застібки для краваток. Але й вони мали найдивовижні властивості: різати, колоти, стріляти, бити в обличчя струменем отруйного дурманного газу.

— Непогана колекція, — кивнув на цей стенд Думбрайт.

Шлітсен скромно опустив повіки, мов учень, якого прилюдно похвалив учитель.

— Так, новинок з'явилося багато... До речі, вправи зі зброєю — найулюбленіша дисципліна наших вихованців. Покажіть, Ломан, чого ми досягли!

Інструктор, який при появі начальства урвав команду, рубонув долонею повітря і владно гукнув:

— Позиція!

Пикатий курсант, з яким він, очевидно, відпрацьовував елементи вправи, заніс вгору руку з довгастим чорним цурпалком.

— Кидок!

Дужий порух кисті — і цурпалок злетів у повітря, випускаючи гостре лезо. Майнувши блискавкою, ніж перетнув кімнату і влучив у самий центр червоного кола, накресленого на макеті.

— Попадання відмінне. Серце! — констатував інструктор.

— Для цих вправ кімната замала, — пояснив Шлітсен. — Доки дозволяла погода, ми їх відпрацьовували па повітрі. Кращі курсанти влучно поціляють у макет чи манекен з відстані двадцяти метрів.

— Непогано! — схвалив Думбрайт і, поляскавши курсанта по спині, привітно кивнув інструктору.

— Я попросив би вас зайти і в отой клас, — вказав Шлітсен на двері в кінці коридору. — Познайомитися з керівником групи, який сьогодні провадить там навчання. Своєрідний унікум: живий покійник. Нунке упхнув його до школи тимчасово, поки у вищих сферах вирішать його долю. Та, виявилось, він для нас людина вельми

корисна. Виученик самого Отто Скорцені! А кожен з тих, кому поталанило пройти науку в замку Фріденталь, — ас своєї справи.

— Ховається від правосуддя і, звісно, під чужим ім'ям?

— Щось подібне. Тепер його прізвище Зепп. Вальтер Зепп.

Стишивши ходу, Шлітсен коротко розповів Думбрайту історію з викраданням Вернера Больмана і його фальшивим похороном.

Не заходячи до кімнати, Шлітсен і Думбрайт зупинилися на порозі так званого класу. Тут також навчали вбивати, тільки в інший спосіб — голіруч.

Начальник школи подав керівникові групи знак продовжувати лекцію, і той, анітрохи не знітившись, повів далі свою розповідь:

— Так от, підкреслюю ще раз: ви навіть не уявляєте, яка то тендітна річ організм людини. Знаючи, куди бити і як бити, ви неодмінно подолаєте супротивника. Існує багато надійних ударів. Сьогодні ми опрацюємо декотрі з них: удар у сонну артерію (Зепп повернув манекен і показав дві позначених червоним точки на шії ззаду), удар у перенісся і удар по горлянці. Робиться це так.

Рука швидко знялася вгору, і ребро долоні врізалось у гумове горло манекена саме там, де стояла червона позначка. Під час удару фізіономія Зеппа перекривилась, блиснув оскал зубів. Здавалось, на мить майнуло справжнє його обличчя, щоб одразу ж сховатися за виразом зверхності і звичної діловитості.

Курсанти реагували на щойно бачене по-різному. Одні пригнічено знітилися, вражені несумісністю між звичайними буденними словами і зловісним їх змістом. Інші жадібно, з хворобливою цікавістю всмоктували в себе все почуте і побачене. Декотрі лишалися байдужими. Ці або вміли добре приховувати свої почуття, або ж їх настільки пошарпало життя, що вже важко було будь-чим вразити.

— Зовсім сирий матеріал, — невдоволено буркнув Думбрайт, коли за ними зачинилися двері.

— Група тільки почала спецпідготовку. Тижнів за два ви їх не впізнаєте.

— Мене більше цікавлять ті, на кого вже сьогодні можна розраховувати.

— Тоді пройдемо до класів радіосправи і фотосправи, а потім до шифрувальників. Тут у нас найбільше новинок і зосереджується, так би мовити, наша еліта. Без перебільшень можу сказати, що кожен

другий курсант за лічені хвилини спроможний зібрати і розібрати радіоапарат будь-якої системи, бездоганно володіє технікою радіопередавання, може сфотографувати потрібний об'єкт будь-яким апаратом і в будь-якому ракурсі, при будь-якому освітленні, навіть в інфрачервоному промінні.

— І багато їх таких, високомудрих? — У голосі Думбрайт вчувалася неприхована іронія. Шлітсен знітився.

— Набереться близько двох десятків. Погодьтеся, що часу у нас було обмаль. Здебільшого це наші давні вихованці, ще з Фігераса.

— Вразили! Приголомшили! Та достобіса мені всі ваші новинки, коли ви не можете нашкрябати й двох десятків, готових до виконання завдання.

— Ви не так мене зрозуміли, містер Думбрайт! Я мав на увазі лише найкращих. Запевняю...

— Гарзд! Обговоримо все потім. Що у вас тут, що це за емблема на дверях?

— Лабораторія. Заходити в приміщення не рекомендується, але з тамбура, через віконце... Я певен, вас це зацікавить.

Крізь товсте скло Думбрайт побачив щось схоже на хімічну лабораторію. Поміж столами, заставленими силою колб, реторт, пробірок група людей у масках і захисних костюмах схилилась над верстатом, в якому корчився пес. Йому, очевидно, зробили впорскування отрути і тепер спостерігали, як вона діє.

Думбрайт відсахнувся від вікна.

— Що це? — запитує він вражено і, не чекаючи на відповідь, простує до дверей.

Шлітсен розуміє — видовище не з приємних. Та не може ж цей зарозумілий янкі залишитися байдужим до самої ідеї створення осередку, де б глибоко і ґрунтовно вивчався вплив на живий організм тих чи тих хімічних сполук. Адже це теж зброя, тільки зброя потаємна, зручна у застосуванні, про що б не йшлося: раптове вбивство чи знищення повільне або й просте приголомшення жертви, щоб позбавити її сил до опору. Певно, треба було почати огляд саме з лабораторії, як з козирної карти, це враз справило б враження, затушувало б деякі недоліки в інших ланках.

Думбрайт ішов широким кроком, мовчання затягувалось. Це почало непокоїти Шлітсена, хоч він ще не втратив бравого вигляду,

подумки хизуючись з власної винахідливості. Коли Думбрайт знагла зупинився і рвучко повернувся, вся постать начальника школи ще промовляла про його готовність з гідною скромністю сприйняти похвалу. Краєм свідомості він уже починав розуміти, що в його розрахунках щось не так, але осягнути всю міру своєї поразки ще не встиг.

— Ви збожеволіли! — люто вигукнув Думбрайт. — Хто дав вам право марно витратити кошти і час? Надумали утворити науково-дослідний інститут? Збираєтесь готувати Бойлів і Менделєєвих? Та я засиплю вас дощем з ампул, коли одного ціаністого вам стане замало! Як взагалі ви насмілились підпускати до отрут цю наволоч? Перший-ліпший з них може поцупити цілу пригорщу з того добра, що у вас стоїть на столах! Уявляєте, до чого це може призвести?

— Але вивчити їх дію...

— Вивчити, вивчити... Кожна фірма, що стане вашим постачальником, разом з ампулами зобов'язана надіслати і інструкцію, яка міститиме все, — розумієте: все! — стосовне її продукції. Спроможні ви зрештою второпати це? Теж мені — Чезаре Борджіа!

Гамір голосів перервав цю сцену: трохи віддалік з барака вибігали курсанти, і відразу ж невеличкий майданчик завирував, немов хлинув на нього стрімкий потік. В одних місцях він закручувався коловоротом, в інших розтікався спокійним плесом, щоб знову збуритися, жбурнути додолу тих, хто борюкається чи просто зчепився в запеклій бійці.

— Якого дідька знялася ця колотнеча? — запитав Думбрайт Домантовича, що саме наблизився до них.

— Вивів своїх хлопців провітритись. Очманіли біля техніки. Хай трохи почубляться. Від цього подвійна користь: удосконалюватимуть свою вправність і витратять зайвину, енергії, обмежену рамками дисципліни. З того часу, як їх позбавили відпусток до міста, вони просто шаленіють з нудоти.

Думбрайт підвів очі на Шлітсена:

— Чому вдалися до таких заходів?

— Готуємось до ряду відповідальних акцій. Треба запобігти проникненню відомостей про нашу діяльність за межі школи. Досить одного необережного слова, сказаного у нападі п'яної відвертості...

— Що ж, схвалюю.

— Може, і з Димовим слід зачекати?

— Хлопцеві треба прийти до норми після сьогоднішнього. Відправте його з якоюсь надійною людиною, ну хоча б під наглядом Домантовича.

Домантович скривився:

— Не дуже приємний попутник. Надто похмурий і неговіркий як на мене.

— Тим краще, що неговіркий. Партнершу йому доберіть самі, з тих, кого ми тримаємо для спеціальної обслуги.

— Буде виконано. Дозвольте піти перевірити, чи очуняв бідолаха після експерименту?

Менш за все хотілося Шлітсену відправляти Димова саме з Домантовичем, та відхилити його кандидатуру він не наважився. Тоді довелося б признатися у своїх підозрах, розповісти Думбрайту про загадкове мовчання агентів, засланих до Чехословаччини і Угорщини, про сумнівний успіх з засилкою агентури в Радянський Союз. Рано чи пізно про це, звичайно, доведеться доповісти, тільки не сьогодні, боронь боже прохопитися словом сьогодні! Тим більше, що всі побоювання, можливо, безпідставні.

— Підемо далі чи, може, хочете трохи перепочити?

— Я б зробив маленьку перерву і проглянув весь навчальний план.

У кабінеті Шлітсена чиїсь невидимі руки задалегідь сервірували стіл на дві персони. Думбрайт схвально подивився на нього.

— Тільки тепер я зрозумів, що зголоднів. О, ви передбачливий господар! — кинув він, потираючи руки.

— Обідня пора, — скромно пояснив начальник школи. — І кмітливість фрау Емми, яка править у нас за господарку. Вона відразу зрозуміла, що сьогодні я приймаю особу високого рангу.

— Тоді перший тост за неї! — Думбрайт безцеремонно, не чекаючи запрошення господаря, виповнив свій келих аж по вінця, відмахнувшись від содової, яку присунув йому Шлітсен. — Нерозбавлене віскі полірує нутрощі, розгонить кров, збуджує вовчий апетит, що я вам зараз і доведу.

Апетиту Думбрайту справді не бракувало. Розмова обірвалася, деякий час у кімнаті було чути тільки брязкіт ножів і виделок. Нарешті, коли перший голод втамували, Думбрайт трохи відсунув від

стола своє крісло, відкинувся на його спинку, випростав ноги і з смаком почав обрізати кінчик сигари.

— То що, кажете, Зепп нам може стати у великій пригоді? — запитав він так, ніби розмова про Больмана припинилася щойно.

— Безумовно.

— Тоді ось що: покличете його сюди і залишіть нас наодинці хвилин на п'ятнадцять. Сам на сам, в інтимній обстановці, я спробую його промацати.

— Зараз розшукаю. Тільки попереджаю: не дуже його пригощайте. Здається, і в халепу він ускочив через те, що перепився. Досить з мене одного клопоту — з Вороном.

— Як, до речі, його справи?

— Звівся на ніщо, ледве ноги тягає. Ми відсторонили його від будь-якої роботи. Прийде, потиняється і чвалає до свого лігва.

— Я ще в Іспанії радив Нунке позбутися цього типа! Там би його зникнення не привернуло нічиєї уваги. А тепер, під боком у його колишніх англійських колег...

— Надокучатиме нам він недовго, — примирливо зауважив Шлітсен і попрямував до дверей.

Після всього з'їденого і випитого Думбрайт розімлів. Хотілося спати. Щоб прогнати дрімоту, він узяв був теку в навчальними планами, залишену начальником школи, перегорнув кілька сторінок, вихоплюючи очима з тексту то окремий рядок, то абзац, і так позіхнув, що аж зсудомило щелепи. Ні, хай йому грець, на сьогодні з нього досить! Кинута недбалою рукою тека летить на друге крісло, але не потрапляє на сидіння, а, вдарившись об його край, падає на підлогу. Папери розсипаються.

Присівши навпочіпки, Думбрайт згрібає сторінки, відсапуєчись, уголос лається. Ху! Тепер можна сісти знову. На щастя, сторінки навчального плану і три його копії схоплено скріпками. На внутрішньому боці теки кілька кишень: велика, трохи менша і чотири зовсім дрібних, очевидно, для марок. Пальці механічно обмацують їх. Порожньо, всюди порожньо. Та ні, в найглибшій, у самому куточку, зібгано якийсь папірець. Думбрайт витягає його, вирівнює долонею, хоче покласти назад, і раптом рука застигає, очі з цікавістю прикипають до сторінки, що, мабуть, випала з нотатника. Почерк Шлітсена. Початку речення нема. Сторінка починається словами:

«... якщо вдумливо проаналізувати всі ці факти.

п. 4. Дивно, що ніхто не подбав про розслідування причин загибелі Вайса. Версію, висунуту Шульцем, Нунке сприйняв з дивовижною легковажністю. Незрозуміла і позиція містера Думбрайта. Адже Вайса разом з Шульцем він надіслав за моєю порадою. Чому ж тоді йому на думку не спав такий варіант: Вайса...»

Жили на скронях Думбрайта набрякають. Він знову нишпорить по кишенях теки, хоч знає: там нічого нема... Пункт четвертий. Значить, йому передували три пункти й невідомо, які цифри виводила рука Шлітсена далі. Дорого б заплатив Думбрайт, щоб прочитати весь донос! Цікаво, кому ж цей мерзотник адресував його? І чи встиг комусь надіслати? А втім, яке це має значення? Однак такого не можна пробачити. «Ну, начувайся, погань! Рано чи пізно я зітру тебе на порох!»

Перший вибух гніву минув. Аркушик сховано у внутрішню кишеню піджака. Дві склянки холодної води остаточно вгамовують нервові збудження. Проте й говорити зараз ні з ким не хочеться. Тим більше з Больманом. Надто вже вихваляв його Шлітсен! З чого б це?

Та Больман уже ввійшов у кімнату. Думбрайт окидає його похмурым поглядом.

«Тварюка, — думає він, — міг би хоч трохи причепуритись і поголитись».

Ніби прочитавши його думки, Больман вибачається:

— Даруйте, що з'явився в такому вигляді. Та до мого обличчя зараз взагалі ніщо не пасує. — Він проводить рукою по щоках і підборіддю, де вже починає кучерявитись борідка. — Що вдієш: камуфляж!

— Сідайте, гер Больман!

— З вашого дозволу, Зепп.

— Маєте рацію. Прошу, гер Зепп! Чим обмиємо наше знайомство?

— Трохи віскі, будь-ласка!

Думбрайт хлюпає собі лише на денце, Больману наливає повний келих, підсуває тарілки з закускою.

— Ви тут людина нова, гер Зепп, а свіже око причепливіше, особливо у людини, котра сама пройшла добру науку. Скажіть, якої ви думки про організацію роботи в школі?

— Відверто?

— Звичайно. Тільки на відвертість такої досвідченої людини я й розраховую.

— Школа не відповідає вимогам сьогодення. Підготовка агентів, майбутньої резидентури — все то речі потрібні, але йдеться про потреби завтрашні й позавтрашні.

А що ми даємо сьогодні? Як ми використовуємо зручне територіальне розташування школи? Не можна припускати, щоб у зоні, окупованій радянськими військами, вплив росіян день у день посилювався!

— Що ж ви пропонуєте?

— Створити при школі невеличкі загони. Прибрані у форму радянських солдат, вони систематично повинні з'являтися то там, то там: грабувати місцеве населення, гвалтувати жінок і дівчат, влаштовувати дрібні диверсії. Це збуджуватиме в душах німців зненависть до росіян, невіру в їх пропаганду. Сьогодні, вже сьогодні треба це робити, бо програв у часі може стати фатальним.

Рубом долоні Больман б'є по краю стола, ніби підкреслює останнє слово, потім жадібно припадає устами до келиха.

— А кадри? — недовірливо запитує Думбрайт. — Де ви візьмете стільки людей?

— З поповнення, до навчання якого ми тільки приступили. З того баласту, що є в кожній групі. Цього цілком досить. Адже загони будуть невеличкі: три, чотири, найбільше п'ять чоловік. Такій кількості неважко буде просочитися в східну зону, вони не привертатимуть до себе уваги: кому спаде на думку, що ці хлопці в солдатському одязі вийшли не на звичайну прогулянку.

Розмова точиться й точиться. Думбрайт запитує, Больман відповідає. З усього видно — ці двоє знайшли спільну мову. Розсталися вони по-дружньому.

— Запам'ятайте: нікому до наради ні слова, — нагадав Думбрайт. — Викладіть ваші міркування і завтра подасте мені.

Домантович звернув на обочину і вимкнув двигун. Машина по інерції проїхала ще кілька метрів і плавно зупинилась. Димов, який сидів поруч, навіть не прокинувся. Домантович вийшов з автомашини і оглянувся. Мокра пряма стрічка бетону стрілою розсікала ліс і, ніби розігнавшись, збігала на далекий пагорб. Звідси здавалося, що там, на

височині, сірі пошарпані хмари ось-ось зачепляться за крони дерев, за їх голе, розчесане вітром гілля.

— Ей, друже, очуняй, приїхали! — гукнув Домантович попутникові.

Димов, позіхаючи, виліз з машини.

— Що трапилось?

— Погуляв, і годі, берись до роботи! Треба підкачати балон. Бач, розіспався, так і царство небесне проспий! — Домантович вийняв насос і подав його Димову.

Дивлячись на його широку спину, що мірно похитувалась у такт порухам, він знов і знов запитував себе: варта чи не варта ця людина того клопоту, якого завдає йому останнім часом. Свого часу розповідаючи про історію викрадення Больмана, Григорій порадив:

— Придивись, Мишко, до водія санітарної машини, яку ви нам спорядили. Він відкілясь з Сибіру, здається мені, сумує за рідним краєм. Спробуй дізнатись, чим дихає. Тільки дивись, обережно!

Відтоді Домантович не випускав Димова з поля зору, часом кидав дружню репліку, сповіщав йому першому якусь шкільну новину. Але всі ці дрібні вияви уваги аж ніяк не впливали на Димова, він залишався неговірким, як і досі, захованим у собі. Тільки вчора щось схоже на вдячність уперше промайнуло в його очах. Це сталося перед випробуванням у тих клятих металевих пеналах, коли Домантович крадькома тицьнув йому в руку таблетку і сказав: «Ковтнеш, якщо буде несила».

Димов добре витримав задуху, оту скажену спеку з дзвінками, принаймні з пенала вийшов сам і якось дочвалав до ліжка. Проте експеримент був надто важким навіть для його могутнього організму. Повідомлення Шлітсена про відпустку до міста він зустрів байдуже, збирався у дорогу мляво, з неохотою.

— Куди ми їдемо, на похорон чи розважатися? — кинув Домантович, коли вони сіли в машину. — Ану вище голову! Не псуй хоч мені настрою! Коли ще пощастить вирватись?

— А в мене в голові і досі гуде, як від похоронного дзвону.

— Дуже було тяжко?

— Спробуйте самі залізити до тієї сторч поставленої труни, тоді й дізнаєтесь, — сердито буркнув Димов.

«Ні, зараз з ним контакту не встановити. Краще зачекати...».

За годину вони дісталися закладу тітоньки Росмейєр.

«Блакитний Янгол». Ця назва — сентиментальна данина минулому. Так колись звався готель її батька на одному з узгір'їв Гарцу, куди екскурсантів приваблювали не лише гарні краєвиди й чарівність блакитноокої дочки господаря готелю. Все це лишилося в далекому минулому, життя нещадно пообскувало пір'ячко янгольських дівочих крил. Одна пір'їнка — ота назва, — тільки й зосталася на спогад, хоч і вибрала його фрау Росмейєр явно недоречно: менш за все на янголів скидалися постійні мешканки її «пансіону».

Пізніх гостей турботлива тітонька Росмейєр зустріла з непідробною радістю:

— О, гер Домантович, чи ж можна так нехтувати друзями! Ми всі сумуємо, ми всі запитуємо одна одну: куди поділися наші милі хлопчики, що вміють так добре розважати нас, самотніх жінок? Невже в іншому місці їх зустрінуть привітніше й гостинніше?

— Тільки у вас, люба фрау, відчуваєш себе, як вдома! Але ж ми, бідолашні чоловіки, мусимо думати не лише про розваги, а й про справи. Нудні справи, що примушують нас їздити або тижнями сидіти на місці, по різних бюро й конторах. Та цур йому й пек! Сьогодні ми погуляємо... спустошимо силу пляшок і гору наїдків.

Батарея спорожнілих пляшок зростала на їхньому столику з дивовижною швидкістю. Димов пив сам, пригощав жіноцтво, нікого окремо не вирізняючи. Домантович з цікавістю спостерігав, як звичка до самоконтролю не залишала його вихованця навіть у стадії сп'яніння. Лише раз, буквально на кілька хвилин він себе зрадив. Коли з радіоли полинула модна пісенька з драматично-грайливим мотивом і до краю безглуздими словами, він порухом дужої руки зіштовхнув з колін чорняву дівчину, що й собі взялася наспівувати, змагаючись з радіолою. Випроставши плечі і трохи відкинувши голову назад, він раптом сам заспівав, перекиваючи хрипким басом усі інші звуки: «Славное море, священный Байкал...»

Пісня розлягалася вільно й широко, вражала пристрасним закликком до волі.

Проспівавши перший куплет, Димов враз ніби отямився і замовк.

Зараз, пригадавши цю сцену, Домантович прикидає в думках, як йому підступитись до цього хлопця. Поки що ясно одне: не всі нитки, що зв'язували Димова з минулим, порвалися остаточно. Одна-дві

тоненькі, проте цупкі, тільки їх торкнись — починають бриніти, боляче відлунювати в серці, а іноді стискають його, мов зашморг, пекучою тугою. Ностальгія. Туга за Батьківщиною. Не тільки тебе, Димов, сушить ця хвороба. Є ще, на жаль, одурені, залякані бідолахи, які никають по світах з страшним тавром «емігрант». Втім, емігрант — то колись. Тепер вигадали по-іншому: переміщена особа. Переміщена... Звідки і куди? Від домівок, від рідних у посудомийки і бензоколонки Заходу, у напівзруйновані бельгійські шахти чи в комунальну службу Мюнхена? Тобі, Димов, твердять зараз, ніби ти вільна людина. Вільна від чого? Від Батьківщини? Чи, може, від своїх нових хазяїв, які прирекли тебе до найстрашнішого і найганебнішого? Димов... я хочу витягти тебе на рівну путь. Допоможи ж мені! Зважся на звичайну людську розмову, краплину довіри.

Холодна вогкість проймає до кісток. Піднятий комір і насунутий на очі капелюх погано захищають від негоди. Домантович зіщулився.

— Дай-но мені, трохи зігріюсь!

— Готово! Димов випростався? Манометр є?

Домантович постукав ногою по покришці:

— І так видно! Поїхали! Шлітсен не любить, коли запізнюються.

— Так за ним скучили?

— Скучив за ліжком, коли хочеш знати. Ти хоч трохи поспав під ранок, а я й повік не стулив.

— Чого ж так? Мене стерегли?

— Дурень ти, дурень! Теж мені скарб! З досади, що не остерігся і разом з тобою перебрав... Знаєш, є у мене в місті дівчина, справна дівчина... Гадав до неї на часинку вирватися. Та як з'явишся в такому вигляді!

— Так то ви їй листа вкидали?

— А кому ж іще? Генералові Клею?

«Ах ти ж тварюка! Прикидався сонним, а сам... На одну мить з машини вийшов! Може, то не я його, а він мене мав стерегти?»

— Слухай, Димов! Будь другом! Ні гу-гу про дівчину! Сам знаєш, як начальство не любить, коли ми з кимось із місцевих взаємини підтримуємо. Мовчатимеш?

— А мені що? Я спав...

— Ну, тоді послуга за послугу. Розповім тобі про одну цікаву машину, що до нас привезли. «Детектор брехні» називається.

Ганятимуть усю школу, для перевірки, хто чим дихає. Закріплять на тобі всі штучки і почнуть запитувати. Якщо запитання не зачепило тебе за живе; ти відповідаєш спокійно, і на стрічці самописець накреслить пряму лінію. А коли запитання чомусь схвилює тебе, мозок тієї ж миті надсилає сигнали в твою нервову систему, організм реагує скороченням м'язів, виділенням поту і ще там чимось. І на стрічці, досі рівній, утворюється наче виплеск хвилі... А поруч сидить ще один дивак і дивиться на осцилограф, куди цей імпульс теж подається, для наочності, так би мовити. Намацають слабіну і починають длубати по болючому місцю. Щось на зразок дитячої гри в «холодно-жарко». Тільки тут, брат, гра провадиться цілком серйозно... Запитають тебе, наприклад: «Чи хочете ви поїхати на Вогняну Землю?» А навіщо тобі ця Вогняна Земля? Чого ти там не бачив? Спокійно відповідаєш: «Ні». І, як то кажуть, всі задоволені, всі сміються. А потім раптом приголомшать запитанням: «Чи виникала у вас коли-небудь думка перебігти до росіян?» А в тебе, наприклад, колись майнула така думка... Ти про неї сам давно забув, щойно тільки пригадав під впливом запитання, та серце твоє ледь закалатало. Тут і спрацьовує техніка, і ти весь мов на долоні...

Домантович скоса глянув на Димова. Той напівобернувся до оповідача і напружено слухав. Щось невловимо тривожне пробивалося крізь машкару байдужості.

«Еге, та ти злякався! Виходить, тобі є що приховувати! Можливо, я сам відіграв роль своєрідного детектора, а ти справді хочеш накивати п'ятами...»

— Ну як, сподобався апарат?

— Нічого собі машинка! — Димов відвернувся і замислено дивився на дорогу. — І коли вони збираються її випробувати?

— Почали налагоджувати. Гадаю, за тиждень-два впораються.

— Квапляться, виходить?

— Атож...

Запала пауза. Димов не наважувався її порушити першим, щоб не виказати свого занепокоєння. Звичайне байдуже обличчя, тільки жовна нап'ялися під тонкою шкірою.

«А ти хвилюєшся, хоч як не ховайся з цим, а хвилюєшся. Неспроста ти запитав і про початок випробувань. Бува, надумав щось

утяти. Не до речі, зовсім не до речі було б це зараз. Ех, Димов, Димов...»

— Знаєш, що мені спало зараз на думку, — сказав раптом Домантович, немов виринувши з задуми. — Не вірю я, щоб людина не могла перехитрувати машину. Не вірю — і все! На що вони розраховують? На те, що опитуваного можна спіймати зненацька. Так би мовити, головний козир у них — ефект раптовості. Машина їхня розрахована на слабодухих. Ошелешать такого несподівано, а він і лапки вгору. А справжню людину, таку, що зможе тримати себе в руках, машина не здолає. Бо людина ця зарані може передбачити, на чому її схочуть загнати на слизьке, привчить себе спокійно думати про це. От хоч би й мене. Припустимо, запитають про мою дівчину. Секрету тут особливого нема, та я не хочу, щоб лізли мені в душу. Ручуся, ані стілечки вони не дізнаються. Та й про всі інші мої таємниці, а такі в мене є, як і в кожній людини. Зарані відтрениую свою волю, сам себе почну запитувати і сам собі відповідати так, як хочеться мені, а не тим, з детектором... Перед випробуваннями вони пустять про машину поголос. Така-то вона і така, як не крийся, а нічого від неї не приховаєш. Потім покажуть детектор і почнуть наганяти страху. І все це для того, щоб вивести нас з рівноваги, щоб жижки в пас трусилися від самого погляду на те диво. А мені начхати на все, бо я вже натренував свою волю, вірю у перевагу людини над машиною.

— А якщо випити таблетку, яку ви мені дали позавчора?

— Можу дати ще, після них, кажуть, нерви стають мов манільські канати. Та краще покладатися на себе. І тобі раджу.

— Спасибі, що розповіли! — Димов ніяково посміхнувся. — І за позавчорашнє.

— Пусте!

— Не кажіть, для мене ваше добре ставлення багато важить. Ми ж тут кожен сам по собі. Горлянку один одному ладні перегризти. І коли хтось, коли...

— Зрозуміло. І мені, сказати по правді, тут не дуже весело. Може, й гірше, ніж вам. Тому так часом хочеться з кимось бодай словом перемовитись...

— Мені іноді доручають приставляти вантажі. Якщо вам колись треба буде знову вкинути листа чи щось переказати... Я з охотою... Зроблю це обережно.

— Ну, спасибі! Бо тепер, мабуть, не скоро пощастить вирватися з нашої в'язниці.

Незабаром машина проминула шкільну браму. Домантович з Димовим розпрощалися, холодно кивнувши один одному. Лише в погляді обох світилося незвичне тепло.

Того ж вечора Домантовичу довелось заступити на чергування замість іншого вихователя, котрий раптово зліг. Незадовго до відбою в двері чергового несміливо постукали і до кімнати протиснулась невисока вертка постать.

— Чому зайшли без дозволу, Гусєв? — невдоволено запитав Домантович.

— Пробачте, пане інструктор! Зачулися чийсь кроки, і я злякався, що мене побачать. Бо справа в мене така... Делікатна, одне слово.

— Говоріть і коротше, що там у вас?

Гусєв нечутно наблизився до стола, озирнувся на двері, потім півголосом проказав:

— Донесення хочу зробити про одного курсанта. Димов його прізвище.

«Ах ти ж гнида!» — огидливо зморщився Домантович.

— Слухаю. Що він там накоїв?

— Ще не накоїв, пане інструктор, але збирається накоїти. Наміряється тобто.

— Говоріть конкретніше!

— Дозвольте по порядку, пане інструктор, щоб уся картина вималювалась. Жили ми, значить, в одній кімнаті. Так моє ліжко, а так його. Ну, познайомились, ніби товаришувати стали. І почав я примічати за ним настрої всілякі. То заведе про свій Сибір, то лає все німецьке. І запримітьте таку деталь. Як зайде мова про Росію, то вирази зовсім невідповідні: наші, каже, або в наших. Я, звичайно, підтакував, щоб вивідати, а він і зовсім розперезався. Радіо взявся крутити. Крутить, крутить, але так хитро, щоб ніби ненароком Москву зачепити, щось вихопити з передачі. Я кажу йому: покинь ти нишпорити по ефіру, знайди якусь музику, а він тільки посміхається та, примруживши очі, дивиться на мене... Одного разу спіймав репортаж: у Будапешті грало московське «Торпедо» з «Вашашем». Бачили б ви, як він за росіян уболівав. Коли вони забили четвертий гол,

мало не цілуватись поліз. Я ще тоді хотів сповістити, та хотілось фактів більше зібрати.

— І знайшли їх?

— Знайшов, пане інструктор! — Гусєв зовсім перехилився через стіл. — Можна сказати, пощастило мені, що я знепритомнів після тієї духовки, куди мене замкнули. На той час ми вже окремо мешкали, після того, як нас перевели в інший барак. І от з'являється він до мене, начебто із співчуттям. Знаєш, каже, загинемо ми тут, замордують вони нас, давай тікати! Я прикинувся, ніби ладен на все пристати. «Куди, — питаю, — до Радянської зони?» А він: «До Радянської нам зась, ми ж недавно німця звідти викрали, давай подамося до Австралії чи ще куди». Я запитую його: «А гроші?» А він: «Дістанемось у якийсь порт, матросами наймемось на пароплав». Я обіцяв подумати і ось прийшов доповісти вам.

— Доповісти треба було раніше! Ну, та й зараз не пізно. За Димовим ми простежимо, не втече. Бери папір, напиши все, що розповідав. І нікому ні півслова. Про нього будуть знати лише ті, кому належить.

Поки Гусєв писав, примостившись на краєчку іншого стола, Домантович обмірковував, як йому врятувати Димова. Про донос на Димова черговий мусить зазначити в рапорті, пришпиливши до нього і писанину Гусєва. І тоді Димову кінець. Приховати? Небезпечно! А що коли все-таки ризикнути? В разі викриття послатися на те, що не надав заяві серйозного значення як злісній вихватці з заздрощів?

— Дуже давно побилися сп'яна. А наступного дня протверезилися і відразу помирилися. Не думайте, я не спересердя.

— Гаразд, зазначте про це в заяві.

«Кілька днів можна зачекати, — міркував тим часом Домантович, — якщо присікається, пошлюсь на ту бійку та заздрощі. Мовляв, були між ними чвари, отже, й вважав заяву звичайним наклепом, тому вирішив спочатку перевірити. Так, так, накажу котромусь з курсантів стежити за Димовим. Ось і аргумент на мою користь. Перепаде, звісно, добряче, та якось викручусь... Ну, а далі? Як знешкодити Гусєва? Ух, аж у голові все обертом пішло!»

Гусєв закінчив писати і подав аркуш Домантовичу.

— Тут я все змалював, пане інструктор, чисто все.

— Гаразд, можете йти, і пам'ятайте: нікому ані словечка!

— Могила, пане начальник! — Гусєв позадкував до дверей і вужем вислизнув з кімнати.

Пізніше, під час обходу школи, Домантович наказав Димову зайти до кімнати чергового.

— Подбай тільки, щоб тебе ніхто не бачив, — попередив він.

Димов з'явився не скоро. Чекаючи на нього, Домантович вкрай знервувався.

— Раніше не міг, мов на гріх... — почав виправдуватись Димов, та Домантович нетерпляче спинив його.

— Читай! — гукнув він сердито, простягаючи писанину Гусєва.

Димов здивовано покрутив у руках густо списаний аркуш, перевернув його на зворотний бік, глянув на підпис. Губи йому скривила незвична для його обличчя розгублена посмішка. Та вона враз зникла, тільки-но він прочитав перші рядки. Тепер його уста стискувались дедалі щільніше, густі брови грізно сходились до перенісся. Закінчивши читати, він ще деякий час дивився па підпис.

— І що ти скажеш?

— Падло! — вихопилося крізь стиснуті зуби.

— Тепер скрегочеш зубами! Ех ти, знайшов кому звіритись. Гусєву! Та за ним сморід тягнеться на два квартали.

— Я... мені шкода його стало, коли він випав, мов лантух борошна, на підлогу. Як до людини прийшов, щоб разом рятуватись.

— Добрий порятунок! Нічого кращого не міг надумати, як тікати до Австралії. На кролів йому схотілось подивитися! На кенгуру пополювати! Йолоп, тричі йолоп! Ти що, забув про тих двох, котрі намагались ушитися до Скандинавії? Обох прошили кулі агентів-ліквідаторів, що повсюдно нишпорять, виловлюючи охочих до мандрівок, таких, як ти. Теж мені Міклухо-Маклай новоявлений, Левінгстон нещасний!.. А тепер скажи, що мені робити з цією писаниною? Сподіваюсь, ти розумієш, в яку халепу втягнув себе й мене?

Димов сидів зігнувшись, затиснувши між колінами пальці зчеплених рук.

— Несила мені тут, — простогнав він. — Спротивилось усе і сам собі спротивився! З душі верне!

— Ти ці переживання залиши закоханим. Давай краще поміркуємо, як нам виплутатись?

— Як же тут виплутаєшся? — Димов випростався і подивився на Домантовича. — Якщо ви навіть не дасте ходу заяві, цей падлюка однаково комусь скаже і вийде ще гірше. Тоді загину не тільки я, а й ви. Отже, мені однаково край. Так чи так. Ну, а вам...

— Про мене не турбуйся. Зробимо так: заяву я приховую на деякий час. У разі чого, скажу, що доручив за тобою стежити. Сучкову, наприклад. Мовляв, вважав написане Гусевим наклепом, тому й вирішив сам попередньо перевірити. Гусєву заткну рота, сказавши, що днями начальство викличе його. А тим часом щось, може, й вигадую. Ти ж поки що...

Телефонний дзвінок перервав їхню розмову. Домантович зняв трубку, когось вислухав, потім поклав її на важіль.

— Зараз сюди прийде Шлітсен. Мерщій забирайся, та пильнуй, не наскоч на нього! Поговоримо завтра...

Нічна темрява навалилась на груди Димова, мов величезна брила землі. Лежачи поверх ковдри, він відчув її вологість, навіть терпкий запах. Отак буде й після смерті. Ні, не так. Душу його не крятиме більше нестерпний жаль за минулим. І взагалі нічого не буде. Світ зникне назавжди, ніби ніколи його і не було. Дивно! Виходить, життя — то взагалі марення, яке для кожної людини рано чи пізно зникає. Тоді хіба не однаково, як скоро це станеться? І в який спосіб? Ні, тільки не датися в руки шлітсенам! Годі, позбиткувались... А ота гнида, Гусєв, житиме. Житиме, хоч немає в нього за душею нічого святого. Йому не ввижається рідний край, його простори, небо, де навіть зірки світять інакше. Він за копійчину все ладен продати. Ну, а ти сам? Тебе знадили іншим, побрехеньками, дурними обіцянками. Коли з'явився у концтаборі отой миршавий власовець і почав агітувати, ти й вуха розвісив. Аби з табору вирватися, а там... Ось воно, твоє дурне «а там». Одержавши зброю, мав нагоду хоч кількох покласти, у самого Власова влучити, а тобі, бач, закортіло ще пожити. За шкуру свою злякався.

Димов знає: ні до чого ці роздуми. Знов-таки з власної дурості. Але вихід у нього є. Ось він, затиснутий у кулаці. Тепер він сам собі пан! Не підвладний ні Думбрайтові, ні Шлітсену, ні ще будь-кому.

Він сідає, прислухається до невиразних нічних звуків, тихого шереху дощових крапель, що б'ють у шибку. Боже, невже і це зникне?

? Бажання жити охоплює його з шаленою силою. Він схоплюється, опускає руку з ампулою в кишеню. Тепер він знає, що робити. Мабуть, підсвідомо ця думка в нього вже зріла. Може, сама доля штовхнула його руку до коробки з ампулами, коли вони працювали в лабораторії.

Темрява в кімнаті така, хоч в око стрель. Димов стоїть, намагає ногою м'які капці. Мало не до очей підносить кисть руки, вдивляючись у циферблат годинника. Стрілки й цифри тьмяно світяться, та він не може розрізнити, яка з них показує години, а яка хвилинна. Лише довга секундна нагадує про плин часу. Так, так, час спливає... Треба йти!

Обережно відхилив двері. Тихо. Ступив перший крок, другий... У кінці тьмяно освітленого коридору зупинився перед боксом номер 24 і прислухався. Рівномірні подихи з присвистом.

Увійшовши до кімнати і прихиливши двері, Димов зупинився. Зачекав, поки очі звикнуть до темряви. Підійшов до ліжка. Гусєв спить на спині, високо закинувши голову. На блідій плямі обличчя — напіврозкритий рот. «Невже я це зроблю?» — жахається Димов. Та рука діє, мов не керована його волею; притискає до зубів ампулу, потім притискає нижню, відвислу щелепу.

Другого дня вранці Домантович подав рапорт, де значилося, що курсант Гусєв заподіяв собі смерть, розкусивши ампулу з ціністим калієм.

Удень, зустрівши Димова на подвір'ї, Домантович запитав, киваючи в бік баракам:

— Твоя робота?

— Він же сам накинув собі на шию зашморг. Лишалось тільки затягнути...

— Я ж обіцяв, щось придумали б...

— Несила була терпіти, несила... Цю ампулу я для себе... давно вже приготував. А вийшло... Ат, що там говорити! — Махнувши рукою, Димов почвалав далі.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

Знову Лемке!

— Містер Думбрайт неправильно трактує наші взаємини. Я б сказав: надто широко. Погодившись на обмін інформацією, я, звичайно, мав на увазі лише те коло питань, у розв'язанні яких ми однаково зацікавлені, оскільки інтереси його і моєї країни збігаються. Що ж до іншого... — Артур Лестер знизав плечима і взявся набивати люльку духмяним «кепстеном», обережно приминаючи тютюн великим пальцем.

Григорій поморщився. Ось уже котрий раз ритуал розпалювання люльки перериває розмову саме тоді, коли вони наближаються до суті пропозиції Думбрайта, цілком ділової і конкретної. Давно б уже можна було сказати схвальне «так» або категоричне «ні». Та Лестер тягне, ухиляється від прямої відповіді, чи то не довіряючи посланцеві, чи то набиваючи собі ціну.

— Я цілком розумію і схвалюю вашу позицію, сер Лестер, — намагається поновити розмову Григорій. — Але не в даному випадку. Бо саме в цьому питанні не може бути й мови про розбіжність інтересів Америки і Англії. Гамбург — великий морський порт, кожна країна, що має торговельний флот, зацікавлена у відновленні його роботи.

— Тільки як порту. Наші суднобудівельники рішуче заперечуватимуть проти відновлення верфей. Згодьтесь: нам вигідніше самим будувати судна, усунувши конкурентів.

— Але порт, де не можна зробити поточний ремонт, наполовину втрачає своє значення. Навіть за Потсдамською угодою Німеччині дозволяється будувати судна малого тоннажу.

— Потсдамська угода! Те, що мало сенс учора, сьогодні втратило свою чинність. Згадайте промову сера Уїнстона Черчилля в Фултоні.

— На неї містер Думбрайт саме й посилався. Адже в ній Черчилль прямо ставить питання про створення воєнно-політичних блоків, спрямованих проти Росії і країн народної демократії. Вам, очевидно, відомо, що підготовка до цього вже почалася. В яку б організаційну форму створення такого антикомуністичного блоку не вилилось, на Німеччину, як середньоевропейську державу, покладатимуться величезні завдання. Ось чому питання її могутності набирають першочергового значення. У цьому аспекті...

Лестер затиснув у кулаці люльку і застережливо підняв його вгору:

— Не будемо забігати вперед, шановний гер Шульц! Майбутні блоки, коаліції — то кіт у мішку, а ми, англійці, тверезі політики. І насамперед мусимо дбати про відновлення власної могутності.

— Є політика сьогоднішня і політика прицілу. Розумні державні діячі загодя дбають про те, щоб між сучасними конкретними діями і майбутніми планами існував міцний місток. Нинішній лейбористський уряд добре це зрозуміє і, по суті, тримається курсу, взятого консерваторами, на підготовку нової війни. Я радив би вам бути далекогляднішим. Англія від цього не програє, а особисто ви виграєте.

— Тобто? — вихопилося у Лестера. Надто поспішно, щоб він міг під іронічною посмішкою приховати свою зацікавленість.

— Йдеться про таку велику судноплавну монополію, як «Гамбурзько-Американська лінія». Без поновлення торговельного флоту неможливе її існування. Вам гарантується пакет акцій, якщо ви не заважатимете діяльності наших судновласників у цьому напрямку.

— Але ж я не один.

— Містер Думбрайт згоден у розумних межах компенсувати й інших. Промацайте ґрунт, складіть списки. Але це справа другорядна. Нам потрібна ваша принципова згода. Не діяти, ні, а просто не помічати.

— Гм... Я мушу над цим подумати. Не забувайте про складність місцевої обстановки. Про так званий гамбурзький пролетаріат. Соціал-демократи поступово лівішають, а комуністи набирають більшої сили. Вони надто метиковані, щоб не зрозуміти причини короткозорості англійської адміністрації.

— А такий стимул, як зменшення безробіття у зв'язку з розширенням робіт на верфях?

— Так, на цьому можна зіграти. Серед соціал-демократів у нас свої люди... Умовимось так: за тиждень я буду в Берліні і дам Думбрайту остаточну відповідь... А тепер, коли ми покінчили з справами, я просив би вас розділити зі мною мою скромну парубоцьку вечерю.

Стіл, накритий у суміжній кімнаті, справді не виглядав надто пишним. Таріль з заливною рибою, Обкладеною тоненькими скибочками лимона, довгасте блюдо, посеред якого виблискував

золотою масною шкуринкою великий копчений вугор, дві пляшки вина губилися на його білій поверхні.

— Рекомендую: місцеві делікатеси! — не без гордощів зауважив Лестер. — Намагаюсь обходитися без консервів. У мене свої постачальники серед рибалок. Може, не так вишукано, зате корисно. І смачно. — Він розрізав вугра навпіл і одну половинку поклав на тарілку гостя. Апетитний аромат копченого лоскотав ніздрі.

— Справді, дуже смачно, — схвалив Григорій. — Аж тоне в роті. Давно не куштував нічого подібного.

— Задовольняєтесь консервованими виробами дядечка Сема?

— Доводиться.

— Дивуюся невибагливому смакові американців: з дня на день боби в томаті, яєчня з беконом, якась жуйка, що зветься ковбасним фаршем. Брр, яка гидота! Ми, англійці, віддаємо перевагу продуктам натуральним. Так само, як і тканинам з справжньої бавовни, льону і вовни. Не хочу нав'язувати вам свій тост, але піднімаю келих за міцні традиції старої Англії!

— За всі добрі традиції і злагоду народів!

— Злагода? Ви в неї вірите?

— Я вірю в здоровий людський глузд, — уникнув прямої відповіді Григорій, — Ось ми, вчорашні вороги, сьогодні сидимо і мирно розмовляємо. Сподіваюсь, так буде і завтра.

— Якщо ваші співвітчизники не підпадуть під вплив росіян. А така тенденція тут, у Гамбурзі, є.

— Уявляю, в яких складних умовах вам доводиться працювати. Збройне повстання двадцять третього року, мабуть, у багатьох лишилося в пам'яті. На такий досвід треба зважити.

— Мороки багато. На щастя, серед місцевих соціал-демократів точаться постійні суперечки. Ми всіляко цьому сприяємо через свою людину, одного з їхніх лідерів правого крила.

— Платний агент?

— У тому й річ, що безплатний. Тримаємо його на повідку виключно страхом. Минулого року напровесні на нього наскочила зграя грабіжників і забрала гроші, належні ферейну «Врожай», зібрані на придбання городнього насіння. Він подався з своєю бідною комендатурою, і ми зробили вигляд, що знайшли злочинців, і повернули йому всю названу ним суму, ніби відібрану у грабіжників. Натомість

взяли від нього розписку. «Такого-то числа, такий-то одержав належні йому п'ятсот марок». Що було далі, ви здогадуєтесь. Тепер він зав'яз так, що цілком у наших руках.

Лестер розповідав це як веселий анекдот, то відпиваючи ковток вина, то пихкаючи люлькою, щасливий споживач натуральних продуктів, майбутній власник грубенького пакета акцій, джентльмен з голови до п'ят, який щойно пив за традиції доброї старої Англії.

Молода служниця, а може, й не тільки служниця, безшумно ступаючи, внесла тацю з гарячою стравою. Григорій одразу підвівся.

— Велике спасибі за гостинність, сер Лестер! На жаль, мушу йти.

— І вчините справжній злочин. Погляньте на ці біфштекси! Як вони парують, як стікають соком... Невже не спокуситесь?

— Тому й тікаю, щоб не спокуситись. Бо візит, який мушу зробити, не обіцяє бути дуже приємним.

— Тим більше підстав, щоб його відкласти.

— У мене обмаль часу: Завтра хочу виїхати.

На морі, очевидно, розігрався справжній шторм. Навіть тут, за сто кілометрів від узбережжя, відчувалося його дуже дихання. Вітер нісся з скаженою силою, вилизував спорожнілі вулиці, грудьми навалювався па будівлі, немов хотів довершити заповідяну людьми руйнацію.

В ранньому присмерку місто скидалось на розчленованого звіра. Он там — відтята голова, ось тут — розшматований тулуб, наче довгий хвіст, наприкінці Аусен-Альстера витягнувся міст, що теж здається відірваною часткою величезного тіла.

Григорій зробив кілька кроків у напрямі готелю «Атлантик», де зупинився. Дужий порив норд-осту враз забив подих, резонував по обличчю. Машинали повернувшись спиною проти вітру, Гончаренко рушив у протилежний бік, навмання минаючи перехрестя, перетинаючи лисини майданів, утворених там, де колись височіли будівлі. Десь осторонь, певно в порту, почали вибивати склянки. Звуки то стишувалися, то розлягалися над вулицями, схожі на жалісне квіління. І все-таки це був голос життя, Григорій відчув себе не таким самотнім. І раніш, траплялося, на нього зненацька навалювалась туга, нестерпним ставало середовище, серед якого доводилося жити і працювати. Сьогодні в цьому незнайомому, але славному своєю історією місті він відчув її з особливою гостротою. Хотілося опинитись серед людей звичайних, простих, чийми руками створено

все навколо, тих, хто, може, пам'ятає Тельмана, збройне повстання двадцять третього року.

Григорій втратив будь-яку орієнтацію і несподівано вийшов до того ж моста, що раніше впав йому в око. Ну, що ж, міст, то й міст! Унизу тьмяно виблискувала вода. Згори не було видно, як морщиться і здіблюється її гладінь. Та близькість моря тепер здавалася ще відчутнішою. Більш як за сто кілометрів вітер приносив його запахи, осідав на устах солонкуватим присмаком. Чортів норд-ост! Він штовхав у спину, ніби намагався змести дивака, який наважився ступити на мостовий прольот у таку негоду. Власне тіло здалося Григорію легким, мов пір'їнка, і беспорядним під натиском могутніх струменів повітря. Гончаренко прискорив ходу, та вітер гнав його і гнав, продимав наскрізь не лише одяг, а, здавалося, й саму шкіру. Коли Григорій ступив на лівий берег, усе тіло тремтіло, зуб не потрапляв на зуб.

На щастя, в кінці першого ж кварталу невідомої йому вулиці він натрапив на пивний бар.

Рвонувши двері, Григорій притулився спиною до одвірка, намагаючись віддихатися, подолати озноб. Голови присутніх повернулися в його бік. Доброзичливо-насмішкуваті, співчутливі, просто цікаві погляди.

— Гей, Еммо! Рятуй ще одного потерпілого, прибитого бурею до свого «Щасливого берега!» — гукнув кремезний парубок з такою світлою чуприною, що вона здавалася сивою, і весело підморгнув Григорію одним оком.

— Цим пійлом якраз зігрієш! — долинув голос з дальнього кутка залу.

— А чому ти гадаєш, що я мав на увазі пиво? Зігріти людину можна і в інший спосіб.

— Еммі є чим зігріти!

— А ти, виявляється, в курсі? Диви, розкажу твоїй Урсулі!

Посипалися жарти, солонуваті, сповнені двозначних натяків. Щоб відвернути від себе увагу, Григорій швидко пройшов до прилавка. Повновида і повногруда барменша важко підвелася з стільця.

— Не звертайте уваги! — сказала вона, вибачливо посміхаючись. — Вони й на думці не мають нічого лихого. Просто схотілося поплескати язиками. Та й те сказати: у всіх тепер скрута, от і

радіють з нагоди трохи розважитись... А пиво сьогодні не таке вже погане. Вип'єте тут чи трохи посидите?

— Якщо знайдеться вільне місце.

— Тоді я відразу наллю два кухлі. Я сьогодні сама, а ноги в мене... — Вона не доказала, побачивши, що двоє літніх чоловіків у робочому одязі прямують до неї, на ходу відраховуючи гроші.

— Одержуй, Еммо! Ну, як твій?

— Знову найшло: лежить, увесь труситься... раптом зойкне і починає розгрібати постіль.

— Ввижається, що в завалі. Знову згадав той страшний донь, коли їх засипало. Ти б влаштувала Готліба в лікарню...

— Щоб його запроторили до божевільні? — скипіла барменша. — Він же при повному розумі! Півроку нічого не було. Якби не діжка, що гепнулась тоді з гуркотом біля ніг... А перед цим виснажив грип...

— То відправ його кудись у тихий закуток, де він міг би відпочити, підхарчуватися. У нього, кажуть, десь недалечко брат?

— У Хазенмоорі Крістіанів батько, — кинула жінка білоголовому.

— То попроси небожа...

Григорій далі не дослухався, — забравши свої кухлі, попрямував до столика, щойно звільненого Емминими співрозмовниками. Від пива тіло враз почало зігріватися. Певно, дався взнаки і келих вина, випитий у Лестера. Що ж, вечеря з ним дала більше, ніж можна було сподіватися. Здобуто ще один доказ того, як підступно збираються порушити Потсдамську угоду колишні наші союзники. Та й Зеллер знатиме, як розшукати страхополоха-запроданця, зуміє вчасно поінформувати гамбурзьких комуністів про нову змову монополістів, спрямовану на підготовку війни. Повернувшись думками в Берлін, Григорій не міг уже відрішитись од своїх повсякденних турбот. На відстані все здавалося ще складнішим: як-не-як, а на місці одразу можна зорієнтуватися, знайти вихід з становища. Ні, не вчасно, зовсім не вчасно-вирядив його Думбрайт у Гамбург. І друге — чому він не поїхав сам, як збирався? З Нунке простіше, той просто скористався з нагоди передати дружині листа, а дітям подарунки. Слід було б і це доручення виконати сьогодні. Тоді б завтра можна було виїхати поїздом, що відходить удень, а не ввечері.

Втім, якщо сьогодні подзвонити й попросити дозволу прийти завтра вранці...

Парубок, якого фрау Емма назвала Крістіаном, уриває і його роздуми. Він іде до проходу, весело гукаючи до компанії біля сусіднього з Григорієм столика:

— «Чого ви тут шепочетесь, га? Які це у вас завелися таємниці? Забралися казна-куди і голосу не подадуть!

— На коли ми домовлялись, га? На коли? — сердито озвався чорнявий молодик, чимось схожий на свого білявого товариша.

— Так затримав же Блейберг, сам бачив.

— Чого він до тебе в'язне?

— Сподівався на гостинець від батька. Мовляв, без мене він не знайшов би такого покупця, стояв би ваш старий будинок пустою.

— Овва, коли це було! Я ще жив у Хазенмоорі, коли поруч з нами оселився той тип. Він і досі такий дивний?

— Слухайте, хлопці, що я вам скажу! — Крістіан присунувся ближче до стола і заговорив притишеним голосом. — Вся його історія — то суцільна брехня, він не той, за кого себе видає. Батрак! Добрий мені батрак, який за обшарпану халупу платить такі грубі гроші. Батько ж не хотів продавати, збирався розібрати будинок, використати ліс на розширення хліва і стайні, а він усе накидав і накидав. Йому конче треба було десь осісти! — Рука парубка лягла впоперек горла.

— Не бачу нічого дивного, — втрутився третій з присутніх за столом. — Усі біженці насамперед дбали про дах над головою і клапоть землі під город. Ти, Крісті, завжди щось вигадась...

— А ти послухай, ти краще послухай. Як поводять себе інші в його становищі? З усіх сил прагнуть зав'язати добросусідські взаємини з людьми, які живуть поруч, з рання й до смерку гнуть спину над грядками, щоб мати на перший час картоплю, брукву, різне там зілля. А цей і в очі нікому не дивиться, хіба що хитне головою. У землі для годиться подлубається, подлубається, та й кине лопату просто на грядці — хай іржавіє. Сам же замикається в хатині — і нічирк. Сидить самотою, мов вовк у темній хащі. І потім...

— А може, людині після загибелі сім'ї, оселі і жити несила, — не досить впевнено заперечив чорнявий.

— Тоді б він не набивав так свого черева, от що! Та не абичим, а такими наїдками, саму назву яких ми вже забули.

— Звідки це відомо? Ти що, заглядав йому в горщики?

— Твоя ж мати, моя тітка, підгледіла. Та й інші бачили, як він купував продукти на чорному ринку. І не якусь там бляшанку згущеного молока, а все найпоживніше, найсмачніше. Платить, скільки заправлять, аби доверху набити свій рюкзак.

— Коли маєш гроші, чому не поласувати, — примирливо кинув третій співрозмовник. — Я б, хлопці, оце з'їв повнісіньку сковорідку пряженої яєчні... знаєте, з салом, щоб аж шкварчало. А потім пивка... Ух, смакота! Аж слина набігла! На твоєму місці я б уже до нього підкотився, поласував би.

— Не клей дурня! — гримнув чорнявий і повернувся обличчям до свого брата в перших. — Крісті, що ж ти думаєш?

— Ганс Брукнер — фальшиве ім'я, ним прикривається хтось інший. Особа, якій є чого ховатись. Може, засуджений до страти карний злочинець, а може...

— Ну? Чого ж мовчиш?

— Можливо, хтось з гітлерівської верхівки. Не всі вони сіли на лаву підсудних, не всім пощастило втекти.

— Дядько перед оформленням купчої бачив його документи.

— От утнув! Та коли він з їхньої чорної зграї, йому б виготовляли який завгодно. Або скористалися з справжнього, прибравши його власника. Якийсь бідолаха Ганс Брукнер, сільськогосподарський робітник з Саксонії, безумовно, існував. Я кажу: існував, а не існує, зрозуміло? Навіщо марудити собі голову, коли є готова біографія малопомітної людини, яка через свою звичайність і придатна для таких от випадків? Кому спаде на думку шукати когось з гітлерівської кліки під личиною батрака?

— Та він же пикою не вийшов, цей Брукнер! Згадай-но його обличчя. Все підборіддя пішло в кадик...

— Не всі народжуються красенями. Натягни на Брукнера генеральський мундир — і грубість рис у твоїй уяві одразу ж перетвориться на вольову зібраність чи щось подібне. При цьому зваж: людина, яка ховається, щомиті мусить дбати про вираз свого обличчя, і це відвертає її увагу від іншого. Тільки дуже добрий актор може цілком опанувати всім своїм тілом.

— Не розумію, куди ти хилиш.

— Брукнера виказує його хода. Вона відразу впала мені в око. Він не йде, він поважно і гордовито простує вперед. Так і здається, наче за

ним суне кільканадцять чоловік пошту.

Дістався до гамбурзького готелю Григорій близько десятої. Надто пізно, щоб дзвонити в незнайомий дім, турбувати фрау Берту телефонною розмовою. Та й хотілося швидше в ліжку — у номері було незатишно й холодно, під поривами вітру нудотно й настирливо дзеленчала котрась з шибок, навколо якої, певне, повідлуплювалась замазка. Цей звук нестерпно дратував, заважав зосередитись на тому, що конче треба було ще раз обміркувати, не давав і заснути. А втім, утома незабаром зморила. Григорій не помітив, як склепилися повіки, а набридле дзеленчання перетворилося на басовите гудіння. І ось він уже лежить у високій духмяній траві, щоку йому лоскоче рожево-червонувата голівка прим'ятої конюшини, над якою з невпинним дзижчанням кружляє діловий джміль. Проти сонця кожна волосинка його волохатого тільця світиться, тепер видно, що він зовсім не чорний, як здавалося, а брунатно-медовий.

Здавалося, цей єдиний сон устиг побачити Григорій. Та коли він прокинувся, денне світло вже просочувалось у кімнату. Свіжа голова, пружність у всьому тілі свідчили про добрий спочинок.

Годинник показував восьму. Отже, є час не кваплячись прибратися і поснідати. Про свій прихід він вирішив не попереджувати фрау Нунке. Бува, призначить побачення на другу половину дня, тоді його плани полетять шкереберть, виїхати доведеться тільки ввечері. Шкода, звичайно, що він не покінчив з усіма справами вчора. І надало ж йому в таку неgodу вирушити прогулюватися, забрести в оту пивничку! Згадка про вчорашній вечір шкрябонула по серцю, наче вістря голки. Ганс Брукнер — ось у чому річ! Батрак, котрий походить по містечку, мов велике цабе, і тишком-нишком ласує наїдками, про які люди в його становищі не можуть навіть думати... Все-таки цікаво: чому розповідь про цього типа бентежить і досі? А пропади він пропадом! Тут, на прибережній рівнині Північного моря, осіло чимало тих, кому не пощастило потрапити на заокеанські транспорти. Та ворота в Атлантику, як і раніш, ваблять, тримають кожного близько Гамбурга, мов на прив'язі. Можливо, Ганс Брукнер теж з таких, але чому тобі спало на думку, ніби ти десь його бачив? Нісенітниця! Гра збудженої вином і пивом уяви...

На світанку вітер ущух, ніби перетяли йому вільний простір кучугури хмар, які він сам і нагнав. Вони зависали зовсім низько,

здавалося, осіли на дахи будівель. Крізь густу сітку дрібної мжички Григорій ледве побачив контури замовленого таксі.

— Куди накажете?

Гончаренко назвав потрібну вулицю.

— Далеченько. Та ті, хто там побудувались, витягли щасливий жеребок. Район майже не потерпів від бомбардувань. Квітуча оаза серед пекельного вогню, що поглинав Гамбург... Усі ми тут були, мов на долоні у диявола... Нас, моряків, списали на берег і перевели в рятувальну команду. І досі не збагну... — Водій раптом зблід і урвав мову: повз його машину, мало не зачепивши її могутнім крилом, промчав «студебекер», з кузова якого щось насмішкувато вигукнули солдати, регочучи і вимахуючи руками. Таксист вилаявся і витер носовичком спітніле чоло. — Нічого, рано чи пізно, а ми з ними розквітаємось. Поразка іноді навчає більше, ніж перемога. І коли ми знову візьмемося до зброї...

— Хто «ми»?

— Як хто? Німці, звичайно.

— А-а, — розчаровано мовив пасажир. — Я гадав, ви маєте на увазі щось конкретніше... — Зачувши в цьому зауваженні глузливі нотки, водій підозріло скосив оком у бік пасажира, але з виразу його обличчя нічого не зміг прочитати: той скоріше збайдужів до розмови, ніж зацікавився нею, бо з явним нетерпінням позирав крізь віконце на охайні будиночки, що визирали, на бульвар і шосе крізь плетиво чорного гілля.

— Ось ми й на місці. Вам, здається, дев'яносто сьомий?

— Угу.

— Мушу доїхати до перехрестя і там розвернутися — дев'яносто сьомий по другий бік бульвару.

— Вам доведеться десять-п'ятнадцять хвилин на мене зачекати. Можете не виключати лічильника.

— О, це залюбки! — розсміявся водій і хвацько загальмував, зупинивши машину якраз навпроти хвіртки чавунного гратчастого паркану.

Незважаючи на дощ, у палісаднику хтось порався. Коли Григорій ступив на алею, що вела до ганку, назустріч йому випросталась чоловіча постать у лискучому гумовику. З-під чорного капюшона, що облямовував обвіяне обличчя, на нього глянули пильні, світло-сірі очі.

— Гер Гедлер, якщо не помиляюсь?

— Так, Роберт Гедлер, капітан торговельного флоту у відставці,— чомусь наголосив на останньому слові господар дому. — Чим можу служити?

— Лише прийняти найкращі побажання від вашого зятя і повідомити шановну фрау Берту про прихід Фреда Шульца з листом від гера Нунке. Пробачтесь, будь ласка, за мій непристойно ранній візит: я в Гамбурзі проїздом, мушу виїхати сьогодні ж, першим поїздом.

— Тоді не будемо гаяти часу. Прошу вас, заходьте!

Вони зійшли на веранду, перетнули хол і велику кімнату, що правила, судячи з умеблювання, за вітальню і водночас ідальню. Кинувши погляд на неприбраний після сніданку стіл, капітан Гедлер попросив пробачення за ранковий розгардіяш:

— З появою внуків у домі все пішло шкереберть. Дружина ледве встигає з ними впоратися. Ніби їх не двійко, а цілий табунець. Відносний порядок панує лише на моїй території, куди вас і запрошую. — Він прочинив двері в свій кабінет. — Розташовуйтеся, у тій шухлядці знайдете непогані сигари, а я зараз попереджу дочку.

В кабінеті господаря дому все було припасовано так, щоб у невеличкій кімнаті забезпечити якнайбільше вигод. На зразок корабля, де раціонально використовується кожен сантиметр, щоб створити в плаванні умови для роботи і відпочинку. Проте кімната не нагадувала каюти з обмеженим простором. Її стіни ніби розсував вільний простінок з єдиною картиною посередині, під якою на спеціальній підставці стояла дивної краси мушля. Було щось споріднене в шалі морських хвиль, які, накочуючись одна на одну, химерно вигинаючись, бились о невидимий на картині берег, і закрутками мушлі, що немов навічно закарбувала цей безнастанний рух моря, увібравши в себе його мінливі барви...

— Бачу, і вас полонила ця черепашка? — почув Григорій позад себе голос капітана.

— Зачарувала. Не інакше як її вам подарував сам Нептун.

— У вигляді п'яного матроса в одному з портів Індійського океану. Я не збирач екзотичних сувенірів, та, побачивши цю красуню, вигріб з кишені все, що мав. Хотів подарувати нашому музею і... просто не наважусь з нею розлучитись. Здається, увібрала вона в себе і

частку мого життя, пов'язаного з морем. Гляну на неї — і відразу зринають перед очима шляхи моїх далеких мандрів, неозорий океанський простір, шатро неба над головою, поцятковане отакенними зірками, дуже дихання солонуватого вітру... Чаклунство якесь, та й годі!

— Чи не зарано ви пішли на пенсію? Я знаю капітанів далеко старших від вас за віком.

Обличчя Гедлера враз спохмурніло.

— Так склалися обставини, — кинув він коротко і відразу перевів розмову на інше. — Як там Йозеф?

Загальними фразами Григорій розповів про обтяженість Нунке роботою, про засмоктуючий темп берлінського життя, складність стосунків з представниками окупаційної влади. Капітан Гедлер не переривав його запитаннями, здавалось, і не слухав, час від часу нетерпляче позираючи на двері. Те, що Берта забарилась, його явно дратувало.

— От і збагни жінку, навіть коли вона твоє власне дитя. Здавалося б, дізнавшись, що лист від чоловіка, мусить на крилах летіти, а вона ніяк не прибереться. Я ж попередив її, що у вас обмаль часу, могла б...

Телефонний дзвінок не дав йому закінчити. Гедлер сердито глянув на апарат і знехотя зняв трубку.

— Так, капітан у відставці Гедлер. З ким маю честь? А... моє шанування!.. Угу, зі мною з цього приводу говорили, і я вже дав відповідь... Ні, категорично ні! Ви перебільшуєте мій вплив і мої зв'язки! До того ж я не звик діяти наосліп... Я мушу знати, задля кого ризикую і, головне, піддаю ризику інших. Високий сан ще не ознака високої цінності для суспільства. Ах, так? Тоді нам взагалі нема про що говорити! Шантажувати і залякувати себе я не дозволю, хоч ким би не був ваш протеже з Хазенмоора! — З трубки ще долинав рокіт густого баритона, та капітан Гедлер з силою натиснув на важіль, відпустив його, знову натиснув і відпустив, не даючи змоги своєму небаченому співрозмовникові ще раз зателефонувати.

Гнівний вигук капітана, яким він обірвав розмову, став для Григорія ключем до почутого. Протеже з Хазенмоора! Певна річ, ідеться про Ганса Брукнера. Від капітана вимагають, щоб вій допоміг його кудись вивезти, можливо, за кордон. Як знайти привід і викликати тестя Нунке на одвертість?.. Запропонувати свою допомогу? В чому,

проти кого? Все, що не скажеш, прозвучить нетактовно. Випадковому свідку чужої телефонної розмови належить удати, ніби він нічого не чув. Так вимагають правила благопристойності, порушувати які тобі не слід, бо капітан і досі вкрай роздратований.

— Ви відчуваєте себе зле, гер капітан? Може, подати води, когось покликати?

— А-а... що? — запитує господар дому, ніби прокинувшись і вперше згадавши про гостя.

— Вам недобре, гер капітан?

— Пусте, звичайний тиск. У додаток до пенсії я набув ще й гіпертонію. І коли попускаю віжки, відразу відчуваю її. Даруйте, що не стримав себе у вашій присутності. Врешті, я зашкодив лише собі, а не типові, з котрим розмовляв.

— Я зміг би вам стати в пригоді?

— Дуже вам вдячний, але поки в цьому немає потреби. Хоча... про всяк випадок перекажіть Йозефові таке: відомі йому особи безсоромно втручаються в моє родинне життя, ставлять мені на карб листування з Рупертом, загрожують позбавити пенсії. Йому відомі обставини, за яких я був змушений подати у відставку. Якщо я тоді не погодився танцювати під дудку пройдисвітів від політики, то тепер не танцюватиму й поготів. Пенсію я заслужив багаторічною сумлінною роботою, і ставити її в залежність від того, в якій зоні проживає мій син, вважаю порушенням будь-яких правових норм.

— Якщо гер Нунке запитає, що саме спричинилося до ситуації, яка виникла останнім часом?

— Моя відмова від деяких сумнівних доручень. Ці пани розраховували... Пробачте, йде Берта... Мені не хотілося б турбувати її своїми неприємностями, — кинув капітан.

Берта ввійшла задихана, ніби їй довелося дуже квапитись.

— Ти гніваєшся? — запитала вона батька і на мить затримала його біля дверей, поклавши йому на плече руку. — Але я справді поспішала! Якби не пустощі Труди... їй, бачте, заманулося побавитись електромлинком для кави, і там щось зіпсувалося. Мама просить, щоб ти подивився... Діти, о, ці діти! — Берта стомлено впала в крісло, стримано привіталася з Григорієм і роздратовано кинула:

— Він мусив би приїхати сам!

— Гер Нунке дуже шкодує, що його затримали непередбачені справи. Мабуть, у листі...

— Справи, завжди термінові справи!.. Це стає настільки нестерпним... Є обставини, за яких... Ліз я ховала сама. Ви не уявляєте, який то був жах. Дівчинка згоріла буквально за тиждень. Я втратила розум, я не йняла віри, мене силоміць відтягли від труни... Чужі руки, бо він... Хоча б тепер, у річницю її смерті... Самота, боже, яка самота! Все життя самота. Чекування листів, короткі зустрічі... Кар'єра, передусім кар'єра, а я і діти десь на самому задньому плані... Як додаток до його успіхів, безликі другорядні персонажі, що живилися тільки його світлом.

Григорій з подивом вслуховувався в цю розхристану мову, вражений несподіваністю Берти, її зовнішнім виглядом. Йому здалося, що перед ним сидить старша сестра тієї жінки, з якою його познайомив Нунке на пероні вокзалу, відразу по приїзді в Берлін. Причому зовсім відмінна від неї вдачею. Та фрау Нунке, з якою він познайомився на вокзалі, а потім випадково зустрічав у фойє театру і на концерті, справляла враження натури спокійно-розсудливої і стриманої, не здатної ось так, ні сіло ні впало, будь-кому звіритись, тим більше людині малознайомій. Тоді Григорій і уявлення не мав, які взаємини зв'язували Берту й Лютца, і тепер пильно вдивлявся в її обличчя, надто пильно, щоб вона могла не звернути на це уваги.

— Пробачте, іноді втрачаєш над собою владу. Нічна буря вкрай виснажила мене... А після безсонної ночі... Втім, це не має ваги... Батько казав, у вас до мене лист?

— Прошу! А в цих згортках подарунки для дітей.

Розкриваючи конверт, Берта приховала і краєчок списаних аркушів. Тоненька паперова стрічка, помережана літерами, звисла збоку, відтявши закінчення чи окремі склади слів. Це заважає читанню, та дружина Нунке, певно, наперед знає напрямок думки чоловіка, його схильність до моралізування. Очі її швидко бігають по рядках, губи кривляться в насмішкуватій посмішці.

— Ну що ж, скажете Йозефові: у нас все в нормі. Діти здорові, поводять себе пристойно. З грошовим переказом може не квапитись, у мене дещо залишилось. Здається, й усе... Звісно, крім привітань.

— Хіба ви не напишете бодай кілька рядків?

— Ні... Може, пізніше, тільки не сьогодні! Він мусив би пам'ятати, який нині день.

— Тоді я завинив перед вами подвійно: прийшов не тільки рано, але й невчасно. Повірте, мені прикро, дуже прикро...

Григорій з подивом вслуховувався в цей потік скарг, вражений несподіваною відвертістю малознайомої йому жінки, її зовнішнім виглядом.

— Дозвольте вам побажати всього найкращого і ще раз пробачте! — Григорій підвівся, та Берта з несподіваною жвавістю нахилилася вперед і порухом руки запросила його знову сісти.

Ще кілька хвилин, гер Шульц! — вигукнула вона, червоніючи. — В Йозефовому листі багато настанов і нічого такого, що могло б задовольнити звичайну жіночу цікавість. Може, хоч ви розкажете про столичне життя? Зважте, ми тут живемо дуже самотньо. Це має свої переваги, але часом хочеться опинитися в обстановці, до якої звик, бодай почути про те, що у вас діється... То що ж нового в Берліні?

Перед очима промайнули всі бачені останнім часом театральні афіші та анонси. З них Григорій і почав свою розповідь. Берта слухала його неухважно. її нетерплячий погляд раптом згасав, ставав відсутнім, ніби перед нею пропливали картини, аж ніяк не пов'язані з почутим. Схаменувшись, вона силувано посміхалась, кидала якусь репліку чи про щось запитувала і знов-таки, не вислухавши відповіді, поринала в задуму.

— Ось, мабуть, і все, що впало мені в око. Як бачите, цікавого не так уже й багато, — пробував закінчити розмову Григорій.

— А чим спокушають нас, Євиних доньок, столичні універмаги? — поспішно запитала Берта.

— Як і більшість чоловіків, я помічаю жіночі оздоби й туалети лише тоді, коли вони на гарній жінці. І не самі по собі, а як невід'ємна її частка. Строкатість вітрин робить усі речі безликими. А ярлики з цінами! Старанно вималювані на них цифри скидаються на коротконогих, череватих карликів, що толочать ногами ніжність мережива і серпанків. Згодьтесь, у цьому є щось несумісне.

— З точки зору чоловіків, яким здебільшого доводиться оплачувати наші рахунки. Що ж до жіноцтва... О, для нас висока ціна — своєрідна гарантія того, що та чи та річ не стала загальноприступною. Бо жодна жінка не погодиться прибратися в

сукню, подобу якої завтра чи позавтра може побачити на своїй покоївці!

— Сумнівна гарантія. Дівчата й молодиці десятками юрмляться біля вітрин і відходять від них з голодними очима, ладні здобути бажане будь-якою ціною. Розумієте, будь-якою! Вони гинуть самі або стають згубою для інших.

— У день мого від'їзду газети писали про труп дівчини, знайдений серед руїн... Вже з'ясувалося, що то за одна?

— Скромна служниця, якій закортіло прибратися в шати принцеси. Її зтягли до зграї злочинців, що торгували наркотиками, а потім прибрали як непотрібного свідка.

— До речі, ви не знаєте, чим скінчилася справа Карла Лютца? Знайшли тих, хто його вбив?

З того, як напружилась уся постать Берти, кожна риса її обличчя, Григорій зрозумів: саме це запитання крутилося весь час у неї на язиці, заради того, щоб дізнатись про перебіг слідства, вона й завела мову про берлінські новини.

— Не знайшли і, можливо, не знайдуть — досі не об'явився головний свідок, жінка, з якою його бачили востаннє. А саме вона могла б найбільше допомогти слідству, скерувати його в потрібному напрямку. Бо лише їй відомо, як розгорталися події після того, як вони вдвох вийшли з пивного бару.

— А якщо подій ніяких не було? Якщо вони незабаром просто розпрощалися?

— Кожна найменша деталь, що передувала злочину, може стати ключем до викриття вбивці чи вбивць. Не опинились же ці двоє, вийшовши з пивної, поза часом і простором!.. Куди вони рушили, де розпрощалися, котра була година? Якщо вони помітили щось підозріле, то що саме збудило їх підозру? Що спонукало жінку прийти того вечора до Лютца? Було це збігом обставин чи хтось наштовхнув її на таку думку? Може, навіть примусив виманити його з дому... Відверта відповідь на кожне подібне запитання могла б допомогти слідству, але жінка та затято мовчить. Дивна мовчанка, незрозуміла бездушність, жорстока наруга з пам'яті загиблого... Якщо вона прагнула усунути його з свого життя...

— Ні! Ви... ви не маєте права так думати... Ви не знаєте... — Рука жінки підвелася, немов Берта хотіла захиститися від болючого

удару, і відразу безсило впала на коліна. В недовершеності цього жесту позначалась повна душевна знемога. — Засуджувати іншого завжди легко! А може, ця жінка карається... кожної днини й години карається. І лише особливі обставини... становище, яке вона посідає в суспільстві, не вона особисто, а хтось з її близьких... Мертвого однаково не підняти, а для живих...

— Жива душа теж стає мертвою, коли знехтує голосом совісті.

— Не хотіла б я бути тією жінкою і мати вас за суддю! — Берта силувано посміхнулася. — Втім, може, ви й маєте рацію, може, краще було б... — Закінчити речення їй завадив стукіт у двері. Тієї ж миті вони трохи прочинилися і в щілину просунулася хлопчача голова.

— Мамо, бабуня питає, куди подавати каву: до кабінету чи в їдальню?

— Що за манери, Ганс! Будь ласка, зайди і привітайся з гером Шульцем!

Хлопець неохоче переступив поріг і, затинаючись, почав виправдуватись:

— Бабуня мене квапила, і я хотів... я поспішав якнайшвидше їй сказати...

— А тому й забув про звичайну чемність?

Ганс кинув на гостя благальний погляд, і враз його обличчя спаленіло, ніби шугнуло по ньому полум'я. Воно сягнуло аж до білявого чубчика, здавалося, він ось-ось спалахне, мов солома.

? Я... я ненавмисне... Просто дуже поспішав і тому... Прошу мені пробачити, — прошепотів він, похнюпившись.

— О, пусте! У твої роки я теж завжди кудись квапився і часом це призводило до маленьких непорозумінь між мною і батьками. Та у маленьких прикростей і короткий час життя. В пам'яті залишаються не вони, а солодкі хвилини примирення, коли особливо гостро відчуваєш тепло рідної домівки, єдиного надійного пристановища, де тебе люблять і розуміють. А тепер... Фрау Берта, ви дозволите? — Григорій вказав очима на згортки з подарунками.

— Залишимо це на потім... Ганс, можеш іти! Скажеш бабуні, хай збирає на стіл у їдальні. Ми зараз прийдемо.

Коли хлопчик вийшов, Берта насмішкувато зауважила!

— Все, сказане Гансу, очевидно, адресувалося передусім, мені?

— Боронь боже! Я ніколи на таке не наважився б. Як і більшість підлітків його віку, хлопчик надто вразливий, і мені хотілося його розряти. Тільки й усього.

— До одних ви непримиренні, до інших — надто поблажливі.

Фрау Берта збиралася поновити перервану розмову, та Григорій рішуче підвівся.

— На жаль, я мушу йти, інакше мені не виїхати сьогодні з Гамбурга. Сподіваюсь, ми незабаром побачимось у Берліні й закінчимо нашу суперечку цілковитим порозумінням. Адже ви недовго гостюватимете у батьків?

— Ви ж самі щойно визначили рідну домівку як єдине в світі надійне пристановище. Ні, я поки не думаю про від'їзд.

— Вашого чоловіка це, певно, засмутить. Тим більше, що останнім часом він почуває себе не зовсім добре: змарнів, став дразливим. У таких випадках присутність близької людини...

— Вам не здається, гер Шульц, що ви перебільшуєте свої повноваження? — недобра посмішка промайнула на устах Берти і відразу згасла, немов її пригасив крижаний блиск очей, зведених на Григорія. — Ви щойно передали мені листа, я його прочитала. В ньому вичерпно сказано все.

? Даруйте, ви маєте рацію. На своє виправдання скажу одне: ваше запитання про справу Лютца, кинуте побіжно, з звичайної цікавості, вивело мене з рівноваги.

— Лютц? Не розумію... При чому тут Лютц?

Не відповівши, Григорій прочинив двері кабінету і трохи відсторонився, щоб пропустити Берту вперед. Та вона раптом зупинилась, чекаючи відповіді на своє запитання.

— Я товаришував з Карлом. Повернувшись на батьківщину, спробував його розшукати. Лише спробував, бо діяв без потрібної наполегливості. А час спливав, якісь мерзотники вже мастили свої пістолети. І нікому було його застерегти. Він був надто довірливою і простодушною людиною, тому й потрапив у пастку.

— Застерегти? Проти кого? Анонім — незримий ворог... рука, яку неможливо вхопити, бо не знаєш, звідки вона простягнеться!

Берта говорила і говорила в гарячковому пориві, наче слова Григорія про його взаємини з Лютцом зняли з неї заборону мовчання.

— Берто, запрошуй гостя до столу! — поклікала з глибини їдальні фрау Гедлер.

— О, так, так, прошу вас, гер Шульц! — поспішно, навіть з деякою запобігливістю підхопила запросини матері Берта.

Григорію довелося затриматись ще на кілька хвилин, щоб відрекомендуватися господарці дому, подякувати за гостинність і висловити жаль, що це може скористатися з нагоди бодай півгодини побути в такому приємному товаристві.

Господу Гедлерів він залишив з почуттям полегшення і водночас невиразного невдоволення самим собою. Може, слід було взагалі уникнути розмови про Лютца? Фрау Нунке подалася сюди, гнана страхом, хай хоч цим спокутує свою провину перед Карлом! Бо невідомість — то найгірший з катів...

Хлоп'яча постать, що несподівано виринула з-за брами, перервала ці роздуми.

— Ганс? Мабуть, чекаєш дідуся?

— Ні, гер Шульц, вас. Я гадав...

? Хочеш щось переказати батькові?

Хлопчик знову весь спаленів, як тоді, в кімнаті.

— Я хотів пробачитись, що назвався чужим ім'ям, і пояснити...

— Стривай, стривай, я щось нічого не розумію. Про яке ім'я йдеться?

— Віллі Шуббе, пам'ятаєте? В округлених світлих очах хлопчика застигло напружене чекання. Григорій навіть зніжковів, не можучи нічого збагнути.

— Так, так, ніби починаю пригадувати...

— Ви тоді ще підвезли мене в машині...

— Ти їхав у Каров? — швидко спитав Гончаренко і відчув, як серце його починає тоскно скніти.

— Атож, ви ще поцікавились, чи вистачить у мене на квиток.

— Ну й вигляд же був у тебе! Недурно я не признав... Знайшов свого друга?

— Знайшов... у той же день знайшов, — притишивши голос, сказав Ганс, і на його очі набігли сльози.

— Ти можеш мені сказати його ім'я? — так само півголосом запитав Григорій.

— Його звали Карлом. Карл Лютц, Карл Лютц... — двічі повторив Ганс, ніби вслухаючись у звучання своїх слів. Він нічого більше не додав, стояв похнюплений, маленька людина, що вже спізналася з підступом незбагненого для неї світу.

— Якби ж я тоді знав... Якби я знав... Якби мені спало на думку!

У світлих очах хлопчика блиснув подив.

— Бачиш, у чому річ, я довго розшукував його, ми з ним колись товаришували, і я весь час розшукував...

Побачивши свого пасажира, шофер таксі розвернув машину і спинив її край тротуару, навпроти брами.

— Можна я поїду з вами? — благально запитав Ганс.

— У твоєї матері сьогодні важкий день, побудь з нею! Та й зараз я не зможу говорити з тобою. Ти не ображаєшся?

Ганс заперечливо похитав головою.

— Я не образився, але мені сумно. Я нічого не збагну, а порадитись нема з ким. Мені здалося...

Григорій на мить пригорнув хлопчика.

— Ми скоро побачимось у Берліні. А зараз мушу їхати, незабаром мій поїзд. Прощавай!

— До побачення! Я умовлю маму повернутися додому.

Машина рушила. Серце Григорія стиснулось. Ось він стоїть і дивиться йому вслід, син його запеклого ворога. Маленька істота, що вже спізналась із злом і підступністю дорослих. Треба захистити цього хлопчика. Для того й живе Григорій, щоб зробити світ справедливішим і кращим.

Знайомий шлях завжди здається коротшим, ніж незнайомий, проте цього разу він не слався гладко під колеса. Рух на шосе пожвавився, довелося поступатися дорогою валкам вантажних машин, пропускати вперед чепуристі швидкохідні «ролс-ройси» і «остіни». Шофер таксі злостився, лаявся, кидав услід їм ущипливі репліки. Особливо його дратували офіцерські чини. Коли перед закритим світлофором з ними зрівнявся довгий лискучий «ролс-ройс» і зупинився поруч, він кинув визивний погляд у бік морського капітана, який сидів поряд з шофером, і з незалежним виглядом почав насвистувати якийсь знайомий мотив. «Варта на Рейні», — пригадав Григорій. Певно, зрозумів кинутий йому виклик і англієць. Не

повертаючи голови, не удостоївши зухвальця навіть поглядом, він опустив бокове скло і недбалим, але метким жестом жбурнув недокурок своєї сигарети просто у вікно сусідньої машини, немов в урну для сміття. Водій таксі вибухнув лютою лайкою, шарпнувся на місці, та чорний лак багажника «ролс-ройса» вже вилискував далеко попереду.

Іншим, разом ця сцена добре б насмішила Григорія, але перші такти нацистського маршу, зухвало насвистувані шофером, мов удари блискавки, висвітили з темряви те, що він марно намагався пригадати протягом учорашнього вечора і сьогоднішнього ранку. Уривок з кінохроніки, що ним так пишався Бертгольд! У найменших деталях впливли перед очима швидкоплинні кадри, на яких Бертгольд крокував з самим фюрером, очоливши групу гіммлерівських поплічників. Та не обличчя Гітлера і не обличчя Бертгольда чомусь привернули увагу Григорія, а карикатурно смішна довготелеса постать з чванькувато випнутими грудьми, що на якусь мить, збившись з кроку, вихопилась уперед, а потім злякано позадкувала, прикривши рукою підборіддя.

— Що то за дивак? — запитав Григорій, кивнувши головою в бік саморобного екрана.

Бертгольд розсміявся:

— Бідолагу Лемке довелося зрізати, коли кінохронікери монтували плівку.

Назване прізвище нічого не сказало Григорію, відразу випало з пам'яті. Лише пізніше, коли в Кастель ла Фонте доля звела його з Лемке, невиразний спогад про домашній кіносеанс у вітальні Бертгольдів чомусь пов'язувався з особою нового начальника служби СС. Він одмахнувся від цього спомину, бридко було думати про поїздку в Мюнхен, заручини з Лорою, напучування її батька.

Чому ж тепер напівзабуте згадалося з такою яскравістю? Ах, так, цей марш! Це ж він гримів тоді у вітальні, супроводжуючи хроніку, гримів надто голосно, бо дублі плівки не мали звукової доріжки — довелось увімкнути радіолу.

— Саме «Варту на Рейні» грав військовий оркестр, — багатозначно підкреслив Бертгольд.

Так, «Варта на Рейні», усміхнене обличчя фюрера, урочисте Бертгольда, довготелеса чванькувата постать, яку потім довелося

«зрізати». Лемке! Та це ж Лемке!

Подих полегшення, ніби після розв'язання важкого завдання. Як усе-таки багато важать у процесі мислення асоціації. Досить було цьому бовдурові почати висвистувати... Стривай, стривай, а з якої, власне, причини тобі треба було копірситись у своїй пам'яті? Чому тебе так схвилювала розповідь ясноволосого хлопця в пивничці? Який знак рівності стоїть між почутим учора і пригаданим сьогодні? Невже Ганс Брукнер — то Лемке?

Григорій послідовно пригадує випадково підслухану розмову. Тепер усі наведені в ній факти звучать ще вагомніше. Особливо прикмети Ганса Брукнера. Мов перемальовані на кальку, вони точно збігаються з портретом добре знаної колись людини. Він не зміг відразу пригадати, якої саме, бо ні на мить не припускав думки, що Лемке залишився живим. Неймовірність припущення — ось що збивало Григорія з пантелику.

А чи не втрачає глузду він і зараз? Пункт за пунктом він спростовує кожне твердження Крістіана. Не їх вірогідність, а те, як вони відбилися в його, Григорія, уяві, породивши закінчений образ. Хіба мало людей хизуються поважною ходою, високі на зріст, а через порушення функцій щитовидної залози мають великий кадик? Недорозвинене підборіддя також може бути наслідком хвороби. Люди взагалі схильні ті чи ті ознаки накладати на звичні шаблони раніш баченого. Так сталося і з тобою.

Ці роздуми не заспокоюють. Образ Брукнера-Лемке настійливо стоїть перед очима. Не можна нехтувати припущенням, що Лемке пощастило врятуватися. А це пряма загроза для нинішнього Фреда Шульца, колишнього Генріха фон Гольдрінга. Надто багато матеріалів зібрав Лемке про його діяльність у Кастель ла Фонте. І, мабуть, переконливих. Інакше не посмів би він доповісти про свої підозри Бертгольду.

— Можливо, мені доведеться з'їздити сьогодні в Хазенмоор. Чи не змогли б ви мене туди відвезти? — несподівано для себе запитує Григорій.

Шофер вагається:

— Якщо в один кінець, мені не вигідно. Навряд чи я знайду там пасажера на Гамбург.

— Сплата за два кінці. Незалежно від того, вертатимусь я в Гамбург чи затримаюсь у Хазенмоорі.

— Що ж, це мене влаштовує.

— Тоді заїдемо до готелю, мені треба дещо взяти.

Запитання шоферові — експромт. Григорій ще не вирішив остаточно, їхати йому чи ні. Якщо під личиною Брукнера справді ховається Лемке, така поїздка дуже небезпечна. Самому лізти в пащу вовка! Може ж трапитися так, що вони здибаються цілком випадково, незважаючи на всі вжиті Григорієм перестороги. А що, коли самому піти в наступ? З'явитись як офіційному представнику «Родинного вогнища», куди надійшла заява про розшук Ганса Брукнера? Ну й заметушиться! Налякати, що його розшукують як воєнного злочинця за розправу, вчинену в Кастель ла Фонте... І що з того? Оговтавшись від першого переляку, він поспішить ціною своєї голови купити собі заступників у вищих правлячих колах. Поки що він спокійнісінько сидить у своєму закутку. Навіщо ж відкорковувати пляшку і випускати схованого в ній диявола?

Сумніви обсїдають Григорія. Коли в холі готелю портє разом з ключем від номера простягає йому і довгастиий конверт, він не одразу це помічає.

— Термінова телеграма, надійшла годину тому... На жаль, я не знав, де вас можна розшукати.

— Це не так важливо. Дуже вам вдячний.

Текст телеграми короткий, всього чотири слова: «Приїздіть негайно Берлін. Думбрайт».

«От і розв'язалося питання про поїздку в Хазенмоор само собою», — думав Григорій, збираючи речі.

Але навіщо так терміново викликає його Думбрайт? Що там сталося?

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

Сон у руку

Думбрайт лютував. Він кляв усе на світі, в тому числі й себе самого. Мабуть, себе найбільше. Затримався б хоч на місяць у

Флориді, і все було б гаразд. Ходив би, мов бог-громовержець! Гримів громами, шугав блискавками в цих нездар, у цих недоумків. А тепер громи і блискавки можуть упасти на його голову.

Як міг Нунке допустити, щоб школу віддали під начало Шлітсена? Куряче гузно він, а не начальник школи! А пнеться повчати інших. «... Якщо вдумливо ці факти проаналізувати...» Ти нааналізуєш! Під носом у себе не бачиш, а туди ж аналізувати... пачкун смердючий! За кілька днів дві такі події: самогубство Гусєва і втеча Ворона. Що Гусєв наклав на себе руки, втрата невелика, не в ньому справа. Річ в іншому — резонанс серед курсантів, у тому, як вони тлумачать його смерть. Усі певні: Гусєв був не сповна розуму після випробування в апараті, його там замордували. От і провадь тепер дальші експерименти! І винен знов-таки Шлітсен. Підібрав до пари! Один велетень, а другий миршавий недоносок. Та ще пустив апарати на повну потужність! За інших обставин, правду сказати, справу з самогубством Гусєва можна було б зам'яти, не виносити за межі школи. Виробничий брак, тільки й усього. Одним менше, одним більше, це не має принципового значення. Але коли на такому тлі відбувається ще й інша подія — несподівано вибухає бомба... і від того вибуху здригаються стіни школи, підлога тікає з-під ніг, ось-ось завалиться стеля... Ні, такого не приховаєш! За таке доведеться сплачувати.

Хто б міг подумати, що ту бомбу підкладе нікчема, напівмертвий старик, дармоїд, якому вже місце на звалищі. Генерал! Спеціаліст по Росії. Скільки у нас таких генералів без армії у шпарках трущоб і в чергах за тарілкою супу. А у Воронова, бачте, знайшлися благодійники. Ще б пак! Вони, оці нунке і шлітсени, ладні впасти ниць перед кожним мундиром, яким би пошарпанним і зотлілим він не був. Бо й самі тужать за своїми мундирами і регаліями. От і маєте!

Якби Воронов кудись гайнув, забився перед смертю в закуток — це було б ще півбіді. Можна б і списати його, знайти в морзі схожий на нього труп, подати в газету траурне оголошення. Але ж ні. Певно, наостанку старий ще комусь перепродався в котрий вже раз! А щоб набити собі ціну, бо хто ж поласиться на таку коростяву шкапу? — поцупив з сейфа Шлітсена анкети курсантів і деякі цілком секретні документи.

Збіг обставин, наче диявол ворожив. Треба ж було статися, щоб Шлітсен, почувши про Гусева, кинувся з кабінету, забувши ключі від сейфа в отворі замка. Воронову лишилося тільки набрати на диску потрібну комбінацію цифр, крутнути ключем, забрати теку з анкетами, покласти на її місце іншу, з нижньої полиці, де зберігалися давні архівні матеріали. Старий зубр діяв спритно й вправно. Коли, повернувшись, Шлітсен зазирнув у сейф, ніщо не виказувало, що тут хазайнувала чужа рука.

Думбрайт уявляє собі цю картину, і кулаки його стискаються. Залишити кабінет незамкненим, забути ключ від сейфа! На таке здатний лише нехлюй Шлітсен. Тепер він зліг, симулює хворобу. Мовляв, того дня з самого ранку почував себе вкрай погано, в голові паморочилося. Тепер його, справді, тіпає пропасниця, тільки не від хвороби, а від страху перед відповідальністю.

Боїться відповідальності й Думбрайт. Все доценту зжере пожежа, якщо відразу не пригасиш вогонь. А пригасити його можна лише в один спосіб: затримавши втікача. В крайньому разі, знешкодивши його. Та поки що пошуки нічого не дали. Десятки людей піднято на ноги, нишпорять по Берліну і за його межами, а й досі немає жодного втішного повідомлення.

Чомусь запізнюється й Шульц, хоч гамбурзький поїзд прибув півгодини тому. Коли людина тобі вкрай потрібна... коли кожна хвилинка на обліку...

Думбрайт рвучко притягає до себе телефон, набирає домашній номер Фреда. З трубки линуть довгі гудки, проте до телефону ніхто не підходить. Отже, вдома Фреда нема. Куди ж, чорт забирай, він міг подітися? Може, подався до Нунке?.. Палець з такою силою крутить диск, що апарат совається по столу. Трубку відразу беруть. Але відповідає не Нунке, а його секретарка: «Ні, на жаль, його нема. Гер Нунке поїхав до школи... Фред Шульц? Ні, не приходив. Гаразд, відразу ж подзвоню».

А той, кого так наполегливо розшукує Думбрайт, сидить зараз з Гельмутом Зеллером у задній кімнаті невеличкої кав'ярні, розташованої поблизу автомайстерні.

— То, кажете, ферейн «Врожай»? — замислено перепитав Зеллер і примружив очі, ніби намагався щось поновити в своїй пам'яті. Хвилину помовчав, занурившись у роздуми, потім махнув рукою. —

Ні, так не можна! Мимоволі береш під підозру кожного, а це зле. Сьогодні ж, найпізніше завтра до Гамбурга виїде наш товариш. А вам, Фред, величезне спасибі! Тепер, коли триває підготовка до другого Народного Конгресу, особливо важливо викинути з своїх рядів усіляку погань.

— Послухайте, Гельмут! Чи не зміг би цей ваш товариш виконати одне моє особисте доручення?

— Звичайно. Яке саме?

Григорій коротко розповів про розмову в пивничці, про свої сумніви щодо Ганса Брукнера, змалював зовнішність Лемке.

— Цілком слушно, треба перевірити. Можливо, і сфотографувати. Доберу людину, яка зможе це зробити.

— Буду вам безмежно вдячний, з моїх плечей наче гора спаде, коли дізнаюсь, що то за один... А тепер, друже, час прощатися! Мені й так перепаде за спізнення.

— Пошліться на машину, лайте на всі заставки автомайстра, — посміхнувся Зеллер, — такий, мовляв, і сякий.

Обидва підвелися, міцно потиснули один одному руку. Кожне їх прощання могло стати останнім, і вони це добре розуміли.

? Нарешті! Якщо вас викликають терміновою телеграмою, ви повинні з'явитися негайно! Де вас носило, чорт забирай?

— Якраз не носило, а мусив стояти. Зникла іскра. Мало не півгодини бився, поки рушив з місця. Ось вам доказ. — Григорій, сміючись, підняв угору забруднені долоні.

— Ну, гаразд, швидше мийтесь! І без того стільки змарновано часу.

— Та скажіть же хоч, що сталося!

— Утік Ворон, забравши з сейфа Шлітсена документи.

— Фю-ю! — Григорій упав на стілець. — Коли ж це сталося?

? Очевидно, днів зо три тому, а схаменулися тільки вчора.

— Оце так новина! Ви мене просто приголомшили... А може, то панікування Шлітсена?

— На превеликий жаль, правда. Та мийтесь же швидше, тоді поговоримо!

«Ну й Ворон, ну й молодчага, — змиваючи з рук брудну мильну піну, думав Григорій, — виявляється, не марно я з тобою марудився!»

З туалетної Григорій вийшов, на ходу витираючи руки носовичком:

— До ладу і не помився, так не терпиться про все дізнатися. Навіть голову трохи змочив, щоб прийти до тями, спокійно вислухати вас.

Пересипаючи мову міцною лайкою, Думбрайт почав розповідь про події трагічного дня і про наслідки розслідування.

— Одного я не розумію, містер Думбрайт, — озвався враз споважнілий Григорій, — чому ж усі одностайно вирішили, що документи викрав Воронов? Адже його зникнення нічого ще не доводить. Він, наскільки я знаю, і раніш не щодня бував у школі. Чому одразу підозра впала саме на нього? Адже можна припустити й таке: старому стало погано на вулиці і його забрала карета «швидкої допомоги». Ви дали своїм агентам вказівку, щоб опитали лікарні? Або перевірили морги?

— Він живий і при пам'яті, і тепер зловтішно потирає руки, кепкуючи з нас. Ось вам незаперечний доказ. — Думбрайт витяг з шухляди цупкий аркуш глянцевого паперу і підбив його нігтем у бік Григорія. — Помилуйтеся!

Гончаренко мало не приснув від сміху, взявши в руку аркуш. У центрі його, майже в натуральну величину, було намальовано звичайнісіньку дулю, під якою стояв промовистий напис: «На науку і пам'ять. Ворон».

— Де ви це знайшли?

— В кімнаті, де він мешкає, під час обшуку... Як ви гадаєте, куди він міг податися?

— Скоріш за все до своїх давніх друзів — англійців. Можливо, Воронов і не поривав з ними зв'язку, і деякими нашими неприємностями ми можемо завдячити йому. Якщо не всіма.

— До такого висновку прийшли і ми з Нунке. Отже, пошуки треба провадити в цьому напрямку.

— У нас є своя людина в англійській розвідці?

— Звичайно. Але на зв'язок цей типус виходить раз на тиждень. А ми повинні діяти негайно... Гмм, просто не знаю, що робити.

— А що, коли зіграти у відкрити?

— Тобто?

— У приватній розмові з котримсь з впливових працівників їхньої розвідки укласти, як вони люблять казати, джентльменську угоду: вони нам — Воронова і всі викрадені папери, а ми їм... хай самі запропонують, що їх цікавить.

— зерно істини в цьому є. Давайте зробимо так: я накажу своїм референтам ознайомитися з наявними у нас досьє, заведеними на більш-менш визначних працівників англійської зони... Відібрані досьє прогляну і сам доберу сприйнятливую для такої делікатної місії кандидатуру... Зателефоную одному приятелю з Двохзональної Економічної Ради і запрошу його разом пообідати. Він має широкі зв'язки, знає де, кого і коли можна зустріти... Ввечері ми з вами вечеряємо в названому моїм приятелем ресторані. Бажано з'явитися в супроводі дами, звичайно, пристойної. Присутність жінки створить невимушену атмосферу і дасть змогу двом спокійно поговорити, коли третій запросить її на танець. У вас є хтось на прикметі?

На жаль, — розвів руками і скрушно зітхнув Григорій. — Боюсь, що скоро на моїй спині виростуть крильця.

— Так вас засмутила розлука з Агнесою Менендос? До речі, як ви допустили, щоб її у вас вихопили просто з-під носа?

— Хіба Нунке вам не доповідав? У Римі її вже не було, коли ми з Вайсом приїхали. Я відшукав падре Антоніо, розпитував господиню готелю, де вона по приїзді зупинилась, але куди вона виїхала, ніхто не знав. Дальші пошуки довелося припинити через того недолугого шукача скарбів, Шлітсенового попихача. Всю епопею Вайса можна було б назвати анекдотичною, якби вона не закінчилася так трагічно. Хто його напоумив шукати спадщину дуче? Коли запала в його дурну голову ця божевільна ідея? В Італії чи, може, ще в Іспанії? Чи не тому, бува, Шлітсен і нав'язав мені в попутники Вайса, що сам збирався пожитися за рахунок покійної коханки дуче? Навіть така думка мимохить виникає, коли починаєш прикидати так і сяк.

— А знаєте, Фред, останнє ваше припущення не таке неймовірне. Так, так, тепер я починаю розуміти, що спонукало його написати оту гидоту...

— Що саме написати і кому? Чим ви хочете мене ще приголомшити?

Думбрайт витяг з кишені портмоне, розгорнув його і обережно вийняв з-під целофану маленький аркушик, помережений добре

помітними лініями старих згинів.

— Ось, прочитайте! Мабуть, уривок з чернеток, випадково не знищений.

Швидко пробігши очима текст, Григорій байдуже знизав плечима:

— Нісенітниця! Наслідки розслідування так широко висвітлювались у пресі, що тема незабаром сама себе вичерпала. Особливо після затримання злочинців. Жодне розслідування не дасть нічого нового. Невже цей папірець міг вас стривожити?

— Не те слово, Фред! Не стривожити, а розлютити... Не по собі дерево замахнувся зрубати!

— Коли людина дурна, кажуть, це всерйоз і надовго. І не варта вона навіть розмови двох розумних людей. Особливо за такої ситуації, як у нас тепер. Дозволите до вечора попрощатися? Я зголоднів, перемерз, не виспався.

— Гарзд, ідіть! Я вам надвечір подзвоню.

Відімкнувши двері своєї маленької квартири, Григорій, як завжди, зупинився біля порога, пильно вдивляючись у непомітні для стороннього ока позначки, що їх він полишав, ідучи з дому. Купки попелу, збитого з сигарети близько дверей, не було, її розтолочила чиясь нога, переступивши поріг. Надто гострими стриміли кутики подушки на ліжку. У піжами, здавалося б, недбало кинуті на спинку стільця, одна з пілок була підгорнута не так, як припасував Григорій.

У шухлядах письмового стола, — а він, звичайно, найбільше цікавив таємничого відвідувача! — на перший погляд, панував лад. Проте і його порушували дрібні прикмети, відомі лише власнику паперів.

Все зрозуміло: вперше за весь час в квартирі зроблено обшук!

Що ж до цього спричинилося? Хто наказав шпикові обстежити господу Фреда Шульца?

Сьогоднішня розмова з Думбрайтом не дає підстав думати, що то він. Навпаки, з неї можна зробити висновок про всезростаючу довіру боса до Шульца. Тоді Нунке? З якої причини? Досі ніщо не порушувало їх злагоди, перед від'їздом вони попрощалися по-приятельському тепло. Отже, якісь підозри могли виникнути у Нунке лише в останні дні, коли Григорія не було в Берліні.

У кімнаті холоднеча, клякнуть ноги. Доведеться все-таки затопити, помитися, перевдягнутись. Нумо! Таж не сиди сидьма, не

розкисай! З обшуком вони явно впіймали облизня, бо нічого компрометуючого, анічогісінько знайти не могли. Ну, а причини, їх теж можна встановити, уважно проаналізувавши кожен свій крок.

Григорій походить коло пічки в тісній комірчині, що править йому за туалетну, стає під душ, з силою розтирає тіло жорсткою рукавичкою. Благословенна вода! І та, холодна, що тугими струменями б'є по спині, стегнах, животу, і та, що закипіла в маленькому чайнику, — ач, як весело і задиристо виспіває сюрчок у носіку.

За кілька хвилин чисто вимитий, у свіжій піжамі, з стаканом міцного чаю в руці Григорій сидить, зручно вмостившись у кріслі, навпроти своєї чудо-печі. Тепер можна й поміркувати...

Щовечора, перед тим, як укластися спати, Григорій піддавав прискіпливому аналізу весь прожитий день, незалежно від того, сталося сьогодні щось значне чи ні. Тепер йому треба було проаналізувати кожен свій крок на значно більшому відтинку часу. Без певної системи зробити це було б важко, майже неможливо. Та Григорій, пускаючись у мандри в минуле, визначив головні річища, по яких мусять текти спогади. Що в його діях найвразливіше? Зв'язок з Домантовичем? Марія і її аптека? Зеллер? Діяльність в «Родинному вогнищі», кілька зустрічей з Горенком? Сніданки з Вороновим?

Спогади пливають не збочуючись, по кожному річищу окремо.

Домантович? Усі зустрічі з ним, від першої до останньої, постають у пам'яті з усіма подробицями. Найменше порушення правил конспірації могло для Григорія і Михайла стати фатальним, і обидва не дозволяли собі таких порушень навіть у дрібницях, виходячи на зв'язок, пильно все зважували, десятки разів вивіряли. Те, що останнім часом зв'язок з Домантовичем обірвався, не наслідок його промаху. Збагнувши, що з школи почала просочуватись інформація, начальство взяло під підозру насамперед колишніх радянських громадян. Та підозра — ще не доказ, а один з логічних висновків, який потребує або підтвердження фактами, або спростування. А фактів, що викривали б Домантовича, якраз не може бути, бо свої повідомлення він давно передає лише через Григорія, так би мовити, з рук у руки. Ні, тут нема чого непокоїтись...

Марія? Прилюдно Григорій зустрічався з нею тільки один раз: у ресторані, перед викраденням Больмана. Нічого неприродного в тому, що він запросив її на танець, не було, в ресторанах то звичайна річ.

Могла б викликати тривогу зустріч на вулиці, поблизу поштамту. Але тоді він особливо пильно перевірив, чи за ними, бува, ніхто не стежить, бо його насторожив переляк Марії, коли вона побачила свого колишнього чоловіка. Всі інші їхні побачення відбувалися в кімнаті над аптекою, за власну обережність при цьому він може поручитись. Марії не доводилось навіть виходити з приміщення. Часом йому хотілося посидіти довше. Її безмежна довіра до нього, мужня самотність, жіночність породжували в серці щемку ніжність. Він ні разу нічим себе не виказав, бо не мав права ускладнювати свого і її життя. І ось сьогодні Зеллер розповів про Маріїн від'їзд і клопоти, що йому передували. Бідолашна, скільки всього на неї навалилося! Відвідування моргу, свідчення в поліції, поховання нещасної Клари, формальності, що надавали Себастьяну Ленау юридичне право на власний розсуд розпоряджатися майном фрау Марії Кеніг під час її відсутності, лікарські посвідки для себе, в яких ішлося про потребу серйозного лікування і тривалого відпочинку з огляду на тяжкий розлад нервової системи. Ці посвідки захистили її від повторних викликів у поліцію, дали можливість уникнути зустрічей з фоторепортерами і, зрештою, спокійно виїхати. Куди? Скоріше за все додому. Про це він зможе дізнатися тільки від полковника Горенка.

З Горенком йому треба побачитись у найближчі дні. Як тільки з'ясуються причини обшуку, надійдуть відомості про Ганса Брукнера. Але Григорій має заздалегідь попередити полковника про потребу особистого побачення. Уже сьогодні відправити на ім'я Франца Хердера листівку з зовсім невинним текстом, приміром, таким: «Любий дядечко Франц! За тиждень я, мабуть, закінчу ремонт свого моторолера, якщо спроможусь дістати деякі дрібні деталі. Спасибі за п'ятдесят марок, що їх ти мені в минулому місяці надіслав, тільки вони не пішли нам на користь, батько того ж вечора їх пропив, бо підгледів, куди мама сховала. Більш нічого не присилай, краще влаштуй, щоб ми з тобою неодмінно побачились. Твій небіж Томас».

Існує блаженський моторолер, що перебуває в стані перманентного ремонту, існує племінник Томас, над яким збиткується п'яничка-батько, брат Франца. Отже, листування між близькими родичами не привертає нічиєї уваги. Кому спаде на думку виривати з контексту лише перше і передостаннє речення? Хіба що полковникові Горенку, до якого ці листівки потім потрапляють. В даному разі він зрозуміє:

Григорію треба дещо уточнити і за тиждень доповісти, причому не через зв'язкових, а в особистій розмові.

Зустрінуться вони, як звичайно, на одній з приватних квартир, усі підходи до якої пильно охороняються. В цьому Григорій може цілком покластися па досвід полковника, його передбачливість. Такої ж максимальної обережності Горенко вимагає від усіх, з ким йому доводиться працювати. Разом з Григорієм вони розробили кілька спеціальних маршрутів для найбільш безпечного переходу з сектора в сектор. Вони пролягають через будинки з подвійними ходами-виходами, через подвір'я з потайними лазами, через наскрізні проходи з вулиці на вулицю... Лінія «полковник Горенко — капітан Гончаренко», безумовно, чиста. А от чи так з Гельмутом Зеллером? З його місією в «Родинному вогнищі»?

Телефонний дзвінок примушує підвестися. Голос Нунке. «Як ви себе почуваєте, Фред?» Григорій не поспішає відповісти, зважуючи, як йому триматись. Потім голосно позіхає і ліниво каже: «А-а, це ви... Моє шанування!» Нунке перепрошує, що, очевидно, його збудив, і відразу заводить розмову про події в школі. Григорій жвавішає: «Так... так... Думбрайт розповідав. Як мені це подобається? Мабуть, так, як і вам. Тим більше...» Осяяний раптовою думкою, він уриває мову. «Ну, ну!» — квапить Нунке. «Тим більше, що я стопроцентний йолоп! — випалює Григорій. — Так, так, цілковитий кретин!» — «Тобто?» — не розуміє Нунке. «Я ж кілька разів здибувався з ним в кав'ярні, де часом снідаю, розмовляв і нічогісінько не второпав!» — «Он як?» — в голосі начальника берлінського філіалу так званої організації Гелена вчувається напруження. «Розумієте, деякі його висловлювання на адресу Думбрайта, Шлітсена, частково на вашу, були, м'яко кажучи, не зовсім доброзичливі. Та я пояснив це собі тим, що бідолаха злоститься на весь світ через свою хворобу. Надто нещасний вигляд він мав. Знаєте, як у Едгара По: «І сидить він, лиховісний, ворон чорний, ворон злісний...» З трубки долинув не зовсім щирий сміх: «У вас палка уява, Фред, а наша робота вимагає аналітичного мислення, а не поетичного сприйняття дійсності. Втім, про все це потім... Коли ми побачимось? Може, ввечері?»

Довелося послатися на домовленість з Думбрайтом, відповісти на кілька запитань про Гамбург, самопочуття Берти і дітей, перш ніж Нунке повісив, трубку. На всі ці запитання Григорій відповідав

механічно, бо думки його зосереджені на одному: ось де він схибив — Ворон! Треба було забезпечити собі шляхи відходу, кинути, прощаючись з Нунке перед від'їздом, одну-однісіньку невиразну фразу. Щось на зразок: «Ага, забув вам розповісти про Ворона, нагадаєте, коли приїду...» Вона ні до чого його не зобов'язувала, нічим не зв'язувала, адже розмову, залежно від обставин, можна було потім повернути так і так. Добре хоч тепер, під час телефонної розмови, він зробив єдиний правильний хід — сам пішов назустріч небезпеці.

Про те, що він помітив вторгнення в свою квартиру, тепер, звісно, доведеться змовчати. Не такий Нунке дурень, щоб не пов'язати несподівану Фредову відвертість з переляком через обшук. Хай тішиться думкою, що обшук було проведено шито-крито. А шкода! Так і кортить вибухнути благородним обуренням проти ініціаторів обшуку, покепкувати з поганців, що копирсалися в його речах, лишаючи повсюди сліди своїх брудних рук.

Григорій повертається на своє місце, але від пічки пашить, так і тягне впасти в ліжко. Він справді не виспався, перемерз у холодному вагоні, вкрай стомився. Та й нервове збудження, викликане неприємним відкриттям, починає спадати. Непомітно повіки стуляються...

Гучний стукіт у двері повертає його з небуття. Мить Григорій стоїть, похитуючись, не розуміє, де він і що з ним. У голові ще снуються уривки баченого уві сні. Громаддя якоїсь будівлі з безліччю дверей, круті, майже прямовисні сходи, якими він дереться вгору, тікаючи від погоні. Чорний крук застить світ, б'є крилами по голові, силкується вибити з рук пістолет... Гостре почуття небезпеки й безвиході проймає його всього і примушує остаточно прокинутись. Він справді затискує в руці пістолет, невідомо коли вихоплений з-під подушки. В кімнаті поночі. Хтось гатить у двері.

— Хто такий? Та чую, чую... зачекайте!

Думбрайт, регочучи, ввалюється в прочинені двері.

— Ну й сон у вас, хлопче! — вигукує він. — Мертвого можна підняти! А тепер мерщій прибирайтеся, ми спізнюємось!

Думбрайт відсуває крісло від пічки, сідає і, нетерпляче постукуючи черевиком об підлогу, спостерігає, як одягається Фред Шульц.

«Хоч би відвернувся, тварюка!» — сердито думає Григорій. Йому неприємно прибиратися в присутності сторонньої людини, і він вишукує, чим би допекти босу.

— А знаєте, — кидає Григорій, — боюсь, нас спіткає невдача. Така чортівня наснилася!

— Яка саме? — стривожено цікавиться Думбрайт. Як багато уродженців південних штатів, він забобонний, вірить у всілякі прикмети.

— Ніби ми з вами від когось тікаємо чи когось наздоганяємо, а над нами кружляють з погрозливим карканням чорні круки. Вони все знижуються і знижуються, б'ють крилами по голові, прагнуть дзьобнути в очі. Казна-що, а не сон! Мабуть, дуже натопив, от і верзлося.

Обличчя Думбрайта похмурніє.

— Поганий сон! Походження інтуїції ми не знаємо, механізму її дії не збагнемо, а вона часто попереджає нас через сни, передчуття. Можливо, тут спрацьовує інстинкт самоохорони, що дістався нам у спадок від первісної людини, тепер приглушений віками цивілізації. От чому вві сні, коли контроль розуму слабшає... Адже й психологи, візьміть Фрейда, вважають, що підсвідоме впливає на всі наші вчинки куди сильніше, ніж ми вважаємо. Ви зі мною згодні?

— У даному разі інстинкт мені підказує, що не треба втрачати доброго гумору. Хороший настрій — то півуспіху. Бачились з своїм приятелем?

— Аякже. Обіцяв допомогти. О дев'ятій він сам буде в ресторані, роздивиться, хто є, потім відрекомендує мене потрібній людині.

— Чудово! Може, моя присутність буде зайвою?

— Вкрай потрібна. Ви вмієте створювати навколо себе невимушену атмосферу, пожвавити розмову влучним дотепом, А від першого враження при знайомстві багато залежить. Та й даму нашу вам більше личить розважати.

— Отже, буде й дама?

— Ми за нею заїдемо по дорозі.

— Що ж то за одна?

— Один мій підлеглий, — та ви його знаєте — Хейєндопф, — запропонував мені в супутниці свою знайому, актрису.

— Часом не синьйору Джованну? Співачку?

— Виходить, ви її знаєте?

— Дуже мало, якимось познайомилися в Італії.

— Що ж, тим краще. Ну, ви нарешті готові?

— Майже. Лишилося тільки пов'язати краватку і взяти носовичка.

Григорій відхиляє дверцята шафи, і знову впадає в око дещо порушений порядок на полицях. Згадка про обшук остаточно псує йому настрої.

Над столиками плине мелодія модного блюзу. Вкрадливі звуки гавайської гітари м'яко рокочуть, ненав'язливо вплітаючись у лейтмотив пісеньки про втрачене кохання. В ній нема ні скорботи, ні туги, це лише сумовито-ніжний спогад про давноминулі дні, і, як спомин, звуки обриваються й тануть. Оркестранти кладуть свої смички на пюпітри, гітарист підводиться і вклоняється. Публіка нагороджує оркестр стриманими оплесками. І знову брякають ножі й виделки, ніби всі квапляться перетравити щойно почуте.

— Як це образливо! — вихоплюється у Джованні. У нас в Італії гарних музик вшановують не так. — Випроставши руки, вона й надалі заповзято аплодує. На неї озираються.

— Непогано виконано, — поблажливо схвалює Думбрайт. — Але, люба моя, пошкодуйте свої долоні! І вуха присутніх. Ми повертаємо до себе увагу.

— Увагу повертає кожна гарна жінка, — приходять на допомогу Джованні Григорій. — Нам з вами, містер Думбрайт, просто заздять.

— Спасибі, Фред! — Молода жінка кидає своєму заступникові вдячний погляд. — Ви, як завжди, готові стати на захист.

— Бо добре усвідомив дуже просту істину: єдиний спосіб мати друга — самому бути другом.

— Чудові слова, Фред! Зовсім просто, лаконічно і водночас...

— Стережіться, Джованно! — перериває Думбрайт. — Слова на те й існують, щоб приховувати думки. Так принаймні твердять дипломати. Отже, не покладайтесь на слова.

— Як на чиї...

— На мої, виходить, ні?

— Я цього не сказала. Бо знаю вас дуже мало, майже зовсім не знаю.

— Тоді вип'ємо за те, щоб ми теж стали друзями!

— Ви щойно на мене нагримали. Поганий початок для дружби.

— І ви образились? Обіцяю бути ввічливим, обіцяю...

— Тепер і я скажу: стережіться, Джованно! Ввічливість нічого не варта, а дає багато. Глядіть, щоб вам не довелося сплачувати за великим рахунком.

— Це не по-товариському, Фред! Не годиться насторожувати синьйору проти мене на самому початку нашого знайомства. Упередженість — поганий порадник, коли йдеться про встановлення людських взаємин. То вип'ємо за дружбу, Джованно?

Два келихи, торкнувшись, тихо дзеленчать. Думбрайт схиляється й цілує молодій жінці руку. Поверх його голови Джованна посилає Григорію силувану посмішку.

В ресторані народу більшає. Тепер зайнято майже всі столики. Думбрайт уважно їх оглядає, з досадою скривлює нижню щелепу, мов від ниючого зубного болю. Оркестр знову заграв, і пари танцюючих закружляли в проходах, заважають йому дивитися.

— Вже чверть на десяту, — кидає Думбрайт, ні до кого не звертаючись. — Не радив би Крігеру зі мною жартувати! Невже?.. — Обличчя його раптом розпливається в широкій посмішці, він піднімає руку, комусь привітно вимахує. — Пробачте, я на хвилику вас залишу!

Григорій стежить за його кремезною постагтю, що досить безцеремонно пробирається між танцюючими. Невисокий, кругленький чоловічок котиться йому назустріч, теж сяючи посмішкою. На ходу він вклоняється то одному, то другому, до декотрих підходить потиснути руку, на мигах просячи у Думбрайта пробачення за затримку. Григорій відвертається.

— Як же вам ведеться в Берліні, Джованно? — запитує він.

— Самі бачите. Хейєндопф порядкує мною, мов іграшкою. Сьогодні підсунув цьому, — молода жінка киває на стілець, де щойно сидів Думбрайт, — ще б пак, новий начальник! Краще б уже лишився Гордон, він хоч поведився гарно...

— Покиньте Хейєндопфа. Невже ви себе не прогудете?

— У мене ж і досі нема ангажементу! Він забрав мої документи буцімто для переговорів з антрепренерами. Але то брехня, чистісінька брехня! Ви не уявляєте, Фред, в якому я опинилася становищі, які думки мене переслідують...

— Хочете, я поговорю з Хейєндопфом?

— Боронь боже! Він вас вважає своїм ворогом, не може згадувати без зненависті, як ви в чомусь його обійшли, нахваляється вивести на чисту воду... вас і... мене... — Джованна червоніє, нервово крутить на пальці перстень. — Мою приязнь до вас він розцінює як... як...

— Зрозуміло.

Фред, пам'ятаєте, ви казали про одного вашого друга, що має приїхати з Італії?

— Звичайно. Я не забуваю своїх обіцянок. З ряду причин ми не можемо листуватися, та я гадаю, що приїзд свій він приурочить до певної події — Другого Німецького Народного Конгресу. Він відбудеться десь на початку сорок восьмого.

— Стільки чекати!

— Не так довго, треба набратися терпіння. І постаратися за цей час вирвати у Хейєндопфа свої документи. Щоб вони були напоготові.

— Не знаю, чи вистачить у мене сил.

— Треба, щоб вистачило. Всього три-чотири місяці. Будьте ж мужньою! Тримайтесь Хейєндопфа, щоб приспати його підозри.

— Коли я вас слухаю, мені все здається простішим. Якби ми могли бачитись хоч інколи!

— Я теж хотів би цього. Спробую налагодити з Хейєндопфом стосунки. Або прищемити йому хвоста.

Джованна розсміялась. І дуже вчасно: до столика наближався Думбрайт.

— Бачу, ви без мене не нудилися, синьоро і синьор! — посварився пальцем Думбрайт. — Прикро. Надалі не братиму в супутники молодшого і ставнішого. Я жартома, жартома, Джованно! Не хмурте свого гарного личка. Особливо зараз, коли я чекаю на гостей. Веселощі вам більше до лиця. Такою і залишайтеся, як були щойно. В цьому я покладаюся і на вас, Фред. Так і бути, вибачаю вам упадання біля моєї дами.

Покликавши офіціанта, Думбрайт наказав навести на столі лад, замовив нові закуски і страви, кілька пляшок з напоями.

— Ну от, тепер усе гаразд, — з задоволенням констатував Думбрайт, оглядаючи наново сервірований стіл.

— Чи не занадто пишно? — запитав Григорій, ховаючи посмішку. — Що, коли в нашого гостя виразка шлунка чи щось подібне? Його тільки дратуватимуть, надмірності.

— Зате покажуть широчінь нашої природи. Ми ж прийшли сюди відзначити день Джованніного народження.

— Сподіваюсь, широчінь природи не позначиться на роках, що їх ви мені надали?

— Про вік у жінок не питають.

— Не завжди. Лише тоді, коли таке запитання може здатися нетактовним. А я саме наближаюсь до такого віку.

— Наближатися можна по-різному: повільно і стрімголов. І ми з Фредом вас благаємо — не поспішайте! Мені ви подобаєтесь такою, як є.

Жартівливий тон розмови й випите вино поступово впливають на Джованну. Майбутнє вже не здається їй таким безнадійним, вона радіє, що поруч є Фред, присутність Думбрайта більше не лякає. Та й музика впливає заспокійливо. Вона лине ніби здалека, не вражаючи слух гучними ударами барабанів, мідних тарілок, виттям саксофонів. Джованна ненавидить джаз. Її вухо, звикле до співучих, мелодійних наспівів рідної землі, не сприймає розшматованої гармонії, що ніби звивається і корчиться від муки, потрапивши до рук гвалтівників.

— А тут гарно, — каже Джованна. — Подумати, скільки ми сидимо — і жодного скандалу!

— Англіїці — народ респектабельний, — зауважує Григорій. — Вони тут тому і збираються, що власник ресторану зважив на їхні смаки.

— І, головне, тут нема американців, — з викликом дивиться на Думбрайта Джованна. — Уявляю, що зчинилось би, коли б з лементом і гиками ввалилися сюди ваші хвацькі бойз.

Думбрайт знизав плечима. Йому ніколи відповідати — до їхнього столика ось-ось підкотиться його кругленький приятель, який, спинаючись навшпиньки, щось нашіптує на вухо своєму супутнику. Той, здається, не слухає. Принаймні обличчя в нього незворушно спокійне, погляд немовби звернений у самого себе.

— А, Крігер! Прошу до нас, прошу до нас! — голосно гукає Думбрайт.

Кругленька постать підкочується мало не впритул до Думбрайта:

— Але я не сам, я не сам, любий друже! Дозвольте відрекомендувати свого доброго знайомого — о, я не важусь сказати

«друга», хоч і прагну, всім серцем цього прагну! — Так от, свого доброго знайомого сера...

— Чарльз Джеффіс! — коротко кидає супутник Крігера і мовчки вклоняється.

Думбрайт і Фред підводяться, чекаючи, поки гості сядуть. Той, хто назвався Джеффісом, спокійно опускається на стілець, але Крігер, на мить присівши, знову зривається з місця і кружляє навколо присутніх, гаряче тиснучи кожному руку, сяючи посмішкою, виблискуючи золотом зубів. Оббігши коло, він раптом сплескує коротенькими ручками і знову кидається до Джованни, припадає устами до її пальців.

— Згадав, згадав, з якої нагоди ви зібралися. Поздоровляю, шановна фрау, тисячу разів поздоровляю! Хотів би побажати вам квітнути, але далі квітнути неможливо — це буде вже загрозою громадському спокою! — вигукує він, перемижуючи фрази поцілунками руки.

Думбрайт наповнює келихи, пропонує випити за іменинницю. Сер Джеффіс вітає її стриманим кивком голови. Він досі не випустив і пари з уст. Над столом зависла ніякова пауза. Перериває її Григорій:

— У нас, німців, є приказка: «Згода будує, а незгода руйнує». Сер Джеффіс, сподіваюсь, ви не відмовитесь випити за згоду в нашому маленькому товаристві? Серед нас є американець, німець, італійка, англієць... Хіба не репрезентуємо ми в деякій мірі повоєнну співдружність народів?

— Ми, англійці, завжди за злагоду. Звичайно, у розумних межах. Що ж, охоче приєднуюсь до вашого тосту. Ну, ні, містер Думбрайт, мені досить. Я багато не п'ю вечорами, бо привчив себе не вечеряти.

— Таке насильство над власною плоттю! — жахається Крігер.

Джеффіс кидає насмішкуватий погляд на його пухкі щоки і опукле черево, що заважає йому ближче присунутися до столу.

— Навпаки, повага до неї. Я звільняю свій організм від надмірної роботи по засвоєнню зайвого кусня печені, і мені не доводиться тягати на собі непотрібний вантаж. Завдяки цьому я чудово сплю, ніколи не хворію, голову мою ніколи не затьмарює підвищений тиск.

— Але свідомо позбавляти себе таких радощів життя, як добра випивка, смачна вечеря в товариському колі! — сплескує руками Крігер. — Ні, ні, я рішуче проти помірності, вашої схильності до золотої середини, чого б це не стосувалося — політики чи...

— Конфуцій повчав, що середина — то найближча точка до мудрості. Не дійти до неї — однаково що перейти.

— Ви працювали на Сході? — запитує в англійця Григорій.

— Деякий час, — ухильно відповідає Джеффріс.

Думбрайт занепокоєно поглядає на годинник. Помітивши це, Крігер відразу підхоплюється.

— Боже правий, я вже забалакався! Це на вашій совісті, сер Джеффріс! Ви зачепили мене за живе, і я мало не забув про одне дуже важливе побачення. Вітаю товариство. Синьоро Джованно, благаю вас, не станьте послідовницею Конфуція!

Крігер знов покотився проходом, але в зворотному напрямку, як раніш, тиснучи на ходу комусь руки чи просто помахуючи правицею.

— Який смішний чоловічок! — каже, посміхаючись, Джованна. — Від нього так і випромінюють доброзичливість і веселощі.

Джеффріс кидає на Джованну похмурий погляд.

— Не довіряйте словам і манерам, синьоро! Цей доброзичливий веселун добре нажився під час війни на виробництві килимків для ніг з людського волосся.

Джованна блідне і крадькома хреститься.

— Чому ж тоді... чому ж тоді він серед нас? — злякано запитує вона. — Я чула, що таких людей...

— Бо політику роблять не серцем, а лише головою, — жорстко відповідає Джеффріс. — А нам він зараз потрібен.

«Ще одна різновидність джентльмена з голови до п'ят, — думає Григорій. — Досить порядний, щоб не приховувати своєї зневаги до Крігера, і водночас розміркований ділок, котрий не гребує користуватися його послугами. Цікаво, як він поводитиметься під час розмови з Думбрайтом...»

Після перерви оркестранти знову беруться за свої інструменти.

— Потанцюємо, Джованно?

— Залюбки.

Вони йдуть на танцювальний майданчик поблизу оркестру.

— У мене зомліли ноги від страху, коли Джеффріс розповідав про Крігера. Як це страшно! Такого не можна прощати, правда?

— Великий німецький поет Гейне казав, що ворогам треба прощати, але не раніше, ніж їх повісять.

Ноги в Джованни, справді, наче ватяні, не слухаються, збиваються з ритму. Григорій трохи притримує свою партнершу, потім знову веде її на танець. І враз Джованну ніби проймає почуття польоту. їй здається, що мелодія вливається в неї дужим припливом, несе у стрімкому потоці, легку і вправну, здатну птахом злетіти в голубизну неба.

Коли музика обривається, Джованна не може відразу вгамувати радісного збудження.

— Як не хочеться повертатися до них, — киває вона в бік столика, де сидять Думбрайт з Джеффрісом. — Давайте кудись втечемо! Однаково їм не до нас.

— Не до нас, — погоджується. Він веде свою даму до довгого мармурового стола, за яким, на тлі монументального буфета, мудрує з напоями бармен: щось виливає і доливає, струшує, збиває суміш.

— Два легеньких коктейлі: для пікантності!

Джованна сідає на високий круглий стілець. Григорій спирається ліктем на стіл, напівповертається обличчям до залу. Звідси йому зручно спостерігати за розмовою Думбрайта і Джеффріса. Власне, говорить зараз тільки Думбрайт. Він із запалом у чомусь переконує англійця. Сухий, наче викарбуваний на медалі, профіль Джеффріса лишається незворушно спокійним. Лише іноді нахиляється голова на знак згоди чи креслить коротку пряму підборіддя на знак заперечення.

— Фред, як ви гадаєте, ми ще довго тут пробудемо? — запитує Джованна.

— Не думаю. Співробітник у Думбрайта не дуже говіркий. А чому ви запитуєте, — стомилась?

— Не розберу. Щойно мені було весело, а зараз напосів смуток. Тягне піти звідси і не хочеться повертатись додому, якщо можна назвати домом місце, де я тепер живу і де мені все остогидло. Іноді мене охоплює бажання сісти в машину і кудись гайнути, однаково куди... Отак безоглядно мчати і мчати, як зацькована тварина, поки десь не впаде...

— Джованно, ми ж умовились, що ви триматимете себе в руках! Все буде гаразд, обіцяю вам. Як тільки приїде Джузеппе...

— Спасибі, Фред! Пробачте! Я сама не знаю, що кажу... Це зараз минеться. Трохи попустила віжки, тільки й усього... Розплачуйтесь мерщій і ходітьте.

Коли вони підійшли до свого столика, Думбрайт уже сидів один, похмуро позираючи на батарею пляшок і тарілки з недоторканими стравами.

— Ну як? — запитав Григорій.

— А ніяк, — сердито буркнув Думбрайт. — Не дурно вам наснилися ці кляті круки. Виявляється, сон був у руку!

РОЗДІЛ П'ЯТИЙ

Нунке переляканий до смерті

Десь далеко в коридорі пролунав дзвінок. Зачовгала капцями по підлозі Зельма. Пішла відчиняти. Хвилини чекання тривали довго. Нунке підвівся у кріслі, хотів щось взяти зі столу, провів рукою по його поверхні і знову опустився на м'яке сидіння. І тут на порозі виник Фред, розчервонілий від холоду.

— Що-небудь трапилось? — запитав він просто з дверей.

Не відповідаючи, Нунке вказав на крісло. Григорій сів, відкинувся на спинку, оббиту темно-вишневою шкірою. Вона приємно холодила спину, трохи заспокоювала напружені нерви. Григорій потягся за сигаретами, закурив і мовчки чекав, поки заговорить Нунке.

— Якби я був забобонним, подумав би, що фортуна повернулася до мене спиною. Зараз, коли ми повинні виплутатися з лиха, що звалилось на нашу школу, концентрувати всі свої дії довкола цієї історії з Вороновим, щоб вийти сухими з води, саме зараз мені доводиться займатися ще одною дуже неприємною справою. Ви розумієте, про що я кажу?

— Вибачте, гер Нунке, не розумію.

— Після вашої поїздки у східний сектор я заспокоївся. Ніхто, з ваших слів, не знав прізвища Берти. Я розпорядився, щоб люди, які здійснюють операцію «Лютц», негайно залишили радянський сектор. Але один, з невідомих мені причин, затримався там і сьогодні, як повідомив наш агент, був заарештований. Хто міг виказати його? Як потрапив він до рук Народної міліції, для мене зовсім незрозуміло. Про причини його арешту довідатись нічого не вдалося. Але агент знає Баумана, якого він особисто інструктував, і тепер дуже схвильований,

бо вважає Баумана людиною дуже ненадійною. Якщо за Баумана добряче візьмуться, він усе розповість.

— Як це сталося?

— Про те, що Ріхард Бауман у тюрмі, наш агент довідався від свого далекого родича, наглядача, якому він платить за те, що той повідомляє йому про всіх, кого заарештовує Народна міліція. Агент добре законспірований, навіть не зв'язаний з підпіллям. Єдиний його помічник — цей наглядач.

Григорій глибше затягується сигаретою. Отже, все правильно: вбивця Лютца — Ріхард Бауман. Бідолашна мати здогадується про це. Тільки в неї не вистачило сил сказати про свої підозри. Це їй зрозуміло: вона ж мати...

Думка миттю перестрибує на інше. Навіщо Нунке викликав мене? Можливо, йому донесли, що я наказав видати убивцю, щоб відвести підозру від нашого підпілля? Так, але він сам, посилаючи мене до Карова, вважав, що вбивця вже у західному секторі. Його хвилювало тільки одне: чи знає господиня прізвище хлопчика і його матері... Караюча десниця покарає за все... Так, нещасна жінка мала рацію.

Несподіваний приїзд Берти у той вечір зіграв на руку вбивцям. Вони давно стежили за Лютцом, але його завжди оточували учні. Вечорами ж Карл майже не виходив з дому. А тут усе склалось надзвичайно вдало: пізній вечір, таємнича незнайомка, випивка в барі. Адже ніхто з них не знав, з яких причин їм велено прибрати Лютца і хто стоїть за цим. О, згадав! Нунке якимось казав, що йому не хотілось одразу прибирати Карла. Він наказав спочатку настрахати його анонімками, сподіваючись, що той злякається і забереться геть. Але довелося все-таки вдатися до крайніх засобів.

Нунке, походжаючи по кімнаті, вів далі:

— Треба, щоб Бауман мовчав, треба, щоб про те, що знає він, не довідалася жодна жива душа. Він повинен втратити пам'ять, заніміти, зникнути, втекти до дідька або хмаркою злетіти на небеса.

— На не-бе-са, — задумливо протягнув Фред.

— А чи не здається вам, Шульц, що обставини сприяють нам?

— Вибачте, які обставини ви маєте на увазі?

— Тюремний наглядач і мати, яка, зі слів агента, проживає у Карові.

Щось починає вимальовуватись...

— Ну-ну... Все дуже просто. Вплинути на матір..!

— Дурниці, до чого тут мати!

— Фред, куди поділась ваша кмітливість?

— Ви застали мене зненацька, не дали подумати.

— Ну гаразд, не ображайтесь. Я просто хотів, щоб ви дійшли до того ж висновку, що і я, виходячи з тих самих логічних міркувань. Давайте думати разом. Що нам треба? Нам треба, щоб Бауман мовчав. Оскільки він ненадійний, значить, вжиті нами засоби повинні бути цілком надійні. Але й відкрито диктувати не треба. Мати могла б принести невеличку передачу... Розумієте, про що я думаю?

— Так, гер Нунке, але справа в тому, що у Ріхарда Баумана дуже погані стосунки з матір'ю, отже, ніякої передачі вона йому не понесе. Все доведеться робити самим.

— Ще один козир у наших руках: мати галасу не здійме, не з'ясовуватиме причини смерті сина. Це значно спрощує справу. Або... — Нунке на хвилину замислився. — Можна ще простіше — послатися на те, що вона отруїла сина, відчуваючи до нього ненависть... Треба детальніше дізнатись про причину їхньої сварки... На місці вам буде видніше. Отже, Фред, єдина людина, на яку я можу покластися, якій можу довірити цю справу, — це ви. Прошу вас про це як друга, як офіцера. Продумайте все до найменших дрібниць, враховуючи те, що часу в нас обмаль. Засобами не гребуйте. Платіть щедро, щоб не було осічки, пообіцяйте притулок у нас і взагалі все, що їм заманеться. До речі, наглядачеві зовсім не обов'язково знати, що буде в тій передачі...

— Але якщо він отруїться, тюремний лікар одразу ж усе зрозуміє. Почнуть допитувати наглядача, з'ясовувати, звідки посилка...

— Ну то й що? Начхати на нього. Він нічого не знає, агентові, зв'язаному з ним, ми накажемо негайно після передачі посилки перебратись у наш сектор. Тоді на ваші плечі ляже велика відповідальна робота. Правда, агент майже все підготував, вам доведеться завершити... Але це ще терпить... Головне — примусити Баумана мовчати...

— Я можу йти, гер Нунке?

— Звичайно. Чекаю вас увечері.

Фред причинив двері кабінету. Чути було, як він іде через їдальню, виходить у передпокій, одягається. Ще декілька кроків.

М'який стук дверей, клацає замок.

Зітхнувши, Нунке запалює сигарету і одразу ж кидає її в попільничку. Смак тютюну викликає в ньому відразу, дере горло, груди зсудомило. Треба випити щось гаряче, вкритися теплим пледом і спробувати заснути. Присівши на канапу, він натискує на грушу дзвінка, що звисає з торшера, і не забирає пальців з довгастої білої кнопочки до того часу, поки з їдальні не долинає човгання Зельминих капців. Служниця недочуває.

— Та чую вже, чую, не глуха, — бурмоче стара, звикла до забаганки панів. Треба ж було все приготувати. Вона опускає тацю з сніданком на стіл, підсовує до канапи журнальний столик, накриває його сніжно-білою серветкою і повільно й урочисто розкладає принесену їжу: оладки, соусник з розтопленим маслом, дрібно нарізане яйце з грибами, вазочку з джемом, хрустке домашнє печиво і справжню джезву з кавою. Подарував її Нунке один з секретарів турецького посольства на знак «дружби і взаєморозуміння». Це було ще на початку його роботи в розвідці. «Взаєморозуміння» з секретарем турецького посольства одразу висунуло новачка Нунке з лав пішаків у шерегу працівників найбільш здібних і перспективних. З того часу він усюди возить цю джезву. Вона слугує йому своєрідним талісманом; застерігає від помилок, віщує нові успіхи. От і зараз він з ніжністю поглядає на її блискучу поверхню.

— Залиште тільки каву і печиво, — наказує він служниці. — І ще підігрійте склянку молока. У нас є молоко?

— Тільки в банках, — презирливо кривиться Зельма.

— До дідька банки! Принесіть мені кип'ятку! Звичайного кип'ятку і захопіть електроплитку, бо поки ви дошкандибаєте сюди з кухні...

— Моїм ногам стільки ж років, скільки й мені. І відходили вони, топчучись довкола вас...

— Ну, ну, Зельмо, не гнівайтесь. Я не хотів вас образити. Просто захотілось гарячого, зігріти груди.

— Тоді випийте липового цвіту. Хочете, заварю? Тільки доведеться зачекати, поки настоїться. Пригадуєте, фрау Тільда завжди, коли ви хворіли, поїла вас духмяним настоєм з липового цвіту.

Він уже не слухає стару Зельму. Думки Нунке повертаються до Лютца й дорученого Фредові завдання. Якщо тому пощастить, то через

два-три дні Бауман замовкне навіки.

Служниця щось і далі говорить, але Нунке випроваджує її рухом руки.

«...А що коли його викличуть на допит сьогодні? Або вже викликали. Деякий час Бауман триматиметься, доводитиме своє алібі і так далі. Отже, щоб здійснити задумане, у нас ще є час. А втім, береженого бог береже. Треба завтра ж на місці розвідати обстановку. Так, саме завтра».

Нунке підвівся, відштовхнув журнальний столик, на підлогу ледь не впала чашка, з джезви вилилась уся кава. З відразу, навіть з якимось забобонним жахом Нунке дивиться, як розпливається по білій серветці темна пляма. Він крутить телефонний диск, чути то довгі, то короткі гудки. В одному випадку абонент не відгукується, у другому — телефон зайнятий. Скільки можна патякати, чорт забирай! Нарешті довгий гудок і знайомий голос:

— Вибачте, гер Нунке, але я тільки недавно повернувся від вас і займався дорученою мені справою. Дещо обміркував дорогою, дещо з'ясовував по телефону.

— Скажіть, вам не здається, що добре було б усе розвідати на місці?

— Саме про це я й хотів порадитися з вами. Розмова ця не телефонна, і, якщо дозволите, я години через три-чотири буду у вас.

Фред нервово ходить по кабінету. Зупиняється біля телефонного столика, але одразу ж відсмикує руку від апарата. Як бути? Подзвонити Марії, сказати, що є квитки в кіно? Небезпечно. Але, якщо навіть вони зустрінуться увечері, то з Зеллером вона побачиться тільки завтра, і вже буде пізно. Що, власне кажучи, буде пізно? Хіба він сам не може поквитатись з убивцею Лютца — нікчемою, про якого рідна матір каже, що його повинна покарати караюча десниця. От Григорій Гончаренко і буде цією «караючою десницею». Від імені всіх чесних людей він помститься за людину, яка намагалась виховати в своїх учнів ненависть до фашизму, до війни і вбивств. Хто такий Бауман? Жалюгідний, продажний покидьок. Зберегти йому життя, щоб він давав свідчення про Нунке? Але ж він навіть не чув прізвища Нунке... Спокійно, Григорію. Слід усе точно зважити і розрахувати. Головне зараз встановити, хто той агент, який має важливе завдання. Щоправда,

є ще одна складність: начальникові Каровської поліції може здатися підозрілим, що я приїжджаю вдруге. Послати когось, попросити Горенка, щоб Народна міліція сама розправилася з Бауманом? Але тоді агент Нунке з лишиться нерозкритим і зможе завдати чимало шкоди... Ні, треба їхати самому. Знайти вагомий привід.

Григорій знову ходить по кімнаті. Іншого виходу немає — доведеться дзвонити Марії. «Поїду зараз у кінотеатр, візьму квитки й зателефоную звідти з найближчого автомата».

РОЗДІЛ ШОСТИЙ

Останній день Ленау

Безупинно дзвонить телефон в аптеці фрау Кеніг. Декілька разів знявши трубку і почувши вкрадливий чоловічий голос, Рут кладе її знову.

— Що у нас з телефоном? — запитує Себастьян Ленау.

— Це за мною полюють репортери, наче я кінозірка.

Час уже дати нам спокій. Що їм треба?

— Одних цікавить особа Петерсона, хочуть, щоб я розповіла про його роман з Кларою. Інших — Клара. Пропонують написати нарис «Моя подруга Клара Нейман». Як усе це гидко! Навіщо тривожити мертвих? Краще б писали про те, як налагодити життя.

— Саме цього вони й уникають. Політика, Рут, — треба відволікти увагу від насущного, граючи на найнижчих інстинктах натовпу, — це старий випробуваний засіб. А ви на якийсь час зніміть трубку. Неможливо працювати під цей безперервний дзвін.

Рут знімає трубку і починає накривати столики, не без зловтіхи поглядаючи на телефон, що мовчить. Потім швидко забуває про нього. Роботи вистачає. В місті епідемія грипу. Батько Ернста ледве встигає готувати ліки, замовлені по рецептах. А Рут доводиться прибирати бруд, що його наносять клієнти. Нема Клари, фрау Кеніг також виїхала на кілька днів. З самого ранку у дівчини підощви горять від біганини. Ні на хвилину ніколи присісти. Голова така заморочена, що Рут мало не ввімкнула кавоварку, забувши налити в неї воду.

Сьогодні Рут прийшла на годину раніше, ніж звичайно, та все одно, здається, не встигає з усім упоратися. А треба ще перевдягтися. Адже ввечері вона зустрінеться з Ернстом... Дівчина думає про цю зустріч, і серце її завмирає від радості, «Боже, як далеко ще до вечора». Скільки чашок кави доведеться їй зварити, скільки насмажити яєць з беконом, приготувати бутербродів, скільки разів вимушено посміхнутись, відповідаючи на жарти, скільки разів різким словом обірвати...

Боже ж мій, від цього навіть губи можуть задерев'яніти.

До відкриття аптеки залишається десять хвилин. Це не такий уже малий строк. Рут устигла причепуритись. Тепер вона сидить, скинувши черевики, щоб перепочили ноги. Вкрита лінолеумом підлога холодить натруджені ступні, наче висмоктує з них утому.

— Що це за фокуси? — дивується Себастьян Ленау, заглядаючи на кухню. — Хочете простудитися?

— Просто відпочиваю, — сміється Рут. — В моєму розпорядженні ще аж дві хвилини.

— Майже вічність, — посміхається старий. — Втім, недарма кажуть, що година у дитини довша, ніж у старого.

— Ну, я вже не дитина, — удавано сердиться Рут. Погляньте на мої іграшки! — І вона з гордістю киває на довгий широкий стіл, де панує зразковий порядок: все розкладено, кожна річ під рукою.

— У вас організаторський талант, Рут! Заздрю тому, хто стане вашим чоловіком!

Дівчина червоніє і зістрибує з стільця.

— Побіжу відчиняти. Вже час.

Вона відчиняє двері, стоячи на тротуарі, підіймає жалюзі. Різкий холодний вітер пронизує її до кісток. Зіщулившись, Рут швидко біжить у зал, аж раптом позаду долинає гуркіт. Дівчині здалось, що то впали погано закріплені жалюзі. Лаючи себе за квапливість і незграбність, вона хоче обернутися назад, та хтось штовхає її в спину.

— Ну, ну, йди, куди йшла, — чує вона позаду себе голос. — І не думай кричати або чинити опір. Все підготовлено, о'кей!

— Пустіть мене! Ви з глузду з'їхали! Що за дурні жарти!

— Спробуй крикнути ще раз — тоді дізнаєшся, який я жартівник.

Крізь сукню вона відчуває, як у спину їй впирається щось гостре й тверде, торкається шкіри поміж лопатками, «Пістолет!» — жахається

дівчина, і тіло її осідає на підлогу, мов пронизане кулею.

— Ах ти дрантя... — шипить незнайомиць. — Зволікаєш час.

Він трохи відступає, притиснувши дівчину до себе, потім різким рухом відчиняє двері і з такою силою штовхає Рут у зал, що та, похитнувшись, падає. Незнайомиць повертає в замку ключ, виймає його і ховає в кишеню.

Зачувши шум, з провізорської вийшов гер Ленау. Він навіть не встиг злякатись, настільки несподіваним здалося йому все, що відбувається.

— Хто ви такий і що вам тут треба? — запитує він спокійно, нахиляючись, щоб допомогти дівчині підвестися.

— Петерсон, — шепоче Рут.

Хоч як тихо вимовляє вона, насторожені вуха бандита вловили звуки.

— Забудь це ім'я, суко! І ти, старий шкарбун! Я для вас Зігфрид Клуге, гість, якого ви з радістю зустрічаєте! — Він спробував розсміятись, але сміялись тільки уста, в очах зачався страх загнаного звіра, що в шаленому засліпленні здатний на все.

— Що ж вам від нас потрібно? — Ленау зблід, але голос звучить підкреслено діловито, сухо.

— А ти не здогадуєшся, старий чорт? Лягаві натрапили на мій слід, та нікому з них навіть на думку не спаде шукати мене тут. О шостій відходить мій поїзд, а до цього часу...

— Зараз же забирайтеся геть! Я розумію, ви не дасте мені подзвонити в поліцію, але з хвилини на хвилину почнуть приходити наші клієнти, і варто мені тільки крикнути...

— Не встигнеш!.. Бачиш оце? — Петерсон перекинув пістолет у ліву руку, а в правій зблиснула сталь ножа. — Діє блискавично, а головне — безшумно! Навіть на відстані. Кидаю я спритно! Ех ти, дожив до сивин, а не розумієш — людині однаково, за що її розстріляють: за одне вбивство чи за три. Сподіваюсь, тут більше нікого немає? Ану, відійдіть подалі від дверей, станьте біля стіни!

Петерсон робить крок, тримаючи на прицілі старого і дівчину, але Себастьян стоїть непорушно, тепер і його паралізував страх.

— Гер Ленау, та зрозумійте ж, дум спіро сперо!

«Поки дихаю, сподіваюсь». Звуки латини, та ще в устах Рут, повертають Себастьяну Ленау спокій, занурюють у звичний світ

роздумів.

«Поки дихаю, сподіваюсь!» Що Рут хотіла цим сказати? Невже вона знайшла якийсь вихід з становища, що склалася? Дівчина знову багатозначно стискує його пальці. Він мляво відповідає на потиск, тільки для того, щоб заспокоїти її. Молодості властиво тішити себе надіями. А він, на жаль, давно звик дивитись на життя тверезими очима. Зараз його найбільш хвилює інше: о дванадцятій повинен зайти Ернст, занести батькові фармакологічний довідник, що його він видивився десь у вітрині і обіцяв купити під час обідньої перерви. Що ж буде, коли він побачить опущені жалюзі й зачинені двері? Безумовно, це його стривожить. Якщо він почне наполегливо стукати... Серце старого завмирає, він уже бачить сина з простреленою головою, вмираючого на тротуарі. Ні, Рут має рацію, поки живий, не можна розлучатися з надіями, треба шукати вихід, діяти.

— Що нам тепер робити? — з викликом запитує Рут.

Петерсон, певне, не чує її. Очі його прикуті до східців, що ведуть у верхню кімнату.

— Там хто-небудь є? — запитує він, киваючи на східці.

— Нема... нікого... — навмисне затинається Рут.

Непевний тон її відповіді занепокоїв Петерсона.

— Обом стояти біля нижньої сходинки. Якщо ти збрехала, начувайся.

Задкуючи, він підіймається сходами, не зводячи пістолета з старого й дівчини. Східці біля дверей у кімнату забирають праворуч, тепер Петерсону не видно тих, хто стоїть унизу. А треба ще відчинити двері, оглянути кімнату. На це й розраховує Рут.

— Швидше передайте мені запасний ключ, — поспіхом шепоче вона. — Сядете переписувати старі рецепти й накажете мені допомагати. Я... — Вона обриває фразу, ховає ключ у кишеню фартушка, дістає хусточку, тре нею очі.

— Чого розхлюпалась? — підозріло запитує Петерсон, спускаючись сходами.

— Хіба не зрозуміло? — відповідає Ленау. — Ви двічі мало не спіткнулися, задкуючи по східцях, палець міг би натиснути на курок, і куля влучила б у кого-небудь з нас. Взагалі, я радив би вам опустити

пістолет. Ми не чинитимемо опору. Що можуть зробити з добре озброєним джентльменом старий і молода дівчина.

— Ач, які слабкодухі. Нічого, потерпіть, поки я не огляну інші приміщення. Іди вперед, он туди!

Він кивнув на провізорську. Оглянув її, потім примусив повести його на кухню, заглянув навіть у комірчину, де зберігалися продукти.

— Тепер я можу захвати свою гармату. Тільки пам'ятайте: вона у мене завжди напохваті. Найменша спроба...

— Мені треба вимкнути кавоварку. Дозволите? — глузливо запитує Рут.

— Спочатку нагодуєш мене і принесеш каву.

— Де накажете сервірувати стіл — тут чи в залі?

— Не викаблучуйся, візьми тоном нижче! Не таких бачили...

подавай у зал, там вільніше.

Рут бере хліб, сіль, столовий прибор і несе в зал. На електроплитці тим часом гріється сковорідка. Обернувшись, дівчина кидає на неї бекон, збиває у мисочці омлет. Петерсон пильно стежить за кожним її рухом.

— Ви що, так і ходитимете за мною, мов тінь?

— Поки ти не приготуєш їжу. Стежу, щоб не підсипала чогонебудь.

— Ви підказали чудову ідею. Шкода, що у мене з собою нічого нема.

— Може, у нього? — Петерсон киває на старого провізора. — Признайся, діду, адже руки сверблять.

Обличчя Ленау червоніє від гніву.

— Наша професія — рятувати людей, а не знищувати. Не міряйте всіх своєю міркою.

— Надто ви задерикуваті. Якщо так триватиме й надалі, мені доведеться позбутися вашого товариства. Ви, звичайно, здогадуєтесь, що я маю на увазі.

— Ніхто й слова не скаже, якщо ви дасте нам спокій, — мирно зауважує Рут, стримуючи лють. — Вам наливати каву зараз чи коли поїсте?

— Наливай зараз, і не в чашку, а в якийсь більший посуд. Треба розігріти нутрощі, інакше їжа в горло не полізе.

Дівчина бере пивний кухоль, відкручує краник кавоварки. Приємний запах міцної кави наповнює кімнату. Петерсон ковтає слину. Тепер видно, як він зголоднів.

Ледь не наступаючи Рут на п'яти, Петерсон поспішає до накритого столика і нетерпляче підсовує до себе все, що дівчина принесла.

Спостерігаючи за тим, з якою жадібністю він їсть і п'є, Себастьян Ленау тихо зітхає.

Жалісливість мимоволі закрадається в його серце. Як може людина сама себе нищити! Молодий, дужий, гарний. Чого йому не вистачало? Війна, в усьому винна війна! Коли вбивство людини людиною стає професією, годі казати про якісь моральні норми. З власного досвіду знаємо, до чого це призвело. Що захищав Петерсон? Свою пограбовану, спалену землю, державний лад, заснований на справедливості, якусь високу ідею? Ні! Його затягнув вир війни, мов піщинку. В голові його немає жодної ідеї, а душа сповнена по вінця єдиним прагненням — розбагатіти, піднятися до рівня тих, кому солідний рахунок у банку відчиняє двері до влади й могутності.

— Гер Ленау, — нетерпляче нагадує Рут, — може, ми попросимо у нашого гостя дозволу взятися за роботу?

— Так, так, ти маєш рацію... Містере Пет... Клуге! Нам треба виписати дублікати рецептів, приготувати ліки. Це не заважатиме, ми працюємо тихо.

Петерсон розімлів від їжі й кави, він настроєний благодушно.

— Робіть, що хочете! Тільки щоб я вас бачив... — Він демонстративно дістає з кишені пістолет, хоче покласти його на стіл і морщиться.

— Зараз приберу, — похоплюється Рут. Вона бере з сусіднього столика тацю, ставить на неї весь посуд, змитає крихти з столика і запитально дивиться на Петерсона. — Супроводжуватимете мене?

— Тобі так подобається моє товариство?

— Це ж ви ходите за мною, а не я за вами.

— Цього разу можеш іти сама, нікуди ти не дінешся. Тільки — одна нога там, друга тут.

Дівчина відносить посуд і одразу ж повертається. Гер Ленау вже розклав на одному з столиків все необхідне для роботи.

— Перепишемо спочатку все з позначкою «цито», — голосно наказує Ленау, простягаючи Рут кілька довгих рецептів тижневої давності і стосик чистих бланків.

Дівчина старанно виводить незнайомі латинські назви. Відчуваючи на собі уважний погляд Петерсона, вона не наважується написати те, про що хоче попередити старого. Чим ближче до здійснення задуманого, тим більше вона боїться. Перед очима плывуть зелені кола, пальці тремтять.

— Чорт забирай, можна збожеволіти від нудьги! — раптом вигукує Петерсон, якого знемагає дрімота. — Чи нема у вас якого-небудь комікса?

— На жаль, немає. Але в моїй кімнаті є нові американські журнали. Рут не встигла розкласти їх по столиках. Принести вам чи самі візьмете?

— Доведеться самому розім'ятися. — Петерсон ліниво підвівся, хвилину постояв, дивлячись собі під ноги. І знову опустився на стілець. Помітно, що він страшенно втомився, його знемагає нездоланне бажання спати.

— Не було б тут вас, — монотонно бубонить він, немов розмовляє вголос сам з собою, — я б до шостої міг спокійно виспатись. А що мені, власне, заважає лишитись самому? Трухлявий старий, якому все одно помирати, і дівчина-курча, яку я можу придушити одною рукою...

Монотонність його мови, порожній погляд, в якому не миготить навіть іскорка роздратування, лякає більше, ніж спрямоване дуло пістолета. Отже, все марно! Даремно вони прагнуть удаваною покірністю приспати його пильність. План порятунку все детальніше вимальовується в голові Рут. Але тепер усе може провалитись, скоро повинен прийти Ернст... Що ж робити?

Ще не знаючи, на що зважитись, дівчина підводиться з місця. Хай тільки цей негідник наблизиться до неї. Тої ж миті вона, мов дика кішка, стрибне на нього і нігтями вчепиться йому в обличчя. Він не чекає нападу, і батько Ернста встигне стільцем оглушити мерзотника. Тоді вони виб'ють з його рук пістолет і вихоплять з кишені ніж. А далі...

— Рут, не так поспішливо. Спочатку запитаємо нашого гостя, чи цікавлять його журнали? Я хочу йому дещо запропонувати.

— Що?.. Що?.. — В голосі Рут гіркота відчаю, безпорадність.

Ленау намагається відволікти увагу Петерсона від дівчини.

— Гер Клуге, Рут може принести вам журнали і таблетки фенаміну. Я добре розумію ваш стан: ви до краю виснажені погонею, ваше тіло і мозок прагнуть відпочити. Ви боїтеся заснути — у вашому становищі це цілком резонно. Хочу запропонувати вам інший вихід: допінг. З допомогою фенаміну. Це перевірений препарат. Якщо вас влаштовує штучний допінг...

— А де гарантія, що ви не підсунете щось інше?

— Тоді давайте разом підемо в провізорську, я покажу вам шухлядку, де лежить препарат. Сподіваюсь, ви зумієте прочитати етикетку. Потім самі візьмете таблетки. Для цілковитої певності дасте випити мені й Рут.

— Казанок у тебе варить, старий!

Вони втрюх заходять до суміжної кімнати. У високій, на всю стіну шафі знайшли шухлядку з фенаміном, — на ньому написано чорним по білому. Петерсон уголос прочитав назву, дістав пригорщу таблеток.

— Пийте, — наказує він старому й дівчині, перекинувши на долоні маленькі білі горошинки.

Коли обоє виконали його наказ, він хвилин п'ятнадцять уважно спостерігав за ними.

— Як бачите, піддослідні морські свинки живі й здорові! — задерикувато кинула Рут, забираючи зі столу газети й журнали. Щойно пережитий страх зник, вона вже впевнена, цілком упевнена, що зуміє обманути Петерсона і помститися за Клару.

— Я майже дві ночі не спав, — поскаржився Петерсон Ленау. — Одна таблетка мені не допоможе. Можна випити всі?

— Боронь боже! Велика доза зашкодить здоров'ю. Прийміть спочатку три таблетки, потім ще три близько шостої години. На дозуванні ліків я розуміюсь.

— Дивно! У ваших інтересах було б звалити мене з ніг.

— Існує, гер Клуге, таке поняття, як професійна честь. Жодного разу в житті я не поступився нею.

— Ого, який гонор! Ну, просто театр! Втім, сказане мене цілком влаштовує. І як доказ цього — ось! — Він укинув до рота таблетки,

запив їх склянкою води. Решту акуратно загорнув у папір, заховав у кишеню.

— А тепер беріть журнали й розташовуйтеся де хочете. — Рут тицьнула йому в руки все, що відібрала. — А ми займемося справою.

Рут і Ленау знову схилились над рецептами. Час від часу дівчина просить прочитати якесь нерозбірливе слово і кидає колючі репліки на адресу тих лікарів, які не шкодують ні чужих очей, ні чужого часу. Вона хоче привчити Петерсона до того, що під час роботи вони з Ленау розмовляють, притупити його слух. Інакше їй не сказати того, що вона повинна сказати. І якомога швидше. Немає сил перебувати в товаристві вбивці, виконувати його забаганки, залежати від його настроїв. Петерсон роздивляється журнал з напівголою красунею на обкладинці. Вуха у нього горять, і він час від часу хтиво облизує губи. Може, вона й справді так полонила його, що примусила забути про обережність. Навмання назвавши якісь ліки, Рут підсовує рецептурний бланк ближче до старого.

— Гер Ленау, погляньте-но! — каже вона тихо, косуючи на Петерсона. Той захоплений журналом і не звертає на них найменшої уваги. — Про цього лікаря кажуть, що він одного разу... — Вона схиляється до вуха старого і тихо шепоче: — Накажіть мені витерти ганчіркою підлогу. Я почну від тієї стіни. Коли наближусь до дверей, ви вийдіть у провізорську і впустіть що-небудь на підлогу, наприклад, графин з водою. Почувши шум, він кинеться подивитися, в чому справа, я тим часом, а ви... — Петерсон перегортає сторінку, і Рут, не обірвавши фрази, тільки ледь змінивши тон, голосно запитує: — То відкласти цей рецепт? Вдруге наш вельмишановний гер Ленц помиляється в дозуванні. Якщо й надалі він буде такий неухажливий...

— Гаразд, доведеться увечері зайти до нього. Дайте мені чистий бланк, я сам випишу ліки в потрібних дозах.

Рут неквапно стежить за його рукою, на довгому аркушику тільки три слова: «Нам треба поговорити наодинці».

Дівчина ледве не плаче від розчарування. Невже так важко зрозуміти те, що вона не встигла доказати? Якщо двері будуть відчинені, хтось з постійних клієнтів неодмінно намагатиметься ввійти, незважаючи на спущені жалюзі. І кожному впаде у вічі те, що двері не зачинені на засув, а з жалюзі зняті замки. Це викличе тривогу. З одинадцятої до дванадцятої — години пік. Люди йдуть потоком.

Хтось смикне за ручку і увійде в зал. Треба, щоб батько Ернста, заховавшись за дверима провізорської, жбурнув під ноги злочинцеві столик або оглушив його ззаду чимось важким. Тоді ті, хто ввійде, накинуться на нього і обеззброять. Втім, важко передбачити, як розгорнуться події далі.

Намилувавшись красунями в журналах, Петерсон відсовує їх, підводиться і ходить по кімнаті, мов загнаний у клітку звір, насторожено прислухаючись до звуків, що долинають з вулиці.

Не в змозі стримати нервові збудження, дівчина теж підхоплюється з місця.

— Може, ви оберете інше місце для прогулянок, — сердито каже вона Петерсону. — Голова й без того болить від писанини, все пливе перед очима.

— Спокійно, Рут! — зупиняє її Себастьян. — Голова болить тому, що ми з тобою ще не снідали. Гер Клуге, сподіваюсь, ви дозволите нам на кілька хвилин вийти, щоб випити гарячої кави і з'їсти по бутерброду? — Не чекаючи відповіді, старий підводиться і спокійно прямує на кухню.

— Якщо приєднаєтесь до нас, я можу приготувати і вам кілька бутербродів.

— Ти стала навдивовижу лагідною. З чого б це?

— Бережу нерви. Оскільки вже нам випало терпіти вашу присутність до шостої години, доведеться дотримуватись нейтралітету.

— Он якої заспівала! Ну гаразд, іди, може, після снідання ти зовсім подобришаєш.

Переступивши поріг кухні, Рут перевела дихання. Петерсон не пішов за ними.

— Гер Себастьян! Нам залишається одне — якнайшвидше відчинити двері, — гарячково зашепотіла дівчина. — Запевняю вас, я зроблю це так спритно, що він нічого не помітить. Нам прийдуть на допомогу. Обов'язково прийдуть. І тоді...

— І тоді скоїться новий злочин, — різко перебиває дівчину Ленау. — Невже ти не розумієш: він вистрелить у першого, хто ввійде до аптеки. Ми не маємо права рятувати себе, підставляючи під кулю інших.

— Отже, скоритися й чекати шостої години?

— Ні! Ти вискочиш на вулицю, накинеш на двері засув і після цього подзвониш у поліцію. Ми перейдемо в провізорську і готуватимемо ліки, потім я пошлю тебе вниз по гарячу воду, і ти відчиниш двері...

— А ви? Залишити вас одного? Нізачо!

— Рут, ти повинна зробити так, як я сказав. Між одинадцятою і дванадцятою зайде Ернст. Подумай, що саме в нього може влучити куля вбивці. Адже Ернст злякається і намагатиметься проникнути в аптеку.

— Тоді будемо діяти зараз же, негайно! Я не витримаю довгого чекання. До того ж і він, як мені здається, починає нервувати.

Петерсон і досі ходив з кутка в куток, не знаючи, куди себе подіти.

— А тепер дозвольте нам піти в провізорську готувати ліки, — заговорила Рут. — Якщо хочете, ходімо з нами, посидите з нами. Там, до речі, горить камін. Можете сісти біля нього, роззутися й висушити черевики, — дивіться, як забруднили підлогу.

— Дівчина має рацію, гер Клуге. Перед далекою дорогою треба, щоб ноги були сухі. Зараз принесу вам свої домашні капці і підкину в камін брикету...

Спокуса посидіти біля каміна була велика. Погода надворі погана, Петерсон промок і замерз, пробираючись до аптеки крізь руїни. Тим більше, він пересвідчився, що в аптеці, крім старого й дівчини, нема нікого. Він сидітиме поряд з ними, вчинити вони нічого не зможуть: ключ від дверей у нього. До телефону він заборонив підходити. Вони, певно, змирились з тим, що відбувається, і чекають, коли він сам піде звідси.

— Гаразд, працюйте, дідько з вами, — промурмотів Петерсон і рушив у провізорську слідом за Рут і старим.

Ленау відчинив дверцята кахельного каміна, вкинув туди декілька брикетів. Синій вогник полум'я облизав їх.

Петерсон усівся біля вогню, скинув черевики, встромив ноги в капці, до були йому замалі, Ленау підійшов, дістав з шафи всілякі порошочки, пляшки, тюбики. Рут поставила на стіл мініатюрні аптечні терези.

Відтак вони всілися за довгий робочий стіл і почали щось розтирати, важити, міряти, збовтувати.

Незважаючи на фенамін, Петерсона від цієї тиші знемагала дрімота, він героїчно боровся з нею, але час від часу клював носом.

Для більшої впевненості він поклав пістолет на стілець, присунувши його впритул до свого крісла.

— Гер Клуге, — долинув до Петерсона крізь дрімоту голос Ленау, — можна, я пошлю Рут зігріти води? Нам це потрібно для приготування мікстури.

Петерсон навіть полінувався розплющити очі. Куди може подітися це наполохане дівчисько? Ну, піде, зігріє воду і повернеться назад.

— Гаразд, іди, тільки швидше повертайся, — прикрикнув він для остраху.

— Я швидко. — Рут побігла на кухню.

Старий був зайнятий своєю справою — щось змішував, старанно виважував на терезах порошки і знову змішував, розтирав.

Минуло хвилин десять. Ленау підвів голову, покликав:

— Рут, чи не можна швидше, чого ти там вовтузишся?

Відповіді не було. Старий знову повернувся до своїх пробірочок.

Петерсон, який саме трохи задрімав, раптом підвівся, схопив пістолет і з перекошеним від люті обличчям кинувся до дверей, але миттю обернувся і наказав старому іти з ним.

Вони минули зал, заглянули в кухню. Там нікого не було. Двома стрибками Петерсон опинився біля дверей, що вели на вулицю, — вони були замкнені. Вихопив з кишені ключ, вставив його в замкову щілину, швидко повернув, штовхнув двері, але вони не піддавалися. Тоді він обернувся до Ленау, вистрелив у нього і побіг сходами нагору.

Старий упав, обливаючись кров'ю.

Тим часом Рут, тремтячи від страху, вибігла на вулицю, зачинила двері на висячий замок і кинулась до першого ж автомата. їй вдалось швидко з'єднатися з поліцією і розповісти про все, що сталося в аптеці. Її заспокоїли, сказали, що машина негайно виїздить.

Дівчина, знесилівши, притулилась до стіни і так простояла кілька хвилин. Потім здригнулась, поглянула на годинник. Була без чверті одинадцята.

Між одинадцятою і дванадцятою мав прийти Ернст. їй раптом захотілося побачити його, притиснутись до його грудей, це безглузде бажання на мить відтіснило всі інші думки.

— Дівчино, що з вами? — звернувся до неї американський офіцер, який проходив мимо. — Така красуня і в такому відчаї. Може, я вам чимось допоможу?..

— Так, так, — затиноючись, відповіла Рут. — Я працюю тут, в аптеці. До нас уранці ввірвався Петерсон, той самий вбивця, про якого писали в газетах... Я зачинила його в аптеці, але боюсь, що він може звідти втекти через вікно другого поверху.

Американський офіцер поранив злочинця, коли той викинувся по ринві вгору, та Петерсон таки дістався до горища. Поліцаї швидко оточили весь квартал.

Через кілька годин серед руїн одного з будинків вони відшукали Петерсона. Коли двоє накинулись на нього, він, зібравши останні сили, вдарив одного з них ножом. Той, скрикнувши, упав, але другий заломив Петерсону руки за спину і замкнув наручники.

А в цей час карета «швидкої допомоги» везла важкопораненого Себастьяна Ленау. Він був непритомний. Біля нього сиділа, ридаючи, Рут.

РОЗДІЛ СЬОМИЙ

«Маленький слід»

В робочому кабінеті Шульца пролунав телефонний дзвінок. Перехилившись через стіл, Фред зняв трубку.

— Це ви, гер Шульц?

— Так.

— Говорить Зепп. Дзвоню з автомата. Вирвався на декілька днів у Берлін. Якщо не заперечуєте, запрошую вас посидіти в ресторані. Можемо поїхати у «Голубий ангел».

— Цієї вітряної погоди у мене весь час болить голова. В задусі ресторану я буду для вас поганим співбесідником. Якщо не заперечуєте, чекатиму вас у себе о сьомій годині, обіцяю, що ми гарно проведемо час. Я прихопив з Гамбурга кілька пляшок англійського віскі.

— Чудово, Фред. Буду рівно о сьомій.

— З того часу, як Воронов перебіг до росіян, у школі все перемінилось. — П'яна посмішка блукала по обличчю Больмана. — Але про це говорити не можна. Поки що заміни Шлітсену не знайшли, тож керують нами головні начальники — бос і Нунке. Швидше за все школу розформують. Такі чутки витають у повітрі. І те, чим ми зараз займаємось, — спроба боса й Нунке виплисти на поверхню. Задумали грандіозну операцію, а от що з цього вийде?.. Все, годі! — раптом перепинив він сам себе і п'яно опустив голову на стіл. — Знаєш, Фред, — він перейшов на шепіт, — дідько б мене вхопив, я веду щоденник! Хоч нам це... так би мовити... не рекомендується. Базікання може призвести до сумних наслідків. Це ворог нашої професії! Але скажу тобі по секрету, адже я довіряю тобі, старий чортяко, пам'ять уже не така, як раніше. А до того, як мене викинуть на смітник, хочу багато що запам'ятати...

— Хочеш видати мемуари?

— Видати?.. Ні... продаватиму свої записи частинами всіляким особам. Дехто з вдячністю придбає сторінки з власної біографії. А може, продам оптом...

— Думаєш, куплять?

— Хай спробують не купити! Це їм дорого обійдеться!.. Тільки ти, Фред, нікому анічирк. — На хвилину очі Больмана стали осмисленими, в них промайнув переляк: чи не бовкнув чогось зайвого? Та іскорка свідомості одразу ж згасла.

«Очі, як у замороженого судака», — подумав Григорій, дивлячись на Больмана. Він напував його віскі, коньяком, не зустрічаючи, втім, особливого опору. Той п'янів, але на обережні запитання Григорія давав невизначені відповіді. Григорію конче треба було довідатись, до якої операції так старанно готується Больман. Недавно він у компанії шести типів кудись їздив і повернувся аж через тиждень. Нунке на запитання Григорія про Больмана невиразно пробурмотів: «На тренажі...»

Отже, готується якась диверсія. В таких випадках на великих військових полігонах школи будують макет об'єкта, створюють умови, близькі до справжніх, щоб навчати агентів. Мабуть, готується велика операція — досі нікуди не засилали такої численної групи. Домантович повідомив, що з диверсійного відділу школи відібрали шістьох відчайдушних головорізів і кудись повезли. Очевидно, це ті

самі. Що вони задумали? В кімнаті, сповненій пасмами тютюнового диму, за столом навпроти Григорія сиділа людина, яка це знала. І треба, щоб вона заговорила.

— Отак, Фред, пам'ятай: базікання — це наш ворог...

— І вино теж, — насмішкувато проказав Григорій, по вінця наповнюючи коньяком бокал Больмана.

— І вино... Але з цим я впораюсь. — Він утупився очима в бокал і довго дивився на нього. — Вино постійно циркулює у моїх жилах і йде мені на користь... Я бадьорий і здоровий... Але коли мене вкусить, наприклад, комар, то, напившись моєї крові, одразу ж звалиться п'яний... Ти, Фред, не думай, що я завжди пив. Колись я був мрійливим юнаком, навіть хотів стати поетом... На жаль, не ми самі визначаємо свою долю, а вона кидає нас, куди їй заманеться. Так от, Бахуса я обрав своїм богом там, на Сході, Він зігрівав мене в засніжених степах, рятував від російського морозу. Ох, і набрався ж я страху в тих заметах! Здавалось, ми ніколи не повернемося звідти. Там я вперше й подумав про щоденники. Записую тільки головне. Останній запис зробив учора і, якщо не повернусь...

Григорій насторожився. Але Больман раптом замовк, каламутним поглядом втупившись в одну точку.

— Щось серйозне? — обережно запитав Григорій.

— Серйозне... Але про це говорити не можна. Навіть нам з тобою. Не можна, не можна! — з п'яною упертістю повторював Больман.

Його вже розвезло. Він совався на стільці, спирався ліктями на заставлений наїдками стіл, намагаючись знайти зручне положення. Краватка з'їхала набік, розстебнутий комірець сорочки відкривав зарослу шию, бліде обличчя вкрилося червоними плямами, пасмо волосся прилипло до спітнілого лоба. Все це викликало у Григорія огиду.

— І все-таки мені здається, що вести щоденник необережно. Ти накличеш небезпеку на себе. Уяви на хвилинку, що він потрапить до рук зацікавленої особи... — сказав Григорій, намагаючись спрямувати розмову в потрібне йому річище.

— Не вважай мене дурнем. Дідька лисого він потрапить до когонебудь... Від того, що виходить з-під моєї друкарської машинки, залишається тільки ма-а-ленький слід. Ось такий... — Він стулив

пальці пучкою, але похитнувся на стільці, один палець упав, і вийшло щось на зразок дулі. — Інше розсипається на порох. Та й хто загляне в мій барліг? Адже я вмер... — Больман потягся до пляшки і, розпліскуючи коньяк по скатертині, наповнив собі бокал.

«Що він верзе? — думав Григорій... — «Від написаного залишається маленький слід... інше розсипається на порох...» Поки що зрозуміло тільки одне: щоденники він зберігає вдома. Але як збагнути решту?.. Маленький слід... Чому маленький?.. Здається, здогадався! Мабуть, він фотографує написане, а рукопис спалює. «Інше розсипається на порох...» Плівку легше сховати. Значить, швидше за все плівка... Який же в нього апарат? Здається, такий невеликий, трохи більший за сірникову коробку... Мабуть, «Іст-мен-Кодак».

— Так, Фред, я помер. Вип'ємо, чорт забирай, за те, щоб я спав спокійно!.. Адже я мертвий... Після того, як росіяни вимагали видати Больмана, мене пишно поховали, навіть з промовами. Про це писали газети... Але, встановивши на могилі хрест, жодна наволоч не зронила жодної сльозинки, хоч і ніхто й не знав, що замість Вернера Больмана в труні лежить лантух з трухлятиною... Хай їм усім грець! Давай-но вип'ємо...

— Чи не вистачить на сьогодні?

Больман мовчки спорожнив бокал, гикнув і дістав з кишені піджака, що висів на стільці, хусточку. З кишені щось випало і, дзеленькнувши, стукнулось об підлогу.

— Н-ні, не вистачить. — Язик Больмана заплітався. — Не вистачить... Нам дали два дні на відпочинок, отже, зараз можна. І взагалі, я тепер привид, а у привида немає цього... як його?.. плоті... У привида немає плоті, і скільки в нього не лий, по вінця не наповниш...

— Коли ти повернешся? — запитав Григорій.

Але Больман знову залишив запитання без відповіді й далі молотів нісенітницю...

— Я? Зепп, привид, а бідолаха Вернер Больман лежить на кладовищі... Він помер, помер... А-а-а-ве Марі-і-і-я...

— Облиш!

Больман слухняно замовк. Деякий час він безтямно дивився перед собою, розгойдуючись на стільці, потім повіки його почали злипатися,

тіло обм'якло, і він упав грудьми на стіл, уткнувшись головою в тарілку.

«Здається, я передав куті меду», — подумав Григорій. Він вийшов у ванну, намочив рушник і, повернувшись, витер Больману обличчя. Той тільки мугикав у відповідь. Взявши його під руки, Григорій перетяг важке, мов колода, тіло захмелілого гостя в другий куток кімнати і, поклавши на канапу, став прибирати зі столу. Аж тут погляд його впав на в'язку, ключів, що лежала біля стільця, на якому сидів Больман. Від кільця тягнувся тоненький ланцюжок, кінець його губився у верхній кишені піджака.

Григорій підняв ключі. На долоні в нього лежали два великих ключі, мабуть, від вхідних дверей, і кілька маленьких, нікельованих. Які замки замикають ними? Які секрети зберігають ці маленькі хранителі таємниць? Григорій, замислившись, дивився на блискучий метал. Потім перевів погляд на його власника. Той спав, відкинувши голову на валик широкої канапи. Час від часу він голосно гикав, і тоді груди й живіт його судорожно здригалися, немов під ударами нагая, а кадик поршнем ходив по жилавій шії, ніби виштовхуючи з роззявленого рота глухі короткі звуки. В сутінках кімнати цей роззявлений рот на блідому обличчі здавався чорною діркою, з якої стікала липка слина й спадала тягучими краплинами на оббивку канапи. Рука з набряклими венами звисала до самої підлоги.

«Надлюдина у своєму справжньому обличчі. Без маски... Що ж ти задумав? Яку мерзоту збираєшся ще сотворити?..»

«Та й хто загляне у мій барліг», — згадальсь Григорію слова Больмана. «Мабуть, я загляну, — подумав він, зважуючи на долоні ключі. — Може, твої щоденники розкажуть те, про що ти мовчиш. Тільки коли? Зараз? — Вій знову поглянув на Больмана. Тепер той лежав обличчям до спинки канапи, підвернувши під себе руку, і стогнав уві сні. — Ні, зараз не можна... Хоч він і добряче випив, але може прокинутись і не знайти ні мене, ні ключів. Дідько його знає, нервовий тип, усе може бути. Ні, ризикувати не можна! Краще завтра. Завтра ввечері у них намічається випивка. Він запрошував і мене».

Григорій вийшов на кухню, дістав з полицки пачку свічок, — у місті були часті перебої з електрикою, — вийняв з неї одну і розтопив. Розминаючи грудочку воску в руках, щоб не застиг, він повернувся до

кімнати, втиснув у піддатливу масу борідки ключів, кожну з обох боків, і, старанно протерши, поклав назад у кишеню піджака.

Будинок, де жив Больман, стояв на вузькій довгій вулиці. Темні громаддя споруд, без жодного освітленого вікна, стискували її в міцних обіймах, і вона немовби застигла в судорогах, утворивши чудернацький зигзаг. Жовті плями нечастих ліхтарів танцювали в такт з поривами вітру, відкидаючи тьмяне світло на тротуари, вимощені плитами і відполіровані безліччю підошов, які щоденно човгали по їхніх квадратах. Запізнілі перехожі тулились до стін будинків і, гнані холодним вітром, поспішали схватись від негоди за їхніми товстими стінами. Вулиця, немов губка, вбирала в себе пізніх перехожих, і вони губились у її численних порах.

Григорій глибше засунув руки в кишені пальта. Холодна вогкість пронизувала до кісток. Піднятий комір і насунутий на очі капелюх, з крис якого вітер зривав краплі води, погано захищали від колючих бризок дощу і снігу. Дійшовши до повороту, Григорій поставив ногу на сходинку будинку і поправив шнурок. Звідси вулицю було добро видно в обидва кінці. Не помітивши нічого підозрілого, ввійшов далі і, підійнявшись на невисокий ганок, опинився перед масивними дверима. Понишпорив у кишенях, вийняв в'язку ключів. Замок м'яко клацнув. Важкі двері, колись засклені, а тепер забиті фанерою, відчинились з гучним скрипом. Григорій завмер. «Так увесь будинок сполохати можна!» Прислухався. Ні, нічого не чути. Тільки вітер завиває на вулиці. Підважуючи двері за ручку так, щоб петлі не рипіли, Григорій зачинив їх. Старанно витер ноги об ганчірку. Тепер треба подолати ще два прольоти скрипучих дерев'яних сходів. Тримаючись ближче до стіни, — там сходинки менше скрипіли, — Григорій повільно підіймався на другий поверх. Темрява й тиша. Поворот, за ним ще один проліт сходів. Нарешті двері, що вели у квартиру Больмана. Знову недовга метушня з замком, і в ніс ударив запах прокуреної, погано провітреної квартири. Промінь ліхтарика освітив довгастий передпокій, застелений потертим килимом. Троє дверей зачались за важкими портьерами. З протилежної стіни, немов захищаючи цю обитель від непроханого гостя, просто на Григорія виставилися великі оленячі роги. Двері до кабінету були зачинені, але ключ стирчав у замку. Григорій повернув його і ввійшов у кімнату.

Пучок променів, перебігаючи з предмета на предмет, вихоплював з темряви то диван, то письмовий стіл, то здіймався по високих, аж до стелі, стелажів з книгами, то танцював на портретах вусатих з бакенбардами а ля Гінденбург чоловіків. Усе це належало колишньому хазяїну, новому мешканцеві належали тільки купа розкиданих на канапі журналів — їхні пістряві обкладинки дисонували з строгим виглядом кімнати, — та друкарська машинка останнього випуску, що виблискувала нікелем на письмовому столі.

В цій кімнаті Больман зберігає свої щоденники. Вони можуть повідати Григорію про таємниці людей фашистського лігва і їхні зловісні плани. Останній запис, за словами Больмана, він зробив зовсім недавно, позавчора...

Григорій сів у старе крісло біля письмового столу і, підбираючи ключі до шухляд, став переглядати їхній вміст. Але побачив зовсім не те, на що сподівався. Під руку потрапляв безладно розкиданий мотлох: запальнички найрізноманітніших систем і фасонів, колоди порваних, засмальцьованих карт, поламани самописки, значки й інший дріб'язок. В одній з шухляд — пачка листів, перев'язана брудною тасьмою. «Любий Вернер...», «Здрастуй, коханий мій!», «Вернер, душко!». У нижній шухляді два пістолети. Один з довгим надульником, безшумний, другий старий, з подряпинами. Місцями на ньому стерлась чорна плівка і крізь неї матово поблискував метал. «Скільки людей з передсмертним жахом дивились у це тьмяне вічко? — подумав Григорій, — Десятки? Сотні?..» Про всяк випадок він запам'ятав номери пістолетів. Були тут і стосики чистого письмового паперу, пачка невикористаної копіїрки, колекція марок і чомусь кольорові конфетти. Не було лише жодних слідів щоденника — ні записів, ні плівок. Навіть у старому записничку вціліло кілька чистих аркушів — усе інше було вирване з чорної коленкорової обкладинки.

«Значить, не тут». Григорій підвівся. Промінь ліхтарика ще раз оббіг кімнату. «Доведеться попрацювати».

Подумки розбивши кімнату на квадрати, Григорій хотів уже почати огляд, та передумав. «Може, заглянути у спальню?» Але і в спальні, маленькій кімнаті, де стояли шафа, ліжко й нічна тумбочка, відшукати нічого не вдалось. У кухні і ванній теж не було тайників, де, на думку Григорія, можна було щось сховати. Він повернувся до-кабінету. «Почнемо з книг, хоча мало ймовірно, щоб такий вовк, як

Больман, ховав там що-небудь». Скинувши черевики і ставши на стілець, Григорій дотягнувся до верхнього стелажа і, підсвічуючи собі ліхтариком так, щоб світло скоса падало вздовж усієї полиці, уважно оглянув її. Рівномірний товстий шар пилюки, який чітко вирізнявся на полірованому дереві, свідчив про те, що книг тут давно ніхто не чіпав. Те саме було й на інших полицях. Григорій старанно, метр за метром дослідив кімнату, але нічого не знайшов. Канапа, етажерка, фальшивий камін, ще один невеличкий столик біля вікна — все було пильно оглянуто. Кахляна піч. Може, тут?

Відчинив дверцята. В темній пащі топки — обгорілі, майже розсипані аркуші спаленого паперу. Придивився. На чорних клаптиках, що коливаються від тяги, проступають літери. Схоже на машинописний текст.

«Отже, Больман казав правду! «Маленький слід... Інше розсипається на порох...» Тепер усе зрозуміло. Щоденники десь тут. Треба шукати!»

Стало задушно. На чолі виступили крапельки поту. Руки в рукавицях зволожніли. Григорій скинув пальто і, поклавши його на стілець, почав оглядати паркет. Стерті дубові прямокутники скрізь були щільно підігнані один до одного і навіть не скрипіли. Може, за портретами? Але й там лежав товстий шар незайманої пилюки; з засклених рамок байдуже дивились незнайомі обличчя.

Григорій втомлено опустився у крісло. Хотілось курити. Поглянув на годинник. Минуло дві з половиною години, а він нічого не знайшов. Треба починати все спочатку і поспішати. Адже невідомо, коли скінчиться та вечірка, брати участь в якій він відмовився. Григорій знову береться за письмовий стіл. Ще раз старанно перебрав весь мотлох, перегорнув аркуші паперу, заходився простукувати стінки і раптом... Що це? Задня планка одного з ящиків трохи товща за інші... Перевірив. Так і є: на півпальця товща. Вийняв ящик, поставив його на стіл і помітив на боковій стінці голівку цвяха. Навіщо тут цвях? Адже ящик клеєний. Тайник?

Григорій скинув рукавичку і нігтем обережно підчепив цвях, Той легко вийшов з гнізда, і частина подвійної стінки відпала, відкривши маленьку заглибину, в якій лежали чотири металеві коробочки. «Ось вони де!.. Примітивний тайник, а скільки часу витрачено па його пошуки. Треба було уважніше дивитися!..» — лаяв себе Григорій.

Касети від «Кодака». Але чи проявлена плівка? Судячи з того, що в домі нема ніяких хімікалій для її обробки, — не проявлена. «Ну що ж, Вернер, поміняємось касетами». Григорій вийняв касети Больмана, замінив їх такими самими, тільки плівка в них була чистою. Засунув ящик на місце, взув черевики, одяг пальто і ще раз оглянув кімнату. Все було на своїх місцях так само, як і до його приходу. Раптом приглушений скрип сполохав тишу. Грюкнули вхідні двері. Григорій прислухався. Східці рівномірно поскрипували під чиймись кроками. Скрип притих, потім почувся знову. Кроки завмерли біля дверей. Брязкоче метал — хтось устромляє ключ у замкову щілину.

Григорій кинувся до вікна і причаївся за важкою шторою, рука намацала в кишені ручку пістолета. Глухо клацнув запобіжник. У передпокої почувся тупіт і лайка — певне, той, хто ввійшов, спіткнувся об килим. Григорій упізнав голос Больмана. «Чому він так рано повернувся? Адже звичайно оргії у них тривають до самого ранку». Між тим Больман пройшов у спальню і, пововтузившись, рушив у ванну. В застиглій тиші було чути хлюпання води.

«Оце маєш! Як же бути далі?» Зачекавши ще трохи, Григорій вийшов з своєї схованки, розминаючи затерпле тіло. Обережно навшпиньках підійшов до вікна. Воно входило у двір і було не дуже далеко від землі, але внизу, перед вікнами підвального поверху, темніла широка цементна яма. Навколо неї стриміли гострі списи огорожі. «Якщо стрибнути, то наразишся на вістря. Ну й дурне становище! А може, неподалік є ринва?» Григорій виліз на підвіконня, відчинив кватирку і висунувся. Холодний вітер бризнув йому в обличчя пригорщу дощу, розкуйовдив волосся. Обабіч була гола мокра стіна, без карниза чи виступу, за який можна було б учепитись. «Оце влип в історію», — з прикрістю подумав Григорій, опускаючись на підлогу. Рукавом пальта витер підвіконня. Думки кружляли в голові, випереджаючи одна одну, в скронях стукало. «Заспокойся! — наказав він собі. — Безвихідних становищ не буває! Треба все спокійно зважити... Значить, так...» Григорій підійшов до дверей і прислухався. З ванни долинали хлюпання води. Посвітив у замкову щілину — ключ стирчав у замку з зворотного боку. Легенько штовхнув двері — не зачинені. Слава богу!

У Григорія було кілька можливостей: швидко минути коридор і вислизнути на вулицю. Але парадні двері зачинені, поки він їх

відмикатиме, Больман може вийти в коридор. Другий варіант — вікно. Зв'язати портъери, спуститися в яму, далі спробувати зачепити фіранку за огорожу і по ній вибратись... Проте навіть незначний шум приверне увагу Больмана... Можна діяти і так: коли Больман вийде з ванни, оглушити його... Але тоді він зрозуміє, що тут хтось був, і все полетить під три чорти... Дочекатись ранку і спробувати непомітно піти?.. Ні, мабуть, найрозумніше заждати, поки Больман засне, — а п'яні сплять міцно, і тоді повернутися тим самим шляхом, яким прийшов.

Прийнявши таке рішення, Григорій заспокоївся і знову сховався за портъеру. Скільки йому довелося там простояти, він не знав. Коли з спальні долинуло легке хропіння, Григорій обережно прокрався у передпокій, зачинив двері в коридор, потім так само тихо відімкнув і замкнув парадні. Коли він нарешті вийшов на ганок, вітер, як і раніше, протяжно співав свою тривожну пісню. Насунувши на лоб капелюха, Григорій рушив у дощ.

РОЗДІЛ ВОСЬМИЙ

На горизонті знову Хейєндопф

— Отже, містере Хейєндопф, я вирішив прийняти вашу пропозицію. Дуже добре, що ви переїхали в Берлін і розгорнули роботу в своєму технічному бюро. Тепер ми з вами можемо спокійно обговорити пропозицію Гордона. Адже в наш час кожен викручується як може. На моєму рахунку в банку лежить мільйон марок, та я не проти збільшити його, мене приваблює американський бізнес. З вашою допомогою ми зможемо облагодити ще не одну вигідну справу, на зразок тієї історії з іконами.

— О, гер Шульц, я дуже радий, що ви правильно розставляєте акценти. Ви людина блискавичних рішень. У вас в крові є щось від американської діловитості, і, я сподіваюсь, ми швидко знайдемо спільну мову, тим більше, що обов'язки ваші будуть не такими вже складними, а платимо ми... Коротше кажучи... до вашого рахунку дещо додасться, та ще й у нашій валюті.

— Сподіваюсь виправдати довір'я і постачати вас цікавою інформацією. Я вже сьогодні прихопив з собою дещо з того, що може зацікавити містера Гордона.

— Так, нас дуже цікавить ваша робота в «Родинному вогнищі». Це золота жила для розвідки. Стільки людей — і все шито-крито. Слід віддати належне Нунке, це він усе придумав. Ваш матеріал я передам начальству і доповім про все.

Григорій закурив, примружився і поглянув у зал.

Боже, як йому обридли ці вифранчені дами й пани. Стукіт ножів і виделок, сентиментальна німецька музика, оця «Розамунда...» Але треба терпіти...

— До речі, Хейєндопф, як там поживає ота співачка, яку ви вивезли з Італії?

— О, Джованна пішла далеко. Нею захопився Думбрайт, бос, від якого я трохи залежу. Довелося поступитися нею. А жінка... — Очі його хтиво зблиснули. — Щоправда, останнім часом вона стала кусачкою. Все їй не влаштовувало, прагнула аганжементу, нервувала, часто плакала. Босу доведеться з нею поморочитись.

Григорій підвівся, підкликав офіціанта:

— Вибачте, містер Хейєндопф, але мене чекають невідкладні справи. Тепер їх особливо багато. Та й не варто, щоб нас часто бачили разом.

— Я подзвоню вам. Звернуся з проханням розшукати свого «дядечка». Коли прийду подавати «заяву», ми все остаточно уточнимо. Назвусь німецьким прізвищем, ну, скажемо, Шнітке.

Григорій нервово походжав по кабінету. Конче необхідно зустрітися з полковником. Назбиралось багато невідкладних питань. Є дуже важлива інформація.

Сьогодні в розмові з Нунке він спробує довідатись про школу, можливо, той згадає і деякі прізвища. Хвилює і Воронов. Григорій відчуває, як це насторожить шефа, хоча, судячи з усього, шеф ще вірить йому. Щоправда, тоді в ресторані бос не знав, що Воронов перебіг не до англійців, а до росіян. І це може змінити становище Григорія. Погіршити чи зміцнити? Адже втеча Воронова зняла всі підозри з Домантовича, а в школі Гончаренко працював разом з ним. Та все одно небезпека не минула...

Невідомо, що зберігається на плівці Больмана. Тримати її при собі дуже небезпечно. Насторожує і обшук. Больман натякав, що готує найвідчайдушніших головорізів школи до якогось важливого завдання. Якщо Григорій розкриє і зірве його, ниточки потягнуться до Шульца, і тоді розплутається весь клубок: дружба з Вороновим, зустріч з Больманом, знайомство з агентом і, нарешті, зрив засекреченої диверсії, про яку ніхто, крім двох-трьох виконавців, не знав до розмови Зікке з Григорієм.

Виклик Нунке теж тривожив. Григорій розумів, що мова піде ще про якусь відповідальну справу.

Нунке помітно здає: позначаються вік і наслідки важкого захворювання грипом. Історія з Карлом Лютцом і Вороновим остаточно доконали його. Та все одно він ще дуже небезпечний.

Треба подзвонити Марії, зустрітись і попросити зв'язати його з полковником. А це теж ризиковано...

В аптеці все було перекинуто догори дном. Валялись розбиті склянки й тарілки. Столики, зсунуті з своїх місць, стриміли ніжками догори. В провізорську неможливо було ввійти. Під ногами хрумтіли розчавлені пробірки й таблетки. Марія, опустивши голову, сиділа на стільці.

З цього стану її вивів телефонний дзвінок. Не хотілося підводитись. Певне, знову виклик у поліцію, знову давати свідчення, знову цей Петерсон, торгівля наркотиками. Як вона втомилась від усього цього! Минулого разу її звільнив від неприємних розмов гер Ленау, навіть відпустив на кілька днів відпочити до друзів. А тепер він сам важко поранений, лікарі навіть не гарантують, що старий виживе. Але завдяки його стійкості вбивцю Клари заарештовано і врятовано Рут. Треба сьогодні ж поїхати в лікарню, може, вдасться побачити гера Себастьяна й подякувати йому за все.

Телефон і надалі дзвонив, Марія, важко підвівшись з стільця, зняла трубку:

— Фрау Кеніг, я узяв два квитки на восьмигодинний сеанс. Ви вільні сьогодні ввечері?

— Звичайно, дуже вам вдячна за увагу.

Марію охопило хвилювання. Адже після історії з Кларою вони домовилися з Фредом користуватись її телефоном тільки у крайньому

випадку: за аптекою могли встановити нагляд. І якщо Фред зважується на зустріч, значить, сталося щось серйозне.

До восьмої ще три години. Треба якось згаяти час, не дати Рут відчути своє хвилювання. Щоб трохи заспокоїтись, Марія разом з дівчиною починають прибирати. Так швидше мине час.

Нарешті сутеніє. Марія виглядає у вікно, на вулиці запалюються ліхтарі. І раптом їй здалося, що у під'їзді навпроти хтось ховається. Вона опускає жалюзі, просить Рут замкнути двері. Побачивши, що все зачинено, Фред зрозуміє: йому загрожує небезпека, і проїде мимо. Незабаром долинає гуркіт, і на вулиці з'являється його машина. Час наближається до восьмої. Не зменшуючи швидкості, машина проїздить мимо аптеки, і в ту ж мить Марія бачить людину, яка вийшла з сусіднього парадного, провела поглядом автомобіль, знову ввійшла в під'їзд і зникла.

Перший переляк минув. На душі стало спокійніше. Молодець Фред, все зрозумів, не зайшов. «Але ж я йому дуже потрібна. Як же нам зустрітись? Дзвонити йому я не маю права. Можливо, він під підозрою і саме тому озвався з автомата?»

Фред — тепер уже не просто товариш по роботі, а найдорожча для неї людина. Боже, як вона насмілилась дати волю своєму серцю? Варто їй залишитись самій, як усе її єство сповнює Фред. Десь удалині, переливаючись золотом, сяють бані церков, струменить Дніпро у сизому мареві, і двоє щасливих, безтурботних людей, узявшись за руки, ідуть під тінню крилатих каштанів, що здійняли в небо червонясті різьблені свічки.

Чи буде колись так? Фред, зелень, люди, вода, і все — твоє.

Марія струшує головою, відганяє мрії. Погляд її знову стає суворим. Вона насторожено дивиться на під'їзд сусіднього будинку.

Чути кроки, що наближаються. Нарешті біля дверей у світлі ліхтаря виникає постать Ернста. Марія ще не встигла опам'ятатись, як Рут уже підбігла до дверей.

— Ну як? — Марія запитально дивиться на Ернста.

— Погано. Батько не приходить до пам'яті. Лікарі не дають жодних гарантій. Я забіг до вас на хвилинку. В лікарні скінчилися кисневі подушки, боюсь, що вночі їх ніде буде дістати, хочу попросити у вас...

— Зараз, зараз...

Рут стояла, притулившись до полиці, і мовчки кивала головою.

Ернст схопив подушки, обійняв дівчину, притис до грудей.

— Я подзвоню вам, як тільки будуть новини...

— Ернст, чи могла б я побачити Зеллера? Мені потрібно з ним поговорити. Розумію, вам зараз не до цього, але...

— Постараюсь, фрау Кеніг.

Стелеться поземка. Різкий холодний вітер б'є в обличчя. Голова у Григорія розколюється, перед очима пливуть різнокольорові кола. З великими труднощами він заводить машину. Вже пів на восьму, треба якомога швидше дістатися до аптеки. Там Марія дасть порошок, Григорій відійде, і вони зможуть спокійно все обговорити.

Але жалюзі на вікнах опущені, двері зачинені. Таке враження, наче в аптеці нікого немає. Григорій весь напружується. А раптом за ці кілька годин щось сталося і Марію заарештовано? Можливо, Себастьян Ленау марив і сказав таке, що викликало підозру?

Григорій проїздить мимо аптеки. Доїхавши майже до кінця вулиці, він, не зупиняючись, оглядається і бачить, як з сусіднього під'їзду вийшла людина.

Отже, побачення з Марією не відбудеться. Скоріше всього, стежать не за нею, а чекають когось з компанії Петерсона. Та все одно Григорій не має права з'являтися в аптеці. Більше того, він навіть не може подзвонити вдруге. Її телефон прослуховується, — тепер у цьому немає сумніву.

Головний біль посилюється. Думки плутаються, перестрибують з одного на друге. Ні, так нічого не вийде. Швидше додому, прийняти таблетки, а коли біль мине, вирішити, як діяти далі.

Але таблетки не допомагають. Григорій, випроставшись, лежить на ліжку, притискує до лоба грілку. Здається, у світі немає більше нічого, крім цього болю, що сповнив його. Навалився, мов величезна кам'яна брила, давить, розриває голову. Та все одно крізь біль і морок пробивається думка про зустріч з полковником. У скронях гупає, наче хтось б'є по голові довбнею. Поволі цей стукіт перетворюється на гуркіт моторолера. Григорій ще не може збагнути, що це означає, та вже десь у пам'яті виникає поштова листівка. Несправний моторолер і листівка... Треба зробити зусилля і об'єднати ці деталі. Краєчком свідомості він розуміє, що вимагається від нього, але додумати до

кінця не може. Перед очима кружляють деталі розібраного моторолера і різноманітні поштові листівки з портретом полковника...

Нарешті Григорій засинає.

Прокинувся аж уночі, з ясною головою, але підвестися не було сили. Хотілось отак лежати й не ворухитися.

Він лежав, дивлячись у стелю, на біленьких амурчиків, що розлетілися по кутках, тримаючи в руках великі гірлянди квітів. Де-не-де на їхніх гарненьких обличчях, пухленьких рученятах і ніжках пролягли чорні тріщини.

Раптом поруч з цими незграбними амурчиками звідкись виник китайський божок, якого він подарував Нунке на день народження. Нунке! Згадавши це ім'я, Григорій остаточно прийшов до тями. Свідомість запрацювала точно і ясно. Ось у чому справа: оскільки зірвалася зустріч з Марією, слід використати останню можливість для побачення з полковником.

Моторолер і поштова листівка...

Лист до дядечка про несправний моторолер, прохання про зустріч і гроші,— батько пропив усе, що було. Кількість слів — це день тижня, кількість літер у першому рядку — час побачення.

Треба негайно накидати кілька рядків і попросити Зеллера відіслати листа. Зустрічатися з Зеллером також не бажано, та це менш небезпечно, ніж самому опускати листівку, якщо за ним стежать.

Машина весь час чхає, пирскає. Фред раз у раз зупиняється, підіймає капот, копирсається в моторі, але машина все одно рухається повільно, не вмикається третя швидкість. Нарешті вона зовсім зупиняється. Фред виходить, востаннє заглядає під капот і, ставши посередині вулиці, голосує. Дві машини проїжджають не зупиняючись, третя, військова, гальмує. Григорій просить узяти його на буксир і відвезти до найближчої ремонтної майстерні.

Зеллер у засмальцьованому комбінезоні порається біля легковички. Він підводить голову, просить. Григорія зачекати.

Через п'ятнадцять хвилин легковичка вже готова. Зеллер попереджає власника, що він тимчасово дещо полагодив, і радить поставити машину на капітальний ремонт. Подякувавши і розрахувавшись, власник автомобіля від'їздить.

Зеллер підходить до Григорія, підіймає капот його «опеля». На майданчику, крім них, нікого немає.

— Що сталося? — тихо запитує механік.

— Хотів заїхати до Марії і попросити влаштувати зустріч з полковником, та, проїжджаючи по вулиці, побачив, що аптека зачинена. Не зупиняючись, проминув її, а коли обернувся, побачив, що за будинком Марії стежать. На кого вони полюють: на торговців наркотиками чи в чомусь запідозрили фрау Кеніг?

— Учора забігав Ернст. Сказав, що в лікарні весь час чергує поліцей, чекає, поки лікар дозволить допитати старого. З розмов поліцей з своїм начальством Ернст зрозумів, що вони шукають тих, хто працював з Петерсоном і Штаубе. Кажуть, притиснутий фактами ватажок їхньої зграї — зубний лікар, розколовся. Визнав, що причетний до вбивства Клари, але зробив це за його завданням Петерсон. На жаль, спіймати вдалося не всіх. Їм не зрозуміло, навіщо Петерсон прийшов в аптеку, — коли його взяли, наркотиків при ньому не було, от поліція і хоче простежити за всіма відвідувачами. Вони думають, що там сховано багато наркотиків і члени зграї полюватимуть за ними. Шкода старого, чудовий товариш, ми багато років працювали разом. Потім він відійшов од нас — боявся за дружину й дитину, але його місце одразу ж зайняла дружина. І ось тепер, коли він знову включився в підпільну роботу, — така безглузда історія.

— У мене до вас прохання: я написав листівку, та, оскільки над моєю головою збираються хмари, я прошу вас переписати її іншим почерком, а цю спалити.

Зеллер пробіг папірець очима.

— Звичайно, так краще, тим більше, що я механік і прохання племіннику полагодити моторолер не викличе підозри.

— Сьогодні вранці мені дзвонив бос, запросив на обід. Думаю, що мені знову доведеться вирушити в Гамбург налагоджувати стосунки з англійською адміністрацією. Вам ще не повідомили, хто цей підозрілий Бауер — Лемке чи ні?

— Нашій людині вдалося зв'язатися з комуністичним підпіллям і знайти потрібних людей. Один з них знає Бауера. Він живе в будиночку його батька.

— З ким із ваших людей я можу зв'язатись у Гамбурзі? Мабуть, після зустрічі з містером Лестером у мене з'являться важливі дані.

— Очевидно, в Гамбурзі ви зупинитесь в одному з найкращих готелів і, звичайно ж, їздитимете по місту в таксі. Так от, на зупинці біля готелю «Атлантик» між дванадцятою і другою годинами вас чекатиме таксі вишневого кольору, ободок коліс пофарбований в сірий колір, на багажнику праворуч маленька кругла вм'ятина. Якщо не придивляться, вона зовсім непомітна. У шофера в кабіні, навпроти керма, наклеєний портрет красуні з модного журналу. Таких портретів багато, тому на голові дівчини домальована вузьенька червона стрічка. Сядете в таксі і попросите повозити вас по місту, показати визначні місця Гамбурга. Таксист запитає, що вас найбільше цікавить, скажете, що цілком і повністю покладаєтесь на його смак. Водій одвезе вас у пивний бар, покаже столик, за який вам треба сісти. До вас підійде людина у світлому піджаку, сяде, зіпреться ліктями на спинку стільця і покладе ліву ногу на праву. Привітається, запропонує вам сигарети, і тоді можете починати з ним розмову. Зрозуміло?

— Цілком. Дуже вдячний вам за Лемке.

— Бувайте. Ваша машина в порядку, я залив повний бак бензину.

РОЗДІЛ ДЕВ'ЯТИЙ

Знову Каров

І знову машина мчить по знайомому шосе. Фред курить, а тривожні думки змінюють одна одну і на душі тривожно. Удар треба завдати точно, щоб самому вийти сухим з води. Справа полягає не тільки в тому, щоб помститися за Лютца. Головне — не викликати підозри й «виконати» завдання агента, якого він повинен змінити. Судячи з того, як його оберігають, диверсія серйозна. А становище Григорія дедалі ускладнюється.

Заміготіли перші будиночки Карова. День був на диво сонячний і ясний. Різнокольорові будиночки, криті червоною черепицею, здавались мирними і спокійними. Не вірилось, що довкола точиться жорстока боротьба, хтось виношує плани, як знищити людей, перетворити оці тихі містечка на руїни.

Насамперед Григорій вирішив заїхати в Народну поліцію. В руках у нього гнівний лист брата Лютца, який вимагає якнайшвидше

розслідувати справу про вбивство і покарати винних.

У кабінеті його зустрів інший чоловік, який назвався Фрідріхом Шмідтом. Він сказав, що Вальтер остаточно зліг і лікарі не впевнені, що зможуть поставити його на ноги. Чоловік, який прийняв Григорія, був молодий, гарний. Він уже був у курсі справи, знав, що людина, яку підозрюють в убивстві, заарештована. Бауман поки що від усього відмовляється. Дуже важливо знайти свідків, особливо ту жінку, яка того вечора приходила до Лютца. Навіть якщо вона не причетна до вбивства, все одно повинна дещо знати. Пошуки ведуться, але поки що безрезультатно.

Григорій подякував за інформацію і, написавши адресу «Родинного вогнища» на вирваному з блокнота аркушику, попрощався з Фрідріхом Шмідтом.

Попереду чекало найважче: зустріч з законспірованим агентом. Хто він, як виглядає? А головне: яке в нього завдання? Григорій розумів: Нунке боїться свого агента, адже той єдиний, хто знає, що вбивство Лютца організував шеф. Отже, Нунке під тим чи іншим приводом прибере його. Але це вже не стосується Григорія. Він має чітке завдання — одержати інструкції, передати наказ Нунке про повернення агента в західний сектор. Крім того, Григорій упевнений: обережний шеф обставив операцію «Лютц» так, що ніхто, крім їх двох, не втаємничений в деталі справи. Наглядач за гроші повідомляв про всі арешти, які чинила Народна поліція, оскільки серед заарештованих могли бути агенти німецької розвідки. Отже, тюремщик для Нунке не небезпечний, він не буде небезпечним навіть у випадку, якщо впливе на поверхню трюк з отруєнням Баумана. Прізвище шефа ніде не буде згадане. Небезпечний сам агент. Якщо Баумана отруять, агент також залишиться осторонь, але він все-таки існує, й Нунке...

«Втім, навіщо я знову морочу голову? Адже це мене не стосується. Ні, стосується. Зараз агент побачить мене і передасть мені «справи». Значить, у випадку мого провалу або його провалу він викаже мене...»

Григорій напружує силу волі, намагаючись прогнати ці думки і зосередитись на головному: як організувати передачу в тюрму і наступного дня переправити агента і жінку, яка зіграє роль матері Баумана, в західний сектор. Григорій про всяк випадок підготував

необхідні документи, щоб агент і жінка могли виїхати на побачення з своїми «престарілими батьками».

Зупинившись біля автомата, Григорій набрав номер і попросив до телефону Еміля Зікке. Той одразу ж відповів. Григорій привітався як давній знайомий, сказав, що сьогодні приїхав з Берліна і привіз дружині Еміля листа від брата. Запитав, де він може його передати.

Після недовгої мовчанки Зікке відповів, що найкраще їм зустрітись у пивному барі, який у п'яти кілометрах на захід від Карова. Пояснив, як туди дістатися, і попросив бути там не пізніше п'ятої години.

Часу було ще багато. Григорію захотілось їсти, і він під'їхав до кав'ярні. Замовив сосиски, чорну каву й став переглядати свіжі газети. На серці в нього потеплішало. Тут були повідомлення про відбудову заводів, будинків, вулиць. Були повідомлення і про те, як німці допомагають Радянській Армії виловлювати гітлерівців, які переховуються під чужими іменами. І раптом — невеличка замітка про перехід до радянської комендатури генерала Воронова, який ще в першу світову війну працював в англійській і німецькій розвідках. У замітці сказано, що Воронов приніс з собою надзвичайно цінний матеріал про американську розвідувальну школу і збирається звернутися із закликом до всіх росіян, обманутих німцями і американськими властями, щоб вони спокутували свою вину перед Батьківщиною.

Обличчя Григорія посвітлішало. Він не міг всидіти на місці. Швидко допив каву, сів у машину і поїхав до бару. Хотілося побачити фрау Марту, але він розумів — це категорично заборонено. До того ж що він може сказати їй? Тільки те, що караюча рука нарешті досягла її сина.

Насвистуючи модну німецьку пісеньку, Григорій їхав по шосе. Назустріч йому час від часу траплялись машини з людьми, одягненими в радянську форму. Йому було радісно й гірко. Так і кортіло гукнути до них, заговорити по-російському, вимовити бодай два-три слова. Але він все голосніше наспівував остогидлу пісеньку. Машин дедалі ставало більше, обличчя у солдат веселі, жваві. Вони відвоювались, чесно виконали свій нелегкий обов'язок і тепер повертаються на Батьківщину.

Григорій проїхав п'ятий кілометр і побачив маленький пивний заклад, що потопав у зелені. Промені згасаючого сонця грали на блакитних скельцях, яскраво-червоний дах з маленькою вежею і мідне кільце на дубових дверях виблискували. Обабіч них на рекламі пінилося в кухлях бурштинове пиво, а поряд стікали жиром рожеві сосиски. Повний камуфляж. Усе тут дихало затишком і спокоєм.

Григорій поставив машину на відгороджений майданчик і ввійшов у бар. Вибрав столик біля вікна і ще не встиг нічого замовити, як до бару під'їхала машина, з неї вийшов білявий чоловік, увійшов у зал і попрямував просто до столика Григорія.

— Вибачте, чи можу я взяти у вас лист для моєї дружини?

— Так, її брат просив передати листа вам особисто.

— Радий познайомитись. До ваших послуг. Вважаю, нам краще пройти в бічну кімнатку, там можна спокійно поговорити. Хазяїн — мій друг і обслужить нас там.

Вони сиділи, зручно влаштувавшись у кріслах.

— Так, ви ставите переді мною дуже складне завдання. Скажімо, жінку, яка принесе передачу, я знайду. Звичайно, за велику винагороду. А як бути з тюремщиком? Коли його притиснуть, він одразу ж викаже мене.

— Саме тому Нунке й наказав вам негайно виїхати у Берлін.

— Але ж у мене тут усе добре налагоджено. Мені потрібно зовсім небагато часу, щоб завершити завдання. Не з медом буде тоді радянській комендатурі і тим німцям, які перекинулись до більшовиків.

— Нунке доручив мені замінити вас і довести до кінця цю справу.

Розмова тривала більше години. Потім Григорій і Зікке сіли в свої машини й поїхали.

Думки Григорія бігли стрімким потоком. Що робити? Відвернути жахливу трагедію — означає викрити себе. Нунке каже, що Зікке добре законспірований, і якщо все зірветься, то підозра впаде насамперед на Григорія. Обшук у його квартирі в зв'язку із зрадою Воронова, поява на горизонті Лемке, арешт Баумана — усього цього цілком досить, щоб викликати недовіру навіть у Нунке, Треба заспокоїтись і тверезо все проаналізувати.

І раптом десь у глибині душі, поза свідомістю, зажеврив вогник надії. Згадалось, як шумлять, схиляючись до Дніпра, верби, миготять

човни на сріблястій поверхні води... Зашурхотів пісок на знайомій доріжці, червоні й білі троянди потяглись до нього ніжними пелюстками, торкаючись обличчя, рук, волосся. Потім заблищав, заіскрився сніг, і ось уже пухнасті сніжинки ковзають по його обличчю, пестять, гладять... І вже не пісок шурхотить на доріжці, а поскрипує під ногами цупкий сніжок. Повітря бадьорить, хочеться схопити пригорщу снігу, зім'яти в руці й пожбурити сніжкою у товариша... А ось і знайомий будиночок. На порозі стоїть батько і з радощів не може вимовити й слова, тільки простягає до нього руки. Яке то щастя!..

Нунке, задоволено потираючи руки, посміхається, ходить по кабінету, зупиняється біля телефону, набирає номер.

— Фред, чекаю вас, як тільки звільнитесь. Незважаючи на мою хворобу, ми вип'ємо з вами коньяку. Адже в мене сьогодні ще й день народження. Все інше розповім під час зустрічі.

Молодець цей Фред, нічого не скажеш, так чудово повернув операцію. Правда, це ще не все, під будь-яким приводом треба прибрати Зікке, занадто багато він знає про Нунке. Діяти доведеться обережно. Він добре законспірований, устиг налагодити зв'язки з людьми, і якщо зірветься диверсія, Нунке може здорово перепасти від начальства. А саме виконанням цього завдання він хотів якось загладити свій провал з Вороновим. Знову доведеться звернутися по допомогу до Фреда. Адже зв'язки Зікке тепер відомі тільки йому...

Роздуми Нунке перебиває стукіт у двері.

— А, Зікке, заходьте! Сідайте, дуже радий вас бачити.

— Гер Нунке, коли б ви знали, який я радий знов опинитись серед своїх! Мені вдалося багато чого зробити. Не всі німці там продалися більшовикам. Видавши себе за агронома, я об'їздив чимало об'єктів і скрізь налагодив зв'язки. Мені вдалося потрапити на завод, що виготовляє вітамінне борошно для худоби. Там теж є наші люди. Отруту буде засипано майже в усю продукцію заводу, й таким чином вона потрапить у силос.

Скажіть-но, гер Зікке, — обірвав його Нунке, — люди, з якими ви домовились, надійні?

— Гадаю, що не помилився. Кілька днів тому я передав брикети людині, яка засипле їх у борошно. Мені здається, все зроблено чисто.

Коли б не та історія з Бауманом, я міг би зіпсувати ще чимало крові радянській адміністрації. Але переляканий тюремщик попросив зустрітись з ним. Я зрозумів, чим це мені загрожує, і, виконуючи ваш наказ, вибув з Карова, щоб більше туди не повертатись. Гер Шульц про всяк випадок забезпечив мене й Інгу документами. Я — щасливий син, який, нарешті, з допомогою «Родинного вогнища» знайшов своїх «стареньких батьків», їду з дружиною до них у гості. Отже, чекаю ваших вказівок.

— Ви — чудовий офіцер, гер Зікке. Я доповім про вас начальству. Повертатись у східний сектор вам не можна, ми підшукаємо вам тут роботу, що відповідатиме вашому досвіду і знанням.

— Дякую, гер Нунке, в Мюнхені проживає моя сестра. Якщо ви дозволите, я з'їжджу до неї.

— Звичайно, звичайно, гер Зікке. Ви заслуговуєте на відпочинок. Подзвоніть мені через тиждень, і я скажу вам щось конкретніше. Ми вміємо цінувати відданих людей.

Стара Зельма накривала на стіл. Виблискували срібло і кришталь, але від цього будинок видавався ще холоднішим, порожнішим.

Нунке був у гарному настрої.

— Отже, з Бауманом покінчено. Тепер він мовчатиме. Але ви розумієте, Фред, — Нунке зробив багатозначну паузу, — не повинно бути ніяких свідків. Ми живемо в світі, де не можна вірити навіть самому собі. Розумієте, про що я кажу?

— Поки що ні, гер Нунке... Тобто ви кажете про Зікке? Я правильно зрозумів вас?

— Так, Фред. Зікке треба прибрати. Це єдина людина, яка знає деталі операції «Лютц».

— Вибачте, гер Нунке, другий — я. Колись ви зволите прибрати й мене? — розсміявся Шульц.

— Гаразд, Фред, мені зараз не до жартів. Я не маю права провалити завдання, яке не встиг завершити Зікке. Вам знову доведеться у справах нашого «Родинного вогнища» побувати в східному секторі, на заводі, який виготовляє вітамінне борошно для худоби, переговорити з нашою людиною і довідатись, як рухається справа. повірте, Фред, якби я так добре не ставився до вас, то не звертався б з цим проханням. Але, запевняю, це буде ваша остання поїздка в східний сектор. Я розумію, як боляче дивитись на німецькі

міста, де з переможним гигиканням ходять азіатські дикуни. Але мене зовсім небагато часу — і ми зметемо з лиця землі цю комуністичну нечисть. Без союзників вони ніщо, а союзники, як вам відомо, вже відвернулись від них. Скоро ми всім доведемо, що таке німецька нація!

— Гер Нунке, вибачте, що перебив вас. Коли мені треба виїхати, щоб завершити завдання?

— Найближчими днями. Це буде чудовий дарунок радянській адміністрації! Доведеться поголодувати їм і тим, хто працює на них, нарешті вони зрозуміють, яке райське життя несуть їм Ради. Ми здійснимо таку ж операцію і з хлібом, але це вже робитимуть інші.

— Я готовий виконати будь-яке завдання, що принесе користь моїй батьківщині. Хотілося б тільки, щоб ви детальніше ввели мене в курс справи.

— Звичайно, Фред. Отже, я підіймаю келих за вас, за те, що є справжні друзі, які виручають нас у тяжку хвилину.

Дзвенять келихи. Нунке підсовує Фредові закуски і, відкинувшись на спинку стільця, пояснює, як і що треба зробити.

Думбрайт жив у розкішному особняку, без будь-яких слідів бомбардувань. Григорій подзвонив. Двері відчинив солдат в американській формі і мовчки провів Григорія на другий поверх, у кімнату, що слугувала господарю кабінетом. Але там було порожньо. Солдат попросив хвилинку зачекати.

Григорій дістав сигарету, закурив. Дуже дивний прийом. Бос запросив його на обід, обіцяв справжню італійську кухню, спагетті й італійські вина, казав, що вони чудово проведуть час за товариською розмовою. Чому ж він не зустрів гостя? Чому так довго не з'являється?

Нарешті двері розчинились і ввійшов Думбрайт.

— Вибачте, гер Шульц, що я затримав вас. Але сталася непередбачена подія. Адже ви знали дівчину, яка була з нами в ресторані?

— Даруйте, містер Думбрайт, чому «знав»?

— Три години тому, коли я вийшов у ванну поголитись, Джованна взяла мій пістолет і вистрелила собі в рот.

Григорій так і заляк. Джованна, чудова, мила дівчина! Вона пішла працювати за копійки, тільки б не потрапити на панель. Та все одно оцей страшний спрут — багатство й розкіш — обхопив її своїми щупальцями, хотів розчавити. Коли Джованна зрозуміла, що поступово

перетворилась на продажну дівку, яку передають з рук у руки, вона не витримала...

— Дуже препаршива історія, — провадив далі Думбрайт. — Але що вдієш? Могла жити, купляти ганчір'я, ходити в ресторани і, хто зна, якби зачепила моє серце, рушила б в Америку й там зробила б кар'єру. Мабуть, вона була божевільною. Ще вранці все було гаразд. Я сказав, що запросив вас на обід, попросив приготувати спагетті. Вона зраділа, що ви прийдете, пожвавилась, повеселішала. Обіцяла все приготувати. Навіть вирушила в магазин. І треба ж, викинула такого коника! Що ж, царство їй небесне, як кажуть в Італії, а нам...

— Так, дурна історія. Але як усе це сталося? Вона не залишила листа чи записки?

— Ні. Був якийсь пошматований папірець, можливо, лист, але Джованна сама його знищила. Я не став склеювати і читати. Що там могло бути важливого, у тій записці? Шкода, звичайно, дівчини. Вона була дуже гарна і на диво розумна. Облишимо цю нудну тему, пообідаємо й поговоримо про інше.

Вкотре вже Григорій насилу подолав бажання вихопити пістолет і розрядити його в цю самовпевнену пику. Але треба триматись.

Вони перейшли в їдальню. Подавав і обслуговував той самий американський солдат.

— Отже, гер Шульц, мені знову доведеться вас потурбувати. Справи складаються так, що вам доведеться ще раз виїхати в Гамбург. Домовившись з англійцями, ми тим самим хоч якось компенсуємо страшний провал з Вороновим. Німецькі комуністичні газети погрожують надрукувати відозву Воронова до всіх росіян, які потрапили в полон або перебігли на наш бік. Та головне не в цьому. Воронов спромігся викрасти секретні документи, в яких йшлося про таємні операції, списки агентів, які працюють на місцях. Розумієте, що це означає? — Думбрайт підвівся й забігав по кімнаті. — Це означає, що треба реорганізувати всю школу, починати все спочатку. Чорт знає що! Скільки разів я пропонував відсторонити від роботи цю свиню — Шлітсена, прибрати п'яницю Воронова. — Думбрайт схопив сигару, хотів припалити, але тут же кинув її. — Навіть не уявляю, хто може тепер очолити школу. Вони на місцях за декілька днів виловлять усю пашу агентуру, а ми ж зовсім нещодавно відправили групи в прибалтійські райони і в Закарпаття.

Він бризкав слиною, говорив безперестанку. Григорію ніяк не вдавалося вставити хоч слово у потік цих гнівних викриків і лайки. Нарешті, скориставшись паузою, Григорій проказав:

— Містер Думбрайт, вибачте, але я нічого не розумію. Де зараз Воронов?

— Дідько його знає. Та й яке це має значення — в Берліні чи в Москві? Важливо те, що з сейфа викрадена вся секретна документація. Тепер зрозуміло, звідки просочувалась інформація, — зрадник давно продався росіянам. Ось чому один за одним провалювались наші люди.

Бос знову потягнувся до коробки з сигарами. Акуратно обрізав кінчик, закупив, відкинувшись у кріслі.

Григорій сидів мовчки. Здавалось, він розгублений і пригнічений повідомленням Думбрайта. А серце в нього співало. Отже, його ініціатива, що навіть полковникові здавалась фантастичною, виявилась дійовою. Врятовано від небезпеки Мишка Домантовича, неоціненного друга і товариша, який весь час ходив по лезу ножа. Відтепер, як сказав бос, усі провали приписуватимуть Воронову — інших росіян на якийсь час облишать у спокої. Одне Григорію було не ясно: справді Воронов погосподарював у сейфі Шлітсена чи й тут не обійшлося без Домантовича. Втім, істотного значення це вже не мало...

З роздумів його вивів голос боса:

— Гер Шульц, я настільки схвилований усіма цими неприємностями, що при згадці про Воронова втрачаю над собою контроль. Це не властиве нам, американцям, тому я іноді ловлю себе на думці — чи не час мені на відпочинок? Ми з вами повинні детально обговорити вашу розмову з Лестером. Я нарешті отримав остаточні повноваження запропонувати англійцям досить великий пакет акцій «Гамбурзько-американського акціонерного товариства». Звичайно, якщо англійська адміністрація допоможе розгорнути роботи на верфях.

— Але ж я домовився з Лестером, що він все обговорить зі своїми колегами і приїде для остаточної розмови до вас...

— Так, так, він був у Берліні два дні тому, а мене викликали в Мюнхен, і ми не зустрілись, — не дав йому докінчити Думбрайт. Я дістав доброго прочухана за Воронова, а вже коли спіткнувся, то мене одразу ж почали ляяти і за повільність переговорів з англійцями. Буду відвертим: якщо вдасться завершити справу в Гамбурзі — нам багато чого пробачиться і спишеться. Гроші зроблять своє. Тому я хочу, щоб

ви вирушили в Гамбург, не чекаючи приїзду Лестера. Він приїде, потім поїде знову радитися з своїми людьми, і справа затягнеться. Треба вирішити все на місці. У мене є план усіх верфей з детальною розробкою того, що відновлювати. Звичайно, всі роботи провадитимуться як відбудова порту. В Гамбурзі жахливо безробіття, і залучити на свій бік голодних робітників не дуже важко. Втім, Лестер — хитрий ділоць, який уже не раз пропонував нам різні послуги. Він знає, як діяти. Організує виступи соціал-демократів, а коли розпочнеться ремонт суден, розгорнуть роботу майстерні, тоді й акціонерне товариство перебудує свою роботу, й ніхто не заперечуватиме проти цього — як кажуть, голод не тітка, «Гамбурзько-американське товариство» зможе прогодувати чимало людей.

Григорій ніяк не міг визначити лінію своєї поведінки. З одного боку, дуже хотілося ще раз поїхати в Гамбург, детальніше довідатись про Лемке — він це чи не він? Однак тепер це було вже не таким важливим. Шукала розрядки ненависть до Нунке. Григорій міг завдати йому два найболючіші удари: повідомити, як Бертгольду, хто він такий, тобто розкрити себе, розповісти Берті й Гансу, хто справжній убивця Лютца. Для цього треба поїхати в Гамбург, бо, як тільки буде зірвано диверсію з отруєнням худоби в східному секторі, Нунке запідозрить Григорія, бо ніхто, крім нього, про це не знає. Тоді одразу ж спливе історія з Вороновим, обшук і все інше. Словом, необхідно відходити, але робити це красиво.

Слова боса доходили до Григорія наче крізь товщу води. Думка пульсувала в пошуках правильної відповіді. Зараз ні в чому не можна промахнутися. Завтра, очевидно, відбудеться його зустріч з полковником, і тоді все вирішиться. Значить, треба відтягти час, виграти у Думбрайта кілька днів.

— Мені б хотілося, щоб ви виїхали негайно, що швидше це вирішиться, то краще для вас... — долинуло до Григорія.

— Звичайно, містер Думбрайт, я все розумію, але мені доведеться на кілька днів затриматись у Берліні. Я вже призначив ділові побачення. Потім треба відзвітувати про свою поїздку в східний сектор. Це також не можна відкласти. Постараюсь виїхати в Гамбург днів через два...

— Ну що ж, домовились.

— Дозвольте йти?

— Йдіть.

— Ну і задав же ти мені задачу, — похитав головою полковник.

Вони сиділи в маленькій затишній кімнаті. М'яке рожеве світло точилося на низькі рожеві канапи, загравало з кришталем і порцеляною, що, наче на параді, вишикувались у скляній гірці. А на вікні, серед сірих шовкових фіранок, підстрибував у клітці папуга.

— Я все розумію, але наказ є наказ — якнайшвидше забрати тебе звідси. Тепер усі підозри можуть збігтися. Але, з другого боку... вони ще вірять тобі. Та й справ незавершених чимало: Лемке, Гамбург, школа. Після втечі Воронова Домантовичу, звичайно, стало легше, ти кажеш, його навіть пророчать у керівники російського відділу. Ну й молодець же ти, Григорію!

— Про Домантовича я дізнався від Больмана. Він був добряче напідпитку, і доводилось ставити йому навідні запитання. Але навіть у п'яному стані цей лобуряка розумів, що розповідати про шкільні справи не можна. Можливо, якісь деталі знайдете в цих плівках. Проявите їх, і багато чого стане зрозумілим.

— Я мушу подякувати тобі за Воронова від імені командування. Бачиш, як воно вийшло: він не тільки перебіг, а ще й прихопив важливі документи, роздягнув школу догола, і задоволений старий чорт про одне тільки мріє: матінку Росію побачити. Цікава постать... А в Москві вимагають берегти тебе, забрати якнайшвидше...

— Мені потрібен ще тиждень-два, аби завершити те, чого без мене ніхто не зробить: запобігти диверсії з худобою і з'їздити в Гамбург. Я повинен побачити родину Нунке — дружину і хлопчика. Головне — хлопчик. Треба зберегти в ньому те зерно людяності, що його виростив у ньому Лютц. Врятування хлопчика, через якого він загинув, буде незримим, але вічним пам'ятником Карлу. Я відчуваю, що з Ганса може вирости чудова людина, талановитий художник. Про це писав Лютц, а батько не дозволяє Гансу займатися живописом. Можливо, вони переїдуть у східний сектор — там проживає брат Берти...

— Я все розумію, але боязко відпускати тебе в Гамбург. Адже може статися так, що, поки ти будеш у Гамбургу, нам доведеться відвернути диверсію з отруєнням худоби. Може, вчинимо так: ти перш

за все вирушиш на цей завод і одержиш інформацію, чи отруєні вже суміші і на які ферми їх відправлено. А тоді можеш їхати в Гамбург.

— А якщо хоч частину товару вже відправлено, мені доведеться негайно зникнути? А як же Домантович?

— Про Домантовича наказу нема. А от про тебе все розписано. Приїдеш у східний сектор на машині, а ми організуємо тобі «автомобільну катастрофу». Потім, залежно від обставин, швидко поховаємо як невпізаного або ж покладемо в госпіталь.

— Що й казати — райдужні перспективи. Сподіваюсь, про «мою смерть» ми домовимось детальніше?

— Поки що лише уточнимо місце зустрічі, а день і час — після твоєї поїздки на завод. Тобі подзвонять. І полковник назвав пароль.

РОЗДІЛ ДЕСЯТИЙ

Лемке повинен зробити послугу

Григорій наказав подати сніданок у номер. Гамбург, це місто вітрів, знову викликав головний біль. Треба привести себе в порядок і до дванадцятої години підійти до таксі. Попереду важкий день. Голова має бути свіжою і ясною.

Зараз він подзвонить Лестеру, домовиться про зустріч. Треба призначити її якомога пізніше, щоб встигнути з'їздити в Хазенмоор.

— Сер Лестер, обставини склалися так, що мені знову доводиться турбувати вас у Гамбурзі... О, звичайно, звичайно, о восьмій я у вас.

Цього разу місто вразило Григорія своєю красою. День видався сонячний, теплий.

Спустившись мармуровими сходами, він опинився на залитому сонцем майдані, що нагадував мурашник. Люди снували в усі боки, повзли одна за одною автомашини, переважно англійські.

Підійшовши до стоянки, Григорій трохи розгубився. Безліч машин юрмились на круглому майданчику. Але, придивившись, він помітив таксі вишневого кольору з сірими колесами. Водій читав газету, час від часу байдуже поглядаючи на перехожих.

— Вільний? — запитав Григорій, відчиняючи дверцята, і швидким поглядом окинув портрет кіноактриси з яскраво-червоною стрічкою у волоссі.

— Будь ласка. Вам далеко?

— Хотів би ознайомитись з визначними місцями вашого міста. Я приїжджий.

— Що б ви хотіли подивитись?

— Цілком покладаюсь на ваш смак.

— Тоді сідайте. Ми швидко все об'їдемо, і ви будете задоволені.

Машина помчала. Нарешті вона виїхала на міст. Пам'ять билась у пошуках асоціацій. Але все довкола було залите яскравим сонцем, вода мінилася зеленуватими хвилями. Замиготіли старі будинки, фундаменти яких стояли у воді. Венеція? Ні. Ці холодні вулиці й мости аж ніяк не порівняєш із сонячною Венецією. І все ж він десь уже бачив усе це. Тоді, здається, був дощ і холод... Мереживо поручнів сріблиться, переливається, машина минає міст і плавно їде по вулиці. Незабаром шофер гальмує біля пивного бару. Пам'ять одразу прокидається, і все стає на свої місця.

Того дощового вітряного вечора Григорій зайшов саме сюди. Це було під час його минулого приїзду. Замерзлого подорожнього привітали й пригріли. Згадалось усе: тітонька Емма, її хворий чоловік і ті молоді німці, які вели мову, сперечаючись про Ганса Брукнера, який викликав у них підозру...

— Приїхали!

Білозуба усмішка освітила обличчя шофера. Тепло її передалось Григорію, і він усім своїм єством раптом відчув — нічого поганого з ним не станеться.

Тітонька Емма так само сиділа біля свого прилавка. Народу о цій порі було мало. Григорій і шофер підійшли до вільного столика: до них відразу ж підсів біловолосий хлопець. Григорій добре пам'ятав його: хлопець запросив їх відвідати чоловіка тітоньки Емми, який і досі лежить, але дуже хоче побачитися з її друзями.

Не встиг Григорій переступити поріг маленької кімнатки, як одразу опинився в міцних обіймах.

— Гер фон Гольдрінг! — голос захлинався від радості, чоловік так міцно притискував його до себе, що Григорій не міг роздивитись, хто це. Але голос, голос... Ні, він не міг помилитись, це був голос Курта.

Нарешті чоловік випустив його з обіймів, і Григорій побачив сяючі очі свого колишнього денщика.

Всі хвилювання й тривоги останніх днів кудись зникли; Григорія охопила безмежна радість. На нього повіяло чимось рідним і дорогим.

— Все-таки ми зустрілися!.. Ніколи не думав, що знову побачу вас... Писав листа Матіні й не сподівався... Потім Лідія озвалася, що зустрілася з вами в Італії й допомагає вам... А згодом вона перестала мені писати, образилась, що я живу в Німеччині. Кличу її, пояснюю, що повинен спокутувати провину свого народу... А вона каже: це можна робити скрізь, вона теж не може полишити країну, де народилася, де могили її рідних. Так і поневіряємось. Я вже відіслав декілька листів, а відповіді все нема. Поїхати в Італію зараз не можу, дуже багато роботи.

— Нічого, все владнається. Я розмовляв з Лідією, вона кохає тебе, теж мучиться і Страждає. Багато допомагає Чезаре, Джузеппе... До речі, як вони там?

— Маріанна тепер дружина Джузеппе, його активний помічник. Чезаре, завдяки старанням Матіні, потрапив у санаторій, правда, зовсім вилікувати його не вдалося, Лідія писала мені і про якусь гарненьку циганку, вони заприятелювали, і Матіні від неї в захопленні. Йому вдалося звести на ноги її хвору доньку, і Агнеса, так, здається, її звать, — душі не чує за ним. Нарешті любов і щастя оселились у домі Матіні. Вони чекають поповнення — Агнеса виношує під серцем дитинку. На жаль, відомості мої застарілі, їм півроку.

— Все, що ти розповів, дуже цікаво. Я щасливий, що почув звістки про своїх друзів... Ти знаєш, що привело мене сюди?

— Так, я саме той, кому доручено з'ясувати все стосовно відкриття верфі й зайнятись Лемке...

— Я радий за тебе!

У двері постукали. На порозі з'явився Крістіан.

— Приїхав батько. Каже, що Брукнер збирається на ринок у Гамбург. Треба вирушати. Я здаля покажу вам його.

Григорій відчув, як по його тілу побігли мурашки. В ньому боролись дві стихії: азарт мисливця, який вистежує дичину, і обережність досвідченого розвідника.

— Гер фон Гольдрінг...

— Курт, я не фон і не Гольдрінг, я Фред Шульц.

— Вибачте, гер Шульц, я подзвоню вам у готель. Якщо запитаю, чи не ви давали оголошення про покупку бульдога, це означатиме, що

під прізвищем Брукнера справді переховується Лемке. Ввечері ми з товаришами зберемося і вирішимо, як його знешкодити. Зеллер просив, якщо вдасться, доставити Лемке в східний сектор. Він дуже багато знає, може назвати прізвища агентів, які працюють проти нас у західному і східному секторах. Зустрінемося о десятій вечора.

— Сер Лестер, вибачте, що мені довелося вас потурбувати. В день вашого приїзду містера Думбрайта терміново викликали в Мюнхен. При усьому бажанні він не міг вирватись у Берлін хоча б на кілька годин. На жаль, мене тож не було в місті, а втаємничувати ще когось у наші переговори не хотілося.

— Так, так, я розумію. Ми, англійці, поважаємо свій і чужий час, а зайві свідки, звичайно, не потрібні. Мені вдалося домовитися з одним із лідерів лівого крила соціал-демократів, які працюють на нас.

— Це чудово.

— Він обіцяв підтримку. Але ж ви розумієте: коштуватиме все це дорого. Йому доведеться підкупити декого з керівництва, організувати мітинги, виступи ораторів перед безробітними. Треба буде підключити й профспілкових діячів.

— Сер Лестер, адже ви знаєте, які багаті й щедрі американці. Вони не торгуватимуться: в усе це будуть вкладені американські капітали.

— Так, знаю. Але ви ставите переді мною дуже складно завдання. Якщо я правильно зрозумів містера Думбрайта, англійська адміністрація повинна зробити вигляд, ніби не помічає, як у місті, що перебуває під нашим контролем, діє могутнє акціонерне товариство. Інакше кажучи, почне відроджуватись німецька військова промисловість. Наші майбутні конкуренти.

— Зараз ми ведемо мову не про долю Англії і англійських промисловців, а про вас особисто. Про те, які перспективи відкриваються перед тими людьми, котрі допомагатимуть нам. Відкинемо всі преамбули й поговоримо відверто: заплющивши очі й надавши можливість «Гамбурзько-американському товариству» розгорнути будівництво торгового флоту, ви стаєте власником великого пакета акцій цього товариства, людиною матеріально ні від кого не залежною.

— Але ж усе це може виплисти, і тоді мене судитимуть...

— Сер Лестер, не треба шукати ускладнень там, де їх нема. Володіючи крупним капіталом, ви при найменшій небезпеці зможете виїхати в Америку і жити там, м'яко кажучи, не бідуючи.

— Що ви пропонуєте?

— Пакет акцій на суму двадцять тисяч доларів з правом участі в усіх прибутках.

— Гаразд, домовились. Сподіваюсь, сьогодні ви не поспішаєте і погодитесь поласувати натуральними біфштексами, від яких відмовились минулого разу. До того ж я запросив повечеряти з нами представника ферейну «Урожай», якому належить зіграти значну роль у відбудові німецької промисловості. Добре, що серед соціал-демократів є ще багато німців, які не вступають у змову з вашими переможцями. На тому й тримаємось.

Знизу продзвенів дзвінок. Зачулися кроки покоївки. І одразу ж до кімнати ввійшов літній німець, просто, але елегантно вдягнений. З гідністю вклонившись, він, не чекаючи запрошення, пройшов до столу.

— Гер Штадтцінгер, — відрекомендувався прибулий.

— Можна розпочинати. Усі в зборі, — задоволено потираючи руки, заявив сер Лестер.

Стіл був ще розкішніший, ніж минулого разу. Покоївка мовчки міняла тарілки й наповнювала келихи. Чоловіки курили, перекидаючись незначними репліками. Здавалося, зібрались троє друзів і проводять час за приємною розмовою.

Коли біфштекси було з'їдено, господар запросив усіх до кабінету пити каву.

В каміні палахкотів вогонь. На низенькому столику у золотавих маленьких чашечках парувала кава. Пляшечки з лікерами квіточками виблискували серед чашок.

— Тепер ми можемо спокійно все обговорити. Гер Штадтцінгер у курсі справи. Ми з ним детально розробили план дій, щоб уявити обсяг роботи, що випала на нашу долю. І мене, і гера Штадтцінгера дуже непокоїть зростаючий вплив комуністів у східному секторі. Наші комуністи також починають подавати голос.

— Після виступу Черчилля стало зрозуміло, де криється головна небезпека для всього цивілізованого світу. Треба, не гребуючи ніякими засобами, сприяти ослабленню супротивника. Ви згодні зі мною, гер Шульц? — заговорив Штадтцінгер.

— Звичайно.

— Рішення Потсдамської конференції вже порушено американцями і англійцями. У західному секторі військову промисловість не ліквідовано. Заводи, що виготовляли зброю, не знищені. Це викликає невдоволення серед робітників, яких підігривають комуністи. Що ж до відбудови верфі, то з технічного боку це не становить великих труднощів. У місті безробіття, але пролетаріат Гамбурга настроєний войовничо. Вже були виступи у зв'язку з порушенням Потсдамської угоди. Почалися незгоди між партією, лідером якої являюсь я, і комуністами. Гадаю, що в найближчому майбутньому це призведе до повного розриву. Профспілки поки що в більшості перебувають під нашим впливом, і саме вони будуть приводними пасами. Сер Лестер сказав, що я і товариші, які працюватимуть зі мною, одержать акції в «Гамбурзько-американському акціонерному товаристві». Як це виглядатиме в грошовому еквіваленті?

— Кожен стане власником акцій на суму п'ять тисяч доларів плюс три проценти прибутків від цієї суми. Ви особисто одержите десять тисяч плюс участь в усіх прибутках. Вас це влаштовує? Не хочу забігати наперед, але гадаю, що скоро американські й англійські капітали тісно побрататься з німецькими.

— О, це чудово!

— А тепер дозвольте мені піти. Тут у мене є давні друзі, й мені хочеться побачитися з ними.

— Так, це Лемке. Я впізнав його, щойно побачив. Крістіан не встиг навіть попередити мене, що це їхній мешканець. Я впізнав його з ходу. Він зупинився біля вітрини, потім увійшов до крамнички. Я сховався за рогом так, щоб розгледіти його обличчя, коли він вийде з покупками. Лемке зовсім не змінився.

У кімнаті, куди увійшли Курт і Шульц, були вже люди. За столом, задумливо підперши голову рукою, сидів сивий чоловік у темному костюмі, з глибоким шрамом на лівій щоці. На канапі розмовляли Крістіан і двоє незнайомих.

Становище ускладнювалось. Зеллер хотів, щоб Лемке переправили в східний сектор. Було відомо, що по всій Німеччині під

вивісками всіляких фірм, товариств, спілок розкидані шпигунські центри. І Лемке міг знати про них.

Звертатись до англійської адміністрації, щоб вона заарештувала колишнього начальника гестапо Лемке, не було рації. Ті, що хотіли перекинути Лемке за кордон, викуплять або викрадуть його.

— А може, мені зіграти ва-банк? — раптом запропонував Григорій. Я не тільки Фред Шульц, а й барон фон Гольдрінг. З'являюся власною персоною до Лемке й цілком офіційно повідомляю, що присланий з Пуллаха, де про нього пам'ятають впливові друзі і хочуть бачити його в «Імперії зримих тіней». Скажу, що посланий у Гамбург для переговорів з англійцями, зокрема з сером Лестером. — В очах Григорія забігали лукаві бісики.

— Але ж ви казали, що вам не можна зустрічатися а Лемке! — вигукнув Курт.

— Ти маєш рацію, Курт. Ще кілька хвилин тому я думав так само. Але ж наша професія — це завжди ризик. Від цього нікуди не подінешся. Значить, треба ризикнути, щоб цей знавіснілий есесівець став перед судом народів і знешкодив своїми свідченнями інших недолюдків.

Обличчя чоловіка, який сидів за столом, пожвавилось. Він підвів очі на Григорія, посміхнувся.

— Ну що ж, це добре. Ми постараємося допомогти вам, чим зможемо. Що ви конкретно пропонуєте?

— Увечері, коли смеркне, я в супроводі Курта і ще кількох чоловік вирушу в Хозенмооре. Ми підійдемо до будиночка, в якому мешкає Лемке. Ваші люди непомітно оточать його. Крістіан зайде до батька й попросить передати Лемке, що до нього прибула людина від Геллера, — це прізвище йому добре знайоме, — і хоче зустрітися з ним наодинці. Думаю, що Лемке погодиться. Він або вийде, або запросить мене до себе. Тоді я підіб'ю його поїхати в Пуллах. Якщо Лемке згодиться, ми виїдемо завтра вранішнім поїздом. Щоб не викликати підозри, я залишусь у нього ночувати.

— Зрозуміло. Отже, сьогодні ви рушаєте в Хозенмооре. З вами поїдуть Курт, Альфред, Вольфганг. — Секретар кивнув на двох робітників, які весь час мовчали. — І ще я пришлю на вокзал мого старшого сина. Він добре знає місцевість, ми колись там неподалік жили. Крістіан поїде раніше й попередить батька, щоб той теж був

напоготові. Якщо Лемке чинитиме опір, з ним нелегко буде впоратись, ви ж самі кажете, що він битий вовк. Отже, об одинадцятій усі зустрічаються на вокзалі. Ви згодні зі мною, гер Шульц? — запитав Келлінг.

— Думаю, що краще поїхати на таксі й значно пізніше, коли в передмісті вже спатимуть. Тоді Лемке не запідозрить, що будинок його оточують. Виїдемо о дванадцятій.

— Мабуть, ви маєте рацію. Отже, збір о дванадцятій. Не доїжджаючи кілометрів зо два, відпустите таксі. Син вас проведе.

— А тепер, — знову заговорив Григорій, — я хочу вам розповісти про розмову з сером Лестером. Цього разу мені вдалося зустрітись не тільки з сером Лестером, а й з Дитріхом Штадтцінгером. Вам знайоме це ім'я?

— Звичайно. Це один з лідерів лівого крила соціал-демократів. Цікаво, що він робив у Лестера?

— Так от, Дитріх Штадтцінгер не тільки лідер соціал-демократів, він ще й зрадник, який працює на англійців. Йому доручено завербувати деяких членів профспілки, щоб переконати робітників у — необхідності відбудови верфі. Штадтцінгер і його спільники одержать акції «Гамбурзько-американського акціонерного товариства», яке під виглядом ремонту суден повністю розгорне роботу на верфях. Я не кажу вже про порушення Потсдамської угоди, про те, що в західному секторі збережено капітали німецьких монополій, які за допомогою американських кредитів будуть кинуті на підготовку нової війни. Штадтцінгер і його однодумці з допомогою англійців намагаються розпалити чвари між соціал-демократами і комуністами, а також серед самих соціал-демократів. Буде використана система підкупів, залякування та інші методи, якими володіє іноземна розвідка. До речі, торговельне товариство «Арго», яке має таке широке розгалуження в Гамбурзі,— одна з філій геленівської розвідки...

— Ого! — аж присвиснув Вольфганг. — У них працюють багато наших робітників, які, звичайно, нічого не підозрюють...

— Це ще не все, — вів далі Григорій. Служба Гелена має в Гамбурзі своє представництво, зашифроване літерою «Ву», яке теж займається підривною діяльністю. Так що справ у нас, товариші, чимало... А тепер нам треба розійтись й відпочити перед важкою ніччю. Якщо Лемке погодиться виїхати зі мною у Пуллах, ви зможете

зв'язатися з Зеллером і зробити так, щоб нас перехопили десь по дорозі?

— Звичайно! Наш зв'язківець — провідник поїзда. Поїзд, яким ви завтра виїдете, зустрічатиме наша людина, і через годину Зеллер усе знатиме.

Чоловіки підвелися, міцно потисли один одному руки й побажали удачі.

Григорій і Курт їхали в таксі. Знайомий таксист мчав вулицями Гамбурга.

— Курт, мені треба хоч на півгодини заскочити в один будинок у Хозенмооре. Як ти гадаєш, ми зможемо це зробити? — запитав Григорій.

— Зараз дізнаємось. Послухай-но, Вернер, — звернувся він до шофера. — Скільки часу потрібно, щоб заїхати в Хозенмооре? Кажеш, години півтори? Це нас влаштовує. Промчись з вітерцем.

Шофер повернувся обличчям до тих, що сиділи на задньому сидінні.

— Промчу, як на літаку, туди й назад. Дайте тільки заправитись по-людському. Сосисками і пивом. Бо, їй-богу, мій мотор не потягне. З ранку в роті й маківки не мав. А може, всі разом підзаправимось? Як ви на це?

— Що ж, я не проти, — посміхнувся Григорій.

Похапцем перекусивши в найближчій кав'ярні, вони рушили далі.

Залізна огорожа, що здавалася минулого разу чорною і похмурою, золотавилася під місячним промінням. Будинок ніби помолодшав за ці дні. Григорій вийшов з машини і подзвонив. Довго ніхто не відчиняв. Нарешті двері зарипіли і на порозі з'явився капітан Гедлер. Примружившись, він поглянув на гостя, видно, впізнав і пішов відчиняти.

— Здрастуйте, капітане Гедлер. Я знову проїздом, забіг на хвилинку, щоб побачити фрау Берту і Ганса...

— Берта з дітьми поїхала.

— Як? Куди? — здивувався Григорій.

Здивування його було настільки щирим, що старий пом'якшав і, вирішивши, що перед ним друг дочки, швидко заговорив:

— Три дні тому до них приїхав товариш сина й розповів, як вони там добре живуть. Його діти навчаються в школі, молодша донька — в

музичній. Діти багато займаються спортом і дуже задоволені. Він сказав, що брат кличе Берту з дітьми до себе. Обіцяє влаштувати на роботу. Фрідріх, товариш нашого сина, обіцяв допомогти з переїздом. Він приїхав у Гамбург у відрядження в справах своєї фірми. Ганс одразу ж загорівся: «Мамо, поїдемо, мамо, поїдемо, там не буде війни, там не навчатимуть, як грабувати і вбивати. Я зможу там малювати. Якщо ти повернешся до батька в Берлін, я все одно з тобою не поїду, залишуся тут — і у східний сектор».

Старий замовк, віддихався і провадив далі:

— Берта весь час була сумна, щось її мучило, пригнічувало. Мати чула, як вона часто плакала ночами. Берта почала умовляти нас поїхати з нею. Але ж куди нам, старим? Тут ми народились, видно, тут належить і померати. Так і не наважились зрушити з місця. А синів товариш допоміг Берті зібратися і повіз їх з собою. Залишилися ми з дружиною самі, никаємо по дому, мов привиди, не знаємо, куди подітись...

Григорій не міг приховати радощів, що охопили його. Обійняв старого, попросив нову адресу Берти. Як завжди, записувати не став, — запам'ятав і, тепло розпрощавшись, рушив до машини.

— О, гер Лемке! Не чекав... Яким дивом?

Скляними очима Лемке вступився у Григорія.

— Барон фон Гольдрінг, це ви? Чи мене вже починають відвідувати привиди з того світу?

— Гер Лемке, яка приємна зустріч! Звичайно ж, це я, власною персоною, жива плоть і кров. Ось нам і довелося зустрітись! Хто б міг подумати? Скажіть-но, як вам вдалося вирватися з того пекла?

— Певне, так само, як і вам. Допоміг щасливий випадок...

— Я завжди вважав, що народився в сорочці, навіть вам, гер Лемке, при вашому досвіді й стараннях не вдалося підвести мене під монастир. Хоч як ви намагалися очорнити мене в очах мого названого батька... — Голос Генріха лунав презирливо, пихато. — Та годі згадувати старе... Ви хотіли заарештувати й розстріляти мене, а я прибув, щоб врятувати вас і переправити в безпечне місце. Бачите, як погано бути занадто підозріливим і не вірити друзям... Але я не злопам'ятний. Тепер, коли нам, офіцерам рейху, доводиться у себе вдома переховуватися під чужими іменами, мета у нас єдина:

помститись ворогові, повернути батьківщині свободу. Тільки про цю благородну місію може думати тепер чесний німець.

Лемке був вражений. Барон фон Гольдрінг зовсім не змінився, тримався так само впевнено, нахабно і дещо презирливо. Колишній начальник гестапо завжди був упевнений, що Гольдрінг — не та людина, за яку себе видає. Інтуїція ніколи не зраджувала його. До того ж він мав достатню кількість фактів.

Як же бути? Це питання заважало йому зосередитись. Де гарантії, що Гольдрінг приїхав за ним за дорученням генерала Гелена? Можливо, це провокація? А з іншого боку, як можна втратити таку нагоду. Адже, переїхавши в Пуллах, він зможе викрити цього бундючного барона, який зіпсував йому стільки крові. Перспектива надзвичайно заманлива...

До його свідомості крізь ці думки пробився голос Гольдрінга:

— Так, гер Лемке, я мало не забув вас попередити. Я вже не барон фон Гольдрінг, а просто Фред Шульц. Приємно, чи не правда? Отже, познайомимося. Фред Шульц, з вашого дозволу, а ви, здається, Ганс Брукнер?

Лемке вже повністю оволодів собою. Тверезі аргументи перемогли, і він зрозумів, що їхати з людиною, якій ніколи не вірив, не можна. Він не має права ризикувати, якою б заманливою не була ідея вивести на чисту воду цього Шульца. Головне зараз виграти час, зв'язатися з потрібними людьми...

— Ми можемо виїхати ранковим поїздом. У Пуллаху вас чекають, — долинає до нього голос Григорія.

— Так, так, дуже вдячний вам. Зараз ми скромно повечеряємо, і, сподіваюсь, ви переночуєте у мене?

— Спасибі. Так ми і зробимо...

Нічна п'ятьма панувала в будинку, та ні Григорій, ні Лемке не заплющили очей. Григорій дихав рівномірно, удаючи, що спить.

«Найближчий телефон біля кірхи... — розмірковував Лемке. — Щоб дістатися туди, потрібно не більше п'яти хвилин, стільки ж — повернутися назад, кілька хвилин на переговори. Отже, можна вкластися у двадцять хвилин. Якщо Гольдрінг прокинеться, то, поки докумекає, що мене немає, поки намагатиметься відчинити замкнені двері й вистрибнути у вікно, я встигну повернутися...»

Він тихенько підводиться з ліжка. На хвилинку завмирає, Григорій так само мирно сопє. Лемке обережненько виходить з кімнати й причиняє за собою двері.

Григорій лежить не ворущачись, розуміє, що Лемке вичікує. Незабаром чути квапливі кроки, що віддаляються.

Григорій підходить до вікна, прислуховується. Через декілька хвилин за склом з'являється Курт:

— Що робити? Вольфганг і Альфред пішли за ним. Але якщо Лемке встигне подзвонити, зчиниться переполох.

— Що ж, вважатимемо, що мій план не вдався, в житті й таке буває. Дуже шкода, та нічого. Біжіть за ним, оточіть щільним кільцем і насамперед хапайте за руки, щоб він не вихопив зброю. Адже тобі відомо: стрілець він — першокласний. Будьте уважними, добре обшукайте його!

— Не хвилюйтесь, усе зробимо швидко й точно.

— Спасибі, Курт, я завжди покладався на тебе, і ти ніколи не підводив мене. Хай прийде сюди Крістіан. Ми з ним оглянемо речі Лемке. Зустрінемося на вокзалі. Розіграєте компанію, що повертається напідпитку з гостей.

Григорій від'їздив уранці. Настрій був чудовий. Доручення Думбрайта виконано. Можна спокійно зустрітися з босом, разом пообідати чи повечеряти і розвідати щось про школу. Адже вони з Нунке поспішатимуть реорганізувати її, якщо, звичайно... утримаються на своїх місцях після історії з Вороновим. Щоправда, фактично школою керував Шлітсен, тому всі громи посиплються на нього. Зустріч з Лемке теж дещо дала. В руках Григорія опинилось кілька номерів телефонів, гамбурзькі друзі з'ясували, що всі вони належать службовцям торговельної фірми «Арго». Крім того, було знайдено карту Бразилії і Західної Німеччини з помітками, підручник англійської мови, зошити з вправами з англійської мови, томик Гете з позначками, схожими на код, і пачка листів від дружини і дітей. На конвертах — штамп містечка Крефельд, яке розташоване біля самого кордону. Листи адресовані Гансу Брукнеру, отже, він устиг побачитись з родиною і про все повідомити. Час витрачено не марно...

Григорій подзвонив Лестеру, попрощався, розрахувався з порт'є і вийшов на стоянку таксі. Вишневого кольору машина була на місці. Цього разу з віконечка йому всміхався Курт.

— Захотілося побачитися з вами ще разочок, може, більше не доведеться. Випросив у Франца на півгодини машину.

Розраховуючись, Григорій міцно потис руку Курта, прошепотів:

— Я впевнений, ми ще зустрінемося з тобою і Лідією.

— Напишіть нам на адресу Матіні. Я все-таки вирішив поїхати до Італії, спробую умовити Лідію перебратися сюди. Тут потрібні чесні люди, готові боротись за те, щоб не повторилися криваві роки фашизму.

Вони виїхали на привокзальний майдан. Григорій ще раз потис руку свого колишнього денщика.

— Ми побачимось! — прошепотів він.

Не встиг він роздягтися і одягнути піжаму, як пролунав телефонний дзвінок.

— Томмі, це ви? — запитав кокетливий жіночий голос.

— Дівчино, ви помилились. Який номер вам потрібен?

— Двадцять вісім сімсот двадцять.

— Номер правильний, але ніякого Томмі тут нема. Може, ви неточно записали?

— Ні, записала я точно, — голос звучав жорстоко. — Це мене знову обманули.

Григорій затремтів від радості. От і все. Дожив, дочекався... Щойно почуте ним означало: другий день тижня, вівторок, о восьмій годині вечора. Про місце, де відбудеться аварія, вони з полковником домовились раніше.

Сьогодні неділя. Отже, залишився один день — понеділок. Завтра він влаштує свої справи, вигадає кілька листів родичам, які мешкають в американському секторі і просять розшукати свої сім'ї. Листи будуть зворушливі. Керівник відділу повинен особисто поговорити з цими людьми, тож виїхати можна буде раніше. Тільки б не подзвонив Нунке. Адже він може запідозрити, що Григорій розповів Берті про Лютца, тоді виникнуть неприємності. Треба зберегти Мишка Домантовича, зникнути так чисто, щоб на нього не впала найменша підозра. Мабуть, полковник усе передбачив, і «загибель» Григорія влаштують помпезно. І все одно хочеться попрощатися з Нунке. Зараз той у такому становищі, що, довідавшись про нову катастрофу, нікому навіть не заїкнеться про неї. Адже це він привів Григорія у школу, опікувався ним, довіряв, врятував від підозр Шлітсена. І такий досвідчений

шпигун потрапив у пастку! А тепер до всього приєднаються ще й його родинні справи, про які знає тільки Григорій. Складний клубочок виходить!

Провал з диверсією по отруєнню худоби також запишуть па рахунок Нунке. І він мовчатиме.

Григорій підходить до столу, бере аркуш паперу і, посміхаючись, щось пише.

РОЗДІЛ ОДИНАДЦЯТИЙ

Китайський мандаринчик

Тиша. Жахлива тиша спорожнілої квартири.

Раніше Нунке цього не помічав. Повертаючись пізно ввечері додому, він мерцем падав у ліжку, часом навіть у сорочці й шкарпетках. А вранці нашвидкуруч заковтнув сніданок, приготовлений старою служницею, не відчуваючи його смаку, — думав про безліч термінових справ, відкладених з учора на сьогодні. Що й казати, не та вже працездатність, даються взнаки роки. Особливо гостро відчував він їх після важкого захворювання грипом. Організм був безсилий опиратися хворобі, і вона поступово dokonувала.

Зітхнувши, Нунке запалює сигарету і відразу ж кидає її в попільничку. Лягає на канапу, простягає руку до журнального столика, бере лист.

«Берта!» При спогаді про неї Нунке охоплює жах. Перед від'їздом вона про все здогадалась. Він пригадує квапливе збирання, холодне прощання. Берта вже ніколи не повернеться.

Рука стискає листок. Рядки, мов вогненні блискавки, пронизують усе його єство.

— Ніколи, — вголос повторює Нунке, і раптом слово це набирає якогось реального, відчутного змісту, сповнює серце крижаним холодом. Його б'є лихоманка.

Нунке підхоплюється, очі його розширені від жаху.

— Треба щось робити! Треба повернути їх, розшукати... Повернути, повернути! — безтямно вигукує він.

А в голові тривожно пульсує думка — ні, вже не повернеш. Берта про все здогадалася. Могла у відчай розповісти й Гансу. Навіть якщо вій поверне їх силою, з цього нічого не вийде.

Якими очима дивитимуться на нього Берта й Ганс? При спогаді про сина його охоплює сум — для Нунке це нове, досі невідоме почуття. Здається, все валиться на нього, величезні кам'яні брили ховають його під своєю вагою. Він з сумом оглядає кімнату, очі його швидко перебігають з картини Ріделя на старовинний годинник у позолоченому корпусі, вивезений з Польщі, обмацують старовинні меблі... Все це він збирав для них, для своєї сім'ї. Хотів створити затишок, щасливе життя, а тепер... — Важко навіть уявити, що в листі написана правда. Може, Берта хотіла помститися, вилити біль, гіркоту і образи? Так часом трапляється, коли хочеться зігнати злість на близькій людині.

Нунке бігає по кімнаті, наче звір у клітці. Вперше він настільки розгублений, що не знає, як бути. Зачепився за стіл, і звідти йому киває китайський мандаринчик, подарований Шульцем у день народження. Киває, немовби стверджуючи правдивість усього викладеного в листі. Ніби мовчазною згодою підтримує Берту і дітей. Нунке відводить очі від мандаринчика, погляд його впирається у потьмянілі рами — по один бік портрет батька, по другий — матері.

«Як дивно тоді одягались», — несподівано думає Нунке, вдивляючись у пожовклі фотографії. І раптом йому згадалися роки дитинства. Він інстинктивно шукає втіхи у матері. Її ласкава прохолодна долоня лягає йому на розгарячений лоб... Шовкове волосся лоскоче щоку, коли мати схиляється над ним... Дивна звичка — замислившись, м'яти мочку вуха... Десь він зовсім нещодавно бачив цей знайомий з дитинства жест, тільки де, коли?.. Таж цей жест успадкував від бабусі Ганс. Запрограмований у генах, він відродився в його сині. А може, Ганс не тільки це успадкував від бабусі? Адже вона теж ставала впертою, коли її зачіпали за живе. Усі фон Крони були воїнами і завойовниками, голос крові не може не прокинутись у Гансі. Адже заради таких, як він, було вбито Лютца.

Мати Ганса не була уродженою фон Крон, в її родині немає потомствених військових, вона й сама, ласкава, ніжна, намагалась навчити сина доброти... Невже її гени виявились у Ганса сильнішими, ніж гени фон Кронів, і Лютц зумів зіграти на них?

Голова тріщить, тіло — немов закуте у крижаний панцир. Не в змозі далі терпіти самотність, Нунке підходить до телефону. Треба терміново подзвонити Фредові. Адже він учора повернувся з Гамбурга і, можливо, заходив до батьків Берти.

Раптом жахлива підозра обпекла Нунке: а що як Фред, єдиний, хто лишився живим з тих, хто знав правду про Лютца, розповів про це Берті? Треба було тільки натякнути їй — і вона б про все здогадалась. Ні, цього не може бути. Фред — тепер єдина близька йому людина, якій він довіряє більше, ніж іншим, на яку може цілком покластися.

Нунке набирає номер, чути довгі, тривалі гудки, ніхто не відповідає. Нунке натискає на важіль, набирає інший номер.

З трубки лунає жіночий голос.

— Сьогодні на світанку він виїхав у справах у східний сектор.

— Коли повернеться?

— Точно не знаю, можливо, завтра після другої.

Нунке опустився на канапу і довго так лежав нерухомо.

Мов крізь шар вати, до нього долинали голоси дітей, які завжди замовкали при його появі. Він викликав у них страх... Чи пестив він їх коли-небудь? Коли померла старша донька, він не зміг навіть приїхати на похорон і, звичайно, розумів, що Берта ніколи йому не пробачить цього... Та Берта й діти завжди були дуже самотні. Він був весь час у роз'їздах, писав їм нечасто. Дружина навіть не написала йому записочки з Гамбурга, не подякувала за дарунки, — передала через Фреда суху фразу: «Гроші ще є, присилати не треба». Ця фраза наче містить у собі все їхнє спільне життя. Що ще, крім грошей, він давав своїй родині?..

Чути, як грюкнули двері. Зельма почовгала до його кабінету.

— Вам треба поїсти, я приготувала обід. Принести сюди чи накрити в їдальні?

— Я не хочу їсти.

Зельма недочувала й, не розібравши слів, не виходила.

— Може, заварити липового цвіту, як це робила ваша матінка, коли ви хворіли?

Знову згадує про матір. Що за чортівня?

— Ні, ні, Зельмо. Мені нічого не треба, — майже закричав Нунке.

Двері, тихесенько рипнувши, зачинились. Липовий чай — знову спомин про матір... Але ж Шульц казав, що в Баумана були погані

стосунки з матір'ю, і та навіть погрожувала, що божа десниця покарає його за все. Господи! Чому раптом згадалась ця безглузда фраза? Якись дурниці лізуть у голову. Треба взяти себе в руки і вирішити, що робити далі.

Втеча Воронова, провал школи, від'їзд у східний сектор Берти з дітьми. Все це нестерпно. Це повний крах його кар'єри, усього життя. Більше в ньому нічого не залишилось. Ні, фон Кроне не може допустити такої ганьби.

Як хочеться ще раз поглянути на дітей, на Берту, але фотокартки в кімнаті дружини, а заходити туди страшно, та й, мабуть, вона забрала альбом з собою.

Нунке підходить до письмового столу, висуває нижню шухлядку, на хвилину замислюється, дивлячись на сталь пістолета. Потім, зважившись, дістає блокнот, вириває аркуш і розгонисто пише: «Люба Берто й діти. Я розумію, що не можу повернути вас. Все, що я робив, було безглуздом. Вам потрібно зовсім інше. Писати немає сил. Прощайте, я по-своєму любив вас».

Він поклав аркушик паперу посередині столу. Хай його смерть буде пов'язана тільки з цим.

Клацнув постріл. Його сухий звук пролетів по порожніх кімнатах. Але глуха Зельма нічого не почула.

Нунке, розкинувши руки, лежав на килимі, і тоненька цівка крові текла з його рота.

А на столі кивав головою китайський мандаринчик, ніби схвалюючи дії господаря кабінету.

РОЗДІЛ ДВАНADЦЯТИЙ

Любов і ненависть

«Ну, любий, зроби останню послугу — прийми весь удар на себе. Скільки ми з тобою подорожували, скільки бачили, — підганяє Григорій свій «опельок». Він їде з Карова у східний сектор Берліна. — Адже, ж ти болю не відчуєш, тебе полагодять, пофарбують, і знову служитимеш новому хазяїнові. А от що буде зі мною, невідомо.

Дивно влаштована людина. Скільки разів дивився у вічі смерті і навіть не здригнувся, розумів — так треба. А зараз, коли їду до своїх, коли знаю, що полковник розрахував усе до дрібниць, коли врятуванням займатимуться свої, рідні люди, мені раптом стає страшно».

Григорій озирається. Довга стрічка шосе порожня, та ось на шаленій швидкості його переганяє машина — одна, друга. Що це? Може, все зірвалось? Машини пролітають мимо, Григорій заспокоюється.

Думки плывуть, і раптом блисуча, осяяна сонцем стрічка шосе перетворюється на Дніпро... Зашуміли верби, ласкаво закивали троянди, потяглись до нього червоними й білими пелюстками, а десь, удаліні, з ганку до нього простирає обійми батько... Побачити б усе це востаннє, тоді вже і смерть не страшна.

Проїхала зустрічна машина. За кермом — гарна дівчина, вона ласкаво посміхнулася Григорію. І враз, немовби з сонячного марева, впливло обличчя Марії. Великі сірі очі дивились з сумом, ніби промовляли: «Ось ти й поїхав, покинув мене в цьому жахливому пеклі...» Очі немов докоряли, благали... «Адже війна — чоловіча справа, а ми смертельно втомилися... Ми хочемо кохати, народжувати дітей...» І раптом до Григорія долинули слова, яких він ніколи не чув від неї: «Я кохаю тебе, Григорію, я хочу бути з тобою...»

Він здригається, намагається відігнати видиво, але обсіпане золотавими іскорками обличчя весь час плыве поряд. Здається, наче жінка нахилилася до віконечка і шепоче ніжні слова: «Не бійся нічого, рідний, я завжди з тобою, я не полишу тебе. Все буде добро. Скоро ти повернешся в Київ, а потім забереш і мене».

Григорій вже їде похмурими вулицями Берліна. Шукав потрібну йому вулицю, щоб зробити коло і рівно о восьмій бути біля перехрестя. Ось і лікарня — велика світла будівля, він об'їжджає її. Стрілка годинника наближається до восьмої. Через три хвилини треба бути на місці «аварії». Воно обране дуже вдало: перехрестя пожвавлене, машини мчать в усіх напрямках. Григорій додає швидкості — до моменту «катастрофи» залишається хвилина...

І раптом удар в ліве крило машини. Вилітає скло, Григорій, не втримавшись, падає на сидіння. Машину одразу ж оточують солдати,

до неї нікого не підпускають. На місці «аварії» звідкись узялася «швидка допомога». Григорія кладуть на носі, несуть до машини.

Він бачить довкола себе людей у радянській формі, чує рідну мову і від цього безмежно щасливий.

Григорій сидів у кабінеті полковника.

— Ну, як ти себе почувашь? Можу порадувати: тебе й досі люблять твої друзі й соратники, сумують по тобі.

І полковник простягнув Григорію пачку німецьких газет, у двох був просто некролог, у третій — некролог з портретом. Газети повідомляли, що, виконуючи свій благородний обов'язок на бойовому посту, загинув один з найвідповідальніших співробітників «Родинного вогнища», людина, яка займалась тим, що з'єднувала розкидані війною родини, допомагала батькам знайти дітей, дружинам — чоловіків... Співробітники сумують з приводу передчасної загибелі Фреда Шульца.

— Є ще одна новина. Твій благодійник і рятівник того ж дня, коли ти поїхав, скінчив життя самогубством. Причини невідомі. Як розумієш, газети про це не пишуть. Чи не причетний ти до цього?

— Можливо, — збентежився Григорій. — У Гамбурзі мені стало відомо, що його дружина з дітьми переїхали в східний сектор. Від'їжджаючи, я надіслав йому невеликого листа. Тим більше, що він повинен був довідатись про катастрофу і мені це нічим не загрожувало.

— Ох, молодість, молодість, гаряча кров, — посміхнувся полковник. — Добре, що все обійшлося.

— Розкажіть краще, як було після аварії.

— Власне кажучи, розповідати нічого: звичайна історія. Довелося подзвонити американській адміністрації, повідомити, що сталося нещастя з Фредом Шульцем, співробітником фірми чи товариства, — як там у них називається, — «Родинного вогнища».

— А що там, до речі, було, у тих плівках?

Полковник помовчав.

— Я збирався подякувати тобі за них. Виявився надзвичайно цінний матеріал. Той Больман раніше працював з Скорцені, він побоювався залишитися за бортом і, як видно, вирішив, коли стане сутужно, продавати все і нашим і вашим, тим, хто більше заплатить. У

щоденниках багато про Скорцені і його спільників, характеристики людей, які обіймають нині високі посади. Багато прізвищ, є згадка і про людей, які працюють у нашому секторі... Деяких ми вже виявили. Вони чудово законспіровані... Крім того, там є проект самого Больмана, як проводити в нашому секторі ідеологічні диверсії. Є дещо і про школу. Больман здогадується, що її переведуть в інше місце, висловлює навіть свої думки з цього приводу — на підставі розмов, почутих краєчком вуха. Є і про тебе, його рятівника, і про підготовку нової групи з спеціальним завданням. Цікавий також викривальний матеріал про те, як починали своє кар'єру деякі відомі діячі. Школа згодом перетвориться на великий підривний центр, американці, як припускає Больман, виділяють на неї значні кошти. В основному там готуватимуть психологічні й ідеологічні диверсії, пов'язані з залученням молоді Росії і соціалістичних країн. Значне місце буде відведене релігійній обробці. Ну, та годі про це. Там залишається твій друг, Домантович. Після втечі Воронова він, очевидно, керуватиме у них російським відділом. Йому стане трохи легше. Димов, за його словами, чудовий помічник. Ми наказали Домантовичу поступово залучати його до справи. Ось так, друже.

Полковник підвівся, підійшов до шухляди стола, дістав звідти папочку, подав Григорію.

— Тут усе твоє, справжнє. Навмисне взяв, щоб ти не з'являвся на вулиці — раптом хтось упізнає ненароком, як минулого разу.

Григорій вийняв військовий квиток на ім'я майора Григорія Гончаренка. Руки його затремтіли.

— А тепер, якщо не заперечуєш, я накажу принести сюди обід, підкріпишся, прочитаєш газети й журнали, тут багато наших, російських. О третій годині прийде машина і відвезе тебе на аеродром. І ще один сюрпризик: полетиш в одному літаку з Вороновим. Звичайно, в різних салонах. Коли захочеш, можеш побачитися з ним, не захочеш — не треба.

Рівно гудуть двигуни літака. Під крилом чуже небо, чужі ріки й міста, а в дверях салону тоненька фігурка стюардеси в пілотці, зсунутій набік.

— Може, хочете чаю? — привітливо всміхається дівчина.

Тільки людина, яка прожила багато років на чужині, позбавлена можливості навіть на самоті думати рідною мовою, може зрозуміти, що відчув Григорій, почувши цю звернену до нього фразу. Ось уже кілька днів чує він рідну мову, сам розмовляє нею, і щоразу кожне слово звучить для нього музикою.

Григорій знає, що в сусідньому салоні летить Воронов. Полковник сказав, що Гончаренкові надано право самому вирішувати, розмовляти з старим чи ні.

Григорій ніяк не може вирішити це питання. А часу залишається дедалі менше. Він підводиться з крісла і знов опускається в нього. Ще дві-три хвилини роздумів — і Григорій рушає в сусідній салон. Біля входу двоє військових. Два слова — і перед ним розчиняються двері.

Спиною до них, притиснувшись до ілюмінатора, сидить колишній генерал. Відчувши, що двері розчинилися, він обертається обличчям до Григорія.

— Ви?.. — В очах подив, а губи вже кривить вимушена посмішка. — Як накажете розуміти вашу появу тут? Не витримали німецько-американського раю і переваги великої нації над усіма народами, чи я, старий зубр розвідки, виявився повнісіньким бовдуром і іграшкою у ваших руках? — В очах старого зблиснув хитрий вогник.

— Ви не помилились, — посміхнувся Григорій.

— Знаєте, що я вам скажу, молодий чоловіче. Хто б ви не були, навіть якщо ви комуніст, яких я колись так ненавидів, усе одно від усієї душі я вдячний вам. Так, так, вдячний... Без вашого втручання я ніколи не наважився б на цей крок, мабуть, єдиний у житті, що дає мені право хоч перед смертю поважати себе. Ненависть теж продається, молодий чоловіче, і коштує вона часом дорожче, ніж любов. Вибачте, гер Шульц, як я повинен називати вас?

— Оскільки ви зрозуміли, хто я, доведеться відрекомендуватись повністю: майор Радянської Армії — Гончаренко. Всю війну прослужив у Німеччині, Італії, Іспанії. Був навіть бароном фон Гольдрінгом, а тепер прийшов поговорити з вами як росіянин з росіянином.

— Ну що ж, Гончаренко то й Гончаренко. Якщо ви не погребували прийти погомоніти з старим, значить, хай це буде моїм причастям, як казали раніше у нас в Росії віруючі люди. Відчувши наближення смерті, кликали священика і сповідались йому в усіх гріхах. А до мене,

людини невіруючої, священник прийшов сам, ще й в образі більшовика. І хоч як парадоксально звучать мої слова, я радий цьому. Ще парадокс: ви єдиний, хто зв'язує мене з живим світом. Єдиний, кому я можу вилити душу. Дивно, але факт... Ви завжди подобались мені, у вас не було безглузлого німецького гонору, презирливості до інших людей, крім німецької раси. Щоправда, мені ніколи не надходило в голову, яку роль ви відіграєте в моїй долі. Але все одно повторюю: я вдячний вам.

До революції я чесно працював у Генштабі, в сімнадцятому разом з іншими офіцерами утік за кордон і став тим, кого ви зустріли в школі під Фігерасом. Два почуття завжди жили в мені: ненависть до більшовиків і любов до Росії. Під пекучим сонцем Іспанії, в пісках Африки, де мені довелось побувати, коли я працював на англійців, я завжди мріяв про російську зиму. В європейських містечках, що туляться одне до одного, мріяв про російське привілля, про степ і тайгу... І, звичайно, про сніг — білий, сипучий, про сибірські ялиці й кедрі. Не знаю, чи доведеться мені побачити все це. Може, як в'язневі, а може, стару людину, яка нікому не може завдати шкоди, відпустять вмирати на волі...

— Мабуть, так і буде...

— Так от, молодий чоловіче, коли вже мова зайшла про парадокси... Коли ви, росіяни, нічого гріха таїти, ті ж більшовики, яких усі, і я в тому числі, вважали неотесаними дикунами, виграли війну у німців, прославленої цивілізованої нації, у мене защеміло під серцем. Адже комуністи, не шкодуючи життя, відстояли матінку-Батьківщину, безкраї її сніги, широченні ріки, ліси дрімучі, все, що я любив, що всмоктав з молоком матері! Вам, напевне, дуже дивно все це чути, але життя, молодий чоловіче, значно складніше, ніж можна собі уявити. І якщо останнім часом у Німеччині я ні про що, крім своєї печінки, не думав, то тепер раптом відчув себе людиною, наділеною апаратом мислення, людиною, яка може аналізувати, любити чи ненавидіти. Я хвилююсь, думаючи про зустріч з тими людьми, які відібрали в мене Росію і які тепер повертають мені її. Якби я повернувся додому з німецькими завойовниками, я не відчував би себе на батьківщині. Змінилися б кліматичні умови, я жив би серед природи, яку топтали б чужі чоботи. А тепер я їду в Росію, їду до своїх колишніх ворогів, для яких Росія — така ж сама батьківщина, як і для мене. І взагалі, як усе дивно! Люди, які повинні зневажати мене,

раптом дбають про мене, створюють мені умови для життя. Ви розумієте, про що я кажу, майор Гончаренко?

— Так, і мені щиро шкода вас. Адже ви жертва страху, нерозуміння. Частина російської інтелігенції і військових одразу зрозуміли, за що треба боротися. Вони залишилися на батьківщині, пережили розруху і голод і тепер разом з своїм народом святкують Перемогу.

— Як вам вдалося обманути мене, старого професіонала! Адже я вважав себе королем розвідки. Мені завжди щастило. Може, ви нарешті скажете, навіщо вам потрібен був такий розвалюх, як я? Адже тоді, в кав'ярні, коли ви ніби ненароком залишили мені газету, ви не думали про те, що я, хворий і старий, зможу викрасти у Шлітсена якісь матеріали і передати їх росіянам? Чесно кажучи, я вважаю, що вони не дуже й потрібні вам. Наскільки я тепер розумію, ви чудово поінформовані про все. Що ж примусило вас піти на цей крок і, очевидно, дечим ризикувати, якщо ви опинилися в одному літаку зі мною? Адже ви супроводжуєте мене в Москву не для того, щоб витягти з мене ще дещо. Я вже й так, як кажуть, остаточно розколовся. Це зрозуміли всі, хто розмовляв зі мною в Берліні. Летіти в радянському літаку в ролі помічника Нунке — теж неможливо. Отже, вами керувало щось інше. Якщо так чудово законспірованому розвідникові довелося виїхати. А може, це випадковий збіг обставин і ваше повернення не пов'язане з моєю зрадою?

Григорій хотів щось відповісти, але старий перебив його.

— Е ні, братику мій, якщо вірити моїй інтуїції розвідника, ви рятували вашого приятеля Домановича, чи не так?

— Не будемо уточнювати: ні вам, ні мені це ні до чого. А втім, ваш перехід у радянський сектор справді вивів з-під вогню наших розвідників, на яких упала підозра. Що ж стосується мого термінового виїзду з Німеччини, то ви, як розвідник, зрозумієте мене: я виконав своє завдання...

— Що ж, молодий чоловіче, спасибі вам за все. Більшовики не раз кричали на весь світ, що хочуть перевиховати людей, розкрити всім очі, розповісти про правду, про справжній гуманізм... Вважайте, що ви виграли бій...

Григорій підвівся, мовчки потис старому руку і вийшов.

ЕПЛОГ

Яскраве літнє сонце вривається у вікна кабінету. Григорій Гончаренко скінчив свій робочий день. Прибрав розкладені на столі папери, деякі сховав у сейф, інші акуратно розклав по шухлядах і замкнув. Підійшов до вікна, посміхнувся.

«Точність, як в аптеці», — чомусь майнула у мозку ця безглузда фраза.

Внизу на тротуарі стояла Марія, обвішана згортками і пакунками, з великим букетом квітів. Тоненька, струнка, вона з висоти п'ятого поверху здавалася зовсім дівчинкою. А за спиною її, наче атласний шлейф, простерся рожево-блакитний газон. Григорій дуже любив квіти. Якийсь київський садовод висадив ціле поле незабудок, а серед них розкидав кущики рожевих тюльпанів — такі собі маленькі вогнища.

Місто було вже повністю відновлене і стало навіть кращим, ніж до війни. Рівні стріли вулиць, обрамовані зеленими стрічками акацій, каштанів, світлі гарні будинки, просторі майдани і квіти, квіти, квіти... Жодних слідів війни, немов це був жахливий сон...

Та війна була не тільки кошмарним сном. Вона ламала, як могла, Григорія й Марію. Але вони вистояли, витримали, щоб люди ходили цими прекрасними вулицями, кохали, народжували дітей, щоб у садах і парках лунав сміх, щоб ходили гарно вбрані жінки.

Григорій не бачить обличчя дружини, але знає, що, помітивши його у вікні, вона радісно посміхнеться.

Схопивши кашкета, Григорій швидко зачиняє кабінет і бігом, не дочекавшись ліфта, спускається вниз.

Все так і є. Марія збуджена, схвильована.

— Ти лише поглянь, що я купила, — ковдрочка, блакитна, в зайчиках, і повний набір одяжі для немовляти — все яскраве, гарне. А це іграшки...

Григорій узяв усі згортки, підійняв руку й зупинив таксі. У вікні машини промайнув величезний букет яскраво-червоних троянд...

От і закінчилась одіссея радянського розвідника Григорія Гончаренка, героя роману-трилогії Юрія Дольда-Михайлика. Виконавши відповідальні завдання, він нарешті повертається на Батьківщину, знову чує рідну мову, милується краєвидами Дніпра, вдихає пахощі улюблених квітів... Скільки він мріяв про цю мить, скільки разів йому ввижались уві сні ці щасливі хвилини!

Український читач зустрівся з Григорієм Гончаренком у 1956 році, коли вийшов окремою книгою перший том трилогії — «І один у полі воїн». Тоді ми стали свідками того, як радянський розвідник перейшов кордон і перетілювався в барона Генріха фон Гольдрінга, сина засланого в Радянський Союз шпигуна і диверсанта. Він проник у табір ворогів, щоб вірно служити своїй Батьківщині. Викриття таємниці підземного заводу в Проклятій долині, викрадення секретних креслень, усунення ката Гартнера, порятунок посланця французьких партизанів, зрив планів розвідницької школи, де готували «лицарів» для ворожих акцій проти СРСР — такий неповний перелік дій хороброго розвідника.

Третя книга, за задумом автора, мала стати заключною. Вона ніби перегукується з подіями кінця 30-х років, посилюючи лейтмотив усього твору. Письменник немовби застерігає: над Шпрее клубочаться хмари! Не минуло й трьох років після закінчення другої світової війни, а в Західній Німеччині знову піднімають голову гітлерівські недобитки, з благословення заокеанського дядечка Сема відроджується нацизм. Боєць невидимого фронту радянський розвідник Гончаренко, який діє тепер під іменем Фреда Шульца, викриває підпільні осередки неофашистів і допомагає патріотам Німеччини будувати нове життя.

На жаль, письменникові не довелося побачити за життя останню книгу свого роману, хоч, власне, роботу над нею він завершив: повністю було відредаговано першу й другу частини твору, уривки з них друкувалися в республіканських журналах і газетах. Залишилося тільки остаточно «змонтувати» все написане, дещо «підчистити» текст і дати назву всім трьом частинам книги (першу частину Юрій Петрович назвав «Римські канікули»). Раптова смерть обірвала його працю.

Згодом, коли члени комісії у творчій спадщині Юрія Дольда-Михайлика почали знайомитися з рукописом роману «Над Шпрее клубочаться хмари», виявилось, що частина українського тексту

загубилася — дещо зберігалось в редакційних архівах, останні ж розділи роману залишилися тільки в російському варіанті (закінчивши роботу над розділом, автор одразу ж відправляв його поштою московським колегам, які перекладали роман російською мовою). Тому рідним і близьким письменника, його друзям і товаришам довелося докласти чимало зусиль до того, щоб віднайти весь рукопис книги. Це тривало не один рік. Тепер нарешті тексти оригіналу зібрані до купи, й читачі мають можливість побачити книгу такою, якою її задумав і написав автор.

Видавництво щиро вдячне членам комісії у творчій спадщині Ю. П. Дольда-Михайлика, близьким і друзям письменника за допомогу у підготовці до видання цієї книги.